

AUSZTRIA TÖRTÉNETE

IRTA

HUBER ALFONZ

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM, XLI. KÖTET
1899—1901. CYCLUS

AUSZTRIA TÖRTÉNETE

IRTA

HUBER ALFONZ

AZ 1899-DIK EVI ILLETMÉNY NEGYEDIK KÖTETE

Törtlm
54307

AUSZTRIA TÖRTÉNETE

IRTA

HUBER ALFONZ

ÁTDOLGOZTA

BARÓTI LAJOS

ÁTNÉZTE

PAULER GYULA

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1899

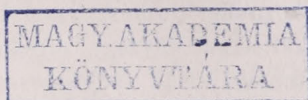
106436

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA
JÁRULÉK NAPLÓ
1899 év. 491. SZ.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

52929

ELŐSZÓ.

„Ausztia Történeté“-ből, Huber Alfonz főművéből: mely a szerző váratlan halála miatt befejezetlen maradt, a M. Tud. Akad. Könyvkiadó Bizottságának elhatározása folytán csak az első három kötet jelenik meg magyar fordításban.

E három kötet Ausztia történetét az őskortól 1526-ig, vagyis azon időpontig tárgyalja, mikor Ausztia és Magyarország állandóan egy fő alatt egyesül.

Huber Ausztia alatt tulajdonkép az osztrák-magyar monarchiát érti, s így Ausztia történetének keretébe hazánkét is belefoglalja. Tévedne azonban, ha valaki azt hinné, hogy Huber osztrák szellemű író. A tárgyilagosság egyik főerénye: hidegen, menten minden pártszenvedélytől mérlegeli a kútfők adatait és célja csak az, hogy az igazságot kiderítse. Írói tehetségének eme dicséretes tulajdonsága velünk szemben is nyilvánul. Ez bírta rá nyelvünk megtanulására, mert közvetetlenül akart meríteni történelmünk forrásaiból; ennek tulajdonítható, hogy teljes elfogulatlansággal ítél rólunk. E tekintetben az osztrák történetírók közül talán csak Krones-t hasonlíthatjuk hozzá.

Noha Huber művének Magyarország történetét tárgyaló fejezetei nagyon tanulságosak, a Könyvkiadó Bizottság azokat mégis mellőzhetni vélte; csupán a közös érdekű részleteket kívánta fölvetetni. A kiha-

gyások következtében természetesen hézagok támadtak, a melyeket a mű egysége érdekében be kellett töltenem. S annyiban vált szükségessé a műnek némi átdolgozása.

Fordításom abban is eltér a német eredetitől, hogy az elhunyt tudós özvegyének szivességéből felhasználhattam az összes javításokat és pótlásokat, a melyeket Huber kézi példányába bejegyzett.

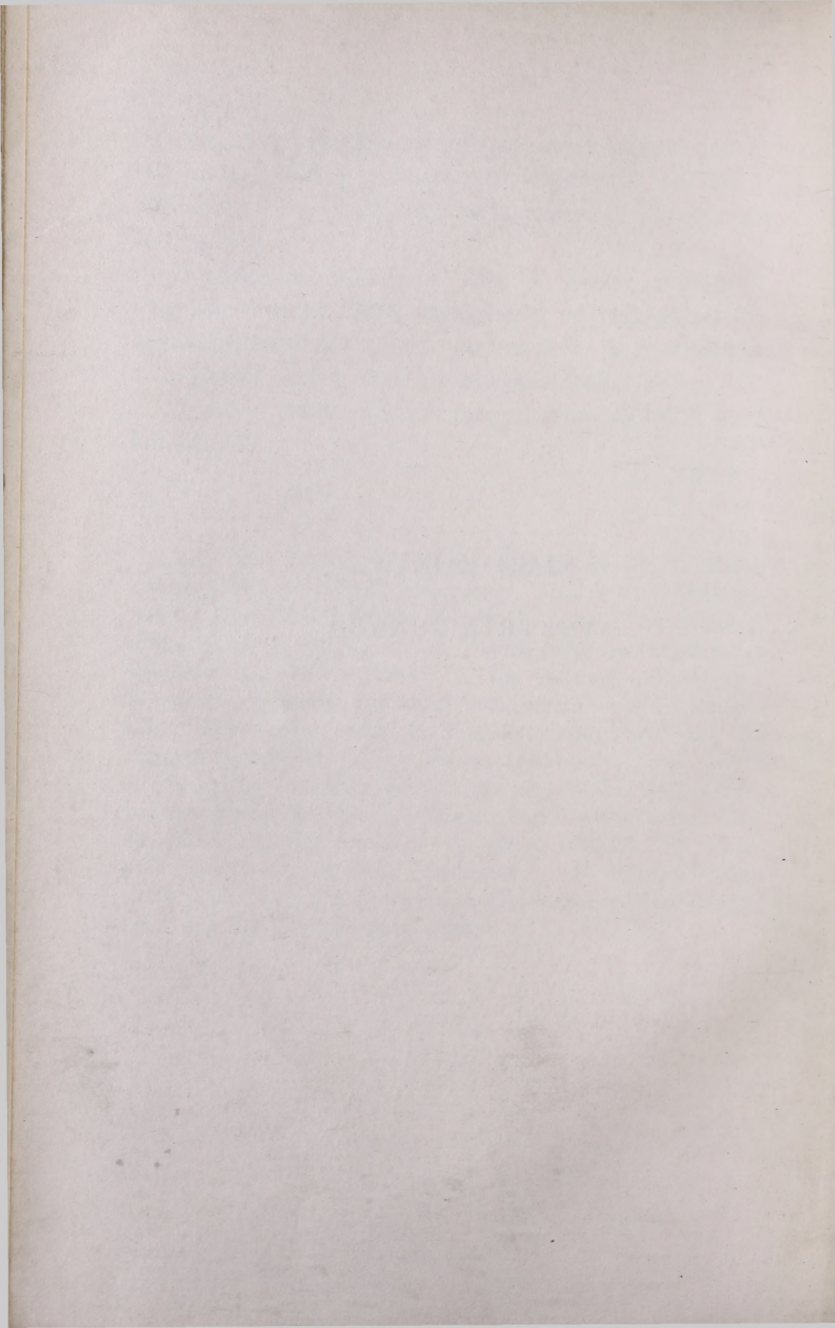
Ausztria Történeté-nek magyar kiadása tehát *javított kiadás*.

A fordító.

*

Talán nem lesz érdektelen, ha e helyen felsoroljuk Huber magyar történeti tárgyú értekezéseit. Ezek a következők: 1. Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. (Bécs, 1883.) 2. Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer. (Bécs, 1884.) 3. Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die Neapolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386—1395. (Bécs, 1884.) 4. Die Kriege zwischen Ungarn und den Türken 1440—1443, kritisch untersucht. (Bécs, 1886.) 5. Die Verhandlungen Ferdinands I. mit Isabella 1551—55. (Bécs, 1890.) 6. Die Erwerbung Siebenbürgens durch Ferdinand I. und Bruder Georgs Ende. (Bécs, 1890.) 7. Oesterreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte 1658—1664. (Bécs, 1898.)

ELSŐ KÖNYV.
AUSZTRIA ŐSKORA.

ELSŐ FEJEZET.

Az osztrák tartományok legrégibb lakói s a Dunától délre eső országok elfoglalása a rómaiak által.

Abban az időben, mikor a görögök a perzsák ellen hősi harcokban szabadságukat védték, sőt még abban az időben is, mikor Róma és Karthágó egy évszázadnál tovább tartó háborúban a Nyugat-Európa fölött való uralomért harczoltak egymással, az Alpoktól északra, a Közép-Duna mindkét oldalán elterülő országok sűrű történeti homályba vannak burkolva. Az utolsó évtizedekben tett fölfedezésekből tudjuk, hogy ezeknek a vidékeknek épúgy, mint Európa más országainak legrégibb lakói részben víz fölé, czölöpökre építkeztek, hogy halászatból, állattenyésztésből meg vadászatból éltek, s hogy legnélkülözhetlenebb szerzásaikat és fegyvereiket kőből és csontból készítették. Azonban sem azt nem tudjuk, mely néptörzshöz tartoztak, hogy valóban finnek voltak-e, mint némelyek vélik, sem azt, hogy mikor szorította ki, vagy hódította meg őket valamely erősebb néptörzs.

A Krisztus előtt való első évezred derekán túl a Közép-Dunától délre eső országokat úgy látszik *illyr*-népek bírták, melyeknek utolsó tiszta ágaul a mai albánokat tekinthetjük. Ezek az *illyr*-népek Pannónia keleti határától a Pó torkolataig terjeszkedtek. Legnyugatibb águk: a *venetek*, a Pó sikságában a *razének*kel, az etruszkok őseivel érintkezett, a kik a *raetek*

neve alatt úgylátszik a mai Tirol és keleti Svájc völgyeit is bírták.¹

Miután kezdetben a különböző népek vándorlása keletről nyugatra irányult, Kr. e. a 400-ik év körül ellenkező irányú vándorlás kezdődött, a mennyiben több kelta törzs Galliából részint az Alpokon, részint a Rajnán át keletre vonult. Amazok az etruszkoktól elragadták Felső-Itália termékeny síkságait s őket az Apennineken át, s az Alpok között lakó törzs-rokonokhoz szorították. Ezek, melyekből egyes ágak Kis-Ázsiáig jutottak el, a Duna mindkét oldalán telepedtek meg és megszállották a mai Ausztria nagy részét.

Azonban az északra lakó népekről Kr. előtt csak a második évszázad folyamán nyerünk pontosabb tudósításokat, mikor a rómaiak hódításai az Alpokhoz s ezeknek kiágazásaihoz érnek.²

A kiválóbb kelta törzsek közül a *bójok* Csehország-

¹ Némely kutató Raetia lakóit keltáknak, vagy legalább kelta-razén keverék-népnek tartja. Azonban a római történetírók adatai (Livius V. 33, Plinius III. 20, és Justinus XX 5), kapcsolatban Steub névkutatásaival (*Zur rhätischen Ethnologie*, Stuttgart, 1854) úgylátszik Raetia legnagyobb részének lakóira nézve az etruszkokkal való rokonságot eléggé kimutatják.

² Legkényelmesebb kézikönyv még mindig Zeuss Károly műve: *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, München, 1837., hol a régiek adatai az egyes népekről áttekinthető módon vannak összeállítva. V. ö. Goos-tól: *Skizzen zur vorrömischen Kulturgeschichte der mittleren Donaugegenden*. (Archiv für siebenbürg. Landeskunde, új folyam, 1877., XIII. 406—537; XIV. 47—175. A Dunától délre eső országok elfoglalásáról a rómaiak részéről l. Zippel Gy.-tól *Die römische Herrschaft in Illyrien bis Augustus*. (Lipce, 1877.) A gazdag speciális irodalmat lehetetlen idézni.

ban laktak, a mely még most is róluk viseli nevét (*Bojerheim, Böheim*). Mikor Kr. előtt az első század első felében a germánok innen kiszorították őket, a Dunán át délre vonultak és Pannónia nagy részét hatalmukba kerítették. Ausztriának a Dunától délre eső részét, továbbá Stíriát és Karinthiát a *tauriszkok*, azaz hegyilakók szállották meg, szintén kelta törzs, a melyet később egyik népe után, a mely Noreja táján (Neumarkt, Felső-Stíriában) lakott, *norikok*-nak is nevezték. Ezekhez csatlakoztak a *karnok*, a karni Alpoktól délre egész az Ádriáig, nyugatra a Tagliamentóig, keletre a Felső-Száváig, míg déli Morvaországban a kelta *tektoszákok* telepedtek meg.

A kelták beköltözésével az illyr-törzseket részint elszakították egymástól, részint leigázták. Eltekintve a venetektől, nyugat felé legmesszebbre terjeszkedtek az *isztrok*, a rólok nevezett félszigeten, az Arsa-folyótól körülbelül Tergeste-ig (Trieszt). A belföld felé határosak voltak velök az illyr eredetű, de keltákkal vegyült *japodok*, kik a Karszt- és Kapella-hegység lejtőin, a felső Kulpa mellékén laktak, míg a *liburnok*, egy rettegett kalóznép, az Arsa-folyótól a Cermagnáig, Zárától északra, a szigeteket s a partvidéket tartották megszállva. Délre tőlük több törzs tanyázott, melyeket utóbb a *delmaták* vagy *dalmaták* neve alatt foglaltak össze.

Mindezeknek a népeknek műveltségi állapota a kereszténység előtt való utolsó időben nagyon különböző volt. Azok a törzsek, melyek a Dinári-Alpok kopár lejtőit, vagy Raetia zord völgyeit lakták, magasabb műveltséget nem fejthettek ki. Magasabb fokon állott a *norikok* műveltsége, a kik valószínűleg már galliai hazájukból magukkal hozták az érczek s azok fel-

dolgozásának ismeretét. Az Alpok keleti kiágazásai gazdagok voltak különböző érczekben: vasban (Noreja mellett), rézben (Werfen mellett), sőt aranyban is (a Raurisban s a gasteini völgyben, később Noreja körül), mindenek fölött pedig sóban (Hallstadt és Hallein mellett). Ezek a termékek a norikoknak módot nyújtottak, hogy az etruszkokkal és később a rómaiakkal élénk cserekereskedést üzzenek, hogy a legkülönbélebb tárgyakat bronzból és részben aranyból becseréljék, s hogy bizonyos fényűzést fejthesse ki, mint az ujabban kitűnt a különböző helyeken előkerült leletekből, főleg pedig mintegy ezer sírnak feltárásából Hallstadt mellett.¹

Az etruszkok „fegyvereket szállítottak nekik az egyszerű törtől a gazdagon diszített kardig, továbbá pánczélt, sisakot, nyakvédőt, azután mindenféle vágó eszközt, különböző alakú edényeket, végül bronz- és arany-ékszereket“. Mert Noricum kelta lakossága „csecsebecsében gyönyörködő nép volt, mely a legkülönbélebb szövetből készült ruhába burkolódzott, s ezt a legkülönbözőbb formájú és szinte hivalkodó nagyságú csattokkal tartotta össze. A gazdagok testét bevert figurákkal, vagy csörgőkkel diszített érczöv, nyakukat bronz torques (nyakperecz), kézcsuklyójukat vagy felső karukat bronz- vagy aranygyűrű szorította össze. Az asszonyok fülbevalót hordtak, hajukat hosszú czifra tűkkel tűzték össze, vagy gyűrűkön vonták át, nyakukat a drága, később

¹ Sacken E.: *Das Grabfeld von Hallstadt*. (Bécs 1868.) 993 sírban 3696 ékszert találtak bronzból, aranyból, üvegből és borostyánból; 182 edényt bronzból, 1244-et cserépből; 862 fegyvert és szerszámot, bronzból és vasból. V. ö. Mayer A. B.-tól: *Gurina im Obergailthal*. (Drezda, 1885.)

mind sűrűbben előkerülő borostyán-láncz övezte, melükön a nagy, kettős csigavonal-alakú dísz ragyogott. A szép, művészi módon díszített bronzedények és fegyverek megszerzése szintén a fény és pompa iránt való élénk érzésre mutat".¹

Az alpesi völgyek lakóinak nemzeti és politikai szétdaraboltsága megkönnyítette a rómaiaknak leigázásukat.

Azonban nem kell hinni, hogy a rómaiaknak már korán határozott tervük lett volna, hogy uralmukat az Alpeseiken túl terjeszszék. Csak kényszerítő okokból és lassanként jöttek arra a gondolatra, hogy a Dunát tegyék birodalmuk határává. Hogy Közép-Itáliát a felső-itáliai kelták betörései ellen biztosítsák, ennek a szüksége okozta a Kr. előtt való III-ik évszázadban a Pó síkságba történt előnyomulásukat, a hol a gallokat legyőzték, a veneteket pedig, mint szövetségeseiket, Rómától függésbe hozták. A hannibáli háború után a rómaiak uralmukat az Alpoktól délre eső országok felett megszilárdították s a határ fedezéseül kelet felé 183 és 181 között Aquiléja kolóniát mint erős hadi pontot alapították.

Azonban a felső-itáliai síkság felett való uralmat mindaddig nem lehetett biztosítottnak tartani, míg a hegyeken köröskörül lakó kelta, raet és illyr-törzseket, melyek az alant fekvő gazdag rónákba ismételve betörték, szintén le nem igázták. Azonban, valamint az arisztokráczia uralmának utolsó évszázadában Róma

¹ Kämmerl O. *Die Anfänge des deutschen Lebens in Oesterreich* (Lipsee, 1879.), a ki Sacken, Gooss és mások kutatásai alapján Noricumnak és Pannóniának a római kor előtt való műveltségéről vonzó képet nyújt. V. ö. még Hanzer K.-tól *Die Urgeschichte Kärntens I. „Neue Carinthia“*, I. köt.

korábbi ereje általában megbénult, úgy az Alpokban, továbbá a Duna s annak mellékfolyói mellett lakó népek fölött elhatározó sikert nem vívott ki. Csupán az isztrokat igázta le, de nem nyugtatta meg állandóan 178—177-ben, a kikkel Aquiléja alapítása miatt keveredett harczba; a karnokat pedig a tenger partjától visszaszorította. Csak sokkal később, 129 és 119 között lépték át a római vezérek a Karsztot és győzték le a japodokat, a kik azonban később ismét elszakadtak Rómától. Tartósabb következményei voltak úgylátszik a karnok 115-ben történt legyőzésének. A tauriszkokkal is barátságos viszonyba léptek a rómaiak. 118-ban egy római proconsul egy másik alpesi népen, a *stōnek*-en aratott diadalt, a kik talán Judicáriában (Stenico körül?) laktak, azonban biztos hártárt még mindig nem értek el s ettől kezdve semmi sem történt Felső-Itália biztosítására.

Hasonló hanyagságot tanusítottak a római államférfiak a Balkán-félszigetet illetőleg is, a hol a 168-ban elfoglalt Maczedóniát és Illyricumot, a Narenta torlatától délre, az északi szomszéd törzsek támadásai ellen sohasem tudták biztosítani. Ezekkel gyakran és pedig ismételve szerencsés eredménynyel harczoltak. Már 155-ben elfoglalták a megerősített Delmiont, a delmaták főhelyét (a Cettina mellett, Spalatótól északkeletre), s ezt a népet függésbe hozták. 85 körül az Alsó-Száva vidékén lakó kelta scordiscok L. Scipiótól oly súlyos vereséget szenvedtek, hogy egészen elhúzódtak a Szávától délre eső vidékekről. C. Scribonius Curio, a ki 75—73-ig Maczedónia tartományát kormányozta, volt az első római hadvezér, ki a dardanok (Szerbiában) legyőzése után a Dunáig nyomult elő. De hogy mily kevés volt elérve e győ-

zelmekkel, mily kevésbé vert szilárd gyökeret a római uralom az illyrek-lakta vidékeken, az kitünik onnan, hogy 51-ben a rómaiaktól megszállott Tergestét egy szomszéd nép fölprédálta, továbbá, hogy a következő évben a dalmaták ellenségeskedni merészeltek, s aztán a Caesar és Pompeius között kitört polgárháború alatt teljesen elszakadtak Rómától.

A mit a köztársaság vezetői elmulasztottak, azt végrehajtotta a monarchia. Julius Caesar erélyesen megkezdte a támadó háborút az északra lakó barbárok ellen, s egész Galliát Róma uralma alá hajtá. A birodalom határainak kiterjesztése a Rajnáig azután a jobb szárny védelme céljából az alpesi népek legyőzését tette szükségessé. Octavianus, Caesar nevének és hatalmi állásának örököse, már 39-ben Asinius Pollio-t az Ádria keleti partvidékeire küldte, a ki a dalmatáktól ismét elragadta Salonae-t, ezt a fontos parti várost, melyet a rómaiak a Caesar és Pompeius közt vívott harc idején keritettek hatalmukba. Miután Octavianus legyőzte Sextus Pompeiust, s ezzel Italiát a tenger felől való támadások ellen biztosította, megkezdte a harcot azok ellen a népek ellen, melyek a félszigetet észak-keleten övezték. Kr. előtt 35-ben maga vonult a japodok ellen, elfoglalta főerösségüket, Arupium-ot (Ottocsász mellett) és Metulum-ot, a mely város előtt megsebesült, s e nép különböző ágait hódolatra kényszeríté. Azután keletre nyomult Segesticá-ig vagy Siscia-ig (a Kulpának a Szávába való beömlésénél), ostrom alá vette ezt a várost, a mely nagyon meg volt erősítve, és megadásra kényszeríté, miután leverte a pannónok fölmentő seregét. Talán már ekkor szállotta meg Sirniumot (Mitrovicz, Zimonytól nyugotra) is, úgy hogy

az egész Száva-vidék a rómaiak kezében volt. 34-ben Octavianus a dalmaták ellen fordult, több megerősített helyet elragadott tőlük s őket hódolatra és adófizetésre kötelezte. Miután 29-ben M. Crassus elfoglalta Moesiát is, végre biztosítva volt a rómaiak számára a Balkán-félsziget birtoka egész a Száváig s az Alsó-Dunáig.

Octavianus legyőzván versenytársát: Antoniust, s mint Augustus az egész római birodalom felett való uralmat kezébe kerítvén, arra törekedett, hogy a birodalom belsejében még függetlenül élő népeket állandóan leigázza, egyuttal pedig, hogy monarchiájának biztos határokat szerezzen. E végből mindenekelőtt szükséges volt az alpesi népek legyőzése, a melyek időről-időre még mindig nyugtalanították Itáliát és megnehezítették a rómaiak kereskedelmi érintkezését az északra fekvő országokkal. A mai Tirol legdélibb völgyeit, az Alsó-Etsch völgyét Tridentummal, Valsuganával, Judicariával, a Nons- és Sulzberggel, úgy látszik már a raetiai törzsekkel vívott korábbi harcok idején hódították meg a római hadvezérek.¹ Kr. előtt 16-ban P. Silius proconsul megkezdte az Itália északi részén lakó népek ellen a harcot és legyőzte a trumpilineket a Val Trompiában, s a camunokat a Val Camonicában Brescia fölött, valószínűleg a venosztokat is a Vintschgauban, a Felső-Etsch mellékén.² 15-ben azután Augustus mindkét mostoha fia: Drusus és Tiberius, délről és nyugatról kombinált támadást intéztek a raeteknek

¹ Ezt onnan következtethetjük, hogy ezeknek a területeknek a lakói a 15-ben legyőzött népek között nem említetnek. Bizonyos azonban, hogy nem hódoltak meg harc nélkül.

² Helyesebb volna Vinstgau, miután a név kétségen kívül a venosztoktól ered.

és keltáknak még független törzseik ellen. Drusus Itália felől, a vele szembeszállott ellenségen kivívott győzelem után, az Eisack völgyén keresztül áthatolt a Brenneren, amabban az izarkokat, az Inn völgyében a breunokat és genaunokat legyőzte, majd a kelta vindelikek ellen nyomult, kiket a Bódeni-tó felől egyidejűleg Tiberius támadott meg és győzött le. A vad hegyi lakókkal vívott harc, a melyet Horácz ódáiban megénekelt, elég makacs lehetett. Azonban a győzelmet a fejlettebb római hadi mesterségnek megkönnyítette az egységes kapcsolat hiánya a nagy számú raetiai és kelta törzsek között.¹ Az Alpok magaslatai, valamint lejtőik a Felső-Dunáig a rómaiak kezében valának.

Ugyanez időtájt Noricum királyságát, a mely egy évszázad óta majdnem állandóan barátságos viszonyban volt Rómával, adófizetésre kötelezték, úgy látszik a nélkül, hogy komolyabb harc esett volna. Mint nyugaton Augusta Rauracorum (Augst, Basel mellett) és Augusta Vindelicorum (Augsburg), úgy itt Carnuntum (Petronell, Haimburg mellett) lett a római uralom főtámaszpontja.

12-ben és 11-ben Kr. e. Tiberius a scordiscok maradványainak segélyével a pannónokat is legyőzte, a kik nagy számú törzsekre oszlottak, a melyek között politikai kapcsolat nem volt.² Ugyanakkor leverte a dalmaták fölkelését is.

¹ Nevöket az Augustus tiszteletére Monaco mellett emelt *Tropaeum Alpium* tartalmazza, a melyet Plinius (*H. n. III. 20*) tartott fenn. A 16-tól 14-ig Kr. előtt viselt alpesi háborúról Zippel i. m. 247. s. kk. II. sok újat tartalmaz. V. ö. Jäger A.-tól: *Ueber das rhätische Alpenvolk der Breuni oder Breonen* (Bécs, 1863.). A „Sitzungsb. d. kais. Akademie“ 42. kötetéből.

² Nevöket és lakóhelyeiket l. Kämmelnél, i. m. 302—316.

A raetek, meggyöngülve a leigázás s a legharcziasabb lakosok elhurczolása következtében, nyugodtan tűrték a római uralmat. Ellenben a nyomasztó adó, a tisztviselők zsarolásai s az ifjaknak katonai szolgálatra kényszerítése, a mihez nem voltak szokva, Kr. u. 6-ban általános lázadást idézett elő a dalmaták és pannónok között, a melynek számos római esett áldozatul, a kik azokban az országokban tartózkodtak. Két fejedelem volt vezérök; mindkettő Bato nevet viselt. Egyik a Boszniában lakó daesidiaták törzséből származott, a másik a pannón breukok törzséből, a Száva vidékéről. Állítólag kétszázezer emberük állott fegyverben, a kik még veszélyesebbekké váltak a rómaiak harczás módjában való jártasságuk miatt. A római őrsegek csak nehezen tartották magukat a megerősített helyeken. Róma maga is remegett a közeli ellenségtől. A legnagyobb erőmegfeszítéssel megtették a védelmi intézkedéseket, minden oldalról csapatokat küldtek a fellázadt vidékekre, úgy hogy Tiberius, a ki a háború vezetésével volt megbízva, 100,000-nyinél jóval nagyobb hadsereggel rendelkezett. Kemény harcokban, vérözön közt a rómaiak végre elnyomták a mozgalmat. Kr. u. 8-ban leverték a pannónokat a Dráva és Száva között, 9-ben pedig a dalmatákat Dalmáciában és Boszniában, és megtörték hegyi erősségeiket.¹

Most végre biztosíthatták Itáliát az északra lakó népek örökös betörései ellen és nyerték a Dunát könnyen védhető határu.

¹ Erről a háborúról l. Gooss közleményét az „*Archiv für siebenbürg. Landeskunde*“, új folyamának XIII. köt. 450. s. kk. II.

MÁSODIK FEJEZET.

Római kormányzás és műveltség.¹

Az Augustus alatt elfoglalt, az Alpok között s a Duna mellett elterülő vidékeket a rómaiak beillesztették közigazgatásuk organismusába, s az addigi viszonyok figyelembevételével tartományokká rendezték be.

Raetiát mindjárt a meghódítás után provinciává alakították s vele Vindeliciumot is egyesítették. Noricum „királysága“ úgylátszik még egy ideig a császár felsősége alatt bizonyos önállóságot élvezett, míg nem — talán csak Claudius alatt² — erre az országra is kiter-

¹ A római korra vonatkozó összes kutatásokra nézve alapvetők a Mommsen T.-tól kiadott *Corp. Inscr. Lat.* III. és V. kötetei, amelyek közül amaz Illyricum (a legtágabb értelemben), emez Felső-Itália feliratait tartalmazza, a melyhez akkoriban Isztria, továbbá Krajna és Tirol részei is tartoztak. Ezekhez járulnak az *Ephemeris epigraphica*-ban foglalt nagyszámú pót-lások. Újabb feldolgozásokból főleg a következők jönnek tekintetbe: Marquardt J. *Römische Staatsverwaltung* I. és II. kötet, 2-ik kiadás (mint része a Mommsen- és Marquardt-féle, a római régiségekről irt kézikönyvnek); Schiller H. *Die röm. Staats- u. Rechtsalterthümer* (Handbuch der klass. Alterth. Wissenschaft, 4.) Herzog E. *Geschichte und System der röm. Staatsverfassung*, II. kötet, 1887. (a császárság korát tartalmazza); Jung J. *Römer u. Romanen in den Donauländern* (1877) és *Die romanischen Landschaften des röm. Reiches* (1881.); Kämmel O. i. m. 46. s. kk. II. Ezekben a művekben Kenner, Sacken és mások kutatásai is vannak értékesítve. V. ö. még Mommsen-tól: *Röm. Geschichte* V. 178. s. kk. II.

² Zippel, 271. s. kk. II.

jesztették a tartományi kormányzatot. Pannónia, a melyet kezdetben Dalmácia helytartója kormányzott, csak a nagy lázadás elnyomása után lett külön provinciává. Raetia és Noricum eleinte egy procurator alatt állott, a mely névvel korábban valamely római előkelőnek jószágigazgatóját jelölték meg, míg azt most némely császári tartomány kormányzójára is ruházták. Csak mikor a második században egy-egy légiót helyeztek oda, nyertek Raetia és Noricum kormányzói legátusi czimet. Egyébiránt mindezeket az országokat a Felső-Dunától Macedónia északi határáig Illyricum neve alatt foglalták össze, s azok az adókezelés és részben a katonai viszonyok dolgában egységet alkottak.

Raetia,¹ a melynek fővárosa Augusta Vindelicorum volt, a Rajna forrásaitól, a Bódeni-tó nyugati végétől s a Tuttlingen alatt elterülő vidéktől keletre az Innig terjedt. Ez szolgált keleti határául torkolatától kezdve fölfelé a mai Tirol belsejéig, talán a Ziller torkolatáig,² a honnan a határ a hegyeken át a nyugati Pustervölgyig³ vonulhatott. Délen úgylátszik Raetia csak a Meran mellett elfolyó Passerig és Clausenig ért, a hol még később is a trienti püspökség északi határai valának. A rómaiaknak Raetiában tett korábbi hódításait, nevezetesen Trientet terjedelmes vidékével együtt Itáliához csatolták.

¹ V. ö. Planta-tól: *Das alte Raetien* (Berlin, 1872.).

² Legalább a raetiai säben-brixeni püspökség határa mindenkor addig terjedt.

³ A *Corp. Inscr. Latin.*-hoz csatolt IV. számú térkép szerint csak a Dráva s a Lienz vízválasztójaig. Azonban egy Brunecktól nyugatra Sonnenburgnál előkerült mértföldmutató kő (*Corp. Inscr. Latin.* III. 5708.) tanúsága szerint a távolságot ott a nori Aguntumtól számították.

Noricum az Inn alsó folyásától s a nyugati Pustervölgytől a Bécsi-erdőig s ennek déli folytatásáig terjedt. Azonban itt a határ nem volt állandó, a mennyiben Carnuntum és Bécs környéke eleinte Noricumhoz, Vespasianus császár ideje óta pedig Pannoniához tartozott. Megfordítva Poetovio (Pettau) Nagy Konstantin koráig Pannóniának volt alkotó része, később pedig Noricumhoz kapcsolták. Noricum déli határait a Karavankák alkották. A mai Krajna a császárság kezdetén Pannóniához, később jobbra Itáliához tartozott.

Pannónia a Bécsi-erdőtől keletre a Dunáig, délen a Szávaig és Kulpáig, és részben ezeken a folyókon túl terjedt, míg nyugati határa ingadozott.⁴

Dalmácia délre Pannóniától, az Arsa folyótól s a tengertől a Drináig ért, tehát a mai Hercegovinát és Boszniát is magában foglalta. Salonae volt a helytartó székhelye.

Hogy a helytartók, a kik Nagy Konstantin koráig kezökben a polgári és katonai hatalmat egyesítették, túlhatalmasokká és esetleg magokra a császárokra nézve is veszélyesekké ne váljanak, az említett, valamint más provinciákat is megosztották; így pl. Pannóniát Trajanus alatt *Pannonia superior*-ra (nyugaton) és *Pannonia inferior*-ra (keleten). Konstantin alatt, a ki kivált a Diocletianus idejében mind tovább folytatott felosztásokat fixírozta, Raetia feloszlott *Raetia prima*-ra, a hegyek között, Curia (Chur) fővárossal, és *Raetia secunda*-ra (Vindelicia), a sík vidéken, Augusta Vin-

⁴ E tartomány nagyobb része tehát a mai Magyarországra esett. Magában foglalta azonban Ausztria, Stiria, Karinthia és Krajna vidékeit is, ép azért e provincia szervezetéről szintén meg kellett emlékeznünk. (A fordító megjegyzése.)

delicorum fővárossal; Noricum *Noricum ripense*-re a Duna mellett és *Noricum mediterraneum*-ra a tartomány belsejében; Felső-Pannónia *Pannonia prima*-ra, a Drávától északra, Savaria (Szombathely) fővárossal, és *Savia*-ra, délre a Drávától, Siscia fővárossal; Alsó-Pannónia *Pannonia secunda*-ra a Száva s a Dráva közén, Sirmium fővárossal, és *Valeria*-ra, Sopianae (Pécs) fővárossal s a katonai főparancsnok székhelyével Aquincumban (Ó-Buda).

A Duna vonalának védelmére az északra lakó germán és dák törzsek ellen Dalmáciába és Pannóniába hat légiót helyeztek, melyek a hozzájuk tartozó segédcsoportokkal együtt körülbelül 70,000 embert számláltak. Varus veresége után egy légiót a Rajnához rendelték, e helyett azonban nyugati Moesiát is két légióval szállották meg. Ily erős maradt a dunai sereg hosszabb ideig, míg nem a dák háborúk Domitianus és Trajanus alatt, majd a markomann háborúk Marcus-Aurelius alatt a hadi állomány fölemelését 100,000—150,000 emberre tették szükségessé. A második század közepe táján Raetiába és Noricumba is helyeztek egy-egy légiót, míg azelőtt ezekben a tartományokban csak néhány ezer főből álló segédcsoportok voltak állomáson.

Ezeknek a csapatoknak főállomáshelyeik kezdetben Poetovio és Singidunum (Belgrád) valának, később Vindobona (Bécs), Carnuntum, Bregetio (Ó-Szőny, Komárommal szemben) és Aquincum, végül Noricumban Lauriacum (Lorch, Enns közelében) és Raetiában Castra Regina (Regensburg) és Castra Batava (Passau). Egyszersmind idő folytával az egész Duna mentén minden katonailag fontos ponton erődöket (castellum) és kisebb őrházakat emeltek, a melyeket egymással

s a megerősített táborhelyekkel részint utak, részint a dunai hajóhad alosztályai kötöttek össze.¹

A római hadi viszonyoknak a dunai tartományokra nézve igen fontos következményeik valának. Mint legionáriusok római polgárok jöttek ide, természetesen nem többé rómaiak vagy itáliaiak, a kik már csak a testőrségben szolgáltak, de legalább elrómaiiasodott és római polgárjoggal felruházott provinciálisok más országokból, a kik most azokon a vidékeken, a hol állomáson valának, a római nyelvet s a római szokásokat terjesztették. Aztán a római táborhelyek mellett, a melyek kezdetben elvből a városokon kívül valának, természetesen lassanként polgári telepek is keletkeztek, s így a katonák állomáshelyei többnyire jelentékeny városokká fejlődtek; egyik-másik, mint Carnuntum és Aquincum, már Hadrián császár alatt, később Vindobona és Bregetio is, forma szerint városi jogot nyervén, municipiummá lett. Egyes császárok a kiszolgált katonák ellátására katonai gyarmatokat is alapítottak, mint azt Trajanus tette Poetovioban. De ha ez nem is történt, a veteránok többnyire azon a helyen maradtak, a hol talán húsz vagy még több évig szolgáltak, a hol asszonyt vagy legalább ágyast vettek el.

A polgári igazgatás alapja a császárok korában is a város volt, a melyet hasonlóan mint előbb Rómát magát, négy főtisztviselő (*quatuorviri*, vagy két-két *duovir*), kettő az igazságszolgáltatás és két aedilis különösen a vásári törvénykezés czéljaira, továbbá a

¹ Az összes római táborhelyek, koloniák és utak nagy áttekintő térképét (szöveggel Kultriggától) l. a *Mitth. des k. k. Kriegersarchivs*, új folyam, 4-ik kötetében.

száz decuriából álló városi tanács igazgatott, és mely a császárság első idejében nagy önkormányzatnak örvendett. A városnak a körülötte fekvő vidéket is alája rendelték, a mely sokszor igen nagy kiterjedésű volt, mint a hogy például a karnok Tergestéhez tartoztak, Tridentinum városának hatásköre pedig északra kimutathatólag legalább az egész Nonsbergre kiterjedt. Azonban az alpesi s a dunai tartományokban kezdetben még nem voltak városok, csak egyes néptörzsek, a melyek egy-egy községet alkottak, s ezek maradtak a közigazgatás alapjai a rómaiak alatt is, míg a coloniák és municipiumok alapításával lassanként itt is utat tört magának a városi elem, mikor aztán a vidéket a városi előljáróknak adták át kormányzás végett. Természetesen a városi elem a különböző tartományokban különböző volt, a szerint, a mint a rómaiasság gyorsabban vagy lassabban elterjedt. Raetiában az első három században Kr. után csak három város mutatható ki, t. i. Augusta Vindelicorum, Campodunum (Kempten) és Brigantium (Bregenz), tehát az Alpokon belül egyetlen egy sem. Ellenben Noricum belsejében, melylyel a rómaiak már elfoglalása előtt élénk kereskedést folytattak, a Száva vidékén, a mely folyó mentén már a régi időkben vezetett egy forgalmi út Italiából az Aldunához, továbbá az út mellett, a mely délről Carnuntumon át a Keleti tengerig vonult, már Claudius, a Flaviusok és Hadrianus idejében számos város keletkezett. A Száva s az Alsó-Dráva vidékén találjuk Emona-t (Igg?¹ Laibach mellett), a latobikok városát (Treffen mellett),

¹ L. Müllner Alfr.-tól: *Emona, arch. Studien aus Krain*. Laibach, 1879.

Neviodunum-ot (Gurkfeld-től délre), Sisciá-t, Mursát- (Eszék), Cibalae-t (Vinkovcze) és Sirmium-ot; a mai Karintiában Virunum-ot (Mária Saal mellett, Klagenfurt-tól ény.-ra) és Teurniá-t, vagy mint később neveztek Tiburniá-t (St. Peter im Holz, a Lurn-mezőn); a Puster-völgyben Aguntum-ot (a Debant-patak mellett¹, Lienz-től keletre); a mai Stiriában Celeja-t (Cilly) és Solvá-t vagy Flavia-Solvá-t (Leibnitz mellett), úgy szintén az akkor még Pannóniához tartozó Poetovió-t. Az Alpoktól északra azonban csak három város volt Noricumban, t. i. Juvavum (Salzburg), Ovilava (Wels) és Aelium Cetium (St. Pölten?).² Dalmáciának már előbb magasabb műveltségű partvidéke gazdag volt városokban. Epidaurum (Ó-Raguza), Naronna (Metkovich közelében, a Narenta mellett), Salonae, Scardona, Jader (Zára) és Senia (Zengg) állottak itt csekély távolságra egymástól.

Sajátságos intézménye volt a római császárság korának az úgynevezett tartományi üléseké. Valamely tartomány különböző városi területeinek képviselői évenként a tartomány fővárosában összegyűltek, hogy vallási ünnepélyeket tartsanak, egyúttal pedig, hogy budgetjüket elintézzék, esetleg, hogy határozzanak a császárhoz intézendő kérvények dolgában, miközben a képviselők a helytartók ellen való panaszaiikkal is előállhattak.

Hogy lehetővé tegyék a tartományoknak a középonti kormányval, s a különböző hadtesteknek egymással s a fenyegetett pontokkal való összeköttetést, különösen a határon, a tartományokat utakkal szelték

¹ Egy nem régiben ott talált fölírat (jelenleg az innsbrucki Ferdinandeumban) Mommsen véleményét a régi Aguntum helyéről igazolta.

² V. ö. Kämmel O.-tól i. m. 319. s. kk. II.

át, a melyeket többnyire katonák építettek, s a melyek romjaikban még most is bámulatot keltenek.

A dunai tartományok felé vezető úthálózat kiinduló pontja Aquileja volt, a hová Rómából már korán építettek műutat.

Aquilejából egy útvonal északra, Friaulon keresztül Julium Carnicum-on (Zuglio) s a Plecken magaslatán át Loncium-ba (Mauthen), a Gail-völgybe, innen pedig Ober-Drauburnnál a Drávához vezetett. E folyótól egyrészt keletre ágazott az út Teurnia-n és Virunum-on át, másrészt nyugatra Aguntum-on, Littamum-on (Innichen) és Sabatum-on (St. Lorenzen, Bruneck mellett) át az Eisack völgyébe. Itt egyesült azzal, a mely Veronából Trienten át északra vonult, s azután a Brenneren át Veldidena felé (Wilten, Innsbruck mellett) tartott. Az utóbbi helyen kétfelé vált: egyik út keletre, az Inn völgyén keresztül Pons Aeni-be (Pfunzen, Rosenheim mellett), a másik északnyugatra Scarbiá-n (Scharnitz) át Augusta Vindelicorum-ig haladt. Ennek az északi útvonalnak egyik mellékága Friaulon át Pontebá-ba, a Dráva mellé ért, majd Virunum-on, Norejá-n, a rottenmanni Tauern s a Pyhrn-en át Gaboromagus-ba (Windischgarsten), innen pedig Ovilavá-ig s a Dunához vezetett.

Egy másik útvonal Aquilejából indult ki s északkeleti irányban a Karszton át Aemoná-nak tartott, a hol kétfelé ágazott. Egyik út Celejá-n, Poetovió-n, Savariá-n és Scarabantiá-n át Carnuntum-ba és Vindoboná-ba, a másik Sisciá-n és Sirmium-on át az Al-Dunához és Byzanczba vezetett.

Egy harmadik útvonal Aquilejától délkeletre, egyrészt Isztriába Poláig, másrészt Dalmáciába nyomult.

Egy másik főút Galliából a Bódeni-tóhoz, és Brigan-

tium-ból Campodunum-on át Augusta Vindelicorum-ba, majd kelet felé Pons Aeni-n, Juvavum-on és Ovilavá-n át a Dunához s e folyó mentén lefelé vezetett, hogy az ott lévő katonai állomáshelyeket kösse össze.

Ezeken a főútakon kívül még számos mellékút volt az egyes városok és helységek összekapcsolására, úgy hogy az egész területet úthálózat vontá be, a mely, noha első sorban katonai és közigazgatási célból keletkezett, okvetetlenül előmozdította a kereskedelem és forgalom föllendülését is a dunai s az alpesi tartományokban.

Ha a sok római vagy itáliai kereskedő és üzletember megtelepedésére gondolunk, a nagyszámú elrómaiasodott gyarmatosok telepeire, a római helyőrségekre, a melyek állandóan az országban voltak, az ujonczok ezreire, a kiket a segédesapatok számára főleg az erőteljes hegyilakókból s a pannónok közül szedtek, s a kik hosszú szolgálati idejük leteltével legalább részben ismét visszatértek hazájokba, végül a latin nyelvnek mint állami és forgalmi nyelvnek használatára, akkor érthetőnek fogjuk találni, hogy a latin nyelv legalább a városokban s a nagyobb helységekben uralkodóvá lett,¹ s hogy a római erkölcsök, intézmények és szokások hasonlóképen mind általánosabbakká váltak. A dunai tartományok városai külsőleg aligha különböztek valami nagyon némely itáliai várostól. A jómódú polgárok házaikat márvánnyal rakták be és padlójukat mozaikkal, falaikat festményekkel, lakóhelyiségeiket és sirjaikat pedig szobrokkal ékesítették. Nyilvános fürdő bizonyára egy

¹ V. ö. Budinszky A.-tól: *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen*. Berlin, 1881. — Pichler F.-tól: *Virunum* (Graz, 1888); u. attól: *Carnuntum*. Arch. epigr. Mitth. aus Oesterreich.)

városban sem hiányzott. A Baden mellett, továbbá a „Römerbad“-on Tüffer közelében levő hévizeket ugyancsak használták már. A római polgárjognak az összes szabad provinciálisokra való kiterjesztése Caracalla által 212-ben tulajdonképen szükséges következménye volt a rómaiak s a meghódítottak közt levő minden lényeges különbség elenyészésének, a mi abban is mutatkozik, hogy a későbbi századokban már nincs többé szó noricumbeliekről, rätekről stb., hanem csak rómaiakról (romani), ellentétben a németekkel. Csak a városokban szűkölködő Raetia völgyeiben ment lassabban az elrómaiásodás, a mire onnan következtethetünk, hogy a breónok törzsneve egész a Karolingok idejéig tartotta fenn magát, tehát még a népvándorlás viharait is átélte.

A vallás terén is római-hellenisztikus felfogás lépett a hazai helyébe, vagy legalább a római istenek neveit ruházták a kelta és raetiai istenségekre. A kelta Belenus-ból Apollo lett, Bid-ből Jupiter Bedaius, a raetiai ismeretlen nevű vető-istenségből Saturnus. A katonák különösen Mars-t és Jupiter-t tisztelték. De más római istenségek tiszteletéről is tanuskodnak emlékek és feliratok.

Azonban valamint a császárság későbbi idejében a római nemzeti vallást általában nagyrészt kiszorította a keleti istenségek kultusza, úgy ezt a dunai tartományokban is nagyon elterjedve találjuk. Ebben különösen a segédcapatok cohorsaiban és aláiban szolgáló idegen katonáknak, részben talán a kereskedőknek is volt részök. Az egyiptomi Isis és Serapis, továbbá a sziriai napistenek, Baalnak, mint heliopolisi (baalbecki), doliche-i Jupiternek (Jupiter Heliopolitanus, Jupiter Dolichenus) tisztelete a dunai s az alpesi tartományok legkülönbözőbb helyein kimutatható. Még

inkább el volt terjedve a perzsa Mithras isten kultusza, a kit, mint győzelmes napistent, főleg a katonák tiszteltek.¹

Keletről jött a kereszténység is, a melynek ez országokból való elterjedéséről, sajnos, csak nagyon hiányos ismereteink vannak.²

Első hívei katonák lehettek az itt állomásozó csapatokból, talán kereskedők is. Térítőikben sem lehetett hiány, a kik az új vallás világosságát terjeszteni igyekeztek. A térítő munkásság kiinduló pontjául kétségtelenül a szomszédos tartományok fővárosait s a forgalom csomópontjait tekinthetjük, tehát Mediolanum-ot (Milano), Aquilejá-t és Sirmium-ot. De ha a későbbi, a kritikától elvetett legendáktól eltekintünk, a fennmaradt tudósítások nem terjednek a harmadik század végén és Diocletianus császár korán túl. A 303-ban kitört nagy keresztény-üldözés alkalmával Victorinus, Poetovio püspöke, nehézkes, de termékeny vallástudományi író, továbbá Quirinus, Siscia püspöke, vértanui halált szenvedett. A püspökök létezése mutatja, hogy a IV-ik század elején ezekben a tartományokban már meg lehetős számmal voltak keresztények, s hogy egyháziilag már szervezve valának.

¹ Kultuszának egyik érdekes emléke, a melyet Maals mellett, az Eisack felső völgyében találtak, jelenleg Bécsben, a császári múzeumban van.

² Rettberg: *Kirchengeschichte Deutschlands*, I. kötet, 1846.
 — Friedrich: *Kirchengeschichte Deutschlands*, I. kötet, 1867.
 — Hauck A: *Kirchengeschichte Deutschlands*, I. kötet, 1887.
 — Huber Alajos: *Geschichte der Einführung und Verbreitung des Christenthums in Südostdeutschland*, I. köt., 1874; kritikátlan mű, a mely alaptalan állítások halmazában csak nagyon szórványosan tartalmaz használható adatokat. V. ö. Glück-től: *Die Bisthümer Noricums, bes. das lorchische, zur Zeit der röm. Herrschaft*. (Sitzungsberichte der kais. Akademie, XV. 60. s. kk. II.) — Kämmel O.-tól i. m. 110. s. kk. II.

Mikor aztán nem sokkal utóbb a császárok a kereszténységet először megtérték, majd pártolták, itt is gyorsabban kellett elterjednie. Csakugyan, tudósításaink hézagossága ellenére, nemsokára minden tartományban, de különösen Pannóniában püspöki székhelyekre akadunk. A nicaei zsinaton (325) Domnus, stridoni¹ püspököt mint jelenvoltat említik. A sardicai zsinaton (343—344) Pannónia és Noricum szintén képviselve volt, sőt Poetovio és Siscia püspökét, mint résztvevőket, névleg felsorolják. Mindkettő, mint általában a pannóniai püspökök, a sirmiumi érsek főhatósága alatt állottak. Dalmácia anyaegyháza Salonae volt. Noricum-ból és Raetiából az V-ik század előtt való időből hiányzanak a közelebbi tudósítások. Azonban ez időtájban bizonyára mindkét tartomány teljesen keresztény volt már; csak itt-ott akadunk még a pogányság híveire.² Lauriacum parti Noricumban, Tiburnia a tartomány belsejében püspökkel birnak.³ Mindkét Raetiában az V-ik században Valentinus említettik püspökül határozott székhely nélkül,⁴ a kinek sirja Majä-ban (Mais-Meran) általános tisztelet tárgyává lett. 452-ben churi, a VI-ik század második felében säbeni püspököt találunk; az utóbbinak Ingenuinus volt a neve. Amaz a mediolanumi érsek, ez, valamint bizonyára Noricum püspökei is, köztük egy Celejaban, továbbá az aemonai, az aquilejai patriárka alatt állottak. Pogány alig akadt az V-ik században e tartományok elrómaiiasodott lakói között.

¹ A Mura mellett, a magyar-stájer határon.

² Cucullae-ban (Kuchel, Halleintől délre) a *Vita Severini* szerint (c. 11.); a Nonsbergen az ottani vértanuk actái szerint, a 397. évről. *Acta SS. Mai* 29. p. 38 sqq.

³ *Vita Severini*, c. 21. 30.

⁴ *Ibd.* c. 41.

HARMADIK FEJEZET.

Róma harczai a germánokkal. A népvándorlás.

A Dunától délre eső országok elfoglalásával a rómaiak ennek a folyónak felső és középső folyása mentén szomszédai lettek a germánoknak, a kik uralmuk továbbterjedésének végre gátat vetettek.

Nagyobb ellentétet gondolni sem lehet, mint Róma és Németország akkori állapota között.¹ Míg a rómaiak már műveltségök magaslatára értek és életmódjukat sokszorosan a mesterkéeltségig kifejtették, a germánok részben még csak most tértek át a vándor életről a megtelepedett életre. Mikor Caesar megismerkedett velök, sok népnél az egyesnek még nem volt szántóföldje, hanem ezt a tisztviselők évenként az egyes nemzetségeknek és családoknak osztották ki. Sőt másfélszáz évvel később, Tacitus korában, az egyes magántulajdona durván összerótt házra s a

¹ Itt is csak általánosságban utalhatok Waitz : *Deutsche Verfassungsgeschichte* című művére, melytől azonban sokszorosan eltértek, továbbá Roth, Thudichum, Sickel és más jogtörténet-írókra, azonkívül Wietersheim : *Geschichte der Völkerwanderung* című munkájára (4 köt., 1859—1864 ; 2-ik kiad. Dahn F.-től, két kötet, 1880. s. k.), Dahn eredeti műveire : *Die Könige der Germanen* (1861—1871), *Urgeschichte der germ. u. rom. Völker* (3 köt.), és *Deutsche Geschichte* (I. köt. 814-ig stb) a nélkül, hogy a specziális irodalmat mindenütt idézném. Földrajzi kérdésekre nézve főmunka Müllenhoff K.-tól : *Deutsche Alterthumskunde*, 2 kötet, 1887.).

hozzátartozó udvarra szorítkozott, míg a határt még most is időről-időre újból kiosztották, s az erdőt és rétet közösen használták. A földművelést is csak nagyon felületes módon űzték és csak kevés eredménnyel; főtáplálékul a németeknek az szolgált, a mit a vadászat s az állattenyésztés nyújtott. S ép ilyen nagy volt az ellentét a politikai viszonyok tekintetében is. Míg a római birodalom az akkor közelebbről ismert világnak legnagyobb részét foglalta magában, s azon a császár korlátlan hatalommal uralkodott, kinek a tág birodalom minden pénzügyi és katonai ereje rendelkezésére állott, addig a németek egy csomó kisebb-nagyobb népre oszlottak, a melyek között nem volt politikai kapcsolat, sőt nemzeti egységük tiszta tudatával sem bírtak. Még az egyes nép sem alkot tulajdonképen államot, hanem több kerületre vagy gau-ra oszlik, a melyeknek béke idején nincs közös fejük és csak közösen elhatározott háború esetére választanak egy mindnyájok felett álló vezért vagy *herzog*-ot. Az alkotmány sem egyforma a különböző népeknél: egyiknél monarchikus, másiknál republikánus. Itt a gau élén a néptől választott tisztviselő áll (*princeps*), ott a nép élén király, ki azonban csak abban különbözik a „fejedelemtől“, hogy hatalma az összes gauok-ra kiterjed, hogy háborúban ő a természetes vezér, s hogy méltósága annyiban örökös, a mennyiben a nép a választásnál bizonyos nemzetségekhez van kötve.

Egy ízben ugyan úgy látszott, mintha a németeknél is egy nagy, katonailag szervezett birodalom volna keletkezőben. Mikor Drusus, Augustus császár mostohafia, a Rajna jobb partján elterülő Germániát az Elbáig el akarta foglalni, és több évig tartó szerencsés harcok

után 9-ben Kr. előtt Mainzból a chattok földjén keresztül az Elbáig nyomult elő, akkor Marobod, egy előkelő markomann férfiú, a ki ifjú korában egy ideig Augustus udvarában élt s ott megismerkedett a római erkölcsökkel és intézményekkel, földieit fenyegetett szállásaikból a Majna mellől a Moldva és Felső-Elba mellett fekvő, hegyektől koszorúzott és védett országba vezette, a mely előbbi lakóiról, a bójokról megtartotta a *bójok földje* (*Bojerheim, Böheim*) nevet. Sikerült a királyi hatalmat a markomannok fölött magához ragadnia, s aztán uralmát egy sereg szomszédos népre: a semnonokra, langobárdokra, lugiakra és gót törzsekre, tehát Sziléziára és Brandenburgra egész az Alsó-Elbáig s a Keleti tenger közeléig kiterjesztenie. Támaszkodva állandó seregére, a mely 70,000 gyalogost és 4000 lovast számlált és római módra volt szervezve, a rómaiakkal szemben nemcsak mint független fejedelem viselkedett, hanem fölötté veszélyesnek is mutatkozott. Azért 6.-ban Kr. után elhatározták, hogy kétfelől, délről Carnuntumból s a Közép-Rajna felől, két erős hadsereggel, összesen tizenkét légióval, majdnem 150,000 emberrel megtámadják. A két sereg már csak öt napi járó földre volt egymástól, mikor a Dalmáciaiban és Pannóniában kitört lázadás a dunai sereg vezérét, Tiberiust visszavonulásra s arra kényszerítette, hogy Maroboddal békét kössön.

Hogy Marobod a rómaiak szorultságát nem használta fel túlhatalmuk gyöngítésére, az csakhamar nagyon megbosszulta magát rajta. Mert hideg semlegesség-politikája, mikor a nyugati germánok Arminius alatt szabadságukért küzdöttek, ezeket ellenségeivé tette. Másrésről a neki meghódolt népek is idegen-

kedtek a római módra koncentrált katonai kormánytól, a mely a német fölfogással homlok-egyenest ellenkezett. Mindkét irány szövetségének áldozatul esett. Mikor 17-ben Kr. után Arminius a nyugati szabad törzseket a keleti monarchia ellen vezette, a langoárdok és szemnonok, a legnagyobb számú és legtekintélyesebb nép a suébek között, elpártolt Marobodtól. Egy eldöntetlen csata után, a melyet valószínűleg a szász földön vívtak, Marobod visszavonult Csehországba. Ezzel morális tekintélye, hatalmának alapja megsemmisült. Mikor két évre rá Katwalda, egy előkelő ifjú, a ki mint menekült a gótoknál élt, Csehországba nyomult, az előkelők, talán római pénztől megnyerve, hozzápártoltak. Marobod székhelye az ott felhalmozott kincsekkel együtt Katwalda kezébe esett. Marobod kénytelen volt Tiberius császárnál keresni menedéket. A római állam kenyerén élt azután, míg nem tizennyolcz évvel később Ravennában befejezte életét.

Ugyanez a sors érte nemsokára Katwaldát, a ki mint a markomannok ura Marobod helyébe lépett. Elűzve a rómaiakkal barátságos viszonyban álló hermundurok-tól, a markomannok észak-nyugati szomszédaitól, déli Galliában talált menedékhelyet. Marobod és Katwalda kíséretének és párthiveinek a császár a Morvától keletre jelölt ki lakóhelyet, s a kvád Vanniust adta nekik királyul, a ki épúgy függött Rómától, mint Vangio és Sido, nővérének fiai, a kik később megbuktatták.

Ekképen a rómaiak a germánok ellen a dunai határt nemcsak megvédték, hanem pénzükkal és csalárd politikájuk mesterkedéseivel, a melylyel szomszédjaik között folyton egyenetlenséget szítottak, befolyásukat attól északra is kiterjesztették.

Sőt a Dunát átlépve annak balpartján is szereztek közvetetlen birtokot. De nem a folyó közepső folyása táján, a hol a németek szemközt állottak velök, hanem az Al-Dunánál, a mennyiben Traján császár 101—107-ig véres harcokban legyőzte Decebalust, a dákok királyát, és országát a római birodalomhoz kapcsolta.

Félszázadnál tovább szinte állandóan nyugalom volt most a Duna mentén. Csak a második század derekán túl állott be fordulat az északi népeknek a rómaiakhoz való állásában.¹

Ismeretlen okokból, talán a szükségstől kényszerítve, a mi a szaporodó népességnek volt következménye, a gótok, a kik eddig a Keleti-tenger partján, a Visztula mindkét oldalán laktak, a rúgiakkal, szkirekkel, herulokkal, turkilingekkel és más rokon törzsekkel fölkerekedve dél felé vonultak, az itt lakó vandaloikat s a Sziléziában lakó lygiai törzseket, a markomannokat és keleti szomszédjaikat: a kvádokat és más germánokat, továbbá a jazygok és roxalánok szarmát törzseit, valamint a Kárpátok alján lakó szabad dákokat maguk előtt a római határ felé tolván. 166-ban, mikor a birodalmat a parthusokkal viselt háború is foglalkoztatta, s azonkívül

¹ A következő háborúról, melyet a római írók *markomann háború*nak neveznek, mert a háborúban részt vett népek közül ezt a népet ismerték Marobod óta legjobban, l. Wietersheim-tól: *Geschichte d. Völkerwanderung*, második kiad. Dahntól, I. 118. s kk. II., továbbá Dettmert a *Forsch. z. deutsch. Gesch.* XII. 167. s kk. II., Dahn-tól: *Urgesch.* II. 170. s kk. II. és *Deutsche Gesch.* I. 428. s kk. II. Schiller-től: *Gesch. d. röm. Kaiserzeit* I. 642. s kk. II. A források szükséztávusa mellett egyik előadás sem kielégítő. Dahn azt hiszi, hogy a háborúban szlávok is vettek részt, de helytelenül, a mennyiben a szarmatákat szlávoknak tartja.

dögvész is pusztítá, ez a zagyva tömeg átlépte a határt. A határmenti provinciák elégtelen római helyőrségeit megrohanták vagy megkerülték. Egyes csapatok eljutottak Görögországig, egy nagyobb, germánokból álló sereg a keleti Alpokon át Itáliába nyomult. De az erős Aquileja feltartóztatta az ellenséget, újból bebizonyítván, hogy milyen fontos a félsziget védelme szempontjából. 167 elején Marcus Aurelius császár uralkodó társával, Verussal, személyesen vonult a germánok ellen, a kik visszahúzódtak előttük az Alpokon át. Mindazonáltal iszonyú erőmegfeszítésre és kilencz évig tartó háborúra volt szükség, a mely először a germánok, később a jazygok és más keleten lakó népek ellen irányult, míg a birodalom határai ismét helyre voltak állítva, s míg az ellenség komolyan békére hajolt. Ez évek legnagyobb részében maga Marcus Aurelius császár a Közép-Duna mellékén tartózkodott, a harczok közepette is egy filozofiai műnek, az „Elmélkedések“-nek írásával foglalkozva. Az első könyv előszavát Carnuntumban, a másodikét „a kvádok földjén, a Granua (Garam) mellett“ írta. Végre mégis elérte azt, hogy a markomannok, kvádok és jazygok a foglyok s a római birodalomból elhurczolt nagyszámú lakosok kiadását, segéd-csapatok állítását s azt ígérték, hogy néhány mérföldnyire távol tartják magukat a Dunától, s hogy megengedik a folyó balpartján levő római castellumok helyreállítását, és azoknak nagyszámú csapatokkal való megszállását. Azonban ép ezeknek a nyomása volt oka annak, hogy mikor a császár 175-ben a sziriai helytartótól támasztott fölkelés elfojtása végett keletre utazott, a Duna mentén lakó népek újra fellázadtak. Marcus Aureliusnak 178-ban még egyszer kellett Pan-

nóniába sietnie, a hol 180 márczius havában, Vindobonában meghalt. Fia és utóda: Commodus az ellenséggel békét kötött, a mely a rómaiakra nézve általában nem volt kedvezőtlen, és ugyanazokat a föltételeket szabta meg, mint az, a melyet atyja kötött volt. Ámde mivel Commodus a Duna túlsó partján levő erődöket föladta, s az őrségeket a folyón át visszavonta, ezzel a birodalom határát veszélyeztette, mert a folyam maga nem nyújtott elegendő oltalmat. Ez után a háború után, melyet a népvándorlás kezdeteül tekinthetünk, a rómaiak először kezdenek hátrálni a germánok előtt. Ezentúl a legszigorúbb defenzivára szorítkoznak.

Azonban a hosszas háborúban a Dunán túl lakó népeket is nyilván nagy veszteségek érték, úgy hogy egy félszázadnál tovább a békét komolyan nem zavarták többé.

Ebben a korszakban¹ mind nyilvánvalóbbá lesz a birodalom hanyatlása. A legvadabb praetorianus és katonai uralomnak korszaka ez, melyben a trónért vívott harcok a birodalom erejét fölemésztették. Ezzel ellentétben a germánok mindinkább konzolidálódnak. Nyugaton a harmadik század közepén megalakul a frankok szövetsége, a Közép- és Alsó-Rajna mellett,

¹ A következő korszakra nézve is még mindig csak általánosságban utalhatok Wietersheim-Dahn-ra, Dahn többi műveire, Schiller *Gesch. d. röm. Kaiserzeit* című művére stb.

² A gótokról és történetökről Itáliában és Spanyolországban való megtelepedésükig, l. Dahn *Könige der Germanen* című művének 2. és 5. kötetein, és Wietersheim-Dahn-on kívül még Köpke R.-tól *Die Anfänge des Königthums bei den Goten* (1859), Bessel-től *Goten*, Ersch és Gruber *Encyclopédiájában*, I. sectio, 75 kötet (1862).

valamint az alamannoké a Majna mellett s attól délre. Keleten a gótok² az Alsó-Don s az Alduna között egy vagy több birodalmat alapítottak, s az ott lakó szarmát és dák törzseket kiszorították vagy maguk alá vetették.

A harmadik század első negyede után újból megkezdődnek a germán törzsek betörései a római birodalomba, és nemsokára minden oldalról egyszerre. Mind sürűbbek, mind ellenállhatatlanabbak lesznek a támadások a caesarok elaggott, kiélt monarchiájára, a mely csak az adónak nagyobbodó nyomásával, a pénznek mértéktelen rosszabbodásával s a legmerevebb cenzalizációval, valamint német katonák toborzásával tarthatta még magát. Noricum-ot és Raetiá-t a markomannok, később az alamannok is háborgatták, a kik délfelé terjeszkedve lassankint a Felső-Duna s a Neckar vidékén levő római határtartományt elfoglalták és betöréseiket Felső-Itáliáig kiterjesztették. 238 óta különösen a gótok váltak veszélyesekké, a kik az Al-Duna felől szárazföldön, déli Oroszország felől pedig tengeren járták be rabolva és pusztítva a kis-ázsiai partvidékeket, s az egész illyr félszigetet, a Fekete és Jóniai tenger között. Decius császár 251-ben egy velök vívott csatában életét veszti. Gallienus császár idejében, ki alatt a római birodalom teljesen felbomlani látszott, Dácia legnagyobb része szintén a gótok kezébe került.¹

Csak Claudius (268—270) és Aurelianus császárok (270—275) állítják ismét helyre a bomlásnak indult birodalmat és üzték vissza az ellenséget. Azonban Aurelianus röviddel trónralépte után a gótoknak átengedi Dáciát, a mely tartomány nagyobbbrészt úgy is elve-

¹ Az időt (257 után) megállapítja a római feliratok és pénzek megszűnése, l. Jung-tól: *Die roman. Landschaften*, 400 s. kk. II.

szett s a melyet huzamosb ideig megtartani szinte lehetetlen volt.

Részint ez a kielégítése a legveszélyesebb ellen-ségeknak, a gótoknak, részint a római birodalom megerősödése a derék császárok egész sora következtében, a kik Claudiustól kezdve majd mindannyian az illyrtartományokból származtak, azt vonta maga után, hogy a germánok az Al-Duna mentén egy évszázadig meglehetősen nyugodtak maradtak, s hogy a rómaiak a dunai határt egészben véve szerencsésen megvédelmezték.

Azonban a Diocletianus lemondásával kitört trónviszályok, majd Nagy Konstantin fiainak egymás ellen s a különböző birtorlók ellen viselt harcaik Róma erejét mind jobban fölemésztették. Ismét megkezdődtek a „barbárok“ betörései a római birodalomba, a frankok-é és alamannok-é Galliába és Raetiába, a kvádok-é és szarmaták-é Pannóniába. Teljesen lehetetlen volt a szükséges katonák előteremtése a néptelen tartományokból, hogy leverjék a belső ellenségeket, s hogy a külsőket visszatartsák. Mind követelőbben állott elő annak a szüksége, hogy a határon lakó szomszédok erejéhez folyamodjanak, s hogy „barbárokat“, különösen germánokat vonjanak a birodalomba. Részint zsoldosokul fogadták meg őket vagy segédcsatatokul, részint megtelepítették az elpusztult határtartományokban, kisebb-nagyobb csapatokban, melyek vagy fogásba estek, vagy önként kértek fölvételt a birodalomba, és pedig oly föltétellel, hogy azokat megvédjék, s hogy katonákat állítsanak. Az utóbbi már Marcus Aurelius alatt, a markomann háborúban történt, később még nagyobb mértékben Aurelianus, Probus, Diocletianus uralkodótársai és más császárok alatt.

A negyedik században a római hadsereg nagy-

részt germánokból állott. Még a legmagasabb állásokat is a seregben s a közigazgatásban, valamint az udvarnál, ők foglalták el. Nemsokára egyesek közülök kezöket már a korona után is kinyújtották vagy legalább döntötték a trón betöltésénél, az imperatorok léte és nem-léte fölött. A dolgok békés lefolyása mellett lassanként a német elem természetszerűleg uralkodóvá lett volna a római birodalomban, s a római állam felbomlását okozta volna. Csakhogy lassú fejlődés mellett a germán elem a római műveltség befolyásának valószínűleg nem állhatott volna ellent, elvesztette volna a maga mivoltát és eltűnt volna az új rómaiságban. Hogy ez az átalakulás nem történt békés úton és lassanként, hanem hirtelen és erőszakosan, de hogy a germán elem is megtartotta önállóságát a rómaival szemben, a hunok előnyomulásának ez a világtörténeti következménye.

A mongol fajhoz s az ural-altáji népcsaládhoz tartozó hunok röviddel 375 előtt átlépték az Uralt, s a Fekete-tenger környékén lakó népekre: az alánokra s a gótokra vetették magukat, melyeket legyőzve, részint hódolatra, részint arra kényszerítettek, hogy az Al-Dunán át római területre meneküljenek. Maguk a hunok a Fekete-tenger mellől lassanként nyugatra, a Tisza mellékére vonultak, a hol különösen Attila király idejében jutottak nagy hatalomra. Attila birodalma úgylátszik Noricum határától a Kaspi-tengerig, s a Szávától és Al-Dunától a Keleti-tenger vidékeig ért, és számos germán, szarmát és szláv népet foglalt magában.

A római birodalom N. Theodosius halála óta (395) két félre: keleti és nyugati birodalomra lévén oszolva, a hun király támadásait nem volt képes visszaverni. Attila ismételve pusztította a keleti birodalom tarto-

mányait, mignem a császár 600 font arany és 2100 font évi adó fizetésére kötelezte magát. 451-ben különböző okok Attilát arra birták, hogy Galliába rontson. Ebben a hadjáratában nemcsak a meghódított, hanem a Felső-Dunától északra lakó népek is részt vettek. A catalauni mezőkön (Troyes közelében) vívott csatában azonban Aëtius visszavonulásra kényszerítette. A következő évben Italiába tört, 453-ban pedig váratlanul meghalt.

Halálával a hatalmas birodalom, a melyet erős kézzel összetartott, fiainak viszálykodása következtében felbomlott. A leigázott germán népek, különösen a gótok és gepidák, fegyvert ragadtak a hunok ellen, s őket legyőzve a Fekete-tenger mellékére visszaszorították.

Most a Duna mellett lakó népek ismét kilépnek a homályból,¹ a mely két emberöltőn át rájuk borult. Dáctiát megszállják a gepidák, a Duna és Tisza közén ujra feltűnnek a szarmát jazygok, míg a keleti gótok a kelet-római császár megegyezésével Pannóniát foglalják el. Ettől a tartománytól északra, észak-nyugatra a jazygoktól, az Ipoly és Garam körül laktak a szkírek; nyugatra ezektől, a Morva-mezőn túlig találjuk a herulokat; még odább nyugatra, a Manhartsbergen s a Kamp-folyó mindkét partján a rugiakat. A kvádok és suébek, a kik egykor a Dunától északra, a Morva és Garam mellékén laktak, most észak felé, a Kárpátok tájaira szorultak. Ellenben a markomannok kétségtelenül még a mai Csehországban laktak ekkor. Legtöbbje ezeknek a népeknek még pogány. A keleti

¹ L. Bachmann A.-tól: *Die Völker an der Donau nach Attila's Tode*. Az „Arch. f. österreich Geschichte“, LXI. 189. s. kk. II.

gótok és rugiak fölvelték ugyan a kereszténységet, de az arianismus alakjában, mely a germánoknak inkább volt inyökre, mint az orthodox vallás tana a szentháromságról.

A római uralmat még csak Noricumban és Raetia hegyes vidékein ismerik el, míg az utóbbi tartomány sik része (Raetia secunda vagy Vindelicia) nyilván az alamannok felsősége alatt áll. De Noricumot is, legalább Duna-melléki részét, a birodalmi kormány jóformán föladta már. A lakosok, kiket a germánok minden felől fenyegetnek, elvesztették bátorságukat, összetartás és ellenálló képesség nélkül apathikus kétségbeesésben fogadják a sorsnak minden csapását. Szent Szeverin élete, a melyet tanítványa, Eugipius¹ írt meg, néhány fénysugárt vet Noricum állapotára, sajnos csak rövid időre. Szeverin távol vidékről jött pap, a kinek nincs magasabb állása, de tele van odaadással és buzgósággal a római provinciálisok iránt, a kiket tekintet nélkül származásukra már általánosságban románoknak hívnak. Szigorú életmódjával és bölcseségével a germánoknál is, különösen a szomszédos rugiai udvarnál tiszteletet és tekintélyt szerez magának, a mit a szorongatott románok sorsának enyhítésére használfel. Azonban a bajt csillapíthatja ugyan, de nem tarthatja távol. Noricumot kelet felől a keleti gótok, nyugatról az alamannok, északról a rugiak szorongatják. A gótok még a félreeső Tiburniá-t is ostromolják. Batavis-t (Passau) az alamannok, másodizben a thü-

¹ Kiadta Sauppe a *Mon. Germ. Auct. antiquissimi* I. kötetében. Eugipius-ról l. Büdinger M.-t a *Sitzungsber. der kais Akademie* XCI. köt. 793. s kk. II. Noricum állapotáról lsd. még Jung J.-tól: *Römer und Romanen*. 150. s kk. II. és 188. s kk. II. és u.-attól *Romanische Landschaften*, 431. s kk. II.

ringiak foglalják el. Lauriacum, a mely végül majdnem egyedül tartja meg önállóságát az összes Dunamelléki városok közül, hasonló sorsban csak azért nem részesül, mert a lakosok s a náluk tartózkodó más helységekből való menekültek a várost elhagyják, s odább keletre, a rugiai király oltalma alatt telepednek meg, a ki lassanként az egész parti Noricumot felsősége alá veti és adófizetésre kötelezi.

A rugiak birodalmát is megsemmisíti 487-ben Odovakar, egy szintén rugiai eredetű férfiú, a ki német zsoldos csapatoktól: heruloktól, rugiaktól szki-rektől, turcilingektől stb. paizsra emelve, 476-ban Romulus Augustulus-t, a nyugat-római császárt letette, s ezentúl mint a kelet-római császár helytartója, a római birodalom nyugaton levő utolsó maradványai felett uralkodott. Azonban Odovakar felhagyott a reménnyel, hogy az Alpoktól északra eső vidékeket megtarthassa, s azért a parti Noricum román lakosságát a néptelen Itáliába telepíté. Ámde ez az intézkedés főleg csak a városi elemre szorítkozhatott, miután még századok mulva is számos románt vagy walch-ot találunk Salzburg-ban és Felső-Ausztriában.¹) Odovakar Itálián és Dalmácián kívül még csak Raetia és Noricum alpesi völgyeit tarthatta meg.

Röviddel utóbb megbuktatta őt Theoderik, a keleti gótok királya, a ki magához vevén a rugiak maradványait, 489-ben Zeno császár biztatására népével Itáliába költözött s azt elfoglalta.

¹ V. ö. Glück-től: *Die Bisthümer Noricums* a „Sitzungsber. der kais. Akademie“ XV. köt. 89. sz. — Kämmel-től: *Anfänge des deutschen Lebens*, 125. s kk. ll. — Jung-től: *Romanische Landschaften*, 459. s kk. ll.

Theoderik, a ki először tett kísérletet, hogy a germánokat és románokat egységes államba olvaszsza s hogy római alapon német birodalmat alapítson, Itálián és Isztrián kívül szintén csak Dalmáciát, továbbá Raetia és Noricum völgyeit, végül egy részét ama területeknek bírta, a melyeken korábban a keleti gótok laktak, t. i. Pannónia délnyugati részét s a Dráva-Száva között.¹

A Közép-Duna mellékén nemsokára a langobárdok jutnak határozott túlsúlyra, a kik az Alsó-Elbától lassanként délfelé vonultak. A rugiak birodalmának megsemmisülése után a langobárdok „Rugiland“-ot foglalták el.² Kis idő múlva tovább vonultak a „feld“-re (Marchfeld?), a hol a herulok engedélyével megtelepedtek. Azonban már három évvel utóbb a két nép között háború tör ki, a melyben Rudolf, a herulok királya, elesik és népének önállósága megsemmisül. A herulok egyelőre a gepidákhoz költöznek. De mikor a várt oltalom helyett kemény bánásmódban részesülnek, egy részök 512-ben a kelet-római birodalomba menekül, míg a többiek Skandináviába vándorolnak. Justinianus császár utóbb a langobárdoknak átengedi Pannóniát, a miért aztán megsegítik a keleti gótok ellen viselt háborújában, a kiknek birodalmát 555-ben végre megdöntötték. 568-ben a langobárdok a gepidák leverése

¹ Büdinger I. 54. Quitzmán: *Aelteste Geschichte der Bayern*, 122. s kk. II.; Riezler: *Gesch. Bayerns*, I 70. s k. I.

² Loserth a „Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforsch.“ II. köt. 353. s kk. II., azt iparkodik kimutatni, hogy a langobárdok előbb s még 546-ig, sőt 568-ig Csehországot és Morvaországot is bírták. Azonban a források, a melyekre hivatkozik, későbbi korból származnak, s így a Tiszától az Érczhegységig terjedő langobárd birodalom létezése nem valószínű.

után Alboin királyuk vezérlete alatt maguk is Itáliába költöztek, melyet a keleti gótokkal vívott harcok alkalmával ismertek meg, s a félsziget legnagyobb részét lassanként elfoglalták.

Két évszázad óta a dunai tartományokon a legkülönbözőbb népek vonulnak át, miközben megsemmisül a római műveltség, s a római korban keletkezett városok majdnem nyom nélkül elenyésznek. E népek közül egyetlen egy sem birt tartós uralmat alapítani.

Ez csak egy addig ismeretlen, Ázsiából bevándorlott népnek, az avaroknak sikerült. A Kárpátok s az Alpok kiágazásai közt levő nagy kiterjedésű vidékek néptelensége mellett könnyű volt nekik itt birodalmat alapítani, s azt a gyöngye szomszéd törzsek ellen mindenfelé kiterjeszteni. Az Alpok keleti lejtőitől s az Ennstől Erdélyig, az Ádriától s az Al-Dunától az Érczhegységig ért már első khakánjuknak, Baján-nak hatalma. Minden irányba pusztító portyázásokat intéztek, 596-ban a frankok országába, Thüringiába, 610-ben keleti Itáliába,¹ de különösen a keleti-római birodalomba,² a hol még mindig a legdúsabb zsákmány kinálkozott.

A legyőzött népeken, a melyek között a gepidák névleg is említettnek, igen nyomasztó uralmat gyakoroltak. Hadi és mindenféle egyéb szolgálatra kényszerítették őket, a harcban a legveszélyesebb helyre

¹ Paul. Diac. IV., 11. 37.

² Legalaposabban ír erről Hopf: *Gesch. Griechenlands* című művében, Ersch és Grubernél, LXXXV. 83. és 89. s kk. II. és Rösler R.: *Ueber den Zeitpunkt der slav. Ansiedlung an der unteren Donau* című értekezésében, a „Sitzungsber. d. kais. Akad.” LXXIII. köt. 97. s kk. II.

³ Fredegar, c. 48. V. ö. Büdinger-t I, 65. 67.

állították, nagy adót szedtek tőlük, feleségeiket és leányaikat pedig vágyaik kielégítésére használták.³ Gyöngeségük abban gyökerezett, hogy mindig kóborló harczosok maradtak, s hogy sohasem tértek át a földművelésre. Miután a földet munkával nem tették sajátjokká, szorosan sohasem nőttek össze vele. Ép azért örülniök kellett, hogy olyan alattvalókra találtak, a kikben megvolt a munka szeretete s a kik még nem jutottak oly állami fejlettségre és politikai műveltségre, hogy veszélyesekké válhattak volna rájuk nézve. Mindkét tulajdonsággal bírtak a szlávok.

NEGYEDIK FEJEZET.

A szlávok beköltözése.

Valamennyi indogermán vagy árja nép közül a szlávok legkésőbb jelennek meg a történelemben. Meglehet, hogy azok között a népek között, a melyeket Herodot mint a szkythák északi szomszédait fől sorol, szlávok is voltak. Azonban ez csak föltevés, de nem történeti bizonyosság.¹

Csak a keresztény időszámítás kezdete után emlegetik a római írók a *vendeket* vagy *vindeket*,² azaz a „legeltetőket“, a germánok, finnek és szarmaták

¹ Schafarik: *Slavische Alterthümer*; németül Mosig v. Aehrenfeldtől, I. 184. s kk. II. a világoskék szemű és szőke hajú budinok-ban (Herod. IV. 108) s a Dnjeszter forrásain túl lakó neukok-ban (Herod. IV. 17, 51) szláv törzseket lát. — Rösler R. *Zeitpunkt der slav. Ansiedelung* című értekezésében, mely a „Sitzungsber. d. kais. Akad.“ LXIII köt. 77. l. jelent meg, Herodot budin-jaiban szintén szlávokat sejt. — Neumann: *Die Völker des südl. Russlands*, 13. s k. I. a szarmatákat, Cuno: *Forsch. im Gebiete d. alten Völkerkunde*, I (Berlin, 1871.) a szkythákat szlávoknak tartja. Azonban a szarmaták és szkythák rokonságát a medo-perzsákkal Zeuss: *Die Deutschen*, 284. s kk. II és Müllenhoff a „Monatsber. d. Berl. Akad.“, 1866 évf. 549. s kk. II. különösen a nevekből kimutatták. A budinok Herodot szerint (IV. 108. 109.) szkylha szójárást használtak. A gelónok inkább finn törzsnek vehetők.

² Tac. Germ. 46: Veneti; Plin. IV. 13: Venedi; Ptolem. III. 5: Ὀβυέδαι; Jordanes (Mommsen kiadása szerint): Venethae; más későbbiek: Winidae. Ezeknek a formáknak gyűjteményét I. Schafariknál I. 69. s kk. II., továbbá 152. s kk. II.

között levő vidékek lakóit, a mely névvel, mint vándor pásztornépet a germánok jelölték meg. Akkoriban a Közép- és Felső-Dnjeper mindkét oldalán laktak, a Visztula s az Alsó-Niemen irányában, nyugatra germán, északra finn, keleten és délen szarmát törzsektől határolva, vadban és halban bővelkedő országban, a hol bizonyára főleg vadászatból, az állattenyésztés termékeiből és méhészetből éltek.¹ Azonban a földművelés sem volt egészen ismeretlen előttök. A legfontosabb gabonaneműeket: a rozsot, búzát, árpát, zabot s a hüvelyes veteményeket a szlávok ismerték, még mielőtt a különböző törzsek elváltak egymástól.²

Ha feltehető általában, hogy mindazokat a tárgyakat és fogalmakat, a melyekre minden szláv törzs ugyanazt a kifejezést használja, már szétválásuk előtt ismerték, akkor a nyelvkutatás alapján a szlávok legrégibb műveltségi állapotát némi bizonyossággal meg lehet határozni. Tacitus tudósítását, hogy mint a németek, ők is szilárd házakat építenek, a nyelv is megerősíti, a mennyiben a ház és részei, mint lépcső, pitvar, pincze, tető, ablak, kapu, szoba és kemencze, valamint az istálló, szérű és udvar megjelölésére az összes szláv dialektusokban ugyanazokat a kifejezéseket találjuk.

Rösler, 79. s kk. II.

² Krek: *Einleitung in die slav. Literaturgesch.* (Graz, 1874.) 41. s kk. II., a kinek a nézete, hogy a földművelés már a régi időben a szlávok fő foglalkozása volt, természetesen még nem következik ebből. Ellenkezőleg még a XII-ik század szlávjairól azt mondja Herbord (*Vita Ottonis ep. Babenb. M. G. SS. XX, 762*): „*Studia hominum aut venatio piscatio vel pecorum pastura . . . agrorum cultus raro ibi est.*“

³ Tac. Germ., c. 46: „*domos figunt.*“

A legegyszerűbb házi ipar szintén ismeretes volt előttük.¹ Fegyverül paizsot, íjjat és kardot használtak, védelmül fából készült erődítéseket.²

A régi szlávok vallása, mint az indogermán népeké általában, tiszta természetimádás volt. A szláv a természet tüneményeiben szintén magasabb lények nyilvánulásait vagy hatásait látta, a kiket részint mint jótékonyakat, jókat (bog), részint mint rombolókat, vészt hozókat, gonoszakat (bjes) képzelt. A legfőbb istent s a fénylő ég urát a szlávok Svarog-nak (fényesnek) nevezték. Kivüle tisztelték a mennydörgés istenét Perun-t és Svarog fiait, a napot (Sl'nce, mint a gazdagság adományozóját Dažd-bog) s a tüzet (Ogeň). Mint a nyájak istenét Veles-t, mint a derült évszak istennőjét [Vesná-t vagy Ladá-t emlegetik. A vészhozó istenségek közül különösen Morana, a tél s a halál istennője érdemel említést. Az áldozatok, melyeket az isteneknek bemutatnak, főleg állatokból és mezeti termékekből állottak, és pedig az áldozatok bemutatását a család- és törzsfők végezték. Mert a régi szlávoknál ép oly kevésbé volt külön papi rend, mint nem voltak külön templomaik sem³

¹ Alaposan tárgyalják ezt, valamint a jogot és alkotmányt Krek i. m. 39–55. és 85–123. ll., és Dudik: *Mährens allg. Gesch.* I., 356. s kk. ll. V ö. Jireček Józseffel és Hermenegilddel az *Oest Gesch. für d. Volk*, II. köt. 73–86. ll., valamint az utóbbtól: *Recht in Böhmen u. Mähren*, I. köt., 1. rész, 1865.

² Tac. *German.* 46: „scuta gestant“. V. ö. Krek-kel 44. l. Közellebbit a későbbi korra vonatkozólag, a mikor azonban az egész kép után ítélve nem sok változhatott meg: Mauricii, *Strateg.* XI. 5: „Κεχρήνται δὲ καὶ τοῖς ἐβλίνοις καὶ συγκίταις μικραῖς κεχρημένας τοῖς τοῖς φαρμάκων.“

³ Krek, 49. s k. l., 98. s k. l. V. ö. Jirečekkel az *Oesterr. Gesch. für d. Volk*, II. köt. 83. s kk. ll.

A családi élet teljesen kifejelettnek mutatkozik, azonban politikailag a szlávok még egészen a patriarkális fejlődés fokán állanak. Magántulajdon az átöröklés jogával még nem volt nálok; még szavaik sem voltak ezeknek a fogalmaknak a megjelölésére. Csak a családnak van fekvő vagyona, melyet az összes hozzátartozók közösen művelnek. Az egész háznép élén áll az atya, ki a ház ügyeit vezeti és elrendezi a munkát. Ha ily család lassanként nemzetséggé bővül, a melynek vagyona még mindig közös, továbbá, ha a ház faluvá nő, akkor a falu nagyját (starosztja) a családfők választják. Számos ily falusi község, a mely a közös származás tudatával bír s a melynek gyakran a természettől szorosan körülzárt területe van, törzset (župa) alkot, a melynek élén a törzsfő (župán, knéz) áll. A župán törzsének legfőbb birája, papja és vezére. Méltósága úgylátszik örökös volt valamely családban, a mely nagy birtok, vagy más tulajdonságnál fogva kivált a többi közül, azonban hasonlóképen mint a németeknél oly módon, hogy a családfők részéről mégis választás történt, a mennyiben ugyan a családhoz, de nem egy bizonyos személyhez, mint például az elhunyt legidősebb fiához, voltak kötve. Miután a župán jogai a családfőkkel szemben meglehetősen korlátoltak valának, a szlávok alkotmánya a császárság korabeli görög íróknak könnyen demokratikusnak tűnhetett föl.¹

Minden župában volt egy vár (grad, gorod) vagy

¹ „Τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἐν ὃς ἀλλ’ ἐνδημοκρατία ἐκ παλαιῶ βιοτεύουσι.“ Prokop.: *De bello goth.* III., 14. „Τὰ ἔθνη τῶν Σκλάβων καὶ Ἀντῶν . . . ἐλευθερα, μεδαμῶς δουλεύουσθαι ἢ ἄρχεσθαι πειθόμενα.“ Mauricii *Strateg.* XI. 5.

sáncz, különösen faépítményekből és torlaszokból álló, gyakran még víztől, vagy mocsaraktól körülvéve, a mely ellenséges betörés alkalmával az egész népnek és legértékesebb holmijának menedékhelyül szolgált.

Ez a kevéssé fejlett alkotmány s a politikai kapcsolat hiánya a szlávokat kifelé való harczias föllépésre nem igen tette alkalmasokká.¹ Évszázadokon át semmit sem hallunk háborúikról vagy hódításaikról.

A gótok elvonulása után a Keleti-tenger mellékéről, az elhagyott szállásokat úgylátszik a vindek foglalták el. Azonban erre nézve hiányzanak a tudósítások. A IV-ik században szláv törzsek Hermanarich keleti-gót király uralma alá kerülnek, ennek bukása után pedig a hunok felsősége alá. A hun birodalom felbomlása után, mikor a legtöbben a hunok közül a Don-on át visszavonultak, s ugyanakkor a germán törzsek, a melyek addig még a Kárpátokon túl voltak megtelepedve, ennek a hegységnek déli lejtőire költöztek, a szlávokra nézve is lehetővé vált a terjeszkedés. Az üressé lett térségen egyfelől az Oderáig s azon túl, másfelől az Alsó-Dnjeperig s az Al-Dunáig most ezek nyomultak elő, s így szomszédaivá lettek a keleti-római birodalomnak, a melyet az V ik század vége, de különösen Justinianus trónralépte óta (527), szövettségben a kelet felől jött bolgárokkal, ismételt betöréseikkel háborgatnak, s egyik tengertől a másikig s a főváros közeléig bejártak.²

¹ Ez s nem a szláv íróktól annyira hangoztatott „békeszeretetök“ volt döntő. V. ö. Rösler R., 83. l. és Höfler C.-tól: *Abhandlungen aus d. Gebiete der slav. Geschichte*, a „*Sitzungsber. d. kais. Akad.*“ XCVII., 826. l.

² Legkimerítőbben szól ezekről a betörésekről Hoff, Ersch és Grubernál, LXXXV., 78. s kk. II.

VI-dik századbeli írók a szlávok két főtörzsét különböztetik meg: a szlovéneket s az antokat; amazok, a kiknek „mocsarak és erdők szolgáltak biztos helyekül“, a Dunától a Dnjeszterig, ezek „a legbátrabbak a vindek közül“ a Dnjesztertől a Dnjeperig laktak.¹ Úgy látszik azonban, hogy minden ág magát szlavén-nek vagy szlovén-nek, „beszélő“-nek (slovo-tól, a mi szót, beszédet jelent), azaz érthetően beszélőnek nevezte,² a hogy előtők érthetetlen szomszédjaikat, a németeket, němci-knek azaz némáknak hívták. Korábbi közös nevük azonban állítólag spór (szrb) volt.³

Az időre nézve: mikor telepedtek meg a szlávok a Dunától délre és nyugatra, valamint az Elba és Morva folyók vidékein? hiányzanak a közelebbi tudó-

¹ Jordanes: *De origine Getarum*, c. 5. ed. Mommsen, p. 62. sq. „Quorum (Venetharum) nomina, licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Selaveni et Antes nominantur etc.“ V. ö. c. 23. Prokop.: *De bello Goth.* III., 14: „ἐθνὴ ταῦτα Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἀνταί“. Más helyek Zeuss-nél 593. s kk. II. Schafariknál II., 19. s kk. II. — Σκλαβηνοί-nak nevezi Prokopius II, 15 az északi Németországban lakó szlávokat is. A *c* vagy *k* Jordanes-nél, Prokopius-nál és más íróknál be van toldva, miután az *sl* hangeltolás a görög és római fülnek kiállhatatlan volt. Ez a kettéosztás a nyelvi viszonyoknak is megfelel, a mennyiben a szláv dialektusok két főcsoportot alkotnak: egy nyugatit (polabok, szorbok, csehek, lengyelek), s egy délkeletit (szlovének és bolgárok, szerbek, horvátok és oroszok) L. Krek i. m. 56. s kk. II.

² Zeuss 68. és 604. l. különösen azért, mert Nesztor orosz krónikás földijeit, a keleti szlávokat, tehát a korábbi antokat, szlovéneknek nevezi. Őt követi Rösler i. h. 90. l. A slovo-tól való származtatást Krek 66. l. jegyz. szintén helyesnek találja.

³ Prokop. I. c. III., 14: *Spori*, elrontva ebből *Sorbi*, *Srbi* (*srb*-ből = gens, natio). Schafarik szerint, I. 93. s kk. II. 180. l.

sítások. Úgy látszik, hogy nem egyszerre, nagy tömegekben, a korábbi lakosokkal vívott kemény harcok között, hanem többnyire apróbb csapatokban, lassanként árasztották el a néptelen vidékeket, úgy hogy ennek a kornak szűkszavú történetírása előnyomulásukról tudomást sem vett.

Annyi bizonyos, hogy a VI-ik század első tizedében nemcsak a Dráva és Száva közén ¹ laktak szlovének vagy vindek, hanem az egykori Pannóniában is, a hol megtelepedésük természetesen csak az ott uralkodó, túlhatalmas avarok beleegyezésével történhetett.² Innen előnyomultak Belső-Noricumba, azaz Stiriába, Krajnába és Karintiába, egész a Dráva forrásáig. A jelentékenyebb római helyek, a melyek túléltek a népvándorlás viharait, romba dőltek most. Celeja és Virunum tűz által pusztult el. Teurnia, a melynek püspöke még 591-ben említették, nyomtalanul eltűnt. A Felső-Dráva vidéke pusztává változott, a mint azt mostani neve (Pusterthal) is sejteti.³

¹ 592-ben Baján khakán parancsára szlávoknak (bizonyára a szomszédságból) Belgrád közelében a Dunán át hidat kellett építeniök. Rösler, 98. l.

² V. ö. *Miracula S. Demetrii*. Acta Sanctorum Oct. IV., 143. az 597-ik évhez: ὁπέκειντο γὰρ αὐτῷ (τῷ τῶν Ἀβάρων ἡγούμενῳ) τὸ ἔθνος ἅπαν (τῶν Σκλαβενίων). 601-ben, mikor a rómaiak Avarországba törnek, a foglyok közt 8000 szláv, 6200 más barbár és csak 3000 avar volt. Rösler, 110. l.

³ A szláv *pustu* = puszta szótól. V. ö. Mitterreuthner-t a brixeni gymñ. értesítőjében (1879.), továbbá Innichen kolostor alapító-oklevelét Zahn-nál, *Cod. Austr.—Frising F. R. Austr.* XXXI, 3: „ipsa loca (Taisten s az Anras-patak között) ab antiquo tempore inanem atque inhabitabilem“ és általában Kämmerl O. i. m. 136. s kk. II. — Krones: *Zur Gesch. d. ältesten . . . Ansiedlung d. steierm. Oberlandes*. (Mitth. v. Steiermark, 27. köt., és külön lenyomatban is.)

További előnyomulásuknak itt a bajorok vetettek határt. Már 595 körül Tassilo herceg győzelmesen harczol a szlávokkal, a kiknek földjéről gazdag zsákmányt visz haza. Nemsokára ugyan egy kétezer főből álló bajor csapatot, a mely az avar khakán-tól¹ segített szlávokat megtámadta volt, felkonczoltak. Tassiló fiát és örökösét Garibaldot 610 körül szintén legyőzték a szlávok Aguntum mellett, s aztán a bajor határvidéket pusztították. Azonban a bajorok nagyobb erővel újból támadtak, elvették az ellenségtől a zsákmányt és kiűzték országukból.² Az Anras-patak Lienztől nyugatra maradt a határ a vindek és bajorok között, a kiket hosszú, lakatlan terület választott el egymástól.³ A Dráva völgye Anras-ig s a Lienz mellett abba torkoló Isel völgye elágazásaival, a hol Windisch-Matrei még most is emlékeztet a szláv lakosokra, vind telepekkel telt meg. Ép úgy előnyomultak a szlovének lassanként a Mura mentén ennek forrásaig, továbbá az Enns mentén s a Pyhrn-en

¹ Ha ez bizonyíték a szlovéneknek az avaroktól való függésére nézve, úgy az a tudósítás is szól e mellett, hogy a khakán a langobárd királynak szlávokat küldött segítségül. Paul. Diac. IV., 28.

² Paul. Diac. IV. 7. 10. 39. Paulus chronologiai adatainak pontatlansága mellett az időt csak megközelítőleg lehet meghatározni. Elmondja Tassilo bajor herczeggé emelését az 593-ban történt események után, s vele aztán „mox“ támadást intéztet a szlávok ellen. Az 592. év tehát, melyet az újabbak közül a legtöbben amaz esemény éveül elfogadnak, több mint kétséges. A bajorok vereségét Paulus közvetlenül Childebert frank király halála előtt († 596) közli, az utolsó harczokat pedig a langobárdok és keleti rómaiak között 611-ben kötött béke előtt.

³ „Usque ad terminos Sclavorum, id est ad rivulum montis Anarasi“ mondja Innichen kolostornak a 45. l. 3-ik jegyzetében említett alapító levele.

(Windischgarsten) át a mai Steieren és Kremsmünsteren túlig, s a tőlük elnevezett Semmeringen (= fenyőhegy) át a Schwarza-ig, Bécs-Ujhely közelében, s az Enns és a Bécsi erdő közt elterülő vidék hegyes részeiben, valamint annak keleti lejtőin telepeket alapítottak. Csak a Duna és Lajta mellett levő nagyobb síkságoktól, melyeken az avarok kóboroltak, tartották távol magukat.¹

Kevésbbé pontosan vagyunk értesülve arról az időről, mikor szállották meg a szlávok a Szávától délre eső vidékeket?² A VI. század második felében bizonyára az Al-Duna felől, s aztán Noricum vagy Pannónia felől, ép úgy mint az avarok, ők is intéztek oda becsapásokat, a nélkül, hogy állandóan megtelepedtek volna. Csak Heraklios császár uralkodása alatt (610—641), a kinek egész figyelmét a perzsákkal vívott harcok vették igénybe, szállották meg a horvátok³ és szerbek Dalmáciát s a kelet felés szomszédos vidékeket.⁴ Az elsők nagy számú törzsekre

¹ A bizonyítékokat lásd *Kämmel*-nél, 143—177. l., a ki különösen a helynevekre támaszkodik.

² A horvátok s a szomszédos területeken lakó szlávok történetére vonatkozó anyagot teljesen összegyűjtötte és jegyzetekkel kiadta Rački: *Docum. hist. Chroaticae periodum antiquam illustrantia* (Zagrabiae, 1877.), a „Mon. spectantia hist. Slavorum meridionalium“ VII. kötetben. V. ö. Dümmler E.-től: *Ueber die älteste Gesch. d. Slaven in Dalmatien*, a „Sitzungsber. der kais. Akademie“, XX. köt., 357. s kk. ll.

³ Allitólágos korábbi lakóhelyeikre (Galiczia? Északi Csehország?) nézve v. ö. *Schafarik*, II. 242. s kk. ll. — *Zeuss*: 608. s kk. l. *Rösler*: 120. s kk. ll. Azonban én ezt Konstantin császár hipotesisének tartom, melyet a névhasznalásból meritett.

⁴ Konst. Porphyrog. szerint: „*De adm. imp.*“ c. 30. §2, a ki egyedül tudósít erről, a megtelepedés a császár belegyezésével

(župa) oszolva a későbbi Horvátországot lakták a Kulpától a Verbászig, továbbá Isztria délkeleti részét, északi Dalmáciát Imoschi-ig s az Alsó-Cettiná-ig, a szerbek törzsei pedig a kelet és dél felé határos vidékeket, Belgrád, Novibazár és Durazzó környékeig. A románokat Zára, Traù, Salona és Epidaurum parti városokra, továbbá Arbe, Veglia, Cherso és Lussin szigetekre szorították vissza. Azonban Epidaurumot a szlovének később elpusztítván, ennek lakosai Raguzát alapították, s ép úgy elpusztították Salonát, a melynek polgárai Diocletianus nagy kiterjedésű palotájában (Spalato) kerestek oltalmat.¹

Csehországnak és Morvaországnak északi szláv törzsektől való megszállására vonatkozólag hiányoznak a tudósítások. Annyit azonban következtethetünk, hogy nemsokára az ott lakó német törzsek elvonulása után, tehát legkésőbb a VI. század közepe után való időkb²en, szállották meg a Moldva és Felső-Elba, valamint a Morva mellékét, délfelé a Dunáig. Valamint a Dunától

történt, ki a horvátoknak az állítólag az avaroktól elfoglalt országot átengedte. Azonban, ha ez lehetséges is, Konstantin mégis sokkal megbízhatatlanabb tudósító, hogysem föltétlenül hitelt lehetne adni neki. V. ö. *Dümmmler* i. h. *Büdingen* I. 73. Gfrörertől: *Byzantinische Geschichten*, II., 5—33.

¹ *Dümmmler* 368. s kk. II., a hol a horvát és szerb törzsek eloszlása behatóan van tárgyalva. Az utóbbiakról v. ö. Jireček K.-tól *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, 19—35. II., az „Abhandl. der königl. Ges. d. Wissenschaften“, 6. folyam, X. köt., 1879.

² Ezzel egyezik, hogy Jordanes 551-ben írt könyve szerint, *De origine, actibusque Getarum*, c. 5. ed. Mommsen, p. 62, a vendek „ab ortu Vistulae fluminis“ kelet felé laknak. V. ö. Loserth J.-tól: *Beiträge zur älteren Gesch. Böhmens*. 1. *Zur Einwanderung d. Slaven*. („Mittheil. d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen“ XXI. köt. 281. s kk. II.).

délre lakó szlovének, úgy a „beowinidek“ vagy cseh vindek is az avarok nyomasztó uralma alá kerültek.¹ Épen feltámadtak ellenök, mikor 623-ban Samo, egy frank kereskedő, több társával kereskedés végett országukba jött. Hozzájuk csatlakozott ellenségeik ellen vívott harczukban, s oly jó szolgálatokat tett nekik, hogy királyukká választották.² Samo most szláv birodalmat alapított, a melynek Csehország volt a magva, de a mely észak felé a szász földön lakó szorbokra is kiterjedt és valószínűleg a Karantániában — a „hegyes országban“, a hogy most a korábbi Belső-Noricumot nevezték — levő vindeket is magában foglalta.³ Harminczöt évig tartott Samo uralma, a ki nemcsak az avarok ellenében tartotta meg függetlenségét, hanem a frankok ellen is sikerrel harczolt (630—632), és ismételve intézett pusztító betöréseket Thüringiába.⁴ Halála után azonban birodalma, a melyet csak az ő személyisége tartott össze, ismét felbomlott törzsvidékekre, a melyeket törzsfők vagy župánok kormányoztak.

¹ Bizonyára már a VI. század végén, miután az avarok betörésüket Thüringiába, 596-ban (Paul. Diac. IV., 11.), kétségtelesen Csehországon át intézték.

² Fredegar, c. 48. Samo-nak szláv írótól kétségbe vont származását illetőleg l. *Büdingen*-t, I., 75. l. 6-ik jegyzet.

³ E mellett nemcsak a 872 tájon készült „*De convers. Bagoar. et Carent.* (M. G. SS. XI., 7. l.) adata szól: „Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius“, a mi természetesen csak bizonytalan hagyomány értékével bír, hanem Fredegar tudósítása is (c. 68), a mely szerint Dagobert frank király intézkedése következtében 630-ban az ausztráziaiakkal és alamannokkal együtt langobárdok is mentek Samo szlávjai ellen. Zeuss föltevése (637. l.), hogy itt a langobárdok alatt bajorok értendők, még sem valószínű. V. ö. *Goll*-al a *Mitth.* XI., 443. s kk. II.

⁴ Fredegar : c. 68. 74. 75.

Az északnyugati szlávoknak ez az elszakadása és Konstantinápoly szerencsétlen ostroma, melyet a khakán 626 nyarán harczosaival, valamint szlávokkal és gepidákkal megtámadott,¹ elhatározó forduló pontot alkotnak az avarok történetében. Hatalmuk ettől kezdve hanyatlásnak indul, az avaroknak a szomszédos országokba, pl. a keleti-római birodalomba intézett becsapásairól csak elvétve hallunk,² és pedig annál kevésbbé, mert ugyanez időtájt a Balkántól északra a bolgárok telepednek meg és alapítanak országot, a mely az uralkodó néptől kapta nevét, noha idő folytával alattvalóinak a nyelvét fogadta el.

Ennek folytán az Ádriai-tengertől a Fekete-tengerig, az avarok déli határa mentén, a szláv telepek összefüggő lánczolata képződött, s ezzel az avarok útja a keleti-római birodalomba el volt vágva.

Nyugatra tőlük már régibb idő óta a bajorok törzse telepedett meg, eléggé erős határfalul rabló vágyaik ellen.

¹ Hopf, i. m. 92. s k. l.

² U. o. 94. l

ÖTÖDIK FEJEZET.

A bajor herczegség.

A bajor egyike azoknak a német népeknek, melyeknek a nevök csak későn tűnik föl, és melyeknek a származásán ép azért sokat vitatkoztak.¹ Azonban nyelvökből, valamint jogukból kitűnik, hogy felnémet, tehát svéb törzs, ép úgy, mint szomszédaik: a svábok vagy alamannok, a kiknek java részétül talán a régi szemnónokat tekinthetjük.² Leghihetőbb, hogy a régi markomannok utódai, a kik az akkori vándorló ösztönt követve Csehországból dél vagy dél-nyugat felé vonultak és korábbi hazájukról — *Bojohaemum* vagy *Bajohaemum*, rövidítve *Bajas* — magukat *Baiuvarii*, *Baiuvarii* vagy *Baiovarii*, *Baioarii* néven nevezték.³

Későbbi lakóhelyökre történt bevándorlásuk ideje, valamint iránya ismeretlen. Szent Szeverin korában, tehát az V. század második felében, még nem említik

¹ A különböző nézetek s azok képviselőinek legújabb összeállítását lsd. Bachmann-nál: *Die Einwanderung der Baiern* (Bécs, 1878.), 14. s kk. ll., „a Sitzungsber. d. kais. Akad.“ 91. kötetében.

² Baumann: *Schwaben und Alamannen, ihre Herkunft und Identität*, „a Forsch. zur deutsch. Gesch.“ XVI. köt. 222. s kk. ll.

³ Ehhez a véleményhez, a melyet először Zeuss: *Die Deutschen u. ihre Nachbarstämme* (1837) és *Die Herkunft d. Baiern von den Markomannen* (1839) okolt meg behatóbban, s a mely mellett legutóbb Bachmann i. m. kardoskodott, csekély eltéréssel Riezler is csatlakozott. L. *Geschichte Baierns*, I., 14., 25. s kk. ll.

őket. Ez időben az alamannok, thüringiaiak, herulok és rugiak háborgatják Noricum-ot, s a Felső-Duna meg az Alpok között elterülő vidék valószínűleg az alamannok uralma alatt állott.

A Theoderik keleti gót király kancelláriájából kikerült akták sem ismerik a bajorokat.¹ Először találjuk a bajoárok nevét, sajnos a lakóhely megemlítése nélkül, egy népjegyzékben, a mely ügylátszik 510 és 524 között iratott.² Néhány évtizeddel később már birtokukba vették a már csak gyéren lakott területet a Duna mindkét oldalán, a Lechtől az Ennsig, kezdetben talán a Bécsi-erdőig.³ A nem igen nagyszámú románok vagy walch-ok, akik Salzburg és Felső-Ausztria hegyesebb vidékein, legalább még a VIII. század végeig fönmaradtak, elvesztették szabadságukat és adófizető kolonusokká süllyedtek alá, a kiket uraik az általok művelt földdel együtt adnak tovább.⁴

¹ Különös figyelemre méltó, hogy Cassiodorus *Variá*-iban, III, 3. (507 előtt), mint lehető szövetségeseket a frankok ellen thüringiaiakat, herulokat, sőt warnokat említ, de nem említi a bajorokat, a kik pedig a keleti-gót és frank birodalom legközelebbi szomszédai lettek volna, ha későbbi lakóhelyeiket már ekkor megszállva tartják.

² Müllenhoff: *Die fränkische Ostertafel*, az „Abhandl. d. Berl. Akad.“ 1862. kötetében, 532. s kk. II. Másként Bachmann i. h. 52. I., 2. jegyzet.

³ Mint a svábok keleti szomszédait először Jordanes említi őket 551-ben irt *Getica*-iban, c. 55, ed. Mommsen, p. 130. A rugiak egykori földjét és parti Noricumot vehették birtokukba azután, hogy a langobárdok keletre vonultak, tehát nemsokára az 500-ik év után.

⁴ Kétségtelenül román lakosokra mutatnak a „walch“-chal öszszetett helynevek, mint Walchen Vöcklamarkt mellett, Seewalchen az Atter-tó mellett, Strasswalchen, Reitwalchen s a Waller-tó észak-keletre, Wals (Walchwies) nyugatra Salzburgtól, Traun-

Míg a keleti gót birodalom, a melynek északi határa Füssenig ért, hatalmának tetőpontján állott, a bajorok előnyomulása a mai Tirolba lehetetlen volt. Sőt nem valószínű, hogy ennek az országnak északi részét a bajorok csak a VI. század dereka után foglalták el. Mert még 565 táján nem bajorok, hanem el-rómaiiasodott breónok lakták a Felső-Inn környékét.¹ A legközelebbi évtizedekben azonban a bajoroknak meg kellett hódítaniok az Inn, Eisack, Rienz s a Felső-Etsch völgyében lakó románokat², mert a bajorok 595 táján, valószínűleg a keleti Puster-völgyben, már a szlávokkal állanak harczban. Sorsuk azonban kedvezőbb volt, mint a hegyeken túl lakó törzsrókonaiké. A breónok még a VIII. században is külön területet foglalnak el, s ehhez a néphez tartozók még egy századdal később is jelentékeny birtokkal rendelkező

walchen Traunstein mellett, a Walch-tó Kufsteintől keletre, s a Walchen-tó a bajor felföldön. A salzburgi tradíciókban, melyeket az *Indiculus Arnonis*-ban s a *Breves notitiae*-ban találjuk följegyezve, a Salzburg-, Atter- és Chiemgau-ban számos *Romani tributales* vagy *tributarii*, vagy *Romani et eorum tributales mansi* fordul elő. V. ö. Steub L.-tól: *Die roman. Ortsnamen im Herzogthum Salzburg u seiner Nachbarschaft*, u. annak: *Zur Namens- u. Landeskunde der deutschen Alpen* című értekezésében.

¹ Venantius Fortunatus, ed. Fr. Leo (*M. G. Auct. antiquissimi* IVa, 368), *Vita S. Martini* IV, v. 644. s kk. II. az Augsburgból Itáliába ez időtájt vezető utat ekként írja le:

„Si ~~ve~~cat ire viam neque te Baiovarius obstat,
Qua vicina sedent Breonum loca, perge per Alpem
Ingrediens rapido, qua gurgite volvitur Oenus.

Inde Valentini benedicti templá require (Mais-Meran-ban.)

² Az Etsch jobb partját Bozen és Merán tájáig azonban később a langobárdok kezén találjuk. A bajor föld déli határáról (nem Deutsch- és Wälschmetz-nél) I. kutatásaimat a „Mitth. d. Instituts f. österr. Geschichtsforschung“ II., 367. s kk. II.

nemesekül tűnnek föl.¹ A román nyelv is sokkal tovább tartotta itt magát. Még a XII. század közepe táján találunk az Inn völgyében olyanokat, a kik a „latin“ törzshez tartoznak. A glurnsi kerületben még a XIV. század végén is a „wälsch“ volt kimutathatólag a törvénykezés nyelve, és csak a XVI. és XVII. század folyamán szorult ki a román nyelv a Wintschgau-ból s annak mellékvölgyeiből, míg Grödenben és Ennebergen, az Eisacktól balra mai napig fönmaradt.²

Nemsokára azután, hogy a Duna mellékén megtelepedtek, a bajorok némi függésbe jöttek a frankok királyától. Nyugati szomszédaikat, a svábokat, már Chlodvig, az északra szomszédos thüringiaiakat Chlodvig fia, Theoderik, s ennek fia Theodebert 531-ben győzte le és kényszerítette a frank felsőség elismerésére. 536-ban aztán, mikor a keleti gótokat a bizancziak szorították, Theodebert felhasználta az alkalmat, hogy megszerezze ama területeket, a melyeket a keleti gótok az Alpokban birtak, sőt egy időre még a velencei területet is. Azzal dicsekedett, hogy a Duna és Pannónia határai mentén egész a tengerig (t. i. az Ádriai tengerig) terjesztette ki hatalmát.³ Belső-Nori-

¹ Aribo: *Vita Corbin.* c. 11. szerint Corbinianus, Rómába utazva eljut „in Breones“. V. ö. c. 35: „Breonensium plebis civis“. A breón nemesekről l. Jäger A.-tól: *Das rhätische Alpenvolk der Breuni*, 84. s kk. ll.

² A bizonyítékokat l. Steub L.-nál: *Herbsttage in Tirol*, 129 s kk. ll., 251. s kk. ll. Glurns-ról l. Ottenthal E. érdekes tudósítását a „Mittheil. d. Inst. für österr. Geschichtsforschung“ II. 112. s kk. ll.

³ Bouquet IV, 59: „per Danubium et limitem Pannoniae usque in Oceani litoribus . . . dominatio nostra porrigitur.“ V. ö. Agathias-t I, c. 4: (ὁ Θεοδοῖβερτος) τοὺς τε Ἀλλαμάνους κατεστρέψατο καὶ ἅτα πρόσσινα ἔθνη.

cumban legalább egyházi téren érvényesült a frank befolyás.¹ Ez időtájt tehát a bajoroknak is okvetetlenül frank felsőség alá kellett kerülniök. A herczegség betöltésénél, mely az Agilolfingek családjához van kötve, a frank király a legközelebbi időben döntő befolyást gyakorol.² I. Dagobert király parancsára a bajorok egy éjjel 9000 bolgárt gyilkolnak le feleségestől, gyermekestől, a kik az avaroktól az ő országukba menekültek és egyenként különböző házakban voltak megszállva.³

Azonban csak lazán függtek a frankoktól. Nem fizettek a királynak adót, mint más német törzsek. Más részről nem is hallunk semmit arról, hogy a bajorokat a szlávokkal vívott harcaikban a frankok támogatták volna.

De mikor I. Dagobert halála (638) után a frankok hatalma elhanyaglott, úgylátszik a bajorok legalább tényleg teljesen függetlenekké lettek. Sajnos, félszázadnál hosszabb időről semmiféle tudósításaink nincsenek.

A VII. század vége felé az ország megtérítésével kezd ismét oszlani a homály.

Bajorországban ugyan már korábban sem hiányozhattak a kereszténység hivei. A hegyes vidékek számos románjai bizonyára mindannyian, vagy legalább nagyobb részben, ehhez a valláshoz tartoztak. Az Alpokban,

¹ Aquileja suffraganeusainak levele a keleti-római császárhoz 591-ből, Resch-nél, *Ann. Sabion.* II., 409.

² Paul Diac. IV.. 7: „Tassilo a Childeperto rege Francorum aput Baioariam rex ordinatus est“ (595 körül). Tassilo elődjét és valószínűleg atyját, Garibaldot, Paulus királynak nevezi (III., 10 30), míg Toursi Gergely IV. 9. „Garivaldum ducem“-nek. V. ö. Sickel-től: *Das Wesen des Volksherzogthums*, a „Hist. Zeitschrift“ 52., 407. s kk. II.

³ Fredeg., c. 72.

a hol legsűrűbben laktak a románok, úgylátszik lényeges megszakítás nélkül tartotta fenn magát a sábeni püspökség, a mely még a római korban keletkezett, ép úgy mint a churi püspökség nyugati Raetiában. A hercegi család a frank királyi házhoz való viszonya következtében úgylátszik szintén fölvette a kereszténységet. Mert egy bajor hercegnő: Theodelinda, Garibaldnak, az első ismert bajor hercegnek, és Waldrada-nak, Theodebald frank király özvegyének lánya, a ki 589-ben Autharis langobárd királyhoz ment nőül, volt az, kinek befolyására az ariánus langobárdok a katholicus vallásra tértek át. Azonban a bajorok zöme bizonyára pogány volt még, és maga a hercegi család is a frank befolyás megszűntével a kereszténységgel szemben minden esetre igen közönyösen viselkedett. Egyes térítők, a kiket a VII. században emlitenek, úgylátszik nem értek el sokat.¹

Csak a VII. század végén s a VIII. század elején lett Bajorország teljesen kereszténynyé.

696-ban² Rupert wormszi püspök, a Meroving-

¹ Riezler a „Forsch. zur deutschen Geschichte“, XVI. köt. 417. s kk. ll.

² „Tempori Hildiberti regis Francorum anno scilicet regni eius secundo“, a 872-ben készült *Vita primigenia Ruperti* szerint, a „Mon. Germ. SS.“ XI., 4. l. Hogy ez III. Childebert (695—711), s nem II. Childebert (575—596) volt, kitünik az *Indiculus Arnonis*-ből, ed. Keinz, melyet 788 után Arno, salzburgi püspök rendeletére írtak, s a mely Theodo fiául és utódául határozottan Theodebertet, ennek fiául és utódául Hukbertet, ennek utódául Otilot, s ennek fiául és utódául Tassilót, a VIII. század ismeretes hercegeit nevezi meg, úgy hogy a józan kritika elveivel ellenkezik, hogy Rupert Salzburgba érkezését a VI. századba tegyük. Szent Péter konfraternitásának könyvéből (kiadta Karaján, 1852.) az első kéz (780—807) mint elhalt bajor

család sarjadéka, Theodó-nak, a bajorok akkori herczegének meghívására Regensburgba jött, őt a kereszténységre oktatta és sok övéivel együtt megkeresztelte. Miután a herczegtől engedélyt nyert, hogy Bajorországban mindenütt templomokat emelhessen s hogy a maga és kísérei számára alkalmas lakóhelyet kereshessen, eleinte az evangéliumot hirdetve, a Duna mentén lefelé vonult Lauriacum-ig, utóbb azonban megtelepedett a Waller-tó mellett, részben románoktól lakott vidéken, a hol Péter apostol tiszteletére (Seekirchen-ben) templomot épített. Kis idő múlva a Salzach mellett fekvő Juvavum-ba ment, a hol még a rómaiak idejéből pompás, most természetesen romokban fekvő és erdővel meg bozóttal benőtt épületek valának, s aztán Salzburgot tette meg püspöki székhelyévé. A herczeg nemcsak ezt a helyet adományozta neki legközelebbi környékével, hanem szá-

herczegeket Theodo után csak a VIII. században élt herczegeket sorolja föl. Virgil püspök (745—784) a *Breves Notitiae* szerint (ed. Keinz, p. 34. sq.) a vitás birtokviszonyokra nézve még Ruprecht közvetlen tanítványait hallgathatta ki, a ki tehát száz évvel korábban, mint ő, nem élhetett. Szomorú, hogy ily dolgokra ismételve kell rámutatni, miután Wattenbach már 1850-ben („Arch. für österr. Geschichtsq.“ V., 499—522) és Blumberger 1853-ban (u. o. X., 329—368) a döntő pontokat már kiemelték. Nagyon is szkeptikus most Friedrich Ueber *die vita S. Ruperti der Hs. Nr. 790 der Grazer Universitätsbibliothek* című, a „Sitzungsber. der kgl. bair. Akad.“ 1883. évf., 509. s. kk. II. közlött értekezésében, ki a Vitá-t teljesen értéktelennek mondja, habár igaza lehet, hogy ennek a kéziratnak Vitá-ja, a melyet Mayer F. az „Arch. f. öst. Gesch.“ LXIII. köt., 606. s. kk. II. adott ki, nem a *Vita primigenia* forrása, hanem ennél újabb keletű. Az 520—540 közti idő mellett újabban ismét Anthaller F. szállott sikra a *Die Gesch. der Rupertsfrage u. deren Lösung* (Salzburg, 1885.) című értekezésében.

mos, többnyire románoktól megművelt telket a szomszédos gauokban, úgy hogy fölépíthette és fölszerelhette a szent Péterről nevezett kolostort, s egy másikat a Nonnbergen, apácák számára. Miután Bajorországban mint hittérítő körülbelül egy évtizedig működött, meghalt Salzburgban.

Valószínűleg Rupert halála után, 712 táján jött Bajorországba, Heimraban vagy Emmeram püspök Poitiers-ből, állítólag oly szándékkal, hogy mint térítő az avarokhoz menjen. De mikor Theodo herczeg tervének kivihetetlenségéről meggyőzte és meghívta őt, hogy mint püspök vegye át országának egyházi vezetését, vagy mint apát a kolostorokra való felügyeletet, rászánta magát, hogy marad, s ettől kezdve Regensburgban s ennek környékén munkálkodott azon, hogy a bajorokat a keresztény hitre tanítsa s abban megszilárdítsa. Mert mint ujonnan megtértek sok pogány szokást tartottak meg, s egyszerre ittak áldomást Krisztus és régi isteneik emlékére. Három évi működés után Lambert, a herczeg egyik fia, kegyetlenül megölte Emmerámot, mert nővére tévedésből őt nevezte meg csábítójául.¹

Theodo herczeg, a ki az országot már korábban fiai: Theodebert, Grimwald és Tassilo közt felosztotta,² valószínűleg 716 kezdetén Rómába ment, bizonyára azért, hogy II. Gergely pápával személyesen értekez-

¹ Aribonis (helyesebben Arbeonis) *Vita S. Emmerani*. Acta SS. Sept. VI., 474. s kk. II. Működésének idejéről I. Büdinger-től: *Zur Kritik altbaierischer Gesch.* III., a „Sitzungsber. der kais. Akad.” 23. kötetében.

² Arbeonis *Vita Corbiniani*, ap. Meichelbeck, *Hist. Frising.* Ib, 3—20., c. 10. Paul Diac. VI., 21. szerint ez legkésőbb 703-ban történt.

zék Bajorország egyházi viszonyainak szervezéséről. A pápa követeket is nevezett ki, a kiknek e célból Bajorországba kellett volna menniök. Tervbe volt véve, hogy minden herczeg területén legalább egy püspökséget állítanak fel s hogy érseket neveznek ki.¹ Azonban ez a terv nem valósult meg. E közben Freisingben, Grimwald herczeg székhelyén, egy frank térítő: Corbinianus püspök, harmadik egyházi középpontot alkotott. Egy negyedik középpont Passau-ban keletkezett, de hogy mikor? azt nem tudjuk.

Azonban igazi egyházi szervezete Bajorországnak még mindig nem volt. Ez csak az angolszász Winfriednek vagy Bonifatius-nak volt a műve, a kit II. Gergely pápa Németország térítőjévé nevezett ki és 722-ben püspökké szentelt, s a ki 732-ben III. Gergely pápától érseki méltóságot nyert. Bonifatius, ki a pápához intézett jelentéseiben Bajorország akkori egyházi állapotát a leg-sötétebb színekkel festi, az addigi viszonyokkal kapcsolatban 739-ben a salzburgi, regensburgi, freisingi és passai püspökségeket állította fel, a melyek, mint a német püspökségek valamennyien, mint mainzi érseknek, neki voltak alárendelve. Ennek folytán Bajorország egyházi tekintetben mind szorosabb kapcsolatba jött a frank királyok uralma alatt álló többi területekkel.

Bajorország politikai különállása e közben szintén megszűnt.

A frankok birodalmában a VII. század végén Pippin (közönségesen Heristali-nak nevezik, de tévesen) volt a major domus Ausztráziában épúgy, mint Neusztríában, s így a Merovingek gyöngesége mellett ő lett a tulajdonképi uralkodó.² Fia és utóda: „Martell“ Károly,

¹ Az instrukeziót lsd. M. G. SS. I., 451. s kk. II.

² V. ö. Ranke: *Weltgesch.* 5. köt. és Nitzsch, i. m.

a frankok régi befolyását a szomszéd törzsek fölött is helyreállította, 725-ben pedig megtámadta Bajorországot,¹ míg körülbelül ugyanez időtájt Liutprand, a langobárdok királya, Grimwald hercegtől elragadta az Etsch völgyét Bozentől Meránig.² Bajorország, talán a Grimwald és Hukbert herceg, Theodebert fia között kitört viszály következtében megbénítva, a frankoknak nem birt ellentállani. Miután már az első alkalommal Grimwald feleségét foglyul magukkal hurczolták, 728-ban Károly újból megtámadta Grimwaldot és nem-sokára orozva meggyilkoltatta. Hukbert, Károly sógora, a kit hercegül elismert, valószínűleg kénytelen volt a frankok felsőségét elismerni.³ Otilo herceg, egy ismeretlen származású Agilolfing, a ki Hukbertet 737-ben követte, úgylátszik még Károly halála (741) előtt ismét függetlenné tette magát,⁴ s a birodalom különböző részeiben ekkor kitört mozgalmak Károly fiainak, Karlmann-nak és Pippin-nek egyelőre lehetetlenné tették Bajorország meghódítását. Szövetségben a frankok

¹ A bizonyítékokat lsd. Breysig-nél: *Jahrbücher d. fränk. Reiches*. 714—741, 53. l. és Mühlbacher-nál: *Reg. Carol.* 37c.

² Paul Diac. VI., 58: „Hic (Liutprandus) initio (?) regni sui Baioariorum plurima castra cepit.“ Hogy ezek között Majae (Mais-Meran, lsd. Schönherr-től: *Ueber die Lage d. angeblich verschütteten Römerstadt Maja*), és mindenesetre Bozen is volt, az kitünik Ardeo *Vita Corbiniani*-jából, miután a 18. fejezet szerint, mikor Corbinianus Rómából Bajorországba ment (717? 722?) a „Majense castrum“ Grimwald birtokában van, míg a 29. fejezet szerint 730-ban, Corbinianus halála alkalmával, „in eodem castro dominabantur . . . Longobardi.“ Hogy Säben is a langobárdok uralma alá került, mint közönségesen vélik, erre nézve nincs adatunk.

³ Riezler I., 80.

⁴ Riezler 81. l. Hahn: *Jahrbücher* 741—752, 14. l. Másként Breysig 101. l.

összes ellenségeivel: az alamann-herczeggel, a szászokkal és aquitánokkal, sőt a szlávokkal is, Otilo országának önállóságát biztosítani törekedett.¹ Azonban a hadi műveletek között nem volt meg a kellő összehatás. Az aquitánokat és svábokat 742-ben egyenként legyőzték, 743-ben Otiló-t a Lech mellett teljesen megverték s arra kényszerítették, hogy az Innen át meneküljön. Hogy békét nyerjen, nemcsak újból el kellett ismernie a frankok felsőségét, hanem a Nordgau nyugati részét is át kellett engednie.

Mikor Otilo 748-ban meghalt, Pippin² Otilo hat éves fiát, Tassilót tette meg herczeggé anyjának felügyelete alatt, kiskorúsága idején maga viselvén a gyámságot. Miután Tassilo 757-ben nagykorúvá lett, nagyjaival az időközben, a Merovingek bukása után a frank királyi székbe emelkedett Pippinnek és fiainak a Compiègne-ben tartott általános birodalmi gyűlésen meg kellett hódolnia és határozott szavakkal hűséget esküdnie.³ Tudtunkkal az első eset, hogy a vazallitás szokásait és elveit egy herczegnek az államfőhöz való viszonyaira alkalmazták.⁴ Egy ideig Tassilo engedelmeskedett a frank királynak. De mikor 763-ban haddal Aquitániába kellett volna mennie, hirtelen hazatért és megszakította összeköttetését Pippin királylyal. Ettől

¹ Hahn, 44. l., a ki azonban az *Ann. Mett.*-nek általában nagyon is sok becsét tulajdonít. Lsd. Mühlbacher-nél, 45b.

² „Per sūum beneficium“, mondják az *Ann. Lauriss. maior.* M. G. SS. I., 136. a 748. évhez: a mit Hahn 117. l., Ölsner: *Jahrbücher unter K. Pippin*, 303. s k. l. és Riezler I., 84. l. hűbéri függésre magyaráznak, míg Quitzmann 275. l. és Waitz V. G. III², 46, 2. sz. jegyz. ezt joggal kétségbe vonják.

³ *Ann. Laur. maior.* a 757. évhez.

⁴ Waitz III², 93. s k. l.

kezdve kifelé épügy, mint országa belsejében, független fejedelemként viselkedett.¹

Hogy a frankok ellen támaszt nyerjen, Tassilo nőül vette Liutbergát,² Desiderius langobárd király leányát, s ez alkalommal valószínűleg visszakarta a Bozen és Meran körül fekvő területeket,³ a melyeket egykor Liutprand király a bajoroktól elragadtott volt.

Bent a nemesek kegyét igyekezett megnyerni, a mennyiben a mind inkább szaporodó vazallusok hűbérét örökössé tette. Legfőképp azonban arra törekedett, hogy magához láncsolja az egyházat, mely a kedélyekben már mély gyökereket vert és terjedelmes birtokokat szerzett. Egész sor kolostort alapított, köztük Kremsmünstert és Innichent, az elsőt 777-ben, részben szlávoktól lakott vidéken, az utóbbit 769-ben, Karantánia határán, azzal a határozott rendeltetéssel, hogy „a szlávok hitetlen faját az igazság ösvényére vezesse”.⁴

Mert a szomszéd Karantániában lakó szlávok megtérítésére Tassilo ez időtájt kiváló gondot fordított, minek következtében Bajorországtól való politikai függőségnek is meg kellett szilárdulnia. Karantánia vindjei, a kik Samo idejében az avarok igáját magokról lerázták, ettől kezdve úgylátszik megtartották szabadságukat azokkal szemben.⁵ Mikor a VIII. század dereka

¹ Waitz III², 105. s kk. II.

² Abel: *Karl d. Gr.* I, 47. s k. I. szerint 765 és 769 között.

³ Nem Norithal és Vinstgau, mint Quitzmán, 278. I. és Riezler I., 154. I. állítják.

⁴ Meichelbeck: *Hist. Fris.* Ib., 38. Zahn: *F. R. Austr.* XXXI., 3.

⁵ Legalább a VII. század második, s a VIII. század első felében a langobárdokkal vívott harczaik alkalmával (Paul Diac. V, 22. 23.; 24. 45. 51. 52) nincsen szó az avarok beavatkozásáról.

előtt újból fenyegették őket, Boruth nevű hercegek a bajoroknál keresett és talált segítséget, ezért azonban függésbe jött tőlük. Boruth fiát, Caratiust (Gorazd?) és öccse fiát, Cheitomárt elvitték tuszokul, és Boruth beleegyezésével keresztényekül nevelték.¹ Boruth halála után imént említett fia, majd mikor ez három év múlva meghalt, Cheitomár lett Pippin királynak, a bajorok főurának beleegyezésével² a karantánok hercege. Cheitomár már uralkodása kezdetén Chiemseeből papot vitt magával. Kevés idő múlva az ir születésű Virgilius, Salzburg püspöke (745–784), a herceg kívánságára Modestus püspököt és több papot küldött Karantániába, azzal a fölhatalmazással, hogy templomokat és papokat szenteljenek. Az általok emelt sok templom közül a Maria-Saal-ban, a Karnburg, a herceg székhelye közelében, Zollfelden épült templom, továbbá St. Peter im Holz, a régi Teurnia helyén, határozottan említettik. A pogányság nem minden ellenállás nélkül engedett tért az új vallásnak. Ismételve van szó ellenséges mozgalmakról. Cheitomár halála után lázadás tört ki, miközben az összes salzburgi hittérítőket elűzték. Több évig nem volt pap Karantániában. Azonban 772-ben Tassilo a karantánokat legyőzte³ és ismét függésbe hozta Bajorországtól. Ez a siker lehetővé tette, hogy a Virgiliustól újból Karantániába küldött missionariu-

¹ Erre s a következőre forrásunk a *Conversio Bagoar. et Carant.* M. G. SS. XI, 7. sq.

² Tehát mindenestre Tassilo-nak 763-ban történt elpártolása előtt.

³ *Ann. s. Emmerammi Ratisp.*, M. G. SS. I, 92. *Ann. S. Rudb.*, SS. IX, 769. *Auct. Garst.*, ibid. p. 563.

sok a térítés művét folytassák s hogy a kereszténység tartós győzelmet arasson.

Azonban magának Bajorországnak függetlensége sem tartott soká. Pippin fiai és utódai, Károly és Karlmann, trónra léptök után (768) époly kevéssé tettek kísérletet arra, hogy ez országot a korábbi függő viszonyba hozzák, mint atyjok. Viszont Tassilo nyugodtan nézte, mint ostromolja Károly 774-ben apósát és természetes szövetségesét, Desideriust, a langobárdok királyát fővárosában, Páviában, mint kényszeríti hódolatra és fosztja meg országától, minek következtében Bajorországot a frankok dél felől is fenyegették. De mikor N.-Károly, a ki 771 óta maga uralkodott, befejezte a langobárdok meghódítását s a szászokat ismételve engedelmességre szorította, azzal a tervvel foglalkozott, hogy helyreállítsa a korábbi felsőséget a bajorok, mint az egyetlen német törzs fölött, a mely még nem tartozott birodalmához. 781-ben az ő s a vele szoros szövetségben levő pápának követei megjelentek Tassilo előtt és felszólították, hogy ujítsa meg a hűség-esküt, a melyet egykor Compiegneben tett.¹ Tassilónak az elhatározó pillanatban nem volt bátorsága ellenállásra. Személyesen megjelent Károly előtt Wormsban, újból letette a kívánt hűség-esküt és kezeseket adott. Azonban a bajorok és frankok között továbbra is ellenséges maradt a viszony.

¹ Főforrás a következő eseményekre Tassilo bukásáig az *Ann. Lauriss. maior.* a 781., 787. és 788. évekhez, s ennek átdolgozása, az úgynevezett *Ann. Einhardi.* A 787. és 788. évekre vonatkozólag az *Ann. Nazar. Cont.*, M. G. SS. I, 43. sq., s az *Ann. Lauresh.*, ibid. p. 33 néhány új részletet tartalmaznak. V. ö. ezzel Abel-tól: *Karl d. Gr.* I, 314. s kk. II., 326. s kk. II., 474. s kk. II., 493. s kk. II., 513. s kk. II.

784-ben egy Rodbert nevű frank vezért (alkalmasint a trienti grófot) a bajorok véres harcban Bozen mellett megölték.¹ Ámbár ez csak pusztá határvillongás lehetett, Tassilo nemsokára mégis szükségét érezte annak, hogy a frank királylyal jobb viszonyba jöjjön s e végből a pápa közbenjárását is kikérte. De mikor Károly előterjesztette a föltételeket, a bajor követek: Arno salzburgi püspök s a mondseei kolostor apátja kijelentették, hogy az egyesség megkötésére nincs elegendő felhatalmazásuk. Maga Tassilo is vonakodott, hogy Károly felszólítására személyesen megjelenjen előtte. Erre 787 őszén három frank sereg Bajorország ellen indult: egyik észak felől, egy másik a király személyes vezetése alatt nyugat felől s egy harmadik, a melyet Károly fia Pippin Itáliában gyűjtött össze, dél felől. Bajorország határán, Pföringben, Ingolstadttól keletre, a Lechmezőn, Augsburg közelében, továbbá Bozen mellett a seregek megállapodtak; mert a király azt remélte, hogy vérontás nélkül jut célhoz. Valóban a bajorok, főleg a hatalmas papság, nem akart tudni a Károlylyal való harczról, a kinek ismételve hűséget esküdtek, s a kinek részén a pápa állott, a ki Tassilót korábbi esküjének megszegése miatt átokkal fenyegette. Tassilo ennél fogva újból meghódolni volt kénytelen. Herczagságát megint hűbérül kapta a frank királytól s egész népével hűséget esküdött. De felbujtogatva feleségétől, Liutbergától, a trónjától megfosztott langobárd király lányától, a frankok ellen nem-

¹ *Ann. S. Rudb.*, p. 769. és *Ann. Garst.*, p. 564. a 784. évhez. *Ann. S. Emmer. Ratisp.*, p. 92. a 785. évhez. V. ö. még Riezler-től: *Ein verlorenes baier. Geschichtswerk des achten Jahrhunderts*, a „*Sitzungsber. d. bayer. Akad.*“ 1881. évfolyamában, phil. hist. Cl. 258., 263. s. k. l.

sokára az avarokat hitta segítségül, a kik már korábban szökevény langobárd lázadókat befogadtak volt.¹ De most a bajorok maguk léptek fel vádlókul herczegök ellen, az Ingelheimban tartott frank birodalmi gyűlésen. Azonban a birodalom nagyjai Tassilót nem jelenlegi ellenséges magatartása miatt ítélték halálra, a melyet talán nem lehetett rábizonyítani, hanem régi bűne miatt, hogy Pippin seregét 763-ban odahagyta („Herisliz). Károly megkegyelmezett neki, de családjával együtt kolostorba zárta.

Ekképen ért véget 788-ban Bajorország önállósága. A frank monarchia az Ennsig s a Felső-Drávaig terjeszkedett, s ezzel a karantánok is, a kik már a bajoroktól függtek, a frank király főnhatósága alá kerültek. Tekintve Bajorország veszélyes helyzetét az avar birodalom határán, Károly egész Bajorország fölött a katonai hatalmat praefektus czimén sógorára, Geroldra, egy frank grófra ruházta.²

¹ Mühlbacher a „Mitth. d. Instituts“ I. köt., 263. s kk. ll.

² Állásáról lsd. Abel: i. m. I., 529. l., 4. jegyz. Riezler: I., 177. és mások katonai hatalmat is tulajdonítanak neki.

HATODIK FEJEZET.

Az avar birodalom megsemmisítése Nagy-Károly által s a szomszédos szláv törzsek meghódítása.

A Tassilótól felbujtogatott avarok valóban még 788-ban Friaulban ép úgy, mint a Duna mellékén betörték a frank birodalomba. Azonban több csatában legyőzték és országukba visszaűzték őket.¹ Mikor a két birodalom határai ügyében tett alkudozások nem vezettek eredményre, Károly elhatározta, hogy a kellemetlen szomszédokat egyszer s mindenkorra ártalmatlanokká teszi.

Az avarok hatalma már nem volt az, a mi azelőtt. Elgyöngültek, részint az északnyugati és délnyugati szlávok elszakadása, részint elpuhultság következtében, a mi az összeharácsolt kincseknek volt természetes következményök, végül belső egyenetlenség következtében. Mindazonáltal Károly az ellenök való harczot nem tartotta könnyűnek s azért nagy előkészületeket tett.²

¹ *Ann. Lauriss.* ad a. 788. *Ann. Einhardi* ad 788.

² Főforrás az avar háborúkra ugyancsak az *Ann. Lauriss. maior.* és ezeknek átdolgozásuk, az itt valamivel önállóbb *Ann. Einhardi* ad 790., 791., 792., 795., 796. Egyes önálló adatokat közölnek az *Ann. Lauresh.* ad 791., 795., 796., az *Ann. S. Amandi* ad 796.; az *Ann. Alamann.* ad 795., 796, az *Ann. Mosell.* (M. G. SS. XVI.) ad 790., 791. Az újabb írók közül legjobban tárgyalják az avar háborúkat Dümmler: *Die südöstl. Marken unter d. Karolingern.* („Arch. für öst. Gesch.“ X., 5. s

791-ben az avarok birodalmát különböző oldalról három sereggel támadta meg Károly. Egyik sereg, a melyet fia Pippin augusztus havában Itáliából küldött, győzelmesen nyomult elő Pannoniáig és szerencsés harcz után az ellenség egyik határsánczát megostromolta. Két hadtest, a melyek hajóhad által egymással összeköttetésben állottak s a melyek közül a délit maga Károly vezette, szeptember első felében a Duna mindkét partján kelet felé vonult. Az avarok komoly ellenállást nem mertek megkísérteni. A nyugati határon emelt „ring“-jeiket — egyiket a Kamp-folyó torkolatánál s egy másikat a Bécsi-erdő északnyugati lejtőjén, Tulln-tól keletre — harcz nélkül engedték át. Károly, a nélkül, hogy ellenséges seregre akadt volna, mindent elpusztítva és gazdag zsákmányt, meg számtalan foglyot hurczolva magával a Rábaig jött, sőt ezen a folyón is átkelt. De mivel az avarok mind beljebb huzódtak s a frank fősereg lovai között veszélyes ragály támadt, a király Sabarián (Szombathely) át visszatért Regensburgba, miután az ellenséges országban majd két hónapig időzött. Az északi sereg Csehországon át vonult haza.

Károly a következő évben előkészületeket tett a háború folytatására, de ez a szászok fölkelése miatt lehetetlenné vált.

Az avarok között támadt belső viszályok utóbb megkönnyítették a győzelmet. 795-ben késő ősszel Károly táborában az Alsó-Elba mellett megjelentek

kk. II.) Büdinger: I., 131. s kk. II. Quitzmán: 311. s kk. II. Riezler: I., 179. s kk. II. Kämmerl: *Anfänge des deutschen Lebens in Oesterreich*, 200. s kk. II. Abel-Simson: *Karl d. Gr.*, 2. kötet, az illető évekhez. V. ö. még Mühlbacher-tól: *Regesten d. Karolinger* a megfelelő helyeken.

egy avar főembernek, a tudun-nak követei és kijelentették, hogy uruk kész meghódolni és elfogadni a keresztséget. Az avarok két főnöke: a khakán s a jugur a polgárháborúban halálát lelte. Mig az avarokat ezek a zavarok megbénították, Erich friauli őrgróf vagy herczeg még 795-ben Wonomir¹ szláv herczeggel benyomult Pannóniába, átkelt a Dunán, elfoglalta az avarok fő-gyűrűjét, a khakán székhelyét, és kézre kerítette az ott évszázadok óta felhalmozott kincseket. Egy régi angol krónikás tudósítása szerint tizenöt két-ökrös szekérre volt szükség, hogy a zsákmányul ejtett aranyat és ezüstöt s a drága selyemruhákat elszállítsák.² A tudun maga sok előkelő avarral a királyhoz Aachenbe jött, elismerte főnhatóságát és megkeresztelkedett. A következő nyáron Pippin, Itália királya, langobárd, bajor és némi sváb csapatokkal befejezte az avar birodalom meghódítását. Az ujonnan megválasztott khakán a tarkhánokkal eléje ment és meghódolt. A fő-gyűrűt Pippin teljesen lerombolta. A mi kincset még ott talált, azt atyjának Aachenben személyesen adta át.

Az avarok területét a Dunáig, a régi parti Nori-

¹ Hogy ez a Vonomir (Zvonimir?) a karantánok, vagy a horvátok, vagy a Dráva és Száva közén lakó szlávok hercege volt e? teljesen bizonytalan.

² Durhami Simon a „Forsch. zur deutschen Gesch.“ XII. köt., 154. lapján. Guérards nézete ellenében (*Polyptique Irmin.* I., 140), a melyet Büdinger: I., 135. is elfogadott és azóta közönségesen (pl. Krones, Riezler, Kämmler, Mühlbacher, Simson) utána irnak, s a mely szerint a Nagy Károlytól hívei között bőkezűen elosztott avar zsákmány a nemes fémek értékének olyan csökkenését vontatja volna maga után, hogy a legközelebbi években az élelmi szerek átlagos ára egy harmaddal felszökött volna, lsd. Soetbeer-t, a „Forsch. zur deutsch. Gesch.“ 82, 1. jegyz.

cumot és Pannóniát most a frank birodalomba kebelezték be. A Duna és Tisza közét Pippin teljesen elpusztította,¹ úgy hogy majd egy évszázaddal későbbben még mindig avarok pusztájának nevezték² és gyéren lakott pusztaság maradt továbbra is. Az avarok Pippin fegyverei elől részben a Tiszán túli vidékre menekültek, a hol a bolgárok főnhatósága alá kerültek.³ A nép maradéka a frank király uralma alá vetette magát. Szórványos lázadásokról még a következő években ismételve van szó.⁴ 799 szept. 1-én Bajorország kormányzója, az ünnepelt Gerold gróf elesett, épen akkor, mikor csapatait az avarok ellen csatarendbe állította. Utódát Gotram-ot sok másokkal együtt Günz mellett 802-ben ölték meg az avarok. Csak 803-ban, mikor egy frank sereg Pannóniából győzelmesen visszatért Regensburgba, jöttek ismét számosan a császárhoz az avarok s a pannóniai szlávok közül és újból meghódoltak. Már 805-ben egyik főnök, a ki elfogadta a keresztény vallást, kényszerítve volt a császárnál oltalmat keresni a szlávok ellen, a kik most előbbi elnyomóikon bosszút akartak állani. Az említett avar főnök külön területet kért Sabaria és Carnuntum között, hogy biztonságban lehessen. Az avarok fölött való uralom oly biztosnak látszott, hogy Károly a megkeresztelkedett khakán-nak megengedte, hogy előbbi czímét ismét fölvegye. 822-ben a pannóniai avarok még külön nemzetül tűnnek föl, a mely a

¹ Einhardi: *Vita Karoli M.* c. 13

² Regino ad 889. *M. G. SS.* I., 600.

³ Dümmler: *Südöstl. Marken*, 9. l.

⁴ A források gondos összeállítását lsd. Dümmler-nél, 6. s kk. II. Simson: *Karl d. Gr.* II., 133., 189. s kk. II. 284., 297., 320. s kk. II. 468., 472.

császárnak ajándékokat hoz. Aztán mint adófizető földművesek eltűnnek a többi lakosok: a szlávok s a bevándorolt németek között.

A köröskörül lakó szláv népek szintén függésbe jöttek a frank birodalomtól.

A karantánok fölött való uralom, a mely Bajorország meghódításának volt következménye, a kelet felé határos Avarország meghódításával tartósan biztosítva volt.

Úgy látszik, hogy nemsokára a Csehországban lakó vendeknek is el kellett ismerniök Károly főnhatóságát. Mert már 791-ben, az avarok ellen viselt háború alkalmával, az északi frank sereg odamenet épúgy, mint visszajövet Csehországon át folytatta útját.¹ Természetesen itt is egy ideig folyt a harc. 805-ben Károly kénytelen volt Csehország ellen jelentékeny erőt indítani. Három haddal: Keleti-Frankónia, Bajorország és Szászország felől támadta meg azt. Miután mind a három had az Éger völgyében egyesült, negyven napon át pusztították az Elba mindkét partvidékét, mialatt a csehek az erdőkbe s a járatlan vidékekre húzódtak. A csehek egyik lech-ét (fejedelmét), bizonyára csak kisebb harcban ölték meg. Elhatározó eredményt nyilván nem vívtak ki, miután a következő évben ismét küldtek sereget Csehországba, a mely bajorokból, svábokból és burgundokból állt. Ez alkalommal is csak annyit jelentenek a frank tör-

¹ *Ann. Einhardi* ad 791: „per Bechaimos, via qua venerant, reverti praecepit etc.” Ujabb cseh történetírók persze úgy vélik, hogy a csehek akkor a frankokkal, mint saját ellenfeleiknek, az avaroknak ellenségeivel csak barátságos viszonyban lehettek. Lsd. Schäfer A.: *Staatsrechtl. Beziehungen Böhmens z. Reiche v. d. Zeit Karls d. Gr. bis 1212.* (Doktori értekezés; Jena, 1886.)

ténetirók, hogy az országnak nem jelentéktelen részét elpusztították s hogy a sereg nagyobb veszteség nélkül tért vissza.¹

Azonban ezek a harcok végre is, úgy látszik, nem maradtak eredmény nélkül. Mert Csehországot ezentúl a frank birodalom részeül tekintették² és adófizetésre kényszerítették.³ Bent természetesen époly önálló maradt, mint a keletre szomszédos Morvaország, a mely a legközelebbi időben szintén úgy tűnik föl, hogy bizonyos függésben van a frankoktól.

A háború, a mely 788-ban Károly s a keleti-római birodalom között az Itáliában volt egykori bizánczi birtokok miatt kitört, Isztria elfoglalásával végződött, a mely továbbra is egy dux kormánya alatt maradt, de a 344 aranyat, a melyet addig a keleti-római császárnak fizetett, ezentúl a frank királynak kellett

¹ *Chron Moiss.* ad 805. M. G. SS. I., 307. sq. (javított szöveggel II., 258.) *Ann. Einhardi* (kiegészítve az *Ann. Mett.*-ből): ad 805. és 806. Egyéb források Mühlbacher-nál: p. 404 b, 414 b. Simson: 322. s kk. II. 327. V. ö. Lippert: *Die Anfänge der Staatenbildung in Böhmen* a „Mitth. des Vereins für Gesch. der Deutschen“ XXIX. köt. 120. s kk. II., a ki a 805—6-ban legyőzött csehekben a (Miess táján lakó) luzánok törzsét látja s azt véli, hogy ezt akkor adófizetésre kötelezték.

² Legalább mint olyant emlegetik a birodalomnak 817-ben történt felosztása alkalmával.

³ *Einhardi Vita Karoli M.*, c. 15. Úgy látszik annál kevésbbé forog fenn ok, hogy ezt Palaczky-val: I., 103 s k. l. és Büdinger-rel: I., 302. kétségbe vonjuk, minthogy a cseh hagyomány maga az 500 márka ezüsből és 120 ökörből álló adót, melyet az ország később a német birodalomnak fizetni volt köteles, Károly fiára, Pippin-re (?) vezeti vissza. *Lsd. Cosmas*: II., 8. M. G. SS. IX. 72. V. ö. még Jireček H.: *Das Recht in Böhmen u. Mähren*, I., 96. Dudík: *Geschichte Mährens*, I., 110. s kk. II.

fizetnie.¹ Pippin királynak az avarok ellen 791-ben intézett hadjárata alkalmával János, Isztria hercege, különösen kitüntette magát. Csakhamar az avarok leigázása után Erich friauli örgróf és ennek utóda: Kadolach az Isztriától a Cettinaiig és Verbászig lakó horvátokat s a pannóniai szlovéneket a Dráva és Száva közén szintén laza függésbe hozta.²

805-ben Velence s a románok-lakta Dalmácia is meghódolt a frankoknak. Azonban az előbbi csakhamar elszakadt ismét, és Károly a 812-ben kötött békében végleg lemondott erről a két területről, viszont a keleti császár őt is császáruul ismerte el.

A római uralom bukása után első ízben ismét hatalmas uralkodó alatt volt egyesítve a mai Ausztria nagy része.

¹ 822-ben, de bizonyára már 815-ben. Simson: *Ludwig der Fromme*, I, 54. Lsd. a következőre nézve Harnack O.: *Die Beziehungen des fränkisch-italischen zu dem byzantinischen Reiche* (Göttinga, 1880) című értekezésén kívül még Dümmler E.-től: *Gesch. der Slaven in Dalmatien* a „Sitzungsber. d. kais. Akad.“ XX. köt., 382. s kk. II, továbbá Simson-tól: *Karl d. Gr.* II., 333. s kk. II., 377., 441. s kk. II., 459. s kk. II., 480. s kk. II.

² Dümmler: *Marken*, 15. l. V. ö. Simson: 195. s kk. II.

HETEDIK FEJEZET.

A karoling-birodalom délkeleti határgrófságainak politikai és egyházi szervezete.

Nagy Károly birodalmának politikai szervezete¹ az egyes kerületeknek, a melyek Németországban rend szerint, de nem mindig a gau-okkal estek össze, grófoktól való igazgatásán alapszik. A hercegi méltóságot teljesen mellőzték, habár a „hercegi“ (*dux*) czimet az akkori írók hébe-korba használják, különösen ha valakire háborúban, vagy hosszabb időre is valamely törzs egész haderejének vezetését bízták.

A gróf (*comes*), a kit a király rendszerint élete fogytáig nevez ki, habár mint tisztviselőt le is tehetik, a királyt helyettesíti kerületében, s azért köteles a békét és rendet föntartani, a szabad birtokosok törvényszékén elnökölni, a népet hadba szólítani és vezetni, s a királyi jövedelmek egy részét, különösen a birságokat beszedni. Alatta állanak a vikáriusok vagy centenáriusok, mint helyettesei s a gau egyes századainak előljárói, a kiknek kinevezése őt illeti. A grófokat ellenőrzik a „királyi küldöttek“ (*missi regales* vagy *dominici*), a kik — rend szerint ketten — az egyes grófságokat évenként beutazzák.

De voltak a birodalom határán oly területek is, a melyek eltértek a közigazgatási kerületek rendes szervezetétől. Ujjonnan meghódított országok, melyekalakosok

¹ Waitz : *Deutsche V. G.*, III², 364. s kk. II.

nemzetisége vagy egészen elütő politikai fejlődése, vagy különösen veszélyeztetett fekvésük miatt nem voltak alkalmasak arra, hogy kisebb grófságokra osztassanak, egyetlenegy tisztviselőnek igazgatása alatt maradtak és mint határterületek vagy „markok” sajtószerű módon rendeztetek be. A karoling határgrófság, a melyet többnyire megerősített helyek védeknek, egy neme a katonai határőrvidéknek, a mennyiben a lakosoknak első sorban annak védelméről kell gondoskodniok, mintegy állandóan őrt állaniok, a miért föl vannak mentve a határgrófságon kívül való szolgálattól s a legtöbb másnemű szolgálattól. A határgrófság egy határgrófnak (*comes marcae, marchio*) vagy örgrófnak van alárendelve, a kinek, hogy területét könnyebben megvédhesse, még egy szomszédos grófság van a kezében.

A frank birodalomnak egész délkeleti része két ily határgrófságra¹ oszlott, a mi bizonyára össze függ azzal, hogy a lakosok leverése részben Bajorország, részben Itália felől történt. Már Gerold, Bajorország kormányzója, és Erich, Friaul örgrófja, osztottak ezeknek a területeknek a felügyeletében. Mikor mindketten 799-ben elestek, a viszonyokat végleg rendezték (803 körül). A friauli grófra vagy herczegre, a hogy langoárd kifejezés szerint néha nevezték, mint a „friauli

¹ Dümmler E.: *Die südöstl. Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern* (795—907.), az „Arch. f. österr. Gesch., X k. 1—86. ll., az addigi tévedések eltávolításával először árasztott világot ezekre a viszonyokra. V. ö. u. attól: *Gesch. des ostfränkischen Reiches*, I, 28. s kk. ll. — Büdinger: I., 159 s kk. ll., főleg a spanyol határgrófságra vonatkozó gazdagabb források segítségével a határgrófságok viszonyait általában földerítette. V. ö. Kämmler-től: *Die Anf. d. deutschen Lebens in Oesterreich*, 207. s kk. ll.

örgrófság praefektusá“-ra,¹ az attól keletre fekvő, többnyire szláv vidékekre való főfelügyeletet is bízta, a mely vidékek egyelőre megtartották saját fejedelmeiket vagy župánjaikat, tehát a karantánokra, a horvátokra s a Dráva-Száva közén lakó szlovénekre, valamint az Isztriára való felügyeletet, a hol kezdetben a nép maga választotta kormányzóját vagy rektorát.²

A második határgrófság, melynek a neve nem maradt reánk,³ a melyet azonban fekvésénél fogva bizvást keleti határgrófságnak nevezhetünk, magában foglalta az avaroktól elvett egész területet, a menyiben a frank birodalomhoz csatolták, tehát a Dunától délre eső vidéket, az Enns-től, Avar- és Bajorország régi határától lefelé a Bécsi-erdőig, a Dunától északra fekvő és többnyire erdőborította területnek némely vidékeivel, a nagy Rodel-től kezdve a Kamp folyón túl,⁴ továbbá a régi Pannóniát a Dráváig.⁵

¹ *Ann. Einhardi* ad 818: „Cadolaus comes et marcae Foriulensis praefectus.“

² A bizonyítékokat lsd. Dümmler-nél: *Marken*, 16. l.

³ A két határgrófság előljáróit Balderich-et és Gerold-ot *Einh. Ann.*-eiben (ad 826) így nevezi: „Avarici limitis custodes“ és „Pannonici limitis praefecti.“ A „marchia orientalis“ elnevezés csak a későbbi *Auctar. Garst.* fordul elő (ad 856., M. G. SS. IX., 565), de nem jelenti ezt a szűkebb határgrófságot, hanem azt, mely a Bajorországtól délkeletre eső egész területet foglalta magában.

⁴ A határookra nézve lsd. Kämmler: 207 s. kk. II.

⁵ Dümmler-nek ezt a nézetét (*Marken*, 16. l.), a melyhez Binding: I., 167. is csatlakozott, Felicetti v. Liebenfels: *Steiermark im Zeitraum vom VIII. bis XII. Jahrhundert*, I., 12. s. k. l. (a „Beiträge z. Kunde steierm. Geschichtsqu.“ 9. kötetéből) ugyan megezáfolni igyekezett s azt a nézetet állította fel, hogy Alsó-Pannónia a Rába és Dráva között a friauli ör-

Azonkívül ennek az örgrófnak, a kinek Lorch volt a székhelye, a traungau-i grófságot is alárendelték, a passau-i erdőtől keletre, hogy biztosabb hátvédje legyen.¹ Különben körülbelül 820 óta a Bécsi-erdő s az Enns között fekvő területen, valamint a Traungau-ban külön örgróf tűnik fel, a ki az egész határvidék felügyelőjének van alárendelve.²

Még nagyobb változás ment végbe a friauli határgrófságban. Ezt 828-ban a Balderich örgróf részéről történt hanyag védelem miatt feloszlatták és négy grót között osztották fel,³ a kiknek kerületeit azonban nem lehet meghatározni.

Különben az előbbi határvidéki kapcsolat felbomlásának nemsokára már azért is be kellett volna következnie, mert Friaul maga Isztriával együtt Itáliához tartozott, míg a bajor herczegséggel Karantánia és általában a Bajorországtól délkeletre fekvő szláv és

gróf felügyelete alatt állott. Azonban a Kämml-től: 214. l. 2. jegyz. felhozott ellenbizonyítékok, különösen tekintettel a *Convers. Carant.* 10. fejezetére, döntöknek látszanak nekem.

¹ *Capitulare in Theodonis villa promulg. a. 805.* (M. G. LL. I., 133): „ad Lauriacum (praevideat) Warnarius“ az északi határgrófság előljárója. Mint ennek a határgrófságnak előljáróit („confinii comites“, a kik „orientalem procurabant plagam“) a *Conv. Carant.* c. 10. Goterammus-t (a ki 802. Gүнz-nél elesett), Werinharius-t, Albricus-t, Gotafridus-t említi. Az utolsó kimutatható legalább 811-től 828-ig. Mühlbacher: *Reg. Kar.* nr. 452., 824.

² Dümmler: *Marken*, 19. l. *Ostfränk. Reich*, I., 37. Ebben az állásban először Vilmos-t (820—853) találjuk. Kämml: 216. l. úgy véli, hogy „a keleti határgrófság ezen grófjai, a kik az egész terület fejének voltak alárendelve“, már a határgrófságok szervezésének kezdete óta megvoltak, és pedig Werner Gotram alatt, Gottfried Werner alatt. Ez ugyan lehetséges. Azonban a töle idézett helyek nem bírnak bizonyító erővel.

³ *Einh. Ann.* ad 828.

avar területek igazgatását Jámbor Lajos fiára, Német Lajosra bízták.¹

A korábban a keleti határgrófság örgrófjának alárendelt szláv fejedelmek Pannóniában és valószínűleg Karantániában szintén eltűnnek rövid idő múlva és helyöket frank grófok foglalják el.²

A frank uralommal együtt járt az egyház terjeszkedése.³ Mikor Nagy Károly a Bajorországtól dél-

¹ Névleg ez már 817-ben történt. Azonban valósággal csak 826-ban kezdte meg az uralkodást Német Lajos, mint Bajorország királya. Dümmler: *Ostfränk. Reich.* I., 27. Simson: *Ludwig d. Fromme*, I., 104.

² Hogy a *Convers. Bag. et Carant.* c. 10 említett „duces, qui comitibus praefatis (az északi határgrófság kormányzóinak: Gotram-nak stb.) subditi fuerunt ad servitium imperatoris“, t. i. Privizlauga, Cemicas, Ztoimar, Etgar, nem mint Dümmler: *Marken*, 18. l., *Ostfränk. Reich* I, 39. l. és mások vélik, Karantániába, hanem, mint a hogy ugyanő (*Marken*, 20. l.) lehetségesnek tartja, Alsó-Pannóniába helyezendők, miután Karantánia nem állott az említett örgrófok alatt, Felicetti-vel I, 15. s k. l. egyezően helyesen jegyzi meg Kämmler: 214. l. 2. jegyz. Természetesen akkor az azok helyébe lépő grófok: Helmwin, Albgar és Pabo szintén Alsó-Pannóniába tartoznak. Oklevélileg 844-től 877-ig a Semmering északkeleti lejtőin a Piesting-ig s. a Spreizpatak-ig, a hol később a pütteni határgrófság keletkezett, szintén mutatható ki egy Karantániához tartozó grófság, a melyhez dél-kelet felé (a Rábcza és Rába között?) egy pannóniai grófság csatlakozott. Felicetti I, 13. s kk. II. V. ö. még Kämmler: 219. l.

³ Minden rövidség mellett legalaposabban tárgyalja ezt Dümmler: *Marken*, 20. s kk. II., Büdinger, I, 173. s kk. II. V. ö. 144. s kk. II. Kämmler, 225. s kk. II. Tömérdek önkényes föltevés egyes használható észrevétel mellett található Huber Alajos-nál: *Gesch. d. Einführung u. Verbreitung des Christenthums in Südostdeutschland*, 4. köt. Tudomásunk, sajnos, hézagossá, mert a főforrás, a *Convers. Bag. et Carant.* c. 6—9, csak a salzburgi érsekek működését veszi figyelembe.

keletre eső területeket elfoglalta, Karantánia még részben, az avaroktól elvett területek pedig bizonyára egészen pogányok voltak még, s most az volt a cél, hogy a lakosokat a kereszténységnek megnyerjék, hogy ezzel még szorosabban a nyugati műveltség körébe vonják őket.

Ez mindennek előtt Arno salzburgi püspöknek jutott föladataul, a kinek az elődje a karantánok megtérítését már kezébe vette volt. Már 796-ban, az avarok legyőzése után Pippin király Alsó-Pannóniában a Rábca s a Dráva között ¹ is ráruházta az egyházi hatalmat, amit 803-ban Nagy Károly is helyben hagyott. Arno, akit 798-ban egész Bajorország érsekévé neveztek ki, úgy hogy a passauai, freisingi, regensburgi és säbeni püspökök alája voltak rendelve, még ugyanabban az évben a császár megbízásából keletre utazott, hogy a népnek a keresztény vallást hirdesse, s hogy papokat és templomokat szenteljen föl. Jutalmul fáradozásaiért a császár nagyobb részt ígért neki egyházmegyéjének tizedjövedelméből.² Azonban Arno részint betegeskedés miatt, részint azért, hogy a maga egyházmegyéjét el ne hanyagolja, a püspöki hatalmat a távoli Karantániában és Alsó-Pannóniában nemsokára egy „vikáriusra“, Theoderichra ruházta. Avaria északi részeinek megté-

¹ *Convers. Carant.* c. 7, a hol azonban kétséges, vajjon ez az adat a határra vonatkozólag nem a későbbi viszonyok alapján való visszafelé következtetés-e?

² „Tertiam partem de laboribus tuis per singula loca seu episcopatus seu monasterii“ (sti Petri). Alc. ep. 64 ed. Jaffé. A labores = decimae jelentéséről l. Zeissberg: *Arno, erster Erzbischof von Salzburg*, 24. l. (a „Sitzungsber. d. kais. Akad.“ 43. kötetéből.)

ritése a passauai püspöknek jutott feladatául,¹ a ki egyébiránt a térítés céljából szintén nevezett ki vikáriust. Nemsokára az aquilejai patriárka is támasztott igényt az egyházi hatalomra Karantániában, kimutatván, hogy ez az ország a langobárdoknak Itáliába való költözése előtt az ő megyéjéhez tartozott. A császár végre 811-ben akkép intézte el a vizsályt, hogy a Drávát állapította meg határuul a salzburgi és aquilejai érseki megyék között.² Az említett egyházfők s a kiküldött hittérítők egyesült fáradozásainak sikerült a kereszténységnek mind több hivet szerezni.

A frank uralom egyik főtámasza lett a német gyarmatosítás.

A több évig tartó pusztító háborúk s az ismétlődő lázadások, valamint a korábbi lakosok egy részének kivándorlása következtében az avarok országa teljesen néptelenné lett.³ Csak némi töredékeik maradtak vissza Pannóniában.⁴ Karantániát is elég gyéren lakták akkoriban a szlávok. Tág völgyeket, mint a Mura

¹ Határuul Salzburg és Passau között a Bécsi-erdőn túl, a hol a hegység többé nem alkotott természetes választófalat, Német-Lajosnak 829-ben történt döntése értelmében a kis Spatzpatak Wiesmath mellett (Bécs-Ujhelytől délre) állapították meg, a Rábeczába való beömléseig.

² *Reg. Kar.* 448.

³ „Quot proelia in eo (bello) gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni (!) habitatore Pannonia et locus, in quo regia Kagani erat, ita desertus, ut nec vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat“, jegyzi meg Pannóniára vonatkozólag, igaz, hogy nagy szónoki túlzással Einh. *Vita Kar. M.* c. 13.

⁴ Sabaria és Carnuntum között történt megtelepedésökről lásd fent a 70. l. Alsó-Pannóniában is maradtak vissza hunok, azaz avarok a *Convers. Carant.* c. 6. szerint.

völgyét Regede (Radkersburg) fölött, majd ismét Grécznél, általában termékeny folyamsíkságokat, továbbá egyes, félreeső völgyeket is csak gyéren szállották meg.¹ Némely termékeny síkságok még mocsarak vagy ligetek, széles hegyhátak és völgysegélyek részben őserdők valának. Akkori német jogi felfogás szerint minden föld, a mely pusztá, műveletlen és gazdátlan volt, a királyt illette, ujonnan meghódított területeken általában minden, a minek nem volt a királytól elismert birtokosa.² Ezeket a földeket tehát részint egyházaknak és kolostoroknak, vagy érdemes világiaknak, különösen tisztviselőknek ajándékozta, vagy hűbérül adta nekik, részint a koronának nyílt vagy hallgatag beleegyezésével minden további jogczím nélkül elfoglalták.³ A kik a néptelen Avarországban megtelepedtek, részben szlávok voltak a szomszéd vidékekről. Ezek Alsó-Pannóniában oly nagy számmal voltak, hogy egy 872 táján készült salzburgi följegyzés ezt az országot és Karantániát „Slavinia“ néven foglalja össze.⁴ Azonban a gyarmatosok többsége

¹ Kämmler, 146. s. kk. II.

² Waitz, V. G. IV², 135. s. kk. II. V. ö. VIII, 256.

³ Altaich részére 863. jun. 16. kiadott oklevelében (M. B. XI, 120) kijelenti Német Lajos: „avus noster Carolus licentiam tribuit suis fidelibus, in augmentatione rerum ecclesiarum dei in Pannonia carpere et possidere hereditatem, quod per licentiam ipsius in multis locis et ad istud etiam monasterium factum esse dinoscitur.“ V. ö. általában Büdinger-t I, 161. s. kk. II. és Bauer J.-tól: *Der fiscus regius unter den fränk. Königen mit bes. Rücksicht auf das heutige Niederösterreich*, a „Blätter d. Vereins f. Landeskunde v. Niederösterreich“ 1878. 297. s. kk. II.

⁴ *Conv. Carant.* c. 6: „Tunc. vero Sclavi post Hunos inde expulsos coeperunt istis partibus Danubii diversas regiones habitare“. Cap. 7: „in Selaviniam, in partes videlicet Quarantanas atque inferioris Pannoniae“.

mégis németekből állt, és pedig természetesen a legközelebbi német törzs fiaiból, vagyis bajorokból.¹ Az irtás nehézsége mellett a telepítés természetesen legtöbbször nem bevándorlott zsellérektől, hanem egyházi testületektől vagy gazdag világiaktól indult ki, a kik jobbágyaikat és rabszolgáikat magukkal hozták, úgy hogy a nagy-birtok kezdettől fogva túlnyomó volt a szabad paraszt-birtok felett.² A salzburgi, passauai, regensburgi és freisingi bajor püspökségek, továbbá az ottani altaichi meg kremsmünsteri kolostorok már Nagy Károly és első utódai alatt a keleti tartományban különböző helyeken terjedelmes birtokokat szereztek.³

Természetesen nem minden területet szállottak meg a németek egyformán sűrűen. A Duna partján Carnuntumtól lefelé elterülő mocsaras síkföldektől egészen távol maradtak. Szintúgy csak egyes helyeken nyomultak beljebb az „Északi erdőbe“, a mely a Duna balpartján a cseh határig majdnem az egész vidéket borította. A Drávától délre eső szláv területeken, a melyek egyházi tekintetben nem Németországhoz, hanem Olaszországhoz tartoztak, szintén csak elszigetelt német helyekre akadunk, mint Gurkfeldre és Reichenburgra a Száva mellett. Ellenben a wörthi tó mellett elterülő sík vidéken, Klagenfurt közelében, nagyobb tömegekben telepedtek meg németek, továbbá a Duna balpartján az Enns-től, különösen

¹ *Conv. Car. c. 10* : „coeperunt populi sive Selavi vel Bagoarii inhabitare terram, unde illi expulsi sunt Huni, et multiciplari“,

² Kämmerl, 241. s. kk. II.

³ Az erre s a következőkre vonatkozó bizonyítékokat lásd Kämmerl-nél, 244. s. kk. II.

pedig az Ips-től lefelé a Bécsi-erdőig, nevezetesen a Traisen mellett s a tulni mezőn. A Traisen mellett a tegernsee-i barátok a szt. pölteni apátságot alapították, az egyetlen kolostort, a mely a IX. században az Enns-től keletre kimutatható, a mely azonban később Passau-hoz került. A Bécsi-erdőn túl, Pütten körül, a Semmering északkeleti lejtői, a melyek akkor Karantaniához tartoztak, tisztán német területnek tűnnek föl, a honnan úgylátszik egyes német telepek a halmos vidéken át a római Scarbantia romjaiig, a „puszta várig“ (Oedenburg), s a Gyöngyös, Pinka és Lapincs folyók mentén lefelé a Rába felé húzódtak. Badenben, Bécs mellett, a melynek hévizeit nyilván a németek is megbecsülték, királyi palota is állott, a hol 869-ben igen látogatott királyi széket tartottak.

Ezekkel a németekkel szemben nemcsak az országban maradt avarok sülyedtek le a király adófizető alattvalóivá,¹ hanem számos szláv is személyes vagy dologi függésbe jutott tőlük. Már 828-ban ezt a szót „sclavus“ egy ízben egyértelműnek veszik a rabszolgával vagy alattvalóval.²

Mindezek természetesen egy intenzivebb kulturának csak kezdetei, de sokat ígérő kezdetei valának. Még a szőlőt is művelték egyes vidékeken, mint a Wachauban, Hollenburg és Tuln körül, s a Bécsi-erdő északi lejtőjén, a Gurk és Lavant völgyében, Pettau táján

¹ *Conv. Carant. c. 3*: Eos (Hunos) autem, qui obediebant fidei et baptismum sunt consecuti, tributarios fecerunt regum et terram, quam possident residui, adhuc pro tributo retinent usque in hodiernum diem.“

² „Servi vel sclavi eiusdem monasterii.“ *Kremsmünsteri oklevéltár*, p. 9. M. B. XXXI, 54.

s a Balaton mellékén.¹ Némely részei az új gyarmatvidéknek alig állottak sokkal hátrább a bajor anyarszág egyes vidékeinél.

Ellenben a gyarmatok szellemi élete bizonyára csak gyöngén lüktetett. „A ki egyik kezével az eke szarvát fogja s a másikkal a kardot markolja meg, annak nincsen szabad keze a toll számára; csak dal fakadhat kebléből“.² Mindazonáltal Arno,³ Salzburg első érseke, Alcuin barátja, élénk összeköttetésben állott azzal az irodalmi körrel, a melynek Nagy Károly volt a középpontja. Saját tudományos és irodalmi működése természetesen semmisnek mondható. Kiválóan gyakorlati feladatok felé fordul: kezdeményezésére tankönyvet irtak a levelek és oklevelek szerkesztéséről, és összeírták a bajor herczegek adományait, melyeket a salzburgi egyház számára tettek. Azonban Salzburgban mégis lerakta alapját egy kéziratokból álló könyvtárnak, a melyben 150-nél több kötetet másoltatott le,⁴ s alatta a salzburgi iskolánál Alcuin-nak több tanítványa működött. A jobb karolingi műveltség hatása észre is vehető azon a világosan és meglehetősen szabatosággal írt jelentésen „a bajorok és karantánok megtéréséről“, a mely 872-ben vagy 873-ban, Salzburgban készült. Hogy a félre eső vidékeken a gyakorlati élet közepette állott papok is fogékonyak voltak a szellemi érdekek iránt, mutatja Madalvin passauai vikárius, a kinek ötvenhat kötetből álló könyvtá-

¹ Kämmel, 285. l.

² U. o. 292. l.

³ Büdinger I, 148. Zeissberg, *Arno*, 60. s. kk. II.

⁴ *Kalend. necrolog. eccl. metrop. Salzburg.*, Böhmer-nél: *Fontes* IV, 577. l.

rában, a melyet 903-ban a passauai egyháznak hagyott,¹ theologiai, kánonisztikus és jogi műveken kívül Boethius könyve „De consolatione philosophiae“ is megvolt, továbbá Cicero értekezése „De officiis“. Megvoltak továbbá Virgil Eklogái és Georgicá-ja és Plautus egyik vigjátéka.

⁵ Végrendelete a M. B. XXVIII. b, 201. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szláv törzsek lázadásai. A morva birodalom.

Egy be- és kifelé erős kormány, a milyen Nagy Károly idejében fönállott, bizonyára megtarthatta volna a Dunáig és Szávaig érő területeket és idő folyamán teljesen a németiségbe olvasztotta volna. Azonban Nagy Károlynak 814-ben bekövetkezett halála után a hatalom fiára, „Jámbor“ Lajosra szállott, a ki alatt a birodalom bomlása csakhamar érezhetővé vált s több legyőzött törzs a frank uralom ellen fölkelni merészelt.

819-ben föllázadt a pannóiai szlovének fejedelme, Liudevít,¹ a kinek Siscia volt a székhelye, állítólag Cadolach friauli örgróf kegyetlensége és fönhéjázása miatt, a Kulpa mellett legyőzte Borná-t, a horvátok fejedelmét, a ki a frankokkal tartott, egy ideig országában, Dalmácia északi részében szorongatta, s a törzsrokon krajnaiakat s a karantánok egy részét a maga pártjára vonta. Két éven át, 820-ban és 821-ben,

¹ Főforrás erre, valamint a bolgárokkal való bonyodalmakra nézve az *Ann. Einhardi* 818—828. V. ö. még Rački jegyzeteit a töle gyűjtött s a délszlávok történetére vonatkozó forrásokhoz, a *Mon. spectantia hist. Slav. merid.* VII. kötetének 320. s kk. ll., továbbá Dümmler-től *Marken*, 25. s kk. ll., *Slaven in Dalmatien*, a „*Sitzungsber.*“ XX. köt. 388. s kk. ll. és *Ostfränk. Reich* I, 37. l. Büdinger: 176. s kk. ll. Simson: *Ludwig der Fromme* I. köt., valamint Mühlbacher-től: *Reg. Carol.* az illető évekhez.

a frank birodalom nagyobb részének erejét kellett ellene indítani. Langobárdok, bajorok, alamannok, keleti frankok és szászok Olaszországból, Karantániából és Felső-Pannóniából a Drávától délre eső vidékre nyomultak, a nélkül hogy többet birtak volna elérni, mint hogy a lázadó karantánokat ismét leigázták,¹ s hogy Liudevit területét elpusztították. Csak 822-ben, mikor Olaszország felől újabb támadás történt, volt kénytelen Liudevit a szomszéd szerbek területére, majd Dalmáciába menekülni, a hol Borna egyik nagybátyja 823-ban megölte. Nemcsak a Dráva és Száva köze egész Zimonyig került ismét frank uralom alá. A Száván túl lakó törzsek is, mint a timocsánok a Timok mellett és ezeknek nyugati szomszédaik, az abodritek vagy branicsevczek, készek voltak arra, hogy magukat a császár főnhatósága alá vessék.²

Ez azonban veszélyes háborút eredményezett a bolgárokkal, a kik a IX. század elején, a hatalmas Krum uralkodása alatt újból megremegtették Konstantinápolyt, 811-ben egy bizánczi sereget Nikephorus császárral együtt megsemmisítettek és uralmukat a Dunától északra, a mai Oláhország és Erdély fölé is kiterjesztették.³ Omortag nevű fejedelmök már 824-ben

¹ Talán ez alkalommal helyettesítették a belföldi fejedelmeket frank grófokkal. L. fönt, 77. l.

² *Ann. Einh.* ad 824. Az előbbieket már 818-ban váltak el a bolgároktól és vonultak frank területre, utóbb azonban Liudevit arra bírta őket, hogy hozzá csatlakozzanak. *Ibid.* ad 818. 819.

³ Rösler-nek (*Romänische Studien* 201. s kk. II.) és Hunfalvy-nak (Magyarország ethnographiája, 166. s kk. II.) ellentétes nézete ellenében lsd. Pič: *Ueber die Abstammung der Rumänen*, 71. s kk. II., úgyszintén *Adataimat Ausztria legrégibb történetéhez*, a „Mitth. d. Instituts“ II, 373. l. 1. jegyz.

követséget küldött Lajos császárhoz és ismételve követelte a határ megállapítását, vagyis azt, hogy mondjon le az uralomról a tőle elszakadt szláv törzsek fölött, a melyek a frankokhoz csatlakoztak volt. Mint-hogy Lajos császár az alkudozásokat húzta-halasztotta, 827-ben végre egy bolgár sereg hajókon a Dráván fölfelé nyugatra nyomult, elpusztította a pannóniai szlávok vidékét, elűzte főnökeiket és őket bolgár tisztviselőkkel helyettesíté. Balderich friauli örgrófot, a kinek hanyagsága okozta állítólag ezt, 828-ban letették az örgrófságról, határgrófságát négy grófságra osztot-ták s a bolgárok ellen való háború vezetését a császár ifjabb fiára, „Német“ Lajosra bízta, a ki 825-ben Bajorországot a keletre szomszédos határgrófságokkal s a szlávok lakta területekkel királysággul nyerte. Azonban semmit sem hallunk arról, hogy sikert ért volna el, sőt inkább 826-ban a bolgárok ismét betörték Pannóniába és pusztították azt. Habár a bolgárok uralma a Dráva és Száva közén lakó szlávok fölött nem szilárdulhatott meg, mégis úgy látszik, mintha az utóbbiak néhány évig a frankoktól függetlenek maradtak volna.

A horvátok a frank hatalomnak növekedő hanyatlásakövetkeztében szintén elszakadtak ettől és 877-ben a keleti-római birodalommal léptek laza függő viszonyba.¹

A délszáv törzsek eme fölkeléseinél, a melyeknek segédeszközök vagy államalkotó erő hiányában nem volt következményök, sokkal nagyobb jelentőségűek a morvák törekvései, hogy nemzeti egyházi szervezettel, független birodalmat alapítsanak.

¹ Dümmler: *Slaven in Dalmatien*, a „Sitzungsber.“ XX. köt. 404. l.

A morvákat vagy a Morva-melléken lakókat,¹ a kik ennek a folyónak mindkét partján, Csehország határától Magyarország északnyugati hegyes részein túl, délre a Dunáig terjeszkedtek, ezen a néven 822-ben említik először, a mikor követségek, valamint a cseheké s a frank főnhatóság alatt álló többi szláv törzseké a császárnak egy Frankfurtban tartott birodalmi gyűlésen ajándékokat nyujt át.² Kétségtelen tehát, hogy Nagy Károly óta a frank királytól függtek.

Mint a többi szláv törzs, a morvák sem voltak politikailag egyesítve, hanem több fejedelem alatt állottak, míg Jámbor Lajos korában Mojmir az egész törzs fölött való főuralmat magához nem ragadta. Először 830-ban hallunk róla, a mikor Privinát,³ a ki Nyitra vidékén uralkodott, területéről elűzte. Privina, a ki pogány volt még, de hajlandósággal viseltetett a kereszténység iránt és Adalramm salzburgi érsekkel Nyitrán templomot szenteltetett föl,⁴ a Dunán át Ratbod örgrófhoz menekült, a hol Német Lajos kívánságára magát a keresztény vallásra taníttatta, majd Traismauer-ban, a

¹ *Marahenses, Marharii* a folyó nevének német, *Moravi* etc. ugyanannak szláv alakja után.

² *Einhardi Ann.*: „Ibique omnium orientalium Slavorum id est Abodritorum, Soraborum, Wiltzorum, Behemorum, Marvanorum, Praedenecentorum et in Pannonia residentium Avarum legationes cum muneribus ad se directas audivit.”

³ Privináról és fiáról Koczel-ről, valamint ennek pannóniai fejedelemségéről forrásunk a *Convers. Carant.* c 10—13. V. ö. ezzel Büdinger-t: I, 182. s kk. II., Dudik-tól *Gesch. Mährens*, I, 122. s kk. II. Dümmler-től *Ostfränk. Reich* I, 34. s k. I. 284 stb., Kämmerl i. m. 217. s kk. II.

⁴ Büdinger, Dudik, Dümmler véleményét, hogy Nyitrán csak elűzése és a kereszténységre térése után szenteltette fel a templomot, a *Conv.* nem támogatja.

salzburgi egyház birtokán megkeresztelkedett.¹ Később, 840 után, Német Lajos-tól frank hűbér gyanánt Alsó-Pannónia egy részét kapta, a Zala-folyó mellett. E folyónak a Balatonba torkolásánál székhelyet építtetett magának, a későbbi „Moosburg“-ot² és templomot, a melyet Liupramm salzburgi érsek szentelt föl 850-ben.³ Általában buzgón működött a kereszténység és műveltség érdekében. Egy második templom építése céljából az érsek Salzburgból kőműveseket, kovácsokat, ácsokat és festőket küldött Moosburg-ba. Más helyeken is építtetett Privina templomokat, a mely helyek többnyire német nevűek. A kereszténység terjesztése és megszilárdítása körül tanusított buzgóságával annyira megnyerte Lajos király kegyét, hogy ez 848-ban az addig hűbérül birt területet, a salzburgi egyház birtokainak kivételével, tulajdonául adta neki és hercegség rangjára emelte. Minthogy nyugaton Pettaut, keleten Pécset s északon Salapiugent⁴ említik, mint ennek a hercegségnek helységeit, talán egész Alsó-Pannóniát foglalta magában, a Dráva és a Rába között.⁵ Mikor Privinát a morvák 861-ben megölték, a hercegségben fia: Koczel követte.

¹ Ratbod-ot 833-ban említik először, elődét Geroldot pedig 828-ban. Dümmler: *Marken*, 19. l.

² A mai Sárvár, a melyet közönségesen Szalavárnak hívnak, ugyanazt jelenti. L. Hunfalvy *Ethnographiá*-ját, 177 s k. l. [Huber ott téved, mert Szalavár nem fekszik a Szala torkolatánál, hanem valamivel feljebb, és nem is hívták sohasem Sárvárnak. *A fordító.*]

³ A templom fölszentelésénél a *Convers.* szerint jelen volt előkelők nevei mutatják, hogy németek és szlávok vegyesen laktak itt.

⁴ Salabug = Szalabér. A *Convers.*-ban említett többi helységet, sajnos, nem lehet meghatározni.

⁵ Szingty Pič: *Der nationale Kampf gegen das ung. Staatsrecht*, 52. l.

Mialatt Alsó-Pannóniában a frank igazgatást megszüntették és helyébe, mindenesetre a király főnhatósága alatt, szláv herczegség lépett, a Dunától északra lakó szláv népek teljesen függetlenekké akarták tenni magukat. A morva Mojmir törekvését, hogy népét egyesítse s hogy önálló hatalmat alapítson, nagyon elősegítették a frank birodalomban támadt zavarok, Jámbor Lajos fiainak apjukkal s egymás között vívott harcrai, a melyek 843-ban a verduni szerződésben végre a karoling monarchia felbomlására és három birodalomra oszlására vezettek. Csak ezeknek a viszonyoknak rendezése után fordította Német Lajos figyelmét megint kelet felé. 845. január havában tizennégy cseh főnök kíséretökkel együtt Regensburgban fölvette a keresztséget,¹ a mi hódolatuk legjobb bizonyítékául látszott. A morva Mojmir ellen Lajos 846. augusztus havában maga vezetett hadat, a frank uralom ellen tervezett fölkelése miatt megfosztotta országától és öccsét, Raszisztzlávot nevezte ki herczeggé.² Ámde a keleti szláv törzsek már nem akartak engedelmeskedni többé. Mikor Lajos Morvaországból Csehországon át haza felé vonult, ez ország összes (?) főnökei megtámadták, úgy hogy csak nagy veszteséggel vághatta magát keresztül Bajorországba. A csehek ellen ismételve (848—849.) intézett hadjáratok végre a német sereg vereségével végződtek. A csehek szerencsés harcrai a morva Raszisztzlávot

¹ *Ruodolf Fuld.* a. 845. (*M. G. SS.* I, 364.); „Hludowicus 14 ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes . . . baptizari iussit.“

² Erről, valamint a csehekkel és morvakkal vívott harcokról, a melyekre nézve *Ruodolf. Fuld.* a főforrás, l. Palacky: *Geschichte Böhmens* I, 111. s kk. II. Dudík: I, 130. s kk. II. Dümmler: *Ostfränk. Reich.* I, 284. 328. s k. l. 369. kk. II. stb.

is elpártolásra bátorították. 853-ban a bolgárokkal szövetségbe ellenségeskedést kezdett a keleti frank birodalom ellen, de siker nélkül. 855-ben Lajos király maga vezetett hadat ellene, de erős sánczai mögött nem merte megtámadni. Raszisztzláv hirtelen támadását, melyet a frank tábor ellen intézett, véresen visszaverték ugyan és Morvaország nagy részét kirabolták és felgyújtották. Ámde katonaisikert nem értek el és Raszisztzláv a király visszavonulása után a maga részéről a Duna jobb partjának elpusztításával bosszulta meg magát. Morvaország épúgy mint Csehország, a mely ellen ugyanabban az évben intéztek támadást, a németekre nézve elveszett.

Talán Raszisztzláv utolsó sikereivel függ össze, hogy Ratbod örgróftól árulás miatt letették s hogy a király 856-ban a délkeleti határvidékek őrizetét legöregebb és legderekabb fiára, Karlmannra bízta.¹ A becsvágyó ifjú azonban nem érte be a ráruházott hatalommal. 861-ben letette az összes grófokat a neki alárendelt területen, hogy helyökbe a maga híveit ültesse, sőt a morva Raszisztzlávval is összeköttetésbe lépett.² 863-ban Lajos király az alatt az ürügy alatt, hogy bolgár segítséggel a morvákat akarja megtámadni, Karlmann ellen sereget gyűjtött, a melyel Bécs környékéről a Semmeringen át szándékozott előnyomulni. Karlmann hadai legnagyobb részé-

¹ *Auct. Garst. M. G. SS. IX, 565*: „Karlomanno marchia orientalis est commendata.“ V. ö. Dümmler-től: *Marken*, 34. s k. l.

² *Ruodolf. Fuld. a. 861*: „Carlomannus res novas molitus est; expulit enim duces, quibus custodia commissa erat Pannonici limitis et Carantani, atque per suos marcam ordinavit.“ V. ö. általában Dümmler-től: *Marken*, 35. s kk. II., *Ostfränk. Reich*, I, 465. s kk. II.

nek vezérletét Gundakar grófra bízta, a ki azokkal a Schwarzaunál foglalt állást, hogy a Semmering szorosaihoz vezető utat megvédje. Azonban megnyerve a király ígéretétől, hogy egész Karantánia kormányát ráruházza, embereivel átpártolt hozzá és Karantániát védtelenül hagyta. Miután Karlmann Raszisztzlávtól sem kapott segítséget, nem maradt neki más hátra, mint hogy meghódoljon atyjának, a ki őt Regensburgban elzáratta.¹

Karlmann meghódolása s a békének Bogoris bolgár khánnal való megkötése után Lajos a morva Raszisztzláv ellen is intézett támadást. 864-ban augusztus végén nagy számú sereggel átkelt a Dunán s a morva fejedelmet Dowin várában ostrom alá fogta.² Ez aztán szorult helyzetében nagyjaival hűséget esküdött és kezeseket állított. De esküjét nem tartotta meg.³ Ezentúl is középpontja volt a király ellen intézett minden ellenséges mozgalomnak. Még ugyanabban az évben Karlmann a keleti határgrófságba menekült s az ottani grófoktól újból urokul ismertetett el. Azonban atyjával is megbékült s ez 865-ben nemcsak a délkeleti határvidékek főkormányát bízta rá, hanem a birodalomnak három fia között ez évben történt felosztása alkalmával Bajorországot is neki adta, a melyet akkor

¹ *Ruod. Fuld. a. 863. V. ö. Dümmler-től: Ostfränk. Reich I, 492. s k. l.*

² Dümmler kételyei ellenére valószínűleg mégis Dévény, meredek hegyen a Morvának a Dunába szakadásánál. V. ö. még Bretholz: *Gesch. Mährens I, 38. 1. jegyzet.*

³ *Ann. Fuld., a melyek Hincmari Rem. Ann.-vel a következő eseményekre nézve is főforrásul szolgálnak. Ujabb előadásokból különösen Dudik I, 137. s kk. II. Dümmler: Marken 37. s kk. II. és Ostfränk. Reich I, 527. s kk. II., 559. s kk. II., 593. s k. l. 715. s k. l. vetendők össze.*

a keleti frank birodalom főországának tekintettek. Karlmann ezentúl hű maradt atyjához s a keleti tartományt erőyesen megvédte Raszisztzláv ellen, a ki a német király ellen intézett minden lázadó mozgalmat támogatott vagy legalább is biztatott.

869-ben a szlávok és németek között az egész vonalon kitört a harc. A csehek ismételve betörték Bajorországba, északi szomszédjaik és szövetséges társaik: a szorbok pedig Thüringiába. A morva Raszisztzláv ellen maga Karlmann vezetett hadat. Lajos király végre birodalmának minden erejét hadba szólitotta és elhatározta, hogy augusztus havában három sereggel támadja meg a szlávokat. Fia Lajos a szászok és thüringiak élén legyőzte és meghódította a szorbokat, a kik cseheket is fogadtak zsoldjukba. Karlmann a bajorokkal Raszisztzláv unokaöccse Szvatopluk, vagy mint a németek nevezték: Zwentibold ellen ment, a ki bizonyára nagybátyjának felsősége alatt külön területen uralkodott.¹ Raszisztzlávot a király maga akarta megtámadni a frankokkal és svábokkal, azonban megbetegedvén, kénytelen volt a vezérletet legifjabb fiának, Károlynak adni át. Károly és Karlmann tüzzel-vassal pusztították az ellenséges területet és zsákmányul ejtették a morvák sok jószágát, a mit erdőkbe rejtettek vagy a földben elástak. Ámde Raszisztzláv ez alkalommal is tartotta magát egy sáncz mögött² „a mely elütött

¹ Nem valószínűtlen, de semmivel sincs bebizonyítva, hogy ez Privina egykori herczegsége volt Nyitrával, mint székhelylyel.

² „Ineffabilem Rastizi munitionem et omnibus antiquissimis dissimilem“. *Ann. Fuld.* pag. 381. Palacky nézetét (I, 125. l. 86. jegyz.), hogy ez Welehrad, a mai Hradisch lett volna, a Morva egyik szigetén, mint alaptalant, már Dudík I, 145. l. 1. jegyz. megczáfolta.

mindattól, a mit valaha láttak s a melyet nem lehetett leírni^a. A csehek alávetették ugyan magukat a frank főnhatóság alá, de nem vetette magát alája a morva Rasztiszláv.¹

A morváknak Rasztiszlávtól kivivott politikai önállóságát a német püspököktől való egyházi függetlenségöknek még inkább kellett volna biztosítania.

Eddig a kereszténységet Morvaországban főleg német papok hirdették, noha ugyanitt olasz és görög papokat is említenek.² Hiszen a passauai egyházmegye Morvaországgal határos volt és Nyitrán a salzburgi érsek templomot szentelt föl. De mivel az egyház és állam akkori szoros kapcsolata mellett a térítés s a frank uralom kiterjesztése karöltve járt, a szomszéd törzsek politikai függetlenségre való törekvésének kapcsolatban kellett lenni azzal a törekvéssel, hogy elszakadjanak a német püspökök és érsekek egyházi hatalmától s hogy külön egyházmegyét alkossanak.

A morva Rasztiszláv is a frank birodalomtól való elszakadása után, 863 táján, egyet értve nagyjaival, a távollevő s így rá nézve nem veszélyes keleti-római császárhoz fordult térítőkért, a kik népét saját nyelvén oktathatnák a keresztény hitre. A császár birodalmában

¹ Ez kitünik az *Ann. Fuld.* hallgatásából. Hogy Rasztiszlávval legalább „előleges megegyezés” jött volna létre, mint Dümmler és mások vélik, erre nem következtetnék Hincmar szavaiból (pag. 485): „ad quam (pacem) confirmandam filios suos cum marchionibus terrae ipsius direxerat.” Mert Hincmar ezt nem a morvákra való egyenes vonatkozással és ifj. Lajosnak a szorbokkal vívott harczi előtti mondja, a kiket egyedül említ.

² *Pannonische Legende*, c. 5. az „Arch. f. österr. Gesch.” XIII, 158. l.

akkoriban két kiváló theologus élt: Methodius és Cyrillus, vagy, mint eredetileg hívták: Konstantin.¹ Előkelő családból származtak Thessalonikából, a melynek a környékén csupa szlávok laktak, úgy hogy ifjú koruk óta szlávul tudtak. Miután gondos nevelésben részesültek, Konstantin pappá, Methodius pedig szerzetessé lett. Konstantin, a kit bölcseségeért és komoly irányáért közönségesen „filozofusnak“ neveztek, tudománya miatt különösen nagy tekintélyben állott. Már huszonnégy éves korában a kalifa udvarába küldték, hogy a mohammedánokkal szemben a kereszténységet védje. Mikor az Oroszország déli részében lakó kazarok khakánja 861 táján a vele barátságos

¹ Legrégibb források az eredetileg (Methodius egyik tanítványától?) talán görög nyelven írt, de csak orosz fordításban fenmaradt *Pannóniai legenda Szt. Methodiusról* a melyet Miklosich fordítása után az „Arch. für österr. Geschichte“ XIII. kötetében Dümmler tett közzé és látott el kitünő kommentárral (megjelent Ginzelnél is, a Függelék-ben, 20. s kk. II.), és *Szt. Cyrillus Legendája* (ugyanattól a szerzőtől?), a melyet szerbül és latinul Dümmler és Miklosich adott ki, a „Denkschriften d. kais. Akad.“ 19. kötetében (1870). A *Translatio s. Clementis* vagy az ú. n. olasz legenda (*Acta SS. Mart.* II, 19; Ginzelnél is, Függelék, 5. s kk. II.) szintén figyelmet érdemel. A számos újabb dolgozat közül Ginzelné kritikátlan művének: *Gesch. der Slavenapostel Cyrill u. Methodius u. der slav. Lithurgie* (1857.) kívül megemlítem Wattenbach-tól: *Beiträge zur Gesch. d. christl. Kirche in Mähren und Böhmen* (1849.), Höfler K.-tól: *Bonifaz, Apostel d. Deutschen u. die Slavenapostel Konstantinos und Methodios.* (Prága, 1887. 64. l.) Leger: *Methode et Cyrille* (Páris, 1868.) című műve kevés újat tartalmaz. V. ö. még Büdinger: 188. s kk. II., Dudik: I, 151. s kk. II. (néha kissé kritikátlan) és Dümmler-től: *Ostfränk. Reich* I, 619. s kk. II., 699. s kk. II. stb.; azután II, 192. s kk. II., 255. s kk. II. A forrásokról l. Jagić V.-t az *Arch. f. slav. Philol.* IV. köt. 97. s kk. II., 297. s kk. II.

viszonyban álló keleti-római császártól tanult embert kért, a ki neki a zsidókkal és mohamedánokkal szemben az igaz vallást hirdesse, a császár nem tudott jobbat, mint Konstantint, a ki fivére kíséretében oda is ment. Mindketten visszatértek épen, a mikor Rasztiszláv-tól Morvaországból hasonló kérelem érkezett. Hozzá is elküldte a császár a két testvért, a kik mint kipróbált theologusok és jártasak a szláv nyelvben, különösen alkalmasoknak látszottak az említett célra.

Hogy Morvaország lakosaira nagyobb hatást gyakorolhasson, Konstantin azonnal hozzá fogott a biblia lefordításához a Thessalonika vidékén dívó szláv nyelvre,¹ a melyet akkor bizonyára még az északi szlávok is értettek, s ebből a célból előbb a szláv hangoknak megfelelő írást talált fel, az úgynevezett *Glagolicá*-t.²

Három évnél tovább működött a két testvér Morvaországban, a hol a latin papoktól a szláv nyelv használata miatt sok ellenségeskedést kellett elszenvedniök, a mikor I. Miklós pápa 867-ban Rómába idézte őket. Magukkal vitték legkitünőbb tanítványaikat, hogy papokká avattassanak. Útközben Pannóniában betértek Koczel herceghez, a kinek tetszését szláv irataik nagyon megnyerték, s a ki a salzburgi érsekhez való szoros viszonya ellenére körülbelül ötven tanít-

¹ Mint Dümmler véli: az ó-szlovénre. De vajjon Thessalonika vidékén nem beszélték-e inkább az ó-bolgár nyelvet?

² Glagol ≡ hang, szó. Ellenben a róla nevezett kyrill-írás nem ered tőle, hanem tanítványától, Kelementől, a ki a glagolita-írást közelebb hozta a göröghöz. V. ö. Miklosich cikkét „Glagolitisch“, Ersch és Gruber encyklopädiájában. Azóta palimpszeszteket találtak, a melyeken az alsó írás glagolita-, a felső kyrill-szövegű, úgy hogy a glagolita régibb volta külsőleg is be van bizonyítva.

ványt adott át nekik, hogy őket azokban oktassák. Mikor Rómába érkeztek, Miklós pápát halva találták († 867. nov. 13.). Ámde utóda: II. Hadrián is teljes elismeréssel volt működésük iránt. Biblafordításukat jóváhagyták, szláv tanítványaikat papokká szentelték, sőt a szláv nyelv használatát is megengedte a pápa az isteni tiszteletnél, különböző oldalról jött kemény támadások ellenére. E közben Konstantin, miután szerzetbe lépett s mint szerzetes felvette a Kyrillos nevet, Rómában megbetegedett és meghalt 869. febr. 14-én.

Koczel pannóniai herceg kérésére most Hadrián pápa Methodiust annak tartományába, valamint a morva Rasztiszláv országába küldte, levélben melegen ajánlván őt mindkettőjüknek. Sőt, hogy ezeket a szláv törzseket minél erősebben Rómához fűzze, Konstantin eljárásának megfelelően határozottan megengedte nyelvük használatát a misében s a keresztelelésnél, csupán azt kötötte ki, hogy az episztolát s az evangéliumot először latin s azután szláv nyelven olvassák. Koczel kivánságára a pápa Methodiust rövid idő múlva Pannónia és Morvaország érsekévé is felszentelte, Sirmium czimén, a mely a római korban érseki székhely volt, úgy hogy ezek az országok egyházi tekintetben Salzburgtól, és általában Németországtól függetlenekké lettek.

E közben azonban újra megindult a harc Morvaország politikai önállósága ellen.¹ Úgy látszott, hogy

¹ Főforrások a Németország s a kel. szlávországok között vívott harcokra nézve az *Ann Fuld.*, a melyeket az *Ann. Hincmari Rem.* és az *Ann. Xant. ad 871 et 872* (870 és 871 helyett) M. G. SS. II, 234. s kk. II. részint megerősítenek, részint kiegészítenek. Ujabbak közül főleg Dudik I, 195. s kk. II. és Dümmler: *Ostfränk-Reich.* I, 733. s k. I., 740. s kk. II. stb. érdemel figyelmet.

árulás célhoz vezeti a németeket. A 870-ik év első hónapjaiban Rasztiszláv becsvágyó unokaöccse, Szvatopluk, Karlmann hercegnek hűséget esküdött birtokáért, a melyen addig nagybátyjának felsősége alatt uralkodott, valószínűleg azért, hogy magát ettől függetlenné tegye, vagy talán, hogy helyét is elfoglalja. Mikor Rasztiszláv hűtelen unokaöccsét el akarta tenni láb alól, ez ideje korán figyelmessé téve, hatalmába ejtette nagybátyját és kiadta Karlmannak, a ki viszont atyjához, Regensburgba küldte. A frank, bajor és szláv nagyok gyűlése Rasztiszlávot hűségének megszegése miatt halálra ítélte. Azonban Lajos megelégedett azzal, hogy barbár módon megvakíttatta s azután kolostorba záratta.

Rasztiszláv elfogása után Karlmann ellenállás nélkül nyomult be Morvaországba, kezébe kerítette a hercegi kincseket, és Rasztiszláv birodalmának kormányát, mint teljesen meghódított tartományét, Vilmos és Engelchalk nevű fivérekre, az Enns alatt fekvő határgrófság birtokosaira bízta. Azonban Szvatopluk a Karlmann-tól neki szánt alárendelt helyzetben nem tudott sokáig megmaradni. Legalább már a következő évben hűtlenséggel vádolták és elfogták, mire a morvák fellázadtak és Szvatopluk egyik rokonára, Sklagamar nevű papra rákényszerítették a fejedelmi méltóságot. Karlmann most azt a hibát követte el, hogy nemcsak visszaadta szabadságát Szvatopluknak, a kinek állítólagos hűtlenségét nem lehetett bebizonyítani, hanem miután ajándékokkal megengesztelni igyekezett, 871 nyarán bajor sereggel a morvák ellen küldte. Azonban alig ért Szvatopluk ezeknek főerősége elé, élére állt a lázadóknak, a bajorokat váratlanul megtámadta és majdnem az egész sereget megsemmisítette. Vilmos és Engelsschalk

grófok szintén elestek. A csehek is, a kiket Szvatopluk valószínűleg egyik ottani herczeg¹ leányával való házassága által magához lánczolni törekedett, újból elszakadtak a keleti frank birodalomtól és betörni készültek.

872-ben Lajos király kombinált támadást akart intézni a csehek és morvák ellen. A morvákat valószínűleg észak felől a thüringiaiaknak és szászoknak, dél felől Karlmannnak, a kit a würzburgi püspök s a fuldai apát vezetése alatt egy frank hadosztály támogatott, a cseheket pedig nyugat felől a frankoknak kellett volna megtámadniok, a mainzi érsek vezetése alatt. Azonban a mozdulatok nem vágtak össze. Öt cseh herczeg a Moldva mellett vereséget szenvedett. Ellenben a szászoknak és thüringiaiaknak szégyenszemre vissza kellett vonulniok és mialatt Karlmann, Morvaországot tűzzel-vassal pusztította, Szvatopluk megrohanta a bajorokat, a kik az átkeléshez szükséges hajók őrizetére a Duna mentén voltak felállítva, és nagyobb részőket levágta. A szerencsés harcok ellenére Szvatopluk a következő évben békeajánlatokat tett, a melyek 874. május havában a forchheimi egyességre vezettek. Szvatoplukot Morvaország urául ismerték el, de meg kellett ígérnie, hogy míg csak él, hű marad a királyhoz és évenként adót fizet.

¹ *Ann. Fuld.* 871: „*Scavi Marahenses nuptias faciunt ducentes cuiusdam ducis filiam de Bohemis*“. Hogy vőlegényül Szvatopluk, a morvák feje tekintendő, nagyon valószínű, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a németek nem kevesebb, mint 644 felkantározott lovat ejtettek zsákmányul, mikor a nászmenetet megrohanták. Azonban Palacky és mások nézete, hogy a „*cuiusdam ducis filiam*“ alatt Bořivoy-nak, a csehek állítólagos főherczegének lánya értendő, egészen önkényes.

Noha ekképen a hosszú harcznak a németekre nézve látszólag kedvező kimenetele volt, Szvatopluk mégis elérte azt, a mire mindenek felett törekedett: a teljes önállóságot országa belső ügyeiben. Egyházi téren is lényeges engedményt kellett tennie Lajosnak, a mely Szvatopluknak volt érdekében.

Adalvin salzburgi érsek mindjárt azután, hogy Methodius Alsó-Pannóniában föllépett, a mely hetvenöt év óta kétségbe vonhatatlanul az ő egyházmegyéjéhez tartozott, s a melyet salzburgi papok térítettek meg, lépéseket tett püspöki működése ellen. Maga a király is könnyen érthető okokból ellene volt annak, hogy a Duna mindkét oldalán új érsekség keletkezzék, miután azt szlávoktól lakott s oly vidékek számára állították fel, a melyek különben is idegenkedtek a német uralomtól s ez ellen könnyen hatalmas bástyául szolgálhatott volna. Valószínűleg ugyanez időtájt, a mikor Rasztyiszláv Német Lajos kezébe került, 870. november havában,¹ a salzburgi érsek suffraganeusaival Lajos király jelenlétében zsinatot

¹ A korábban Dümmler-től és másoktól a zsinatra nézve elfogadott idő (871 és 872 telén) a britt múzeumban őrzött s ebből az időből származó pápai levelek közzététele után („N. Archiv“, V, 301. s kk. II. Jaffé-Wattenbach, *Reg. Pontif.* nr. 2975—2980; teljesen a „Starine“ czimű zágrábi folyóirat XII. kötetében, 1880.) immár tarthatatlan, miután a pápa már 873. máj. 14-én a követe számára adott utasításban azt mondja, hogy a német püspökök Methodiust három évvel ezelőtt üzték el székhelyéről („a sede tribus annis pellentes“). Mivel pedig Lajos király, a ki a zsinaton jelen volt, 870 kezdete óta nyugati Németországban tartózkodott és csak november hóban jött Regensburgba, ezt a három évet nem vehetjük teljesnek, a minthogy a pannóniai legenda 9. fejt. Methodius fogsága tartamául szintén csak harmadfél évet mond.

tartott, a mely elé megidézték Methódiust, hogy felelősségre vonják idegen egyházmegyében való jogtalan működéseért. Mivel azonban a pápától nyert felhatalmazásra hivatkozva jogához ragaszkodott, ellenfelei arczul ütötték, megfosztották méltóságától és börtönbe vetették. Mikor erről VIII. János pápa, Hadrián utóda, hosszabb idő múlva értesült, a legereélyesebben lépett fel Methodius mellett, a maga számára követelvén a jogot, hogy az egyházmegyék határait megállapítsa. Pál anconai püspököt külön követül Németországba és Pannóniába küldte, hogy parancsainak érvényt szerezzen. A salzburgi érsek határozott utasítást vett, hogy Methodiust méltóságába visszahelyezze.¹ Ermenrich passauai és Arno freisingi püspököket Rómába idézték, hogy őket felelősségre vonhassák; az elsőt, a ki különösen durván viselte magát Methodius ellen, egy időre a papi funkcióktól is felfüggesztették. Methodius harmad fél évi nehéz rabság után most visszanyerte szabadságát. De mivel Koczel hercegségében² magát nem érezhette biztonságban, Morvországba ment, a honnan Szvatopluk az összes német papokat, mint uralmának ellenségeit és mint titkos árulókat kiűzte volt. Ily módon Szvatopluk birodalma egyházi tekintetben is egészen nemzeti szint nyert.

Annál buzgóbban agitáltak a német papok Metho-

¹ Hogy Pannóniához való jogát történetileg kimutathassa, az érsek 872-ben vagy 873-ban megíratta a többször említett „De conversione Bagoariorum et Carantanorum Libellus“ című emlékiratot (kiadta Wattenbach, M. G. SS. XI.), a mely a pápának volt szánva.

² Ez különben röviddel Methodius szabadon bocsátása után meghalt, és hercegsége most ismét közvetetlen német igazgatás alá került.

dus ellen. Nemcsak azt vetették szemére, hogy az isteni tiszteletet a jelenlegi pápa tilalma ellenére még mindig szláv nyelven tartja. Igazhitőségét is kétségbe vonták, mert a frank papsággal ellentétben, épúgy mint a görög egyház, a hitvallás éneklése közben nem mondta ki, hogy a szentlélek a fiútól is származik. S miután maga Szvatopluk is gondolkodóba esett, VIII. János pápa az érseket 879. január havában Rómába idézte, hogy felelősségre vonja. Ámde Methodiusnak sikerült magát teljesen igazolnia és újból engedélyt kieszközölni arra, hogy a misénél a szláv nyelvet használhassa. Sőt a pápa a sváb Wichinget Nyitra püspökévé avatta föl, a kinek Methodius érseki joghatósága alatt kellett volna állania, és késznek nyilatkozott egy második püspök fölszentelésére, úgy hogy Methodius érseki állása még inkább megszilárdult.

Mialatt Methodius Morvaország egyházi önállósága érdekében működött, Szvatopluk kiterjesztette birodalmát minden irányban.¹ Sikerült magától függővé tennie Csehországot, a mely különböző törzsfők alatt állott.² Bořivoi-t, a legelőkelőbb cseh fejedelmek egyikét, a ki Prágában székelt, feleségével Ludmillával állítólag Methodius keresztelte meg,³ a minek aztán az lett volna a következménye, hogy Bořivoi elismerte a morva egyház főnhatóságát. A szorbok, a csehek északi szomszédai, valószínűleg szintén Szva-

¹ Birodalmának terjedelméről l. Dudík: I, 311. s kk. II. Dümmler: *Ostfränk. Reich* II, 339. s k. I.

² *Ann. Fuld.* a. 895: „Duces Boemanorum, quos Zuentibaldus dux a consortio et potestate Baioaricae gentis per vim dudum divellendo detraxerat.“

³ *Cosmas Prag.* I, 10. *M. G. SS.* IX, 39; erre a korra vonatkozólag természetesen nagyon megbízhatatlan forrás.

toplukhoz csatlakoztak. Sziléziát és nyugati Galicziát úgy látszik legalább részben meghódította. Épúgy uralma a Duna balpartján nemcsak a Garamig terjedt ki, hanem minden valószínűség szerint a tiszai síkság gyérszámú, hihetőleg szláv lakosaira is, tehát a mai Magyarország déli részeig.¹

Németország részéről Szvatoplukot többé nem háborgatták. Örültek, hogy legalább névleg elismeri annak felsőségét. Egyébiránt N. Lajos figyelmét uralkodásának vége felé főleg a nyugati frank királylyal Itália birtokáért, s a császári méltóságért vívott harcok kötötték le. Mikor Lajos 876-ban meghalt, korábbi intézkedéseihez képest s a magánjogi nézeteknek megfelelően, a melyeket a frank birodalomban az államról tápláltak, Németországot felosztották három fia között, és pedig Karlmann Bajorországot kapta a keleti határgrófságokkal s a főnhatósággal Csehország és Morvaország fölött, a mennyiben érvényesíthető volt. Karlmannnak is mindenek előtt folytatnia kellett a harcot Itáliáért, mignem 878—879 telén gutaütés, anyja öröksége! következtében uralkodásra képtelenné vált. Mikor 880-ban meghalt, Bajorországban második fivére: III. Lajos követte, ennek 882. január havában történt korai halála után pedig legifjabb fivére: III. Károly, a ki a keleti frank birodalmat ismét egyesítette.

Karlmann uralkodása kezdetén, ha nem előbb már, Karantánia és Pannónia kormányát törvénytelen fiának, Arnolfnak adta át, míg az Enns s a Bécsi-erdő között elterülő határgrófság a Traungau-val együtt Vilmos és Engelschalk grófok halála után (871.) Aribó kezében

¹ Lsd. észrevételeimet a „Mitth. d. Instituts“ II. köt. 372. s kk. II.

volt. Mikor az elesett grófok fiai nagykorúakká lettek, rokonaiktól támogatva, atyáik grófságát, mint őket megillető örökséget követelték, és miután Aribó önként nem lépett vissza, hadat izentek neki.¹ III. Lajos király éppen akkor meghalt és III. Károly nem volt az országban. Aribó tehát a morva Szvatopluknál keresett segítséget és vele szövetséget kötött. Mikor Aribót ellenségei grófságából elűzték, Szvatopluk bosszút akarván állani régi ellenfelei nemzetségén, 882 nyarán betört a határgrófságba, Engelschalk egyik fiát és rokonát, a kik kezébe estek, borzasztó módon megcsonkíttatta, embe-reiknek levágatta kezeiket s a Duna mindkét partját elpusztíttatta és fölégette. Vilmos és Engelschalk fiai most Arnolftól, Pannónia kormányzójától kértek segítséget, a ki azt meg is adta, noha Károly király Aribó grófot méltóságában újból megerősítette. Ennek az volt a következménye, hogy Szvatopluk 883-ban és 884-ben nagyszámú seregével újból berontott Pannóniába, „Arnolf birodalmába“, és nagy részét embertelen módon, „farkas módjára“, tűzzel-vassal elpusztította és fosztogatta. A két legöregebb gróf-fiú, akik seregének egy részét megtámadni merészelték, megverettek s a Rába hullámaiban lelték halálokat. Csak mikor III. Károly, a ki idő közben a császári koronát is elnyerte, 884 őszén személyesen jött keletre, birta békére Szvatoplukot, a Königstatten-ben, Tulntól délkeletre történt találkozásuk alkalmával, továbbá arra az eskü mellett tett ígéretre, hogy a császár birodalmát megtámadni nem fogja többé.² Az Enns alatt levő grófság Aribó birto-

¹ Egyetlen forrás a következőkre nézve az *Ann. Fuld.*, pars V. a. 884., a melyeknek a szerzőjük nyilván bajor volt.

² Dümmler nézetét (*Marken*, 48. s k. l.), a melyet Büdinger I, 202. és Dudik I, 259. s kk. II. szintén elfogadott s a mely

kában maradt. Brazlawo, a Dráva-Száva közén lakó szlovének fejedelme, a császárnak ekkor szintén hűséget esküdött. Ellenben arról, hogy Szvatoplukot a frank birodalomba tett pusztító betöréseieért megfnyítsék, nem volt szó. A gyöngye császár nyilván örült, hogy a morva fejedelem ismét a korábbi függő viszonyba lépett.

Mialatt Szvatopluk külsőleg hatalmának tetőpontján állott, maga ásta alá az alapot, a mely birodalmának legbiztosabb támaszául szolgált: a nemzeti egyházi szervezetet. Szvatopluk világi dolgokban nyilván nagy tehetségű barbár volt, de nem volt érzéke a szellemi érdekek iránt. Fel sem érte észszel, hogy mily jelentősége lehet a szláv liturgiának s az önálló egyházi szervezetnek népére és birodalmára nézve. Ép azért mindig megtűrte a német papokat környezetében és hagyta magát azoktól bujtogatni Methodius s annak műve ellen. Ámde Methodius tekintélye sokkal nagyobb volt, hogysem nyíltan lépett volna felellene. De mikor az érsek 885-ben április 6-án meghalt, Szvatopluk csakhamar a német papság felé hajlott, a melynek a sváb Wichingben, a ki most az egyetlen püspök volt a morva birodalomban, ép oly ügyes, mint tevékeny vezére akadt. Wiching maga ment el Rómába és kivitte, hogy V. (VI.) István pápa Morvaországba követséget küldött, s vele Szvatopluk „király“-nak levelet, a melyben Methodiust és működését, különösen a szláv liturgiát határozottan elítéli, a tőle utódjául ajánlott morva

szerint ez alkalommal Alsó-Pannóniát a nyugati rész kivételével Szvatopluknak engedték át, a Wenk-től (*Erhebung Arnulfs*, 24. l. 23. j.) felhozott okok alapján ő maga utóbb (*Ostfränk. Reich* II, 228. l.) elvetette. V. ö. még Quitzmann i. m. 363. s k. l.

Gorazdát tisztségének gyakorlásától a pápai megerősítésig eltiltja, ellenben Wichinget melegen ajánlja.¹ A pápának ez a határozott föllépése úgylátszik döntő hatással volt Szvatoplukra. Mert megengedte a latin liturgia helyreállítását, a szláv papokat és diakonusokat, Methodius tanítványait, szám szerint körülbelül kétszázat, bebörtönöztette s utóbb kiüzte az országból.² Ily módon maga rontotta le a legerősebb választófalat, a mely Morvaországot Németországtól elkülöníté.

Cakhamar Morvaország állami függetlensége ellen is megújultak a támadások.

887 nov. havában az országnagyok letették a tehetlensége miatt általánosan megvetett III. Károly császárt, a ki rövid időre Nagy Károly összes országai fölött elnyerte volt az uralmat, mire a Rajnától jobbra lakó német törzsek Karlmann természetes fiát, Arnolfot, Pannónia és Karantánia herczegét választották meg királylyá. Miután ez a Löwen mellett 891-ben kivívott győzelemmel Németország belsejét a normannok pusztító betöréseitől megszabadította, régi keleti vetélytársa, a morva Szvatopluk ellen fordult.³ Már a követ-

¹ Ennek a levélnek hitelességét korábban kétségbe vonták, de az a Morvaországba kijelölt követek számára készült s a levéllel egybevágó utasítás fölfedezése után immár minden kétségen felül áll. Lsd. Martinov J.-től: *St. Méthode apôtre des Slaves*, a „Revue des questions histor.“ XXVIII. (1880.) köt. 384. s kk. II.

² A legtöbbben tisztességes hatáskört nyertek Bulgáriában és más délszláv országokban.

³ A következő eseményekre nézve is az *Ann. Fuld.* forrásunk, a melyekkel az *Ann. Alamannici* rövid adatai (M. G. SS. I, 52. s k. I.) egybekapcsolandók. Ellenben Regino adatai a 890. évhez

kező évben a morva fejedelmet találkozóra hívta meg, s miután nem jelent meg, elhatározta, hogy három sereggel megtámadja. Ő maga frankokkal, bajorokkal és svábokkal július havában betört Morvaországba s azt négy héten át pusztította. Ez alkalommal egy magyar csapat segítette, a mely alkalmasint nyugat felé portyázott. Ugyanakkor Arno würzburgi püspök a csehek ellen intézett hadjáratot, a nélkül, hogy eredményt ért volna el; sőt visszavonulása közben a szorbokkal vívott harcban életét veszti. A hadjárat, a melyet Arnolf 893-ban intézett Morvaország ellen, hasonlóképen eredménytelen volt. Útjában visszafelé egy szorosban megtámadtatván, csak nagy nehezen vághatta keresztül magát.

Azonban 894-ben meghalt Szvatopluk, három fiút hagyván hátra, a kik között megosztotta birodalmát, úgy hogy a legöregebb: II. Mojmir öcséi fölött némi főhatóságot csak mint nagyfejedelem gyakorolhatott. Most a morva birodalom hatalma is hanyatlani kezdett. Szvatopluk értett ugyan ahhoz, hogy uralmát fegyveres erővel terjeszsze, de nem értett ahhoz, hogy szilárd nemzeti alapra fektesse azt, a mennyiben német emberek befolyása és felfogása ellen nem lépett fel öntudatosan.

Fiai úgylátszik harczy tehetség dolgában nem hasonlítottak hozzá. Már 894 őszén békét kötöttek a németekkel, a mire Arnolf annál inkább hajlott, mert a magyaroknak Pannóniába intézett pusztító becsapása nyilvánvalóvá tette: mily veszély fenyegeti e nép

chronologiai zavartságuk és több rendbeli nyilvánvaló tévedésük miatt jóformán hasznavehetetlenek. V. ö. Dümmler-től *Ostfränk. Reich* II, 353. s kk. II.

részéről. A morva fejedelmek bizonyára a korábbi függő viszonyba léptek a német királyhoz.

A morva birodalom felbomlott. 895. július havában Arnolf királynak Regensburgban való tartózkodása alkalmával az összes cseh fejedelmek bemutatták hódolatukat. Közöttük, mint legelőkelőbbeket, Spitihnewet és Witizlát említik. A szorbok 897-ben ugyanezt tették. Már ez évben a háború ismét kitörni készült Németország és Morvaország között, mert a csehek „elnyomóik” támadásától tartván, Arnolftól, a kit időközben Rómában császárrá koronáztak, segítséget kértek. 898-ban Mojmir nagyfejedelem és öccse Szvatopluk között támadtak viszályok, a melyeket állítólag Aribo, az Enns alatt levő határgrofság kormányzója támasztott. Szvatopluk, bátyjától szorongatva, a császárnál keresett oltalmat, a kinek seregei a következő években ismételve intéztek pusztító betörést Morvaországba. Azonban Mojmir a belső viszályok ellenére tartotta magát. Szvatopluk szerencsének vehette, hogy a németek az erősséget, a melyben ostromolták, 898-ben fölmentették, s hogy magukkal, Bajorországba vitték.

Sőt II. Mojmir még egyszer felkarolta Raszisztzláv eszméit és birodalmának egyházi tekintetben is újból önálló szervezetet igyekezett adni, a mi annál szükségesebbnek látszott, mert Wiching püspök 893-ban elhagyta az országot és Arnolf király kancellárjává lett. E végből IX. János pápához fordult, a ki a morva birodalom számára tényleg egy érseket és három püspököt szenteltetett föl. Ez még inkább növelte a németek, különösen a bajorok gyűlöletét a morvák ellen. Theotmár salzburgi érsek és suffraganeusai 900 nyarán a legszenvedélyesebben tiltakoztak a pápa eljárása ellen, a melyet olybá vettek, mint a

passaui püspök jogainak csorbítását. „Igazság szerint — írják — a morváknak a mi alattvalóinkká kell lenniök és akár akarják, akár nem: birodalmunkhoz fognak tartozni.“¹

Mégis 901 elején a morvák békét nyertek, mert a magyarok már mindkét birodalomra nézve veszélyeknek mutatkoztak.

¹ *Cod. dipl. Moraviae*, I, 60. s. kk. II.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A magyarok pusztító hadjáratai.

A magyarok már Atelkuzuban laktok idején intéztek úgylátszik pusztító hadjáratokat a távol nyugat felé. 862-ben, ha Hincmar rheimsi érsek tudósításának hitelt adhatunk,¹ a német birodalom keleti határvidékét dulták. 892-ben egyik seregük a németekhez csatlakozott, mikor a morvák ellen harczoltak.² Azonban ezek csak muló portyázások voltak, a melyeknek nem volt semmi jelentőségük, ép azért helytelen nézetten alapul, ha későbbi írók Arnolf királyt vádolják, hogy ő hitta be a magyarokat, ő volt az oka, hogy a birodalom határain megtelepedtek, s hogy ezzel annyi szerencsétlenséget hozott Németországra.

Nem Arnolf hívása, hanem a szükség kényszerítő hatalma birta rá a magyarokat, hogy mostani hazájukba költözzenek. A bessenyők és bolgárok ugyanis kiszorították őket Atelkuzu-ból, s így vonultak aztán valószínűleg 895-ben, bizonyára délkeletről, Oláhország felől, azokra a vidékekre, a melyeket 892-ben megismertek: a Tisza mindkét partján elterülő gyéren lakott, s így könnyen elfoglalható síkságra, az „avarok pusztájára“, s ott megszállottak.

¹ *Hincmari Ann.* (M. G. SS. I, 458. l.) a 862. évhez: „hostes antea illis populis inexpertis, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem (Hludovici) populantur“. V. ö. *Ann. Alamann. Cont. Sanyall.* I, (ibid. 50) a 863. évhez.

² *Ann. Fuld.* a 892. évhez.

Arnolf korán sem kicsinylette a népet, a mely birodalmának délkeleti határán váratlanul megtelepedett. Mikor 896-ban Olaszországból visszatért, Pannónia védelmét hű vazallusára, a szlovén Brazláv-ra bízta.¹ Ámde ez nem volt elég erős, hogy a szilaj ellenséget a nyugatra tervezett betörésektől visszatartsa. 899. augusztus havában berontottak Olaszországba s miután Berengár királyt szeptember 24-én a Brenta mellett legyőzték és seregét majdnem teljesen megsemmisítették, az egész országot a nyugati Alpokig s az Appenninek-ig kifosztották és feldúlták. Berengár végre ajándékokkal a következő évben visszatérésre bírta őket. Útjukban oda és visszafelé Pannónián vonultak keresztül, a melyet már 894-ben felkerestek és most iszonyúan elpusztítottak.³ „A lakosokat részint fogságba hurezolták — írja a salzburgi érsek a pápához 900-ban intézett és főntebb említett levelében⁴ — részint leölték, vagy börtönben éhségtől és szomjúságtól elveszni engedték, számtalan embert elűztek, előkelő férfiakat és asszonyokat rabszolgákkul magukkal hurezoltak. Isten egyházait felgyújtották s az épületeket mind lerombolták, úgy hogy Pannóniában, a mi legnagyobb tartományunkban, egyetlenegy templom sem látható.“

Alig értesültek a magyarok arról, hogy a derék Arnolf császár halála után (899. december 8.) Németországon fia: Lajos, egy nem egészen hét éves gyermek uralkodik, gyorsan előnyomultak a Duna mentén az Enns-folyón túlig. Egyetlen egy napon

¹ *Ann. Fuld.* a 896. évhez.

² U. o. a 894. évhez: „Avari, qui dicuntur Ungari . . . totam Pannoniam, usque ad internecionem deleverunt.“

³ *Ann. Fuld.* a 900. évhez.

⁴ *Cod. Moraviae* I, 60. s kk. II.

hosszában-széltében tűzzel-vassal tíz mértföldnyi területet pusztítottak el. Mikor a bajorok sietve közeledtek, hogy őket viasszaszorítsák, a magyarok époly gyorsan visszavonultak Pannóniába. Csak egyik kisebb csapatukat, a mely a Dunától északra fekvő területet pusztította, érte utól Liutpold örgróf és Richar passauai püspök és győzte le, a mely alkalommal a magyarok 1200 embert vesztettek el.¹

Ennek következménye volt, hogy a németek a morvakkal, természetes szövetségeseikkel az uj ellenség ellen, 901 elején végre békét kötöttek. Máskülönben is történtek egyes védelmi intézkedések. Liutpold, Arnolf császár rokona, a ki ettől a királytól már 893 táján a karantán határgrófságot elnyerte, 895 táján pedig a cseh határgrófságot több grófsággal együtt,² s a ki mint a bajor törzs vezére első sorban intézte a határvédelmet, a régi Lauriacum romjai közelében uj várat épített, az Ennsburgot. Ez azonban nem volt elég. Nem egy vár, hanem csak a megerősített helyek egész láncolata nyujthatott volna elegendő oltalmat, csak egész Németország egyesült ereje alkotott volna elegendő hatalmat a magyarok ellen. Azonban Németország egy

¹ *Ann. Fuld.* a 900. évhez. *Herim. Aug.* a 900. évhez. Talán a magyaroknak erre a vereségére vonatkozik, a mint azt már Böhmer: *Fontes.* IV. 587. l. 3. jegyzetében megjegyeztem, az ott közölt régi *Kalend. necrol. Frising.* november 20.-hoz felsorolt adata: „Ungari a Baioariis perempti sunt die iovis“, miután a nap dátuma a 900-ik évre esik s a magyarok betörése legkorábban ősszel történt. Dümmler: *Otto d. Gr.* 182. l. 3. jegyz. csatlakozott ehhez a véleményhez.

² Dümmler: *Ostfränk. Reich* II, 393. Waitz: *V. G.* V. 43. s k. l. Riezler: *Gesch. Baierns* I, 245. l. Ez írók véleménye szerint 893 után Felső-Pannóniát is kapta volna. Azonban erre vonatkozólag nincs semmi bizonyítékunk.

gyermek uralma alatt szét volt tépve a nagyok viszályai következtében, a kik nem törődtek a gyöngé birodalmi kormánynyal. A két leghatalmasabb frank nemzetség: a Babenbergekek s a királytól pártolt Konradinok egymás iránt való gyűlölete épen 902-ben nyílt harczban tört ki, a mely iszonyú hevességgel több éven át folyt, míg végre 906-ban Adalbertnek, az utolsó Babenbergnek legyőzésével és lefejezésével véget ért. Hasonló volt az eset a többi törzseknél, a melyek a középonti hatóságtól majdnem teljesen elváltak.

Ily módon közös vállalatra nem került a sor a birodalom veszélyes ellenségei ellen, a kik már 901 tavaszán újabb betörést intéztek Karintiába.¹ Habár ez alkalommal, továbbá 902-ben, a mikor Morvaországot támadták meg, vereséget szenvedtek is, ennek nem voltak állandó következményei. Németországot a legközelebbi években ugyan megkímélték. 903-ban vagy 904-ben Aribó örgróf, a három királyi küldött, úgymint Thietmar salzburgi érsek, Burchard passauai püspök és Otachar gróf jelenlétében Raffelstättenben tartott gyűlésen a „keleti tartomány (Ostland) bíráival“ a Dunán, a passauai erdőtől lefelé² szedendő vám ügyében intézkedik. A miből következik, hogy a folyó partjai legalább Mauternen alulig még a németek és morvák kezében valának. Sőt olyan birtokok is, a melyek a Bécsi-erdőtől keletre fekszenek, még 903 vagy 904 őszén biztos tulajdonul

¹ *Ann. Fuld.* a 901. évhez. Sajnos, hogy ennek a tartalmas műnek utolsó tudósítása. A gyér adatokat, melyek a következő eseményekre vonatkozólag az évkönyvekben és egyéb forrásokban találhatók, Dümmler állította össze. Lsd. *Marken* 65. s kk. II. és *Ostfränk. Reich* II, 515. 527. s k. I. 543. s kk. II.

² A raffelstätteni vámról szóló oklevelet legjobban kiadta Merkel, *M. G. LL.* III, 480. I.

tűnnek fel, mert csereszerződés tárgyai.¹ Azonban a morva birodalom, amely ellen a magyarok első sorban intézték támadásaikat, a szakadatlan lökéseknek nem bírt ellentállni. 905-ben vagy legkésőbb 906-ban összeomlott, úgy hogy az utóbbi év július havában a magyarok a szláv dalemincziek hívására már Szászországba ronthatnak.² Rasztiszláv és Szvatopluk alkotása, amely arra látszott hivatva, hogy Ausztria földjén egy önálló, nemzeti alapokon nyugvó szláv birodalomnak középpontjává legyen, meg volt semmisítve, az északi és déli szlávokat az ék formájára közéjük nyomult magyarok örökre széttepték. Egy egész évszázadon át Morvaországot nem is említik. Mikor első ízben megint hallunk róla, cseh tartomány. Sőt úgy látszik, a morva nép is részben elfutott³ vagy elpusztult, miután a mai morvák a legszorosabb rokonságban vannak a csehekkel, úgy hogy Csehországból tömeges bevándorlásoknak kellett történniök.

A morva birodalommal Bajorország s a keleti

¹ A passauai püspök és Madalwin vikárius között. Ez a többi között birtokokat enged át „in Pannonia, in loco, qui dicitur Liliunprunno“ s ezek fejében élete fogytáig némely bajorországi birtokokon kívül birtokokat kap még „ultra montem Comagenum in Nominichha et ad Medilichha.“ *M. B.* XXVIII b. 200. l.

² Quitzmán: *Alttest. Gesch. d. Baiern*, 380. l. a morva birodalom bukását már 902-be teszi, a mennyiben az *Ann. Alamann.*-nak 902-hez közlött és sokféleképen magyarázott passusában (*M. G. SS.* N. 54.): „bellum in Maraha cum Ungaris et patria victa“, Morvaországot érti „patria“ alatt. Ennek azonban ellentmond a raffelstätteni vámszabályzat, a melyet nem állíthattak ki 903 előtt.

³ *Const. Porph.* 41. fejj. szerint, a ki úgy látszik Morvaországnak csak egy részét (a mai Magyarországbán) tartja szem előtt, a megmaradtak a bolgárokhoz s a horvátokhoz menekültek.

határgrófság védőfala is összeomlott. Miután a bajorok ugyanakkor a magyarok bosszúját is magokra vonták, mert 904-ben egyik vezéröket, Kusalyt, lakomára hívták és kíséretével együtt hitszegő módon meggyilkolták, rájuk nézve is közeledett a döntő harc órája. Mikor 907 nyarán a bátor Liutpold a bajor sereggel a magyarok elé vonult, július 5-én egy meg nem nevezett helyen a „keleti tartományban („im Ostlande“) teljesen megveretett, és Thietmar salzburgi érsekkel, Uto freisingi és Zakariás sábeni püspökkel, számos gróffal s a sereg legnagyobb részével halálát lelte. „Az egész bajor sereget a magyarok megölték“; „a bajorok törzsét úgyszólván megsemmisítették“; „csak néhány keresztény menekült meg“, jelentik megdöbbenő rövidséggel az akkori német évkönyvirók.¹

Kevés csatának voltak oly fontos következményei, mint a 907-ben vívottnak. A németek uralma Pannóniában megsemmisült, a német telepeket a Balaton környékén levő sík vidékeken s a Bécsi-erdő keleti lejtőin szilaj lovas csapatok letaposták. A keleti határgrófság is nyitva állt a magyarok előtt, a kik nemcsak a Bécsi-erdőtől keletre eső vidéket, hanem egyes, attól nyugatra fekvő pontokat is megszállottak. Hogy a

¹ Az összes forráshelyek Dümmler-nél: *Ostfränk. Reich* II, 544. l. 4. jegyz. Egy pótlás a „Forsch. z. Deutsch. Gesch.“ XV, 164. l. 1. jegyz. Azonban azért, hogy a legrégibb források a csata napját (állítólag július 5. vagy 6.) illetőleg ingadoznak, nem állítanám, hogy két napig tartott a harc. Meiller véleménye ellenében („Ueber das *Breve Chron. Austriac.*“, Bécs, 1868., a „Denkschriften der kais. Akad.“ XVIII. köt. 65. l.), hogy a csatát Ménfőnél vívták, a Rába mellett, s hogy ezzel függ össze az ott előkerülő *Veszettnémet* elnevezés l. Riezler i. m. I, 257. l. 1. jegyz. és 458. l. 2. jegyz.

német uralom az Enns alatt elterülő vidéken továbbra is fenmaradt, erre nézve hiányzik minden támaszpont.¹ A magyarok sűrű átvonulása következtében e vidék okvetetlenül elpusztult és lakatlanná lett.

Mert a magyarok majdnem évről-évre vagy a Duna mentén Déli- és Közép-Németországot vagy Morvaországon s a többi szláv tartományokon át Északi-Németországot rohanták meg, és pedig oly hirtelenül, hogy míg a sereg fölkészült, a legtöbb esetben egy-egy tartományt feldultak. 908-ban Szászországot és Thüringiát, 909-ben a sváb földet és Bajorországot, 910-ben újból Déli-Németországot látogatták meg szilaj csapataik.² Karintia inkább elkerülte a pusztulást, mint a Duna vidéke, mert hegyes s így lovas seregek számára kevésbé volt hozzáférhető, s mert inkább félre esett a magyarok útjától. Továbbra is grófokat találunk ott, a kiket valószínűleg a bajor herczeg nevezett ki.³ A Traungau is biztos német birtokul tűnik föl.⁴

¹ Ehhez kell ragaszkodnunk Meiller ellenében, ha idézett értekezésében a fentebbieket állítja s a mondai pechlareni Rüdigernek mint örgrófnak itt akar helyet szorítani. V. ö. Lorenz O.: *Oesterr. Sagengeschichte vom XII. bis XIV. Jahrhundert*. Drei Bücher Geschichte und Politik, 611—630. l.

² A magyarok betöréseiről szóló kútfői adatok összeállítását a M. G. 1868-ig megjelent kötetei alapján, igaz, hogy kritikai megrostálás nélkül és sokszor nem a helyes évhez, lsd. Meiller-nél i. m. 60. s kk. II. V. ö. Dümmler: i. m. II, 548. s k. I. 552. s kk. II.; 910-ik évben vívott harcokról l. még Stein: *Konrad I.* 191. s kk. II.

³ Nyolcz gróf, a kik Odalbert salzburgi érsek 927. és 928-iki okleveleiben előkerülnek és pedig Maria-Saal-ban, a Karnburg mellett, (*Juvavia, Függelek*, 126. 136. 151. l. Zahn: *Urk. v. Steiermark* I, 20. s kk. II.) mindenesetre nagyobbbrészt Karintiába tartoznak.

⁴ Büdinger I, 252. l.

Épen a legnagyobb veszélynek ez idejében a keleti frank birodalom épúgy, mint Olaszország és Franciaország, mindinkább hanyatlásnak indult, részint az egyes törzsek elszakadó-vágya következtében, a melyek nyelvre, jogra, szokásokra és történetökre nézve egymástól különbözvén, nagyobb önállóságra törekedtek, részint azért, mert a kormány képtelen volt arra, hogy tekintélyét bent föntartsa s a birodalmat külső ellenségek ellen megvédje. Az általános veszedelem s a királyi hatalom gyöngesége miatt még inkább kellett emelkednie az egyes törzsek önállóságának. Védtelenül és magára hagyva minden törzs kénytelen volt, hogy magában keressen oltalmat s hogy oly férfiú után nézzen, a ki vissza tudja szorítani a külső ellenségeket s az ország belsejében helyre tudja állítani a nyugalmat s a rendet. A ki hivatalos állásánál, nagyobb birtokánál és személyes derék voltánál fogva erre képes volt, annak csakhamar a törzs fejévé kellett lennie, azt a régi történeti viszonyok emlékének hatása alatt törzsének herczegéül ismerték el.¹ Így történt ez Szászországban, Frankóniában és Lotharingiában, valamivel későbbben a sváb földön is, szintúgy és pedig nagy küzdelmek nélkül Bajorországban, a hol Arnolf, a 907-ben elesett Liutpold fia, atyja halála után egyszerűen törzsének élére állott.² Nemsokára „Isten kegyelméből Bajorország s a szomszédos országok herczegének“ nevezi magát és „birodalmáról“ beszél.³ Miután állását

¹ A herczegségek keletkezéséről l. Giesebrecht: i. m. I⁵, 178. s kk. II., Dümmler: II, 560. s kk. II., Waitz: V. G. V, 33. s kk. II.

² *Cont. Regin.* a 907-ik évhez (M. G. I, 614. l.): Cui (Liutpaldo) filius suus Arnulfus in ducatum successit. V. ö. Dümmler: II, 546. s k. I.

³ Meichelbeck: *Hist. Frising.* I, b. 4:9: „Arnulfus divina ordinante providentia dux Baioariorum et etiam adiacentium regionum

megszilárdította egy győzelemmel, a melyet 909. aug. 11-én a Rott folyó mellett, Freisingtől keletre, a hazatérő magyarokon kivivott, valósággal szuverén hatalommal lép föl, grófokat nevez ki és püspököket helyez be, a mely jog különben csak a királyt illeti.

Mikor Gyermek-Lajos 911 őszén meghalt és vele a keleti-frank Karolingok utolsó sarjadéka sirba szállt, az a veszély támadhatott, hogy a birodalom eredeti alkotó részeire, a törzsherczekségekre bomlik szét. Ezek azonban oly sokáig voltak egyesülve, hogy az összetartozás eszméje elég erős volt arra, hogy azt megakadályozza s hogy a dinasztíától függetlenül az állami kötelék egységét megmentse. A Rajna jobb partján lakó törzsek: a frankok, szászok, svábok és bajorok nagyjai november elején Forchheimban királyokul megválasztották a bátor frank Konrádot, a ki a Karolingokkal női ágon rokonságban volt.¹

Személyes derék volta mellett is Konrád kettős föladatát: hogy bent helyre állítsa a nyugalmat s hogy a külső ellenségeket visszatartsa, nem bírta teljesíteni. Mikor szövetségben a püspökökkel, a kik a birodalom egységének eszméjét saját érdekökben különös buzgósággal hangoztatták, a királyi hatalmat korábbi terjedelmében helyreállítani s a hercegeket teljesen mellőzni

omnibus episcopis, comitibus et regni huius principibus“. Azonban ~~mint~~ Riezler I, 314. l. 3. jegyz. megjegyzi, nem olyan biztos, mint korábban vélték, hogy ez az oklevél már 908-ból való. A „regnum“ szóval különben a többi törzsek területeit is jelölik. Waitz: V. G. V, 34. l. 2. jegyz. és 132. s k. l.

¹ I. Konrád uralkodásáról lsd. kimerítően Giesebrecht: i. m. I⁵, 189. s kk. II. Dümmler: II, 570. s kk. II. Rintelen-t a „Forsch. z. deutschen Gesch.“ III, 337. s kk. II. végül Stein: *Gesch. des K. Konrads I. von Franken.* (1872.)

törekedett, a törzseknek önállóságra való hajlamát végső ellenállásra hívta ki s erejét a hercegekkel való eredménytelen harczokban emésztette föl. Különösen Henrik szász herczeg és Arnolf bajor herczeg, a király mostoha fia, állottak ellent a birodalmi kormánynak. Arnolf az egyházi birtokok nagy mértékű szekularizációjával, a melyeket ajándécul vagy hűbérül hiveinek osztogatott el, megszerezte magának az eszközöket, hogy a világi nagyokat megnyerje.¹ Egy ízben (914-ben vagy 916-ban)² ugyan kényszerítve volt, hogy nejével és gyermekeivel a magyarokhoz meneküljön. Azonban kis idő múlva ismét hatalmába kerítette herczegségét s a király újabb támadása ellenében föntartotta magát. Konrád kénytelen volt visszavonulni a nélkül, hogy Bajorországot engedelmességre szorította volna és meghalt 918-ban, decz. 23-án.

Hogy a magyarok Németország belső zavarait rabló

¹ Büdinger I, 240. s k. I. Hirsch: *Heinrich II.* I, 94. s kk. II. Waitz: *Heinrich I.* 58. s k. I., a ki azonban ezt az eseményt a Henriktől való legyőzés idejére helyezi. Dümmler II, 609. s k. I. Riezler I, 322. s kk. II.

² 914-re teszik az elűzést és 916-ra a visszatérést az *Auctar. Garst.* s az *Ann. S. Rudb. Salisb. M. G. SS.* IX, 565. 771. és ezeket követik Büdinger I, 234. I., Giesebrecht I, 198. 200. I. és Riezler I, 320. I. Ellenben Dümmler II, 594. s k. I. 609. I. azt véli, hogy a menekülés 916-ban történt, a mely évhez az *Ann. Zwifalt.* és *Ratispon.* (SS. X, 53; XVII, 583) a királynak Arnolfon kivívt győzelméről tudósítanak s az előbbi június 20-án Regensburgban oklevelet állít ki, a visszatérés pedig történt 917-ben, a mely évhez az *Ann. Ratisp.* jelentik: „Arnolfus Bawariam recepit“ és az *Ann. Alamann.* s *Cont. Regin.* Arnolf lázadásáról tudósítanak. Stein 246. s kk. II., 265. s kk. II. kétséggkívül tévesen az elűzést a 917-ik évre, a visszatérést pedig Konrád halála utánra teszi. Rintelen i. h. szerint, 358. I. Arnolfot két ízben üzték volna el.

hadjáratokra használták fel, magától érthető. 912-ben vagy már 911-ben, a keleti frank földre és Thüningiába kalandoztak el. 913-ban Bajorországon át pusztítva a sváb földre nyomultak, azonban hazatérő útjukban egy bajor-sváb sereg Arnolf herczeg és nagybátyái: a sváb Erchanger és Berthold grófok vezérlete alatt az Inn mellett megtámadta és teljesen megverte őket. Ez alkalommal talán békét kötöttek a bajorokkal. Egész Németországnak azonban nem vált hasznára ez a győzelem. Már 915-ben a rettegett ellenség újból megjelent, tűzzel-vassal elpusztította a sváb földet és bekalandozta Frankóniát, Thüningiát és Szászországot. Két évvel utóbb a sváb földön túl, a Rajnán át Elzászig és Lotharingiáig hatoltak a magyarok, miközben elpusztították Bázeli városát.¹ A király egyszer sem szállott szembe velök. Úgy látszott, mintha a nyugati keresztény műveltségnek el kellene pusztulnia a mindenünnen előretörő szilaj csapatoktól.

¹ A magyarok betöréseiről I. Konrád alatt lsd. Dümmler: II, 587. s k. l., 592. s k. l., 610. s k. l.; Stein: 203. s k. l. 223. 233. 242. s kk. II. 267.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ OSZTRÁK TARTOMÁNYOK KÉT CSOPORTJÁNAK
KELETKEZÉSE ÉS TOVÁBBALAKULÁSA.

ELSŐ FEJEZET.

Németország újból való fölemelkedése s a keleti határgrófság helyreállítása. (919—976.)

Az érdem, hogy egy erőteljes német birodalom helyreállításával elhárította a veszélyt, a mely az összes művelt országokat a pogány magyarok részéről fenyegette, Henrik szász herceget illeti meg, a kit 919. május havában, első sorban ugyan csak a frankok és szászok, német királylyá választottak.¹

Henrik, a ki époly józan, mint erőteljes egyéniség volt, belátta, hogy a német törzseknek politikai önállóságra való törekvése sokkal mélyebben gyökerezik, hogysen teljesen elnyomható volna. Elismerte tehát a törzsországokat politikai egyedekül, a hercegeket pedig kormányzóik gyanánt, a kiket mindenek előtt csak a legszükségesebb dolgokban a birodalom fejének alája rendelni igyekezett. Ily módon a svábokat, bajorokat és lotharingiaikat rábírta, hogy királyokul elismerjék és ezzel alapítója lett egy új német birodalomnak.

A hercegek hatalma, igaz, hogy továbbra is igen nagy, több tekintetben királyi volt. Bajorországban, a hol a hercegi hatalom mindenestre legjobban volt kifejlődve, még később is az összes világi

¹ Első Henrikről lsd. Giesebrecht : i. m. I^o, 205. s kk. II. Waitz : *Jahrbücher d. Deutschen Reiches unter K. Heinrich I.* (3. kiad. 1885.) Nitsch K. : *Gesch. d. deutschen Volkes.*

nagyok: az örgrófok, grófok és vágrófok tisztségüket nem közvetlenül a királytól, hanem a hercegtől kapták hűbérül.¹ Ez volt az ország legfőbb bírása. Az ő hívására a világi nagyoknak s a püspököknek meg apátoknak udvarában össze kellett gyülekezniök, hogy vele együtt törvényt üljenek és országos ügyek ben tanácskozzanak. Csak ha a király az országban megjelent, gyakorolta ezeket a jogokat ő maga. I. Henrik különben Arnolfnak 921-ben történt meghódolása után legföljebb még egyszer jött Bajorországba.² Belső ügyeibe épen nem avatkozott. Ekképen Arnolf helyzete bent az országban olyan volt, mint egy független fejedelemé, habár a királyi vagy a birodalmi gyűléseken egyszer-máskor megjelent s a királynak 929-ben a Csehország ellen való háborújában segítséget nyújtott.³

Sőt kifelé is bizonyos önállósággal lépett fel Arnolf. 922-ben a csehek ellen harczolt. 934-ben Olaszországba indított hadjáratot, bizonyára azért, hogy ezt az országot is hatalmába kerítse.⁴

Maga a király úgy tett, mintha Bajorország nem is tartoznék a birodalmához. Mikor 924-ben a magyarok keleti Frankóniát és Szászországot pusztítva bejárták s ez alkalommal emberei egyik vezéröket elfogták,

¹ A bizonyítékokat I. Riezler-nél, Heigel és Riezler: *Das Herzogthum Baiern zur Zeit Heinrichs des Löwen* stb. című művének 145. s kk. ll. V. ö. még Riezler: *Gesch. Baierns* I, 727. s kk. ll., Hirsch: *Heinrich II.*, I, 71—86. l., Waitz: *V. G.* VII, 126. s k. l. 130. 135. s k. l. 146. 153. s kk. ll., a ki azonban több tekintetben eltérő nézetten van.

² Riezler: *Gesch. Baierns* I, 332. l.

³ U. o. 334. l.

⁴ Waitz: *K. Heinrich I.* 70. 171. l.

a kinek szabadon bocsátásáért kilencz évi fegyverszünetet ígértek, Henrik a fegyverszünetet csak északi Németországra vonatkozólag kötötte meg. Ép azért a magyarok 926-ban a fegyverszünet ellenére megtámadták déli Németországot, mire Arnolf úgylátszik önállóan lépett egyességre velök.¹

Henrik a fegyverszünetet arra használta fel, hogy északi Németországban számos várat építtetett s hogy sereget szervezett, különösen derék lovasságot. Mikor aztán a magyarok 933-ban ismét betörték Thuringiába és Szászországba, mindkét seregöket úgy megverte, hogy míg élt, Németországot nem merték megtámadni.²

Még erélyesebben, mint Henrik, lépett föl fia és utóda: I. Ottó (936—973.).³ A magyarokat, a kik Henrik halála után a portyázások idejét újra elérkezettnek hitték és 937 elején Németországot megtámadván, a frank föld felől Szászország ellen is előnyomultak, legyőzte s a francia határig üldözte. Mindenek előtt a hercegek állását igyekezett korlátozni, a kiknek méltóságát nem tekintette örökös tulajdonnak, hanem birodalmi tisztségnak, a melynek eladományozása a királyt illeti. Mikor tehát Arnolf, Bajorország hercege, 937-ben meghalt és fia, Eberhárd a hercegi méltóságot mintegy örökségképen kezébe kerítette, a nélkül, hogy a királynak bemutatta volna hódolatát, Ottó az országot a következő évben fegyveres erővel elfoglalta, Eberhárdot száműzte s a hercegi méltóságot Arnolf öccsére, Bertholdra ruházta, a ki

¹ Waitz : K. Heinrich I. 79. s kk. II., 88. s kk. II.

² U. o. 153. s kk. II.

³ Giesebrecht : I⁵, 241. s kk. II. Köpke-Dümmeler : *Kaiser Otto der Grosse*, 1876.

Arnolf alatt hercegi czimen Karintiát s a vintsch-gau grófságot kormányozta.¹ Mikor Berthold 947.² november havában kiskorú fiú hátrahagyásával elhunyt, a király a bajor hercegséget Karintiával együtt tulajdon öccsére, Henrikre ruházta, a kit már korábban Arnolf leányával, Judithtal házасított össze.

Az egykor oly félelmes magyarok hatalma már annyira aláhanyatlott, hogy a bajorok maguk is szembe szállhattak velök. Már Berthold herceg megverte őket aug. 12-én 943-ban (vagy 944-ben) Wels közelében, a Traun mellett, a bajorok és karantánok élén. „Sohasem gyöngítették meg őket a mieink annyira“ mondja az egykorú tudósítás.³ Még több szerencsével harczolt velök Henrik herceg. 948-ban a magyarokat egy ismeretlen helységnél legyőzték.⁴ A következő évben a bajorok szenvedtek vereséget.⁵ De 950-ben Henrik herceg győzelmesen benyomult az ellenség országába,

¹ Büdinger I, 252. s k. l. Waitz : *Heinrich* I, 60. l. 7. jegyz. Riezler I, 332. l.

² Halálának évére vonatkozólag v. ö. Hirsch : I, 8. 2. jegyz. Dümmler : *Otto der Grosse*, 160. l. 1. jegyz.

³ *Cont. Regin.* a 944. évhez. A többi források, melyek a csatát 942-be, 943-ba, 944-be vagy 945-be teszik, lsd. Köpke-Dümmler : 130. l. 3. jegyz., és Henrik következő harczeit u. o. 170. l. 181. s k. l.

⁴ Waitz szerint V. G. VIII, 173. 4. jegyz. az *Ann. S. Emmerammi* (M. G. SS. I, 94.) a kézirat szerint „ad Vlozzun“ olvasandó, nem „ad Norrun“, mint a nyomtatásban.

⁵ „ad Lova“, a mit Riezler I, 340. l. Laufen-nek tart, Salzburgtól lejjebb. Azonban nem tartom valószínűnek, hogy a magyarok ily távol nyugaton kivívtak győzelmet (mert hiszen az volt az „interfectio Bavarorum ad Lova“ kifejezés szerint az *Ann. Ratisp.* (M. G. SS. XVII, 383. l. v. ö. Thietmar ; II, 17. ; u. o. III, 752) nem használtak volna fel további előnyomulásra.

nagy zsákmányt ejtett s az előkelő magyarok nejeit és gyermekeit foglyokul magával hurczolta.¹

Az Olaszországba vezető utat is elzárták a magyarok elől, a mely országot ismételve pusztították és minden irányban, délre Capuáig és Beneventig, bekalandozták. Mert I. Ottó Berengárnak, Olaszország királyának 951-ben történt meghódolása után, a következő évben csak megcsonkítva adta vissza birodalmát: a friauli és verónai határgrófságokat a Póig és Mincióig, továbbá a trienti és isztriai grófságokat Németországgal egyesítette és kormányukat öccsére, Henrik bajor herczegre bízta.²

A magyarok ugyan még most sem akartak nyugodni. A veszélyes lázadást, a melyet I. Ottó fia, Liudolf és veje, Konrád, Lotharingia hercege, 953-ban támasztottak atyjok ellen, a következő év tavaszán felhasználták arra, hogy betörjenek déli Németországba, a honnan Francziaországba vonultak, majd Olaszországon keresztül hazatértek. E vállalat szerencsés kimenetele már 955-ben újabb támadásra bátorította őket. Nagyobb számmal, mint valaha, állítólag 100.000 emberrel, ez év nyarán Augsburgig nyomultak, a melynek gyöngé falait meg akarták ostromolni. De rabló hadjárataiknak itt mindenkorra véget vetettek. Ottó király a magyarok közeledésének hírére maga jött Szászországból és birodalmának harczosait zászlói alá szolitá. Noha serege számra nézve meg

¹ Hogy Henrik 950-ben (vagy 951-ben) Magyarországba nyomult, a források egybehangzó tudósítása folytán bizonyos. De ha Widukind II, 36. l. azt mondja: „Ticinum transnatavit“, ebben a folyóban époly kevéssé látom a Tiszát, mint nem látták Büdinger és Dümmler.

² Hirsch, I, 9. l. Ficker, *Forschungen* V, 265. l.

sem közelítette az ellenségeket, augusztus 10-én mégis meg merte támadni a magyarokat, a kik már átkeltek a Lech folyón és Augsburgot szorongatták. Makacs, sokáig ingadozó harcz után a magyarokat megverték és menekülő csapataikat, mikor Bajorországon át visszavonultak, teljesen felkonczolták. Fővezérüket, Bulcsu-t (Bultzu), Bajorországban elfogták s egy másik előkelő vezérrel, Lehel-lel vagy Lelé-vel együtt, a ki a csehek kezébe esett, Henrik herczeg parancsára Regensburgban felakasztották.¹

Oly fényes győzelem volt ez, a minőhöz hasonlót Németország nem sokat vívott ki. Sajnos, hogy csak kevésbé használták fel. A háború erélyes folytatása a meggyengült magyarok ellen kétségkívül döntő eredményre vezetett volna. Talán visszaszerezhatték volna a keleti határgrófságot abban a kiterjedésben, a hogy a Karolingok idejében fenállott. Azonban Ottót más feladatok, különösen Olaszország meghódítása, visszatartotta attól, hogy a magyarok ellen támadó háborút viseljen. Öccse Henrik pedig, a k imint Bajorország és Karintia hercege első sorban lett volna hivatva arra, hogy a harczot folytassa s a kiben, mint a 950-ben Magyarország ellen intézett hadjárata mutatja, meg is lett volna a kellő erő és akarat hozzá, hosszabb betegeskedés után 955. november 1-én meghalt. Miután Ottó király a megüresedett herczegségeket Henriknek még csak négy éves fiára, II. Henrikre ruházta, anyjának, Judit-

¹ A csata részletes leírását az összes források idézésével I. Dümmlernél: *Otto d. Grosse*, 252—263. l. V. ö. Giesebrecht I⁵, 418. s kk. II. 831. s k. I. Köstler: *Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde*, Augsburg 1885, 39. l., s a csata színhelyéről I. Wyneken-t a *Forsch. z. deutsch. Gesch.* XXI, 239. s kk. II., a kiknek föltevésai azonban szintén bizonytalanok.

nak gyámsága és kormányzósága alatt, a bajorok önálló harczias föllépése egyelőre lehetetlenné vált.

Mindazonáltal az augusztus 10-én kivíott győzelem még sem maradt következmények nélkül. A magyarok annyira megfélemledtek, hogy Németországba vagy Olaszországba nem mertek többé betörni. Egy ideig még a keleti-római birodalmat háborgatják, de 970 körül végkép abban hagyják portyázásaikat, nagyfejedelmök (Géza) békés viszonyba lép Németországgal, utat nyit a kereszténységnek és megkezdí az állami konzolidáció művét, a melyet aztán fia, István, a királyság felállításával s az ország szervezésével befejez.

Ha a németek az augsburgi győzelem után nagyobb földterületet nem is vettek el a magyaroktól, mégis szervezték a határvédelmet határgrófságok felállításával. 970-ben Karintiától keletre, a Mura mellett levő örgrófról van szó. Főpapok és nemesek, különösen a szomszéd Bajorországból, ismét szereznek birtokokat vagy pusztá területeket a királytól, a melyeket német parasztokkal műveltetnek. A nemes nagybirtokosok a X. század végétől kezdve nagyobbbrészt németek, még pedig túlnyomóan bajorok, mint azt a jogszokások mutatják.¹

A Duna mentén is lassanként újra előnyomultak a németek kelet felé, és uralmukat az Enns alatt fekvő vidékre is kiterjesztették, a hol egy új bajor keleti határ-

¹ Bajor szokás szerint, ha valakit beiktattak a birtokába, a tanuk „per aures tracti“. A nevek többnyire németek. V. ö az okleveleket Zahn-nál, *Urkb. des Herzogthums Steiermark*, I. köt. A karantán keleti határgrófság grófjáról I. Ottó okleveleiben (u. o. 29. l.) történik először említés.

grófságot alapítottak. Adalbert passauai püspök korában (945—971) és azután még 972-ben Burchard nevű örgróf említettik itt, talán ugyanaz, a ki Arnolfnak, a volt bajor herczegnek lányát birta feleségül.¹ Már alatta St. Pölten egyfelől,² másfelől a Wachau, legalább Spitz-en alólig,³ a passauai püspökség birtokában tűnik fel, a honnan látjuk, hogy a német uralom messze elhatott keletre. Nem tudjuk: vajjon Burchard nem-sokára azután meghalt-e, vagy, hogy elvesztette-e határgrófságát, mint párthive II. Henrik bajor herczegnek, a ki egyetértve II. Boleszlávval, Csehország, és Misecó-val, Lengyelország herczegével, 974-ben II. Ottót trónjától megfosztani szándékozott. Ép úgy, mint véres harcok után, a melyek Bajorországban s a Duna mellett, a keleti határgrófságban történtek,⁴ 976 nyarán Henrik herceget egy időre megfosztották országától, talán ugyanakkor Burchard is elvesztette méltóságát. Bizonyos, hogy legkésőbb 976. július havában a bajor keleti határgrófságot Liutpoldra, a dunai gau grófjára ruház-

¹ Így véli Riezler I, 356. l.

² „Treisimam civitatem monasterii sancti Ypoliti martyris... ut quondam b. m. Adalbertus episcopus sub Purchardo marchione in sua tenuit vestitura“, *M. B. XXVIIIb*, 209. l.

³ I. Otto 972. október 18-án Passaunak „in loco, qui dicitur Wachowa in ripa Danubii in comitatu Burchardi marchionis vineas quasdam et montem etc.“ adományoz. *M. B. XXVIIIa*, 192. l. (Stumpf-nál 519.) Épúgy II. Ottó ugyanazon a napon, *ibid.*, p. 194. E birtokok helyét meghatározza az, hogy Altaich birtokaitól keletre fekvőknek mondatnak. Ezek pedig a Duna északi oldalán Aggsbach-tól Spitz-ig értek. *Kämmel*: i. m. 259. l.

⁴ *Ann. Juvav. maior. M. G. SS. I*, 88.: „ad orientem iuxta ripam Danubii itemque iuxta fluvium Isara; et perierunt plurimi in aquis et interfecti sunt“.

ták,¹ a kinek fivére, Berchtold, már I. Ottó idejében a Nord gaut bírta s a ki most a cseh örgróf méltóságát nyerte el.² Hogy Bajorországot meggyőntse, a császár egyúttal Karintiát s a verónai határgrófságot elválasztotta attól, s mint külön herczegséget Berchtold volt bajor herczeg fiának, Henriknek adta. Ekképen I. Ottó uralkodásának végső és II. Ottó uralkodásának kezdő szaka Ausztriára nézve több tekintetben bír fontossággal. A német-osztrák tartományok történeti fejlődésének alapjait ekkor rakták le.

¹ „Luitpaldus marchio“ 976. július 21-én mint közbenjáró szerepe III. Ottónak a metteni kolostor számára kiállított oklevélén. (St. 679.) Giesebrecht-nél I⁵, 573. l., a keleti határgrófságnak Luitpoldra ruházása megelőzi a lázadást. V. ö. ugyanezt Ranke *Jahrb.* II/a, 15. 31. l.

² Berthold-ról l. Stein-t a *Forsch. z. deutsch. Gesch.* XII, 129. l. Dümmler: *Otto I*, 117. l. 5. jegyz. V. ö. Hirsch i. m. I, 17. s k. l.

HARMADIK FEJEZET.

A cseh herczegség megalapítása és német uralom alá jutása.

A VI. században a mai Csehországba költözött szláv törzsnek legrégibb történetéről csak hézagos tudósításaink vannak. A német krónikások az idegen népekről többnyire csak a velök való ellenséges érintkezések alkalmával értesítenek bennünket. Csehország legrégibb történetírója, Cosmas prágai kanonok,¹ csak a XII-ik század elején írt s a legrégibb időkről csak mondákat közölhetett, a melyeknek már azért sincs történeti alapjuk, mert egészen hasonló alakban későbbben a lengyeleknél is előfordulnak.² Ide sorolható Krok, a kit a csehek bölcseségeért első fejedelmökül választanak; ide Krok leánya Libussa, egy tisztán mythikus alak, a kit a nép atyja halála után urául ismer el s a ki Přemyslt az eke mellől férjeül választja és utóbb még megalapítja Prágát. Azonban Přemysl, a kit később a Prágában székelő fejedelmi család őseül tekintenek, bár mondaiba burkolt, de mégis történeti személyiség lehetett.

Mint biztos tényt csak azt tudjuk, hogy a cseheket 623 táján a frank Samo felszabadította az avar iga alól s hogy birodalmat alapított, a mely nemcsak

¹ M. G. SS. IX.

² Gutschmidt A. : *Kritik der poln. Urgeschichte des Vincentius Kadlubek*, az „Arch. f. österr. Gesch.“ XVII köt. 318—326. ll.

Csehországot foglalta magában, hanem ennek határain is túl terjedt.

Samo után Csehország másfélszáz évre ismét homályba vész. Csak Nagy Károly idejében említik újból az ottani lakosokat a frank írók és nevezik ez alkalommal első ízben a régi nevökön (Beehaimi).¹ Ez időben Csehországban ugyanazt az állami szervezetet találjuk, a mely az ó-szláv elveknek megfelel, t. i. a népnek számos törzsre vagy zsupá-ra való felosztását, a melynek egy vár vagy sáncz szolgál középpontjául s a melynek külön törzsfő vagy fejedelem áll az élén. Főhatalomnak, a mely az egyes törzsek fölött áll — ezeknek a száma állítólag tizenöt-re rúgott — a IX. században nyoma sincs. Az akkori német írók mindig több herceget (duces) emlitenek.²

A cseheknek ez az állami szétdaraboltsága ellenálló képességüket is gyöngítette a külső ellenségekkel szemben, úgy hogy Nagy Károly alatt a frankoktól, 871 táján pedig a morva fejedelemtől jutottak függésbe. Szvatopluk halála után azonban ismét elszakadtak a morva birodalomtól. 895-ben az összes cseh fejedelmek, a kik között mint legkiválóbbakat Spitih-nevet és Witizlá-t említik, Regensburgban a királynak

¹ *Einhardi Ann.* a 791-ik évhez. Általában a cseh történet e korszakáról lsd. Büdinger-t I, 300—365. ll.

² V. ö. Dümmler E.-tól: *De Bohemiae condicione Carolis imperantibus* (788—928), 1854. A mit Jireček H.: *Das Recht in Böhmen und Mähren* című művének I. köt. 70. s kk. ll. Csehország politikai egysége mellett felhoz, nem bizonyítja azt, mert a bizonyítékok majdnem kizárólag későbbi (Cosmas) vagy hamis forrásokból (Grünbergi kézirat) származnak. L. Lippert Gy.-tól: *Die Anfänge der Staatenbildung in Böhmen* a „Mitth. d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 27. köt. 105. s kk. ll.

bemutatják hódolatukat, 900-ban pedig szövetkezve a bajorokkal a morvák földjét pusztítják.

Néhány évvel később a magyarok megsemmisítik a morva birodalmat és ugyanakkor szétbomlik a keleti-frank monarchia, úgy hogy a csehek hosszabb ideig magukra vannak hagyva. Hogy ezt az időt felhasználták arra, hogy egységes, az egész országra kiterjedő hercegi hatalmat alapítsanak, ez Csehország jövőjére, sőt főnállására nézve a legnagyobb fontossággal bírt. Ha megoszoltan s mint pogányok szállottak volna szembe az újból megerősödött német hatalommal, bizonyára ugyanaz a sors érte volna őket, mint az Elba s az Odera mellékén lakó szláv törzseket: függetlenségöikkel és régi hitökkel együtt nemzeti-ségöket is elvesztik.

Már 845-ben történt, hogy tizennégy cseh törzsfő Német Lajos jelenlétében Regensburgban megkeresztelkedett és innen magyarázható, hogy Csehország később a regensburgi püspökséghez tartozott. Mélyebb gyökereket azonban csak azután vert a kereszténység, hogy Bořivoy, Prága vidékének hercege, a ki családját Přemysltől származtatta, nejével Ludmillával együtt későbbi hagyomány szerint Methodius érsek kezéből fölvette a keresztséget. Ennek fia Spithnev, kétségekivül ugyanaz, a ki más hercegekkel együtt 895-ben Arnolf királynak meghódolt, tekinthető Csehország első hercegeül. Úgy látszik neki sikerült először hatalmát az egész országra kiterjesztienie s az összes zsupánokat felsőségének elismerésére birnia.² Őt követte fia I. Wratiszláv, „a kit köz-

¹ *Ann. Fuld.* a 895-ik és 900-ik évhez.

² *Gumpoldi Vita Wencezlavi ducis*, c. 2. *M. G. SS.* IV, 214 l. persze nem igen megbízható forrás.

akarattal választottak meg.¹ Noha Wratiszláv halálakor fia Venczel még kiskorú volt, mégis „a népek meg-egyezésével“ herczegül, anyját Drahomirá-t pedig gyámjául és kormányzóul ismerték el, a mi a fejedelmi hatalom megszilárdulását bizonyítja.

I. Venczel, a ki jámbor nagyanyjának, Ludmillának felügyelete alatt nevelkedett s a kit kora tudományára oktattak, azon volt, hogy a kereszténységet mindenképen előmozdítsa, főleg templomok építésével és különösen német papok meghívásával. Ép azért, mert belátta, hogy Csehország egészen Németországra van utalva s hogy csak onnan kaphat alkalmas férfiakat, a kik a népet a kereszténységre tanítják s a műveltséget és erkölcsöt terjesztik, az ez oldalról való támadásokkal szemben csekély ellenállást fejtett ki. Mikor I. Henrik a német királyi hatalom helyreállítása s a Közép- és Alsó-Elba mellett lakó szlávok legyőzése után 929-ben Arnolf bajor herczeggel együtt Csehországba rontott és Prágáig nyomult elő, Venczel meghódolt neki, hűséget esküdött és adót ígért,² valószínűleg 120 ökröt és 500 márka ezüstöt évenként, a mennyit a csehek állítólag Nagy Károly idejében fizettek.

Nemsokára azonban a herczeg ellen a többi fejedelmek mozgalmat indítottak, a melynek ügylátszik

¹ Ibid., c. 3. Ezeknek az első herczegeknak uralkodás-éveik, a melyeket közönségesen felhoznak, csak újabb kutatók kombinációin alapszanak.

² „Heinricus rex cum Arnolfo duce Boemanos vicit.“ *Auctar. Garst. és Ann. S. Rudb. Salisburg.* a *M. G. SS.* IX. köt. 565. és 771. l. a 929. évhez. A többi források, a melyeket Waitz: *Heinrich I.* 128. s k. l. felsorol, 928 és 930 között ingadoznak. Csehország adókötelezettségét *Widukind* említi, I, 35. 36. ll.

vallásos, nemzeti és politikai okai valának. A fejedelmek nem szívesen tűrhették korábbi önállóságuk elvesztését, a Németországtól való függés s a kereszténység behozatala is elkéséríthette őket és gyűlöletet kelthetett bennök a hercegi család iránt. Már a gyámi uralom idején Ludmilla áldozatul esett ennek a hangulatnak. Később a cseh nagyok Venczel herceget anyja, Drahomira ellen ingerelték, a kit azzal vádoltak, hogy Ludmillát ő tette el láb alól s hogy ugyanazt akarja tenni fiával is. Végre csakugyan elhitették öccsével, Boleszlávval, hogy bátyja élete ellen tör. Boleszláv, hogy őt megelőzze, néhány előkelővel szövetséget kötött és 935. szeptember 28-án (Ó)-Bunzlau-ban meggyilkolta bátyját, a kit a csehek ezentúl mint nemzeti szentjüket tisztelték. Párthiveit is részben megölték, részben üldözték, sőt anyját, Drahomirát is kényszerítették, hogy külföldre meneküljön.¹

Egyébiránt mihelyt I. Boleszláv megszilárdult a trónon, bátyja nyomdokain haladt és pártolta a kereszténységet. Azonban abban eltért ennek politikájától, hogy kedvezett a nemzeti érzelmeknek s hogy I. Henrik halála után Németországtól elszakadt. Tizennégy évig megtartotta önállóságát, minthogy I. Ottó a

¹ Büdinger: *Zur Kritik d. altböhm. Gesch.* a „Zeitschrift für österr. Gymnasien“ 1857. évfolyam. 501. s. kk. ll., a ki különösen az ó-szláv legendákra támaszkodik, a melyeket Wattenbach az „Abhandl. d. hist.-philos. Gesellschaft in Breslau“ I. köt., 234—239. ll. latin fordításban közölt, míg a későbbi legendáknak Drahomirára vonatkozó kedvezőtlen adatairól azt tartja, hogy a nagyoktól rossz akaratból terjesztett rágalmon alapulnak. Wattenbach maga i. h. 219. s. k. I. Drahomira ártatlanságát Ludmilla megölésében nem tartja annyira bebizonyítottnak. Venczel meggyilkolásáról lsd. Köpke-Dümmel: *Otto I.*, 50. s. kk. ll.

Németországban támadt lázadásokkal s az Elba mellékén lakó szlávokkal és más ellenségekkel való harczokkal volt elfoglalva. Csak 950 nyarán, mikor Ottó erős sereggel maga tört be Csehországba és Boleszláv hasonló nevű fiát az „új várban“ ostrom alá vette, hódolt meg a herczeg¹ s ezentúl a királynak hű vazallusa maradt. Nemcsak adót kellett fizetnie, hanem a királyi gyűléseken is meg kellett jelennie és hadba mennie, különösen a római útra háromszáz nehéz fegyverest kellett állítania.² Már 955-ben a lechmezei csatában ezer válogatott cseh lovas vett részt, állítólag Boleszláv személyes vezetése alatt. A menekülő magyarok egyik csapatát azután egyedül a csehek semmisítették meg és vezéröket Lehelt elfogták.³ Az egykori Morvaország nyugati részét, a Morváig vagy talán a Vágig terjedő vidéket, a mely bizonyára nagyon néptelen volt, legkésőbbben ekkor foglalták el a csehek.

¹ A bizonyítékok Dümmler-nél: *Otto I.* 181. l., a ki az „urbs quae nuncupabatur Nova“ (*Widuk.* III, 8.) vagy a „suburbium Niunenbourg“-on (Stumpf, 189. sz.) Böhmer-rel (a Widukind-hoz írt jegyzetben) és Büdinger-rel az Elba mellett fekvő Nimbург-ot érti, míg Palacky I, 214. l. és Stumpf a mostani prágai Altstadt-nak, Lippert pedig 138. l. Uj-Bunzlau-nak tartja.

² Palacky I, 215. l. 24. jegyz. csak az adókötelezettséget ismeri el, de — mint a többi cseh történetíró — tagadja a további kötelezettségeket s a hűbéri függést. Ezzel szemben azonban lsd. Pernice H.-tól *Die Verfassungsrechte der österr. Monarchie* I, 29. s kk. ll. 69. s kk. ll. 79. s kk. ll., a ki persze elveti a sulykot, ha azt véli, hogy a cseh herczeggel már I. Henrik úgy bánt, mint a sváb vagy a bajor herczeggel. Csehország belső viszonyaiba a német királyok nem avatkoztak. — A 300 lovasnak elküldése V. Henrik császár római útja alkalmával 1110-ben, mint Cosmas III, 38. l. mondja, „regum antiquorum iuxta statutum“ szerint történt.

³ Dümmler, i. h. 256. 261. l.

Az Alsó-Elba mellékén lakó szláv törzsek ellen Boleszláv a német királynak 955-ben ¹ szintén segítségét nyújtott.

Úgy látszik nagy eredményeket ért el Boleszláv országa belsejében, a zsupánok hatalmának megszorításával. Mig ezeket a német írók előbb mindig „herczegek“-nek (duces) vagy „alkirályok“-nak (subreguli) nevezik, ² addig ez a cím ezentúl csak az ország fejedelmére szorítkozik, amazokat pedig csak a herczeg „grófjai“-nak (comites) hívják, a mi úgy tünteti fel őket, mint annak tisztviselőit. ³

I. Venczel és I. Boleszláv a cseh birodalom alapítói, a keresztény vallás, a nyugati műveltség és egységes középponti hatalom alapján. Ezt a hatalmat aztán arra fordították, hogy a Přemyslidák uralmát kiterjeszszék a keleti szomszéd népekre, a melyek az állami fejlődés mélyebb fokán állottak. Már I. Boleszláv uralkodásának vége felé, 965 táján, Krakkó mint a cseh herczeg városa tűnik föl, a ki tehát minden esetre a mai Szilézia nagy részén is uralkodott. ⁴ Ennek következtében szomszédja lett Miseco vagy

¹ Dümmler i. h. 265. l.

² Widukind II, 3. szerint még I. Boleszláv uralkodása kezdetén.

³ Palacky I, 220. l.

⁴ Loserth J. ellenében: *Der Umfang d. böhm. Reiches unter Boleslav II.* a „Mitth. des Inst.“ II. köt. 15. l.), a ki ezt kétségbe vonta, lsd. észrevételeimet u. o. 385. s k. l., továbbá Giesebrecht-et I⁵, XXV és mindenek előtt Kalousek J.-nak 1883. febr. 19-én tartott értekezését. („Sitzungsber. d. böhm. Ges. d. Wiss.“) A cseh birodalomnak a Bug-ig és Styr-ig vagy Stry-ig való kiterjedését azonban IV. Henrik császárnak 1086. ápr. 29-én Prága számára kiadott és Kalousek-től védett oklevele ellenére (*Cosmas M. G. SS. IX, 91. l* és Stumpf: *Acta inedita* 79. l.) teljesen valószínűtlennek tartom.

Miesko lengyel hercegnek, ki a Közép-Visztula és Odera közén uralkodott és Gneznában székel. 965-ben összeházasította vele leányát, Dobrawát („a jó“-t), a ki urát csakhamar megnyerte a kereszténységnek s így oka lett, hogy azt Lengyelországba behozták.¹

I. Boleszláv fia és utóda,² II. Boleszláv alatt a cseh birodalom egyházi tekintetben is külön szervezetet nyert. Miután Szt. Wolfgang, Regensburg püspöke, püspöki jogairól a cseh tartományok fölött önzetlenül lemondott, a császár 973 táján Prágában külön püspökséget alapított, a melyet azonban a mainzi német érseknek rendelt alája. Egy Thietmár nevű szász szerzetes, a ki hosszabb ideig Csehországban élt s az ország nyelvét ismerte, lett Prága első püspöke.³

II. Boleszláv sógorával, Miseco-val, Lengyelország hercegével, Henrik bajor herceg egyik főtámasza volt fölkelései alkalmával, a melyeket II. Ottó, majd ennek halála után özvegyének kormánya ellen támasztott. Azonban több szerencsés harc ellenére mindannyiszor alá kellett magát vetnie a német birodalom

¹ Zeissberg H.: *Miseco* I. az „Archiv für österr. Gesch.“ 38. kötetében, 25. s. kk. II.

² I. Boleszláv halála éveül Cosmas I, 21. l. nyomán általában a 967-ik évet fogadják el, de Cosmas addig egyetlenegy helyes évszámot sem hoz és 967-en innen is még sok chronologiai tévedés tartalmaz, a milyen például az, hogy a prágai püspökség alapítása mindjárt 967-ben történt. Különben Cosmas interpolált, de egyébként igen jó drezdai kódexe (a M. G.-ben 4-gyel van megjelölve) I. Boleszláv halálát 972-hez közli.

³ *Cosmas* I, 23. l. itt kétségtől hitelt érdemel. A püspökség alapításáról lsd. Dümmler-t 531. l. Azonban a töle elfogadott 975. év ellen Kalousek i. h. figyelmet érdemlő ellenvetéseket tett.

felsőségének.¹ Miként atyja, ő is ismételve elküldötte segédhadait a császárnak az Elbe melléki szlávok ellen folytatott háborúban.²

II. Boleszláv uralkodása alatt Prága püspökéül Szt Adalbert,³ vagy mint eredetileg hívták: Woitjeh működött, fia Szlavnik fejedelemnek, a ki Csehország keleti és déli részét birta s úgylátszik még a herczeggel szemben is elég önálló állást foglalt el.⁴ Adalbert, a ki a híres magdeburgi káptalani iskolában nyerte kiképeztetését, nagy buzgóságot tanusított népének erkölcsi fölemelése körül. Azonban a cseh egyház szomorú állapota, a számtalan pogány szertartás divata, valamint a keresztények lanyhasága, a rokonok közt előforduló házasságok, a soknejűség s a papi házasságok, az előkelőkkel viszályokba keverték és elkedvetlenítették az askézisre inkább, mint erélyes föllépésre hajló férfiút. Politikai nézeteltérések súlyosbították helyzetét. A háborúban, a melyek a csehek és

¹ Riezler I, 361. s kk. II. 371. Hogy a szászok hadjáratai 985—987. nem, mint közönségesen állítják, a csehek, hanem az Elbán túl lakó vendek ellen voltak intézve, az *Ann. Hildesh.* 897-hez közlött adatából úgylátszik bizonyos. V. ö. még Zeissberg-től *Miseco*, 68. I. 2. jegyz.

² *Ann. Hildesh.* a 992. és 995. évekhez.

³ Főforrásunk reá vonatkozólag életrajza, a melyet barátja, a rokonlelkű Canaparius János, a római Szt Elekről nevezett kolostor apátja írt, a kinek kolostorában Adalbert egy ideig tartózkodott, és annak átdolgozása Querfurti Brunó-tól, Adalbert egykori tanuló társától. Mindkettő a *M. G. SS.* IV, 581—612. II. Az újabbak közül különös melegséggel szól róla Büdinger I, 319. s kk. II. és Giesebrecht I³, 682. s kk. II.; nagyon részletesen Dudik II, 51—85. II.

⁴ Loserth: *Der Sturz des Hauses Slavnik* az „Arch. f. österr. Gesch.“ LXV. köt. 19. s kk. II.

lengyelek között kitörtek, mert Miseco sógorától egy „országot“ — valószínűleg Szilézia egy részét — elvett, Adalbert fivérei úgylátszik a lengyelekhez szittottak, a mi Boleszlávot okvetetlenül bizalmatlansággal töltötte el a püspök ellen.¹ Ez okból Adalbert 989-ben, majd miután 992-ben visszahozták, 995-ben ismét elhagyta püspökségét, hogy Olaszország különböző kolostoraiban elmélkedő életet folytasson. A pápa parancsára még egyszer vissza akart térni Prágába. De minthogy időközben Boleszláv négy fivérét, mert Lengyelországhoz hajoltak, 995 őszén megtámadta és megölte, és törzsbirtokukat elfoglalta, mint térítő a pogány poroszokhoz ment, a kik mindjárt megérkezése után, 997. ápr. 23-án agyonverték.

Mikor Boleszláv 999. febr. 7-én meghalt, fia, a „vörös“ III. Boleszláv követte, a ki nem hasonlított hozzá.² Mint tehetetlen és kegyetlen zsarnok Csehország addigi nagyságát annál kevésbbé tudta fentartani, mert ép akkor keleten két új birodalom keletkezett kiváló uralkodók alatt, t. i. Lengyelország Miseco fia: Boleszláv Chabry³ („a dicső“), és Magyar-

¹ Ezt a nézetet vallja Loserth. i. h. 36. s kk. II.

² Történetének s az 1004-ig lefolyt események előadásánál, épúgy mint Giesebrecht, Büdinger és Zeissberg (*Die Kriege K. Heinrichs II. mit H. Boleslav I. von Polen*, a „Sitzungsb. der kais. Akad.“ LVII. köt. 278. s kk. II.) Thietmár-hoz (V, 7. 15. 18. 19 ; VI, 8. 9.) tartom magam, a ki mint kortárs leginkább érdemel hitelt. Palacky, Dudík és részben még Hirsch is (*Heinrich II.* I, 231. s k. I. 251. s kk. II.) Thietmár-ral egybeszővik Cosmas adatait, a ki mondai hagyományok után indult és tömérdek tévedést tartalmaz, pl. III. Boleszláv fivereit fiaivá változtatja és fölcseréli a lengyel Boleszlávot atyjával, Miseco-val.

³ Erről a névalakról (Chrobry helyett) lsd. Zeissberg : *Miseco* 103. I. 2. jegyz.

ország Szt István alatt. Már uralkodása első évében elvesztette a lengyel herceg ellenében Chrowatiát fővárosával, Krakkóval, és Szilézia megmaradt részét. Krakkóban és Boroszlóban az ezredik évben lengyel püspökségeket alapítottak.¹ Arról, hogy a cseh Boleszláv ellentállott volna, nem hallunk semmit. Annál kegyetlenebbül dühöngött ez „a mérhetetlen gonosz-ságot okozó“ országa belsejében. Féltekenységből öcséi: Jaromir és Udalrik ellen az elsőt kiheréltette, az utóbbit pedig meleg fürdőbe akarta fullasztani, s aztán mindkettőjüket anyjokkal együtt kiűzte országából. „Mint mérges baziliskus“ uralkodott azután és alattvalóit kimondhatatlanul sanyargatta. A csehek végre megunták a zsarnokot, Lengyelországból titokban behívták Wladivojt, uralkodó családjuk rokonát, a ki bizonyára Boleszláv Chabrynak a fivére és Dobravának a fia volt, és egyhangulag hercegökké választották. De ha amaz az egykorú német történetíró kifejezése szerint „baziliskus“ volt, úgy ez, a „ki egy óráig sem lehetett el ital nélkül“, „mérges kigyó“ vala, a ki „övéivel úgy bánt, mintha törvény sem volna“. Azonban már 1003. újév táján meghalt, miután megnyerte II. Henrik német király elismerését és meghódolt.

A csehek most visszahívták Jaromir és Ulrik hercegeket. Ámde a lengyel herceg, a kitől III. Boleszláv segítséget kért, elűzte őket és újból védenczét ültette a trónra. Alig érezte magát ismét

¹ Cosmas adatát (I, 34. 1) Krakkó elfoglalásáról megerősíti az ottan, valamint a Boroszlóban (Thietmár IV, 28. 1.) felállított lengyel püspökség. A szokásos felfogásnak, hogy a lengyelek már akkor elfoglalták Morvaországot is, méltán ellentmond Dudik. II, 104. 1. 2. jegyz.

uralkodóul, elhatározta, hogy korábbi ellenségein bosszút áll. Noha esküvel bocsánatot ígért nekik, mégis megölette valamennyit egy házban, a hová őket valami álürügy alatt hívatta. Sógorának ¹ fejébe maga döfte a kardot. Alattvalói most a lengyel herceget kérve kérték, hogy szabadítsa meg őket ettől a zsarnoktól. Az alatt az ürügy alatt, hogy vele értekezni kíván, Boleszláv Chabry a cseh herceget egyik várába hívta és miután tulajdon rokonai megvakították, számkivetésbe küldte, a hol állítólag csak 1037-ben halt meg. Azután Prágába sietett, a hol a csehek urokul ismerték el. Minthogy Csehországgal Morvország is birtokába jutott és III. Ottó halála után Felső-Luzáciát is hatalmába kerítette, sőt állítólag Magyarország északnyugati részét egész a Dunáig szintén elfoglalta,² néhány év alatt oly nagy birodalmat alapított, a mely majdnem az összes északi szláv törzseket foglalta magában s a Keleti-tengertől a Dunáig, továbbá

¹ „Gener“, a mi, mint megjegyezték, Thietmár-nál sógort is jelent. Hogy ez Boleszláv fiatalságát tekintve valószínűbb, kiemeli Hirsch I, 251. l. 5. jegyz. Cosmas szerint a meggyilkoltak a Wrsowici-ek családjához tartoztak. Ez ellenében azonban l. Hirsch i. m. I, 495. l.

² „Numquid non ipse Hungaros frequentius in certamine superavit totamque terram eorum usque Danubium suo dominio mancipavit?“ *Chron. Polon.* I, 6. *M. G. SS.* IX, 428. l., a mivel összevág, a mit a *Cronica Hungar.* Endlicher-nél (*Mon. Arpad.* 71. l.) az István koronázása után való időről mond, t. i., hogy „termini Polonorum ad littus Danubii ad civitatem Strigoniensem terminabantur“. Azonban északi Magyarország elfoglalása még sem egészen bizonyos, miután az előbbi krónikát nem írták a XII. század kezdete előtt, az utóbbi pedig még későbbi korból való. Nevezetesen az erre nézve általánosan elfogadott évet (999) egészen önkényesnek tartom.

az Elbától s a Cseh-erdőtől a Dnjeper forrásvidékeig ért. Mint valami ék, úgy nyomult be mélyen a német birodalomba ez a szláv hatalom. Boleszláv elég erősnek érezte magát arra, hogy II. Henrik ajánlatát, a mely szerint Csehországot neki hűbérül adja, nyersen visszautasítsa, sőt hogy a pápa támogatásával királyi koronára törekedjék. Még német fejedelmeket is segített, mint Henrik schweinfurti örgrófot s a király öccsét, Brunót, a kik mindketten felázadtak volt.

De mikor II. Henrik ellenfeleit Németországban legyőzte és Lombardia királyi koronáját megszerezte, elhatározta, hogy veszélyes szomszédjának hatalmát is a régi korlátok közé szorítja. Miután 1004. augusztus derekán Merseburgban sereget gyűjtött, állítólag oly szándékkal, hogy magát Lengyelországot megtámadja, hirtelen jobbra fordult s az Érczhegységen át szerencsésen benyomult Csehországba. A lakosok, a kik a lengyel uralmat már ismét megunták, Jaromir herceghez csatlakoztak, a ki Henrik kíséretében volt. Cseh csapatok, a melyeknek az országot meg kellett volna védelmezniök a németek ellen, hozzápártoltak. Miután a király a nyugat felől közeledő bajorokkal egyesült, Jaromirt párthiveivel s a német harcosok javával gyors menetben előre küldötte Prágába, hogy a lengyel herceget kézrekerítse. De mivel a vészharangok zúgása a Vissehrad-on a lakosokat már harczra szólította, Boleszláv éjjel tájban elhagyta a fővárost és kitakarodott az országból. A német király pedig általános örömkialtás között bevonult Prágába, a hol aztán Csehországot Jaromir hercegnek adta hűbérül.

Jaromir (1004—1012). a királyt hű vazallusként

támogatta a lengyelek ellen való harczaiban.¹ Ugyanígy tett öccse Ulrik, a ki 1012-ben nagyszombaton megfosztotta Jaromirt a tróntól és kivitte, hogy II. Henrik elismerje Csehország herczegéül. A királyra nézve Ulrik hűségének legjobb záloga természetesen Jaromir volt, a kit államfogoly gyanánt Utrecht-be küldött s a kinek szabadon bocsátása amarra nézve annál veszélyesebb lett volna, mert még mindig akadtak párthívei a csehek között.²

Különben II. Henrik nem tudott említésre méltó eredményeket kivívni a lengyelek ellen viselt háborúiban, a melyek többszörös megszakítással 1018-ig tartottak. Ellenkezőleg: Morvaország felől a lengyelek magok a bajor keleti határgrófságot fenyegették és onnan 1017-ben, mialatt Ulrik herczeg a császári sereggel Sziléziában volt, ismételve betörték Csehországba.³ Noha Boleszlávot ebben az évben Jaroszláv, az orosz nagyfejedelem és István, Magyarország királya is megtámadták,⁴ az 1018-ban kötött békében mégis megtartotta mindazokat a területeket, a melyeket az Elba jobb partján a németektől elvett, valamint azokat az országokat, a melyeket korábban a csehek-től ragadott el.⁵ Mindazonáltal a hosszas közös hábo-

¹ *Thietmar* VI, 11. 16. 38.

² U. o. VI, 45. 50. 60

³ *Thietmar* VII, 12. 42 44. A 47. fejezetben említett betörés bizonyára Szilézia vagy Luzácia felől történt.

⁴ U. o. VII, 48 ; VIII, 3. Igaz, hogy homályos; azonban Giesebrecht II³, 140. l. és Hirsch: *Heinrich II.* III, 57. l. szintén így fogják föl a dolgot.

⁵ Giesebrecht II³, 141. l. ; Zeissberg, *Die Kriege K. Heinrichs II. mit H. Boleslav von Polen*, a „*Sitzungsber. d. kais. Akad.*“ LVII. köt. 424 s k. l. Hirsch III, 86. s kk. II.

rúknak az volt az eredményök, hogy Csehország még szorosabban fűződött a német birodalomhoz. Mikor II. Henrikkel 1024-ben kihalt a szász uralkodó család, Ulrik, Csehország hercege, ügylátszik mint valami német birodalmi fejedelem részt vett azokban a tanácskozásokban, a melyeket az új királynak, II. Konrádnak választása tárgyában tartottak.¹

A következő évben meghalt a lengyel Boleszláv, a ki 1018-ban még az oroszoktól elragadta Kievet s a ki II. Henrik halála után a királyi czim fölvételeivel forma szerint elszakadt Németországtól. Halála után csakhamar megdőlt a hatalmas birodalom, a melyet alapított. Mert fia Miseco vagy II. Mesco ellen, a ki folytatta az ellenséges magatartást Németország ellen, föltámadtak a Boleszlávtól kárt vallott szomszédok: a németek és csehek, a magyarok, oroszok és dánok, hogy a tőlük elvett területeket visszafoglalják. A hadjárat, a melyet II. Konrád 1029-ben Szászország felől Lengyelország ellen intézett, ugyan eredménytelen maradt.² Ellenben Ulrik cseh herceg fia, Bracziszláv vagy Břetisláv, a kit házasságon kívül

¹ *Wiponis Gesta Chuonradi II*, c. 1. Bresslau-nak (*Konrad II*. I, 19. s. k. 1.) ez ellenében felhozott kételyei daczára mégis valószínűnek tartom ezt. Igaz, hogy Wipo i. h. csak annyit mond: „*Duces autem supradictis viris (pontificibus) contemporanei hii fuerunt: ... Uodalricus dux Bohemiae.*“ Azonban előbb azt is megjegyzi: „*res petit, ut dicam summorum nomina quaedam seu pontificum sive saecularium principum, qui tunc in regnis vigeabant*“, míg későbbi nyilatkozataiból kitűnik, hogy a tőle megnevezett püspökök valóban jelen voltak a választásnál. Büdinger I, 342. l. Dudik II, 148. jegyz. és mások szintén fölteszik, hogy Ulrik jelen volt.

² Bresslau I, 276. l.

egy szép parasztlánynyal nemzett,¹ valószínűleg ugyanabban az évben elfoglalta Morvaországot, a melyet ezentúl atyjának felsősége alatt kormányzott.² István, Magyarország királya is legkésőbbben ekkor foglalta vissza a Duna s a Kárpátok közt elterülő vidéket.

Břetisláv nemsokára magasabb állásra jutott, mivel atyja magára vont a császár haragját. Hogy mily okból történt ez? nem tudjuk. Legvalószínűbb azonban, hogy Ulrik II. Konrád harczaiban a lengyelek ellen, a melyek 1031-ben azt eredményezték, hogy ez az ország ismét elismerte Németország felsőségét, áruló vagy legalább kétes magaviseletet tanúsított.³ Mikor II. Konrád 1032-ben maga elé idézte, vonakodott megjelenni. Csak a következő évben jött a császárhoz Werben-be az Elba mellett, s ekkor vétkesnek találták a hűtlenség bűnében és számkivetésbe küldték.⁴ Csehországot úgylátszik egyelőre felosztották fia, Břetisláv és bátyja, Jaromir között. Azonban

¹ *Cosmas* I, 36. Ulrik megpillantotta őt „de venatu cum rediret per villam rusticanam . . . ad puteum lavantem pannos.“ Mégis Palacky I, 265. I. atyját megteszi vladikának, Krones II, 32. I. és Bresslau I, 267. I. pedig zeman-nak vagy nemes-nek.

² *Cosmas* I, 40; III, 34. Az időre nézve lsd. Dudík II, 164. I. 2. jegyz., a kihez Bresslau I, 267. I. 2. jegyz. joggal csatlakozik. Krones II, 32. I. szerint az ok fölemlítése nélkül 1030—1031 történt az elfoglalás, és i. h., továbbá II, 69. I. szintűgy Bresslau is I, 247. I. legalább lehetségesnek mondja, hogy Morvaország előbb rövid ideig Istvánnak, Magyarország királyának volt a birtokában, a mi pedig a most általánosan hamisaknak elismert Monse-féle oklevelekre (*Cod. Moraviae* I, 113. I.) támaszkodik csupán.

³ Bresslau I, 333. s k. I.

⁴ *Ann. Hildesh.* az 1032. évhez. A chronológiára nézve v. ö. Waitz-ot, a „Forsch. z. deutschen Gesch.“ VII. köt. 397. s kk. II.

amaz állítólag föllázadt a császár ellen s az ifjú III. Henrik királytól legyőzetett.¹ Břetislávnak ez a magatartása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a császár 1034 húsvét táján Ulrikot ismét szabadon bocsátotta és visszaadta neki hercegségének a felét, míg a másikat Jaromir tartotta meg. De csakhamar kitűnt, hogy ez helytelen intézkedés volt. Ulrik talán elkecserevedve az őt ért szerencsétlenség miatt, úgy járt el, mint egy zsarnok: már megcsonkított bátyját, Jaromirt megvakíttatta, fiát pedig kiűzte az országból. Szerencse volt, hogy már hét hónap mulva, 1034. nov. 9-én, ebédnél ülve, dőzsölés következtében meghalálozott.²

Minthogy a megvakított Jaromir az uralkodásra képtelen volt, öccsét Břetislávot mutatta be herce-

¹ Břetislav beiktatását Ulrik számkivetése után, fölkelését és újabb legyőzését III. Henrik részéről csak az *Ann. Altah.* említi, csak hogy az 1032. évhez. Ellenben *Wipo* (c. 33.) szerint Henrik Ulrikot verte le, a miben Būdinger I, 352. l. és Dudík II, 180. l. követik. Ez azonban ellentétben áll azzal, a mit a megbízható *Ann. Hildesh.* Ulrikról közölnek. Palacky I, 276. l. és Giesebrecht II³, 270. s k. l. kísérletei, hogy mindkét tudósítást kombinálják, alig helyeselhetők. Csehország felosztása Břetislav és Jaromir között kitűnik az *Ann. Hildesh.*, az 1034. évhez közlött adatából, a mely szerint Ulrik visszakapta az ország felét, „suo fratre Germiro medietatem retinente.“ Būdinger I, 348. s k. l. szerint Ulrik bukása után először Břetislav, azután Jaromir uralkodott egyedül. Dudík II, 178. l. szerint Jaromir Csehországot, Břetislav pedig Morvaországot kormányozta.

² *Ann. Hildesh.* az 1034. évhez. Halála idejét pontosabban adják az *Ann. Altah.* 1034-hez. Mindkét forrással szemben a későbbi és megbízhatatlan Cosmas, a ki szerint Ulrik csak 1037-ben halt meg, nem jöhet tekintetbe. V. ö. még Loserth-et a „Mitth. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen“ XIX. köt. 256. l.

gül a népnek, a mely örömkialtással ura gyanánt üdvözölte. A következő évben pünkösdtáján a császár is megerősítette, a mit azután úgy hálált meg, hogy személyesen részt vett a pogány liutizek ellen viselt hadjáratban, a mely alkalommal hőstetteivel nagy hirre tett szert.¹

De mikor II. Konrádot 1039. június 4-én fia, az ifjú III. Henrik követte, Břetisláv megváltoztatta magatartását. Újból fölvette Szvatopluk és Boleszláv Chabry terveit: nemzeti egyházi szervezettel nagy szláv birodalmat akart alapítani, a mi persze most sokkal nehezebb volt, mint a Karolingok idejében. Mert keleten szilárd szervezetű államok keletkeztek s a pápa, a kinek közreműködése nélkül a nagy eszme megvalósítása nem volt lehetséges, egészen a császár befolyása alatt állott, a kinek természetesen meg kellett hiúsítania az olyan törekvéseket, a melyek hatalmi állását veszélyeztették.

Azonban legalább a szomszéd Lengyelországban kedvezők voltak az állapotok reá nézve. II. Miseco-nak 1034-ben bekövetkező halála után ifjú fia, Kázmér lett utóda, a ki alatt teljes fejtelenség uralkodott.² A nemesség fölkelt a király ellen, a kit elűzték, a szabadok a nemesség ellen, a jobbágyok uraik ellen, a világiak a papok ellen. Ezeket az állapotokat felhasználta Břetisláv, betört Lengyelországba,² elfoglalta, kifosztotta és fölégette Krakkót és más helységeket,

¹ *Ann. Altah.* az 1035. évhez.

² A lengyel hadjáratról lsd. *Cosmas-t* II, 2—7. l., a ki itt szavahihető hagyományra támaszkodhatott, mert egy akkoriban Csehországba hurezolt lengyelnek unokája volt. Loserth i. h. XIX, 262. s kk. II. különben azt véli, hogy a Lengyelország ellen intézett vállalatok kezdete már az 1038-ik évre esik.

bevette Gneznát, az ország fővárosát, ahonnan sok kincsen és foglyon kívül magával vitte az egykori prágai püspöknek, Adalbertnek tetemét, a kit a lengyelek is nemzeti szentjökül tekintettek. Egyetlen hadjáratban majdnem egész Lengyelországot elfoglalta. Már augusztus 23-án a herczeg ismét Prága előtt állott. A vallásos hangulatot, mely a sereget a szent tetem fölvételénél elfogta, Břetisláv és Severus, a prágai püspök arra használták fel, hogy az egyházi és társadalmi visszaélések egész sorát megszüntessék. A vitézeket eskü mellett arra az ígéretre birták, hogy abban hagyják a házasságtörést, a soknejűséget és más fajtalaniséget, a vasárnap megszenteltségtelenítését, különösen pedig, hogy eltörlik a korcsmákat, a melyek sok kiesapongásra adtak alkalmat, s hogy szívesen eltűrik a büntetéseket, a melyeket a herczeg s a püspök ezekre a vétkekre szab. Hogy egyházilag is független lehessen Németországtól, Břetisláv azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy Prágában érsekséget állítson föl.

III. Henrik annál inkább érezhette magát felhíva arra, hogy az „új Achilles“ terveit — így nevezi őt Csehország legrégibb krónikása — csirájában elfojtsa.¹ Még 1039 őszén Szászország felől sereget indított Cseh-

¹ Kimerítően tárgyalják Břetisláv harczeit III. Henrikkel Perlbach a „Forsch. z. deutsch. Gesch.“ X. köt. 427—465. ll. és Steindorff: *Heinrich III.* czimű művében, 1039—1041-hez. Legutoljára Giesebrecht tárgyalta, II⁴, 345—355. ll. A korábbi előadások Palacky-tól, Büdinger-től és Dudik-től azért elégtelenek, mert tulságosan támaszkodnak Cosmasra (II, 8—12. ll.), a ki egyes helyi adatokon kívül csak frázisokat hoz, s mert az *Ann. Altah.* igazi szövege még nem volt előttük, a melyek az *Ann. Sangall. Maior.*, az *Ann. Saxo* (M. G. SS. VI, 684. s k. l.) és *Herm. Aug.* (M. G. SS. V, 123. l.) mellett főforrásul szolgálnak.

ország ellen, de csakhamar beszüntette az ellenségeskedést, mikor Břetisláv megigérte, hogy megjelenik előtte és parancsait teljesíteni fogja, s ezért fiát kezesül is adta. Ámde az ígéret teljesítése abban maradt, mert a herczeg Péterben, Magyarország királyában a németek ellen szövetségesre talált. Ez a tél folyamán pusztító betörést intézett a német határterületre, s a cseh herczegnek magának némi segédcapatot küldött. III. Henrik ez okból jelentékeny készüléteket tett és 1040-ben augusztus derekán Csehországot két oldalról megtámadta. A szászoknak Ekkehard meissenai örgróf és Bardo mainzi érsek vezetése alatt észak felől kellett volna Csehországba nyomulniok, míg Henrik maga a déli németekkel s a Rajna-vidékiekkel Cham-on át nyugat felől akart betörni. A gyepüket, a melyek a Cseh-erdő felől a közlekedést elzárták, hátulról és előlről készült megtámadni. Azonban a mozdulatok nem vágtak össze. Werner gróf, a kit a király valószínűleg kémlelés végett a szoros ellen előre küldött, augusztus 22-én vigyázatlanul megtámadta a sánczokat, abban a reményben, hogy egy csapásra elfoglalja, de törbe esett és sok emberével együtt oda veszett. Mikor aztán a következő napon a megkerülő hadoszlop vezére, Schweinfurti Ottó örgróf megjelent a gyepük mögött, segítség nélkül maradt, úgy hogy tetemes veszteséggel visszavonulni volt kénytelen. A király, valószínűleg a sereg bátortalansága miatt, abban hagyta a vállalatot és megfelelő utasításokat adott az Ekkehard alatt álló északi seregnek, a mely, mint mondják, árulástól támogatva, az Érczhegységen keresztül Kulmon át szerencsésen Brüxig hatolt. A Cseh-erdőben foglyul esett harczosainak Henrik csak úgy szerezhette vissza szabadságukat,

hogy a cseh herceget szabadon bocsátotta. Azonban Břetisláv ismételt békeajánlatait visszautasította és föltétlen meghódolást kívánt.

Valóban a király a következő évben, a mikor ugyanazt a hadműveletet, csakhogy nagyobb erővel és több elővigyázattal készült végrehajtani, sokkal szerencsésebb volt. Miután valószínűleg egy inkább északra fekvő szoroson át a Cseh-erdőn áthatolt és szeptember 8-án Ekkehard örgróffal Prága mellett szerencsésen egyesült, több héten át pusztította az országot és mindent felgyújtott, a helységeket épúgy mint a gabonát, a mely még a szántóföldeken állott. Ugyanakkor Liutpold, Adalbert osztrák örgróf fia, a cseh határon egy megerősített helyet foglalt el s azt földig rombolta, míg emberei az ellenséges területre rabló hadjáratokat intéztek. Břetisláv környezetében is árulás lappangott. Severus püspök, a ki attól tartott, hogy a Lengyelországban elkövetett templomrablás s az érseki méltóságra való törekvés miatt érseke, a mainzi Bardo zsinaton letehetné, Prágából a német táborba szökött, hogy ezzel bocsánatot eszközöljön ki a maga számára. Mikor Henrik király szeptember 29-én seregével Prága alatt tábort ütött, Břetisláv a német fejedelmek közvetítésével békeért könyörgött. Esküvel és kezesek átadása mellett ígérte, hogy Regensburgba megy és meghódol a királynak, továbbá, hogy 8000 márkát fizet hadi kárpótlásul s hogy valamennyi lengyelországi foglyát kiadja.

Igéretéhez képest két héttel később számos nagyjával megjelent Regensburgban és térden állva, mezítláb a királytól kegyelmet kért. Hűséget esküdött neki és megígérte, hogy többé nem foglal el országot, a mely a királyt illeti. Sziléziát azonban megtart-

hatta,¹ a melyet csak 1054-ben adott vissza Lengyelországnak oly föltétel mellett, hogy évenként 500 márka ezüstöt és 30 márka aranyat fizet érte.²

Ily módon Břetisláv magasröptü tervei hajótörést szenvedtek és ismét a korábbi függő viszonyba kellett lépnie a német királylyal szemben. Csehország ezen túl nem tett többé kísérletet, hogy a német felsőséget lerázza. Nevezetesen Břetisláv hűségesen támogatta a királyt, főleg a magyarokkal viselt hosszas háborúiban.

¹ Az *Ann. Altah.* az 1041. évhez azt mondják: „duas regiones“; a második ismeretlen, ha csak Szilézia nem oszlott két részre.

² *Ann. Altah.* az 1050. és 1054. évhez egybevetve *Cosmas*-sal (II, 13.) az 1054. évhez.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az osztrák határgrófság az első Babenbergekek alatt. (976—1031.)

Liutpold örgróf, a kire II. Ottó császár a bajor keleti határgrófságot bizta, a melyet legkésőbb 976 nyarán, a magyarokon aratott győzelmek után állított helyre ismét, késő családi hagyomány szerint annak a híres Babenberg Adalbertnek volt az utóda, a kit Gyermekek Lajos idejében lefejeztek.¹ Ép azért a tőle alapított dinastiát Babenbergnek szokás nevezni. Ámde alaposabb kutatás újabban kideríté, hogy ez a föltevés aligha helyes. Liutpold fiainak birtokai, valamint fivérének, Bertholdnak utódaiéi sehol sem érintkeznek a régibb Babenbergekek birtokaival, de igen, még pedig sok helyen, egy más családéival,² a melynek eredetileg sváb származásának kellett lennie, de a mely már Jámbor Lajos és Német Lajos alatt több grófságnak s a keleti frank földön, Würzburgtól és Schweinfurt-tól keletre fekvő jelentékeny

¹ *Otton. Frising. Chron.* VI, 15.

² Stein: *Ueber die Herkunft des Markgrafen Liutpold I. von Oesterreich*, a „*Forschungen z. deutsch. Gesch.*“ XII. köt. 113—136. ll. A sváb földről való származásra vonatkozólag lsd. *Zur Herkunft der Markgrafen von Oesterreich* című értekezésemet, a „*Mittheil. d. Inst.*“ II. köt. 374—382. ll., a hol egyuttal méltatom Schmitz K. hypothesisét, a mely szerint az osztrák „Babenbergekek“ tulajdonképen Wittelsbach-ok volnának. Giesebrecht I^o, XXIV, s k. l. szintén e föltevés ellen nyilatkozott.

területeknek volt a birtokában és I. Henrikkel szoros viszonyban állott.

Ez a határgrófság, a melyet 996-ban emlitenek először „Ostarrichi“ (Ostreich vagy Österreich = Keleti-ország) néven,¹ akkoriban az Ennstől s a Haselgraben-től (Linz-től észak-nyugatra)² lefelé a Traisen mellett fekvő Szt-Pöltenig s a Wachau-ban, Spitz-en alólig ért.³ Úgy látszik azonban, hogy a Traisen-folyó nem egész folyásában szolgált keleti határral. A felfogás szerint, melyet a Pilgrim, passauai püspök parancsára, tehát az osztrák Liutpold idejében először latin nyelven följegyzett Nibelung-ének tükröz vissza, valamint okleveles támasztékpontok alapján, a Duna-mel-leki határ úgy látszik Melk és Mautern között, körülbelül Spitz átellenében volt, a honnan valószínűleg dél-keleti irányban, a hegyeken át Szt-Pölten-en alólig, egész a Traisen-folyóig huzódott.⁴ Különben, mint a Karo-

¹ Meiller: *Regesten der Babenberger*, 2. l. 2. jegyz. (2, 2.): „in regione vulgari vocabulo Ostarrichi . . . dicto“.

² II. Henrik császárnak 1010. ápr. 28-án kelt oklevele szerint (*Urkb. d. L. ob d. Enns*, II, 75. l.) az Ilz s a Rodel között fekvő vidék akkoriban nem tartozott a keleti határgrófsághoz. Később természetesen másként volt. Lsd. Lampel J. *Die Einleitung zu Jans Enenkels Fürstenbuch*, 38. s kk. II. V. ö. Lampel-től: *Das Gemärke des Landbuches* a „Blätter f. Landesk. von Niederösterreich. Uj foly. 20. és 21. köt.

³ Lsd. fönt, 132. l.

⁴ Azt hiszem, hogy miképen Büdinger tette I, 268. l., úgy én is csatlakozhatom Zarncke éles elmére valló kutatásainak eredményeihez, a melyeket *Beiträge zur Erklärung und zur Geschichte des Nibelungenliedes* című értekezésében („Berichte d. kön. sächs. Ges. d. Wiss.“ 1856.), 168. s kk. II. tett közzé. A későbbi melki tradíció, a mely szerint az ottani várat csak I. Liutpold vette volna el az ellenségtől, nagyon bizonytalan. Lsd. Meiller-től: *Ueber das „breve Cron. Austriacum“*, 13. s kk. II.

lingok idejében, úgy Liutpold alatt is a keleti határgrófsággal a Traungau is össze volt kapcsolva, az Ennstől nyugatra a Passau-erdőig, Engelhardzell mellett,¹ hogy veszélyeztetett helyzetében, közel az ellenséges határhoz, az örgróf segélyforrásait gyarapítsa.

Az örgróf most is kiterjedtebb hatalmat gyakorolt territoriumán, mint a gróf. Nagyobb katonai és birói hatasköre volt, azonkívül jogában állott, hogy tartományi üléseket tartson, a melyekre a határgrófság nagyjainak meg kellett jelenniök.² Mindazonáltal az örgróf maga nem állott közvetlenül a király alatt, hanem a bajor hercegnek volt alárendelve. Még a XII. század dereka táján a bajor herceget tekintik a osztrák határgrófság hűbérurául,³ és korábban többször megesik, hogy a császár a határgrófságban a bajor herceg „tanácsára“, „közbenjárására“, vagy „megegyezésével“ adományoz el birtokokat.⁴

¹ II. Ottó császárnak 977. okt. 5-én kelt oklevele szerint. (*Urk. d. L. ob d. Enns*, II, 65. 66.)

² Brunner: *Das gerichtliche Exemptionsrecht der Babenberger*, 6. s. kk. II., Waitz: *V. G.* VII, 84. s. k. I.

³ Mikor Ausztria 1156-ban hercegséggé lesz (ld. alább); a bajor hercegnek előbb le kell mondania róla. („Dux autem Bawariae resignavit nobis marchiam Austrie“) és pedig két zászlónak, mint az átruházás jelképeinek visszaadása mellett.

⁴ 995. aug. 16-án, 996. nov. 1-én, 1108. máj. 1-én és szept. 6-án, 1125. nov. 20-án kelt oklevelek szerint. Stumpf: 1042. 1097. 3027. 3031. 3228. sz. a. Más helyeket, a melyek a mellett szólnak, hogy az örgróf a bajor hercegnek volt alárendelve, s hogy a keleti határgrófság a bajor herceg territoriumához tartozott, ld. Hirsch-nél *Heinrich II.* I, 142—147. II. és Riezler-nél (Heigel és Riezler: *Das Herzogthum Baiern*, 199. s. k. I.) Riezler-nél: *Geschichte Baierns*, I. 744. s. k. I. Ellenben Ausztriának függését Bajorországtól élénken tagadja: Waitz, *V. G.* VII, 149. s. kk. II.

Annak a kornak szófukar történetirői, sajnos, semmit sem közölnek az első „Babenberg“ működéséről. Azonban mégis vannak némi támasztékpontok, a melyekből megismerhetjük: mennyit köszönhet tevékenységének a keleti határgrófság. Mikor a kormányt átveszi, a határon levő területeken távolról sincsenek még biztosítva a birtokok. Wolfgang, Regensburg püspöke, ki a kis Erlaf mellett fekvő Steinkirchenbe, egyházmegyéjének régi, elhagyott birtokára bajor gyarmatosokat küldött, a császártól engedélyt kér, hogy a Nagy- és Kis-Erlaf összefolyásánál várat építhessen, a Wieselburg-ot, „hogy gyarmatosai, a magyarok ellenségeskedései ellen jobban biztosítva legyenek“.¹ Még III. Ottó uralkodása kezdetén is, mint Pilgrim passauai püspök panaszolja, a magyarok ismételve betörték a keleti határgrófságba, kifosztották és felgyújtották a helységeket, a lakosokat pedig megölték vagy elhurczolták.² Liutpoldnak végre mégis sikerült a határgrófságot a Bécsi-erdőig kiterjesztenie. Még Pilgrim idejében, a ki 991-ben halt meg, az Enns s a Bécsi-erdő között elterülő vidék egészen biztos birtokul tűnik fel és rendezhetők voltak a birtokviszonyok. Különösen Pilgrim buzgólkodott azon, hogy ismét biztosítsa és újakkal gyarapítsa a birtokokat és jogokat, a melyeket a passauai püspökség a Karo-

¹ M. B. XXVIII/a, 227. Az actum idejére nézve lsd. Fickertől: *Urkundenlehre*, I, 197. s k. l.

² III. Ottó császárnak 985. szept. 30-án kelt oklevele. M. B. XXVIII/a, 244. Minthogy Ottó határozottan mondja: „nostri quoque regni tempore“, ezek a rablóhadjáratok nem tehetők 974—976-ra, a bajorországi polgárháború idejére, legalább nem kizárólag, mint azt teszi Willmans. (*Jahrb.* IIb, 17.)

lingok idejében nyert, de a melyek a magyar uralom idején elvesztek. Mert a magyarok hadjáratai következtében elpusztult szt. floriáni, kremsmünsteri és szt-pölteni kolostorokat és azok igényeit is megerősítette a császárral, hamisított oklevelek alapján.¹ Azonkívül 985-ben a császártól azt a kedvezményt is kieszközölte, hogy a keleti határgrófságban levő birtokain megtelepített szabadok épúgy, mint a jobbágyok a birodalom számára fizetendő adótól, a hadi szolgálattól s az örgróf birói hatalmától mentek legyenek, s hogy csak a püspök birójának (Vogt) legyenek alávetve.² Ő maga két zsinatot tartott, egyet Lorch-ban és egyet Mautern-ben, a melyeken a magyarok betörései előtt levő állapotok alapján, a keleti határgrófság lakosainak eskü alatt tett vallomásai következtében a tizedet az Enns s a Bécsi-erdő közén a passauai egyháznak ítelték oda.³ Henrik bajor herczeg 983 és 991 között Liutpold határgrófságában szintén tartott ülést a püspökökkel, grófokkal és más nagyokkal, a melyhez a keleti határgrófság egyéb lakosait is meghívták, hogy megvizsgálják az egyházak és egyesegek igényeit az egyelőre a koronától birtokba vett földre, s az egyházak alattvalóinak az örgrófnak teendő szolgálatokra nézve. Ez alkalommal a passauai püspökségnek egy sor helységet ítéltek oda, a melyek Rossatz vidékétől, Melk és Mautern között, a tulni mezőn át a Bécsi-erdő magaslatáig terjedtek, részben Tull-nal szemközt a Duna északi oldalán is fekszenek, s a melyek kétséggkívül az utolsó időben kerültek a

¹ M. B. XXVIII/a, 216 ; XXXI/a, 223.

² U. o. XXVIII/a, 243.

³ M. B. XXVIII/b, 88.

birodalomhoz.¹ Habár a többi püspökségről és kolostorról, mint Salzburg, Freising, Tegernsee és Altaich, melyek a keleti határgrófságban birtokokat szereztek vagy a korábban szerzetteket ismét kezökbe kerítették, nem maradt ránk annyi tudósítás,² mégis sejthetjük, hogy a törekvés, valamint a siker egészben ugyanaz volt: birtokok megszerzése a császárok és egyesek részéről tett adomány, csere vagy parlagon maradt vidékek megművelése által; többé-kevésbé teljes fölmentése a birtokoknak és azok művelőinek az örgrófnak fizetendő adó és más kötelezettségek alól. Bizonyára az örgróf is rajta volt, hogy birtokaira a szomszéd Bajorországból és Frankóniából, korábbi hazájából, gyarmatosokat hozzon.³

I. Liutpold váratlanul halt el. Fivérének, Bertholdnak fia, Henrik, a Nordgau örgrófja, a würzburgi püspök egyik lovagját elfogatta és megvakíttatta. Utóbb azonban megbékült a püspökkel, úgy hogy ez mind a két Babenberget meghívta Würzburg-ba. Mialatt

¹ M. B. XXVIIIb, 86. 208. Az okok, a melyeket Büdinger, I, 491. s kk. ll., továbbá Edelbacher: *Die Entwicklung des Besitzstandes der bischöflichen Kirche zu Passau in Oesterreich* (Linz, 1870.) czímű művének 73. s kk. ll., és Waitz, V. G. VII, 150. l., 7. jegyz. (V. ö. még Brunner-tól: *Exemptionsrecht*, 27. l. és Luschin-tól: *Geschichte des älteren Gerichtswesens in Oesterreich*, 13. l.) ez oklevél hitelessége ellen felhoztak, úgy látszik, hogy elégtelenek. L. még Hirsch: *Heinrich II.* I, 141. l. 4. jegyz.

² Büdinger I, 453. s kk. ll., Hirsch I, 140. l.

³ V. ö. Huber Alajos: *Gesch. der Einführung und Verbreitung des Christenthums* IV, 324. s kk. ll. Kämmerl O.: *Aus dem Saalbuche eines österr. Klosters* (Göttweih) „Zeitschr. f. allg. Gesch. stb.“ 1886. évf. és u. attól: *Die slav. Ortsnamen im nordöstl. Theile Niederösterreichs* (Archiv f. slav. Philologie, 7. köt.)

Liutpold és lovagjai harczi játékkal mulattak, nyíl érte, a melyet a megvakítottnak egyik barátja unoka-öccsének, Henriknek szánt. Két nappal később, 994. július 10-én, Liutpold a sebesülés következtében meghalt. Senki sem volt értelmesebb és tetteiben derekabb nálánál — mondja rokona, Thietmár történetíró, Merseburg püspöke.¹

Minthogy ebben az időben a hűbérek még nem voltak örökösök, kedvezményül kell tekinteni, hogy a keleti határgrófságot Liutpold halála után legöregebb fia, I. Henrik kapta. Második fia, Ernő, később sváb herczeggé, a harmadik, Poppo, trieri érsekké, a negyedik, Adalbert pedig osztrák örgróffá lett, mikor Henrik, a ki II. Henrik császárnak a lengyelek ellen viselt háborúiban ismételve kitüntette magát,² 1018. június 23-án gyermektelenül elhalt.³

Már Henrik örgróf alatt a német gyarmatosítás túlterjedt az addigi határokon.

A Kamp-folyó mellett, valamint a Bécsi-erdő keleti oldalán elterülő vidékeket, a mennyiben a Karolingok idejében általában művelve valának, a magyarok valószínűleg csak elpusztították, de nem szállották meg s azért most puszták és lakatlanok voltak. Bizonyára mindenkinek szabadságában állott, hogy ott megtelepedjék s egy darab földet műveljen, ha elég bátor volt, hogy magát a magyarok részéről érhető támadás veszélyének kitegye. Azonban Szt. István, III. Ottó és II. Henrik császárokkal oly jó viszonyban állott, hogy bizonyára a határokon is meglehetősen

¹ *Thietmár* IV, 14.

² U. o. VIII, 12. 44.

³ U. o. VIII, 9. V. ö. Meiller: *Babenb. Reg.*, 4. 1.

nyugalom uralkodott. 1002-ben II. Henrik egy Piligrim nevű lovagnak Unvicinesdorf-ban, a mai Lang-Enzersdorf-ban, a Bisam-hegy mellett, birtokot adományoz, a közeli erdőben pedig, nyilván irtás céljából, száz mansió-val vagy paraszt-birtokkal fölérő területet.¹ Henrik örgróf maga ugyanabban az évben a királytól adományul kérte a Bécsi-erdő keleti lejtőin, a Triesting s a Száraz-Liesing folyók között elterülő egész vidéket. Tizennyolez négyszögmértföldnyi terület volt ez, a hol később Baden városa és Mödling mezőváros, beljebb a hegységben pedig a heiligenkreuzi apátság emelkedett. Ehhez a király még húsz birtokot csatolt a Dunán túl, a melyeket az örgróf, az oklevél jellemző kifejezése szerint, a Kamp és Morva folyók között tetszés szerint választhat magának.² 1011-ben az alsó-altaichi kolostor is kapott terjedelmes birtokokat a Kamp-folyó és Stockerau között.³ De mily bizonytalanságban érezték magukat még a gyarmatosok! Egy Cholomannus nevű skót zarándokot, a ki Jeruzsálembe akart menni, ez időtájt Stockerau-nál a lakosok megkínóztak, hogy mint vélt kémét vallomásra bírják, s azután fölakasztották. Holttestét Henrik örgróf Melkbe vitette, a mely bizonyára székhelye volt.⁴

Adalbert örgróf uralkodásának (1018—1055) első évtizedében a keleti határgrofság határa már a Lajta

¹ Meiller 3. 4. A helynév magyarázatát illetőleg Büdinger I, 473. l. és Hirsch I, 234. l. nézetéhez csatlakozom.

² Meiller 3. 5. l. a megfelelő jegyzettel.

³ U. o., 8. sz. a. Egy kibővítés 1019-ből u. o. 4., 2.

⁴ *Vita Cholomanni*, ed. Waitz, *M. G. SS.* IV, 674. s kk. ll., a mely azonban már legendaszerűnek látszik. *Thietmar* VII, 54. az 1017-ik évhez. *Ann. Mellic.* *M. G. SS.* IX, 497. l. az 1012-ik évhez.

s a Morva folyókig terjedt. 1020-ban Henrik császár a tegernsee-i kolostornak a Triesting és Piesting folyók között¹ birtokokat adományoz, tehát délre az örgróf birtokaitól, keletre tőlük, a Waller-tó kiömlésénél pedig hat telket Salzburgnak.² A weihen-stephani kolostor Freising mellett 1021-ben ugyanattól a császártól a Duna északi partján kap birtokot, Ort-tól fölfelé Gross-Enzersdorf tájáig,³ keletre attól pedig Arnold formbach-i és neuburgi gróf és fiai II. Konrád császártól 1025-ben ötven nagy birtokot kapnak a Morvamezőn, Pframától, Eckartsau mellett, egész a Morváig.⁴

Utóbb azonban a német uralom II. Konrádnak a magyarokkal vívott szerencsétlen háborúja következtében ismét hátrább szorult. Ennek a háborúnak okait nem ismerjük. István királyban úgylátszik bizalmatlanságot keltett Konrád törekvése, hogy fiát a macedóniai uralkodó család utolsó sarjadékának, IX. Konstantin keleti-római császárnak egyik leányával összeházasítván, a két császárság szövetségét, vagy épen egyesülését idézze elő.⁵ Mikor Werner strassburgi püspök, a Habsburg-ház

¹ Meiller 4., 2. V. ö. Kämmler O.-tól: *Die slav. Ortsnamen im nordöstl. Theile Niederösterreichs*, az „Arch. f. slav. Philologie“, VII. köt.

² (Kleimayern) *Juvavia*, Függelék 216. l. és Kämmler O.: *Slav. Ortsnamen*.

³ Meiller 5., 3. Kämmler: *Die slav. Ortsnamen*.

⁴ Meiller, 4. sz.

⁵ Behatóan tárgyalja ezt, valamint a következő harcokat Bresslau, *Konrad II.* című művének I. köt. 234. s. kk. II., 294. s. kk. II. Aventin szerint István király és neje (1028?) a bajor hercegséget fiok számára, mint a bajor hercegek unokája és dédunokája számára követelték, de Konrád megtagadta tőle. Steindorff: *Heinrich III.* I, 20. l. 2. jegyz. Bresslau I, 296. l. és Riezler:

sarjadéka, e végből Jeruzsálembe zarándoklás ürügye alatt 1027-ben Magyarországon keresztül Konstantinápolyba akart menni, István a határon egyszerűen visszatudasította. Ennek következtében ellenségeskedésre került a dolog, a melyért azonban egykorú német író a bajorokat okolja.¹ István rabló betöréseket intézett a keleti határgrofságba, viszont Konrád 1030 nyarán nagyszámú sereggel Magyarországot támadta meg s a Rábaig nyomult elő. Nyugati Magyarországnak részint mocsarakkal, részint erdőkkel borított és kevésbé művelt vidékein azonban nem igen lehetett találni élelmi szereket. A német sereg szükségét szenvedett s a császárnak vissza kellett vonulnia a nélkül, hogy ütközetre birhatta volna az ellenséget.² A magyarok üldözőbe vették és elfoglalták Bécset, a melyet ezen a néven ez alkalommal említnek először a római Vindobona helyén.³ Mégis István volt az, a ki békeajánlatokat tett. Henrik, Konrád fia, nagyjainak tanácsára s a nélkül, hogy atyját megkérdezte volna, 1031-ben a magyar királylyal békét kötött, a mely Németországra nézve sem előnyös, sem tiszteséges nem volt. A Fische és Lajta közét, valamint a Duna északi oldalán elterülő vidéket, a Morva-folyótól

Gesch. Baierns I, 442. l. azt hiszik, hogy ez az adat figyelmet érdemel. Azonban nem lehetetlen, hogy Aventin csak úgy költötte azt, Brunner: *Ann. Bojor.* (ed. Frankf. 1710.) 209. l. az utóbbi határozottan *mlitja*.

¹ Wipo, *Gesta Chuonr. imp.* c. 26.

² *Cosmas Prag.* adata (I, 41, az 1030. évhez), a mely szerint ugyanakkor a Duna északi oldalán a morva Břetisláv Esztergomig pusztított, úgylátszik az 1042-iki hadjáratval való fölcserélésen alapszik, a melyet Cosmas nem említ.

³ *Ann. Alt.* az 1030-ik évhez.

nyugatra, a Fischa torkolatától a Thaya melletti Trachtig húzott vonalig Magyarországnak engedték át.¹

De nem tartott sokáig s az elvesztett területeket a németek visszafoglalták ismét. S erre a magyarországi zavarok szolgáltattak alkalmat.

Szt. Istvánnak, a magyar birodalom alapítójának, 1038-ban fiörökös hátrahagyása nélkül történt halála után a király intézkedéséből nővérének fia, Péter foglalta el a trónt, a ki zsarnokoskodásával annyira gyűlöletessé tette magát, hogy a magyarok 1041-ben föltámadtak ellene, minek következtében Adalbert osztrák örgrófhhoz, nővérének férjéhez, innen pedig III. Henrik királyhoz volt kénytelen menekülni, a kitől térden állva kért segítséget, noha még 1039-ben harczolt ellene.

A magyarok e közben Aba Sámuelet, István sógorát ültették a trónra, a ki attól tartván, hogy Péter Henrik királytól segítséget kap, 1042. február derekán két sereggel, egygyel a Dunától északra, s egy másikkal, saját vezetése alatt, a Dunától délre váratlanul a keleti határgrófságba tört, míg egy harmadik sereg Karintiát

¹ Steindorff I, 24. l. Bresslau I, 311. s kk. II. Hogy az 1043-ban Magyarország részéről Németországnak visszaadott terület, a melynek kiterjedését az 1051. okt. 25-én kelt oklevél (*M. B. XXIX/a*, 103. l.) állapítja meg, „quondam Stephano data fuerat causa amicitiae“, az *Ann. Altah.* mondják (az 1043. évhez.) Hogy ez csak 1025 után történhetett, mutatja a II. Konrádtól még ez év folyamán a Morva-mezőn történt adományozás. 1025 és 1038 között pedig Németország részéről történt terület-átengedés csak 1031-ben képzelhető. V. ö. még Thausing M.: *Die Neumark Oesterreich u. das „Privilegium Heinricianum“* a „*Forsch. z. deutschen Gesch.*“ IV. köt. 355. s kk. II., a hol a föntebbi oklevél földrajzi adatait, a melyekre Giesebrecht figyelmeztetett először, pontosan meg vannak állapítva.

támadta meg. Erdőkön átvonulva a magyar csapatok február 15-én hajnalban hirtelen felbukkantak a Bécsi-erdőtől nyugatra, a Traisen-folyó mellett. Egy álló napig a termékeny vidéket Tulnig,¹ a hol megháltak, teljesen kifosztották, az embereket, a kiket ágyban leptek meg, foglyokul elhurczolták, vagy ellenállás esetén megölték. A király hadával szerencsésen visszatért Magyarországra. Rosszabbul járt a másik hadosztály, a mely ugyanaz nap a Duna északi partját fosztogatta. Adalbert örgróf és fia Liutpold összegyűjtött néhány hűbérest és szolgát, a kik közt alig találkozott harmincz pánczélos, továbbá néhány nemest és más vitézeket, s noha állítólag alig voltak háromezáz, megtámadták az ellenséget. Óriási túlsúlyok ellenére a magyarok végre vereséget szenvedtek és majdnem teljesen megsemmisítették. Sokan közülök, kik a németek kardját elkerülték, a Morva-folyó hullámaiban lelték sirjokat. A harmadik csapatot is, a mely Karintiába tört, Gottfried, az ottani örgróf majdnem megsemmisíté, elszedte tőle a zsákmányt s a foglyokat megszabadítá.

1042. szeptember havában III. Henrik nagy sereggel Magyarország ellen indult, és pedig Břetisláv cseh herczeg tanácsára a Duna északi partján, a hol kevésbbé mocsaras a vidék. A király szerencsésen a Garam-folyóig nyomult elő és legyőzte a magyarok egyik seregét. Kilencz város meghódolt neki, a melyeket

¹ Másképen persze Steindorff I, 149. l. és Riezler I, 450. l., a kik a Traisentől nyugatra elterülő vidéket pusztítatják el az ellenséggel. De ha a magyarok „incipientes a flumine Traisama . . . a primo crepusculo usque vespere“ fosztogattak és azután mégis Tull mellett, három mértföldnyire a Traisen torkolatától szállottak meg éjjelre, a mi föltevésünk valószínűbbnek látszik.

aztán Břetisláv kérésére István király öccse fiának¹ engedett át, a ki mint száműzött Csehországban tartózkodott. Azonban kettőt e városok közül a keleti határgrófság határán, valószínűleg Pozsonyt és Haimburgot, a lakosok felgyújtottak. Alig vonult ki Henrik király, Aba megtámadta István király unokaöccsét s arra kényszerítette, hogy ismét Csehországba meneküljön. E siker ellenére Aba békeajánlatokat tett, de Henrik visszautasította azokat.

1043. augusztus havában a német király másodízben támadta meg Magyarországot és eljutott a Rábczáig, a Rába egyik mellékfolyójáig. Itt Aba ajánlatai folytán békére hajolt. Aba ígéretet tett, hogy lemond a Lajtától s a Morvától nyugatra eső területről, a melyet 1031-ben István királynak átengedtek volt, kiszolgáltatja az összes foglyokat, négyszáz font aranyat és ugyanannyi drága öltönyt ad át, Gizella királynénak, István özvegyének pedig visszaadja mindazt, a mit tőle elvettek.

Mikor III. Henrik elvonult, Aba, mint mondják, nem teljesítette a szerződés valamennyi föltételeit. De bent is ingadozni kezdett az ő uralma. A magyar előkelők közül többen összeesküdtek, hogy megbuktatják s hogy Pétert visszahívják. Az összeesküvést egyike a részeseknek elárulta a királynak, a ki a kezébe került összeesküdteket kegyetlenül kivégeztette. Némelyek azonban elmenekültek és a német királyt hívták, hogy foglalja el Magyarországot.

III. Henrik tehát 1044 nyarán egy bajorokból,

¹ Miután az *Ann. Altah.* az 1042. évhez „frarueli“ áll minden további megjegyzés nélkül, ez alatt, mint Bresslau (I, 316. l. 4. jegyz.) is sejti, kétségtelenül ugyanazt kell érteni, a kit az *Ann.* 1041-ben említenek, vagyis a mi föltevésünk szerint: Wazult.

csehekből és saját udvari embereiből hamarosan szervezett kis sereggel, állítólag csak 6000 emberrel, Aba ellen indult. A Rábán túl, Ménfőnél, Aba seregét legyőzte (július 5-én), mint győztes bevonult Székesfehérvárra s az üldözött Pétert, a ki hűséget esküdött neki, ismét visszahelyezte a trónra.¹ Védelmére német őrséget hagyott hátra, sőt a magyarok kérésére behozta a bajor jogot is,² a mi nem igen tűnhetik föl, ha meggondoljuk, hogy a német jogból már István király is sokat átvett törvényeibe. Németország fenhatósága teljesen biztosítottnak látszott, miután később a menekülő Abát elfogták és lefejezték. A következő év május havában III. Henrik Péter hívására sereg nélkül Magyarországba ment s ez alkalommal Péter számos magyar és német jelenlétében országát arany lándzsa képében Henriknek átadta. A magyar előkelőket kényszerítették, hogy nemcsak Henrik királynak, hanem utódainak is hűséget esküdjenek. Henrik azonban Magyarországot ismét visszaadta Péternek, de nem örökös birtokul, hanem csak élete fogytaig.

A Lajtától s a Morvától nyugatra eső vidéket, a melyet az 1043-iki béke értelmében III. Henriknek en-

¹ *Ann. Corbei.* az 1044. évhez. *M. G. SS.* III, 6: „(Heinricus) regem ab eis antea regno privatum, sibi per iuramentum iam fidelem factum, instituit“. A későbbi *Sigeb. Gemblac.* u o. VI, 358. l. ugyan azt is mondja: „Ungariam sibi tributariam fecit.

² Más felfogások ellenében lásd. Büdinger megjegyzéseit I, 433. s k. l., a ki azonban később („*Zeitschr. f. d. österr. Gymn.*“ 1859. 83. l.) megváltoztatta véleményét; Steinhoff: *Das Königthum und Kaiserthum Heinrich III.*, 21. l.; Steindorff i. m. 211. s k. l. 454. s k. l. Waitz *V. G.* V, 143. l. 2. jegyz. Riezler I, 458. s k. l.

gedtek át, egyelőre nem egyesítették a keleti határgrófsággal, hanem belőle új határgrófságot alakítottak, a melyet a király november végén valószínűleg Adalbert osztrák örgróf fiának, a bátor Liutpoldnak adományozott.¹ De már néhány nap múlva, december 9-én, a derék ifjú sokak bánatára meghalt. 1045-ben az új határgrófságot Siegfried kezén találjuk, a kinek származása ismeretlen. A király, a ki a meghódított új területen magát a föld urának tekinté, ez évi márczius hó 7-én, Siegfriednek határgrófságában a Fischa és Lajta között százötven jobbágy-telekkel fölérő birtokot adományoz, a melyeket számára ki fog méretni, a mihez július 15-én még terjedelmesebb adományok járultak a Duna, Zaya és Morva között, különösen pedig Stillfried körül.² Ezzel a gazdag föld-birtokkal az új örgróf hatalmának szilárd alapot akartak adni. Azonban úgy látszik Siegfried is csakhamar meghalt, vagy a határgrófságot elveszítette. Mert 1045 után sem ő, sem más örgróf nem említetik.³ 1051-ben talán a határgrófság kormányát, de semmi esetre sem birtokát, ügylátszik, Adalbert osztrák örgrófra ruházták.⁴ Azonban 1063-ban az új határgrófságnak (Neumark)

¹ Miután nem volt osztrák örgróf, helytelen, ha őt ezek közé sorolják és II. Lipótnak nevezik.

² A Siegfried részére kiállított okleveleket, valamint azokat, a melyekben határgrófságát említik, Thausing állította össze: *Die Neumark Oesterreich* című értekezésében, a „Forsch. z. deutschen Gesch.“ IV. köt. 361. s k. l.

³ Thausing véleménye ellenében (i. h. 371. s kk. ll.), hogy Henrik királynak 1055. decz. 10-én kelt oklevele (*M. B. XXIX a*, 123. l.) szerint tiltott házasság miatt elítélt Ottó örgróf határgrófságunkhoz, a melyet „Neumark“-nak nevez, tartozott volna, lsd. Riezler-t a „Forsch.“ XVIII. köt. 532. s kk. ll.

⁴ Henrik királynak a haimburgi prépostság számára 1051. okt. 25-én kiállított adománylevelében (*M. B. XXIX a*, 103. l.),

Ausztriával, a régi keleti határgrofsággal (Ostmark) való egyesülése már megtörtént.² Ekképen elkerülték a határvidékek szétforgácsolódását, a mi Németország védelmének szempontjából bizonyára káros lett volna, s a keleti határgrofság megbővítésével meg az örgrófnak³ tett további birtokadományzásokkal életre való fejedelemségnek rakták le alapját, amely feladatának, hogy Németország keleti határát megvédje, meg tudott felelni.

Ausztriának ez az erősítése annál szükségesebb volt, mert Németországnak főnhatósága, amelyet Magyarországra felett 1044-ben megalapított, gyors véget ért. Az ellentét a németek és magyarok között sokkal nagyobb, az utóbbiak nemzeti érzése sokkal élénkebb volt, hogysé am azok uralmát ellenállás nélkül eltűrték volna. Péter király ellen újabb összeesküvés támadt. Az összeesküvők behívták Vazul fiait, Endrét, Bélát és Leventét, a kik Lengyelországban, számkivetésben éltek.

mely a „Neumark“ tizedére vonatkozik, az „in comitatu“ után az örgróf neve számára üres hely van hagyva, miből Thausing 364. s k. l. 368. s k. l., bizonyára joggal, azt következtette, hogy az örgrófi méltóság üresedésben volt akkor. A mit Büdinger I, 477. l. 3. jegyz. az ellenkező vélemény mellett fölhoz, nem döntő, miután a Haimburg újra építése végett kiküldött „bizottság“-nak nemcsak Adalbert, az osztrák örgróf, hanem a regensburgi püspök és „néhány más püspöke és fejedelme Bajorországnak“ tartozott. *Herm. Aug.* az 1050. évhez.

² Thausing i. h. 375. l., a ki azt véli, hogy ez 1058-ban történt, mikor Ágnes, a birodalom kormányzója, Ausztriában volt.

³ Meiller 5. 6. 7. 9. l. 1043. 1048. 1051. és 1074-kez adományokat sorol föl a Bielach mellett, a két Thaya összefolyásánál Raabs mellett, Grafenburgban, Eggenberg mellett, és ismét Raabs mellett.

A nemzet nagyobb része hozzájuk csatlakozott. Péter árulástól környezve ismét Németországba akart menekülni, de ellenségei elfogták, megvakították és nejével együtt az ország belsejébe hurczolták. Ugyanakkor a pogányság is feltámadt. A keresztényeket, különösen a papokat és Péter idegen híveit megölték vagy elűzték, a templomokat és kolostorokat lerombolták. A pogányság féktelenkedéseinek azonban Endre koronázása után csakhamar véget vetett.

III. Henrik a magyarországi fölkelés kitörésekor épen Rómába készült, hogy magát császárrá koronáztassa s hogy az egyházi szakadást megszüntesse. Azért keleten a dolgoknak szabad folyást kellett engednie. Endre ismételve küldött hozzá követeket, hogy vele megegyezésre jusson. Igérte, hogy mindazokat, a kik Pétert bántalmazták, a mennyiben még nem végeztette ki őket, kiadja a császárnak, azon felül késznek nyilatkozott a német felsőség elismerésére és évi adó fizetésére.¹ Henrik ez előnyös ajánlatok ellenére nem tudta magát elhatározni arra, hogy Péter letételét és megvakítását bosszulatlanul hagyja. Azonban a németalföldi fejedelmek fölkelése miatt, a mely Németországba való visszatérése után néhány évig minden erejét igénybe vette, a Magyarország ellen tervezett háborút el kellett halasztania.

Endrének ily módon elég ideje volt, hogy magát a trónon megerősítse, s hogy ellenállásra készüljön. Csak 1050-ben tört ki a harc.² Gebhard regensburgi

¹ *Herm. Aug.* az 1047. évhez.

² A következő háborúkra vonatkozólag legfontosabb kútforrásunk Reichenau-i Hermann s az altaichi évkönyvek. V. ö. még Meyndt J. G.-tól *Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn.* (Lipsee, 1870.

püspöknek, a császár harczias nagybátyjának rabló betörésétől felingerelve, egy magyar sereg megtámadta a keleti határgrofságot, elpusztította jó részét, sok foglyot magával hurczolt és valószínűleg újból lerombolta a határon fekvő Haimburgot. A császár erre július havában a bajor fejedelmeket Nürnbergbe gyűlésbe hívta, a hol elhatározták, hogy Konrád herczeg, Gebhard püspök és Adalbert osztrák örgróf fegyveresek oltalma alatt mindenekelőtt építsék fel Haimburgot. A magyarok ismételve meg akarták akadályozni az építést és később el akarták foglalni a várat. Noha nagyobb számmal voltak, támadásaikat mégis visszaverték. Az utolsó roham után állítólag hat hajót töltöttek meg az elesett magyarok hulláival.

Ez volt az utolsó siker, a melyet a német fegyverek a magyarokon kivitak. És mégis a hadjáratra, a melyet újabb békeajánlat visszautasítása után, 1051-ben indított meg a császár, akkora sereget gyűjtött, a minőt még nem vezetett ellenség ellen. Nemcsak a német törzseket: a bajorokat, svábokat, frankokat és szászokat, továbbá a cseheket és lengyeleket, hanem a burgundokat és olaszokat is hadba szolítá. Augusztus derekán túl a sereg a császár személyes vezetése alatt Passautól a Dunán lefelé evezett. Azonban a nagymocsarak Magyarországnyugati részében, a melyek a tartós esőzés következtében még nagyobbakká lettek, lehetetlenné tették ezen az oldalon az előnyomulást.

Ennélőgva Henrik Gebhard püspöknek, valamint Welf karantán és Břetisláv cseh herczegnek meghagyta, hogy pusztítsák a Dunától északra eső vidéket, ő maga pedig a fősereggel, miután a hajókon hozott

élelmi szereket, a mennyire lehetett, lovakon szállította tovább, nagy és fáradságos kerülőt tett a karantán határgrófságon át, a melyet bizonyára nem szeltek még át járható utak, és délnyugat felől támadta meg Magyarországot. A templomok kivételével tüzzel-vassal mindent elpusztított. Azonban minél tovább nyomultak elő a kevésbbé művelt országban, a hol Endre minden készletet eltakarított, elásatott, vagy megsemmisített, annál nehezebbé vált az élelmezés. A szükség a császárt végre arra kényszerítette, hogy visszavonuljon Ausztria felé. Az éhező sereg helyzete annál veszélyesebb volt, mert a magyarok az átjárókat, a melyek a folyókon, különösen a Rábczán s a mocsarakon vezettek át, elsáncolták és őrséggel látták el, s egyúttal hátulról szorították a kivonuló ellenséget. Mégis anémet lovagok utat törtek maguknak a magyarok sorain keresztül és szerencsésen átjutottak a határon. Október 25-én a császárt Haimburgban találjuk, a hová az északi sereg is megérkezett, miután elpusztította az országot a nélkül, hogy baj érte volna.

A magyar király, a ki 1051 végén Adalbert örgróffal fegyverszünetet kötött, megint békét ajánlott, természetesen nem azok a föltételek mellett, a melyeket 1047-ben tett. Oly kudarcz után azonban, a milyent az előző évben szenvedett, a császár nem tehetle le a fegyvert. 1052-ben tehát folytatta a harczot és augusztus elején mindenekelőtt Pozsonyt támadta meg, hogy a hadműveletek számára biztos alapot nyerjen. De két hónapi erőlködés s az akkori időben szokásos ostromgépek alkalmazása mellett sem birta bevenni a vitézül védett várost. Ekkor a magyar király kérésére Henrik táborában megjelent IX. Leó, egyike azoknak a németeknek, a kiket ő ültetett a

pápai székbe, és följánlotta közbenjárását. A császár abban hagyta az ostromot és seregét átvezette a Dunán. Henrik a pápa ajánlatait elfogadta, de nem fogadta el azokat Endre, a ki a pápának tett korábbi ígéreteihez hűtlen lett, úgy hogy Leó állítólag átokkal is fenyegette. Minthogy a sereg zsoldja már fogyatékán volt, a császár elvonult azzal a szándékkal, hogy a háborút a következő évben folytatni fogja.

Ekkor végre úgy látszott, hogy létrejön a béke, a mely Németországra nézve, tekintve az utolsó kudarcokat, igen kedvező lett volna. A magyar követek, a kik 1053 ősz utolján a triburi birodalmi ülésen megjelentek, nagy összeg pénzt ígértek, továbbá kilátásba helyezték országuk egy részének, talán az Abától visszaadott „Neumark“-nak átengedését, valamint azt, hogy követni fogják a császárt minden hadjárataiban, az olaszországiakat kivéve. Ezeket az ajánlatokat a császár természetesen elfogadta. E közben azonban Konrád bajor herczeg, a kit közbéke megzavarásáért méltóságától megfosztottak s a ki aztán fellázadt, híveinek egy csapatával Karintián át Magyarországra jött, a hol barátságosan fogadták. Konrád Endre királyt rábirta, hogy ne erősítse meg a követeitől megkötött békét, majd magyar csapatoktól segítve betört a karantán határgrofságba, a hol több előkelő hozzája csatlakozott. Sok helységet elpusztított és elfoglalta a Hengstburgot, a melyet őrséggel látott el. Ez azonban a karantánok folytonos támadása ellenében nem tarthatta magát, s a vár elpusztítása után Magyarországra lopva visszavonulni volt kénytelen.

1054-ben, mialatt a császár újra Németalföldön harczolt, a magyarok rabló betöréseket intéztek részint Karintiába, részint Ausztriába, Konrád herczeg

vezetése alatt és ismét nagy zsákmányt meg tömérdek foglyot hurczoltak magokkal. Végre az osztrákok nekibátorodva megtámadták a magyarokat, a kik oly nagy veszteséget szenvedtek, hogy becsapásaikkal ezentúl felhagytak.

Ennek az lehetett a főoka, hogy Konrád herczeg, a kivel 1055-ben még a császár korábbi hivei: Gebhard regensburgi püspök és Welf, a bajor herczeg is szövetekezett, hogy III. Henriket megbuktassák s hogy őt emeljék a trónra, ugyanabban az évben valami ragadós betegségben meghalt. Minthogy a császár a lázadást hamarosan elfojtotta, a magyar király elvesztette a Németország részéről való támogatás reményét. Talán Ausztriának erőlesebb védelmére is számíthatott Endre, mivel az öreg Adalbert örgróf 1055. május 26-án meghalt s a határgrófságot vitéz fia: Ernő nyerte el.

Másrészről Németország sem gondolhatott többé arra, hogy folytassa a harczot a Magyarország fölött való főhatalomért, mert III. Henrik császár 1056. okt. 5-én java korában kimult. Hasonló nevű hat éves fia követte őt, anyjának: Ágnes-nek gyámsága alatt, a ki örülhetett, ha a féktelen német fejedelmeknél talált engedelmességre. Endre király ismételt ajánlataira a császárné kis fiával 1058. szeptember hóban Magyarország határához, a Morvamezőre ment, a hol mindkét birodalom előkelői a békét esküvel megerősítették. Ennek megszilárdítása végett a császárné leányát Judithot, a kit a magyarok Zsófiának neveztek, eljegyezte Endre király öt éves fiával, Salamon-nal, a kit atyja már a megelőző évben megkoronáztatott.¹

¹ *Ann. veter. Ungarici*, kiadta Wattenbach az „Archiv für österr. Gesch.“ XLII. köt. 503. l.

Ekképen Magyarország függetlenségét ünnepélyesen elismerték, a belső és külső nyugalom tartósan biztosítva látszott. Azonban néhány év múlva újból belső viszályok törtek ki, melyek a külföld beavatkozását vonták maguk után.¹ A kis Salamon koronázása nem tetszett Bélának, a király öccsének, a kinek Endre korábban odaigérte a trónt, a melyhez különben magyar fölfogás szerint inkább is lett volna joga. Tüntetőleg távol maradt, mikor a németekkel megkötötték a békét s eljegyezték a trón örökösét a császár leányával. A magyarok közül számosan csatlakoztak hozzá, a kiknek a Németországhoz való közeledés talán nem volt inyökre.

Endre előre látta, hogy az elégedetlenek fegyverhez nyúlnak és minthogy idegen segítség nélkül nem remélhetett győzelmet, a német császárnéhez fordult segítségért. A császárné 1060-ban csakugyan küldött is némi csapatokat Magyarországra Ernő osztrák, Vilmos meissenai örgróf és Eppo naumburg-zeitzi püspök vezeteése alatt, azonkívül megbízta Spitigneu cseh herceget, hogy embereivel hozzájuk csatlakozzék. Mikor az előbbieket, be nem várva a cseh herceg megérkezését, Magyarországra jöttek, a fölkelés már oly mértéket öltött, hogy a király, a kinek korábbi erélyét a betegség megtörte, elvesztettnek hitte ügyét és családjával, valamint a hozzá hű maradt elég nagyszámú nemessel együtt a német csapatok oltalma alatt

¹ V. ö. a következőkre nézve Büdinger-től: *Ein Buch ung. Geschichte* (1058—1100), *Lipcse*, 1866. Csakhogy a későbbi magyar krónikáknak, különösen Thuróczi-nak tulságosan sok engedményt tesz úgylátszik, azonfelül az altaichi évkönyvek hiteles szövegét sem használhatta még.

Ausztriába igyekezett. Béla jelentékeny sereggel üldözőbe vette s a határ közelében, Moson mellett utólérte. Elkeseredett harcz keletkezett. A király magyar hívei csakhamar futásnak eredtek. A németek szintén hátrálni voltak kénytelenek, miután közülök sokan fogságba estek. Endre futás közben lebukott a lováról és összetiportatott. Felesége és fia azonban, valamint ennek menyasszonya, sok kincscsel szerencsésen átjutottak a határon, Melkbe, a mely úgylátszik még mindig az osztrák örgrófok székhelye volt.¹

Béla, a ki most megkoronáztatta magát, az előkelő német foglyok közvetítésével a birodalmi kormányval békére igyekezett lépni, de hiába. Eleinte ugyan nem bántották. Ágnes császárnét, a ki első sorban lett volna hivatva arra, hogy Magyarország ügyeibe avatkozzék, elmozdították a kormánytól, a német egyházi fejedelmek pedig, a kik ugyanakkor a legnagyobb befolyásra emelkedtek, inkább érdeklődtek az egyházi kérdések megoldása iránt, a melyek a világot akkoriban mozgatták, mintsem Németországnak hatalmi állása iránt a külső országokkal szemben.

Azonban Salamonnak, továbbá anyjának és menyasszonyának jelenléte folytonos emlékeztetés volt az 1060-ban szenvedett vereségre, mely a németek részé-

¹ Az 1060-iki háború leírásánál épúgy, mint Giesebrecht III³, 66. s kk. II. inkább az altaichi évkönyveket követtem, melyeknek a szerzőjük közelebb állott az eseményekhez, mint Hersfeldi Lambert-et (*M. G. SS.* V, 161. s k. I.), a ki több lényeges pontban eltér az altaichi évkönyvektől, azonkívül az eseményeket más évnél beszéli el és Bélát is nem Endre testvérének, hanem csak „quendam propinquum“-nak nevezi. Az 1063-iki hadjáratot is hamis világításban tünteti föl. Büdinger i. m. 4. s kk. II. Lambert-et követte, előadásába Thuróczi némely adatait szövé.

ről mind ez ideig bosszulatlan maradt. Különösen Ottó, a harczias bajor herczeg sürgette Salamon visszahelyezését.¹ Az 1063 tavaszán Mainzban tartott birodalmi gyűlésen e célból elhatározták, hogy hadat indítanak Magyarországra ellen. A német harczosok nagy számmal gyülekeztek, hogy királyukat első hadjáratában kövessék. Béla gyöngének érezte magát arra, hogy egész Németország erejével szembe szálljon. Azért késznek nyilatkozott, hogy Salamont elismeri királyul s hogy fiát kezesül adja, ha kezén hagyják a herczegséget, a melyet még Endre alatt birt. De a németek nem bíztak ígéreteiben és ajánlatait visszautasították. Erélyes ellenállásra készült tehát, elsáncolta az ország kapuit és megerősítette a határon levő helységeket. Ámde a német sereg egyik hadosztálya, a mely ősszel megjelent a magyar határon, magyar száműzöttek vezetése alatt a nádasokon át megkerülte a sánczokat s két nap múlva megjelent Moson előtt, a hová más úton a királylyal a fősereg is előnyomult. A várat első rohamra bevették. Béla, a ki nagy sereggel a közelben állott, koronája birtokáért csatára készült, mikor hirtelen halála a háborúnak egyszerre végét vetett. Fia, Géza, bátorságot veszítve, abbahagyta a harczot és fivéreivel rokonához, Boleszláv lengyel herczeghez menekült. Salamon pedig a német király s a német sereg kíséretében Székes-Fehérvárra vonult, a hol IV. Henrik néniével egybekelt.² Ha nem is állott helyre Németország főhatósága Magyarország fölött, de legalább helyreállott a barátságos viszony a két ország uralkodói között.

¹ *Lambert* az 1071. évhez, i. h. 185. l.

² E hadjáratról csak az *Ann. Altah.*-ben találunk közelebbi tudósításokat, az 1063-ik évhez.

Későbbi tudósítások szerint,¹ a melyeket azonban a tényleges viszonyok igazolnak, Géza herceg a német sereg kivonultával lengyel segítséggel bejött Magyarországra és békére lépett Salamonnal, a melynek értelmében ez megtartotta a királyságot, Géza pedig megkapta atyja hercegségét.

Néhány év múlva azonban megint viszályok támadtak a rokonok között, a melyek polgárháborúra vezettek. Géza,² a ki úgylátszik Lengyelországból segítséget kapott, 1074 elején Salamont megtámadta és három csatában legyőzte, úgy hogy alig menekülhetett át a német határon. Az elűzött király ezúttal is sógorához, IV. Henrikhez fordult és országának jelentékeny részét ígérte neki, ha segítségével ellenségeit legyőzi és trónját visszafoglalja. Henrik sietve sereget gyűjtött, hogy Magyarország ellen vezesse, s hogy az ottani dolgoknak más fordulatot adjon, mielőtt Géza uralma megszilárdul. Május 25-én Regensburgban állott, a mikor híret vévén Anno kölni érsek áruló szövetségének az angol királylyal s az utóbbi részéről fenyegető támadásnak, a Rajnához visszatért.

Salamon most még nagyobb ígéretet tett sógorának, ha trónjába visszahelyezi. Ígérte, hogy évi adót fizet, hogy újból elismeri a császár főnhatóságát s hogy hűségének zálogául Magyarország hat legerősebb városát átadja neki. Henrik erre mindenkit hadba szólított

¹ *Chron. Bud.* 123. s. k. 1. *Marci Chron.*, 53. f., 57. l. *Thuróczi* II, 47. l. *Schwandtner-nél*, I, 114 s. k. 1.

² E háborúra és IV. Henrik intervencziójára vonatkozólag, ha a magyar hagyománytól eltekintünk, kizárólag *Lambert* tudósítására vagyunk utalva (az 1074. évhez, 216. és 217. l.), miután az *Alt. évkönyvek* csak 1073-ig mennek, a többi német évkönyv pedig csak rövid jegyzeteket közöl, minden részletezés nélkül.

Magyarország ellen. Azonban ez időben nemcsak a szászokkal hasonlott meg teljesen, hanem a fejedelmek sem voltak hajlandók őt támogatni és mindenféle ürügy alatt megtagadták a hadba szállást. A király tehát csak apró vazallusaira és saját embereire volt utalva,¹ a kikkel 1074. augusztus havában megkezdte a hadjáratot. A magyarok taktikája országuk védelménél ez alkalommal is helyesnek bizonyult. Géza elpusztíttatta az ország nyugati vidékeit és övéivel egy szigetre vonult, a hol biztonságban lehetett minden megtámadás ellen. Mikor tehát Henrik seregével, mint mondják, Nyitrán át előnyomult Váczig,² sem emberei számára élelmet, sem lovai számára takarmányt nem talált. Az előbbieik között ragadós betegség támadt s az utóbbiak majdnem egytől-egyig elhullottak. A nélkül, hogy bármit is végzett volna, Henrik szeptember hóban visszavonulni volt kénytelen.³

¹ Lambert, 217. l.: „gregario tantum ac privato milite contentus“. A „miles gregarius“-ról lsd. Waitz *V. G.* V, 439. l. (a pótlékkal VIII, 488. l.) és VIII, 126. l. 2. jegyz.

² Váczt, mint Henrik hadjáratának végpontját nemcsak a magyar krónikások, hanem „Wazenburg“ néven a majdnem egykorú paderborni évkönyvek (95. l.) is említik, (*Ann. Iburg. M. G.* SS. XVI, 436. l., a melyeket Scheffer-Boichorst állított helyre; Innsbruck, 1870.). Azért Nyitra is helyes lehet, a melyet Kézai s a Budai Krónika 157. l. = Marci Chronica c. 60 = Thuróczi 127. l. említenek, utóbbiak mindenféle harcokról szóló tudósításokkal. De a mit a magyar krónikák IV. Henrik visszavonulásának okáról írnak, megint mondaszerű.

³ Kézai szerint (117. l.) különben Henrik sógorának elegendő segédesapatot „de Boemis et Noricis“ hagyott hátra és csak most történt a mogyoródi csata és Salamon veresége, a mely a Budai Krónika 145. s k. l. = Marci Chronica 69. s k. l. = Thuróczi 123. l. szerint a német király beavatkozását megelőzi. Cosmas semmit sem szól arról, hogy ezekben a magyarországi harcokban csehek vagy morvák részt vettek volna.

Salamon azonban továbbra is megtartott egy darab földet a német határon,¹ a hol egyébiránt ígéretéhez képest bizonyos területet Mosonnal és más várakkal együtt Henrik királynak engedett át. Henrik még ugyanebben az évben gondoskodott az újonnan szerzett birtokok biztosításáról, a mennyiben többi között a freisingi püspöknek is száz jobbágytelket ajándékozott a Lajta jobb partján, a Fertő tavától északra, azzal a kötelezettséggel, hogy mint a többi adományos, az ott levő várak, különösen pedig Moson várának megerősítésére ő is segítséget nyújtson.²

¹ *Bruno de bello Saxon.*, c. 83. *M. G. SS V*, 362: „in cuius (patriae) extremitate (Salomon) paucas urbes habendo vix haerebat.“

² 1074. nov. 26. kelt oklevél, *M. B XXIXa*, 189. (St. 2782): „ex praedio, quod Salomon rex Ungarorum nostrae potestati subiugavit . . . c. mansos his locis sitos Ascherichesbrugge, Chuningesbrunnen, Nowendorf, Hasilowe sicque de Litahe usque ad eum locum, qui terminus est inter Litahe et Vertowe.“ (Vertowe = Fertő.) Erre az oklevélre már Katona, *Hist. crit. Hung.* II, 345 s k. l. figyelmeztetett.

NEGYEDIK FEJEZET.

Karintia és határgrófságai a XI. század végeig.

Karintia vagy Karantánia, melyhez a régibb időben a mostani Karintián kívül még a keleti Pusztervölgy és Stájerország az Enns völgyével, Steieren alulig, tágabb értelemben pedig Krajna is hozzá tartozott,¹ hébe-korban már a Karolingok alatt, például Arnolf idejében, külön közigazgatási terület volt. A német uralom megszűntével Pannóniában s a keleti határgrófságban, Karintia a bajor herczeg alatt állt, a ki az ottani grófokat beiktatja.

Mikor 976-ban II. Henrik herczeg a II. Ottó ellen való lázadása miatt Bajorországot elvesztette, területét, hogy meggyöngítsék, kisebbé lettek. Karintia ekkor külön herczeget kapott Henrik személyében, a ki annak a Berchtoldnak volt a fia, a ki bátyja, Arnolf bajor herczeg alatt Karintia kormányzója volt s aztán maga is bajor herczeggé lett. A verónai határgrófságot a Póig s a Mincióig, továbbá az isztriai grófságot szintén ráruházták. Azonban ebben az inkább szláv, mint német országban, a hol a nemzetiségi érzés teljesen hiányzott,

¹ V. ö. Felicetti v. Liebenfels kutatásaival: *Steiermark vom VIII. bis XII. Jahrhundert*, két rész (a „Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsqu.“ 9. és 10. kötetéből), továbbá Wahn-schaffe: *Das Herzogthum Kärnten und seine Marken im XI. Jahrhundert. Klagenfurt*, 1878. című értekezésével (Lipcei doktori értekezés), 4. l.

fejedelmi család nem tudta megvetni a lábát, mint a hogy az a szomszédos keleti határgrófságban oly gyorsan bekövetkezett. A herczegség itt sokkal tovább tartotta meg a birodalmi tiszt jellegét, mint máshol, a melyet majd ennek, majd amannak adományoztak, sőt ideig-óráig megint egyesítették Bajorországgal.¹

Henrik herczeg már 977-ben fellázadt a császár ellen s a letett hasonló nevű bajor herczeggel szövetekezett. Ezért a császár megfosztotta méltóságától és Karintiát a verónai határgrófsággal együtt Wormsfeld Ottónak, I. Ottó császár unokájának adta. Ez azonban 983-ban a császár kívánságára lemondott országairól, s ekkor ezeket az épen megüresedett Bajorországgal együtt Henrikre, a korábbi karantán herczegre ruházták. Ámde már 985-ben Karintiára s a verónai határgrófságra kellett szorítkoznia, miután a császár Bajorországot a 976-ban letett II. Henrik herczegnek visszaadta. Mikor karantán Henrik 989-ben meghalt, a kormánya alatt állott területeket újból egyesítették Bajorországgal. II. Henriknek 995. augusztus 28-án bekövetkezett halála után első sorban Verónát Ottónak, a korábbi herczegnek adományozták, míg Karintia Isztriával együtt még Bajorországgal

¹ Karintia X—XII. századi történetére nézve lsd. Ankershofen G. (két köt.) és Muchar A. (*Gesch. d. Steierm.*) bő és sok tekintetben mégis hiányos művein, továbbá Aelschker E. népszerű művén kívül (*Gesch. Kärntens*), Wanschaffé-nak imént említett alapos dolgozatát, a kire a bizonyítékokat illetőleg általában utalok. A régibb időre nézve lsd. még Wilmans-t, Ranke „Jahrbücher“-jeiben, II. b, 190. s kk. II., Büdinger-t I, 458. s kk. II., végül Hirsch-től *Heinrich II.*, I, 148. s kk. II.

maradt kapcsolatban. Csak néhány évvel utóbb, talán 1002-ben¹ nyerte el Ottó Karintiát is, jutalmul azért, hogy III. Ottó császár halála után nem versenyzett a német trónért, hanem Henrik bajor herceget ajánlotta és támogatta, noha anyja révén I. Ottó császárnak unokája volt. Ezentúl Karintia Bajorországtól állandóan elvált.

Ottót 1004. nov. 4-én bekövetkezett halála után fia, Konrád követte. Ennek 1011-ben nov. 12-én történt korai kimulása után II. Henrik Karintiát nem adta hasonló nevű fiának, a ki igaz, hogy kiskorú volt még, hanem a karantán határgrofság kormányzójának, Adalberónak, a ki az Eppensteinek hatalmas családjából származott és úgylátszik az elhalt herceg sógora volt. Ez sem hagyhatta a hercegséget utódaira. II. Konrád császár, Ottó karantán herceg unokája s már korábban Adalbero ellenfele, az 1035. pünkösdi táján Bambergben tartott birodalmi gyűlésen hűtlenséggel vádolta őt s oly hevesen követelte letételét, hogy azt a

¹ Ezzel a föltevessel, a melyet Streber az „Abhandlungen der philos.-philol. Kl. der bayer. Akad.“ VIIb, köt. 542. lapján már 1854-ben állított fel és okolt meg, s melyet Riezler I, 410. l. újra felvett, eloszlanak a nehézségek, a melyek ellentmondottak a korábbi föltevésnek, a mely szerint Ottó 995-ben Karintiát is kapta volna. Mert még 1000. ápr. 13-án III. Ottó Henrik herceg közbenjárására adományt tesz „in provincia Karinthia“ (Izd. Zahn, *Urkö. von Steiermark* I, 40. l.) és II. Szilveszter pápa (999. ápr.—1003. máj.) Henrik herceghez fordul, hogy védje meg a parenzoi püspököt az aquilejai patriárka ellen (Izd. Ughelli, *It. sacra* V, 402. l.). Ép azért feleslegesek a magyarázó kísérletek, a melyeket Wilmans i. h. 202. s kk. II. és Hirsch I, 176. s kk. II. felállított, s a melyek közül az elsőt az újabb történetírók majdnem kivétel nélkül elfogadták.

fejedelmek hosszas vonakodás után végre is kimondták. Helyette 1036. Gyertyaszentelő-Boldogasszony napja táján Konrád, Adalbero elődjének fia nyerte el a hercegséget, a melyet Adalbero fegyveres erővel hiába igyekezett megtartani. Azonban Konrád már 1039. július 20-án gyermektelenül elhalt s ekkor III. Henrik király a hercegi méltóságot betöltetlenül hagyva, a legfőbb kormányzást maga tartotta a kezében. Csak 1047-ben, mikor a birodalom délkeleti részét a magyarok fenyegették, adományozta el ismét Karintiát Verónával együtt, de nem egy odavaló főúrnak, hanem Welf grófnak, a hires sváb nemzetség utolsó sarjadékának. S mikor 1055. november 12-én ez is kimult, Karintiát 1056. karácson táján ismét idegenre ruházták, t. i. Kunóra, a lotharingiai pfalzgrófok családjából, a ki IV. Henrikkel ismeretlen fokú sógorságban állott. Ez azonban sem Karintiában, sem a verónai határgrófságban nem tudott magának elimerést szerezni. Egy hadjárat alkalmával, a melyet 1058-ban indított ellenök, az odavaló nagyok visszaverték. A nélkül, hogy a hercegi címénél valaha többet birt volna, meghalt 1061-ben. Zähringen Berthold sváb gróf, a ki most Karintiát kapta, úgylátszik szintén nem szerezhett nagyobb befolyást az országban. Legalább hivatalos működésének egyetlen egy bizonyítéka sem maradt reánk. Mikor aztán más fejedelmek példájára ő is ellenzéki állást foglalt el IV. Henrik ellenében, úgy hogy 1072-ben hire járt, hogy ellene és Rudolf sváb herceg ellen hadat szándékozik indítani,¹ úgylátszik Eppenstein Markward, a korábbi hercegnek, Adalberónak fia ragadta kezébe

¹ *Ann. Altah.* az 1072. évhez.

a főhatalmat Karintiában.¹ 1077-ben aztán IV Henrik Bertholdot, mint Rudolf ellenkirály párthivét, formálisan letette és Liutoldnak, a megelőző évben elhalt örgróf fiának adta Karintiát. Az Eppensteinek most megmaradtak a hercezség s a verónai határgrófság birtokában² családjuk kihalásáig, a mi igaz, hogy már Liutold öccsének, Henriknek kimultával, 1122. december 4-én következett be.

Karintiát pedig, de a verónai határgrófság³ nélkül, V. Henrik most Henrik lavanti grófnak adta, a Sponheim grófok rajnai-frank nemzetségéből, majd ennek nemsokára bekövetkezett halála után fivérének, Engel-

¹ Annyi hersfeldi Lambert adataiból (*M. G. SS.* V, 192. 197. l.) mindenesetre igaz lehet, bár arról tudosit, hogy a király 1072-ben karácson táján Berthold herceget jogtalanul fosztotta meg méltóságától és adta azt rokonának, Markwardnak, később pedig Bertholddal szemben ezt tagadja s azt állítja, hogy Markward önkényesen támadta meg annak országát. V. ö. Delbrück: *Ueber die Glaubwürdigkeit Lamberts v. Hersfeld*, 36. s k. l. és Wahnschaffe i. m. 64. s k. l.; hasonlóképen Giesebrecht III, 176. l.

² Henrik Karintia hercege még 1111-ben, V. Henrik oklevelében „dux nostrae marchiae“-nak, 1116-ban „Charantanæ totiusque marchiae dux“-nak neveztetik. Ficker: *Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens* I, 265. l.

³ Másként persze Giesebrecht IV, 452. s k. l., a ki III. Lothár császárnak 1136. okt. 3-án kelt oklevelében (Stumpf, *Acta imp.* 122. l.) a tanuk felsorolásánál e kitételt „Henrici ducis Bawariæ et marchionis Veronensium“, így akarja kiegészíteni: „H. ducis Bawariæ, Odalrici ducis Carinthie et marchionis Veronensium“, a mit Bernhardi: *Lothar v. Supplinburg* 653. l. 13. jegyz. szintén valószínűnek tart. Én azonban nem hiszem, hogy ha egyszer a Sponheimoknak adományozták a határgrófságot, azt tőlük különös ok nélkül elvették volna. V. ö. még Ficker i. h. III. 411. l.

bert-nek, isztriai örgrófnak, a kinek utódai 1269-ig tartották meg méltóságukat.

A hercegi hatalom Karintiában azonban sohasem volt oly nagy, mint például Bajorországban, és korábban még inkább korlátozták, részint azzal, hogy terjedelmes birtokokat a szomszédos egyházi fejedelmeknek adományoztak, részint azzal, hogy a karantán határgrófságok önállósága mind nagyobbá lett.

Már a Karolingok idejében egyes püspökségek, mint Salzburg és Freising, Karintiában birtokokat nyertek, az előbbi különösen Karnburg mellett, Treffen-ben, Osterwitz-ben, Friesach-ban és Gurk-ban meg a Lavant völgyében, továbbá a Sulm mellett, Leibnitz-től nyugatra és talán Pettau mellett, az utóbbi s a neki alárendelt innicheni kolostor a Wörthi-tó mellett, továbbá Trixen és Griffen közelében.¹

Az egyházi territóriumok alapításának tulajdonképi ideje azonban csak a szász uralkodó-házból való császárok s az első Száliaiak alatt kezdődött, kik a befolyásukkal kinevezett püspökökben legfőbb támaszukat látták a világi fejedelmek ellen. Frigyes salzburgi érsek 977-ben Arnolf királynak 890-ben kelt, valószínűleg hamisított oklevelét mutatta be II. Ottó császárnak megerősítése végett, a melyben fel vannak sorolva mindazok a birtokok, a melyeket az érsekség valóban bírt vagy a melyekről azt hitte, hogy igényt

¹ Lsd. az összeállítást Kämmerl-nél, 260. s kk. II. A Stájerországra vonatkozó oklevelek teljesen Zahn-nál: *Urk. von Steiermark*. I, 10. s kk. II.; a Karintiára vonatkozókat kivonatosan Ankershoven közli az „Arch. f. österr. Gesch.“ 1848 3. füz., 3. s kk. II. Az osztrák tartományokban fekvő freisingi birtokokra nézve l. Zahn gyűjteményét a *F. R. Austriac. Dipl.* 31. kötetét.

támaszthat rájuk. Számos pannóniai templomon és helységeen kívül, a melyek Magyarországhoz kerültek, a császár 977. október 1-én és 982. május 18-án megerősítette őt a Nonnbergen, Salzburgban levő kastély, a hozzátartozó nagy kiterjedésű erdők s a vadászat meghalászat jogának birtokában, jókora területen fel egész a Pinzgauig, továbbá a keleti határgrofságban fekvő több uradalomban, Karintiában pedig más régibb birtokokon kívül neki adta St. Andrát különböző jószágokkal és jogokkal a Lavant és Görtschitz völgyében, Pettau városát a keletre és északra szomszédos területtel a Dráva balpartján, aztán Leibnitz környékét a Murától nyugatra, a nyugat felé határos vidékkel a Sulm s a Lassnitz patakok között; a Sausal nevű ottani erdőt és végül több birtokot a Felső-Mura völgyében.¹ Mindezekhez II. Henrik 1005-ben még Admont-ot csatolta az Ennsthalgau-ban.²

Freising 973-ben II. Ottótól Krajna északnyugati részében (Püspök)-Laak-ot s az egész vidéket a Zeyer patakok mindkét oldalán kapta egész az Alpok magasságáig, körülbelül tíz négyszögmérföldnyi területet, továbbá II. Henriktől 1007-ben Katsch-ot a Felső-Mura mellett s a szomszédos oldalvölgyekben Felső-Wölz-öt és Lind-et.³

A brixeni püspökség hasonló adományokban részesült. II. Ottó 977-ben a Wörthi-tó mellett fekvő

¹ (Kleimayer) *Juavia*, Függelék, 200. 206. l., a földrajzi magyarázatokkal, 348. s kk. II. A Sausal-erdőt és Leibnitzet egyébiránt csak I. Ottó ajándékozta az érsekségnek, 970-ben. Zahn, *Urk. von Steiermark*. I, 29. l.

² Zahn I, 41. l.

³ Zahn: *Cod. Austriaco-Freising. F. R. Austr.* XXXI, 36. 38. 43. 55. 56.

reifnitzi udvart adta neki, II. Henrik pedig 1004-ben a terjedelmes veldezi uradalmat a Felső Száva-mellett, a mely azután ugyanennek a császárnak és utódainak adományai folytán még nagyobbodott.¹

De legtöbb adományban részesült, mint általában, úgy Karintiában is Bamberg, II. Henrik kedvencz alapítása. Ennek birtokai magukban foglalták Feldkirchen-t s az egész vidéket Villach-tól Pontebá-ig, azután a salzburgi uradalmaktól: Friesach-tól és Gurktól nyugatra eső magas völgyeket, továbbá Wolfsberget a Felső-Lavant-völgygyel, ettől délre végül Bleiberg-et nagy kiterjedésű területtel Krajna határáig.² Rottenmann-t is megkapta II. Henriktől.³

Miután az említett püspökségek a királytól kieszközltek azt, hogy nemcsak a grófok, hanem még a herczegek hatalma alól is felszabadították őket, Karintiában a nagy kiterjedésű egyházi territóriumok egész sora képződött.

Még fontosabb volt, hogy Karintia határvidékei a X. század végén s a XI. század folyamán külön örgrófokat nyertek s hogy helyzetök a herczeggel szemben önállóbbá lett.

A „karantán határgrófság“-ot,⁴ a mely Karintia keleti részében, a Középső-Mura s a Felső-Rába

¹ Sinnacher: *Geschichte von Säben u. Brixen* II, 175. 362. 391. s k. l. 577. (St. nr. 712. 1376. 1545. 2158. 2160. 2761.).

² Sajátságos, hogy valamennyi oklevél, a mely az említett uradalmakról és általában a Karintiában fekvő birtokokról szól, 1060 előtt elveszett. Hirsch: *Heinrich II.* II, 133. s k. l.

³ III. Henrik császárnak 1048. okt. 2-án kelt megerősítő oklevele szerint. *Urk. von Steiermark* I, 64. l.

⁴ „Marchia Karentana“ vagy „Carintina“ IV. Henriknek 1058-ban és 1059-ben kelt okleveleiben Zahn-nál: *Urk. von Steiermark* I, 74. 75. V. ö. Hasenöhrlel 491. s k. l.

mentén feküdt s a Bruck-tól délre eső Röthelstein-tól kezdve délen a Posruck-hegységig, a vind Büheln-ig és Regedéig ért,¹ 970-ben említik először, a mikor Markward, az Eppensteinek őse, állt az élén.² Szervezése tehát épúgy, mint a bajor keleti határgrofságé, I. Ottó koráig nyulik vissza. Markward fia és utóda, Adalbero, a kit örgróful 1000-ben emlitenek először,³ 1006-ban mint a rottenmanni Tauern-tól északra fekvő Ennsthalgau grófja is feltünik, 1007-ben pedig mint a délkeletre szomszédos Undrimathalgau grófja, a mely a Mura mindkét oldalán Alsó-Wölz-től a Knittenfelden alól fekvő Feistritz-ig ért,⁴ úgy hogy itt is nyilván az az elv volt uralkodó, hogy a veszélyeztetett határgrofság kományzójára a mögötte fekvő biztosított grofságokat is bizzák.⁵ Miután Adalbero 1012-ben

¹ Általánosságban természetesen Felicetti-nek époly szorgalmas, mint éles elméjű kutatásaira (I, 46. s kk. II. és II, 50. s kk. II.) támaszkodom. Azonban Felső-Stájert a Lungau határától bizonyára tévesen számítja a „határgrofság“-hoz, mert egy 1066-ban kelt oklevélben (Zahn-nál I, 77. s kk. II.) határozottan áll: „Fontem iuxta Rotinstein, quo marcha et comitatus ad Liubana terminantur.“ Felicetti föltevése csak akkor volna helyes, ha az örgróftól a határgrofság mellett kormányzott grofságokat szintén ahhoz számítanók.

² I. Ottó-nak 970. márczius 7-én kelt oklevele Salzburg részére Zahn-nál I, 29. l. V. ö. Hirsch i. m. I, 154. s kk. II., ki a 930-ban említett Markward nevű nemesben, ki a Felső-Mura mellett Eppenstein közelében szerez birtokokat, az örgróf atyját sejtí.

³ III. Ottó száz telket (Huben) ad neki „in provincia Karinthia ac in marchia comitatuque memorati marchionis situs“. Zahn I, 40. l.

⁴ Zahn I, 41. 43. Ezeknek a grofságoknak a kiterjedéséről lsd. Felicetti-t II, 5—30. l.

⁵ Más szomszédos kerületekben, a Leoben s a Mürz völgyében a Semmering-ig még később is külön grófok tünnek föl, az elsöben 1023-ban Gebhard, az utóbbiban 1023-ban és 1025-ben Turdegowo. Zahn I, 49. 50. 53.

Karintia hercegevé is lett, a határgrófságot a hercegséggel egyesítették. Rendkívül nagy terület volt az, a mely most Adalbero kezében volt. Az Alpok legészakibb vonalától az Ádriáig, s a magyar határtól a Minció-ig és Pó-ig ért.

Adalberónak 1035-ben történt letétele után azonban a karantán határgrófság megint külön örgrófort nyert Arnold személyében, a ki régi bajor gazdag családból származott, a melynek különösen a Traungau-ban Wels és Lambach körül voltak birtokai.¹ Ennek következtében a karantán határgrófság ügylátszik a bajor hercegtől jött némi függésbe.² Legalább a XII. században az örgrófnak a herceg tartományi ülésein meg kellett jelenniök.³ Az ennsthalgau-i grófságot, Adalbero bukása után a császár valószínűleg a salzburgi érseknek adományozta, a ki viszont Gottfriedra, az új örgróf fiára ruházta azt.⁴ Arnold ügylátszik már

¹ A legrégibb Lambachokról lsd. Straadt-tól: *Peuerbach* a linzi „Museum Francisco-Carolinum“ XXVII. jelentésében (1867.), 94. s kk. II.

² Így vélekedik Wahnschaffe, 37. l. és Riezler I, 445. l. Azonban ez, mint Usinger: *Das deutsche Staatsgebiet bis gegen Ende des XII. Jahrhunderts* című értekezésében (Sybel „Hist. Zeitschr.“ XXVII, 399. l.) véli, csak az Otakárok alatt történhetett, a kik, mint kimutatható, hűbéreiket a bajor hercegtől kapták Zahn I, 228. l. Straadt A.: *Geburt d. Landes ob d. Enns*, 60. s k. I.

³ *Herm. Altah. M. G. SS.* XVII, 382 l. Okleveles bizonyíték körülbelül 1150-ből *M. B.* XXIX/b, 260, l. Meiller: *Reg. der Babenberger*, 35 l. 23. jegyz.

⁴ Felicetti II, 9. s kk. II. Waitz: *V. G.* VII, 94. l. 1. jegyz. a Salzburg részére történt adományozást nem tartja megtörténtnek, a nélkül, hogy véleményének okát adná. De lsd. most Lampel-tól: *Die Landesgrenze von 1254.* az „Arch. f. österr. Gesch.“ 71. köt. 342. s kk. II. Ez ellenében Krones-tól: *Verfassung* 209. s kk. II.

öreg volt, s vitéz és harczias fia, Gottfried, aki mindenekelőtt mint az Ennsthalgau grófja említették,¹ kifele sokkal inkább lép fel, mint ő. Gottfried volt az, a ki 1042-ben a magyarok betörését visszaverte.² Talán visszavette tőlük Püttent, mert ez későbbi tudósítások szerint birtokában volt.³ 1042-től kezdve atyja mellett mint örgróf tűnik fel.⁴

Már 1050 ujév táján Gottfriedet meggyilkolták.⁵ 1056 elején atyja, Arnold sem élt már, a kit hosszabb idő óta nem említenek s a ki úgylátszik teljes visszavonultságban élt. Mivel csak egy fia maradt, Adalbero, a ki papi pályára lépett és 1045 óta würzburgi püspök volt, ősi várát és birtokainak nagy részét a lambachi kolostor alapítására fordította.⁶ Wels s egyéb birtoka a würzburgi püspökségre,⁷ egy része örökölt birtokának, t. i. Pütten a hozzá tartozó jószágokkal Gottfried leányára, Matildra s ennek férjére, Ekbert formbach-i és neuburgi (az Alsó-Inn mellett) grófra szállt, más része Arnold rokonának, Otakárnak⁸ jutott, kire a császár a karantán határgrófságot is ruházta,⁹

¹ Zahn I, 58. l.

² V. ö. fent 167. l.

³ *Vita Adalberonis epi Wirziburg. M. G. SS.* XII, 130. l.

⁴ Gottfried 1042. nov. 8., 1045. decz. 7. és 1048. okt. 2.; Arnold 1043. okt. 1. (Zahn I, 60—64) és pedig mind a ketten részben ugyanazokon a területeken. (?)

⁵ *Ann. Altah.* az 1050. évhez.

⁶ *Vita Adalberonis* i. h. 131. l. *Urb. d. L. ob der Enns*, II, 89—92.

⁷ Straadt: *Peuerbach*, a „Mus. Francisco-Carol.“ XXVII. jelentésének 94. s kk. II. U. attól: *Geburt des Landes ob der Enns*, 49. l. 115. jegyz.

⁸ Wahnschaffe, 41. l. Hogy Otakár, Otachar volt a név régi alakja, kitűnik az oklevelekből Zahn-nál. Ottokár a mostani alak.

⁹ 1056. febr. 20. először említették mint örgróf. Zahn I, 71. l.

és pedig a grófi hatósággal együtt Pütten vidékén, a Schwarza mindkét oldalán, a Piesting-ig.¹ Kétségtelen tehát, hogy ugyanoly kiterjedésben bírta a határgrófságot, mint bírták előbb Arnold és Gottfried, a kik alatt egy izben az Ennsthalgau-ban levő grófságot,² tehát valószínűleg a tőlük kormányzott összes grófságokat szintén „határgrófság“ neve alatt foglalták össze.³

Az új örgrót nemzetségét attól az Aribótól vélték származtathatni, a ki egykor az utolsó Karolingok alatt a keleti határgrófságot kormányozta, vagy legalább egy Otakár nevű gróftól, a ki 904-ben mint a Mura mellett fekvő Leoben-gau grófja tűnik fel s a kinek a fia, Aribo, a királytól Göss körül akkor birtokokat nyert. Azonban az előbbi teljesen valószínűtlen, az utóbbi legalább is kétséges.⁴ Némi valószínűséggel vissza

¹ Felicetti II, 43. l., IV. Henrik császárnak 1058. okt. 26-án kelt oklevele alapján Zahn-nál I, 74. l., a hol „villa Guzbret-desdorf“ s a Schwarza mint „in marcha Karentana et in comitatu Otacheres marchionis“ fekvő említetik. Zahn maga azonban mindkettőt St. Georgen mellett keresi, a Stiefing mellett, Wildontól délkeletre.

² „Prediolum Rottenmannun dictum in marchia Gotefridi.“ III. Henrik császár 1048-ban kelt oklevele Zahn-nál I, 64. l.

³ Mikor kerültek a leobeni és mürzthali grófságok az örgróf kormánya alá, az persze bizonytalan, minthogy 1025 után már nem emlitenek gróft, de a határgrófsághoz való tartozásukról sincsen sehol sem szó.

⁴ V. ö. ezeknek a korábbi nézeteknek kritikáját, a mely nézeteket Pritz: *Gesch. d. steierischen Ottokare* czimű, a „Beitr. zur Landeskunde f. Oesterreich ob der Enns“ 5. füz. (1846.) 185—221. l. megjelent értekezésében megokolni igyekezett s a melyekhez Krones is csatlakozott (Oesterr. Gesch. II, első geneal. táblázat.) Straadtnál: *Peuerbach*, i. h. 85. l. 99. s k. l.

lehet vinni az örgróf családját Otakar grófig, a ki 959-ben mint a bajor sundergau és chiemgau grófságok társbirtokosa emlittetik,¹ s a kinek úgylátszik a Traungau déli részében is voltak birtokai. Még a későbbi Otakar örgróf, valószínűleg az utóbb említettnek unokája is bírja 1048-ban a chiemgau grófságot több birtokkal együtt.² A Steier és Enns folyók összefolyásánál fekvő Stiraburgtól vagy a steieri vártól, a mely a legközelebbi időkben székhelyök volt, s a melyet először Piligrim passauai püspök végső éveiben emlitenek³, nevezték magukat az örgrófok, a kik később terjedelmes birtokok mellett a Traungau nagy részében a grófi jogokat is gyakorolták,⁴ stájer örgrófoknak,⁵ és pedig a XI. század utolsó negyede óta,

továbbá Hirsch-nél: *Heinrich II.* I, 36. l. 2. jegyz. és 37. l. 2. jegyz. és mint Krones-nél: *Die Markgrafen von Steier*, az „Arch. f. österr. Gesch.“ LXXXIV. 137. s kk. ll.

¹ *M. B.* XXVIIIa, 183. 185. l.

² U. o. XXIXa, 89. l. Ez a Hirsch-től i. h. felhozottal együtt leginkább szól mindkettőnek összefüggése mellett.

³ U. o. XXVIIIb, 88. l. Azonban ez a feljegyzés úgylátszik csak a XI. századból ered. Lsd. Straadt-tól: *Geburt d. Landes ob der Enns*, 44. l. 98. jegyz. s ez ellenében Krones-től: *Markgrafen von Steier*, 46. l. 3. jegyz.

⁴ Megszerzésök idejét nem tudom kimutatni. Az „Urkb. d. L. ob d. Enns“ erre nem nyújt semmiféle támasztékpontot.

⁵ „Marchio de Stire“ vagy „Stirensis“ először Ernő osztrák örgróf oklevelében (Meiller 9, 11), a mely Meiller szerint körülbelül az 1074. évbe tartozik, de a melyet Waitz, *V. G.* V, 312. l. 4. jegyz. gyanusnak mond, Straadt pedig (*Geburt etc.* 51. l., 130. jegyz.) a XII. század dereka táján, egy elveszett eredetinek emlékezetből való rekonstrukciójának tart, azután egy oklevélben Zahn-nál I, 85—94. l., melyet a kiadó 1074 és 1087 közé tesz, de a melyet a tanuk között felsorolt Meginward

mignem ezt a nevet végre a tőlük kormányzott országra is ráruházták, „stájer-határgrófság“-nak vagy „Steiermark“-nak nevezvén azt.¹

A karantán határgrófságtól délre a X. század vége felé két grófságot találunk: egyet, a zitilinesfeldi gauban levő grófságot a Dráva mindkét oldalán, a vindus Büheln-től s az Alsó-Murától a Wotsche-ig s a Donati-hegyig (Pettautól délnyugatra), bizonyos Rachwin gróf alatt, s egy másikat, a Sann mellett levő grófságot² az előbbtől délre egész a Szávaig, a mely Ratschak-nál ennek a folyónak a jobb partjára is átterjedt. Az elsőt a XI. század vége óta így is nevezik: „az (Dráva)-erdő-elvi határgrófság“, vagy így is: „a pettaui határgrófság“, a hol bizonytalan: vajjon a „Mark“ elnevezés, mint a hogy többször előfordul, csak határvidéket jelent-e, avagy hogy igazi határgrófságot

freisingi püspök miatt nem írhattak 1078-nál előbb, s egy 1082-iki oklevélben az „Urbk. d. L. ob d. Enns“. II, 116. l. További helyek Waitz-nál VII, 74. l. 3. jegyz.

¹ „Marchio Stirie“, szórványosan 1088. („Urbk. d. L. ob der Enns“ II, 118. l.), azután 1163. (u. o. 327. l.) a hol azonban a castrum-nak „Styria“ a neve, s ugyanabból az évből Zahn-nál (I, 443. l.); „dux Stirie“ eltekintve a Zahn-nál I, 518. és 556. közlött hamisított oklevelektől, 1181. decz. 25-ike óta (Zahn I, 580—582. l.) mind sűrűbben; „princeps Styrie“ az 1143-ból (?) való hamis oklevélen kívül az „Urbk. d. L. ob d. Enns“ II, 208. l. a bambergi püspök 1183-iki oklevelében, u. o. 382. l. Nem sokkal később „Stiria“ egyes íróknál kétségtelen vonatkozással az országra kerül elő; így a *Cont. Admont.* 1197—1200. írt vorau codexében (M. G. SS. IX, 584. l.), a hol 1170-hez olvassuk: „terra nostra in Stiria“; s a *Cont. Claustroneob.* II, u. o. 620. l. az 1199. évhez: „rex Ungarorum confines Austrie et Stirie . . . devastavit“.

² A bizonyítékokat Felicetti (I, 40. s kk. II, 54. s kk. II, és II, 77—94. l.) gyűjtötte össze és magyarázta.

rendeztek-e be? ¹ A XII. század kezdete óta sanni örgrófok is említettnek. ² Úgylátszik azonban, hogy mindkét terület még az első Sponheimok alatt a karantán hercegektől függött. ³

Ugyanez volt az eset eleinte Krajnával és Isztriával is. Krajnát ⁴ igaz, hogy már 973-ban „Mark“-nak nevezik, ⁵ de bizonyára csak határvidék értelmében, miután a karantán hercegség részeül szerepel, s az ottani grófok még később is, II. Konrád herceg haláláig (1039.) a herceg alatt állanak. ⁶ Isztriát a

¹ Az elsőt hiszi Felicetti, a ki I, 54. s k. l. nevezetesen a karantán határgrófságtól, mint „felső határgrófság“-tól délre fekvő egyetlen határgrófság, egy úgynevezett „alsó határgrófság“ létezése ellen nyilatkozik, s vele tart Wahnschaffe, 43. l. 131. jegyz.; az utóbbit Hirsch I, 161. l. Waitz, V. G. VII, 72. l. 6. jegyz. Bresslau: *Konrad II.* I, 59. s k. l. V. ö. Mayer-től: *Die östlichen Alpenländer im Investiturstreite*, 171. s k. l.

² Felicetti I, 55. l. 183. jegyz. Waitz, i. h. A „Sann mellett fekvő“ vagy „sanni (soune-i) határgrófság“ — Mark an der Sann vagy von Sann (Soune) — a szokott kifejezés. Az *Ann. Admunt.* az 1137. évhez. 579. l. az oda helyezendő Günther örgrófot „marchio de Cylie“-nek nevezi.

³ Felicetti I, 56. l.

⁴ Azt a nagyon elterjedt véleményt, hogy Krajna akkoriban két grófságra, később egy határgrófságra (Belső- és Közép-Krajna) s egy grófságra (Felső-Krajna) volt felosztva, a „Mitt. des Inst.“ VI. köt. 388. s kk. II. megczáfolni igyekeztem. A válasz erre Schumi-tól az „Arch. f. Heimatskunde“ II, 219—28. II. V. ö. ezzel az „Archivio stor. per Trieste, Istria et Trentino Archeografo Triestino“ C. de Franieschi L'Istria. (Parenzo, 1879.).

⁵ Schumi F. *Urk. u. Regestenbuch des Herzogtums Krain* I, 10. 12. l., a hol 1200-ig össze vannak gyűjtve az összes oklevelek.

⁶ A bizonyítékokat lsd. Wahnschaffe-nál 44. l. 133. és 134. jegyz. V. ö. Waitz: V. G. VII, 72. l. jegyz. 973-ban Poppo, 989—1004-ig Waltilo, 1011-ben Ulrik, mint Krajna grófja említettik.

karantán herceg közvetlenül kormányozta, s ez okból az írók még a XI. század első felében is Isztria hercegének nevezik.¹

II. Konrád herceg halála után, mikor a király Karintia legfőbb kormányát maga vette a kezébe, Krajnát, mint határgrofságot, bizonyos Eberhárd kapta,² a kire Ulrik, Poppo weimári gróf fia és anyja révén a gazdag Wecilin-nek, Friaul és Isztria grófjának unokája következett. Ulrik, a ki 1061 óta mint isztriai örgróf szerepel,³ már 1070. márcz. 6-án elhalt, két kiskorú fiút hagyva maga után. Mindkét határgrofságot egyelőre ügylátszik nem adományozták el; legalább a legközelebbi években sem Krajnában, sem Isztriában örgrófról nincsen szó. 1077-ben, a canossai jelenet és sváb Rudolf ellenkirálylyá választása után IV. Henrik, hogy Sieghard aquilėjai patriárka támogatását a maga részére biztosítsa s hogy magának Németországba utat nyisson, a patriárka egyházának adta a friauli és isztriai grofságokat, valamint a krajnai határgrofságot.⁴ Azonban a patriárkátus, minthogy Sieghard nemsokára meghalt, csak Friault foglalhatta el, míg Krajnát és Isztriát nemsokára ismét külön örgrófoknak adomá-

¹ Waitz, VII. 71. l. 4. jegyz.

² Eberhárd III. Henrik császár három oklevelében (1040. január hóból) mint örgróf tűnik fel. V. ö. öt s Ulrik krajnai és isztriai örgróftól illetőleg, Wahnschaffé-t 43—59. l. Ennek föltevése, hogy Eberhárd és előde: Ulrik, Ulrik gróffal és Ebersberg Eberhárddal azonos, persze bizonytalan. Mindazonáltal Schumi („Archiv f. Heimatkunde“ I, 117. s kk. II.) szintén hozzája csatlakozott.

³ A Wahnschaffe-nál 56—58. II. közölt adatokhoz járul még három oklevél 1061—1066-ból Schumi-nál, *Urkk. u. Regestenb.* I, 47—55. II.

⁴ Stumpf, 2800. 2802. s k. sz. Schumi, I, 61—64. II.

nyozták, első sorban Eppenstein Henriknek, Liutold fivérének, míg Liutold nemsokára bekövetkezett halála után (1090.) Karintia herczegévé nem lett. Isztria most Ulriknak, azután Poppó-nak, Weimar Ulrik korábbi örgróf fiainak, majd Poppo sógorának, Sponheim Engelbertnek, s mikor ez 1124-ben bátyjának, Henriknek halála után Karintia hercege lett, Engelbert hasonló nevű fiának, ennek halála után, legkésőbb 1173. január havában (III.), Berthold, andechsi grófnak a kezébe került, a ki anyja, Zsófia révén Poppónak, a korábbi örgrófnak unokája volt.¹ A krajnai határgrófságot ellenben a császár 1093-ban visszaadta a patriárkának,² a ki mellett persze más urak is szereztek terjedelmes birtokokat, különösen a Sponheimok s az Andechsi grófok, mint a Weimár-ház örökösei, a kik közül amazok birtokában Laibachot, Krainburgot és Landstrass-t, az utóbbiakéban pedig Steint találjuk, más helyekkel együtt.³

A keleti és déli határvidékek emez elszakítása következtében Karintia annyira összezsugorodott, hogy a hercegek a birodalom általános viszonyaira ezentúl csak csekély befolyást gyakorolhattak.

¹ Wahnschaffe, 76. s kk. II. Schumi az „Archiv für Heimatkunde“ I, 193. s kk. II.

² Stumpf, 2919. sz. Schumi I, 67. I.

³ Mell, 58. s kk. II. 134. s kk. II.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Csehország és Ausztria a császárság és pápaság közötti harcz korában. (1055–1137.)

A XI. század második fele döntő fordulópont a német birodalom s a hozzá tartozó országok, valamint általában a keresztény nyugat történetében. Eddig abban a gondolatban éltek az emberek, hogy a két különböző oldal szerint, a melyre az emberi élet oszlik, a világ fölött való uralmat is két különböző személy: a pápa s a császár gyakorolja, a kik közül amaz az egyházi, emez a világi kardot viseli, és pedig a császár mint az egyház védő ura, az egyházi ügyekre is, különösen a birodalmában levő püspöki székek, de még a pápai szék betöltésénél is döntő befolyást gyakorolt. Mindez megváltozott, mikor a hatalmas Hildebrand, a ki már biboros korában intézte az egyház ügyeit, 1073-ban VII. Gergely néven pápává lett. Támogatva az áramlattól, mely a cluny-i kolostorból indult ki és mind szélesebb körben terjedt el, VII. Gergely kettős czélt tűzött ki magának: hogy felszabadítja az egyházat a világi hatalom mindenemű befolyása alól, de aláveti a papságot a csalhatatlan pápa alá; másodszor, hogy a világi hatalmat az egyházi hatalom alá rendeli, nevezetesen az egyház feje alá, vagyis hogy megalapítja a pápaság világi uralmát, melyet a kor felfogása szerint a hűbériség alakjában

kellett volna gyakorolnia.¹ Ez a törekvés szükségképen összeütközésbe hozta a császársággal, a mely eddig a nyugati államok élén állt s a pápaság mellett, sőt a fölött foglalt el állást. Noha Németország súlypontja akkortájt a Rajna mellett s az ahhoz legközelebb fekvő herczegségekben volt, mégis ezektől a harczoktól, mint a birodalom tagjai, sem Csehország, sem a délkeleti német határgrófságok nem maradhattak érintetlenül.

Csehországban húsz évi uralkodás után 1055. jan. 10-én Chrudimban meghalt I. Břetisláv herczeg, a ki legyőzése után III. Henrik leghűségesebb vazallusává lett. Mikor halálát közeledni érezé, Cosmas, a későbbi prágai kanonok elbeszélése szerint maga köré gyűjtötte az épen nála idéző országnagyokat, a cseh birodalom megosztását károsnak mondotta és egyúttal kifejezte azt az óhaját, hogy fia vagy unokái közül mindig a legöregebb bírja a hatalmat s a trónt, a többiek pedig alatta álljanak. Kivánságához² képest,

¹ Legjobban fejtette ki VII. Gergelynek eme tendenciáit Giesebrecht (III. köt. első rész), a kire erre a korszakra vonatkozólag is mindenek előtt utalok.

² Loserth érdeme (*Das angebliche Senioratsgesetz des Herzogs Břetislav I. und die böhmische Succession in der Zeit des nationalen Herzogtums*. Bécs, 1882, az „Archiv f. österr. Gesch.“ 64. kötetéből), hogy véget vetett annak a sokáig elhitt mesének, a melyet azonban Cosmas-nak egyedül figyelembe vehető tudósítása II, 13. s k. l. (M. G. SS. IX, 75. l.) sem támogat, t. i. hogy Břetislav új örökösödési törvényt hozott volna be, és pedig mint az Országgyűléstől elfogadott „alaptörvényt“ vagy „pragmatica sanctió“-t. Érdeme továbbá, hogy a trón betöltésének módját, s a német viszonyokkal analog vegyületét az örökösödési s a választó jognak a forrásokból kimutatta. V. ö. Koutny-tól: *Der Přemysliden Thronkämpfe u. Genesis der Markgrafschaft Mähren*. (Bécs, 1877.), 17. s kk. ll., a ki azonban a cseh országnagyok választó jogát nagyon egyoldalúan hangoztatja.

a csehek Břetisláv legöregebb fiát, Spitignev-et ismer-
ték el herczegököül, minek következtében országát 1055.
márczius havában III. Henriktől hűbérül nyeré.

A magánjogi felfogás szerint, melyet a szláv népek
az államra is átvittek, Břetisláv több elődéhez ha-
sonlóan ifjabb fiait már korábban birtokrészekkel látta
el és Morvaországot felosztotta közöttük. Vratiszláv
kapta az ország egyik felét Olmütz székhelylyel,
Konrád és Ottó a másikat Brünn-nel, míg Jaromirt
papnak szánták. Ámde Spitignev mindjárt trónra-
lépése után elüzte fivéreit fejedelemségeikből, és Kon-
rádot meg Ottót azzal elégitette ki, hogy udvari tisztsé-
geket adott nekik. Vratiszláv ellenben Magyarországba
menekült, a hol Endre király barátságosan fogadta,
sőt leányát, Adleítá-t vagy Adelheid-ot is neki adta.
Félelmében, hogy öccse a magyar király segítsé-
gével egész Morvaországot magához ragadja, Spitignev
Vratiszlávval alkudozásba bocsátkozott és korábbi
birtokát visszaadta neki. Még tovább ment Vratiszláv,
a kit Spitignev-nek 1061. jan. 28-án történt kora
halála után a csehek herczegül ismertek el, noha
Spitignev Frigyes nevű kiskorú fiút hagyott volt hátra.
Ismét felosztotta Morvaországot fiverei, Konrád és Ottó
között, a kik közül ez az észak-keleti részt, amaz,
„a ki németül is tudott“, a német Ausztriával határos
délnyugati részt kapta, és megelégedett azzal, hogy
felsőségét elismerték.

Noha Vratiszláv azzal, hogy Morvaország számára
Olmützben külön püspökséget alapított (1063.) eléggé
kitüntette egyházi érületét, a VII. Gergely és IV. Henrik
között támadt harc kitörése után, ellentétben a
legtöbb német herczeggel, híven atyja politikájához
szorosan a királyhoz csatlakozott, a ki az ellenséges

érzületű Boleszláv lengyel herceg ellenében eddigelé fő-támaszául szolgált.¹ 1075 óta a legtöbb csatában IV. Henrik mellett csehek harczoltak, a kiknek kicsapongásait az ellenpárt német írói a legsötétebb színekkel rajzolják.² 1075-ben Hohenburg-nál, Langensalza közelében, a hol a szászokat teljesen megverték, Vratiszláv oly nagyszámú csapattal jelent meg, hogy azt hitte, mikép maga is elbánhatik az ellenséggel. Valóban a kivivott győzelemben főrésze volt. A szászok ellen indított következő vállalatok alkalmával, 1075 őszén és 1076 nyarán, Csehország szolgált a német királynak hadi műveletei alapjául és cseh csapatok alkották seregének javarészét herczegük személyes vezetése alatt. Jutalmul hű támogatásáért Henrik a cseh herczegnek már 1075-ben a szász keleti határgrófságot (Alsó-Lausitz-ot) adományozta, 1076-ban pedig a meisseneni határgrófságot, a nélkül, hogy tekintettel lett volna a korábbi örgróf ifjú fiainak igényeire.³ De a csehek ezeket a területeket nem bírták megtartani. A meisseneni határgrófságot még 1076-ban elvesztették s e nélkül a keleti határgrófság sem volt megtartható. Helyette azonban más szerzeményre nyílt kilátás t. i. Ausztriára.

Ausztria a német zavarokkal szemben eleinte ugyanazt a politikát követte, mint a szomszédos Csehország. Ernő örgróf, a ki a magyarokkal vívott harcrai

¹ *Lambert* az 1071. évhez, 187. l.; az 1073. évhez 195. l. V. ö. *Chron. Polon.*, c. 22. 24. M. G. SS. IX, 439. l.

² *Berthold*, M. G. SS. V, 295. l. *Bernold*, u. o. 434. l. Azonban *Berthold* 313. l. a csehek és IV. Henrik egyéb csapatai között nem tesz különbséget.

³ Vratiszláv szolgálatairól és megjutalmazásáról lsd. *Lambert* 225. 227. 232. s k. l. 249. s k. l.

következtében egész Németországban híressé lett,¹ a százszok ellen viselt háborúban is kitüntette hűségét királya iránt s azt hálálával is megpecsételte. 1075. jun. 9-én, a Hohenburg melletti csatában, a melyben a többi bajorokkal Welf herceg alatt a második harc-vonalban állt, súlyosan megsebesült s a következő napon meghalt.

Fiát és utódát, II. Lipót-ot (1075—1095.) uralkodása első éveiben szintén IV. Henrik pártján találjuk. 1076. júl. 27-én a király Ausztria északi határán, a raabs-i erdőben hatvan jobbágytelket adományoz neki.²

És mégis reá nézve nagy volt a kísértés, hogy elpártoljon. Mert mind a három délnémet herceg: Sváb Rudolf, a bajor Welf és Zähringen Berthold 1076 május havában nyiltan IV. Henrik ellenségeiként léptek föl, miután már előbb több éven át kétes magatartást tanúsítottak. Altmann passai vikárius szintén buzgó pártolója volt VII. Gergely eszméinek.

Altmann,³ egy vesztfáliai nemes, a ki Paderbornban kanonok és iskolai előljáró, majd Aachen-ben prépost és Ágnes császárné káplánja volt, 1065-ben a passai püspöki székre emelkedvén, buzgó egyházi irányát főleg a passai Szt. Miklósról nevezett káptalan alapításával s a jó élet következtében elfajult szt. floriáni és

¹ *Lambert*, 227. l : „vir in regno clarissimus et multis saepe adversus Ungarios victoriis insignis“.

² *Stumpf*, 2793. sz.

³ *Vita Altmanni* ed. Wattenbach, M. G. SS. XII, 226—243. l. Lsd. Stulz-tól: *Das Leben des Bischofs Altmann von Passau*, Bécs, 1853. (a „Denkschriften d. kais. Akad.“ IV. köt., és Mayer F. M.-től: *Die östlichen Alpenländer im Investiturstreite*, 68. s kk. II.

szt. pölteni kolostorok újjászervezésével tüntette ki. Az ottani papok helyett, a kik részben megházasodtak, részben különféle kicsapongásokra vetemedtek, szigorúbb rendtartású Ágoston-rendű kanonokokat hívott meg.

Ugyanoly szellemben, habár kevesebb buzgósággal működött Ausztria metropolitája, Gebhard salzburgi érsek¹ (1060—1088), a ki születésére nézve sváb és egykor (1058—60) IV. Henrik kancellárja volt. A Karintiában fekvő gurki püspökség alapítása 1072-ben ugyan kevés alapot nyújt tendenciáinak megítéléséhez. Legalább különös önzetlenség bizonyítékául nem vehetjük, miután a püspökség dotációjához az ottani apácza kolostor birtokait használta fel, a melyet Emma, Vilmos friesachi és sanngauai gróf jámbor özvegye 1042-ben alapított s a salzburgi érsek oltalma alá helyezett.² Különben Gebhard a püspök kinevezésének jogát is biztosította magának és kezdetben az egyházmegyei tizedet is a maga számára tartotta fönn.³ Hogy Gebhard nem volt közönyös a világi javak iránt, mutatja életrajzíróinak az a tudósítása, mely szerint egyházmegyéjének szláv alattvalóit a teljes tized fizetésére ő kényszerítette először.⁴ De fontos lett az uj eszmék

¹ *Vitae Gebhardi aepi*, M. G. SS. XI, 25—28; 35—40. V. ö. Mayer-től i. m. 28. s kk. II. Giseke P.-tól: *Die Hirschauer während des Investiturstreites* (Gotha, 1883), a hol az ausztriai, stájerországi és krajnai kolostorokról is van szó.

² Emmáról és családjáról lsd. Hirsch-től: *Heinrich II. I.*, 157—166. l.; Gurk-ról lsd. Hirn-től: *Kirchen- u. Reichsrechtliche Verhältnisse des salzburg. Suffraganbisthums Gurk* (Krems, 1872), továbbá Mayer i. m. 35. s kk. II.

³ VII. Gergely pápa levele 1075. jun. 17-ről, Jaffé-nál: *Mon. Greg.* 201. l.

⁴ *M. G. SS.* XI, 20. 25. 36.

terjesztése szempontjából az admonti kolostor az Enns völgyében, a hol a salzburgi érsekségnek már az említett Emma grófnő adományozott gazdag birtokokat kolostor alapítására. Ezekhez Gebhard érsek más birtokokat is csatolt, a melyek tulajdonképen a Szt. Péterről nevezett salzburgi kolostort illették meg, azonban az érsek mindez ideig megvonta tőle. 1074. szept. 29-én Gebhard fölszentelte a kolostort és Szt Péterről Benedek-rendieket vitt oda.¹ Az új alapítás felvirágzását azonban a nemsokára kitört zavarok megakadályozták.

Mert nehéz belső küzdelmek nélkül VII. Gergely eszméit délkeleti Németországban sem lehetett megvalósítani. Mikor Altmann püspök többnyire házas papjainak tudomásukra hozta a pápa rendeleteit, a melyek szerint feleségeiktől el kell válniok, a papok kijelentették, hogy nem akarnak és nem is tudnak lemondani olyan szokásról, a mely régtől fogva fönáll s a melyet a korábbi püspökök egytől egyig eltűrtek. S mikor a püspök Szt. Istvánnak, a passauai egyház védő szentjének ünnepén (1074. vagy 1075.) a pápai rendeleteket nagyszámú nép jelenlétében a szószékről fölolvasta, és kanonokjainak meg lelkészeinek a házas életet szigorú büntetés terhe alatt megtiltotta, ezek oly dühbe jöttek, hogy Altmann-t széttépték volna, ha a jelenlevő nemesek meg nem védik.²

Németországban ezután mind hevesebben tört ki a pártok küzdelme. 1076. január végén IV. Henrik, kit a pápa letevással fenyegetett, továbbá huszonnég

¹ Wichner: *Geschichte des Benedictiner-Stiftes Admont bis zum Jahre 1177*, 30. s kk. II. V. ö. Mayer i. m. 43. s kk. II.

² *Vita Altmanni*, 11. fej. 232. l.

német püspök zsinata Wormsban „Hildebrand testvérüknek“ a legdurvább szitkok között felmondta az engedelmességet. VII. Gergely azzal felelt, hogy febr. 22-én IV. Henriket átokkal sujtotta és megfosztotta Németország és Olaszország trónjától, az összes keresztényeket fölmentette az iránta való hűség kötelezettsége alól és megtiltotta nekik, hogy mint királyt továbbra is szolgálják. Ez jeladás volt arra, hogy a három délnémet herceg és több püspök, közöttük: Altmann passauai és Adalbero würzburgi püspök, a karantán határgrofság kormányzójának, Arnold-nak fia, elpártoljanak. Tőlük meghíva számos német fejedelem 1076. október havában megjelent Tribur-ban, azzal az elhatározással, hogy IV. Henrik helyébe más királyt választanak. Két pápai követ is jelen volt: Sieghard aquilėjai patriárka és Altmann passauai püspök, „apostoli ékesszólású és nagy erényű férfiú“, mikép egy pápai érzelmű író nevezi, kit a pápa Németország egyházi ügyeire nézve helyettesévé nevezett ki.¹ Igaz, hogy Triburban nem került a sor IV. Henrik letevésére.² Mégis az összegyűlt fejedelmek elhatározták, hogy a királylyal való viszályuk elintézését a pápára bizzák, a kinek e czélból jövő februárban Augsburgban, a birodalmi ülésen meg kellett volna jelennie. Ha Henriket a pápa egy év leforgása alatt nem oldozza fel az átok alól, a fejedelmek nem ismerik el többé királyokul. Ne hogy a német fejedelmek jelenlétében kelljen megjelennie mint vádlottnak a pápa előtt, Henrik tél derekán Canossába ment, a hol VII. Gergely

¹ Lambert, 252. l. Berthold, 286. l. Bruno: *De Bello Saxon.* 88. f. M. G. SS. V, 363.

² Másként Goll: *Der Fürstentag zu Tribur*, a „Mitt. d. Instituts f. öst. Geschichtsforsch. II. köt. 389. s. kk. II.

1077. január 28-án feloldotta az átok alól, miután a vár udvarán három napig mezítláb és szőrruhában vezekelt.

Henrik németországi ellenfelei e közben nem zavartatták magukat, hanem Rudolf sváb herceget 1077. márczius 15-én Forchheim-ban királylyá választották. A választók között volt Gebhard salzburgi és Altmann passauai püspök. Ezzel elkerülhetetlen volt a harc életre-halálra. Henrik, hogy utat nyisson magának az Alpokon át, a melyeknek szorosait a délnémet hercegek többnyire elzárták, 1077. ápril havában Sieghard aquilėjai patriárkának a friauli grófságot adta, junius 11-én ráadásul pedig az isztriai grófságot s a krajnai határgrófságot.¹ A karantán hercegség, a melyet Zähringen Berthold lázadása következtében elvesztett, Eppenstein Liutoldnak adományozta, a ki ott nagy befolyással bírt.² Ezeknek a fejedelmeknek a támogatásával a király május elején szerencsésen Regensburgba ért, a mely kapuit készséggel megnyitotta előtte.³ Nemsokára 12,000 bajornak, karantánnak és csehnek állt az élén, a kik zászlói köré gyűltek és velök iszonyú pusztítások között Frankónián keresztül a sváb földre rontott. Az ellenkirály csapataitól elhagyva kénytelen volt Szászországba menekülni, a mely ellenséges indulatból IV. Henrik iránt hű maradt hozzá. Welfet, Bajorország hercegét és Bertholdot, Karintia hercegét megfosztotta hűbéreiktől, a lázadók

¹ Stumpf, 2800. 2802. s k. sz.

² V. ö. 187. l. Liutold mint herceg először IV. Henriknek 1077. ápr. kelt okleveleiben fordul elő. Stumpf, 2800. sz.

³ Berthold, 294. l. a ki a következőkre nézve főforrás. *Cont. Casuum S. Galli*, 21. fej., kiadta Meyer v. Knonau, 45. l. ennek megjegyzéseivel.

javait elosztotta hívei között. Azt a néhány előkelőt, a kik Németország délkeleti részében még az ellenkirály pártján állottak, egymás után legyőzték. Gebhard salzburgi érseknek, a ki területét hiába igyekezett várak építésével — a Mönchsbergen, Salzburghan, Werfenben és Friesachban — megvédeni, október havában menekülnie kellett egyházmegyéjéből s attól kilencz évig távol kellett maradnia.¹ Altmann passauai püspök, a ki az ellenkirály kíséretében volt, nem is mert visszatérni püspökségébe, a melynek birtokai Henriknek és párthíveinek kezeibe kerültek.² A gazdag formbach-pütteni Ekbertet, a würzburgi püspök sógorát, 1077—78 telén a király vezetése alatt bajor-cseh sereg győzte le és három várának megvétele és lerombolása után arra kényszerítette, hogy Magyarországra meneküljön, a melynek királya, László, a pápa híveinek készséggel nyújtott menedékhelyet.³

Most a Gergely-pártiaknak sikerült a birodalom délkeleti részében új támaszt nyerniök. II. Lipót, osztrák örgróf még 1078. pünkösdi táján megjelent IV. Henriknél Regensburgban. Azonban, a mint mondják, „a királytól némileg megsértve“, egyszerre csak elhagyta az udvart⁴ s a király ellenségeihez csatlakozott. Ez annál fontosabb volt, mert László, Magyarország királya segítséget ígért az ellenkirálynak, a kinek lányával egybekelt.⁵ IV. Henrik azonban a

¹ *Vita Gebhardi*, 26. 39. l.

² *Vita Altmanni*, 13. f., 233. l.

³ *Berthold*, 302. l., V. ö. 306. l. VII. Gergely pápa levele 1079. márcz. 21-ről Jaffé-nál: *Mon. Greg.* 365. l.

⁴ *Berthold*, 311. l.

⁵ *Berthold*, i. h. V. ö. Büdinger-től *Ein Buch ungarischer Geschichte*, 77. l. A házasság idejére vonatkozólag persze csak annyi bizonyos, hogy 1082 előtt, valószínűleg Rudolf bukása előtt történt.

következő évben pusztító hadjáratot intézett Ausztria ellen, a mely alkalommal Magyarország határait is átlépte, s az örgrófot ismét hódolatra kényszeríté.¹

Kevésbbé szerencsés volt Henrik más vidéken. A sváb földet, a hol a Welfek és Zähringek ősi birtokai valának, soha sem birta teljesen legyőzni, noha Stauf Frigyesben, a kihez leányát nőül adta s a kire az ottani herczegséget ruházta, derék előharczosra talált. A szászok ellen, a kik Nordheim Ottó alatt állottak, ismételve sikertelenül harczott. Támadását, a melyet 1080 elején intézett ellenök, január 27-én Flarchheim mellett, Langensalzától nyugatra, győzelmesen visszaverték. Különösen a csehek szenvedtek nagy veszteséget. Állítólag 3000-en estek el, a kik ez alkalommal is a sereg főrészt alkották s az első harc-vonalban állottak. Az elesettek között volt a prágai várgróf is. Azonban Vratiszláv herczeg emberei élén oly sikerrel nyomult elő, hogy kezébe került az ellenkirály lándzsája, melyet aztán a cseh herczegek ünnepélyes alkalmakkor maguk előtt vitettek.² Rudolf ellenkirálynak a Mölsen mellett, Lützen-től délre vívott csatában 1080. okt. 15-én történt halála sem idézett elő döntést, bármily nagy erkölcsi hatása is volt különben. Mikor Henrik 1081 tavaszán Olaszországba indult, hogy VII. Gergelyt megtámadja s a tőle és párthiveitől megválasztott ellenpápát Rómába vezesse, meg hogy magát császárrá koronáztassa, ellenfelei Németországban újabb előmenetelt tettek és

¹ Berthold, 319 l. Magyarország megtámadását említik az *Ann. Augustani*, M. G. SS. III, 129. az 1079. évhez. Büdinger kételyei ellen 69. l. 3. s. k. jegyzet, l. Giesebrecht-et III⁴, 1151.

² Berthold, 324. s k. l. Bruno, 117. f. 377. s k. l. *Ekkehardi Chron.* M. G. SS. VI, 203. l. az 1079. évhez.

megint ellenkirályt választottak: a luxemburgi házból származott Salm Hermann.

Lipót osztrák örgróf, rábírvá Altmann passauai püspöktől, a ki püspökségébe most visszatérhetett, nagyjainak Tuln-ban tartott ülésén szintén elszakadt Henriktől, ennek valamennyi párthívét állásukból elűzte¹ és 1081. aug. havában segítséget nyújtott az ellenkirálynak, mikor megtámadta Augsburgot, mely a sváb földön a császári pártnak főtámaszték-pontja volt.² Henrik ekkor az osztrák határgrofságot leghivebb pártfelének: a cseh Vratiszlávnak adta. Egyesülve öcséivel: a morva Ottóval és Konráddal, valamint egy sereg bajorral, kiket a regensburgi püspök küldött segítségére, Vratiszláv nagyszámú hadával betört Ausztriába. Lipót a tartomány északi határán szembeszállt vele, de 1082. máj. 12-én Maurberg mellett (a mai Mailberg, Laa-tól délnyugatra) megveretett és serege részint a harcban, részint futás közben majdnem teljesen felkonczoltatott.³ Ha e vereség következtében Ausztriát borzasztóan elpusztították is, még sem voltak marandó következményei, miután Lipót valószínűleg várai mögött tartotta magát. Csak mikor IV. Henrik a császári korona elnyerése után 1084 nyarán Német-

¹ *Vita Altmanni*, 25. f. 236. l. Az évet az *Ann. Mellic.* (*Cod. Zwetl.*) adják, M. G. SS. IX, 500. Az első megemlíti azt is, hogy Ausztriát a cseh Vratiszlávnak adták, a mit Dudik II, 410. l. ok nélkül kétségbe von.

² *Ann. August.* az 1081. évhez.

³ *Vita Altmanni*, 25. fej. *Cosmas* II, 35, a ki, mert a császár s a pápa között támadt harcot elhallgatja, a Csehország és Ausztria között támadt viszály okát sem tudja megmondani. A csatáról Németország különböző részeinek évkönyvei emlékeznek meg, azonban több ízben csak a brünni Konrádot említik, mint Lipót ellenfelét.

országba visszatért és személyesen indított hadjáratot Ausztria ellen,¹ hódolt meg úgylátszik Lipót, a miért aztán újból örgróful ismerték el.

Ha Csehország hercege ekképen el is esett Ausztriától, IV. Henrikhez való hű ragaszkodásaért más jutalomban részesült. Egy Mainzban (valószínűleg 1086. márczius havában) tartott birodalmi gyűlésen, a melyen számos fejedelem volt jelen, a császár Vratisláv hercegnek, igaz, hogy csak a saját személyére, Csehország és Lengyelország királyának czimét adta és úgylátszik az addigi évi adót is elengedte, úgy hogy ezentúl a cseh fejedelmeknek egyetlen kötelességek a német királylyal szemben az volt, hogy meg kellett jelenniök a királyi székeken s hogy részt kellett venniök a király háborúiban. Szent Vid napján (jún. 15.) Vratislávot nejével, Szvatavával, egy lengyel hercegnővel együtt Eigilbert trieri érsek a császár megbízásából Prágában ünnepélyesen megkoronázta és fölkenete.²

¹ *Ann. Patherbrunn.* ed. Scheffer-Boichorst, 99. l. az 1084. évhez. *Ann. Yburg.*, M. G. SS. XVI., 438. az 1084. évhez.

² *Cosmas* II, 37. 38., mint szemtanú. Az adó elengedését, a melyet ezentúl nem emlitenek többé, Palaczky I, 319. s k. l., Giesebrecht III⁴, 616. és mások is elfogadják. Nagyon is messze megy Dudik II, 428., ha azt véli, hogy a királyi koronának csak az lehetett az értelme, hogy a császár Csehországot Morvaországgal együtt ezentúl „szabad, Németországtól független, önálló birodalmul ismerte el.“ Csehország története 1158—1173-ig s azután ismét 1198 óta mutatja, hogy a királyi czim a Németországtól való függéssel, Magyarország története Péter és Salamon alatt, hogy még az adófizetéssel is megfér. A királyi gyűlések látogatásának kötelezettségét csak az 1212-iki privilegium korlátozta. A hadba indulás általános kötelezettségéről, nem pusztán a német királyok római útjához való csapatok állításáról lsd. Pernice-től: *Verfassungsrechte* I, 81. s k. l.

Vratiszláv azonban ettől az időtől fogva kevésbé folyt be Németország viszonyaiba. Sőt közte s a császár között némi feszültség állott be, talán azért, mert az utóbbi a meissenai határgrófságot, miután újból Vratiszlávnak adta volt, 1087-ben ismét visszaadta Ekbert örgrófnak.¹ Vratiszláv ugyan hű maradt a császárhoz s még közvetlenül halála előtt is országának püspökeit általa iktattatta be. Azonban többé nem támogatta.

A cseh király figyelmét első sorban a saját családjában támadt viszályok kötötték le. 1087. június 9-én meghalt öccse Ottó, Olmütz fejedelme. Fiait, Szvatoplukot és Ottót Vratiszláv megfosztotta atyjok fejedelemségétől és tulajdon fiára, Boleszlávra ruházta azt, míg öccse, a brünni Konrád fiatal rokonainak fogta pártját. 1091-ben a király Konrád ellen hadat vezetett és székvárosában ostrom alá vette. De ismét megbékült vele, sőt az országnagyok részéről forma szerint biztosították számára a trónt, miután tulajdon fia, Břetisláv meggyilkoltatta a király kegyencét, Sderad-ot, a ki megsértette és tulajdon atyja ellen ellenséges magatartást tanúsított. Az egész ország két pártra oszlott. Az ifjabb nemesség a fiúhoz csatlakozott, míg az öregebb országnagyok s a papság meg a nép megmaradtak a király iránt való hűségben. A harc kitörését még elkerülték. De az ifjú herczeg párthivei, kétezernél több lovag, nem bizván atyjában, rábírták, hogy hagyja el az országot és meneküljön a magyar királyhoz.² Nemsokára, 1092. január 14-én Vratiszláv lováról lebukván,³ meghalt, s most Cseh-

¹ Giesebrecht III⁴, 623. V. ö. 1171. s k. l.

² *Cosmas* II, 43—50.

³ *Ekkehard*, M. G. SS. VI, 207. az 1093. évhez.

ország belső zavarok következtében lehanyaglott a tekintély ama magaslatáról, a melyre Vratiszláv erőteljes személyisége emelte.

IV. Henrik főtámasztéka Németország délkeleti részében ez időtájt az Eppensteinek nemzetsége volt s azért a császár mindenképen kedvezett nekik. Miután Liutold már 1077-ben Karintiát kapta jutalmul, öccsét, Hermannt, Henrik 1085-ben Altmann ellenében passauai püspökké, Udalrikot, a szent-galleni apátot, 1086-ban aquilėjai patriárkává nevezte ki. Negyedik fivére, Henrik az isztriai határgrófságot és valószínűleg Krajnát is kormányozta, míg 1090-ben, Liutold magtalan halála után, Karintia hercegevé nem lett.¹ Salzburg számára is nevezett ki érseket a császár 1085-ben, a Moosburgok családjából származott Berthold személyében. Ennek következtében a császár s a pápa hívei között ezeken a vidékeken új erővel kitört az ellenségeskedés s több éven át változó szerencsével folyt. 1086 nyarán Gebhard érsek, támogatva Engelberttől, Ortenburg grófjától, visszatérhetett Salzburgba.² Altmann passauai püspök legalább az Ennstől keletre tartotta magát. A számkivetésből való visszatérése után is azon buzgólkodott, hogy a Gergely-féle eszméknek mindenek előtt a kolostorokban új támasztékpontokat szerezzen. Göttweih-ben 1083-ban augusztinianus-kolostort alapítottak, Kremsmünster-t (1082.) és Melk-et (1089.) refolmálták, az előbbibe augusztinianusokat, az utóbbiba a világi papok helyett Benedek-rendűeket hittak. Bizonyára az ő befolyására történt az is, hogy Otakár stájer örgróf Garstenben kolostort alapított. 1091. aug.

¹ Wahnschaffe, 66. s kk. II.

² *Vita Gebhardi*, 26. l. Bajor évkönyvek Giesebrecht-nél, IV², 516. s k. I. V. ö. Riezler I, 549. s kk. II.

8-án Altmann Zeiselmauer-ben meghalt.¹ Gebhard salzburgi érsek már 1088-ban hunyt el Werfenben. Utódját és hasonló érzelmű társát, Thiemó-t, szent-péteri apátot, a kit 1090-ben választottak meg 1097. december havában ellenfele, Berthold, Saldorf mellett, Salzburg-hofen közelében legyőzte s mikor a Tauernen át Karintia-ba menekült, Ulrik sanni gróf s ennek fivérei: Starchand és Werigand, továbbá Poppo zeltschachi gróf, elfogták. Csak hosszú idő múlva nyerte vissza szabadságát úgy, hogy örét megvesztegette.²

Nem vonható kétségbe, hogy ezekben a pártharcokban II. Lipót, Ausztria hercege, a pápai párt felé hajlott. Mert épen Ausztriában „Altmann passauai püspök a papságot s a népet a kánonok szerint igazgatta“,³ s egy pápai érzelmű író Lipót halálának említésekor határozottan mondja, hogy „hű volt szent Péter ügyéhez a schismaticusok ellen“.⁴ Nagyon merev állást azonban még sem foglalhatott el a császár és párt-hivei ellen, mert semmit sem hallunk a vele való harczokról, és midőn 1095. okt. 12-én⁵ meghalt, a császár nem akadékoskodott, mikor a hercezségben fia követte.

¹ Mayer, 76. s kk. II.

² *Ann. S. Rudb. Salisb.* az 1097. évhez. *Vita Chunradi aepi Salisb.* M. G. SS. XI, 67. *Passio Thiemonis*, u. o. 56–58. I. A „passió“-ban Ulrikot „comes“-nek nevezik, a „Vita“-ban, a mely, igaz, csak 1170 után íratott „marchio“-nak, míg Henriknek, Karintia hercegének 1103-ban kiadott oklevelében (*Urkb. von Steiermark* I, 110) „Starchand marchio de Soune et frater eius Uodalrich“ fordulnak elő. Thiemo-ra nézve lsd. Mayer, 113. s kk. II.

³ *Vita Altmanni*, 234. I.

⁴ *Bernold*, 463. I. az 1095. évhez.

⁵ Az 1095. évhez említik halálát *Bernold* (463. I.), a ki egészen egykorú, továbbá *Ekkehard* (207. I.), az *Ann. Hildesh.*, M. G. SS. III, 106. A Meiller-től: *Regesten*, 11. I. idézett

Fiáról, III. Lipótról sincsenek tudósításaink uralkodásának első idejéből. Csak az bizonyos, hogy a császárral tartott, miután 1099. ápr. havában hozzájött Regensburgba és alávetette magát birói ítélete alá.¹ Általában Németország déli részében lassanként helyreáll a nyugalom. A sváb földön Stauf Frigyes kemény harczok után végre túlsúlyra emelkedik. Welf 1096-ban megbékült a császárral és Bajorországot visszakapta.

A következő években más események vonták magukra a közfigyelmet. II. Orbán pápa felszólítására és fölkelésülve Remete Péter s más papok tüzes szónoklatain, 1096 tavaszán tömérdek nép tódult nyugatról keletre, hogy a hitetlenektől elragadja Jeruzsálemet s a Szentföldet. Először Remete Péter vezérlete alatt jött egy csapat Bajorországon át Ausztriába és Magyarországra; ezt követte egy másik Gottschalk nevű pap, s egy harmadik Emicho gróf, egy Rajna-vidéki hirhedt rablólovag vezetése alatt, ugyanazon az uton, míg egy negyedik csapat Volkmár nevű pap vezetése alatt Csehországon vonult át. Azonban ezek nagyobbrészt a legalsóbb néposztályból való emberek voltak, keverve mindenféle csöcselékkel és férfiruhába bujt nagyszámú könnyelmű asszonynéppel, fanatikus papoktól és elzüllött lovagoktól vezetve, a kik veszélyesebbek voltak a német városokban élő zsidókra, mintsem a mohammedánusokra nézve, s a kik általában rablásra és zsákmányolásra áhitoztak. Ezek a keresztesek nem igen voltak alkalmasak arra, hogy

osztrák évkönyvek, a melyek II. Lipót halálát csak 1096-ra teszik, nem jöhetnek tekintetbe, miután egytől-egyig a melki évkönyvekre mennek vissza, ezek pedig nem egykoruak.

¹ *Urk. d. L. ob d. Enns*, II, 122.

Németország délkeleti részében a vállalatnak propagandát csináljanak, s azért itt csak kevesen csatlakoztak hozzájuk. Csak mikor híre jött, hogy a nemesebb elemek Német-, Francia- és Olaszországból, a melyek valamivel későbbben déli Európán vonultak át, Jeruzsálemet a szent sirral együtt elfoglalták, mikor mindenütt a templomokban a szószekről felolvasták a győzelmi híreket, akkor itt is fölébredt a lelkesedés. Mert támogatva buzgó püspököktől s a részben reformált, részben ujonnan alapított kolostorok szerzeteseitől, az egyházi irány épen a délkeleti határvidékeken oly erős gyökereket vert, mint sehol Németországban a sváb földön kívül, a mely vidékkel ezek a kolostorok a legszorosabb összeköttetésben állottak. Ennek folytán az öreg Welf, mikor 1101 tavaszán kereszties hadjáratra indult, épen itt talált élénk részvételre. Ita, III. Lipót osztrák örgróf anyja, Thiemo salzburgi érsek, Ulrik passauai püspök, Gisilbert admonti apát és sok más előkelő és közrendű hozzája csatlakozott. Azonban fárasztó útja közben Kis-Ázsia belsején keresztül ez a kereszties had az éhség s a szaraczénok folytonos támadásai következtében meggyöngült s végül teljesen szétveretett. Ita úgylátszik csatában lelte halálát. Thiemo, a salzburgi érsek fogságba esett és vértanulahalt szenvedett. Welf megmenekült és eljutott Jeruzsálembe, azonban útjában hazafelé november 8-án Cziprus szigetén meghalt. Az előkelő személyek közül csak a passauai püspök tért haza szerencsésen.¹

¹ A kereszties hadjáratban résztvevőkről lsd. Riezler-t a „Forsch. z. deutschen Gesch.“ XVIII, 552. s k. I. V. ö. Comte Riant-tól: La légende de martyre an Orient de Thiemo archevêque de Salzbourg, a „Revue des questions hist.“ 39. köt. 218. s kk. II.

Nemsokára Németországban a harc, a mely soha meg nem szűnt, új hévvel kitört s a pápai pártnak sikerült a császár fiát, a nagyravágyó és ravasz V. Henriket arra bírni, hogy atyja ellen föllázadjon. 1105. szeptember havában apa és fiú Bajorország északi részében szemközt állott egymással, csak a Regen folyó választotta el őket. Napról napra várták a döntő csatát. A királynak ekkor sikerült atyjának legtekinélyesebb hívét, Lipót osztrák örgrófot megnyerni azzal, hogy nővérének, Ágnesnek kezét neki ígérte. Lipót és sógora, Bořivoy cseh herczeg, a császárnak tudtára adták, hogy a fejedelmek nem akarnak harcolni.¹ A magára maradt császár ekkor Csehországon és Szászországon keresztül a Rajnához vonult vissza s a következő évben minden oldalról árulástól környezve, egyházi átok súlya alatt meghalt. Lipót osztrák örgróf, jutalmul a császártól való elpártolásaért, csakugyan elnyerte V. Henrik nővérének, Ágnesnek a kezét, a kinek férje, Sváb Frigyes épen akkor elhalt. Ágnessel Lipót még 1106-ban kelt egybe.²

V. Henrik alatt is hasonló hevességgel folyt a harc a császárság s a pápaság között. Csak 1122-ben fejezte azt be a wormszi konkordátum. Ez alkalommal is Abensberg Konrád, a salzburgi érsek és Ulrik, a passauai püspök szemben állottak a császárral, a mióta ez 1111-ben elfogta Paschalis pápát Rómában. Igaz, hogy déli Németországban teljesen elszigetelve maradtak. Konrád, a kit a császár letett, először Matildá-hoz, a tusciai örgrófnőhöz volt kénytelen menekülni, majd a

¹ *Ekkehard* 228. s. k. I. *Cosmas* III, 18, 110. I. *Vita Heinrichi* 9. f. M. G. SS. XII, 278. *Ann. Hildesh.* III, 109. *Otto Fris. Chron.* 7. f. 9. I. V. ö. Buchholz-tól: *Ekkehard v. Aura*, 201. s. kk. II.

² *Ann. Mellic.* M. G. SS. IX, 500. az 1106. évhez.

távoli Admont-ban élt egy ideig, mignem Szászországba, a császár ellenségeinek főfészkébe ment. Csak 1121-ben térhetett vissza Salzburgba, miután a császárral megbékült.¹

III. Lipót osztrák örgróf egészen más magatartást követett. Jámbersága ellenére, a minek következtében 1484-ben szentté avatták, mint déli Németország valamennyi világi fejedelme, a császárhoz rendületlenül hű maradt. Ismételve környezetében találjuk.²

Egyébiránt Lipót, mint korának igazi gyermeke, egészen az egyházi irányhoz csatlakozott, mint azt kolostoralapítványai mutatják. Igaz, hogy ez nem mindig különös vallásosság jele, miután úgyszólván divattá lett, hogy minden gazdag nemesi családnak külön monostora legyen. Az osztrák örgrófoknak Melk-ben volt ily monostoruk, a melynek alapítása, ha nem is I. Lipótra, de valószínűleg I. Henrikre vihető vissza,³ a melyet azonban II. Lipót a világi papok számára alapított kolostorból Benedek-rendű kolostorrá változtatott át. Mégis III. Lipót alatt az egyházi alapítások annyira megszorodnak, hogy valóban kiválóan buzgó vallásos érzületére következtethetünk. Mindenek előtt Klosterneuburg-ban világi papok számára káptalant alapított, a melyet gazdagon ellátott birtokokkal és

¹ *Vita Chunradi aepi.* M. G. SS. XI, 68—71. V. ö. a mondaszerű tudósítást u. o. 41. l. és általában Konrád-ról Meiller: *Regesten d. Salzburger Erzbischöfe*, 1—56. l. Schmued L. a „Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule am Schottenfeld in Wien“, 1860. Riezler I, 572. s kk. II. Mayer, 132. s kk. II.

² 1108. szept. 6. Tulnban; szeptember 29. Pozsonyban; 1112. júl. 16. és 1114. jan. 17. Mainzban; 1121. márcz. 25. Regensburgban.

³ Hirsch: *Heinrich II.* I, 138. l. V. ö. általában Keiblinger-től: *Gesch. v. Melk.*

javadalmakkal, úgy hogy már 1114-ben hozzáfoghattak a nagy káptalani templom építéséhez. Az első prépost halála után saját fiát, Ottót állította a káptalan élére. Ottó, a kit mint annyi sok német theológust, atyja további kiképzés végett a híres párisi egyetemre küldött, visszatérése alkalmával tizenöt kísérelőjével Morimundban a ciszterciek rendjébe lépett, a mely akkoriban szent Bernát vezetése alatt újból felvirágzott. Ottó sürgetésére azután Lipót örgróf 1135-ben a Bécsi-erdő keleti lejtőjén, Heiligkreuz-ben, a ciszterciek részére kolostort alapított.¹ Más kolostoroknak, mint Melk-nek, Szt. Péter-nek Salzburgban, Szt. Flóriánnak, Göttweih-nek, Kis-Mária-Zell-nek² a Triesting forrásai mellett, Aldersbach-nak, Szt.-Miklós-nak Passau-ban, azután a salzburgi székes káptalannak, a berchtesgadeni prépostságnak, a passauai és bambergi püspökségeknek jószágokat adományozott vagy fiának közbenjárására ajándékokkal kedveskedett.³ Miután a klosterneuburgi kanonokok kötelességeiket az egyházi szolgálatot illetőleg elhanyagolták, az örgróf 1133-ban a salzburgi érsek s a passauai meg a gurki püspökök tanácsára őket Ágoston-rendű kanonokokkal helyettesíté.⁴

Eltekintve vallásos alapításaitól, főleg a magyarországi határvillongások kötötték le Lipót figyelmét. 1118-ban II. István magyar király nagyszámú

¹ Meiller, 57. sz. V. ö. 58. Juritsch szerint (148. s k. l.) már 1133-ban.

² Ő alapította? Lsd. Juritsch, 151. l.

³ Meiller, 4. 12. 15. 19. 26. 29. 31—35. 42. 44. 48—50. 54—56. sz.

⁴ *Cont. Claustroneob.* M. G. SS. IX, 609. s kk. II. Meiller: *Regesten d. Babenberger. Leopold III.*, 9—11. 24. 25. 28. 37. 40—42. 53. 59. 61. sz.

sereggel hadüzenet nélkül betört Ausztriába, elpusztította a Lajta mellékét s nagy zsákmányt hurezolt el. Az örgróf azzal bosszulta meg magát, hogy szövetségben a cseh herczeggel megtámadta Magyarországot, bevette Kis-Martont és felgyújtotta, s az egész környéket tüzzel-vassal pusztította.¹ A karantán határvidékeket is gyakran fölkeresték rabló magyarok, elragadozták a marhát, elhajtották az embereket és rabul adták el, a vidéket pedig lassanként pusztasággá változtatták. Otakár, a stájer örgróf, úgylátszik semmit sem tett a határterületek védelmére. Konrád salzburgi érsek, a kinek a karantán határvidékeken jelentékeny birtokai valának, 1127-ben II. István királylyal külön békét kötött, azonban mégis legokosabbnak vélte, ha ottani birtokait a legfontosabb pontoknak — mint Leibnitz-nek a Mura mellett, Pettau-nak a Dráva mellett és Reichenburg-nak a Száva mellett — megerősítésével biztosítja.²

Noha III. Lipót kifelé nem lépett fel nagy zajjal, mégis a német fejedelmek előtt igen nagy tekintélyben állott, a mi kitünt a száli királyi család kihalta alkalmával.

Mikor a nagy választó-gyűlésen, a melyet 1125. aug. végén Mainzban tartottak s a melynél állítólag 60,000 lovag volt jelen, a döntést negyven fejede-

¹ *Otto Frising. Gesta.* VII, 15. *Ann. Mellic.* 501. l. az 1112. évhez, Wattenbach jegyzetével, s még egyszer a *Cod. Zwettl.* helyesen 1118-hoz. „Castrum, quod Ferreum vocatur“ bizonyára a mostani Kis-Martont, a Fertő-től nyugatra.

² *Vita Chunradi*, 19. 21. fej. M. G. SS. XI, 73—75. V. ö. Schmued: i. h. 24. l. A Magyarországgal való békét Meiller: *Reg. d. Salz. Erzbischöfe*, 424. l. 37. jegyz. 1125 és 1127 közé teszi.

lemből — a négy főtörzs mindegyikét tíz-tíz fejedelem képviselte — álló választmányra bízták, ezek Frigyes sváb herczeg, V. Henrik nővérének fián és Lothár szász herczegen, a száliak főellenségén kívül, Lipót osztrák örgrófot is ajánlották királyul. Nem tudjuk: vajjon ennek a kevésbbé hatalmas fejedelemnek jelöltsége komoly volt-e? noha buzgó egyházi érzülete mellett sokaknál az a körülmény is ajánlhatta, hogy V. Henrik nővérét birta feleségül. Lipót határozottan visszautasította a választást és pedig, mint egy jól értesült angol történetíró mondja, részint korára való tekintettel, részint fiainak nagy száma miatt, mert úgy vélekedett, hogy a birodalomban viszályokat támaszthatnának.¹ Így esett, hogy 1125. aug. 30-án megválasztották a szász Lothárt, a kinek az egyházi párt feje, Adalbert mainzi érsek eleitől fogva szánta a trónt.

Mikor Lothár 1125. november hóban Regensburgban, Bajorország fővárosában, első királyi székét tartotta, a többi bajor nagyokkal Lipót osztrák örgróf is megjelent.² Nemsokára azonban állása az új királyhoz megváltozott. Ez ugyanis Frigyes sváb herczegtől birtokokat követelt vissza, a melyeket V. Henrik halála után, mint ennek örököse, magához ragadott, de a

¹ „Lipoldus opponens senectutem et filiorum numerum, ne per illos, si ipse promoveretur in regnum, regni fieret divisio, a se repulit imperium“ *Simeonis Dunelm. Hist. Cont. M. G. SS. XIII*, 159. Erre a forrásra, mely a *Narratio de electione Lotharii*, M. G. SS. XII, 510. s. kk. II. adatait megerősíti és kiegészíti, Bernhardi V.: *Lothar von Supplinburg* című művében figyelmeztetett, a ki 33. l. 76. jegyz. és 34. l. 77. jegyz. behatóan tárgyalja a választást. V. ö. még: Giesebrecht IV², 416. s. kk. II.; Maurenbrecher: *Königswahlen*, 136. s. kk. II.

² A november 20-án kiadott oklevélben tanuként szerepel Stumpf, 3228. sz.

melyek a birodalmat illették. Miután Frigyes ezeket a birtokokat nem akarta kiadni, 1126. ujév táján száműzték, mire Lothár ellenségei 1127. decz. 18-án Frigyes öccsét, Konrádot megválasztották ellenkirályul.

Lipót osztrák őrgrof rokonszenvével határozottan a Staufok pártján állott, a kik mostohafiai voltak. Nem vett ugyan részt a trónért folytatott küzdelemben. De távol tartotta magát ezentúl a királytól és igazi érületét kimutatta azzal, hogy Henrik bajor herczegnek, Lothár vejének, a regensburgi püspökkel s ennek rokonával, a wolfrathshauseni gróffal való viszálya alkalmával 1133-ban a herczeg ellenfeleit támogatta.¹

Egy évvel azután, hogy az erélyes Lothár császár a Staufokat leverte, III. Lipót negyvenegy évi uralkodás után 1136. nov. 15-én meghalt.² Neje Ágnes harmincz évi házasságuk alatt tizennyolcz gyermekkel ajándékozta meg, a kik közül hét gyermekkorban halt el, tizenegy azonban, ú. m. hat fiu és öt leány tulélte őt.³ Ketten, kik az egyház szolgálatába állottak, később magas méltóságra emelkedtek: Ottó, a hires történetíró, 1138-ban freisingi püspökké, Konrád pedig 1149-ben passau püspökké, majd 1164-ben salzburgi érsekké lett. Leányai mindannyian férjhez mentek, egyik Boleszláv lengyel herczeghez, egy másik pedig Vladisláv cseh herczeghez. Az őrgroftságban feltűnően nem legöregebb fia, Adalbert követte, a kit pedig már az összes tőle függő kolostorok gondviselőjévé (Vogt) neve-

¹ Bernhardi, 502. l.

² A bizonyítékokat lsd. Meiller-nél: *Babenberg. Reg.* 24. l. és Bernhardi-nál 618. l. 65. jegyz.

³ *Cont. Claustroneob.* 610—612. sz.

zett ki,¹ nem is második fia Henrik, „a kit atyja kevésbbé szeretett“,² hanem — mindenestre a császár megegyezésével — harmadik fia, IV. Lipót. Adalbert talán már atyja halálakor betegeskedett, mert úgy látszik, hogy már a következő évben, nov. 8-án elhalt.³ A két fivér közt viszályok támadtak, a melyeknek kiegyenlítése végett, talán anyjoknak, Ágnesnek ösztönzésére, az osztrák országnagyok Tulnban gyűlést tartottak.⁴

¹ U. o. 610. l. Hogy ő volna a „marchio Adalbertus“, a ki Lothárnak 1136. okt. 3-án kelt (Stumpf-nál: *Acta imp.* 122. l.) oklevelében a tanuk közt szerepel, s a kit az *Annalista Saxo* p. 774 még 1137 nyarán, mint Alsó-Olaszországban jelen voltat említ, mint Giesebrecht IV, 444. l. véli, s mint utána Riezler I, 620. l. valószínűnek tartja, nem hiszem, mert a birodalmi kanczellária akkoriban örgróf fiának bajosan adta a „marchio“ czimet, Adalbert pedig bizonyára még nem kapta volt Ausztriát hűbérül. V. ö. a következő jegyzetet.

² U. o. 610. l. III. Lipót fiainak korviszonyaira nézve lsd. fejtegetéseimet a „Mittheil. d. Instituts“, II. köt. 382. s kk. ll.

³ Meiller, 217. l. 156. jegyz.

⁴ Az örgrófné oklevelet állit ki „ap. Tulnum oppidum, ubi pro reconciliatione duorum fratrum Liupoldii et Adalberti convenerat conventus principum.“ Meiller, 24, 1. Hogy a viszály a határgrófság birtoka miatt támadt-e, vagy hogy talán olyan birtokokról volt szó, a melyeket Adalbertnek amazért kárpotlásul kellett volna nyernie, nem tudjuk. Adalbert azután még egyszer öccsének, Lipót örgróf-nak 1137. oklevelében emlittetik, de csak mint „advocatus“ (Meiller 25, 3), a miből következne, hogy valóban kizárták a határgrófság örökösödéséből, a mit Bernhardi, 618. l. 67. jegyz. kétségbe von.

HATODIK FEJEZET.

Küzdelem Bajorországért és Ausztriának hercezség rangjára emelése. (1138—1156.)

IV. Lipót uralkodása egészen más jellemű, mint jámbor atyjáé. Nemsokára, hogy uralkodásra jutott, 1137. decz. 3-án meghalt Lothár császár, a ki Németország állását kifelé egy időre új fénynyel vette körül. Halálos ágyán egyetlen lánya férjének, Henrik bajor hercegnek, Welf fiának átadta a birodalom jelvényeit s ezzel utódjául ajánlotta. Azonban némely fejedelmek, főleg a Staufok, ellenszenvvel viseltettek a büszke Welf iránt, az egyházi párt nem akart hatalmas császárt, a ki a pápával szembe szállhatott volna. Albero trieri érsek ösztönzésére s egy pápai követ jelenlétében néhány fejedelem 1138. márczius 7-én elhamarkodva Stauf Konrádot választotta meg királyul.¹ III. Konrád nem volt eléggé mérsékelt és ügyes, hogy elkerülje a harczot a hatalmas bajor herceggel, a ki biztos reményt táplált a trónra s most is vonakodott a birodalmi jelvényeket kiadni. Az alatt az ürügy alatt, hogy két hercezség nem lehet egy kézen, a király megtagadta a Welfnek a szász hercezség átengedését, a melyet Lothár vejének ígért, s mikor ellenséges magatartást tanusított, az 1138 nyarán tartott birodalmi gyűlésen átokkal sújtotta, majd karácson

¹ Uralkodásáról l. Bernhardi: *Konrad III.*

után még a bajor herczegségtől is megfosztotta.¹ Ezt a következő tavasszal² mostoha fivérének, IV. Lipót osztrák herczegnek adta, a kinek állása Bajorországban annyiban nyert támaszt, a mennyiben testvére Ottó röviddel előbb freisingi püspökké lett. Lipótot egyelőre az egész országban elismerték herczegül, és birtoka további támadások ellenében biztosítva látszott, mikor Henrik, a ki mindenekelőtt Szászországot igyekezett megtartani, 1139. október 20-án, élete virágában megbetegedett és meghalt. Egyik mostoha fivérének fölemelése azonban nem volt elég a királynak. Lipót öccsének, Henriknek is adott fejedelemséget, a mennyiben 1140 tavaszán a rajnai pfalzgrófságot neki adományozta.³

Azonban épen ez egyetlen hozzá közel álló család túlságos pártolásával a király, a ki ellen Henrik bajor herczeg halála után ennek öccse, Welf s a legtöbb szász ellenséges indulatot tanusított, új ellenségeket szerzett magának. Nemsokára Bajorországban az új herczeg ellen két Vallei gróf támadt fel a Scheiern-Wittelsbach családból.⁴ Mikor Lipót várakat ostromolta, Welf számos haddal segítségükre jött és Lipótot 1140. augusztus 13-án súlyosan megverte. Welfet azonban nemsokára maga a király szorongatta. Lipót erős kéz-

¹ Giesebrecht IV, 177. 179. 181. a hozzátartozó jegyzetekkel, 458—460. I. Bernhardi, 40—43. I. 51—56. I. 66. s k. I.

² Az időre nézve I. Giesebrecht IV, 460. I. Jaffé: *Konrad III.* 221. I. ellenében.

³ Mint Pfalzgraf először 1140. május 1-én kelt oklevélben kerül elő, Stumpf 3411. sz. V. ö. Bernhardi, 137. I. 20. jegyz.

⁴ A bajorországi harcokról, a melyekre nézve Otto Freising. *Cron.* VII, 25. 26. a főforrás, lsd. Giesebrecht IV, 188. s kk. II. Riezler I, 633. s kk. II.

zel levert minden ellenállást, a mely Bajorországban támadt, midőn alig harmincz éves korában, 1141. október 18-án gyermektelenül elhalt.

A király most az osztrák határgrófságot Lipót öccsének, Henriknek adományozta, a ki ezért lemondott a rajnai pfalzgrófságról. A bajor hercegséget egyelőre megtartotta. Egy idő múlva végre úgy látszott, hogy az ellenséges pártok közt béke jön létre. A birodalmi gyűlésen, a melyet 1142. május elején Frankfurtban tartottak, Henrik bajor herceg özvegyét, III. Lothár leányát, Gertrudot rábirták, hogy az osztrák örgrófnak, III. Konrád öccsének nyujtsa kezét. Másrészről a király első házasságából született fiát, „Oroszlán“ Henriket, Szászország hercegéül ismerte el. Ez 1143 elején anyja kívánságára lemondott a bajor hercegségről, a melyet aztán mostoha atyja Osztrák Henrik nyert hűbérül.¹

Hercegségét különben Henrik nem bírhatta békével, mert unokaöccsének lemondása után Welf gróf, a sváb és bajor családi birtokok tulajdonosa Bajorországra igényt támasztott és némely ottani előkelő részéről pártolásra is talált. 1143. április 18-án meghalt Gertrud, Henrik felesége, gyermekágyban, s ezzel elszakadt a kapocs, a mely Henriket a Welf házhoz fűzte. 1145-ben hozzájárult ehhez Henrik viszálya a regensburgi püspökkel, a mely alkalommal egyébiránt sógoránál, a cseh hercegnél támogatásra talált. A regensburgi püspökség birtokait Henrik harcossai s a csehek, valamint más szövetségesek tüzzel-vassal pusztították és fosztogatták. Viszont a püspök és Kon-

¹ Az időre nézve v. ö. Giesebrecht IV, 207. l., a kihez csatlakozik Bernhardi, 313. l. is.

rád salzburgi érsek ellenségeiket egyházi átokkal sujtották, a melyet a pápa is megerősített.¹ Talán ezzel függ össze az ugyanakkor támadt háború Henrik és Otakár stájer örgróf közt, mely alkalommal Ausztriát mindkét fejedelem emberei pusztították.²

A magyarokkal is szerencsétlen háborúja volt Henrik herczegnek, a mire a trónkövetelő Borisz herczeg adott okot. A nyugtalan herczeg, miután a lengyelektől már nem remélhetett segítséget, Vladisláv cseh herczeghez fordult, a ki viszont III. Konrád király oltalmába ajánlotta. A király 1146 nyarán tényleg segítséget ígért Borisznak II. Géza király ellen, noha ez tulajdon fiának sógora volt.³ Már előbb, ápril elején, Beugen Hermann és Plaien Liutold grófok, a kiket Borisz pénzzel megnyert, néhány osztrák miniszterialissal éjnek idején megrohanták és elfoglalták Pozsony városát, Magyarország kulcsát, a mi Konrád támadását nagyon megkönnyítette volna.

Ámde Konrád annyira el volt foglalva más felé, hogy könnyelműen adott ígérletét be nem válthatta. Ellenben az ifjú Géza gyorsan nagy sereget gyűjtött, ostrom alá vette Pozsonyt és annyira szorongatta, hogy a német lovagok, nem lévén kilátás a fölmentésre, a várost háromezer font ezüstért átadták.

Érthető, hogy Géza a német királyt és Henrik osztrák örgrófot, Bajorország herczegét, nem tartotta egészen ártatlannak a béke megszegésében, habár a

¹ Giesebrecht IV, 207. s k. l., 218. a jegyzetekkel. Riezler I, 637. s kk. II.

² *Cont. Claustro-neob.* 614. l. Giesebrecht IV, 218. l. Riezler I, 639. l., és Bernhardi, 480. l. biztosra veszik ezt az összefüggést.

³ Otto Frising: *Chron.* VII, 34. l.

közvetetlen tettesek az ellenkezőt állították. Hogy magát megbosszulja, legalább 70,000 főből álló sereget gyűjtött és szeptember 11-én átkelt a Lajtán, el lévén határozva, hogy Henrik herceget, a ki hadaival a Fische mellett állott, megtámadja. Mivel a kiküldött kémek szolgálatukat nagyon felületesen végezték, az osztrákoknak a magyarok közeledéséről sejtelmök sem volt; sőt némely felgyújtott háznak felszálló füstjéből azt következtették, hogy a magyarok megkezdték a visszavonulást s hogy táborukat elégették. Hogy az ellenséggel még találkozassék, a vitéz, de nagyon is tüzes herceg előre rontott, a nélkül, hogy seregét csatarendbe állította volna. Övéi egyes bomlott csapatokban követték. Egyszerre csak ráakadtak az ellenségre, de nem a futó, hanem az előnyomuló ellenségre. A könnyű íjjászokat, a kik a magyar sereg mindkét szárnyát megelőzték, az osztrákok megrohanták és majdnem teljesen felkoncizolták. Ezek mögött azonban a magyar derékhadra bukkantak, a mely Belus nádornak, a király anyai nagybátyjának vezérlete alatt állott, továbbá a tizenkétezer lovasból álló tartalékra a király személyes vezérlete alatt, a kit a csata előtt öveztek fel karddal. A németek oly hősiezen harczoltak, hogy a csata kimenetele sokáig kétes volt. Végre utóhaduk futásnak eredt, a mit a herceg az iszonyú portól nem vett észre. Egyszerre minden oldalról ellenségtől látta magát körülvéve. De bátor karjával utat tört magának, üldözve a magyaroktól, a kik a Fischá-ig követték. „Ebben a csatában a nemes és előkelő férfiak nagy része elesett — mondja Henrik öccse, Otto freisingi püspök — a köznépből pedig megszámolhatatlan sokaság. De még nagyobb volt, mondják, a veszteség a magyarok részén“. Gyöngé vigasztalás a

csata s a bajorok meg az osztrákok katonai tekin-
télyének elvesztéseért.¹

E közben déli Németországban mind nagyobb lett a zavar. Ekkor érkezett a Szentföldről a megrendítő hír, hogy Edessa, Jeruzsálem kulcsa, a hitetlenek kezébe került s hogy a keresztények uralma keleten komoly veszedelemben forog. Mikép VII. Lajos, a francia király, úgy III. Konrád is, elragadtatva Szt. Bernát lángoló ékesszólásától, 1146 karácson táján feltűzte a keresztet. 1147 pünkösd táján hetvenezer német lovas és számtalan gyalog a Duna mentén Ausztrián és Magyarországon keresztül keletre vonult. A király kíséretében voltak mostoha fivérei: Henrik, bajor herceg és Ottó, freisingi püspök, továbbá unokaöccse, a fiatal sváb Frigyes, más részről Welf, tehát mindkét ellenséges párt fejei, ezeken kívül a passauai és regensburgi püspökök, Vladisláv cseh herceg, Otakár stájer örgróf, Wittelsbach Ottó bajor pfalzgróf, két Andechs gróf és számos más előkelő, főleg Bajorországból és Karintiából.² Talán ugyanannyi francia követte őket királyuk vezérlete alatt. Azonban a fényes remények ellenére,

¹ Főforrás Otto Frising.: *Gesta Frid. I*, 30. 32. Rövidebb adatokat foglalnak magukban az osztrák évkönyvek: a *Cont. Zwetl. I*, az 1147. évhez, 538. l. (a csata napjának fölemlítésével), az *Auctar. Zwetl.* az 1146. és 1147. évekhez, 540. l., a *Cont. Cremif.* az 1146. évhez, 545. l., a *Cont. Admunt.* az 1145. 1146. évekhez, 581. l., a mely közli Pozsony megrohanásának idejét, de Freisingi Ottóval ellentétben Konrád király parancsára mondja megtörténtnek; a *Cont. Claustro-neob.* II, az 1146. évhez, 614. l. A magyar krónikáról (Márk 95. s k. l.; Thuróczi 144. s k. l.) lsd. észrevételeimet a „Mitteil. d. Instituts“ IV, 134. l. Hermann és Liutold családi nevééről pedig l. Riezler-től: *Geschichte Baierns I*, 644. l. 1. jegyz.

² Giesebrecht IV, 481. l.

a melyeket ezek a tekintélyes seregek keltettek, a vállalat siralmas véget ért. Már Kis-Ázsiában a keresztések nagy része az éhség s a kiállott fáradoalmak, valamint az ellenség támadásai következtében elpusztult vagy hazatért. A sereg romjait, a melyek eljutottak Palesztinába, megbénította az ottani keresztények lanyhasága. Damaszkus városának sikertelen ostroma után dicsőtelenül visszavonultak. 1149. május 1-én Konrád király és Henrik, Bajorország és Ausztria hercege, a ki Konstantinápolyban egybekelt Theodórával, Mánuel keleti-római császár unokahugával, Aquiléjában partra szállt.¹

Németország még most sem nyugodhatott meg. Először Welf a Staufok birtokait támadta meg a sváb földön. Mikor legyőzték és békére kényszerítették, az ifjú „Oroszlán“ Henrik atyai herczegségére, Bajorországra támasztott igényt. A király hajlandó volt a kiegyezésre s ez ügyben 1151-ben több birodalmi gyűlést is tartott. Azonban a daczos Welf mindannyiszor elmaradt, a miért a király számos ellenfeleit a szász előkelők közül ellene uszította. Már megkezdődtek az ellenségeskedések, mikor III. Konrád 1152. február 15. meghalt.

Miután Konrád körülbelül nyolcz éves kis fiút hagyott csak hátra, halálos ágyán unokaöccsét, a sváb Frigyet ajánlotta utódjául. E mellett nemcsak kiváló személyes tulajdonságai szóltak, hanem közeli rokonsága a Welfekkel is, továbbá az, hogy anyja Judit, Henrik bajor herczegnek, „Oroszlán“ Henrik atyjának a nővére volt. A Staufok és Welfek közt fenállott ellentét régtől fogva megbénította a birodalmat és minden viszo-

¹ Riezler a *Forschungen* XVIII. köt. 553. s k. 1.

nyait elmérgesítette. Hogy végre kiegyenlítsék, a leg-sürgősebb teendőnek látszott s erről annyira meg voltak győződve az összes fejedelmek, hogy „Barbarossa“ Frigyes 1152. márczius elején Frankfurtban egyhangúlag királylýá választották.

Hogy Németország nyugalmát biztosítsa s ezzel megszerezze az eszközöket a régi császári hatalom és különösen a birodalom jogainak Olaszországban való helyreállítására, Frigyes trónra emelése után azon fáradozott, hogy megszüntesse a Bajorországért folyt hosszú viszályt, persze oly módon, a mely unokabátyját igen, de nagybátyját nem eléghithette ki: tudniillik „Oroszlán“ Henriknek a bajor herczegségbe való visszahelyezésével.¹ Jogára támaszkodva Henrik osztrák herczeg sokáig ellentállt. Mikor 1152. október havában Würzburgba birodalmi gyűlésbe hívták, a hol a király szép szerével és törvényes úton akarta elintézni az ügyet, meg sem jelent. Két királyi széken: 1153. június hóban Wormsban és deczember hóban Speierben visszautasította a határozatot, mert nem idézték meg törvényes formában.² 1154. február elején Henriket és két fivérét: Ottó freisingi és Konrád passauai püspököt ugyan a királynál, Bambergben találjuk,³ azonban a kiegyezés még itt sem jött létre. Az 1154. június elején Gosslar-ban tartott legközelebbi birodalmi gyűlésen Henrik a törvényes megidézés ellenére sem jelent

¹ Hogy kezdettől fogva ez volt a szándék s az egyetlen mód, hogy Oroszlán Henriket kielégítsék, kétségtelen, ha a források nem állítanak is. V. ö. még Riezler I, 653. l.

² Otto Frising: *Gesta* II, 7. 9. 11. Henrik tanuként szerepel Frigyes királynak 1153. jun. 11. és 14-én Wormsban kelt okleveleiben. Stumpf 3671—73. sz. és *Acta imperii* 481. l.

³ Tanuk egy febr. 3-án kiállított oklevélben. Stumpf, 3681. sz.

meg, mire a jelenlevő úgy látszik, többnyire észak-német fejedelmek határozata értelmében a bajor herczegséget „Oroszlán“ Henriknek ítelték oda.¹ De mivel a király római útjára indult, az elvi elhatározásnál maradt a dolog, a nélkül, hogy kísérletet tettek volna, hogy „Oroszlán“ Henriket tényleg Bajorország birtokába helyezték. Henrik osztrák herczeg, a ki a királyt érthető okokból nem kísérte el Olaszországba, ezentúl is viselte a bajor herczegi czímet s az ország keleti részében, úgy látszik, ilyenül el is ismerték.²

1155 őszén Olaszországból való visszatérése után a császár egyik legelső feladatául tekinté, hogy a Bajorország miatt támadt viszályt végre megszüntesse. Ebből a czélból október közepére Regensburgba birodalmi gyűlést hívott össze és megelőzőleg nagybátyjával kétszer személyesen találkozott, hogy egyességre bírja. Noha a második találkozás alkalmával Henrik fivére, Ottó freisingi püspök is mindent elkövetett, hogy engedelkenységre bírja, Henrik mereven ragaszkodott jogaihoz. A császár s a herczeg elutaztak a nélkül, hogy elbucsúztak volna egymástól. Henrik azonban alig remélhette többé, hogy makacsságával célt ér, mert a császár október derekán Regensburgban ünnepélyesen beiktatta a bajor herczegségbe Oroszlán Henriket, a kinek a főváros előkelői és polgárai a császár parancsára hűséget is esküdtek.³ Azért a császárral való új találkozás alkalmával, a mely 1156.

¹ Otto Frising.: *Gesta* II, 11. V. ö. *Ann. Isingrimi maior*. M. G. SS. XVII, 313. l.

² Lsd. Henriknek 1150-ben és 1156-ban kiadott okleveleit Meiller-nél 36. s k. l., 29. 30. sz., s az ott idézett tanukat. V. ö. Riezler I, 666. s k. l.

³ Otto Frising.: *Gesta* II, 27. 28.

julius 5-én Regensburg közelében történt, javaslatait végre elfogadta.¹

A birodalmi gyűlésen, a melyet 1156. szept. 8-ára, Regensburgba hívtak össze,² a kötött egyességet a fejedelmeknek jóvá kellett volna hagyniok s azt ünnepélyesen ki kellett volna hirdetni. A gyűlés rendkívül látogatott volt. Az aquilėjai patriárka, a salzburgi érsek, a freisingi s a passauai püspökök, Henrik osztrák herczeg fivérei, továbbá a bambergi, regensburgi, brixeni és trienti püspökök, Welf és „Oroszlán“ Henrik herczegek, a császár öccse: Konrád és III. Konrád fia, Frigyes sváb herczeg, Vladisláv cseh herczeg és Henrik karantán herczeg, Engelbert isztriai örgróf, sok más fejedelemmel és nagygyal jelen voltak. Henrik osztrák herczeg maga nem jött Regensburgba, hanem két mértföldre kelet felé, a barbingi³ mezőkön sátrak alatt maradt, a hová a császár a nagyokkal és fejedelmekkel eléje vonult. Szeptember hó közepe táján itt hirdették ki az egyességet és hajtották végre. Henrik osztrák herczeg a császárnak két zászló jelképében visszaadta a bajor herczegséget, a melylyel aztán a császár Oroszlán Henriket ruházta fel. Ez azonban az osztrák határgrófságot és mindazokat a birtokokat, a melyeket hajdan Lipót örgróf a bajor herczegtől hűbérül birt, nevezetesen három, régtől fogva Ausztriához tartozó grófságot (valószínűleg a Traun folyó s a passauai erdő közt)⁴ a császárnak két zászlóval

¹ Otto Frising.: *Gesta* II, 29. 1.

² „In curia generali Ratispone in nativitate s. Marie virginis celebrata“, az 1156. szept. 17-én kiállított privilegium szerint.

³ Meiller, 38. 32.

⁴ Hogy a három, Freisingi Ottótól említett grófság nem foglalta magában az Enns felett levő egész tartományt, a mint

azonnal visszaadta. Hogy azonban osztrák Henriket, a ki addig herczeg volt, le ne alacsonyítsák, a mi ellenkezett volna a birodalmi szokással, a császár a fejedelmek tanácsa és ítélete alapján, a kiknek határozatát a cseh herczeg hirdette ki, Ausztriát a hozzátartozó grófságokkal együtt herczegség rangjára emelte s azt két zászló átnyújtásával nemcsak nagybátyjának, Henriknek, hanem Henrik feleségének, Theodórának is adta. Ugyanakkor a császár a herczegnek és feleségének egy szeptember 17-én kiállított privi-

korábban a „privilegium maius“ alapján hitték, nem szenved kétséget. Mert épen a közvetetlenül az Enns-től nyugatra eső terület, a Traungau keleti része, a melyet a stájer örgróf birt, ezentúl is 1180-ig a bajor herczegséghez tartozott, 1180-tól fogva pedig a stájer herczegséghez, a melytől csak 1254-ben választották el, a mikor is Ausztriához kapcsolták. (Lsd. *Ueber die Entstehungszeit der österreichischen Freiheitsbriefe* czimű értekezésemet a „Sitzungsber. d. kaiserl. Akad.“ XXXIV, 20. s kk. II. Minthogy egy nem sokkal későbbben írt melki följegyzés szerint (*M. G. SS. XXIV, 71. l. Straadt: Geburt d. Landes ob d. Enns* 76. l. szerint a kérdéses fejezetet később toldották be és pedig az írás után ítélve csak II. Otakár uralkodásának későbbi szakában, úgy hogy talán Herm. Altah.-ból vették) Ausztriát 1156-ban a rotensala-i erdőig terjesztették ki, Riezler (Hügel és Riezler: *Das Herzogtum Baiern zur Zeit Heinrichs des Löwen*, 217. s kk. II.) azt véli, hogy a fent említett grófságok alatt a schauenbergi grófok (helyesebben akkor még urak), a peugeni vagy rebgaui grófok s a wels-lambachi grófok (ezeknek birtoka örökség útján akkor a Formbachokra szállt) birtokai értendők, a melyek körülbelül a régi Ufgau-nak, az Attengau nyugati részének s a Traungau északnyugati részének felelhettek meg. Straadt eltérő nézete ellenében v. ö. Bachmann bírálatát a válaszsral és viszonzválaszsral a „Zeitschr. f. d. öst. Gymn.“ 1888. évf., továbbá Brunner H.-tól: *Das gerichtliche Exemptionsrecht d. Babenberger* a „Sitzungsber. d. kais. Akad.“ 47. köt., 47. s kk. II.

legiumban még különös kiváltságokat adott, a melyeknél fogva Ausztria kedvezőbb helyzetbe jutott más birodalmi fejedelemségeknél. E szerint a herczegség nemcsak a fiúkra, hanem a lányokra is átszáll; de ha Henrik és felesége gyermektelenül halnak el, jogukban áll, hogy a császárnak akárkít ajánljanak utódjokul. A herczeg megegyezése nélkül a herczegség területén belől senki sem bíraskodhatik, a minek következtében a herczeg hatalma jelentékenyen gyarapodott és biztosítva volt további királyi exemptiók, különösen az egyházi birtokok exemptiója ellen. Végül a herczeg a birodalommal szemben nem kötelezhető egyébire, mint hogy meg kell jelennie a Bajorországban tartott császári székeken, föltéve, hogy meghívják, továbbá, hogy minden hadjárathoz, a melyet a birodalom Ausztriával szomszédos ország ellen indít, a maga kontingensét ki kellett állítania.¹ Ily módon Ausztria különálló, a birodalomtól majdnem független herczegséggé lett.

¹ A külső eredményekről lényegesen egybehangzóan tudósítanak Otto Frising.: *Gesta* II, 32. s a szept. 17-én kelt *Privilegium (minus)*, a melyet legjobban Wattenbach adott ki az „Arch. f. österr. Gesch.“ VIII, 110. l. Hitelességét Ficker mutatta ki a „Sitzungsber. der kais. Akad.“ XXIII, 489. s kk. II. Az u. n. *Privilegium maius* hamis voltáról lsd. alább IV. Rudolf herczegnél. Hogy mindkét Henrik beiktatása ugyanazon a napon történt, a melyen a privilegiumot kiállították, ha nem is bizonyos, de mindenesetre lehetséges, miután Freisingi Ottó szerint is a fejedelmek „mediante iam Septembre“ jöttek össze és azután a császárra „per aliquot dies“ várniok kellett. A melki évkönyvek (*M. G. SS.* IX, 504. l.) és nyilván ezek nyomán a *Cont. Zwettl.* u. o. 538. l. az 1157-ik évhez szeptember 10-ét mondják Henrik herczegi rangra emelése napjául.

HETEDIK FEJEZET.

Ausztria herczegség rangjára emelésétől a stájer határgrófsággal való egyesülései. (1156—1198.)

Az 1156-ik év fontos korszakot alkot Ausztria történetében. A határgrófságnak Bajorországtól való elválasztásával és herczegség rangjára emelésével a királyi hatalmat kivéve minden egyéb hatalomtól felszabadult. Most kezdődik a tartomány fejedelmének törekvése, hogy jogait bent mindinkább kibővitse, a mit megkönnyített az, hogy Ausztriának, mint határgrófságnak szervezete már korábban egységesebb volt s hogy nem volt grófságokra szétdarabolva, hanem közvetlenül a tartomány ura alatt állott; továbbá hogy Ausztriát nem szakították meg terjedelmes egyházi birtokok, miután a régi határgrófságban a püspökök birtokai korán sem voltak oly nagy kiterjedésűek, mint a legtöbb más német herczegségben.

Az 1156-iki kiváltságlevélnek az a határozata, hogy senki a herczeg megegyezése nélkül a tartományon belül birói hatalmat nem gyakorolhat, alkalmat nyújtott arra, hogy az egyházi territoriumokban is a főhatalmat a maga kezébe kerítse, és Henrik nem is késedelmeskedett, hogy jogait a legtágabb értelemben érvényesítse. Még tulajdon fivéreivel, a freisingi és passauai püspökökkel is csakhamar viszályba keveredett, mert Ausztriában volt alattvalóiktól új jogokat és szokatlan szolgálatokat követelt. A császár

maga érdeklődött ez ügy iránt. Az 1158. január hóban Regensburgban tartott birodalmi gyűlésen azon fáradozott, hogy a herczeg és Freisingi Ottó között kiegyezést hozzon létre s úgy látszik, ez egyelőre sikerült is. Teljesen azonban csak Ottó utóda, Albert alatt egyenlítették ki a fenforgó viszályokat, bizonyára 1164-ben, mikor a püspök Ausztriába ment s a herczeget egyességre bírta. Évi adó ellenében, a melyet a püspök birtokaitól fizetett, a herczeg — persze csak a maga és Albert élete fogytáig — megegyezett abban, hogy az említett birtokok minden rendes szolgálatától mentesek legyenek s hogy ott bírái vagy tisztviselői közül senki se járhasson el hivatalos ügyben. A herczeg viszálya fivérével, Konrád passauai püspökkel oly heves volt, hogy 1164. márczius havában a pármai birodalmi gyűlésen jelen volt fejedelmek a császárt arra kérték, hogy vegye a kezébe ezt az ügyet. Eberhard salzburgi érsek azonban, a kinek a császár kivánságára a brixeni és gurki püspökökkel s ha lehetséges: a stájer örgróffal kellett volna a viszályt elintézni vagy legalább fegyverszünetet létrehozni, úgy látszik semmit sem végezhetett, noha még halálos ágyán († 1164. jul. 22-én) is fáradozott ez ügyben.¹

¹ Ezekről a viszályokról, sajnos, csak nagyon hiányos értesüléseink vannak: a Freisinggel valókra nézve kútforrásunk Ottó folytatója, Ragewin: *Gesta Frid.* III, 13. és Albert püspök egyik levele Meichelbeck-nél: *Hist. Frising.*, Ia, 372. l. (az időre nézve l. Meiller *Reg. der Babenb.* 46. 63. és 64. a jegyzettel); a Passauval való viszályokra nézve pedig a császár levele (*M. G. LL.* II, 116. l.), a melyet a kiadó s ennek nyomán Stumpf, 3863. sz. 1159. aug. havába tesz, holott Parmában ekkor tartott birodalmi gyűlésről nincs tudomásunk, végül forrásunk még a *Vita Eberhardi aepi. Salisb.* 10. fej. *M. G. SS.* XI, 82. V. ö. Riezler I, 668. l.

A császárnak a milanóiakkal folytatott harczaiban Henrik buzgón részt vett. Mikor ezt a várost 1158-ban ostromolták, mely alkalommal a II. Gézától a császárnak segítségül küldött magyar íjjászok is az ő parancsnoksága alatt állottak, különösen azzal tüntette ki magát, hogy nagy hévvel megrohanta a kaput, a mely előtt táborozott. Az ő s a cseh király közbenjárását kérték a milanóiak, mikor a sikerhez már nem volt reményök. A büszke város leverése után a legtöbb német fejedelemmel Henrik is hazatért.¹

A Milano ellen folytatott későbbi harcokban, a melyek 1162. márczius végén a leghatalmasabb lombardiai város lerombolásával értek véget, Henrik osztrák herczeg nem vett részt. Csak 1162 nyarán találjuk ismét Olaszországban a császár mellett.²

Mint egykor IV. és V. Henrik idejében, most is délkeleti Németország lett az egyházi viszályok főszínhelye. 1159. szept. 1-én meghalt IV. Hadrián pápa, miután közte, a ki VII. Gergely eszméiért küzdött, és Barbarossa Frigyes között, a ki a korábbi császárok legmesszebb menő igényeit képviselte, már-már kenyértörésre került a dolog. A biborosok testületében két párt állt szemben egymással, a melyek közül egyik a hierarchiai jogokat egész terjedelemben akarta fenntartani, a másik, a mely számra nézve persze sokkal kisebb volt, engedékenységgel akarta elkerülni a császárral való törést. Hosszas viszálykodás után végre szeptember 7-én a kisebbség jelöltjére, Oktavián bibo-

¹ *Ragewin* III, 36. 41. 44.

² Mint tanu szerepel I. Frigyesnek Páviában június 9-én és 10-én, és Bolognában június 30-án kelt okleveleiben. (Stumpf, 3949. s k. sz.) V. ö. *Acerbus Morena*, M. G. SS. XVIII, 639. I. Ápril 2-án még Bécsben állit ki oklevelet. Meiller 45, 36.

rosra nagy zavargás közt ráadták a pápai köpönyeget és mint IV. Viktort trónra ültették, tizenegy nappal később pedig a többség Roland kancellárt, a császár határozott ellenségét kiáltotta ki pápának III. Sándor néven.¹ I. Frigyes, a ki bizonyára kezdettől fogva el volt határozva, hogy Sándort nem ismeri el pápául, korábbi császárok példájára, mint az egyház fő védőura, a maga számára azt a jogot követelte, hogy zsinatot hívjon össze, a mely döntsön az egyik vagy másik pápaválasztás jogos volta felett és megszüntesse az egyházi szakadást. Sándor jogáról meg lévén győződve s abból a nézetből indulván ki, hogy a pápa egy ember ítéletének sincs alávetve, nem akart megjelenni a zsinaton, a mely 1160. február elején Páviában ült össze, de a melyen körülbelül csak ötven püspök, majdnem kizárólag Németországból és Olaszországból, tehát Frigyes alattvalói voltak jelen. Noha itt nem hiányoztak püspökök, a kik az elhatározást legalább késleltetni akarták, mégis Sándort elvetették és IV. Viktort jelentették ki törvényes pápául. III. Sándort azonban lassanként valamennyi független ország elismerte az egyház fejeül s ő nem mulasztotta el, hogy büntető eszközökkel éljen. De az átok, a melyet 1160. évi husvét táján a császárra s az egyházi szakadás többi előmozdítóira kimondott, továbbá a császár alattvalóinak hűségesküjök alól való feloldása nem mutatkozott oly hatásosnak, mint egy-

¹ Az egyházi viszonyokra nézve Reuter kitünő művere: *Geschichte Alexanders III. und der Kirche seiner Zeit.* (3 köt., 1860—1864) utalok, a melylyel összehasonlítandó Prutz H.: *K. Friedrich I.* (3 köt., 1871. 1874.) s az 1164-ig terjedő időszakra Giesebrecht, V. köt.

kor IV. Henrikkel szemben. Németországban sehol sem törődtek az átokkal, a német püspökök közül egy sem merte megtagadni az engedelmességet a császártól, csak kevesen vallották magukat III. Sándor híveiül. Ezekhez a kevesekhez tartozott a salzburgi érsek és néhány suffraganeusa.

Oly buzgó gregorianusoknak, mint Thiemonak és különösen Konrádnak működése, valamint a sok kolostor alapítása, a melyek mindannyian ugyanabban a szellemben működtek, a papság érzületére nem maradhattak tartós hatás nélkül. Konrád életírója mondja,¹ hogy ő maga hallotta, mikor III. Konrád egy Salzburchban 1149-ben tartott királyi széken úgy nyilatkozott, mikép sohasem látott papságot, a mely magatartásában s egész külső megjelenésében oly jó benyomást tett volna, mint az ottani.

Mikor Konrád harmincz évnél tovább tartó működés után 1147-ben elhalt, a papság egyhangúlag a vele egyérmű biburgi apátot, Eberhárdot választotta meg érsekké, a ki Bambergben és Párisban végezte tanulmányait, és theologiai ismereteivel, valamint szigorú életmódjával nagy tekintélyre emelkedett.

I. Eberhárd jó császári érmű volt, mint valamennyi német püspök I. Frigyes uralkodása kezdetén; de még inkább volt jó pápai érmű, a miben legtöbb német hivatalársától különbözött. Része volt azokban a lépésekben, a melyeket a német püspökök a Hadrián pápa s a császár között támadt első viszályok alkalmával az utóbbi érdekében tettek. De rajongott az egyház szabadságáért s nem helyeselhetette, hogy I. Frigyes kísérletet tett, hogy beavat-

¹ *Vita Chunradi* 17. fej. M. G. SS. XI, 73. 1.

kozzék a pápaválasztás érvényességének eldöntésébe.¹ Eberhárd, mihelyt mindkét részről a választásnál történekekről értesült, tisztában volt magával, hogy ki tekintendő törvényes pápául. Az 1160-ban február hóban Páviában tartott zsinatról távol maradt, a meny nyiben betegség ürügye alatt Treviso és Vicenza között visszafordult. Époly kevésbé jelentek meg suffraganeusai: Albert freisingi és Hartmann brixeni püspök, a kik közül az utóbbi szentség hírében állott és barátja volt Eberhárd érseknek, de egyúttal nagy tekintélyben állott a császárnál is, kinek gyóntatója volt. Konrád passauai püspök, az osztrák herczeg fivére, továbbá Hartwig regensburgi püspök ugyan részt vettek a zsinatban s a hozott határozatokat aláírták, de egy kikötéssel, a mely IV. Viktor elismerését részükről megfosztotta minden jelentőségtől, tudniillik a katolikus egyház jövődő elhatározásának fentartásával. Eberhárd teljes buzgósággal működött III. Sándor elismerése érdekében. A IV. Viktor ellen folytatott agitációnak ő a közép-pontja. Papsága, valamint vazallusai és miniszteriálisai úgyszólván egytől-egyig az ő pártján állottak. II. Géza Magyarország királya, a kit Lukács esztergomi érsek közvetítésével Sándor pártjára vont, a császár ellen még segítséget is ajánlott fel neki. Eberhárd azonban került a nyílt ellenállást, noha egy ideig a császártól távol tartotta magát. A Frigýestől Milano ellen

¹ Kimerítően tárgyalja a következő egyházi viszályokat Schmidt V.: *Die Stellung der Erzbischöfe und des Erzstiftes von Salzburg zu Kirche und Reich unter K. Friedrich I. bis zum Frieden von Venedig. (1177.)* Különnyomat az „Arch. f. österr. Gesch.“ 34. kötetéből. V. ö. Meiller: *Reg. d. Salzburger Erzbischöfe*, 84—128. l., a hozzátartozó jegyzetekkel.

kivánt segítséget ugyan nem küldötte el sem 1161-ben, sem 1162-ben. De legalább ürügyet használt és késznek nyilatkozott, hogy magát megváltja pénzen. Mikor a császár ezt az ajánlatot visszautasította és személyes megjelenését sürgette, III. Sándor megegyezésével Hartmann brixeni püspök kíséretében 1162. márczius havában megjelent nála, de első sorban azon fáradozott, hogy Sándor elismerésére bírja. És minthogy a császár ily öreg és általános tisztelet férfiúval szemben, a minő Eberhárd volt, maga is került minden erőszakoskodást, míg élt, nem történt közöttük összeütközés.

Merevebben állottak szemben egymással a pártok, mikor 1164. június 22-én Eberhárd elhunyt. A salzburgi kanonokok és praelatusok a többi papság s az egyház miniszterialisainak megegyezésével Konrád paszauai püspököt választották utódjául, azzal a föltétellel, hogy ép oly határozott híve lesz III. Sándornak, mint volt az elődje. Mivel Konrád a császár nagybátyja s az osztrák herczeg fivére volt, választói bizonyára azt remélték, hogy maguktartása miatt most is bántatlanul maradnak. E közben azonban az egyházi viszály jelentékenyen kiélesedett. IV. Viktornak 1164. április 20-án történt halála után Rajnald kölni érsek két biborossal hirtelen ellenpápát választatott: II. Paschalis-t, s a császárt rábirta ennek elismerésére. Minél kevésbbé számíthatott Paschalis általános elismerésre, mert hiszen a jognak még a látszata sem szólt mellette, annál határozottabban lépett fel érdekében a császár. Háromszor kérte őt Konrád salzburgi érsek, hogy ruházza fel a regáliákkal: ugyanannyiszor elutasította, mert nem akarta Paschalist pápául elismerni. Paschalis elismerését a császár legalább a maga

országában mindenképen ki akarta erőszakolni. A Würzburgban tartott birodalmi gyűlésen Frigyes Rajnald kölni érsek sürgetésére ünnepélyesen megesküdött, hogy a schismaticus Rolandot, vagy a pártjától választott utódját nem fogja elismerni pápául, hogy egy alattvalójának sem engedi meg elismerését s hogy csak Paschalisnak s ennek híveitől választott pápának fog engedelmeskedni. A császártól kényszerítve a legtöbb jelen volt püspök és világi fejedelem, részben persze siránkozás és jajgatás között, magára vállalta ezt a kötelezettséget. Ugyanezt az esküt hat hét alatt le kellett tenniük a papoknak s a püspökök vazallusainak és miniszteriálisainak is, az elsőeknek méltóságuk elvesztésének, az utóbbiaknak birtokaik elkobzásának s a birodalomból való számkivetésnek terhe alatt.

Konrád, salzburgi érsek és suffraganeusai, a freisingi püspök kivételével, már eleve nem jelentek meg Würzburgban. De ép az ő egyházmegyéjükbe ment a császár legelőször, hogy a würzburgi határozatok elismerését személyesen keresztülvigye. Jelenlétében az ujonnan megválasztott passauai püspök junius 29. alattvalóival letetette a kívánt esküt. Onnan a császár Bécsbe ment, a hol Henrik herczeg több országnaggyal ugyanazt az esküt tette le.¹

Konrád érseket a császár ítélőszéke elé idézték s mikor harmadszori idézésre megjelent ugyan, de szilárdan megmaradt meggyőződése mellett, kegyvesztetté lett. 1166. márczius 29-én a császár az érseket és párthiveit, különösen a kolostorokat, mint a birodalom ellenségeit, birodalmi átok alá vetette, elkobozta a salz-

¹ *Ann. Reichersberg*, M. G. SS. XVII, 472. 1.

burgi egyház összes birtokait és világiak között osztotta fel. A kilátásba helyezett préda okozta, hogy akadtak, a kik ezt az ítéletet végrehajtották. A Bajorországban levő salzburgi birtokokat Plain Liutold gróf és fivére, Mittersill Henrik gróf, valamint Wittelsbach pfalzgróf, a Karintiában levő birtokokat pedig Hermann herczeg s a kiskorú stájer örgróf miniszterálisai támadták meg és rabolták ki vagy gyújtották fel. Konrád miniszterálisai az ellenségekkel bátran szembe szállottak. Még szeptember 17-én az érsek Salzburgban körülbelül ötszáz theologust szentelhetett fel. Végre Salzburgból, a melyet elutazása után, mint hitték, Plain gróf parancsára 1167. ápril 4-én a szép Rupert-templommal együtt majdnem teljesen elhamvasztottak,¹ a jobban védett Friesachba, Karintiába ment, a hol úgy látszik az 1167-ik év legnagyobb részén át tartózkodott. Egyházi tekintélye ebben az időben is gyöngítetlen maradt, noha fivére, Henrik herczeg a császárhoz állott és szorultságában cserben hagyta. A klosterneuburgi prépost társai közül harminczat Friesachba küldött, hogy Konrád őket szentelje fel, mert „Passaunak nincsen katholikus püspöke.”² Miniszterálisainak hathatós támogatása s az egyházi büntetések az érseknek több mint egy év mulva végre nyugalmat szereztek. Még a császárral is mintha kibékülés akart volna létre jönni, mikor Konrádot 1168. szeptember 28-án az admonti kolostorban utólérte a halál.

A salzburgi papság s a nép ismét III. Sándor

¹ *Kalend. necrol. eccl. metrop. Salzburg.* Böhmer-nél: *Font.* IV, 578. l.

² *Cont. Claustro-neob.* I, 611. l.

egyik párthívét, Konrád nővérének fiát, Adalbertet, Vladisláv cseh király fiát választotta meg érsekké. Ismét remélhették, hogy választottjuk, mint a császár rokona, ennél elnézésre, ellenkező esetben atyjánál s talán nagybátyjánál, Henrik osztrák herczegnél támogatásra talál. Ámde az ifju fejedelem, a ki eddig cseh kolostorban élt s a ki még fel sem volt szentelve, nehéz állását nem volt képes betölteni. Mindjárt kezdetben magára haragitotta a császárt azzal, hogy a nélkül, hogy a regáliákat tőle megkapta volna, a wormszi konkordátum ellenére nemcsak föl-szenteltette magát, hanem meghódoltatta miniszteriálisait és hűbéreket osztogatott. Mikor végre 1169. junius hóban atyjával a bambergi birodalmi gyűlésen megjelent, a császár nem is bocsátotta maga elé. Augusztus elején Frigyes seregével Salzburg ellen ment, azzal a szilárd elhatározással, hogy az egyház-megyét elfoglalja s ellenállás esetén elpusztítja. Az ifjú érsek maga határozatlan és ingadozó lévén, alattvalóiba sem tudta azt a bizalmat önteni, a melyet a hatalmas császárral vívandó háború megkívánt. A miniszteriálisok vonakodtak a harcztól, a mely őket birtokaik elvesztésével fenyegette; maga Henrik, az osztrák herczeg, öccsének engedékenységet tanácsolt. Adalbert elvesztvén bátorságát, birtokait és egyházának jövedelmeit a császár alá vetette és egyházme-gyéjének legtávolabbi részébe vonult vissza. 1170. február derekán Frigyes újból Salzburgba jött s azután Friesachon át Leibnitzig, az érsekség leg-szélső keleti határáig ment.¹ Sehol sem talált ellen-

¹ Stumpf, 4109—4112. sz. *Cont. Admunt.* az 1170. évhez. M. G. SS. IX, 584. l.

állásra; még magasabb állásu papok is megjelentek előtte. A pápaság legerősebb vára Németországban a császár kezében volt.

Szilárd rendnek persze még sem vetették meg alapját Salzburgban. Adalbert nemcsak ezentúl is gyakorolta egyházi hivatalát, hanem egyháza birtokai-val is rendelkezett, noha lemondott róluk. Ingadozó magatartásával és kísérleteivel, hogy pénzzel és ígéretekkel a császár kegyét megnyerje, végre számos választójának becsülését is eljátszotta. A papság azonban vonakodott, hogy a pápa beleegyezése nélkül a császártól kívánt új érsekválasztást eszközölje, míg Sándor Adalbertet az ellene beérkezett panaszok ellenére sem ejtette el. Miután a császár 1174-ben a lombardiai városok leverése végett Olaszországba készült, előbb a maga felfogása szerint el akarta intézni a salzburgi egyház kérdését. E végből június végén Regensburgban birodalmi gyűlést tartott, a melyet sokan látogattak mind az egyházi, mind a világi nagyok közül, így Henrik osztrák és Hermann karantán herczeg, a salzburgi érsek valamennyi suffraganeusai, a freisingi püspök kivételével.¹ Adalbert is megjelent nagybátyjával, Henrik osztrák herczeggel, de nem érte el célját.

A császár befolyása alatt először a salzburgi suffragán-püspökök, azután az összes fejedelmek elfogadták az újonnan választott brixeni püspöknek Richer-nek indítványát, hogy Adalbertet tegyék le. Csak Henrik osztrák herczegnek volt bátorsága, hogy a határozat ellen szavazzon. Erre a jelenvolt salzburgi praelatusok

¹ V. ö. a *Chron. Magni. Presb. Reichensperg.*-sel (M. G. SS. XVII, 498. 1.) az oklevelek tanuit Stumpf-nál, 4163. s. k. sz.

és miniszteriálisok Henrik berchtesgadeni prépostot, az Adalberttel elégedetlen papság fejét választották meg érsekké, a kit a császár a regáliákkal azonnal felruházott.

Noha Henrik III. Sándornak volt a híve és választásába a császár nyilván csak azért egyezett bele, mert schismaticus megválasztását nem bírta kivinni, a salzburgi papság többségének ez az engedékenysége nem talált helyeslésre a pápánál, sőt inkább megsemmisíté Henrik választását. Adalbertnek tehát még mindig voltak párthívei, különösen a nagyszámú szerzetesek között. A klosterneuburgi, reicherspergi, seckauai és vorauai prépostok, a heiligkreutzi, zwettli, göttweihi, garsteni, admonti, szent-lambrechtli apátok és mások hívek maradtak hozzá.¹ Az egyházi zavarok Salzburgban ez okból csak akkor értek véget, mikor a császár a pápával Velenczében békét kötött, a mi 1177. július 22-én történt. Ebben Salzburgra nézve compromissumban állapodtak meg, a mennyiben a császár elejtette Henriket, a pápa pedig Adalbertet, és Wittelsbach Konrádot, a kit a császár mint III. Sándor párthívét a mainzi érsekségből elűzött volt, helyezték Salzburgba. Csak 1183-ban, mikor Konrád Mainzba visszatért, kapta vissza Adalbert a salzburgi érsekséget, míg Henrik már 1178-ban brixeni püspökké lett.

II. Henrik osztrák herczeg a rég óhajtott békét az egyház és állam között már nem érte meg, a mi személyes viszonyai mellett bizonyára fájdalmasan érinté. A császárral való viszályt gondosan kerülte.

¹ A pápai követnek, Walter bíborosnak a pápához intézett tudósítása szerint, a *Chron. Magni Presb.* 501. l.

Ha lelkében, mint annyi sok más, III. Sándor törvényességéről meg is volt győződve, ha helytelenítette is Frigyes eljárását a salzburgi egyház kérdésében, és fivérének, valamint unokaöccsének elmozdítását az érsekségből, mégis a pápa felszólítása ellenére ¹ érdekekben semmit sem tett. 1165-ben megesküdütt a szélsőségig menő würzburgi határozatokra, holott egyes világi fejedelmek az eskü alól kivonták magukat.² Még 1166-ban Wittelsbach Ottó pfalzgróffal a császár megbízásából diplomáciai küldetésben Konstantinápolyba utazott, a nélkül különben, hogy valami eredményt ért volna el.³ 1169-ben unokaöccsének, Adalbert érseknek tanácsolta, hogy legyen engedékeny a császár kívánságaival szemben. Hogy 1174-ben nem szavazott letétele mellett, azt Frigyes aligha magyarázta iránta való ellenséges indulatra.⁴ Az 1156-ban nyert privilegium fölmentette a kötelezett-

¹ Jaffé: *Reg. Pont.*, 8019. sz. 1171. vagy 1172. január vagy február havából.

² Helytelen azért, ha Prutz: *Friedrich I.* III, 24. l. azt mondja, hogy „épen az osztrák herczeg volt mindenkor a szakadás leg-határozottabb ellenzője és mindig buzgó párthive III. Sándornak“.

³ A Frigyes és Mánuel között kötendő béke, s a görögök és magyarok között kötendő fegyverszünet érdekében. L. *Cin-nammus* 261. s k. l. *Append. ad Ragew. Gesta Fried. M. G. SS.* XX, 492. l. az 1167. évhez (1166. helyett). *Cont. Zwettl.* 538. l. az 1166. évhez.

⁴ Az 1172-ik évhez a *Cont. Cremif.*, 546. l. megjegyzi: „Heinricus dux contra regnum iurat“, a mihez a kiadó ezt a magyarázatot fűzi: „dux Austriae“. Azonban „dux“ minden megjegyzés nélkül inkább a bajor herceget jelenti, miután Kremsmünster akkor nem tartozott Ausztriához, hanem Bajorországhoz. Különben „Heinricus dux Bawariae“ épen a megelőző mondatban emlittetik.

ség alól, hogy a lombardok ellen vívott harcokban részt vegyen.

Henrik herceg uralkodásának utolsó éveiben maga is háborúba keveredett szomszédjaival. Ezeknek a harcoknak általánosabb jelentőséget tulajdonítottak s az okot abban az ellenséges magatartásban vélték feltalálni, a melyet az osztrák herceg, mint III. Sándor párthive s mint Adalbert salzburgi érsek pártfogója a császár iránt tanusított, s a melylyel a császár-pártiaknak, sőt magának a császárnak ellenségeskedését vontta magára.¹ Azonban a pártok csoportosítása épúgy, mint az egykorú források adatai ennek a föltevésnek ellent mondanak. Ezek szerint az Ausztria és Csehország között támadt viszályra határvillongások szolgáltatnak okot.² A rengeteg „északi erdőt“, mely a Dunától északra majdnem az egész vidéket elborította, a német parasztok szorgalmas kezei lassanként nagyobbára kiirtották, és ugyanoly mértékben, mint a hogy ez Ausztria felől történt, tárgult az ottani herceg

¹ Igy Prutz H.: *Friedrich I.* III, 24–26. I. Sőt Dudik: *Gesch. Mährens* IV, 18. s k. I. szerint a császár „barátaira és némileg klienseire: II. Szobjeszláv cseh hercegre, Otakár stájer örgrófra és Hermann karantán hercegre ráparancsolt, hogy támadják meg Ausztriát.“ Pedig éppen az ifjú stájer örgróf s a magyar király, a ki szintén Ausztria ellenfeleihez tartozott, III. Sándor nyílt párthivei valának. Ellenben a karantán herceg, a ki mindenkor határozottan a császár pártján állt, Ausztria szövetségese. Mindezen felül mülhhauseni Gerlach (M. G. SS. XVII, 689. l.) azt mondja: (imperator) comperto ex-cidivo Austriae multum dicitur doluisse, et ita hoc factum primum fuit initium et quasi quoddam seminarium, unde Zobeuslaus perdidit gratiam imperatoris“.

² Gerlach-hal i. h. 688. l. egy osztrák kútfő: a *Cont. Claustro-neob.* III, M. G. SS. IX, 630. l. az 1175. évhez is megegyezik.

birtoka is észak felé. Mikor aztán az osztrák parasz-
tok irtásai a csehekével összeértek, Szobeszláv her-
cege, Vladisláv király utóda azt kívánta, hogy a
határerdőt az ujonnan művelt földekkel együtt neki
engedjék át. Miután az osztrákok tényleges birtokaik-
ról nem akartak lemondani, a csehek 1176-ban meg-
kezdték az ellenségeskedést. Szobeszláv támogatásra
talált Konrád Ottó znaimi fejedelemnél és III. Béla
magyar királynál, a ki azért haragudott Henrik osztrák
herczegre, mert befogadta öccsét Gézát, a ki 1175-ben
számos párthívével Ausztriába menekült.¹ A stájer ör-
gróf miniszteriálisai egyetértve a csehekkal, már a meg-
előző évben betörték Ausztriába s az Ausztria részén
állott Hermann karantán herczeg tartományába.² Viszont
Henrik herczeg miniszteriálisai és vazallusai Fischau
városát (Bécs-Ujhely mellett) s több falut hamvasz-
tottak el s a Traungaut Enns városával együtt tűzzel-
vassal pusztították.³ 1176. augusztus havában Szo-
beszláv és Konrád Ottó cseh-morva sereg élén, a
melyhez lengyelek, magyarok, oroszok és szászok
csatlakoztak, körülbelül hatvanezer emberrel Eggen-

¹ Henrik herczeg fia, Lipót, 1174-ben elvette Ilonát, Géza
herczeg nővérét s így sógora volt.

² Dudík IV, 19. l. ezt Ausztria ellenségeihez számítja.
Azonban, ha a *Cont. Admunt.* M. G. SS. IX, 585. l. az 1172-ik
évhez jelenti: „dux incendia in invicem exagitant, inter quae
ecclesia sancti Viti cum 300 hominibus exarsit“, ebből bizo-
nyára az ellenkező következik. St. Veit-et Karintiában, Kagen-
furttól északra, csak a stájerek s nem a távoli osztrákok ham-
vaszthatták el. V. ö. még: *Auctar. Lambac.* u. o. 555.

³ *Cont. Zwetl.* II, 541. l., a mely határozottan a csehek és
stájerek szövetségéről tudósít. *Cont. Admunt.* 585. l. *Cont.*
Claustroneob. III, 630. s k. l.

burgon át betörték Ausztriába. Ilyen nagy erőnek a herczeg nem állhatott ellent. Az ellenségek rémitő módon elpusztították az egész országot a Dunáig s a Morváig, a megerősített várak és városok kivételével, és mindent felprédáltak. Még a templomokat sem kimélték meg. Nemcsak tömérdek marhát raboltak el, hanem számtalan embert is rabul Csehországba hurczoltak. A csehek visszavonulása után Lipót és Henrik, az osztrák herczeg fiai, visszaadták a kölcsönt, Znaim vidékét pusztítván. Ez a cseheket és morvákat arra ingerelte, hogy újból hadat indítsanak Ausztriába, még pedig ezuttal annak nyugati részébe. Deczember hóban a zwettli kolostort és környékét tiz napig rabolták és gyújtogatva pusztították.¹

Mialatt Ausztria borzasztóan szenvedett az akkori barbár hadviselés következtében, Henrik herczeg november 29-én elbukott lovával, és miután a ló ráesett, kitörte a lábát, minek folytán 1177. január 13-án meghalt.² A skót barátoknak 1161-ben tőle alapított bécsi kolostorában temették el, a melyet családi sírhelynek szánt³, s így állandó nyugalmat abban a városban lelt, a melyet először ő

¹ Ezekről a csehekkel folytatott harcokról lsd. *Gerlach* i. h. 688. s k. l., azután az osztrák évkönyveket a M. G. SS. IX. T.-ban, t. i. *Cont. Zwettl.* 541. l.; *Cont. Cremifan.* 546. l.; *Cont. Admunt.* 585. l.; *Cont. Claustroneob.* II. és III. 616. 631. l. s végül *Magnus Reichersp.* M. G. SS. XVII, 501. l. Valószínűleg a a háború folyamán állították ki Henrik herczegnek Meiller-nél (53. s k. l. 903. és 904. sz.) olvasható, dátum nélküli okleveleit, az előbbi „sub vexillo ducis Austrie duello affixo“ Staatz-ban, Laa-tól délkeletre, az utóbbit Staatz-tól délkeletre, Prinzen-dorfban a Zaya mellett. V. ö. Meiller, 232. l. 249. jegyz.

² *Cont. Cremif.* i. h.; *Cont. Claustroneob.* III, i. h. *Gerlach*, 689. l.

³ Meiller 43. 51—53.

szemelt ki székhelyeül¹ s ezzel előkészítette későbbi fellendülését.

„Jasomirgott“ Henrikre, a mint később nevezték, Ausztriában nagyobb fia: V. Lipót, húsz éves ifjú következett.² Őt ugyan már az 1174 nyarán Regensburgban tartott birodalmi gyűlésen avatták fel herczeggé, mindazonáltal sógorának, Hermann karantán herczegnek kíséretében a császárhoz, Olaszországba ment. Február 24-én Candelare-ban, Pesaro közelében Ausztriát újból hűbérül nyerte.³ Azután százhatvan személyből álló kíséretével jelen volt Velenczében a pápával folytatott békealkudozásoknál s a béke megkötésénél, s így csak 1177 nyara utólján tért haza.⁴

A következő évben bosszút állt Szobeszláv cseh herczegen, a kit a császár idő közben letett, a meny nyiben ellenfelét, znaimi Konrádot pártolta ellenében, a cseh csapatokat junius 14-én megverte és Morvország egy részét elpusztította.⁵ Miután Szobeszlávot 1178-ban Frigyes, II. Vladisláv király fia megbuktatta, a császár az 1179. junius hó derekán Egerben

¹ Valamennyi osztrák fejedelem közül ő állított ki először Bécsben okleveleket és pedig uralkodásának későbbi korszakában. Általában majd minden oklevél, a melyben a hely meg van jelölve, innen datáltatott.

² 1157-ben, öccse Henrik (Mödling-ből) 1158-ban született. *Cont. Claustroneob.* 615. l.

³ *Cont. Claustroneob.* III, 631. l.; *Cont. Zwettl.* III, 541. l. Az utóbbi forrás adatait a jelenlevő fejedelmekről megerősíti I. Frigyes császárnak 1177. márcz. 16-án Coccorano-ban (Fano-tól délnyugatra) kelt oklevele Stumpf-nál 4190. sz., a hol a tanuk között Lipót is szerepel.

⁴ *Chron. Altinate* az „Archivio stor. Ital. I. serie VIII, 182. l.

⁵ Lsd. alább.

tartott birodalmi gyűlésen a két ország közt fenforgó határvillongást kiegyenlítette.¹

V. Lipótban (1177—1194.) az akkori idők jellemét ritka tisztaságban szemlélhetjük: egy részről a lovagias érzületet s a vallásos irányt, a melyek együttesen a Palesztinában tett hadjáratokban mutatkoznak, más részről nagyon is világias törekvést földi javak, a hatalom s a birtok kiterjesztése iránt.

Ép az utóbbi tekintetben nagy siker kísérte Lipót törekvéseit. Nemcsak hogy Albert és Gebhard beugeni vagy rebgaui (Vöcklaburg mellett) grófok tették meg örökösöskül², nemcsak hogy megszerezte úgylátszik Oroszlán Henrik bukása után a Haselgraben-tól s a Rodeltől a Nagy-Mühl-ig terjedő vidéket,³ hanem a stájer határgrofságot is sikerült megszereznie.

A stájer örgrófok⁴ a XII. században néhány év-

¹ Meiller, 568. l. a hozzátartozó földrajzi magyarázatokkal, 234. l. Nagyobb területről volt szó Weitrától északra. Weitrát magát egy nagy erdővel azután a cseh herczeg 1185-ben Kuenring Hadamar osztrák miniszteriálisnak adta hűbérül. *Cod. d. Morviae* I, 316. l.

² *Urkb. d. L. ob d. Enns* II, 414. l., a mely szerint mind a két gróf 1189. január 4-én már egy idő óta elhalt volt.

³ Straadt: *Geburt d. L. ob d. Enns*, 92. s k. l.

⁴ Zahn a *Festschrift zur Feier der vor 700 Jahren stattgefundenen Erhebung der Steiermark zum Herzogtum* (Graz, 1880.) 10. s k. l., azután a „Literar. Beilage der (Wiener) Montags-Revue“ 1881. 22. sz. azt a nézetet vallja, hogy az Eppensteinek a karantán herczegségbe történt visszahelyezésök után (1077.) a határgrofságot is elnyerték ismét, miután „1060-tól 1122-ig a traungauai örgrófoknak egyetlen kormánytettével sem találkoztunk ez országban“, továbbá, hogy csak 1122-ben bekövetkezett kihalásuk után nyerték el ismét a karantán határgrofságot a Traungauiak. Azonban az Eppensteineknek sem ismerjük valamely kormánytettét a karantán határgrofságban

tized alatt területöket rendkívül megnagyobbitották, a mennyiben nemcsak különböző egyházaktól szereztek jelentékeny birtokokat hűbérül, például Salzburgtól az ennsthalgaui grófságot, hanem gazdag örökségekhez is jutottak.

Henrik karantán herczeg, az Eppenstein-család utolsó sarjadéka, II. Otakár örgrófnak, a hasonló nevű első örgróf fiának, a ki feleségének egyik nővérét, Erzsébet osztrák herczegnőt birta nőül, „valóban fejedelmi birtokot“ hagyott a mai Stájerországban. Így a neu-markti völgyet Friesachtól a Muráig; a Felső Mura völgyében minden fekvőséget Murautól kezdve Kraubátig; Leoben környékén fekvő birtokát, az egész Mürz-völgyet a Mürz forrásaitól s a Semmering magaslataitól a Mura mellett fekvő Bruckig, végre minden birtokát Brucktól Göstingig a Mura mellett ép úgy, mint az oldalt fekvő völgyekben¹. Állítólag Friaulban is hagyott neki Henrik herczeg különféle birtokokat, így Cordenons-t Pordenone mellett és Ragogna-t.²

ez időből. Különben egyetlen kútfő sem szól az Otakárok letételéről vagy visszahelyezéséről. Bizonyos, hogy a Traungauiak ez időben tovább is viselték az örgrófi czímet és miután pusztán czímetes örgrófok akkoriban aligha voltak még, feltehető, hogy a határgrófságot tényleg bírták. Lsd. erről még Straadt: *Geburt des Landes ob der Enns*, 51. s kk. II.

¹ Zahn: *Festschrift* 11. I. V. ö. Wahnschaffe, 84. I. 253. jegyz.

² Így Enenkl: *Fürstenbuch*, Rauch-nál, SS. R. Austriac. I, 243. I., a ki Spilimberg-ot is öröklött birtoknak mondja, de tévesen. Az úgynevezett „Vorau geneologia“ szerint azonban ezeket a birtokokat csak II. Otakár unokája, Ottó, a naonei gróf halála után kapta. Mindkét forrást idézi és jegyzetekkel kíséri Meiller: *Salzb. Reg.* 522. I. és Zahn: *Friaulische Studien* az „Arch. f. österr. Gesch.“ LVII, 304. s kk. II. Zahn a *Festschrift*-ben, 12. I. a vorau följegyzéshez tartja magát, én Meiller-rel Enenkl állítását tartanám inkább valószínűnek.

II. Otakár fia, Liutpold (1122 – 1119.), a ki „fekete“ Henriknek, Bajorország hercegének egyik lányát birta feleségül, vagy ennek a fia: III. Otakár, az említett hercegtől több birtokot kapott hűbérül, a melyeket Henrik a birodalomtól nyert.

A legjelentékenyebb birtokokat III. Otakár (1129—1164.) szerezte. 1144-ben Hohenwart Piligrintől, Günther sanngauai örgróf atyjától csere útján megkapta az aquilėjai pohárnoki tisztet¹ s ezzel még több alkalma nyílt, hogy északkeleti Olaszország viszonyaiba avatkozzék. 1148. ujév táján, III. Konrád császár keresztes hadjáratában, a melyhez Otakár is csatlakozott, a hitetlenek elleni harcban elesett Bernhárd trixeni gróf, Henrik és Engelbert karantán hercegek fivére a Sponheimok családjából,² s most a tőle kormányzott Dráva-melléki vagy pettaui határgrófság Marburggal, mint középponttal, unokaöccsének, Otakár örgrófnak került a kezébe.³ Mikép Otakár birtoka itt dél felé a Dráván túlig, úgy tíz évvel későbbben észak felé a Semmeringen át a Piestingig terjedt. Mert mikor 1158-ban II. Ekbert formbach-pütteni gróf a milanóiakkal vívott harcban kora halálát lelte, a vele rokonságban állott stájer Otakár az úgynevezett pütteni grófságot, a Semmering mindkét oldalán, birtokába vette.⁴

¹ Zahn: *Urk. von Steiermark*, I, 232. l.

² A „comes B.“-t a hercegek fivérének mondja a *Vita Chunradi aep. Salisb.* M. G. SS. XI, 72. l. V. ö. Riezler I, 647. l.

³ Enenkl i. h. 244. l. V. ö. Felicetti II, 79. l.

⁴ Enenkl Rauch-nál I, 244. s a vorauai töredék Meiller-nél, i. h. 522. l. Már 1160-ban Otakár a Semmeringen Pütten területén a Cerwald-ban hospitiumot alapít. Zahn: *Urk. von Steiermark*, I, 394. l.

Ha eltekintünk az egyházi fejedelmek, különösen a salzburgi érsek birtokaitól, továbbá a sanní határgrófságtól vagy grófságtól s a windischgrätzi és murai kerületektől, a melyek akkor még Karintiához tartoztak, azonkívül a Friedau mellett levő grosssonntagi uradalomtól, a melyet, mint lakatlan területet, Pettau Frigyes, a salzburgi egyház miniszteriálisa, a magyarok rovására csak a XII. század végén foglalt el,¹ a stájer határgrófság III. Otakár halálakor majd mindenütt a mai határokig ért, sőt átlépte ezeket a Semmeringnél épúgy, mint az Ennsnél, a mennyiben a Traungau is az örgrófé volt. Ha nem lett volna bizonyos függésben a bajor hercegtől, a kitől hűbéreket birt,² s a kinek gyűlésein meg kellett jelennie,³ a legkiválóbb német birodalmi fejedelmek közé lett volna sorolható.

Oroszlán Henriknek 1180-ban bekövetkezett bukása után, a Bajorországtól való függés is megszűnt. Mert I. Frigyes szétforgácsolta a szász és bajor törzshercegségeket és romjaikból kisebb területiális hercegségeket alkotott, a melyekről azt hitte, hogy könnyebben fogja féken tarthatni.

Azért, mint előbb Ausztriát, úgy most a stájer határgrófságot is közvetetlenül a király alatt álló hercegség rangjára emelte,⁴ s ezzel a stájer határ-

¹ Felicetti ~~8~~ 47. s kk. II. 57. s kk. II.; II, 69. s kk. II.; 80. s kk. II.; 94. s k. I.

² V. ö. Zahn: *Urkb.* I, 228. I.

³ Lsd. fönt 192. I.

⁴ *Cont. Zwettl*, 541. I. *Cremifan.* 546. I. *Admunt.* 585. I. Azok az oklevelek, a melyekben már 1180 előtt fordul elő a hercegi cím, hamisak vagy későbbi évből valók.

grófság kormányzója a király vazallusainak első sorába, „a birodalmi fejedelmek“ közé lép.¹

A stájer hercegség önállósága azonban csak néhány évig tartott. Mert IV. Otakárnak, a ki atyját, III. Otakárt 1164-ben követte, nem voltak gyermekei s minthogy belpoklosságban szenvedett,² nem is volt rá kilátása, hogy lenni fognak. Azért elhatározta, hogy hercegségét Lipót osztrák hercegnek juttatja, és pedig, a hogy az 1186-ban kiállított végrendeletében mondja, mert mindkét fejedelem barátságban és rokonságban állanak egymáshoz, s mert Ausztriát és Stájerországot, mint szomszédos országokat, egy fejedelem jobban kormányozhatja. Az országról s a hercegi méltóságról Otakár persze nem rendelkezhetett, miután birodalmi hűbérek voltak s mint ilyenek a hercegnek gyermektelen halála után a császárra háramlottak.³

¹ Tudniillik birodalmi fejedelmek újabb, korlátoltabb értelemben, mikép Ficker: *Reichsfürstenstand*, I, 94. s kk. II. az 1180 után való időre nézve megállapította. A tágabb értelemben vett birodalmi fejedelmekhez természetesen már korábban is tartozott.

² „Otakarus elephantica egritudine percussus“, mondja a *Cont. Zwetl.* egykorú szerzője az 1189. évhez, 544. l.; „morbo elephantino infectus“ egy XIII. századi följegyzés Wilhering-nél: *Urkb. d. L ob d. Enns*, II, 478. l. Újabb historikusok szerint a „Miselsucht“-ban szenvedett, a mi középkori német nyelven belpoklosságot jelent. Honnan veszi Krones: *Handbuch d. Gesch. Oesterreichs* I, 613. l. és *Festschrift* 19. l. a hirt, hogy Otakár ezt a betegséget a Szentföldre tett zarándok-útjából hozta haza, nem tudom. Ily zarándok-útról sehol sincs szó.

³ A régebbi krónikások helyesebben különböztetik meg az országot s a magánbirtokot, mint a hogy azt némely újabb történetírók teszik, a kik szerint Otakár az országot hagyta Lipótra; így a *Cont. Zwetl.* II, 543. l. az 1186. évhez azt mondja: „Dux Styrensis omnem hereditatem testatus

Azzal azonban, hogy Lipót hercegnek kiterjedt magánbirtokait és számtalan miniszteriálisait, valamint a gondviselésére tartozó kolostorokat hagyta, ez a stájer határgrófságban oly szilárd állást foglalt el, hogy más, mint herceg, csak nehezen állhatott meg mellette, s a császár nem tehetett egyebet, mint hogy a birodalmi hűbéreket is neki adja.

Egyébiránt erről bizonyára már korán tárgyaltak a császárral. 1184-ben, a Mainzban tartott nagy császári széken, a mikor a császár két legöregebb fiát lovaggá ütötték, egyrészt Lipót osztrák herceggel Otakár herceg bizalmas miniszteriálisait is találjuk, ha magát nem is,¹ másrészt Otakár udvarában Ottót, „a császár követét”.² A rá következő tavasszal azután Lipót osztrák herceg a császárhoz Felső-Olaszországba utazott.³ Föltehető, hogy mindez alkalommal szóba

est Liupoldo duci Austrie; imperator etiam terram et ducatum sibi ipsius contradidit.“ Már Otakár kifejezett szándéka miatt, hogy betegség okáért „terram Styrie venundare proprietarie“ Lipót hercegnek, sem kellett volna az állítólag 1180-ban Voraun részére kiállított oklevelet az *Urkb. d. Steiermark* I, 603. l. hitelesnek tartani. Zahn ennek keletkezését a XIII. század első felébe teszi.

¹ Gisleb.: *Chron. Hanon.*, M. G. SS. XXI, 539. l. a jelenlevők között felsorolja a „marchio de Stire“-t is. Azonban Meiller: *Babenberg. Reg.* 236. l. 266. jegyz. abból, hogy Frigyes császárnak a stájerországi admonti kolostor részére kiállított oklevelében (*Urkb. d. Steiermark* I, 594. l.) Otakár a tanuk között nem említették, de igen miniszteriális, Dunkenstein Henrik, bizonyára nem alaptalanul azt következteti, hogy Otakár nem volt Mainzban. Giselbert úgylátszik néhány fejedelmet általában tévesen sorol fel a jelenlevők között.

² *Urkb. d. Steierm.* I, 602. l.

³ Mint tanu szerepel Frigyes császárnak 1185. május 4. és 17. kelt okleveleiben Stumpf-nál 4417. és 4419. sz.

került: kire szálljon a stájer hercezség Otakár halála után?

1186. aug. derekán Lipót és Otakár hercegek az Enns közelében levő Szt-György-hegyen találkoztak egymással. Otakár itt nagyjainak tanácsára Lipót herceget s annak idősb fiát, Frigvest, jelölte meg örököseiként, a mennyiben a miniszterialisokat s a nem szabad lovagokat,¹ mint ilyeneket átadta neki s egyuttal ennek a két osztálynak a jogait biztosította. Nevezetesen megállapították, hogy ha a herceg zsarnok módjára bánna velök, jogukban áll, hogy a császári székre menjenek s ott a fejedelmek előtt keressék igazukat. Az örökösdés rendjére nézve megállapították, hogy Lipót utódai közül az, a ki Ausztriát bírja, bírja egyszersmind Stájerországot is, hogy tehát a két ország mindig egyesítve legyen.² Nem szenved

¹ Az oklevél eme kifejezéseinek: „*proprii, comprovinciales*“ (későbbi német oklevelekben „*Landleute*“) jelentéséről lsd. Zallinger O.: *Die ritterlichen Klassen im steierischen Landrecht*, a „*Mitteil. d. Instituts*“ IV, 402. s kk. II.

² *Urk. d. Steierm.* I, 651. l. (Rossz) facsimile-je Muchar-nál: *Gesch. d. Steiermark* (4. kötet). Ehhez az oklevélhez lent még két határozatot toldottak, a melyek kétségtelenül későbbi korból valók. Az első (majdnem egyenlő írással és tintával) elrendeli: („*dux Leobaldus et filius eius Fridericus*) *nostros in sua potestate habeant adeo, quod si etiam regni gratiam amiserint, a nobis sibi collatos amittere non valeant*“. A második (más kézzel és feketébb tintával) azt mondja: „*Si dux idem sine filio decesserit, ministeriales nostri ad quemcunque velint, divertant*“. Az első mondatot talán számkiüzése és letétele után (1236—1239) II. Frigyes osztrák herceg, a másodikat a stájer tartományurak a Babenberge kihalása után (1246—1249), valószínűleg 1248-ban vagy 1249-ben csatolták hozzá. V. ö. Luschin: *Die österreichischen Landhandfesten*. (Különnyomat a „*Beiträge z.*

kétséget, hogy a császár ebbe beleegyezett.¹ IV. Henrik Otakár halála után örökösét hamar beiktatta. 1192. május 8-án vagy 9-én IV. Otakár alig 30 éves korában meghalt s már május 24-én a császár a stájer hercegséget a Wormsban tartott gyűlésen Lipót osztrák hercegnek és fiának, Frigyesnek adja.² Nyomban reá Lipót Gréczben a stájer miniszteriálisok gyűlésén ezeknek hódolatát fogadta.³

Még mielőtt Otakár halálával Stiria tényleg Lipót hercegre szállott, keletről hire érkezett, hogy a keresztények rémitő veresége után Jeruzsálem a szent sírral 1187. október 3-án Szaladin kezébe került.

Kunde steierm. Gesch.⁴ 9. kötetéből), 55. s kk. II. Ugyanerről a napról való Otakár hercegnek kihirdető pátense a vorau kolostor részére kiállított kiadványában, az „Urb. d. Steiermark.“ I, 654. l.

¹ Hiszen III. Béla, Magyarország királya és Lipót osztrák herceg között a stájer örgrófság határ-kérdésében ő a közbenjáró. *Cont. Zwettl.* 544. l. Különben ez a forrás i. h. határozottan mondja: „quam (terram) Styrensis dux . . . assignaverat et coram imperio sibi (Liupoldo) tradiderat“. Szintúgy Ansbert (a *F. R. Austr. SS.* V, 79. l.): [Otacharus] ei . . . terram coram imperatore Friderico sub testamento assignarat“.

² A helyet és napot közli *Magnus Presb. Reichersp.* M. G. SS. XVII, 517 l. Hogy Frigyesre is ráruházták a hercegséget, megemlíti Ansbert i. h.: „tam ipse quam filius suus Fridericus . . . investiti sunt“. Ebből látszik, mennyire téved Jäger A.: *Beitr. z. österr. Gesch.* II, 79. l., ha azt mondja: „A császár (VI. Henrik) jóváhagyta az 1186-ban kötött örökösödési szerződést és megengedte a két hercegség: Ausztria és Stájerország egyesítését, de csak VI. (V.) Lipót élete fogytáig; halála után mindkét fia között fel kellett azokat osztani, s e célból Stájerországot már most az ifjabb Lipótra (!?) ruházták.“

³ Meiller: *Regesten* 69. s k. l. 52—55. sz.

Ennek hírére Frigyes császár 1188 tavaszán, aggkora ellenére feltűzte a keresztet és példáját követte fia, Sváb Frigyes és számos más fejedelem és főúr. 1189. május hóban nagyszámú és jól felszerelt német sereg, szám szerint legalább húszezer lovag, közöttük a passai püspök Tageno dékánnal, a hadjárat történetírójával, az admonti apát és Berthold merániai herceg, a császár személyes vezérlete alatt Ausztrián keresztül a távol keletre vonult.¹

Lipót osztrák herceg is szeretett volna hozzácsatlakozni. Hiszen már 1182-ben Magyarországon és Konstantinápolyon át Palesztinába zárandokolt, a honnan a szent kereszt egy darabját magával hozta.² Most is barátjával, Otakárral, Stiria hercegével, feltűzte a keresztet.³ Az utóbbit bizonyára betegeskedése akadályozta fogadalmának teljesítésében, az előbbit pedig a viszály, a melyet Béla király Stiria határai miatt támasztott, a melynek megvédését, mint

¹ V. ö. erre a keresztes háborúra vonatkozólag Riezler: *Der Kreuzzug K. Friedrichs I.* 1869. (Különnyomat a „Forsch. z. deutschen Gesch.“ 10. kötetéből) és Fischer K. *Geschichte des Kreuzzugs K. Friedrichs I.* 1870.

² *Ann. Mellic.* 505. l. *Cont. Zwettl.* 542. l. *Cont. Cremif.* 546. l. *Cont. Admunt.* 586. l. *Cont. Garst.* 594. l. *Cont. Claustro-neob.* II, 617. l.

³ Meiller: *Regesten* 238. l., 273. jegyz. a császár megbízásából, a melyet Lipót és Otakár hercegnek adott: hogy távollétében az admonti kolostort megvédjék (67, 44.), azt következteti, hogy „nem szándékoztak részt venni a keresztes hadjáratban“. Ámde a 67. s k. l. 47. és 48. sz. a. közlött oklevelek, a melyekben Otakár Jeruzsálemben tervezett útjáról beszél, Meiller-rel nem tehetők az 1190. évbe, miután a tanuk közt Frigyes pergi vogt is szerepel, a ki 1189. a császárhoz csatlakozott s a keresztes hadjáratban elhalt (*Ansbert*, 16. s k. l. *Ann. Mellic.* 505. l. az 1191. évhez), hanem az 1188. évbe vagy 1189 elejére tartoznak.

örökségeét, kötelességének tartá. Miután a császár a vizályt nem tudta kiegyenlíteni, a herczeg egyelőre visszamaradni volt kénytelen, a hadjáratra gyűjtött élelmi szereket azonban a kereszteseknek átengedte.¹ Csak egy évvel később, 1190. augusztus dereka táján, mikor már az agg császár 1190. július 10-én a Kalykadnus vizében halálát lelte, követte Lipót Siegfried gróffal és több miniszterialisával a keresztes hadat és szállott hajóra Velenczében, hogy onnan a Szentföldre vitorlázzon.² Azonban az őszi viharok arra kényszerítették, hogy kikössön Zarában s hogy az egész telet ott töltsé. Csak 1191 tavaszán hajózott tovább sok másokkal, a kik Zarában összegyűltek volt, és szerencsésen elérte Palesztina partjait.

Ily módon Lipót csak akkor érkezett a Szentföldre, mikor Sváb Frigyes, ki a császár halála után a fővezérséget átvette, 1191. január 20-án s vele a német sereg legnagyobb része Accon ostrománál ragályos betegségben meghalt. A német keresztesek ennek következtében a francia és angol király megérkezése után egészen háttérbe szorultak. Mint a többi németek, Lipót osztrák herczeg is a büszke angol királytól, Richardtól, többféle sérelmet szenvedett. Mikor Accon őrsége majd két évi ellenállás után 1191. július

¹ *Cont. Zwetl.* 544. l., sajnos, ennek a megbízható forrásnak utolsó tudósítása. Nem egészen pontosak az *Ann. Marbac.* M. G. SS. XVII, 164. l.

² Lipót keresztes hadjáratáról lsd. Meiller i. h. 238 s k. l. 273—276. jegyz. és Wallnöfer P.: *Der Anteil des Babenbergers Leopold V. an dem sogen. dritten Kreuzzuge, mit bes. Berücksichtigung des Verhältnisses, in dem Leopold zu dem englischen Könige Richard stand.* (Progr. d. kath. Gymn. zu Teschen, 1861.)

12-én magát megadta, Richard az osztrák zászlót, a melyet a herceg a tőle megszállott toronyra tűzött, a toronyról letépette s a sárba dobatta.¹ Richard Fülöp Ágost francia királylyal is csakhamar összeveszett, a mi az utóbbit arra birta, hogy már július 31-én, állítólag betegség miatt, elhagyja Palesztinát. Lipót osztrák herceg ez időtájt szintén hazavitorlázott, miután összes miniszterialisait a dögvész elragadta.²

1192. szeptember 1-én „Oroszlánszívű“ Richard Szaladinnal három évi fegyverszünetet kötött és október 9-én Európába vitorlázott. Mivel Fülöp Ágost visszatérése után ellenséges magatartást tanúsított iránta, nem mert a legrövidebb úton hazatérni, a mely részben francia területen vezetett át. Elhatározta tehát, hogy a Földközi-tengerből az Ádriai tengerbe evez s ennek északi csúcsától Karintián, Ausztrián és Csehországon át utazik az északi tenger partjához. De itt is veszélyes talajra lépett, mert mindig sógorának, Oroszlán Henriknek, a császár ellenfelének fogta a pártját, s útjában Palesztina felé is hosszabb ideig Sicziliában időzven, szövetséget kötött Leccei Tan-

¹ V. ö. Wallnöfer i. h. 5—29. l. és Töche : *Heinrich VI.* 558. s kk. II. beható kutatásait, a melyekkel Jäger A. föltevése (*Beiträge z. österr. Gesch.* 2. füzet, különnyomat a „*Zeitschr. f. d. österr. Gymn.* 1856. évf.), hogy Richard Lipótot sohasem sértette meg, meggyőzően meg van czáfolva. Egykoru német (*Ann. Colon., Otto Frising., Cont. Sanblas.*), valamint angol írók (*Gervas. Dorobern., Radulf. Coggeshal.*) egybehangzó tudósításai szerint, a melyeket más jól értesült kortársak határozatlanabb tudósításai is megerősítenek, az Acconban történt esetet nem lehet kétségsébe vonni. Töche i. h. és 256. s kk. II. a Richard király fogságára és további sorsára vonatkozó összes kútforrásokat is összegyűjtötte és részben szövszerint lenyomatta.

² *Ansbert* 77. 79. l. *Cont. Claustroneob.* II, 618. l. az 1191. évhez.

kréddal, a ki II. Vilmos király halála után (1189. nov. 18.) Sziciliát magához ragadta, noha az a császár feleségét, Konstancziát, Vilmos nagynénjét illette volna. A császár épen visszatért szerencsétlen hadjáratából, a melyet 1191. nyarán Nápoly ellen indított, mikor a francia király Palesztinából visszatérve, Felső-Olaszországban tartózkodott. A közösen szenvedett sérelmek kettőjük közt, csakhamar szövetséget hoztak létre az angol király ellen. Henrik megígérte, hogy elfogatja Richard királyt, ha az ő területén át tér haza.

A németországi események a császárt persze még jobban felingerelték. Nápoly ellen intézett sikertelen támadásának és halálának hírére Oroszlán Henrik, a ki ismét Észak-Németországban tartózkodott, és nagyszámú pártja határozottan ellenséges állást foglalt el irányában. A császár gyors visszatérése ugyan a fejedelmeket további lépésektől visszatartotta. Azonban vitás püspökválasztás Lüttichben, továbbá a brabanti herczeg fivérének meg nem erősítése VI. Henrik részéről, majd annak meggyilkolása Németalföldön borzasztó ingerültséget keltett. A brabanti herczeg szövetséget hozott létre a limburgi herczeg s a kölni érsek közt, s az alsó-rajnai ellenzéki párt a welf észak-német párthoz csatlakozott, s ugyanahhoz csatlakoztak Přemysl Otakár cseh herczeg, rokoni tekintetből, továbbá Konrád mainzi érsek, egyházi okból. Coelestin pápa nyíltan pártjukra állt. Szicíliai Tankréd természetes szövetségeseik volt. Föl lehetett Richard angol királyról pedig biztosan tenni, hogy visszatérése után ezt a koalíciót fogja támogatni.¹

¹ Töche, 209-245. l.

Nem esoda, hogy a császárnak most kétszeresen érdekében állt, hogy legalább az angol királyt kerítse kézre, ha Németországon átvonul. Legkésőbb ekkor, ha nem korábban, nyílt rendeletet adott ki, a melyben megparancsolta az összes birodalmi fejedelmeknek és városoknak, hogy a királyt, föltéve, hogy területükre lép, fogják el és szolgáltassák be élve vagy halva. A császárnak ez a parancsa az osztrák herczegben kiválóan buzgó végrehajtóra talált.

Richard királyt a vihar Velence és Aquiléja közt partra vetette, mire állítólag kereskedőnek öltözve, kevés számú kísérvél Görzön és Karintián át akart a vele barátságos viszonyban levő észak-német fejedelmekhez utazni. De már Meinhard görzi gróf és fivére leselkedtek rá és több emberét elfogták. Ugyanezt tette Pettau Frigyes, a salzburgi érsek miniszteriálisa, Friesachban, a mely város tudvalevőleg az érseké volt. Az a körülmény, hogy a legrövidebb úton mindenütt leselkednek rá, birta úgylátszik arra, hogy kelet felé forduljon s hogy útját Bécsnek vegye.

Részből gyalog, mint mondják, két kísérvével: egy lovaggal s egy németül tudó szolgával szerencsésen eljutott Erdbergig, egy kis falucskáig Bécs közelében,¹ hol egy igénytelen parasztkunyhóban néhány napig megpihenni szándékozott. De mivel a herczeg megbizásából már mindenütt nyomozták, a legcsekélyebb gyanu elég volt arra, hogy elárulja. Mikor szolgálja élelmi szereket vásárolva bizanci aranyakat akart felváltani, az emberek figyelmesekké lettek, elfogták és kicsikarták tőle a vallomást, hogy

¹ A mostani Landstrasse-külváros egyik része.

kicsoda az ura s hogy hol tartózkodik. Erre azután decz. 20-án (vagy 21-én)¹ álmában elfogták s átadták Lipót herczegnek, a ki nyomban értesítette róla a császárt. Ez már decz. 28-án jelenthette a francia királynak, hogy „birodalmunk ellensége“ kezében van.

Lipót a királyt magával vitte Regensburgba, a hová a császár 1193. jan. 6-ára birodalmi gyűlést hirdetett. Úgy látszik azonban, hogy a császár s a herczeg Richard kiadása ügyében nem jutott meg egyezésre. A királyt ismét visszavitték Ausztriába és Kuenring Hadmár felügyelete alatt a Duna mellett fekvő Dürrenstein várában tisztes fogságban tartották. Bilincset nem vertek rá, mint a hogy az akkori időben különben fejedelmi személyeken is megesett. Lovagok őrizték kivont karddal.

1193. február 14-én a császár s a herczeg végre egyességre léptek. Az előbbi a király kiadásáért a herczegnek a váltságdíj felét ígérte, a melyet a királytól követelni szándékozott, t. i. 50,000 márka ezüstöt,

¹ *Radulph. de Diceto* szerint (Bouquet-nál XVII, 668. l.) XIII. cal. Januarii, *Radulph. Coggeshal* szerint (u. o. XVIII, 72. l.) Tamás napján. (decz. 21.) Az előbbi közli azt is, hogy a királyt alva találták. Az utóbbi azonban a részletekre nézve, véleményem szerint, nem érdemel oly föltétlen hitelt, a milyent neki Töche ad, a ki mindenben követi. Hiszen többször ellenmondásban van a császárnak decz. 28-án kelt levelével (Rymer-nél: *Foedera* I, 28. l.; Meiller-nél is, 72. 62.), a mely az összes források közt első sorban érdemel figyelmet. Hogy Richardot elfogták, mikor magának és társainak a parasztkunyhóban ételt főzött, már az egykoru Reichersbergi Magnus írja (M. G. SS. XVII, 519. l.) St. Blasien Ottó-nál, 38. fej. a koresma konyhájában nyársat forgat, a melyre csirke van húzva s a herczeg egyik szolgája gyűrűjéről ismer rá.

és pedig ez összeget Richard unokahugának hozományaul tekintették, a kit Lipót fiának feleségül szántak. A váltságdíj felét szeptember 29-ig, másik felét egy év leforgása alatt kell lefizetni. A kétszáz kezest, a kiket a királytól ígéreteinek teljesítésére követelni akartak, a császárnak mindaddig vissza kell tartania, míg Richard a pápától kieszközli Lipótnak az egyházi átok alól való fölmentését, mely átkot azzal vonta magára, hogy keresztes vitézt elfogott. Ez egyeség értelmében Lipót az angol királyt márczius 23-án Speierben átadta a császárnak, a ki csak a következő év február havában bocsátotta szabadon, miután a 150,000 márkára fölemelt váltságdíj legnagyobb részét lefizette.

Lipót egyébiránt nem részesült azokban az előnyökben, a melyeket az angol király elfogásából remélt. Igaz, hogy a kikötött 50,000 márkának nagyobb része kezében volt s hogy a többiért Richard kezeseket állított. De a pápa a keresztes vitéz elfogásáért átokkal sujtotta, s ha egyelőre nem is törődött vele, mégis furdalta a lelkiismeret, mikor érezte, hogy utolsó órája közeledik.

1194. decz. 26-án egy Grécz előtt tartott lovagjáték alkalmával¹ lovával a jeges földön oly szerencsétlenül csúszott el, hogy lábát törte s le kellett vágatnia a czombját. Miután baja rosszabra fordult, a közelben tartózkodó Adalbert salzburgi érseket, rokonát, magához hivatta és könnyezve kérte, oldaná fel az átok alól. Az érseknek kezet adott rá (a mi, miképen ez

¹ Ilyennek megtartását kétségbe vonja Zahn: *Ueber das angebl. Turnier v. 1194* a „Mitt. d. hist. Ver. f. Steiermark“, 34, 40—70. (Styriaca 17. s kk. II.)

a pápának írja: „országunk szerint hét esküvel ér föl“), hogy az esetben, ha életben marad, föltétlenül aláveti magát ebben az ügyben az apostoli szentszék parancsainak. Együttal megígérte, hogy az angol királyt feloldja minden iránta való kötelezettség alól, hogy a kezeseket, a kiket még a hátralékos 21,000 márkáért fogva tartott, elbocsátja, a 4000 márkát, mely a király váltságdíjából még kezében volt, visszaadja s a többire nézve, a mit már kiadott, a pápa akarata szerint ki fog egyezni. Miután fia, Frigyes ugyanily ígéretet tett, az érsek feloldotta az átok alól és megáldoztatta. Deczember hó 31-én¹ Lipót meghalt. Bizalmatlanságból Frigyes iránt az érsek Heiligkreuzbe, hol a herczeget a passauai püspöknek kellett volna eltemetnie, hírnököt küldött azzal a megbizással, hogy tagadják meg a halott keresztény eltemetését és mondják ki az egész országra az interdictumot, ha az ifjú herczeg nem kötelezi magát még egyszer arra, hogy ígéretét teljesíteni fogja. Nemcsak Frigyesnek, hanem a tartomány tizenkét legelőbbkelő emberének is meg kellett a temetés előtt a kívánt ígéretet tenni.² És Frigyes mégis hűtelen lett szavához. Már

¹ Az osztrák évkönyvek: *Ann. Mellic.* 506. l. az 1195. évhez s az ugyanott 75. sz. a. idézett *Necrolog. Mellic.*, a *Cont. Admunt.* 587. l. az 1194. évhez, a *Cont. Claustro-neob.* II, 619. l. az 1193. évhez, a halál napjául egybehangzóan „II. kal.“ vagy „pridie Janu~~arii~~“ adják, ellenben *Ansbert* 85. l. „III. kal. Jan.“

² Mindezekre az eseményekre nézve legfontosabb kútforrásunk az érseknek nyomban reá a pápához írt levele, a melyet Reichersbergi Magnus 522. l. beillesztett krónikájába. A többi kútforrásokat, a melyek közt *Ansbert* 85. s k. l. érdemel figyelmet, lsd. Töche-nél, 370—72. l. s arra a kérdésre nézve: vajjon Lipót egyházi átok alatt volt-e? lsd. u. o. 568. l. Ez

1198. május 30-án a pápa kényszerítve volt átokkal és interdictummal fenyegetni, ha nem adja vissza a pénzt s nem elégíti ki az angol királyt.¹

Noha Otakár, Stiria hercege határozottan kikötötte, hogy tartománya mindig egyesítve legyen Ausztriával és V. Lipót fiát, Frigyes, a stájer hercezségbe már 1192-ben beiktatták, Lipót most mégis úgy rendelkezett, hogy Frigyes csak Auszriát bírja, Stiria pedig Frigyes öccsének, Lipótnak jusson,² a ki 1194 nyarán a császárral Szicília elfoglalása végett Itáliába indult és csak 1195. június hóban tért vissza.³ Azonban ez az Ausztria fejlődésére oly veszedelmes különválasztás már néhány év múlva ismét megszűnt, a mennyiben I. Frigyes, a ki 1197 tavaszán Ulrik karantán és Berthold merániai hercegekkel s más német fejedelmekkel keresztes hadjáratra indult, 1198. április 16-án Palesztinában meghalt.⁴

A Staufok politikájának talán jobban megfelelt volna, ha megakadályozzák a két hercezség újból való egyesülését, a miért is VI. Henrik V. Lipót intéz-

előttem nem kétséges, ha Coelestin pápa az átkot úgylátszik nem hirdette is ki ünnepélyesen.

¹ Meiller 80, 14. A *Cont. Cremifan.* tudósítása 548. l. az 1195. évhez: „grande pondus male exactae pecuniae remittitur“, tehát hamis. Máskép Juritsch, 349. l. 4. jegyz.

² A bizonyítékokat lsd. Töche-nél 408. l. jegyz., a ki joggal nyilatkozik Jäger A. föltevése ellen, hogy a megosztás már ki volt kötve, mikor Frigyes 1192-ben megkapta Stiriát.

³ *Ansbert* 85. l. Még mint „dux Stirie“ szerepel tanuként VI. Henrik császárnak 1195. június 4-én, Milanoban kelt oklevelében. (Stumpf, 4946. s k. sz.)

⁴ *Ann. Mellic.* 506. l. *Cont. Cremif.* 549. l. az 1197 évhez. *Cont. Lambac.* 556. l., *Cont. Claustroneob.* II, 62). l. az 1198. évhez.

kedését örömet jóváhagyta volna. Ámde még Frigyes herczeg halála előtt meghalt Henrik császár, megtörtént a kettős császárválasztás (IV. Ottóé és Sváb Fülöpé), s most már senki sem gondolhatott többé arra, hogy Lipót stájer herczeget megakadályozzák abban, hogy Auszriát birtokába vegye. Mindkét herczegség ezentul állandóan egyesítve maradt.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Csehország hanyatlása és újból való fölemelkedése. (1092—1097.)

II. Vratiszláv királynak 1092. január 4-én bekövetkezett halála után Csehországra nézve a hanyatlás és belső háborúk korszaka köszöntött be.¹ Ennek oka különösen abban gyökerezik, hogy a cseheknek addigi jogi felfogása szerint nem a legutóbb uralkodott herceg fiát, hanem a Přemysl-ház legöregebb tagját illette a trón.² E mellett az a veszedelem fenyegetett, hogy a herceg legöregebb fia vagy öccse önként nem fog visszavonulni távolabbi oldalrokon elől,

¹ Főforrás az 1092—1125-ig terjedő korszakra nézve Prágai Cosmas (*M. G. SS. IX, 100—132*), a ki itt kortárs, sőt sok esetben szemtanú. A Lengyelországhoz való viszonyokra nézve összevetendő vele a *Chronica Polonorum* u. o. 446—478. l., a hol azonban, a chronologiai adatok teljesen hiányzanak. Ezekhez járulnak egyes megjegyzések az *Ann. Gradic.* u. o. SS. XVII. 648. 649. l. és néhány német kútforrás. A legbővebbek ezek közül, a pegaui évkönyvek *M. G. SS. XVI.*), a melyeket csak 1155 körül irtak, csakhogy oly sok téves dolgot tartalmaznak, hogy felhasználásuk alig látszik tanácsosnak. Az újabbak közül ezt a kort tárgyalja Palacky I, 335—392. l. és nagyon bőven Dudík II, 466—624. l., a kinek nézeteivel azonban nem mindenkor érthetnek egyet.

² „Justicia enim erat Boemorum, ut semper inter principes eorum maior natu solio potiretur in principatu.“ *Cosmas* az 1100. évhez, 108 l., a mit pedig, mint azt megjegyeztük, nem I. Břetisláv hozott be először törvényül.

a ki mellett nem szólt más, mint a magasabb életkor. Valóban az örökösödésnek ez a rendje ismételve heves trónviszályokat támasztott, mihelyt a Přezmyl-család jobban elágazott.

II. Vratiszláv öccse, a brünni Konrád, a kit nemcsak mint a család legöregebb tagját, hanem elődjének intézkedése folytán is megilletett a hercegség, sokkal rövidebb ideig uralkodott, hogysem Vratiszláv fia, II. Břetisláv, a ki mint menekült Magyarországban élt, a trónt elvitathatta volna tőle. Mert már 1092. szeptember 6-án Konrád bátyját a sírba követte.

II. Břetisláv, a kit a csehek most elismertek hercegököül, erélyes fejedelem volt, a ki szerencsésen harczolt Lengyelország ellen, ismételve pusztította Szi-léziát az Oderáig, s már 1093-ban kényszerítette Vladisláv lengyel herceget, hogy a két év óta elmaradt adót fizesse meg s hogy unokaöccsének, Boleszlávnak, Vladisláv fiának, a glatzi tartományt cseh hűbérül engedje át.

Břetisláv először vállalkozott arra, hogy a senioratusi trónörökösödést öccse, Bořivoy javára megdöntse. Rokonát, brünni Udalrikot, a ki mint öregebb¹ ennek folytán rövidséget szenvedett, 1097-ben elzáratta. Hogy öccsének Németország támogatását biztosítsa, kéréseivel és ajándékaival kivitte, hogy IV. Henrik császár 1099. április hóban Regensburgban zászló átnyújtásával Csehországot már eleve hűbér~~n~~ adta neki s a jelenlevő cseheknek mint jövődő hercegeket mutatta be. Břetisláv már most átadta neki Morvaország felét Brünn fővárossal,

¹ *Cosmas* III, 15. l., a ki persze tévesen Bořivoy fivérének mondja.

a melynek birtokosait, Udalrikot és öccsét, Lutoldot, megfosztották osztályrészüktől. Feleségül megszerezte öccsének Gerbirget, III. Lipót, osztrák örgróf nővérét, a kivel 1100. október 18-án Znaimban kelt egybe. Kálmánnal, Magyarország királyával és unokaöccsével, Břetislávval, a lengyel trón örökösével Bořivoy a legbarátságosabb viszonyban állt.¹ Minden oldalról rokon vagy vele baráti viszonyban álló fejedelmektől lévén körülvéve, Bořivoy remélhette, hogy nyugodtan fogja bírhatni Csehországot.

Valóban, mikor Břetislávot 1100. december 20. orgyilkos lándzsája átdöfte s a rá következő éjjel meghalt, II. Bořivoyt egyelőre minden oldalról elismerték hercegül. De nem sokáig élvezhette a nyugalmat. Már 1101 elején brünni Udalrik és Lutold a tőlük elvett morva városokat fegyveres kézzel ismét visszavették. Ettől a sikertől neki bátorodva Udalrik elhatározta, hogy a herceget letaszítja a trónról. Ajándékaival és ígéreteivel a császárnál legalább elérte azt, hogy a hercegi zászlót átadta neki s hogy a csehek tetszésére bízta megválasztását. Egy bajorokból álló sereg s más német zsoldos csapatok élén — a bajorokat anyai részről való rokonai, Henrik freisingi püspök s a Schala és Peilstein grófok hozták segítségül — Udalrik 1101. augusztus hóban a későbbi Kutenberg mellett berontott Csehországba. Az előkelők várt átpartolása azonban elmaradt s miután rokonai, Szvatopluk és Ottó olműczi fejedelem is Bořivoy hercegnek jöttek a segítségére, a német segédcsatatok gyorsan visszavonulni voltak kénytelenek. Ezentul Udalrik beérte morvaországi fejedelemségével, a mely-

nek birtokában a jólelkű herczeg lázadása ellenére meghagyta.

Ámde Bořivoy elég esztelen volt, hogy minden oldalon ellenségeket támaszszon magának. Unoka-öccsét, a lengyel Boleszlávot, a ki atyja halála után 1102-ben Lengyelország legnagyobb részét örökölte, azzal idegenítette el magától, hogy 1103-ban nyugtalan mostoha öccsét, Zbigniewet támogatta ellene. Mikor Boleszláv nagy összeg pénzzel békére bírta, megbántotta rokonát Szvatoplukot, az olmützi fejedelmet azzal, hogy a lengyel herczegtől kapott pénzből egy fillért sem adott neki, holott embereivel segítségére jött. Szvatopluk, a ki bátor és erélyes, a mellett nagyratörő és bosszúvágyó fejedelem volt, mindjárt áskálódni kezdett ellene s már 1105-ben betört Csehországba. Vállalata ezuttal nem sikerült, mert Prágát jól megerősítették. Mindazonáltal Bořivoy árulástól tartva, tulhatalma ellenére nem merte megtámadni vagy Csehország határán túl üldözni. Gyanuval telve Bořivoy most leghatalmasabb párthíveit is ellenségeivé tette, sőt öccsével, Vladislávval is végkép meghasonlott, úgy hogy ez maga hívta bátyja ellenfelét Csehországba. Mikor Szvatopluk lengyel segédcsapatokkal ¹ Csehországba benyomult, úgy látszik seholsem talált ellenállásra. 1107. május 14-én Csehország trónjára emelték s halála esetére Bořivoy öccsének, Vladislávnak biztosították a trónt. ² Az elűzött herczeg legfiatalabb öccsével, Szobeszlávval először Lengyelországba menekült, azután Szászországba, V. Henrik császárhoz, a kitől segítséget kért.

¹ *Chronic. Polon.* III, 16, 471. l.

² *Cosmas* III, 27.

A király valóban pártfogásába vette és Szvatoplukot ítélő széke elé idézte. A herczeg ezzel a parancssal nem mert daczolni. Miután öccsét, Ottót egy sereggel Csehország védelmére Kulinnál felállította, a királyhoz Merseburgba ment. Alighogy megérkezett, Henrik elfogatta és Bořivoy sógorát Groitsch Wiprecht-et megbízta, hogy ezt vezesse vissza Csehországba. Azonban már Dohnánál az Elba mellett rábukkantak a cseh seregre, a melyet Ottó a határon átvezetett volt. Bořivoy meg sem kísérelte a harczt, hanem futásnak eredt. Talán védekezésnek nyilvánvaló képtelensége birta rá V. Henriket arra, hogy Csehországot Szvatopluknak adja hűbérül,¹ a ki visszahelyezéseért 10,000 márka ezüstöt ígért. Nagy nehezen a papoktól és világiaktól 7000 márkát zsarolt ki; a hátralevő összegért öccsét, Ottót kezesül adta. Különb, mikor a következő évben fia született, a király, a ki magára vállalta a keresztapaságot, a hiányzó összeget elengedte.

Főleg a Magyarországgal viselt háború birta V. Henriket arra, hogy megnyerje a cseh herczeg jóakarátát. Álmos herczeg, Kálmán király öccse ugyanis bátyja ellen V. Henriktől segítséget kért, a ki készséggel megragadta az alkalmat, hogy a német birodalom befolyását Magyarországon helyreállítsa. 1108. őszén Henrik hatalmas sereget vezetett Magyarország ellen. A kölni érsek mellett nem kevesebb, mint kilencz püspök, azonkívül Welf, a bajoz és Frigyes, a sváb

¹ Az *Ann. Patherbrunn.* szerint, kiadta Schäffer-Boichorst 119. l. (*Ann. Colon. M. G. SS. XVII, 747. l.*), ez Gossrlarban történt, a hol V. Henrik június 26-án oklevelet állít ki. A váltságdíj e szerint ötezer márka lett volna, azonban ebben a pontban Cosmas inkább érdemel hitelt.

herczeg, Liutpold osztrák és Engelbert isztriai örgróf, továbbá egy sereg gróf, közöttük Habsburg Ottó voltak környezetében. Mialatt Henrik Pozsonyt vívta, Szvatopluk cseh herczeg a Vág jobb partját pusztította Trencséntől a folyó torkolatáig. Azonban a herczeg csakhamar visszatérni volt kénytelen, mert hirül vette, hogy Mutina, a Wersoviczek hatalmas nemzetségének feje, a kire Csehország védelmét bízta volt, a lengyelek elől, Kálmán király szövetségesei elől visszavonult, s hogy ezek Csehország észak-keleti részét, három kerületet a königgrätzi tartományban elpusztítottak.¹ Boszszut áhítózva sietett haza Szvatopluk, a ki előtt a lengyelek az országból kivonultak. Nemcsak Mutinát, a kit árulónak tartott, hanem kiskorú fiait, sőt 1108. október végén a Wersoviczek egész nemzetségét, kevés híján, a kik külföldre menekültek, korra való tekintet nélkül kegyetlenül kivégeztette. „Majd háromezer embert ölt meg tulajdon herczegök Csehországban“, írja ebben az évben egy Rajna-balparti kolostor szerzetese,² a kihez a vérengzés híre bizonyára nagyítva jutott el.

Kálmán király a cseh herczegen azzal bosszulta meg magát, hogy Morvaországot pusztította. Ez azonban a rá következő február hóban Szvatopluk váratlan betörését vonta maga után, a ki gyors menetekben Nyitraig nyomult elő, felgyújtotta annak külvárosát és elpusztítván az egész határterületet, nagy zsákmánynyal tért vissza hazájába.³

1109 őszén a kegyetlen herceget utólérte a neme-

¹ V. ö. *Cosmas*-sal III, 22 és 25. az *Ann. Gradic.* az 1108. évhez s a *Chron. Polon.* II, 46.

² *Ann. S. Disibod.* az 1108. évhez. M. G. SS. XVII, 20. l.

³ *Cosmas* III, 25. 26. 114. s k. l.

zis. Mikor V. Henrik császárral Sziléziában a lengyel herczeg ellen harczolt, szept. 21-én egy lovag, állítólag valamelyik Wersovicz biztatására, lándzsájával megölte.

A német király megegyezésével a táborban jelen levő cseh vitézek a meggyilkolt herczeg fivérét, Ottót választották meg herczegül, a kit sürgősen Prágába hívtak. Választásuk azonban nem találkozott a cseh országnagyok s a prágai püspök helyeslésével. Nem Ottót, hanem I. Vladislávot, Vratiszláv király harmadik fiát, a kinek már két évvel előbb biztosították a trónt, ismerték el herczegül és intronizálták október 2-án, míg Ottónak meg kellett elégednie morvaországi részével.

A trónjától megfosztott Bořivoj azonban úgy vélekedett, hogy neki több joga van a herczegséghez, mint öccsének, s el volt határozva, hogy azokat most érvényesíti. Mialatt a lengyel Boleszláv Csehországot kelet felől megtámadta, hogy kierőszakolja védencének Bořivoynak visszahelyezését, ez Groitsch Wiprechtnek, sógora fiának kíséretében csekély had élén váratlanul megjelent Prága előtt, ép mikor Vladisláv útban volt Regensburg felé. Karácson éjjelén virradatkor ellenállás nélkül benyomult a városba s a Vissegradot elfoglalta. Elég biztonságban érezvén magát, azt hitte, hogy el lehet a lengyelek segítsége nélkül s hogy őket haza küldheti. Ennek hírére Vladisláv elősietett Pilsenből, egyesült Ottóval, az olműtzi fejedelemmel, a ki csapataival segítségére jött s a Vissegradot ostromolni kezdte. A véres polgárháborúnak V. Henrik közbelépése vetett véget. Már 1110. január 1-én Vladisláv hívására benyomult Csehországba s a két viszálykodó testvért, továbbá Groitsch Wiprechtet, a prágai püspököt s a cseh országnagyokat a Pilsen

mellett fekvő Rokyczan-ba, ítélő széke elé idézte. Itt Bořivoyt a fiatal Wiprechttel együtt minden további vizsgálat nélkül elfogták s mint államfoglókat a Rajna mellett fekvő Hammerstein várába vitték, Vladislávot pedig elismerték herczegül.

I. Vladisláv uralkodása sem volt nyugodt. Bořivoy párthiveinek kegyetlen megbüntetésével, a kik közül némelyeket megvakítottak, másokat jószágaiktól fosztottak meg, a cseh urak közül számos ellenséget szerzett magának, a kik közül sokan Szobeszlávhoz Lengyelországba menekültek. Unokatestvérével, Ottó olmützi fejedelemmel is meghasonlott néhány hónap múlva és június derekán elfogatta őt. Csak 1113. december hóban békült meg vele s adta vissza fejedelemségét. A lengyel Boleszláv ezentúl is pártolta Vladisláv ellenfeleit, mindenekelőtt öccsét, Szobeszlávot, a ki mint menekült Lengyelországban élt. 1110 őszén megtámadta Csehországot s addig a pontig nyomult elő, a hol a Cydlina az Elba folyóba szakad (Podjebrádnál). Eleség hiányában azonban visszavonulni volt kénytelen. De mikor Vladisláv hadával a lengyeleket üldözőbe vette és elhamarkodva kellő rend nélkül megtámadta, október 8-án a Trotina patak mellett (Josefstadttól nyugatra) teljesen megverték. A megegyezés, a melyet a következő évben kötöttek s a mely Szobeszlávnak ellátásul a saazi tartományt biztosította, nem volt állandó. Már 1113-ban ismét Lengyelországba menekült, miután megölte Wacek grófot, a kiről azt hitte, hogy a herczeget ellene ingerli. 1115-ben végre Boleszláv lengyel herczeg vette kezébe a béke ügyét. Mióta mostoha testvérét, Zbigniewet megvakíttatta, egészen az áhítatnak élt s a cseh herczeggel való ellenséges-

kedés annál nehezebben eshetett neki, mert két nővért, a kik a sváb Berg grófnak voltak a leányai, bírtak feleségül. Közbenjárására Szobeszláv megbékült testvérével s miután brünni Udalrik ez időtájt elhalt és — mint három évvel előbb elhunyt fivére, Lutold — csak kiskorú fiúkat hagyott hátra, morvaországi részét neki adta.

Magyarországgal még mindig nem kötötték meg a békét. De mivel Velenczének Kálmán halála után a dalmát városok ellen intézett támadása miatt felette kíváncsi volt, hogy a két szomszéd állam barátságosabb viszonyba lépjen, 1116. május első felében II. István magyar király és Vladisláv cseh herceg számos fegyveres kíséretében Magyar-Bródtól délre, az Olsava vize mellett találkozott egymással. Azonban, mikép egy cseh történetíró tudósít, a magyar urak kihívó magaviselete s az ebből származott félreértés következtében harcra került a dolog, a melyben a magyarokat muló siker után nagy veszteséggel megfutamították s a király táborát elfoglalták.¹ Nem az óhajtott barátság, hanem még nagyobb ellenségeskedés származott a két uralkodó találkozásából. Mikor Lipót osztrák örgróf 1118-ban II. István király betörését megbosszulta azzal, hogy megtámadta Magyarországot, a cseh herceg segítségére volt.²

1117. december havában Vladisláv bátyját, Bořivoyt is visszahívta a számkivetésből, sőt önként lemondott a trónról és átengedte neki az uralkodást,

¹ Cosmas III, 42. fej. 122. s k. l. A magyar krónika (Márk. 88. l. Thuróczi 139. l.), a melynek elbeszélésében az elkerülhetetlen intrikus játszása a főszerepet, elismeri ugyan a király futását, utóbb azonban a cseheket János nádorral megvereti.

² L. fent. 220. l.

megelégedvén Csehország északkeleti részével, az Elbán túl fekvő vidékkel, a melyet Bořivoy neki adott.

Mi idézte elő 1118. augusztus havában Bořivoy újabb bukását és Vladislávnak újból való fölemelését, nem tudjuk. Mert Cosmas, az öreg prágai kanonok, a ki bennünket erről tudósít, közelebbit nem mer mondani.¹ 1124. február 2-án Bořivoy mint menekült Magyarországon meghalt. Öccsével is teljesen meghasonlott Vladisláv. 1123. márczius hóban seregével benyomult Morvaországba, elűzte Szobeszlávot s az ifjú Konrádnak, Lutold korábbi osztályos fejedelem fiának átadta atyja részét, Znaim-ot, a brünni fejedelemséget pedig, a mely valamikor Ulriké volt, Ottó olmützi hercegnek adta. Hasztalan igyekezett Szobeszláv a császárnak, Groitsch Wiprechtnek, Bolezláv lengyel s végül Lothár szász hercegnek támogatását megnyerni. Csak miután két évig mint menekült ide-oda kóborolt s öccse Vladisláv halálosan megbetegedett, békült meg vele ez utóbbi anyja kérésére és II. Ottó bambergi püspök sürgetésére, a ki ép akkor tért vissza Pomerániába tett térítő útjából. Négy nappal Vladisláv halála után, 1125. április 16-án Szobeszlávot, a nép kedveltjét „örök jogon“, mint az akkori cseh történetíró mondja,² a cseh trónra emelték.

¹ „Nunc, mea Musa, tuum digito compesce labellum. Si bene docta sapis, caveas, ne vera loquaris“, mondja III, 46., röviden a pusztá tényt közölvén.

² Cosmas III, 60.: „iure hereditario in principatus solio elevatus est avito“. Ezzel fejezi be Cosmas művét, a melyhez két folytatás csatlakozik: az egyiket egy visegrádi kanonok írta 1125—1142-ig (M. G. SS. IX, 132—148. l.), a másikat pedig egy saczavai szerzetes 1162-ig (u. o. 148—163. l.). Ezekhez

Szobeszláv biztosra vehette, hogy olmützi Ottó, a ki, mint a Přemysl-ház legöregebb tagja, a trónra első sorban táplált reményt, igényeiről másodszor nem fog önként lemondani s azért ártalmatlanná igyekezett tenni. Felhasználta az interregnumot, a mely Németországban a száli uralkodóház kihalásával, V. Henrik elhunytával, bekövetkezett, hogy versenytársát meggyöngítse. Mindjárt trónra lépése után a brünni tartományt, a melyet 1123 óta Ottó kormányzott, átadta Vratiszlávnak, a korábbi Ulrik herczeg legöregebb fiának. Területének ez a megcsonkítása még jobban felingerelte Ottót Szobeszláv ellen. 1125. november havában Regensburgba az új királyhoz, Lothárhoz ment s elpanaszolta neki, hogy Csehország trónját, a mely jogosan őt illeti s a melyre már ki volt jelölve, Szobeszláv magához ragadta. A királynak nagy összeg pénzt helyezett kilátásba, ha visszahelyezi. Lothár annál szívesebben hallgatta meg őt, mert Szobeszláv még nem kérte a beiktatást s nem jelent meg, mikor a király törvényszéke elé idézték. Két engesztelhetetlen elv állt egymással szemközt. A király azt állította, hogy Csehország kezdettől fogva a császár hatalma alatt állott s hogy ennek kezdeményezése és megerősítése nélkül sohasem történhetett meg valamely cseh herczeg fölemelése. Szobeszláv elismerte, hogy a herczegnek szüksége van a császár utólagos megerősítésére, de a választás maga, úgy mond, mindig a cseh országnagyoknak s nem a császárnak volt a dolga. Nem is volt hajlandó, hogy a német király védecze előtt

járulnak még egyes adatok az *Ann. Gradic.*-ből (u. o. XVII, 649. s k. l.), valamint a német kútfőkből. Ujabbak közül v. ö. Palacky I, 393. s kk. II., Dudik: *Geschichte Mährens*, 3. kötet (1174-ig).

visszavonuljon. Lothár azért háborúra határozta el magát s még a tél folyamán megtámadta Csehországot. Serege azonban nagyon kicsiny volt, állítólag csak hárromezer, többnyire szász és thüringiai lovag, mert Ottó kilátásba helyezte a cseh országnagyok átpártolását, s a hadműveleteket a nagy hó igen megnehezíté. Alig érkeztek meg a németek nagy fáradsággal a rendes országuton Meissen felől az Érczhegységen át a kulmi völgykatlanba, 1126. február 18-án a csehek túlnyomó erővel megtámadták őket. A szászok vitézségük ellenére vereséget szenvedtek. Ötszáz ember borította a csatatért, sokat elfogtak, a királyt magát egy dombon az ellenség körülfogta. Szerencsére olműtzi Ottó, a ki úgy látszik az előcsapatot vezette, a harcban halálát lelte s ez megkönnyítette a királynak az alkudozások megkezdését. Szobeszláv elég okos volt, hogy a győzelem teljes kihasználásával a német birodalom hatalmát ki ne hívja maga ellen. Mikor öccse, Groitsch Henrik, Lothár ajánlataival megjelent nála, elment a király táborába és ígéretet tett, hogy kiadja a foglyokat s hogy mindazt teljesíti, a mire elődei voltak kötelesek, ha a király herczegül elismeri. Tényleg a király zászló átnyújtásával ráruházta a cseh herczegséget, mire Szobeszláv hűséget fogadott.¹

Szobeszláv továbbra is hű maradt a királyhoz, a ki korábbi ellenséges magatartása ellenére barátsággal viseltetett iránta. Lothárnak nem volt készségesebb vazallusa a cseh herczegnél. Ismételve megjelent Merseburgban és Magdeburgban, a király udvarában. A Staufok ellen viselt harcokban maga vezette csapatait a király táborába. 1127-ben Nürnberg ostromában,

¹ Részletesen szól erről a háborúról a kútforrások idézésével Bernhardi: *Lothar* 64—82. l.

1130-ban a Regensburgért folyt harcokban, s talán 1128-ban Speier ostromában is vett részt.¹ Nemcsak a király római útjára (1132.) küldött háromszáz lovagot öccsének Jaromirnak vezetése alatt — a háromszáz lovag kiállítása a cseh herceg régi kötelessége volt — hanem, mikor Lothár 1136-ban Alsó-Italiába intézett hadjáratot, hogy Szicíliai Rogert, Anaklet pápa pártfogóját, a szárazföldről elűzze, Szobeszláv szintén állított ki csapatokat. Ezeknek a vezérok, a herceg unokaöccse, Vladisláv azonban megszökött a 900 márka ezüsstel, a melyet nagybátyjától oly czélből kapott, hogy abból embereit fizesse.

Igaz, hogy Szobeszláv saját érdeke tette kívánatossá a német királylyal való szoros szövetséget, miután uralmát külső és belső ellenségek egyaránt fenyegették. Mint II. (Vak) Béla magyar király sógora, háborúba bonyolódott a lengyelekkel, a kik tudvalevőleg Boriszt, Béla király vetélytársát támogatták.²

A cseh csapatok ismételve pusztították Sziléziát, száz meg száz falut gyújtottak fel és gazdag zsákmányt hurczoltak el magukkal. Végre 1135-ben III. Lothár császár közbenjárására megkötötték a fegyverszünetet, 1137-ben pedig a békét. A Přemysl-ház több hercegével Szobeszláv folytonos viszályban élt. Nem tudjuk azonban, hogy melyik részt okoljuk. Már 1126-ban a herceg unokaöccsét Břetislávot, II. Břetisláv fiát elfogták. 1128-ban Konrad znaimi herceget, Lutold fiát, ugyanaz a sors érte. 1129-ben a brünni Vratisz-

¹ Bernhardi, 194. l. 18. jegyz., a kit az illető helyeken általában egybe kell vetni Szobeszlávnak Lothárhoz való viszonyaira vonatkozólag.

² Herczegök, III. Boleszláv, Borisz anyjának nővérét birta feleségül.

lávot fogták el és száműzték. Csak Szvatopluk fiával, Venczellel, a kinek nagybátyjának Ottónak, Kulmnál 1126-ban történt halála után az olmützi fejedelemséget adta, állott jó viszonyban; ez azonban már 1130-ban meghalt. Éveken át Szobeszláv Morvaország egy vagy több részét maga kormányozta. Egy 1130-ban fölfedezett összeesküvést, a melynek Szobeszláv meggyilkolása s a fogoly Břetisláv fölemelése volt a célja, kegyetlenül megtorolt: a felbérelt gyilkosoknak kiszúrták a szemöket, kivágták nyelvöket, levágták kezöket, összetörték a lábukat s azután kerékre fonták őket. Két előkelő nemesnek, a kik őket felbérelték, nyílt piacon levágták minden tagjukat,¹ más vádlottakat, a kikre nézve a tüzes vaspróba kedvezőtlenül végződött, lefejeztek, a szerencsétlen Břetislávot magát megfosztották szeme világától és ártalmatlanná tették. 1133-ban I. Vladisláv hasonló nevű fia számtalan ifju nemessel Bajorországba menekült.

Csak mikor az említett összeesküvés kegyetlen megtorlásával a Přemysleket, valamint a cseh országnagyokat megfélemlítette, csak akkor gondolta Szobeszláv, hogy szelidebben léphet fel. 1130-ban brünni Vratiszlávot ismét visszahelyezte fejedelemségébe; 1134-ben II. Konrádnak is visszaadta a szabadságot és valószínűleg a znaimi tartomány kormányát is rábízta ismét. Az 1130 óta üresedésben levő olmützi fejedelemséget a herceg 1135-ben II. Borivoy fiának, Lupoldnak adta, a kit azonban már két év múlva ismét elűztek.

Époly szorosan, mint Lothárhoz, csatlakozott Szo-

¹ *Canon. Wissegrad. Cont Cosmas* 136. l.: „omnibus membris in foro privati sunt“, a mi csak nem jelenti azt, hogy „elevenen fölnégyelték“, a mint Palacky és Dudik lefordítják.

beszláv Lothár utódjához : III. Konrádhoz is.¹ Mindjárt megválasztása után megjelent a Bambergben tartott királyi széken. Az első hadjárat alkalmával, melyet a király 1139 nyarán Welf Henrik leverése végett Szászország ellen intézett, a cseh herceg a maga csapatával segítségére sietett.

Igaz, hogy a mellett különös mellékcéljai is valának. Ő t. i. a magasabb korhoz kötött örökösödés mellőzésével Csehországot ifju fiának, Vladiszlávnak akarta biztosítani és mivel ezt csak a német király segítségével remélte elérhetni, azért mindennek-előtt hozzá fordult s ezzel még a csehek választójogát is megtagadta, a melyet pedig 1125-ben annyira hangoztatott Lothár királylyal szemben. A Bambergben 1138-ban pünkösöd táján tartott királyi széken valóban kieszközölte, hogy Konrád Vladiszlávnak adta a hercegséget. A jelenlevő cseh országnagyoknak szentek ereklýéire kellett hűséget esküdniök a herceg fia iránt. A nagyobb urak s az alsóbb nemesség gyűlésén, a melyet július 29-én Sadská-ra hívott össze, részint kéréssel, részint parancsszóval kivitte, hogy halála esetére már most hódoltak fiának.

Azonban a cseh országnagyok esküjök ellenére még Szobeszláv életében egy más herceg fölemeléséről kezdtek tanácskozni. Mikor 1140. február 14-én két havi betegség után a herceg meghalt, nem választották meg fiát, hanem I. Vladiszláv legöregebb fiát : II. Vladiszlávot. A csehek választó joga, a mely régóta a trón betöltésénél döntő faktor gyanánt szerepelt, ezzel még inkább megszilárdult.²

¹ V. ö. Bernhardi : *Konrad III.*

² Szobeszlávnak, a „pater patriae“-nek halálával és II. Vladiszláv fölemelésével kezdődnek Vincze, prágai kanonoknak

II. Vladisláv egyébiránt a német királylyal szemben ugyanazt az állást foglalta el, a mit elfoglaltak elődei. Hogy III. Konrádot a maga részére nyerje, mindjárt elvette mostoha nővérét, Gertrudot, a királytól annyira pártolt osztrák ház hercegnőjét. Ez hozzájárulhatott ahhoz, hogy Konrád felhagyott a gondolattal, hogy a hercegséggel korábban megadományozott Szobeszláv érdekében közbe lépjen s hogy a hercegi zászlót Vladislávnak nyújtotta át.

A német király pártfogása erre nézve annál fontosabb volt, mert Csehországban csakhamar veszélyes lázadás tört ki ellene.¹ Már az is aggasztó előjel volt, hogy Vladisláv herceg, Szobeszláv fia, 1140 karácson éjszakáján titkon elhagyta Prágát és több elégületlennel anyai nagybátyjához, Béla királyhoz Magyarországra menekült. Ennek következtében a két ország uralkodói, a kik eddig barátságos viszonyban állottak egymással, egymástól teljesen elidegenedtek. Béla király nemsokára bekövetkezett halála ugyan meggyújtotta Vladisláv herceg és társai reményeit a király támogatása iránt. Azonban Csehországban az elégületlenség mindinkább növekedett. A főnemesség s az előkelő tisztviselők remélték, hogy Vladisláv, a ki fölemelését nekik köszönhette, készséges eszköz lesz és nagyon megdöbbenek, mikor a herceg fiatal kora ellenére erélyesen lépett fel és 1141-ben

tartalmas évkönyvei (M. G. SS. XVII, 658—683. l.), a ki többnyire mint szemtanú ír s általában nagyon jól értesültnek látszik. Viszont 1142-ben véget ér Cosmas folytatása egy visegrádi kanonok tollából és 1145-ben a morvaországi bradisi kolostor évkönyvei.

¹ V. ö. erre vonatkozólag a cseh forrásokon kívül: *Otton. Frising. Chron.* VII, 26.

számos előkelőt felakasztatott¹ Nacerat gróf, a ki Vladisláv megválasztása érdekében legtöbbet fáradozott, most az ellenzék élére állt s a herczeg megbuktatására törekedett. A főnemesség eme törekvései, mint mindig, a Přemysl-ház többi tagjainál pártfogásra találtak, a kik egymástól irigyelték a trónt. Valamennyi morva fejedelem: a brünni Vratiszláv, a znaimi II. Konrád, sőt II. Ottó fia III. Ottó is, a kit Vladisláv 1141-ben Henrik olmützi püspök közbenjárására a számkivetésből visszahívott és olmützi fejedelemmé tett, a herczeg ellen támadt. Köréjük gyűltek Szobeszláv fia Vladisláv és Bořivoy két fia, valamint az elégületlen országnagyok, a kik most znaimi Konrádot választották meg herczeggé. Jóformán csak az alsóbb nemesség s a fiatalság maradt hű Vladisláv herczeghez. 1142. április 25-én seregét a Wysoka-hegynél, Kuttenbergtól nyugatra, megverték és körülfogták, miután néhány nemes még a harcz közben az ellenséghez pártolt át. Vladisláv fivéreivel s a hozzá hű olmützi püspökkel, Henrikkel, Cosmas történetíró fiával, csak nehezen és jelentékeny veszteséggel vághatta magát az ellenség sorain keresztül és Prágába menekült.

Vladisláv most a főváros védelmét fivérére, Diepoldra és feleségére, Gertrudra bízta, maga pedig Henrik püspökkel a német királyhoz ment, a kit valószínűleg Frankfurtban talált, a hol Henrik osztrák herczeg Oroszlán Henrik anyjával lakodalmát ünnepelte. Konrád meghallgatta a herczeg kérését,

¹ Palacky I, 417. l. és Dudík III, 134. l. rablóknak tartják őket, Bernhardi 282. s k l., a menekülő Vladisláv párhiveinek.

sereget gyűjtött, a mint hamarosan lehetett, s ezzel Nürnbergben¹ és Pilsenen át Csehországba nyomult.

E közben II. Konrád herczeg Prágát nehéz ostromszerekkel keményen szorongatta. Szent Vid székesegyháza, a Szent Györgyről nevezett apáczakolostor s más épületek elhamvadtak, mert egy ügyes lövő égő nyilat röpített egyik háztetőre. A német sereggel azonban Henrik nem mert megütközni. Közeledésére felhagyott Prága ostromával és visszavonult Morvaországba. Pünkösd vasárnapján (jun. 7-én) a király bevonult Prágába.

A következő évben Vladisláv maga támadta meg ellenfeleit Morvaországban s az egész országot rettetesen elpusztította. 1144-ben az általánosan nagy tekintélyben állott Henrik püspök és Guido bíboros pápai követ közbenjárására végre békét kötöttek. A herczeg bölcs szelidséget tanusított s a morva fejedelmeket, mikor készek voltak hódolni, meghagyta tartományaik birtokában.

Guido bíboros akkoriban azért jött Csehországba, hogy a papság reformját keresztülvigye. Jelentéséből, a melyet a pápához küldött,² tisztán látjuk, mily kevésbé lépett életbe a papi házasság tilalma VII. Gergely és más pápák fáradozásai ellenére. A prágai káptalan tagjai közül a prépostot, a dékánt s egy kanonokot, az olmützi káptalan tagjai közül a dékánt s a magistert, a vissegrádi káptalan tagjai közül a prépostot s a magistert, az egész országban pedig számos papot megfosztottak javadalmaiktól. Pedig a

¹ Május 28-án oklevelet állít (Stumpf, 3445.) ki e helyen és pedig az itt kiállított oklevelekben Vladisláv cseh herczeg és Henrik olmützi püspök, továbbá Henrik osztrák herczeg szerepelnek tanukul.

² *Cod. Moraviae* I, 223. l. Erben: *Reg. Boh.* I, 105. l.

pápai követ csak azokat a papokat fosztotta meg állásuktól, a kik másod- vagy harmadizben nősültek meg, vagy özvegyeket vagy férjüktől elvált asszonyokat vettek el feleségül, vagy a kik nem is voltak fölszentelve.¹

Mily kevésbé voltak megelégedve helyzetükkel a morva fejedelmek, bár leverettek, az csakhamar kitűnt. Mikor a legfőbb közbenjáró, Henrik olmützi püspök, 1145-ben Ottó olmützi fejedelemmel Rómába akart utazni, znaimi Konrád útközben a brünni Vratiszlav beleegyezésével éjnek idején megrohanta, egyszerűen, a kit fölcseréltek vele, agyonütöttek, a házat pedig, a melyben szállva volt, felgyújtották. Azonban Vladisláv herczeg erélyes közbelépése, a ki 1146-ban Znaimot bevette és feldulta, és Konrádot csak a német király közbenjárására, a kihez menekült volt, helyezte vissza fejedelemségébe, nem maradt tartós hatás nélkül. Vladisláv oly biztonságban érezte magát, hogy 1147-ben legifjabb öccsének, Henriknek kíséretében III. Konráddal a szerencsétlen keresztes hadjáratra indult, míg olmützi Ottó, brünni Vratiszláv és Henrik olmützi püspök az észak-német keresztesekhez csatlakoztak, a kik ugyanakkor az Odera mellett lakó pogány vendek ellen indultak. Öccse Diepold vagy Theobald, a kit helytartóul hagyott hátra, a tartományban a legszigorúbban tartotta fenn a békét. I. Szobeszláv hasonló nevű fiát, ki a fejedelem távollétét fel akarta használni arra, hogy Csehországot magához ragadja, elfogták és Prágában, majd Frauenbergben

¹ III. Honorius pápának a prágai püspökhöz 1216. nov. 26-án (Erben I, 268. l.; Potthast, 5361. sz.) intézett meghagyása szerint a papi házasságok Csehországban az 1215. tartott lateráni zsinatig közönségesek voltak.

fogva tartották, mig nem 1150-ben külföldre menekült, miután barátai az itteni várnagyot meggyilkolták.

III. Konrád utódjával, Barbarossa Friggyessel szemben Vladiszláv cseh herczeg eleinte hidegen viselkedett, talán mert elégedetlen volt azzal a szándékával, hogy sógorát, Henrik osztrák herceget, Bajorországtól meg akarta fosztani. A birodalmi gyűlésen, a melyet I. Frigyes 1152 pünkösdjére Merseburgba hívott össze, nem akart személyesen megjelenni. Elégnek tartotta, ha követséget küld, a melynek élén az ügyes prágai püspök, Dániel állott. Úgy látszik, nem állította ki csapatát a római útra sem, a melyre Frigyes 1154 őszén indult. Csak mikor Frigyes 1155. szeptember havában a császári koronával ékesítve visszatért, jelent meg nála személyesen, mikor a bajor-lengyel határon tartózkodott.¹ Mert hogy a császár haragját egyenesen kihívja, azt még sem merhette, mert a Přemysl-ház több tagja, a korábbi hercegeknek, Bořivoynak és Szobeszlávnak a fiai, mint száműzöttek külföldön éltek és Frigyes támogatását kérték.² 1156. pünkösöd táján, mikor a császár Würzburgban Burgundi Beatrix-szel egybekelt, Vladiszláv öccsével, Theobalddal szintén megjelent.

A császár ez alkalommal Vladiszláv legbizalmasabb tanácsosaival, Dániel püspökkel és Gyárfás (Gervasius) vissegrádi préposttal, a herczeg kancellárjával, ennek a legközelebbi olaszországi hadjáratban való részvételéről tanácskozott, a mely hadjáratnak az engedet-

¹ Otto Frising. *Gesta Frid.* II, 27. l.

² V. ö. Canon. Prag. Cont. Cosmae, a melyek prágai Vinczéhez és Gerlachhoz némi toldásokat csatolnak, 163. l. az 1155. évhez.

len milanóiak leverése volt a célja. A császár megígérte a hercegnek, hogy ha személyesen s a menynyire csak lehet, nagy sereggel támogatja, királyi diadémot ad neki és Bauzent visszaadja, a melyet miért-miért nem? Csehországtól elszakítottak volt.¹ Főleg a prágai püspök tanácsolta a hercegnek, hogy teljesítse Frigyes kívánságát. Mert Dániel, a ki egy prágai kanonoknak volt a fia és Párisban tanult s a ki egyike volt Csehország legkiválóbb államférfiainak, hön ragaszkodott a császárhoz, a mellett lelkesült a a római-német birodalom nagysága és hatalmi állásáért, a mi általában tapasztalható ama kor legtöbb püspökénél. Vladisláv a csehek tudta nélkül ráállt a császár kívánságára s a szerződést esküvel megerősíté.

Egy Regensburgban tartott birodalmi gyűlésen, a melyet nagyon sokan látogattak s a melyen az osztrák herceg s a stájer örgróf szintén jelen volt, a császár a szerződés értelmében 1158. január 11-én Vladisláv herceg fejére föltette a diadémot, január 18-án pedig külön kiváltságlevéllel neki és utódjainak jogot adott, hogy a főbb ünnepeken, a melyeken a császár koronát visel, t. i. karácsonykor, husvétkor és pünkösdkor, azonkívül Csehország védőszentjeinek, Szt. Venczelnek (szeptemter 28-án) és Szt. Adalbertnek (ápril. 23-án) ünnepein arany abroncsot viselhessen, s hogy azt a prágai és olmützi püspökkel tetethesse a fejére. Azonkívül határozottan biztosította neki a Lengyelország

¹ Dudik III, 290. I. azt véli, hogy Bauzent Vladisláv hercegtől 1154. december hóban Roncagliában vették el, mert nem állította ki csapatait a római útra. De miért történt volna ez épen Bauzennel?

részéről korábban fizetett adót,¹ a melyről persze kétséges: vajjon fizették-e még? Mert, noha a császár a cseh hercegtől kisérve és támogatva 1157-ben szerencsés hadjáratot indított Lengyelországba és Boleszláv herceget lealázó békére kényszerítette, az mégis egyetlen egyet sem teljesített a föltételek közül, a melyekre magát köteleznie kellett. A császárt pedig sokkal inkább elfoglalta Milano legyőzésének a gondolata, hogysen kedve lett volna Lengyelországgal további harcokba bocsátkozni.

A mily élénk örömet keltett a hercegnek ez a kitüntetése a cseheknél, oly nagy volt sokaknál az elégtelenség, mikor megtudták a hozzá kötött föltételt s mikor Vladisláv a Prágában tartott országgyűlésen kijelentette szándékát, hogy a császárral személyesen akar vonulni Milano ellen. Néhányan az öregebb országnagyok közül hangosan panaszkodtak, hogy ezt az ígéretet az ő meghallgatásuk nélkül tették s úgy nyilatkoztak, hogy keresztre kellene feszíteni, a ki azt tanácsolta. Dániel püspöknek, mint a kinek fő-része volt a szerződés létrejöttében, a leghevesebb szemrehányásokat tették. A király azonban védelmére kelt tanácsadóinak. Kijelenté, hogy saját elhatározásából tett a császárnak ígéretet. A ki támogatja, megfelelő jutalomban részesül, de a ki inkább az asszonyokkal akar mulatni, ám maradjon nyugton odahaza.

¹ *Cod. Mořaviae* I, 267. l. Erben: *Reg. Bohem.* I, 131. l. Január 11-ét, mint a király-koronázás napját Prágai Vincze adja 667. l. V. ö. Ragewin: *Gesta Frid.* III, 13. l. Jelentőségét Dudik III, 326. l. túlbecsüli, ha azt véli, hogy Csehország ezzel „a római-német császári birodalomhoz ugyanabba az állami rangsorba lépett, a melyben hozzá Magyarország, Angolország és Dánország állottak akkoriban“.

Ez az appelláció a csehek harcziás érzületére nem maradt hatás nélkül. Számosan közülök, különösen a tüzes fiatalság, a rózsás zászló alá siettek, a melyet háborúban a csehek előtt vittek. Még a parasztok is elhagyták az ekevasat és lándzsát vagy más fegyvert ragadtak.

1158 nyarán különböző utakon nagy számú csapatok az Alpokon át Olaszországba vonultak. A keleti völgyeken keresztül Pontebá-n át mentek az osztrákok és karantánok hercegeik vezetése alatt, a kikhez hatszáz magyar ijjász csatlakozott. Ezeket II. Géza király a császár kívánságára állította ki.¹ A csehek a király személyes vezetése alatt, a kit öccse Theobald, továbbá Dániel püspök és Gyárfás kancellár vissegrádi prépost kísért, Regensburgon s a Brenneren át folytatták útjukat. Miután a hegyi völgyek lakói a csehek elől, a kiknek rablás-vágya ismeretes volt, elmenekültek, kezdetben élelemben és italban hiányt szenvedtek. Csak mikor a Ritten-en² át az Etsch völgyébe jutottak, üdültek fel a kitünő botzeni bortól és jutottak élelmi szerekhez, miután a király a kereskedőkkel szemben kezességet vállalt. Mikor a Garda-tó mellett táboroztak, rémületet keltettek a lakosokban, mert a becses olaj- és granátalmafaakat tüzelésre és ló-istálló készítésére használták. A veronaiak gazdag pénzaján-

¹ „Copiae Ungarorum ferme 600 sagittarii electi.“ Ragew. *Gesta Frid.* III, 25. l., a ki ú. l. erről legpontosabban van értesülve. Dániel püspök, mint a császár követe, a magyar királytól ígéretet vett „quingenti Saraceni“ elküldése iránt. *Vinc, Prag.* 667. l.

² Kétségen kívül ez a „mons Pausanum, qui nostro vocabulo Pocyn dicitur, . . . ubi optimi vini maximam inveniunt habundantiam“, nem a Brenner, mint Prágai Vincze kiadója a Mon. Germ.-ban e helynél véli, mert a csehek a Brenneren aligha találtak sok bort.

dékokkal oly gyorsan, mint csak lehetett, kelleetlen vendégeiktől szabadulni igyekeztek. Brescia határát, a mely város a milanóiakkal szövetségben volt, annyira elpusztították és kifosztották, hogy a polgárság a prágai püspök közbenjárására tizennégy nap mulva felajánlotta hódolatát.

A császár megérkezése, a ki július 16-án a Mincionál állt,¹ a cseheknek alkalmul szolgált dicső tettek véghezvitelére. Elsők voltak, a kik július 23-án Cassano alatt a megáradt Adda-folyó egyik gázlóján átkeltek, a folyó tulsó partján álló ellenséget megfutamították s a rákövetkező napon a milanóiak seregén újabb győzelmet arattak, a mi lehetségesé tette, hogy a császár hidakat veressen. Milano ostroma alkalmával, a mely augusztus 6-tól szeptember 7-ig tartott, a csehek, a kiknek csapata a legnagyobb volt, különösen kitűntették magukat. A király maga egy veszélyes kirohanás alkalmával, melyet a milanóiak még az első estén tettek, fényes fegyverzetben harczolva, a milanóiak vezérét és zászlótartóját lándzsájával átdöfte. A cseh király jelentőségét ellenség és barát egyaránt elismerte. Mikor végre a milanóiak engedelkenységre határozták el magukat, Vladisláv közbenjárását kérték ki. Ő volt a legelőbbkelő közbenjáró; őt bízták meg a békefeltételek összeállításával, a melyeket azután szeptember 7-én Dániel püspök-káplánja, Vincze jegyző irt le.² Neki adták át

¹ Böhmer-Ficker: *Acta imp.* 97. l. A tanúk közt Dániel, prágai püspök, László cseh király és „Theobaldus dux Boemie“. szerepel.

² Neki (668—675. l.) és Ragewin: *Gesta Frid.* (III, 25—43. l.) köszönhetjük a hadjárat legrészletesebb leírását. A többi kútforrásokat idézik Tourtual: *Böhmens Anteil an den Kämpfen K. Friedrichs I. in Italien* I. rész. *Der Mailänderkrieg 1158, 1159.* (Göttinga, 1865.) és Prutz H.: *K. Friedrich I.* I, 153—168. l. V. ö. még Giesebrecht szép elbeszélését Va, 152—170.

mindkét felől a foglyokat s a milanóiak részéről állítandó kezeseket. A milanóiaknak szeptember 8-án történt megalázó hódolásuk után, mikor a város tizenkét konzula mezítláb és kivont kardjukat nyakukba akasztva a császár táborában megjelent, ez a cseh király fejére pompás diadémot tett, a melyet korábban az angol királytól ajándékba kapott.

A hadjárat legközelebbi feladata el lévén végezve, Vladisláv, a ki súlyos betegségbe esett, a császártól engedélyt kért, hogy hazatérhessen. Frigyes elbocsátotta, miután ezer márka ezüstöt ajándékozott neki és neki adta a milanóiaktól fizetett hadi kárpótlás kilenczed részét. A király azonban megengedte, hogy Dániel püspök nála maradhasson, a kit a császár az olasz nyelvben való jártassága s egyéb képességei miatt ügyszólván nem nélkülözhetett.

Dániel különösen azon fáradozott, hogy a törvényeknek, a melyeket a híres roncagliai birodalmi gyűlésen 1158. november havában hoztak, s a melyek szerint az összes felségjogok a császárra szállanak, a különböző lombardiai városokban elismerést szerezzen. Még 1160. február elején részt vett a páviai zsinatban s mikép a legtöbb jelenlevő egyházi fejedelem, III. Sándor ellen és IV. Viktor, a császári párt jelöltje mellett nyilatkozott. Csak a zsinat befejeztével hagyta el Olaszországot, hogy II. Gézá, Magyarország királyát és saját királyát, Vladislávot ezeknek a határozatoknak elismerésére bírja. Gézával szemben azonban hasztalan volt minden rábeszélés. A magyar király azt a kitérő választ adta, hogy ily nehéz ügyben nem határozhat a papság s az országnagyok tanácsának meghallgatása nélkül. Utóbb azonban III. Sándor követének és Eberhard salzburgi, valamint

Lukácsnak, az esztergomi érseknek fáradozásai folytán Sándor pártjára állt. 1160. április havában¹ Dániel úgy látszik visszatért Csehországba, a melynek királya hosszas távol maradása miatt nagyon elégedetlen volt.

A következő években is támogatta Vladiszláv a császárt háborúiban, miközben a magyar trónviszályokba is beavatkozott. III. István királynak, II. Géza utódjának anyja, Fruzsina, kétségen kívül, mint fiának gyámja, a cseh királyhoz fordult azzal a kéréssel, hogy őt és fiát szorult helyzetében támogassa. Vladiszláv fiai, Frigyes és Szvatopluk ugyanis a királyné lányait bírták feleségül. A cseh országnagyok ellenezték ugyan a Magyarország ügyeibe való fegyveres beavatkozást, utóbb azonban mégis ráállottak s így Vladiszláv 1163-ban nagyszámú sereggel a magyar királynak segítségére sietett. A csehek szokásuk szerint Magyarországon is ellenség módjára garázdálkodtak: fosztogattak, gyujtogattak és gyilkoltak, úgy hogy a lakosok ijedten szétfutottak előlük. Egyesülve a magyar királylyal, Vladiszláv Mánuel görög császár ellen ment, a ki Bácsig nyomult elő, és szomszédságában ütötte fel táborát. A császár megijedt az ellenséges sereg nagyságától és csapatainak egy részével éjjel átkelt a Dunán. Ugyanezt tette IV. István is, Mánuel császár védencze, a sereg nagyobb részével. A kik idejekorán nem menekülhettek, az egész táborral a csehek kezébe estek. Mánuel most a cseh királylyal alkuba bocsátkozott s ennek közbenjárására csakhamar megkötötték a békét. E szerint Mánuel III. Istvánt elismerte királyul, IV. Istvánt pedig el-

¹ Husvét vasárnapján (márczius 27-én) volt kihallgatáson a magyar királynál. A kapott válasz után visszatért Csehországba. *Vinc. Prag.* 679. 1.

elejtette. Kivánta azonban, hogy Béla herczeg, a kit magával Konstantinápolyba vitt, Magyarország egy részét atyai örökségül kapja. Hogy a barátság Csehország s a keleti római birodalom között megszilárduljon, Mánuel unokaöccsének egybe kellett volna kelni Vladiszláv unokájával.¹

Már 1161 tavaszán Vladiszláv az újból fellázadt milanóiak ellen a császárnak háromszáz lovagot küldött, a kiket fia, Frigyes, továbbá fivére, Theobald és Dániel püspök vezettek.² Szeptember hóban a csehek hazatértek.³ De már néhány hónap múlva a király fiát és fivérét csapatokkal újból Olaszországba küldte. Mikor megérkeztek, a lázadók leverése jóformán be volt fejezve. Csak Milano lerombolásának szomorú látványánál voltak jelen a cseh fejedelmek, 1162. márczius végén. Theobald herczeg volt állítólag az

¹ *Vincent. Prag.* M. G. SS. XVII, 681. s k. l. és *Cinnamus*, 216—224. l., a kik egymást szépen kiegészítik, minthogy az utóbbi itt sem tagadja meg pártállását. Vincze Vladiszlávnak ezt a hadjáratát az 1164. évhez adja. De mivel 1160 óta minden eseményt a következő évnél beszél el és Cinnamus szerint úgy látszik, hogy az 1162-ben kötött békére nyomban IV. István újabb betörése, majd Mánuelnek a Dunán való átkelése következett, Katoná-val s az újabb magyar történetírókkal (? ford.), miként ezt Dudik, *Geschichte Mährens* III, 364. 2. jegyz. is tette, az 1163. évhez ragaszkodom.

² V. ö. *Vinc. Prag.*-sel 679. l. *Otto Morená-t*, M. G. SS. XVIII, 631. l.

³ *Vinc. Prag.*, 680. l. első sorban csak Frigyesnek szept. 28-án történt hazaérkezéséről „*militia expleta*“, azután az 1162. évhez Frigyes és Theobald újból való elküldéséről tudósít. Azonban „*Theobaldus dux Boemie*“ már 1162. január 20-án Lodi-ban tanuként szerepel a császár oklevelében (Stmpf, 3927. sz.) és Giesebrecht Va, 295. l. 2. jegyz. ebből azt következteti, hogy Olaszországban maradt.

első, a ki a gyújtó fáklyát a szerencsétlen városba dobta.

Mikor aztán a császári tisztviselők zsarnoksága következtében a legtöbb lombardiai város fellázadt s a császár leverésök végett 1166 őszén seregét az Alpokon átvezette, a csehek sem hiányoztak. Vezéreik ismét Theobald herczeg és Dániel prágai püspök valának. Mindketten 1167 nyarán, Ancona megvétele után,¹ a császárral részt vettek a Róma ellen indított hadjáratban, a mely ugyan a város megvételére és III. Sándor elűzésére vezetett, de csakhamar az esőzésektől s a forróságtól előidézett és rémitő gyorsasággal terjedő pestisszerű láz miatt a német seregre nézve végzetessé vált. A legelsők egyike, ki a borzasztó betegségnek áldozatul esett, Dániel prágai püspök volt († aug. 9.). Később Rajnald kölni érseken, az egyházi szakadás főelőmozdítóján s a császári sereg legnagyobb részén, állítólag 20,000 emberen kívül, Theobald herczeget is elragadta a járvány.

Vladiszláv további uralkodása alatt a csehek, úgylátszik, a császár olaszországi hadjárataiban többé nem vettek részt. A két fejedelem között főnállott viszonynak szükségkép meg kellett változnia, mikor Vladiszláv fiát, Adalbertet 1168-ban a Sándorhoz szító salzburgi papság érsekké választotta, a császár pedig

¹ Ancona ostromával végződik Prágai Vincze kitűnő műve, a melyet azután Gerlach mühlhauseni (Csehországban) apát 1198-ig folytatott (*M. G. SS.* XVII, 683—710. l.). Azonban krónikája, a mely úgyszólván egyetlen forrásunk Csehországnak 1167—1198-ig terjedő történetére, különösen szemléletesség dolgában, legalább az első fejezetekben, nem közelíti meg Vinczét, miután Gerlach csak 1165-ben született (705. l. az 1186. évhez) és úgylátszik a XIII. század kezdete előtt nem írt.

a cseh király közbenjárása ellenére nem akarta megerősíteni. Vladisláv mindamellet elkerülte a tényleges szakadást. Állítólag még 1172-ben elkísérte a császárt lengyelországi hadjáratába.¹

Ő nem lehetett el a császár jóakarata nélkül, mivel halála esetére fiának, Frigyesnek akarta biztosítani a cseh koronát. Hogy a trónon megszilárdítsa, különben is öreg és beteges lévén, még életében, 1173 tavaszán lemondott a koronáról fia javára.

Azonban az uralkodó fejedelem intézkedését ezuttal is megsemmisítették. Frigyes, a ki mint uralkodó talán kevésbé volt tehetséges, a cseh országnagyok között sok ellenzőre talált, a kik csak lesték az alkalmat, hogy megbuktassák. Ez csakhamar kínálkozott. A Přemysl-háznak még éltek tagjai, a kik Frigyes trónra emelésében a korábban sokszor hangoztatott elvnek, mely szerint az uralkodóház legöregebb tagja következzen a trónon, megsértését látták.

Frigyest azonban nem a morva fejedelmek² részéről fenyegette veszély. Legalább nem hallunk semmit

¹ *Ann. Prag.* M. G. SS. III, 121. l. V. ö. Dudik III, 402. s k. l. Prutz: *Friedrich I.* II, 200. s k. l.

² Dudik véleményét, hogy Morvaországnak Vladisláv későbbi éveiben (1160 óta) nem is voltak fejedelmek, hanem hogy közvetlenül a király kormánya alatt állott, megezáfolja Koutny: *Der Přemysliden Thronkämpfe* 31. s kk. II. Csakhogy ő is, miként Palacky és Dudik, a teljesen megbízhatatlan trebicsi évkönyvek alapján znaimi II. Konrádról azt írja, hogy 1150-ben halt meg, holott a Dudiktól: III, 276. l. 3. jegyz. idézett oklevélhelyek mutatják, hogy 1156-ban még életben volt. Talán ő s nem hasonló nevű fia az a „Conradus princeps“, a ki Prágai Vincze (679. l.) szerint 1161-ben Ottó, a brünni Vratiszláv fia és utódja mellett a király és Szobeszláv herceg között közbenjáróul szerepel.

arról, hogy közülök valamelyik ellenséges lépést tett volna. Mégis az 1140-ben elhalt Szobeszláv herceg fiai sohasem felejthették el, hogy atyjok valamikor a cseh koronát bírta. Ulrik már 1152-ben a német királynak nagy összeg pénzt ígért, ha Csehországot birtokába juttatja, és inkább hátat fordított hazájának, hogysesem a neki átengedett königgrätzi tartománnyal beérte volna.¹ Bátyja, Szobeszláv, a ki 1150-ben börtönéből megmenekülvén, külföldön számkivetésben élt, 1161-ben éjjeli rohammal Olmütz városát hatalmába kerítette. Hogy ennek az erős helynek átadására rábírra, Vladisláv király Csehországban egy kis területet ígért neki, azután pedig, mikor hatalmában volt, hitszegően elfogatta és bilincsekbe verve Frauenberg várába küldte, a hol tizenkét évig börtönben synylődött.² Öccsét, Ulrikot, a ki 1153 után Lengyelországba menekült, 1162 óta szakadatlanul a császár környezetében találjuk, a ki talán a vele barátságos viszonyban álló cseh király kívánságára adott a hercegnek eltartást.³

Vladisláv lemondásának és Frigyes trónra emelésének hírére Ulrik a császárhoz fordult s arra kérte, eszközölné ki számára az engedélyt a hazájába való visszatérésre, fivérének pedig a szabadságot. A császár az új cseh fejedelem személye ellen semmi kifogást sem tehetett, minthogy mint III. Lipót osztrák herceg leányának fia rokonságban állt vele s az

¹ *Vinc. Prag.* 665. l. az 1154–55-ik évekhez.

² *Vinc. Prag.*, 679. s k. l. *Monachi Sazaw. Cont. Cosmae* az 1161-ik évhez. V. ö. Dudík III, 349. s kk. II.

³ Először 1162. január 19. kelt oklevélben Stumpf-nál, *Acta* 506. l. mint „Ulricus filius ducis Boemiae“, s ettől kezdve gyakran többnyire mint „Ulricus dux Boemie“ vagy „Ulricus Boemus“.

olasz háborúban fontos szolgálatokat tett. Azonban mégis sértve érezte magát, hogy Frigyes beleegyezése s részéről való beiktatás nélkül vette át a kormányt. Aztán csak kíváncsi lehetett rá nézve az alkalom, hogy Csehországot a birodalomtól szorosabb függésbe hozza, s hogy a lett salzburgi érseket, Adalbertet, Frigyes fivérét egyik támaszától megfoszsza. Megparancsolta tehát Vladisláv királynak és fiának, hogy jelenjenek meg előtte a Nürnbergben tartott birodalmi gyűlésen s hogy hozzák magukkal az elfogott Szobeszlávot is.

Vladisláv és Frigyes mindenképp előtt követség küldésével s nagy összeg pénz fölajánlásával igyekeztek a császár haragját lecsillapítani. De minthogy ez nem sikerült s egy második követség is eredménytelen maradt, Szobeszlávot végre szabadon bocsátották és Prágába vitték, a hol sokan tüntető módon rokon-szenvesen fogadták. Éjjel a herczeg arról értesült, hogy Frigyes meg akarja vakíttatni. Hiveivel sietve a császárhoz menekült tehát, a ki 1173 nyarán a cseh ügyben Hermsdorffban (Gera mellett) birodalmi gyűlést tartott. Ez alkalommal megjelent Frigyes és állítólag Vladisláv király is. Az eredmény előrelátható volt. Frigyeset letették a trónról, mert nem törvényes úton, a csehek beleegyezésével s a császár részéről történt beiktatás alapján, hanem csak atyja intézkedéséből foglalta el. Miután Ulrik bátyja javára határozottan lemondott, a császár öt zászló átnyújtásával Csehország kormányát Szobeszlávra ruházta, de többé nem ismerte el királyul, hanem csak herczegül.¹

¹ V. ö. Gerlach-hal, 686. l. a *Cont. Claustroneob.* III, 630. l. az 1174. évhez.

Vladiszláv királynak tisztességes ellátást kellett volna kapnia. Ő azonban nem akart többé Csehországban maradni, hanem Meerane-ba ment, felesége birtokára, a hol már a következő év elején, január 18-án meghalt. Frigyes a legközelebbi években részint a császár, részint sógorának, III. Béla magyar királynak udvarában élt. Fivéreinek, Ulriknak és Venczelnek ellenben Szobeszláv a megüresedett olmtüzi és brünni fejedelemségeket adta, úgy hogy csak Znaim volt a Přemysl-ház morvaországi ága egyik tagjának kezében, a kit szintén Ottónak hívtak.¹

A hermsdorfi birodalmi gyűlésen Szobeszlávnak és Ulriknak esküvel kellett ígérniök, hogy sereget küldenek a császárnak Olaszországba tervezett ötödik hadjáratához, a melyre 1174. szeptember hóban indult. Ezuttal a csehek kevésbbé tüntették ki magukat. Mikor Bajorországon átvonultak, úgy dultak ott, mintha ellenség földjén lettek volna. Mert „a mi népünk mindig rablásra gondol“, jegyzi meg Gerlach mühlhauseni apát, a ki bizonyára jól ismerte földieit. Mikor Ulmban, a hol a zsákmányt el akarták adni, újból raboltak, a püspök s a környékbeli parasztok rájuk rohantak, sokat agyonütöttek közülök, néhányat elevenen a hidról a Dunába löktek s még többet megsebesítettek. Ez alkalommal közel kétszázötven cseh lelte halálát. A császári sereget Asti mellett érték utól s vele a röviddel előbb épült Alessandria elé vonultak,

¹ Dudik IV, 4. s kk. II., a kinek előadása (1—160. l.) az 1173-tól 1197-ig terjedő korszakra Gerlach mellett általában figyelembe veendő. Dudik ellenében, a ki (III, 276. l. 4. jegyz.) Gerlach adatai ellenében Konrádból, anyai nagyatyja, Wittelsbach Ottó után, a kit különösen Németországban csak Ottónak neveztek, két személyt csinál, l. Koutny i. h. 41. s kk. II.

a melynek vivásához a császár október végén fogott hozzá.

A nagy fáradoalmak, a melyeket a katonáknak ki kellett állniok, az alkalom hiánya, hogy zsákmányt szerezzenek s a mindinkább növekedő élelemhiány a cseh harczosok közt nagy kedvetlenséget keltettek. Vezéröktől, Ulriktól azt kívánták, eszközölje ki a császártól, hogy zsoldot kapjanak, vagy hogy bocsás-sák el őket. Miután mindkettőt megtagadták tőlük, sokan közülök, még előkelő nemesek is, deczember 24-én virradatkor megszöktek a táborból és Pávián meg a Como taván át, a hóborította alpesi völgyeken keresztül hazatértek. Ulrik a visszamaradtakkal részt vett Alessandria sikertelen ostromában. A császár a többi német csapatok legnagyobb részével csak azután bocsátotta el, hogy a lombardokkal Montebelloban (1175. április 17-én) fegyverszünetre lépett.

II. Szobeszláv csak néhány évig tartotta magát Csehország trónján. Oly férfiú, a ki tizenkét évig börtönben synylődött, nem birhatott azzal a tapasztalással, azzal a világ- és emberismerettel, a mi szükséges volt ahhoz, hogy nagyszámú és nyugtalan nemességgel bíró nagyobb országot kormányozzon. Mindenek előtt az országnagyokat idegenítette el magától azzal, hogy a parasztokat velök szemben oltalmába vette, miért is „parasztfejedelem“-nek gunyolták. Ulrikkal, a kinek pedig trónját köszönhetette, ismeretlen okból meghasonlott s őt 1177-ben börtönbe vettette.¹ Olmützi fejedelemségét úgy látszik fivérének, Venczelnek adta, a ki viszont a brünni tartományt Konrad Ottó, znaimi fejedelemnek volt kénytelen átengedni.² Az Ausztriába

¹ *Ann. Prag.* (M. G. SS. III, 121. l. az 1177. évhez.

² Dudik IV, 27. l. Koutny, 40. s k. l.

tett betörés alkalmával¹ a templomoknak okozott kárért a pápa állítólag átokkal sujtotta,² minek következtében a császár kegyét is elvesztette. Ez már korábban éles szavakkal szemére hányta, hogy a prágai püspököt nem engedte a császári udvarba menni és megjegyezte, hogy ebből látja, mikép nem táplál iránta olyan érületet, a milyent táplálnia kellene.³ Mikor azután Szobeszláv a császárnak Olaszországban való távolléte alatt Ausztriát ok nélkül megtámadta és Géza magyar herceget, a ki közbenjárásával Barbarossa Frigyes támogatását akarta megnyerni, a herczeg bátyjának, III. Béla királynak kiadta, a császár elejtette s még 1177-ben Csehországot a korábban letett Frigyes herczegnek adta, a ki a császári udvarban Szobeszláv ellen agitált.⁴

Frigyes biztosan számíthatott az osztrák herczeg támogatására, a kinek csak kívánatos lehetett, ha alkalom kínálkozik, hogy Szobeszlávon bosszút állhat. Ráadásul ez még Konrád Ottó fejedelemmel is összeveszett, a kitől nemcsak a brünni tartományt, hanem örökölt fejedelemségét, Znaimot is el akarta megint venni, talán mert oka volt, hogy ellenfelének tartsa. Nagyszámú cseh haddal, a melyhez fivére, olmützi Venczel is csatlakozott, Szobeszláv betört Morvaország délnyugati részébe. Konrád e közben segítségre talált az osztrákoknál, a kikkel szövetséget kötött. Osztrák

¹ L. fentebb, 251. l.

² Gerlach, 689. l. az 1176. évhez, a ki azonban úgy tünteti fel, mintha kétes volna.

³ Sudendorf: *Reg.* I, 80. l. Erben, *Reg. Boh.* I, 155. l. 353. sz.

⁴ Gerlachon, főforrásunkon kívül (689. l. az 1177. évhez) a *Cont. Zwell.* 541. l. az 1177. évhez is tudósít erről. Máskép a *Cont. Claustro-neob.* III, 632. l. az 1178. évhez.

csapatokkal megerősödve, a kiket a herczeg sietve a Thayán át Morvaországba vezetett, 1178. június 14-én nemcsak Szobeszláv támadását verte vissza és Csehországba való visszavonulásra kényszerítette, hanem ostrom alá vette Olmützot is, a nélkül persze, hogy bevehette volna, mert a magyar király betöréssel fenyegetődzván, az osztrákok kénytelenek voltak hazatérni.¹

Nemsokára Frigyes herczeg végre meg merte támadni Csehországot. Nemcsak a császár adott neki csapatokat, a csehek közül is „mint rendes szokásuk“, sokan a trónkövetelőhöz csatlakoztak. Aratás idején² Frigyes Ausztria felől, a hol Zwettl vidékén gyűjtötte össze seregét,³ betört Csehországba és pedig oly hirtelenül és váratlanul, hogy Szobeszlávnak nem volt ideje csapatai összevonására. Azért rövid harez után a vele volt vitézekkel Skala várába⁴ zárkózott. Prága

¹ Gerlach 689. l. és utána Dudik IV, 32. l. első jegyz., ezt a háborút még 1177-be teszi. Azonban amaz, mint nem egykorú, nem jöhet figyelembe a *Cont. Claustroneob.* III, 631. s k. l. pontos chronologiai adataival szemben, a melyekkel a *Cont. Zwettl.* 541. l. s a *Cont. Claustroneob.* II, 617. l. egyeznek. Prutz III, 27. s k. l., a ki azonban az Ausztria és Morvaország közt levő „*amnis limitis*“ alatt a Dunát érti, szintén az 1178. évet fogadja el.

² „in messe“ Gerlach szerint, 690. l. az 1178. évhez. Frigyes még június 14-én a császár oklevelében Turinban tanuként szerepel. (Stumpf, 4248. sz.)

³ *Cod. Moraviae* I, 319. l. Erben I, 175. l., 388. sz.

⁴ A Skala nevű különböző várak felsorolását lsd. Dudik-nál IV, 35. l. első jegyz., a ki a klattauai területben fekvő Hrád-Skala-t fogadja el. Azonban a Dudik-tól magától felhozott okok alapján Dobner (*Ann.* VI, 514. sz.) és Palacky (I, 471. jegyz.) véleménye szerint valószínű, hogy Nagy-Skala, Jungbunzlau-tól észak-nyugatra.

rövid ellenállás után megnyitotta kapuit a győző előtt és Frigyes másodszor ura volt Csehországnak.

Szobeszláv azonban ügyét még nem tartotta elvesztettnek. Mikor Frigyes 1179. január hóban a wormszi birodalmi gyűlésről visszatért, Szobeszláv rálesett és noha amaz ennek hírére Német- és Csehországból csapatokat vont magához, január hó 23-án Lodenitz mellett, Prágától délnyugatra, hirtelen megtámadta és teljesen leverte. A következő nap mégis sikerült Frigyesnek egyesülnie Konrád Ottó brünni fejedelemmel, a ki sereget vezetett hozzá, és Prágába jutnia, a melynek falai alatt január 28-án Szobeszlávon döntő győzelmet aratott. Ez Skala-ban az év végeig tartotta magát. Frigyes azonban hosszú ostrom után ezt a várat is megvívta és Szobeszláv 1180. január 29-én idegen országban halt meg.

Szobeszláv bukásába fivére, Venczel is belebonyolódott, a ki kénytelen volt Magyarországra menekülni. Az olmützi fejedelemséget legkésőbb 1181-ben Konrád Ottó nyerte el, jutalmul Frigyes hathatós támogatásáért, s ily módon ő egyesíté először a kezében egész Morvaországot.¹

Az akkori cseh jellemmel teljesen ellenkezett volna, ha Frigyes bántatlanul marad a trónon. Csakhamar vele is elégedetlenek voltak, minthogy a földtől nagy adót szedett s az egyháziakat is nyomorgatta, csak-hogy a császárnak ígért pénzüsszegeket megfizethesse. Már 1182 nyarán kitört az országnagyok összesküvése. Frigyes az országból szégyen-szemre kiűzték és helyébe a morva Konrád Ottót választották meg herczeggé. Hosszabb ostrom után Prága is a felkelők kezébe került.

¹ Koutny, 41. l. Lsd. ez ellenében: Bretholz I, 338. s k. l.

Frigyes a császárhoz fordult panaszával, a ki mind a cseh országnagyokat, mind a herceget, a kit önkényesen emeltek a trónra, az 1182. év szeptember hóra Regensburgba hirdetett birodalmi gyűlés elé idézte. A császár, hogy ítéletének nagyobb nyomatékot adjon, a terembe, melyben a cseh nemeseket fogadta, tömérdek bárdot hozatott, s a viszályt a két trónkövetelő közt azzal igyekezett megszüntetni, hogy Frigyesnek Csehországot, Konrád Ottónak pedig Morvaországot ítélte oda. És pedig ez az ország ne álljon többé a cseh herceg fenhatósága alatt, hanem attól független legyen és tisztán német birodalmi hűbérül tekintessék. Ekképen itt is a császárok politikájának megfelelően az ország nagy területét felosztották s ezzel meggyöngítették. Miután a prágai és olműtzi püspökök közvetlenül szintén a birodalomtól függtek,¹ a császár Csehország hatalmi állásán nagy rést ütött. Úgy látszott, hogy ez az ország nemsokára semmiben sem fog különbözni a birodalom többi hercegségeitől.

Mikor a császár 1184. pünkösdi táján (május 20-án) két legöregebb fiának lovaggá ütése alkalmával Mainzban fényes ünnepélyt tartott, a melyen majdnem az összes német fejedelmek jelen voltak, Frigyes cseh herceg is megjelent kétezer lovaggal. A fejedelmek közül senkinek sem volt ily nagyszámu kísérete. Lipót osztrák herceget például csak ötszáz lovag kísérte.²

Frigyes még Németországban volt, mikor 1184 derekán Csehországban új lázadás támadt. Venczelt, a korábbi Szobeszláv herceg fivérét néhány cseh állítólag már 1182-ben Magyarországból visszahívta,

¹ Ficker: *Reichsfürstenstand* I, 201. 208. §§.

² *Gisleberti Chron. Hannou. M. G. SS. XXI. 539. 1.*

hogy „visszakövetelje¹ bátyja országát“. Most felhasználta a herczeg távollétét, hogy a koronát magához ragadja. Nagyszámu párthiveivel ostrom alá vette Prágát, a hol Frigyes felesége, Erzsébet, a ki születésére magyar herczegnő volt,² addig tartotta magát, míg kívülről segítség nem érkezett. Frigyes a vele barátságos viszonyban álló fejedelmek közt sereget gyűjtött, hogy Csehországot ismét hatalmába kerítse. Különösen buzgónak mutatkozott Lipót herczeg, a kivel úgylát-szik Ausztriába ment. E közben már előbb fivére, Adalbert, a salzburgi érsek, embereivel gyors menekben Csehország déli részén át Prágáig nyomult, s ezzel a cseh országnagyokat, kik a császár bosszujától is félték, hódolatra bírta, minél fogva Frigyes elbocsáthatta szövetségeseit.³

Miután a császár 1184 őszén ismét hosszabb időre Olaszországba ment, Frigyes herczeg azt hitte, hogy fel kell használnia az alkalmat, hogy Konrád Ottó morva örgrófot 1182-iki lázadásért megfenyítse, s hogy ezt az országot Csehországtól ismét függésbe hozza. 1185 nyarán fivérét, Přemyslt, nagy sereggel Morvaországba küldte, a hol a znaimi tartományt tüzzel-vassal pusztították. Mikor Přemysl november végén másodizben megjelent, Konrád jobban el volt készülve a védelemre s ellenfelét Lodenitz mellett (Brünn és

¹ *Cont. Zwetl.* II, 542. l. az 1182. évhez.

² II. Géza király lánya, III. Béla király huga.

³ Ellenmondásban Gerlach részletes tudósításával (705. l.) a *Cont. Zwetl.* (543. l.) az 1185. évben üzeti el Frigyeset és Lipót osztrák herczeggel helyezetteti vissza. V. ö. még a *Cont. Claustroneob.* III, 633. l. az 1186. évhez, a mely évbe Meiller: *Salzb. Reg.* 492. l. 7. jegyz. is szeretné tenni ezeket az eseményeket.

Znaim között) megtámadta. Kemény tusa után a csata a csehek győzelmével végződött. Ámde a veszteség, a melyet a véres harcban szenvedtek, oly nagy volt, hogy hazatértek a nélkül, hogy egyébre vállalkoztak volna. Mégis Konrád volt az, ki az első lépést tette a béke megkötésére s a ki Frigyes herczeghez Knin-be (Prágától délre) ment. Nem ismerjük az egyesség tartalmát, a melyet itt 1186 első hónapjaiban kötöttek. Mindezenesetre Konrád megmaradt Morvaország örgrófjául a nélkül, hogy Frigyes tovább háborgatta volna.¹

Mikor Frigyes 1189. márczius 25-én kimult, Konrád Ottó, Frigyes özvegyének segítségével Prága várát hatalmába kerítette. A csehek is elismerték herczegökül, Frigyes császár pedig beiktatta az utolsó birodalmi gyűlésen, melyet a Szentföldre indulása előtt 1189. május elején Regensburgban tartott. Ekképen Morvaország Csehországgal ismét egy fő alatt egyesült. Úgylátszik azonban, hogy Konrád Ottó, a korábbi olmützi fejedelem, Ottó fiainak, Vladimírnak és Břetislávnak ellátásukra átengedte Olmütz vidékét.² Konrád Ottó nem csatlakozott a császár hadához, noha mint morva örgróf szintén fölvette a keresztet.³ A keresztes hadban, mint a csehek vezére, a kik „szokott bátorsággal tűntek ki“,⁴ Theobald vagy Diepold szerepel,⁵ fia annak a Theobaldnak, a ki I. Frigyes olaszországi hadjárataiban kitüntette magát. VI. Henrik

¹ V. ö. Bretholz, I, 344. s k. l.

² Az 1190. okt. 25-én kelt oklevélben (*Cod. Moraviae* I, 331. l. Erben I, 184. l. 406. sz.) „duces Moraviae“ néven neveztetnek és később tényleg Olmützt birják. V. ö. Dudík IV, 100. l.

³ *Ansbert*, 17. l.

⁴ U. o. 60. l.

⁵ *Ann. Prag* (M. G. SS. III, 121. l.) az 1189. évhez.

római hadjárata alkalmával azonban Konrád Ottó személyesen vezette a cseh hadosztályt s a császár koronázása után részt vett a szicíliai Tankréd ellen való hadjáratban is. Benne és Fülöp kölni érsekben „gyökeredzett a sereg főereje.“¹ A ragályos betegségnek, a mely Nápoly ostroma alkalmával a német harczosok java részét elragadta, visszavonulás közben 1191. szept. 9-én Konrád Ottó is áldozatul esett, „a hires, becsületes, bölcs és eléggé művelt fejedelem,“ a hogy a hennegauai gróf egykoru kancellárja nevezi.²

Mint cseh herczeg II. Venczel követte, az 1180-ban elhalt Szobeszláv öccse, és pedig bizonyosan a nélkül, hogy a még Olaszországban időző császár jóváhagyását vagy legalább a beiktatást kérte volna. De csak három vagy négy hónapig tartotta magát a trónon. VI. Henrik 1191 végén alig érkezett vissza Németországba, megjelent előtte Henrik (Břetisláv), a prágai püspök, a ki atyja, Henrik révén I. Vladisláv unokája volt, hogy kivigye Venczel megbuktatását, s hogy megszerezze unokaöcséinek, Přemysl Otakárnak és Vladislávnak, II. Vladisláv fiainak, a cseh tartományokon való uralmat. Minthogy Venczel nem kérte a beiktatást s a püspök kérését még azzal az ígérettel is támogatta, hogy öcséi a császárnak hatezer márka ezüstöt fognak fizetni, könnyen czélt ért. Přemysl, a kit a németek Otakárnak hittak, megkapta Csehországot, Vladisláv pedig Morvaországot. Csehországban lázadást szítottak, Venczelt elűzték, a kit azután a meissenai örgróf, Otakár sógora, börtönbe vetett. Prága az új herczegnek még három hónapig ellent-

¹ *Arnoldi Chron. Slav.* V, 6. (M. G. SS. XXI, 182. l.)

² *Gisleberti Chron. Hann.* (M. G. SS. XXI, 574. l.) A halál napját Gerlach adja, 706. l.

állt, míg nem a császár követe megadásra bírta, a mit maga Venczel javasolt.¹

Přemysl Otakár persze legkevésbé volt hálás a császár iránt. Ugyanis, bizonyára sógorának, a meissenai Albrechtnek biztatására hozzácsatlakozott a császár-ellenes szövetséghez, a mely az északi-német s az alsó-rajnai fejedelmek közt 1192 végén keletkezett.² De mialatt a császár a többi fejedelmeket engedményekkel megnyerni igyekezett, súlyos csapás érte a cseh herceget, a ki már előbb felfingerelte a császárt azzal, hogy beleavatkozott a háborúba, mely a vele rokon Bogen gróf s a bajor herceg közt folyt.³ Henrik prágai püspök neheztelvén Otakárra, a ki a császárnak a nevében ígért hatezer márkát nem fizette meg, elárulta a hercegnek az északi-német fejedelmekkel való egyetértését s könnyű szerrel kivitte, hogy VI. Henrik Otakárt felségsértés miatt, úgy látszik 1193. június végén, letette s hogy a cseh tartományokat neki adta hűbérül. A csehek Přemysl hercegnek ünnepélyes esküt tettek, hogy hívei maradnak s hogy semmiféle bajában el nem hagyják. De alig érkezett a püspök augusztus havában a Brünntől dél-nyugatra fekvő Zditzbe, egymás után elhagyták a herceget és átpártoltak ellenfeléhez, úgy hogy amannak menekülni kellett. Csak Prága tanúsított ezuttal is makacs ellenállást s több mint négy hónapi ostrom

¹ Gerlach, 706 l. *Ann. Prag.* az 1192. évhez. *Canon. Prag. Cont. Cosmae.* (M. G. SS. IX, 166. l.), Palacky I, 485. s k. l. Dudík IV, 109. s kk. II. a forrásoktól eltérően az eseményeket összekapcsolják. V. ö. ez ellenében még Töche: *K. Heinrich VI.* 242. l. és Koutny, i. m. 60. s k. l.

² Lsd. fent 265. s kk. II.

³ Töche, 242. 263. l.

után, 1193. decz. 25-én volt csak hódolatra bírható.¹ A következő évben Henrik Morvaországot is meghódította, úgy hogy mindkét ország újból egy kézben egyesült. Az olmützi és bñrnni tartományokat úgy látszik csak az ő főnhatósága alatt kormányozták a korábbi morva fejedelmek utódai.²

Henrik már 1197. július 15-én meghalt hosszabb betegség után, a melyet az elűzött Otakár felhasznált arra, hogy Prága elfoglalására sikertelen kísérletet tegyen.³ Csak a Németországban beállott fordulat tette lehetővé, hogy újból elnyerje Csehország koronáját.

¹ V. ö. *Gerlach*-hal 707. l. az *Ann. Prag.* 121. l. az 1193. évhez. VI. Henrik császárnak jun. 1-én kelt oklevele, a melyre Dudik IV, 116. 119. s k. l. támaszkodik az Otakár s a püspök közt támadt viszály idejének megállapításánál, nem 1193-ba, hanem 1192-be tartozik.

² Dudik IV, 129. s kk. II. Koutny, 65. s k. l. Az illető oklevelek azonban részben gyanusak.

³ *Gerlach*, 708. l. Altaichi Hermann állítása, hogy Otakár a herczegséget a császártól visszakapta, nem látszik elég hitelesnek, miután körülbelül hatvan évvel későbbben írt.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Csehország és Ausztria VI. Henrik császár halálától a mongolok betöréseiig. (1197—1241.)

Bármennyire függött Csehország a német birodalomtól I. Frigyes császár utolsó éveiben és VI. Henrik császár alatt, ez ország herczegének még akkor is nagyobb önállósága volt, mint a többi német fejedelmeknek, a mennyiben országa belső ügyeit függetlenül intézte s az összes királyi jogok (regáliák) őt illették.

A cseh herczeg jövedelme époly sokféle volt, mint jelentékeny.¹ Őt illették a fejedelmi birtokok jövedelmei, a melyek az egyházak és kolostorok, valamint a magánosok részére tett sok adomány ellenére még mindig terjedelmesek valának. Ehhez járultak a bevételek a szorosabb értelemben vett regáliák után: a vám és révfizetés, a helypénz vagy a vásáron eladott tárgyakért és élelmi szerekért fizetett adó. A bányák vagy aranymosások jövedelme is bizonyára jelentékeny volt, mert Csehország már a XII. század dereka táján mint aranyban és ezüstben bővelkedő ország ismeretes. Az akkori szokás mellett, hogy a pénzt igen gyakran kevesebb értékű új pénzért váltották be, a pénzverésből is nagy

¹ A bizonyítékokat a következőkre nézve lsd. Palacky-nál IIa, 42. s kk. II. Jireček H: *Das Recht in Böhmen und Mähren* Ib, 80. s kk. II. V. ö. 23. I.

összegek folytak be a herczeg kincstárába. Ehhez járult a zsidók adója, a melyet a fejedelemtől nyert védelemért fizettek, de a melyet hébe-korban általános fosztogatás váltott fel; a megüresedett hűbérek visszaháramlása s a biráskodásból befolyt jövedelem. A biráskodás első sorban jövedelmi forrás volt, a mennyiben a legtöbb büntettet pénzzel váltották meg, súlyosabb büntettek miatt pedig a vádlott egész vagyonát elkobozták. E mellett volt a részben pénzben, részben marhában szedett évi földadó, az úgynevezett békeadó (mir), a melynél csak az bizonytalan: vajjon valamennyi földbirtokos, vagy a mi valószínű, csak a herczeg jobbágysai és miniszterialisai fizették-e? Csupán ezt az adót Csehországban legalább kétezer márkára becsülhetjük évenként. Rendkívüli adókat csak az országgyűlés megegyezésével lehetett szedni, a melyen a fő- és alsó nemesség (urak vagy bárók és lovagok vagy vladyskok), a mennyiben földbirtoka volt, egyházi kérdések tárgyalásánál pedig a főpapság is részt vett.¹

Ezek a nagy jövedelmek a cseh herczegnek lehetővé tették, hogy oly háborúban is állíthatott ki nagyszámu sereget, a melyekre az országgyűlés hozzájárulása nélkül nem szólíthatta fegyverbe embereit, mint történt 1163-ban a magyar trónviszályokba való beavatkozás alkalmával. Ezt az első kedvező alkalommal arra használták fel, hogy Csehországnak a német birodalommal szemben ismét nagyobb önállóságot szerezzenek.

Már Henrik herczeg-püspök halála után (1197. június 15-én) a cseh nemesek a nélkül, hogy előbb a

¹ Palacky IIa, 17. l. Jireček Ib, 72. s. kk. II.

Szicziában tartózkodó császár jóváhagyását kikérték volna, de véleményük szerint kivánságának megfelelően, június 22-én a korábbi morva örgrófot, III. Vladislávot, az elüzlött Otakár herceg fivérét emelték a trónra.¹ Néhány hónapra rá híre érkezett, hogy a rettegett VI. Henrik császár szeptember 28-án Messinában fiatalon meghalt.

Mikép Németország, sőt általában Nyugati-Európa történetére, úgy Csehországra nézve is VI. Henrik halála a legnagyobb jelentőséggel bír. III. Vladisláv a kit a németek Henriknek neveztek, nyomban felhasználta az interregnumot, hogy véget vessen a prágai püspök addigi helyzetének, a ki közvetetlenül a birodalomnak volt alávetve s ép úgy mint az olmützi püspök, a német királytól nyerte az investitúrát s a regáliákat, s a kit azért német birodalmi fejedelemnek tekintettek. A nélkül, hogy törödnék a prágai papság választójogával, Vladisláv november 1-én káplánját Milikót vagy Dánielt, egy addig teljesen ismeretlen egyént, ültette a prágai püspöki székbe s arra kényszerítette, hogy az investitúrát tőle fogadja el, s hogy neki tegye le a hűbéri esküt, minek következtében megszűnt alárendeltsége a birodalom irányában s a prágai püspökség egészen Csehországtól jött függésbe.² Ugyanennek kellett volna megtörténnie az olmützi püspökséggel is a legközelebbi alkalommal.

Hasonlóképen történt Morvaországgal. Ugyanis már december elején az elüzlött Přemysl Otakár herceg, felbátorítva VI. Henrik halálától, számos hívével

¹ A következő eseményekre nézve 1198 őszeig még mindig a derék Gerlach a forrásunk. (M. G. SS. XVII, 708. s kk. II.)

² V. ö. Gerlach-hal Ficker: *Reichsfürstenstand* I, 201. 208. §§.

megtámadta Csehországot és Prága ellen nyomult. Noha Vladisláv erősebb volt, mégis, hogy elkerülje a polgárháborút, öccsével egyességre lépett, a mely szerint Csehország és Morvaország egy fejedelemséget alkossanak, csakhogy Otakár Csehországon, Vladisláv pedig Morvaországon uralkodjék.¹ Morvaország ez alkalommal elvesztette az 1182-ben nyert kiváltságot, hogy közvetlenül a birodalom alatt állt és ismét cseh hűbérre lett.²

¹ Gerlach 709. l. *Cont. Admunt.* 508. l. az 1198. évhez.

² Hogy Morvaország birodalmi alárendeltsége már 1197 végén s nem még csak 1212-ben szűnt meg, Palacky II a, 56. l., Dudik IV, 158. s kk. ll., minden esetre Gerlach helyének téves fordításával, Koutny: *Thronkämpfe* 70. s kk. ll. és Winkelmann *Philipp v. Schwaben* 47. l. is elfogadják, s az oklevelek után ítélve, kétségtelennek látszik. Přemysl Otakárnak Welehrad részére állítólag 1202-ben kiállított oklevele (*Cod. Moraviae* II, 12. l. Erben I, 211. l.), a melyben azt mondja, hogy ennek a kolostornak az alapítása Vladisláv örgróf részéről „auctoritate nostra, quia principes Moraviae nihil possunt conferre perpetualiter alicui monasterio vel militi vel alii, nisi interveniat eius consensus et confirmationis auctoritas, qui summus est in regno Boemiae et illius terrae tenet principatum“, később iratott, miután Vladisláv († 1222-ben) mint elhalt említették. Az 1211-ből való hiteles oklevélben (*Cod. Moraviae* II, 57. l. Erben I, 242 l.) is azt mondja Přemysl, hogy a zabrdowitzi kolostort alapították „in regno nostro et principatu fratris nostri Wladizlay, principis Moraviae, cum nostro et fratris nostri consensu“ Persze III. Incze pápának a lombardokhoz 1203. decz. 11-én (Potthast, 2040. sz.) írt levele szerint 1203-ban Přemysl Otakár épúgy mint Vladisláv, Morvaország fejedelme, még 1203-ban IV. Ottótól kapták fejedelemségüket. De miután ezt a zsupánokról („suppanis“) is mondja, ez nem bizonyít Morvaország akkori birodalmi alárendeltsége mellett. Az 1197-ben még élő morva fejedelmek, a kikről bizonytalan, hogy egyelőre Otakár vagy Vladisláv főnhatósága alatt maradtak-e? 1200-ig valószínűleg mind elhaltak. V. ö. Dudik IV, 153. s kk. ll.

A németországi események lefolyása okozta,¹ hogy mindezek a bitorlások nemcsak büntetlenül maradtak, hanem hogy Csehországot ismét királyság rangjára emelték.

Mivel VI. Henrik csak három éves fiút hagyott hátra, sok német fejedelem, élükön a lelkiismeretlen Adolf kölni érsekkel, ezt arra akarta felhasználni, hogy a császárság hatalmát, a mely I. Frigyes és VI. Henrik alatt tetőpontját érte el, megtörjék és helyébe fejedelmi arisztokráciát állítsanak. Ezt legkönnyebben úgy remélték elérhetni, ha a Staufok családjától egészen elállanak és mást választanak királyul, a ki állását kizárólag a fejedelmeknek köszönheti. Azért nem törődtek tovább Henrik fiával, Frigyes-sel, a kinek pedig a német fejedelmek már 1196 végén hódoltak, és alkalmas egyéniség után való hosszas keresés után 1198. június 9-én az angol királynak, Richardnak, jelöltjét, IV. Ottót, Oroszlán Henrik ifjabb fiát ültették a trónra, míg a staufi érzelmű fejedelmek a polgárháború elkerülhetetlen volta miatt az ifjú Frigyes-t elejtették és márczius 8-án szavazatukat nagybátyjára, Fülöp sváb herczegre adták.

Hogy a hatalmas cseh herczeget a maga részére nyerje s az ellenkirályhoz való csatlakozástól visszatartsa, Fülöp koronázása alkalmával Mainzban 1198. szeptember 8-án ujból királyi czimmel ruházta fel, s

¹ Elég, ha Németország általános viszonyaira, valamint Csehországnak ahhoz való helyzetére vonatkozólag Abel O.: *K. Philipp*; Winkelmann: *Philipp von Schwaben und Otto von Braunschweig* cz. művére, a Böhmer-féle regesztáknak Ficker J-tól eszközölt átdolgozására s az Erben-nél (*Reg. Bohemiae* I, 198. s kk. II) olvasható oklevelekre és aktákra utalok. V. ö. Winkelmann: *Acta imp. inedita* 1200—1400. V.

neki és utódainak adta Csehországot, azzal a kikötéssel mégis, hogy a csehektől választott király illő módon kérje beiktatását. Egyuttal neki és utódainak valószínűleg azt a kiváltságot is adta, hogy országuk püspökeinek ők adhassák hűbéreiket.¹

Otakár, mint majdnem valamennyi fejedelme keleti és déli Németországnak, a trónviszályok első éveiben híven ragaszkodott Fülöphöz. Már 1198 őszén vele az Alsó-Rajnához vonult, a hol IV. Ottó hatalmának súlypontja volt. A cseh lovagok persze már Würzburgban lázongtak és uraiktól, a báróktól többnyire megszöktek. 1199 kezdetén sok más világi és egyházi fejedelemmel a nürnbergi birodalmi gyűlésből levelet intéztek III. Incze pápához, a melyben értesítik, hogy Fülöpöt, mint a legméltóbbat törvényesen királylyá választották, s hogy nemsokára a császárkoronázásra Rómába viszik, kérik egyuttal a pápát, hogy kezét ne nyujtsa ki a birodalom jogai ellen. 1199. augusztus havában Otakár közbenjárására Hermann thüringiai örgróf, a ki eleinte IV. Ottóval tartott, Fülöp királyhoz pártolt át.

Kevés idő múlva azonban a pápa fáradozásai következtében megváltoztatta pártállását.

III. Incze, a ki VII. Gergely eszméit új energiával törekedett megvalósítani és mindenek előtt Olaszországot a pápa közvetlen vagy közvetett uralma alá

¹ II. Frigyes császárnak 1212. szept. 26-án kelt kiváltságlevele szerint, a melyben azonban határozottan Fülöp király kiváltságlevelére történik utalás. Azt hiszem, hogy II. Frigyes oklevelének első fele ebből a kiváltságleveléből van véve, a melyre aztán Frigyes új concessiói e szavakkal kezdődnek: „de nostre autem liberalitatis munificentia statuimus“. Szintügy Dudik V, 73. s k. l.

akarta hajtani, azután a pápát világi dolgokban is a kereszténység legfőbb urává igyekezett tenni, Németországban a trónviszály kitörését s a mi ezzel szűkségekben összefüggött: a császári hatalom gyöngítését csak örömmel üdvözölhette. Kezdetől fogva el volt határozva, hogy a Welf fiát a Staufok egyházellenes nemzetségeinek sarjadéka ellen támogatni fogja, és sokféleképen kedvezett neki, ha eleinte jogcím híján el is mulasztotta a döntést egyik vagy másik választás érvényessége kérdésében.¹ Csak 1201-ben látta elérkezettnek az időt ahhoz, hogy a német kérdéssel szemben nyílt állást foglaljon el. Ez év tavaszán Guidó praenestei bíboros-püspököt követül Németországba küldé, ellátva a május 1-én kelt bullával, a melyben Ottót ismerte el királyul. Julius 3-án a pápai követ Kölnben ezt a határozatot ünnepélyesen kihirdette és mindazokra átkot mondott, a kik Ottónak ezentul ellentállnak.

Az egyes német fejedelmekre is igyekezett hatni a pápa ígéretekkel és fenyegetésekkel, és mindegyiknél ép azokat a motivumokat emelte ki, a melyek leginkább hathattak rá. Přemysl Otakár cseh királynak szemére lobbantotta, hogy a királyi koronát attól kérte, a ki maga sem volt törvényes király, a ki tehát nem ruházhatta másra, a mivel maga sem bírt. Ámde ha hive lesz Ottó királynak és ettől kéri a koronát, érdekében ő maga is közbenjár és pápai hatalmánál fogva a királyi méltóságot utódaira is kiterjeszti.

Otakárnak más okai is voltak, a melyek miatt veszélyesnek látszott, ha a pápát ellenségévé teszi.

¹ V. ö. Engelmann E.: *Der Anspruch der Päpste auf Confirmation und Approbation bei den deutschen Königswahlen 1077—1079*. Boroszló, 1886.

Dániel prágai püspökké történt kinevezése ellen kezdetől fogva a káptalan egyik tagja a római szentszéknél óvást emelt s egyuttal a püspök életmódját a legsötétebb színben tüntette fel. Attól lehetett tartani, hogy ebben a Csehországra nézve oly fontos kérdésben a pápa kedvezőtlenül fog dönteni. Továbbá Otakár nemsokára királylyá koronázása után feleségét, meissen Adelát, a kivel tizennyolcz évig házasságban élt s a kitől több gyermeke is volt, elűzte, az engedékeny Dániel püspöktől a negyedik fokon való kétoldalú rokonság alapján kimondatta a válást, s azután Konstanciát, Imre magyar király nővérét vette el, a mi ellen a szegény asszony a pápánál keresett oltalmat. Mily erélyesen járt el hasonló esetekben Incze pápa, azt ugyanez időtájt Fülöp Ágost francia király tapasztalta.

Otakár ebből az okból a pápa kívánságának nem mert makacsul ellenszegülni. Már 1201 nyár utóján egy pápai ügyviselő a cseh királyt IV. Ottó titkos hiveihez számítja, noha színleg még egy ideig Fülöppel tartott. Ezért a pápa 1202. május 5-én a prágai püspökség ügyében támadt viszályt Otakár értelmében intézte el s a válás kérdésében mindaddig halasztotta az ítélethozatalt, míg Adela halála azt 1211-ben feleslegessé nem tette. 1203 tavaszán Hermann thüringiai tartományi gróf, a ki másodizben változtatta meg pártját, és Otakár király nyiltan elszakadtak Fülöptől. Hogy a tartományi gróftól levén, Fülöp 1203 nyarán megtámadta Thüringiát. Ámde észak felől, a welfi törzsországok felől, IV. Ottó fivére, Henrik rajnai pfalz-gróf, délkelet felől pedig a cseh király fivérével, a morva Vladislávval és csapatokkal, a melyeket a pápa kívánságára sógora, Imre magyar király küldött, összesen állítólag negyven-

sőt hatvanezer ember, a tartományi grófnak segítségére siettek. Fülöp kénytelen volt elvonulni, de a csehek és szövetségeseik, a kik közt kunok is (Valwen) voltak, Thüringiát és Meissent iszonyúan elpusztították. Állítólag tizenhat kolostort és háromezötven templomot dultak fel, a misemondóruhákat lótakaróul használták és kimondhatatlan kegyetlenségeket követtek el Istennek szentelt szüzeken.¹ Jutalmul ezért Otakárt 1203-ben aug. 24-én IV. Ottó Merseburgban királylyá koronázta és 1204. ápril 19-én a pápa is elismerte annak.

Ámde Otakár nem volt megelégedve az elért politikai állással, hanem támogatva a magyar királytól, a pápánál külön cseh érsekség felállítását igyekezett kieszközölni, hogy ily módon egyházi tekintetben is független legyen Németországtól. III. Incezezt a kérést sem utasította el kereken. A dolog azonban meghiusult, mert Otakár rövid idő múlva megint kénytelen volt Fülöp király pártjára állani.

IV. Ottó hadi szerencséje ugyanis csak rövid ideig tartott. Mi alatt a párthívei közt támadt viszályok erejét megbénították, Fülöp, a ki minden körülmények közt a svábokra s a legtöbb birodalmi miniszteriálisra számíthatott, erélyes föllépésre készült. 1204 tavaszán Alsó-Szászországba hadat indított és IV. Ottó fivérét, Henriket arra kényszerítette, hogy hozzá álljon. Julius hóban nagy sereggel, a melyhez Bernhard, karantán herceg is csatlakozott, Thüringiára rontott. Otakár cseh király, a ki ezuttal is magyaroktól támogatva szeptember elején a tartományi grófnak segítségére jött, Fülöp hatalmától való félelmében országába visszavonult. A thüringiai tartományi gróf leverése után

¹ Arnold. Lubec. VI, 5.

Fülöp még 1204 őszén magába Csehországba nyomult. Otakár városainak falai mögött tarthatta volna magát, ha nem kellett volna félnie attól, hogy országában lázadás támad. Ugyanis mihelyt Fülöp Otakár szándékáról, hogy IV. Ottó pártjára lép át, meggyőződött, egyik rokonát, Theobaldot vagy Dietpoldot, unokáját annak a Theobaldnak, a ki Barbarossa Frigyes olaszországi háboruiban híressé lett, ismerte el cseh királynak. Ha Theobaldnak, a ki eddig valószínűleg mint nagyapai örökségét „Csehország negyedrészt” t. i. a csaszlaui, chrudimi kerületeket s a vratszlavinak Hohenmauth-tól nyugatra eső részét bírta,¹ magában Csehországban is vannak hivei, úgy a Fülöppel szemben való ellenállás Otakárra nézve katasztrófára vezethet. De minthogy őt is nem belső meggyőződés, hanem csak érdek fűzte IV. Ottó pártjához, meghódolt Fülöp királynak, hűségeért kezesekeket állított, hét-ezer márka hadi kárpótlást fizetett s a Staufftól pártfogolt Theobaldnak is hercegi czímen az említett három kerületet továbbra birtokul engedte át.² Két éves fiának, Venczelnek eljegyzése Fülöp lányával, Kunigundával, 1207-ben Otakárt még szorosabban fűzte a Stauff családhoz.

IV. Ottó ügye Fülöpnek 1204-ben kivívott győzelmei után óriás lépésekkel közeledett bukásához. Még november havában legelőbbkelő párthivei, Adolf kölni

¹ Lsd. Kohn: *Die böhmischen Theobalde* a „Mitt. d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen“ VI, 192. l. 49. jegyz.

² Theobald 1207 körül mint „dux Caslaw et Hrudimensis et Wratislaviensis” állít ki oklevelet. Erben I, 227, 449. sz. Winkelmann föltevését (329. l.), hogy Otakár már tudott Imre magyar király haláláról s most attól félt, hogy Magyarország a Stauffhoz csatlakozik, kétesnek találom.

érsek, minden baj okozója, Henrik brabanti herezeg s más alsó rajnai urak meghódoltak Fülöp királynak. 1206-ban elfoglalták Köln városát is, a mely az ellenkirály legerősebb támasza volt. Ottó maga mindenkitől elhagyva Braunschweig-ban tartózkodott. Fülöppel még a pápa is alkudozásokat kezdett, a melyek 1208 tavaszán befejezést nyertek. Hogy Ottót és utolsó párthiveit legyőzze, Fülöp ez év nyarán az egész birodalom hadát fegyverbe szólítá. A csehek is megjelentek és velök magyarok, a kiket II. Endre király, feleségétől merániai Gertrudtól a Stauf pártjára vonva, ennek segítségül küldött. Azonban Fülöpöt 1208. június 21-én Wittelsbach Ottó pfalzgróf orozva meggyilkolta s ezzel a viszonyok teljes megváltozását idézte elő.

„Birodalom, a melynek nincs királya, és király, a melynek nincs birodalma, ilyen volt 1208 nyarán Németország állapota.“¹ Ha Németországot nem akarták újból bőszi háború viharainak kitenni, nem maradt más hátra, mint hogy most IV. Ottót emeljék a trónra. Valóban csakhamar több előkelő fejedelem 1208. novemberében igen látogatott általános birodalmi gyűlésen királyul ismerte el.

Otakár cseh király azonban sokáig vonakodott, mielőtt hozzája csatlakozott. Kilencz hónapnál tovább egészen távol tartotta magát tőle. Ámde IV. Ottó épúgy, mint jóakarója, III. Incze, oly fegyverekkel rendelkezett, a melyeknek Otakár hosszabb ideig nem állhatott ellent. Ottó november havában udvarába fogadta az elűzött meissenai Ádela fiát, a kit mint trónkövetelőt szembe lehetett állítani a királylyal.² Másrésről a pápa

¹ Abel O.: *K. Otto IV. u. K. Friedrich II.* 1. 1.

² Writzelaus, Otakár cseh király fia, IV. Ottónak Mainzban, 1208. nov. 20-án kelt oklevelében tanuként szerepel.

a válás kérdésében jóakarató magatartást tanusított.¹ Végre Otakár 1209 tavaszán az altenburgi királyi székre követeket küldött,² s azután május végén fivérével, a morva Vladislávval személyesen jelent meg IV. Ottónál a Würzburgban tartott fényes királyi széken, a hol Ottó eljegyzését ünnepelte Fülöp lányával, Beatrixsal, a mi első sorban a Stauf- és Welf-ház kibékülését vonta maga után.

Csakhogy az utolsó német fejedelem, a ki IV. Ottónak meghódolt, egyszersmind egyike volt az elsőeknek, a kik hűségesküjüket megszegették. Mert Ottó, miután 1209. október 4-én törekvéseinek célját, a császári méltóságot elérte,³ csak rövid ideig maradt jó egyet-

¹ 1208. decz. 11-én, egyidejűleg az Otakárhoz intézett fel. szólítással, hogy IV. Ottóhoz csatlakozzék. Potthast 3561. s k. sz.

² Palacky szerint IIa, 71. l. Otakár maga lett volna jelen ezen a gyűlésen. Ámde ez *Arnold Lub.* állításából (VII, 16.): „Illuc convenerunt Misnenses et Cismenses Poloni quoque et Boemi et Ungari“ nem következik. Azért nem osztanám Winkelmann: *Otto IV.* 147. l. 4. jegyz. nézetét, a mely szerint ezek Otakár cseh ellenfelei voltak. Legvalóbbszinűnek tartom, hogy Otakár követek útján jelentette ki IV. Ottó elismerését. Hasonlókép Abel i. h. 23. l. Dudik V, 55. l.

³ *Arnold Lub.* VII, 18. szerint a római útra hadba szólított fejedelmek közt voltak a prágai és olmützi fejedelmek is. Ez azonban kétségtelenül tévedés, miután a tényleg résztvettek között nem említettnek s a legcsekélyebb bizonyíték sincs arra nézve, hogy IV. Ottó ezeket a püspököket ismét birodalmi fejedelmeknek tekintette s ezzel alárendeltségüket a cseh király alá semmisnek nyilvánította volna. V. ö. Ficker: *Reichsfürstenstand* I, 208. §. Arnold i. h. fölemlíti még a „dux de Mereren“-t és Dudik V, 66. és 70. l. szerint még 1212 tavaszáig Olaszországban mulat és csak IV. Ottóval tér vissza, mert az 1211. (!) kelt oklevélben a *Cod. Moraviae* II, 59. l. ez áll: „dux Wladislaus de expeditione rediens“. Csakhogy mint tanu

értésben a pápával. Nemcsak elődjeinek jogait követelte a maga részére Közép-Olaszország ama vidékein, a melyeket a római szentszék hatalmába akart keríteni, hanem Szicília királyságát is megtámadta, úgy hogy mint VI. Henrik alatt, most újból az a veszedelem fenyegetett, hogy a császár az egész félszigetet egye-síti kezében. Ezt azonban III. Incze minden áron meg akarta akadályozni. Alig érkezett Rómába a hír, hogy a császár Nápoly határát átlépte, a pápa 1210. november 18-án őt és valamennyi párthívét átokkal sujtotta és Németországot meg Olaszországot föl-kelésre szólította. Ugyanebben az értelemben működött Fülöp Ágost francia király, a kinek attól kellett tartania, hogy IV. Ottó az angol királylyal szövet-kezik.

Csakhamar Németországban Welf-ellenes párt keletkezett, a melynek fejei Siegfried mainzi érseken kívül Hermann, a jellemtelen thüringiai tartományi gróf, és Otakár cseh király valának, s a melyhez csakhamar más fejedelmek, nevezetesen Lipót osztrák herczeg és Lajos, bajor herczeg is csatlakoztak. Nürnbergben tartott összejeövetelük alkalmával 1211. szeptember elején elhatározták, hogy Stauf Frigyes, Szicília királyát, választják jövőendő császáruul. De mikor a következő év márczius havában IV. Ottó Németországban megjelent, az ellenzék nem állta meg helyét. Először a bajor herczeg hódolt meg a császárnak. Az 1212. május havában Nürnbergben tartott császári széken Bernhard karantán herczeggel Lipót osztrák

sohasem fordul elő IV. Ottónak Olaszországban kiállított okleve-leiben, ámbár lehetséges, hogy a 300 lovagból álló cseh csa-patot ő vezette.

herczeg, sőt a morva örgróf is, Otakár király fivére, számos cseh országnagygyal megjelent.¹ Otakárt itt megfosztották országától, a melyet hat zászló átnyújtásával meissen Adelától született fiának, Vratislávnak adtak át. A thüringiai tartománygrófot a rá következő nyáron a császár keményen szorította.

Ekkor Frigyes szicíliai királynak megjelenése a dolgoknak merőben új fordulatot adott, s most Otakár cseh király jutalmát vette a Staufokhoz való ragaszkodásának. II. Frigyes 1212. szeptember 26-án Basel-ben kiadott aranybullájában megerősítette Fülöp király intézkedéseit, tudniillik Csehországnak királyság rangjára emelését, s a cseh püspököknek a király által történő hűbéri megadományozását, a mihez még más kiváltságokat is csatolt. A cseh királynak a császári székeken nem kell megjelennie, kivéve azokat, a melyeket Bambergben és Nürnbergben tartanak; a Merseburgban tartandó gyűléseken is csak akkor, ha a lengyel herczeg is odajön, a kit kíséren. A német király római útja alkalmával tetszése szerint vagy háromszáz fegyverest állítson vagy háromszáz márka ezüstöt fizessen.² Az 1213. február hóban Regensburgban tartott

¹ Köztük volt bizonyára Otakárnak „camerarius“ Cyrinus vagy Chyrinus (Černin), a ki 1211-ben kiállított oklevelekben (Erben-nél I, 243. s k. l.) az említett állásban tűnik fel Otakár mellett, de 1212-ben, vagy más kézirat szerint 1211-ben „a rege et ab universis primatibus“ Csehországból kiűzetett. *Ann. Prag.* M. G. SS. IX, 70. l.

² *Cod. Moraviae* II, 60., Erben I, 247. l. Huillard-Bréholles I, 216. l. Ennek az oklevélnek különböző alkotórészeire vonatkozólag lsd. fent 318. l. első jegyz. Pernice: *Verfassungsrechte* I, 113. s kk. II. ellentétben más, különösen cseh kutatókkal, joggal véli, hogy a cseh királynak azt a kötelezettségét, hogy más birodalmi háborúkhoz csapatokat állítson, a római

királyi széken Otakár fivérével, a morva Vladislávval személyesen megjelent a királynál és bemutatta hódolatát.

A IV. Ottó ellen viselt további harcokban a cseh király volt az, a ki Frigyest különös buzgósággal támogatta. Mikor ez 1213 őszén hatvanezer emberrel megtámadta Thüringiát és Szászországot, és Ottót arra kényszerítette, hogy Braunschweigba visszavonuljon, a csehek és morvák Otakár és Vladisláv személyes vezetése alatt seregének főrészt alkották. Zsákmánnyal megrakodva, a melyet ellenség és barát földjén szedtek, tértek haza.

A birodalmi ügyekről folyt tanácskozásokban is buzgón részt vett Otakár. Az Égerben 1213. július havában tartott királyi széken, a hol Tuscia kivételével egész Közép-Itáliának a pápa számára történt átengedését, továbbá az Égerben 1214. június havában tartott királyi széken, a hol az Elbától északra fekvő területekről Dánország javára történt lemondást a fejedelmek jóváhagyták, Otakár szintén jelen volt.

A kegyet, a melyben Otakár II. Frigyesnél állt, arra használta fel, hogy további lépést tegyen a királyi hatalomnak Csehországban való megszilárdítására s a trónviszályok elkerülésére, különösen pedig kitagadott fia, Vratiszláv igényeinek mellőzésére. Kivitte, hogy a cseh főurak és nemesek 1216-ban a magyar Konstanciától született legöregebb fiát, a tizenegy éves Venczelt, választották királylyá, a kinek

hadjáratra vonatkozó határozat nem érintette. Mert ez már abból is következik, hogy csak 1298-ban I. Albrecht osztrák herceg ígérte, hogy ha római király lesz, a cseh király ment legyen az alól a kötelezettség alól, hogy a birodalmi hadjáratokban részt vegyen. Jireček H.: *Cod. jur. Bohemici*, 257. l.

azután II. Frigyes július 26-án Csehországot hűbérül adta. Ezzel a trónörökösödésnek a senioratushoz kötött rendjét, a melyet különben már régtől fogva nem vettek figyelembe, hallgatagon mellőzték, s ha az elsőszülöttséghez kötött trónörökösödést törvényesen nem is hozták be, de legalább útját egyengették,¹ a mit megkönnyített a Přemysl-ház különböző ágainak gyors kihalása is. Mert Otakár fivére, Vladisláv már 1222-ben gyermektelenül elhalt s ekkor Morvaországot 1224-ben Otakár második fiának, Vladislávnak, majd mikor ez is már 1227 táján kora véget ért, harmadik fiának, Přemyslnek adományozták. Mindketten úgyszólván csak a hercegi czimet viselték, mert a kormányt a király tartotta a kezében.² Theobald ágának tagjai kivándoroltak Sziléziába, a hol nemzetségük csakhamar kihalt.³

Mikor Přemysl Otakár, Csehország későbbi jelentőségének tulajdonképi megalapítója 1230. deczember 13-án kimult, fia, Venczel akadálytalanul követte a

¹ Palaczky IIa, 76. és Dudik V, 99. s kk. II. önkényes föltevése ellenében, mely szerint 1216-ban a senioratushoz kötött trónörökösödést forma szerint eltörölték és helyébe az elsőszülöttség törvényét hozták be, joggal nyilatkozott Höfler: a „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ VII, 142. l., továbbá Koutny: *Thronkämpfe* 72. s kk. II. és Winkelmann: *Otto IV.* 446. l. Azonban Venczelnek 1216-ban történt megválasztását a viszonyok fejlődésére nézve még sem tartom jelentéktelennek. Franciaországban (és hozzátehetjük: nálunk Magyarországon) is a királyi örökös méltóság útját azzal egyengették, hogy a királyok elsőszülöttjüket még életökben választatták meg.

² Dudik V, 162. 179. s kk. II.

³ Kohn: *Die böhmischen Theobalde* a „Mitt. f. Gesch. d. Deutschen“ VI, 215. s kk. II.

trónon. És miután 1239-ben utóbbinak fivére, Přemysl is magtalanul elhalt, Morvaországot Csehországgal ismét egyesítették.

Ugyanazt a politikát, melyet a cseh Otakár a német trónviszályokkal szemben oly nagy sikerrel követett, követte déli szomszédja, VI. Lipót herceg is.

Mikor Lipót stájer herceg híret vette, hogy bátyját, Frigyst, 1198. ápril 6-án a Szentföldön a halál elragadta, s hogy hivatva van arra, hogy Ausztria kormányát is átvegye, a kettős királyválasztás (Fülöpé és IV. Ottóé) már megtörtént.¹ Nyomban, mint délkeleti Németország valamennyi fejedelme, a Staufhoz csatlakozott s talán részt vett a szeptember 8-án Mainzban történt koronázásán s ez alkalommal helyezték be Ausztria herczegségébe.²

Az ellenkirályok harcaiban egyelőre nem vett részt, minthogy az 1156-iki kiváltságlevél értelmében távolabbi vidékekre nem volt köteles hadat vezetni, aztán Imre magyar királyhoz való ellenséges viszonya is kényszerítette, hogy vitézeit otthon tartsa. Az ellenséges viszony oka abban rejlett, hogy Lipót segítette Endre herceget, Imre öccsét, mikor 1197-ben bátyja ellen fellázadt. Ez alkalommal Endre lett a győztes, de mikor két év múlva újból fegyvert fogott bátyja ellen, vereséget szenvedett, úgy hogy Lipót herczeghez kel-

¹ VI. Lipótnak a birodalomhoz való viszonyaira nézve az adatokat illetőleg Ábel O.-nak és Winkelmann-nak Fülöpről és IV. Ottóról írt műveire, továbbá Böhmer-Ficker: *Regesten des Kaiserreiches*, valamint Meiller: *Regesten der Babenberger* című műveire utalok.

² Bizonyára a királyhoz való útjában állította ki aug. 17-én és 18-án Plattlingban (Passau és Straubing közt) kelt okleveleit.

lett menekülnie. Bosszúból a lázadó öccsének nyújtott segítségért Imre aztán az osztrák-stájer határt pusztította. Végre a következő év nyarán sikerült Gergely biborosnak, a pápa követének, és Wittelsbach Konrád mainzi érseknek a két ellenséges testvért kibékíteni, továbbá Magyarország és Ausztria közt békét hozni létre.

Fülöpnek Nürnbergben tartott gyűlésein Lipót herceg ismételve megjelent, így az 1199. elején tartott birodalmi gyűlésen is, a hol a fejedelmek elhatározták, hogy királyuk érdekében a pápához erélyes hangú nyilatkozatot küldenek.

1205 tavaszán Magyarországgal majdnem háborúba keveredett a herceg. Imre király ugyanis 1204 nyarán elhalván, öccsét Endrét tette meg kiskoru fia gyámjává s az ország kormányzójává. A nagyravágyó Endre azonban a koronára áhítozott, a miért az özvegy királyné, Konstancia, fiával s a koronával, néhány püspök és főúr kíséretében Bécsbe, Lipót herceghez menekült, a ki anyja révén a magyar királyi családdal rokonságban volt. Endre fenyegetőzve a fiú s a korona kiadását követelte, és seregével az osztrák határra vonult. De mielőtt háborúra került volna a dolog, a kis László meghalt (1205. május 7-én) s ezzel a háború oka megszűnt.¹

1205 őszén Lipót nagyszámú és válogatott sereggel részt vett Fülöpnek Köln városa ellen intézett hadjáratában s a király nevében IV. Ottóval vezette az alkudozásokat annak meghódolása iránt. De ezeknek a Welf makacssága miatt nem volt sikerök.

Fülöpnek, a legnemesebb Staufnak tragikus halála

¹ *Cont. Admunt.* az 1205. évhez; röviden a *Cont. Claustroneob.* II, az 1205. évhez.

után Lipót osztrák herceg, az új királylyal szemben sokáig szintén tartózkodó állást foglalt el. Csak mikor IV. Ottót általánosan elismerték s a pápa is szorongatta, jelent meg Lipót az 1209. február havában Nürnbergben tartott birodalmi gyűlésen. IV. Ottónak Fülöp lányával, Beatrix-szal való eljegyzése alkalmával, a melyet 1209. pünkösdi táján Würzburgban tartottak, Lipót „a művelt és ékesszóló férfiú”¹ mint a birodalmi fejedelmek szónoka s mint Beatrix násznagya szerepelt, a kivel felesége Theodora, Angelus Izsák görög császár unokája révén² rokonságban állt. Noha ennek folytán magával IV. Ottóval rokonsági viszonyba jutott, még sem szövődött köztük belső viszony. Lipót az első német fejedelmekhez tartozott, a kik IV. Ottónak a pápától történt kiközösítése után tőle elpártoltak és II. Frigyes mellett nyilatkoztak, noha ő is, mint többen mások, a császárnak megint meghódolt, mikor az Alpokon innenre visszatért. Az Ottó s az új ellenkirály közt folyt harcokból Lipót úgy vonta ki magát, hogy 1212. augusztus hóban más németekkel a spanyol mórok ellen keresztes hadat vezetett.³ Azonban

¹ „Viri facundissimi et litterati“. *Arnold Lub.* VII, 17. l.

² Lipót 1203-ban feleségül vette „Theodoram, neptem regis Grecie“ a *Cont. Claustro-neob.* II, 620. l. szerint; „Constantinopolitani ex filia neptem“ a *Cont. Admunt.* 590. l. szerint az 1203. évhez, ellenben „filiam regis Grecorum“ az *Ann. Mellic.*, 506. l. szerint az 1203. évhez.

³ Már 1208 elején tett keresztes fogadalmat. *Ann. Mellic.*, *Cont. Lambac. Gotwic. et Claustro-neob.* II. az 1208. évhez, 506. 557. 602. 621. l. V. ö. III. Incze pápának 1208. február 25-én kelt levelét Meillernél 68. sz., Potthastnál 3302. s k. sz. A spanyolországi hadjáratról lsd. *Cont. Admunt.* 592. l. az 1210. évhez (a hol azonban az események az 1213. évig össze vannak foglalva), *Cont. Gotwic.* 602. l. az 1212. évhez, *Cont.*

megérkezésekor már megtörtént a Tolosa mellett (1212. július 16.) vívott diadalmas csata s ezzel a veszély, a mely a pyrenaei félsziget országait a hitetlenek részéről fenyegette, örökre elhárított. Mikor Németországba visszatért, II. Frigyes déli és közép Németországban már tulsulyra jutott és Lipót-nak nem kellett törnie a fejét azon, hogy kihez álljon? 1213. február havában a Regensburgban tartott királyi széken Frigyesnek hűséget esküdött.¹ A következő év augusztus havában részt vett Frigyesnek Alsó-Rajna vidéki hadjáratában, a melynek minde- nek előtt a koronázó Aachen városának elfoglalása volt a czélja. A város ostroma a polgárok bátor ellen- állásán hajótörést szenvedett. Mindazonáltal IV. Ottó apósát, Henrik brabanti herceget, több gróffal együtt hódolatra bírták. Csak 1215-ben lépett Aachen s a hatalmas Köln városa II. Frigyes pártjára, úgy hogy Ottó Alsó-Szászország egy részére szorítkozott. Itt halt meg a Harzburgban, 1218. május 19-én, a nélkül, hogy legyőzték volna.

Még mielőtt II. Frigyes ellenfelének halála követ- keztében minden veszélytől megszabadult, a pápa a legnagyobb buzgósággal keresztes háború létesítésén fáradozott. Lipót osztrák herczeg is feltűzte a keresztet

Claustroneob. II, 622. 1 az 1213. évhez, *Chronica regia Colon.* Cont. III, kiadta Waitz, 233. 1. A hadjáratnak az 1212. év második felében kellett történnie, miután Lipót 1212. augusztus 8-án — talán útban Spanyolország felé — még Ennsben állít ki oklevelet és 1213. febr. 14-én II. Frigyesnél Regensburgban szerepel. Meiller 103—107. sz.

¹ Talán nem lesz érdektelen annak fölemlítése, hogy Gertrud királyné meggyilkolása alkalmával, 1213. szept. 28-án, Lipót her- czeg is a királyné társaságában volt, és csak nehezen menekült meg az összeesküvők dühe elől.

A fordító.

és Hademar melki apát, Plaien Liutold gróf, Peckau (Pfannberg) Ulrik, Falkenstein Ulrik osztrák lovászmester, Grimmenstein Albero stájer pohárnok, Emerberg Berthold stájer étékfogó-mester, Liechtenstein Dietmar, Stubenberg Ulrik és más miniszteriálisok kíséretében Ottó merániai herczeggel,¹ Albert tiroli gróffal és Eppan Ulrikkal, valamint más német fejedelmekkel és főurakkal 1217 nyarán Friaulon keresztül Spalatóba s onnan a Szentföldre ment. Spalatóban augusztus 23-án találkozott II. Endre magyar királlyal, a ki számos püspök és főur kíséretében tizezernyi hadával szintén keletre készült. Tizenhat nap alatt — hallatlan az akkori időben — kelt át Lipót a tengeren. Endre király néhány hónap múlva hazatért, a nélkül, hogy a keresztények gyöngé és ügyetlen vezetése mellett bármit is végzett volna. Lipót herczeg ott maradt a Szentföldön, részt vett 1218-ban a keresztényeknek a fontos Damiette, Egyptom kulcsa ellen intézett támadásában, a mely alkalommal tevékenységével tünt ki. Zászlótartója ezeknél a harczoknál életét veszté. De ő is hazatért, még mielőtt Damiette 1219. november 5-én a keresztények kezébe került volna. 7-én Lipótot megint Bécsben találjuk.²

¹ Gertrud királyné öccse, II. Endre sógora. (*A fordító.*)

² Lipót keresztes hadjáratáról csekély adatokat tartalmaznak az *Ann. Mellic.*, 507. l. az 1217. 1219. évhez; a *Cont. Garst.* 595. l. az 1217. 1219. évhez; az *Ann. Gotwic.* 603. l. az 1217. évhez; *Cont. Claustro-neob.* II, 622. l. az 1217. 1219. évhez; az *Ann. S. Rudb. Salisb.* 780. s k. l. az 1216—1219. évekhez; az *Ann. Marbac.* (M. G. SS. XVII, 174. l.) az 1217. 1218. évhez; *Chron. regia. Colon. Cont.* III. (kiadta Waitz), 238. l.; a keleten történt eseményekről a *Chron. regia.* Függelék-ében 324. s kk. II. Waitz-tól kiadott tudósítások: „Oliveri relatio de expeditione Damiatina“ és „Hist. expeditionum in terram sanctam“. V. ö.

Különös szoros viszony Lipót s a Stauf-ház közt, úgylátszik, nem állt fenn. 1220 óta, mikor II. Frigyes Olaszországba ment és kiskoru fia, Henrik, mint római király Németországban visszamaradt, éveken át 1224. július haváig sem Olaszországban, sem Németországban nem jelent meg az udvarnál. Csak Henrik király házassága hozta közelebb a Staufokhoz.

Az a kérdés, hogy II. Frigyes fia és örököse melyik hercegnőnek nyujtsa kezét, jóformán egész Európát mozgásba hozta. Az angol király nővérét, a magyar és cseh király lányát ajánlotta fel neki és mindenki ajánlatát nagy hozomány ígéretével támogatta. Úgylátszik egyelőre legtöbb kilátása volt Otakár cseh királynak, a ki lányával, Ágnessel, harmincezer márka ezüstöt ígért hozományul. Sőt úgy látszik, egy izben határozott házassági ígéret is történt.¹ Egy Ulmban 1225. január hóban tartott királyi széken a cseh kerczegnő nagybátyja, Bajor Lajos, kijelentette, hogy a hozományt még tizenötezer már-

még Röhricht dolgozatait: *Die Kreuzzugsbewegung im Jahre 1217*, a „Forsch. z. deutschen Geschichte XVI, 137. s kk. II. *Die Kämpfe vor Damiette* („Hist. Taschenbuch“ 4. f. VI. köt. 1876. 59. s kk. II.) *Die Deutschen auf den Kreuzzügen* (Zacher: Zeitschr. f. deutsche Philol. VII, 303. s kk. II.). VI. Lipót kisérőire nézve fontosak az 1218. júl. 18-án „in obsidione Damiate“ kelt oklevélben (Zahn-nál: *Urkb. v. Steiermark* II, 235 l.) felsorolt tanuk.

¹ Legalább *Conradus de Fabaria* (kiadta Meyer v. Knonau) 35. fej. 23. l. azt mondja: „filiam regis Poemie desponsaverat“ és a (1240 körül írt) *Cont. Claustro-neob.* III, 636 l. az 1224. évhez: „Heinricus . . . in Nuornberch repudiat filiam regis Bohemie sibi desponsatam“. V. ö. *Cont. Garst.* 596. l. az 1225. évhez: „Hainricus filiam Boemi secundum statuta legis (rokonság miatt) repudiata etc.“

kával megtoldja. Mindazonáltal ezek a fejedelmek nem érték el céljokat. Állítólag Henrik király maga kijelentette, hogy Ágnest nem akarja elvenni. De, mivel még csak tizennégy éves volt, bizonyára más oldalról hatottak rá, s itt első sorban Engelbert kölni érsekre gondolhatunk, a ki, mint a birodalom helytartója, az ifjú királyra a legnagyobb befolyással volt, s a ki alattvalóinak kereskedelmi összeköttetései érdekében Németországnak Angolországgal való szoros kapcsolata és Henriknek angol hercegnővel való házassága mellett buzgólkodott.¹ Ekkor végül egy harmadik: Lipót osztrák herceg lefőzte őket. Lipót ebben a kérdésben ügylátszik nem játszott egészen őszinte szerepet.² Okvetetlenül a cseh házassági terv mellett nyilatkozott, mert Ágnes hercegnő, Henrik királylyal való egybekeléséig az ő nevelésére volt bízva. Most hirtelen más állást foglalt el, a mire talán azok az ellenségeskedések birták rá, a melyeket a cseh hercegnő nagybátyja iránta és barátja, az Andechs családból származott Henrik, isztriai örgróf iránt magának megengedett és pedig oly időben, mikor

¹ Behatóan tudósít ezekről az eseményekről Walter carlislei püspök, angol követ, az 1225. február havában királyához küldött jelentésében. (Lenyomva Fickernél: *Engelbert der Heilige*, 347. s kk. II.) V. ö. Henrik házasságára s az azt megelőző alku-
dozásukra nézve még Ficker i. h. 124. s kk. II. Schirmacher: *K. Friedrich II.* I, 139. s kk. II. Winkelmann: *Gesch. K. Friedrichs II.* I, 245. s kk. II. Dudik V, 166. s kk. II.

² Közelebbit erről lsd. *Ann. Rainhardsbrunn.*, kiadta Wegele, 192. s k. I., a hol azonban Lipót utazása a császárhoz nagyon koránra, a böjt derekára van téve, holott julius végén és augusztus elején a császár okleveleiben tanuként szerepel. Lipót-nak Olaszországba 1225-ben két ízben tett utazását újabb írókkal még sem tenném fel.

II. Endre magyar királylyal is összeveszett és pedig azért, mert fiát, Bélát oltalmába vette.¹

Béla ugyanis meghasonlott atyjával, mert azt kívánta tőle, hogy nejétől váljon el, s miután erre nem volt hajlandó, atyja haragja elől 1223 végén Lipót osztrák herczeghez menekült. A herczeg annál szivesebben fogadta, mert Endrével maga is viszályban volt a határszéli alattvalók viszonyai miatt.² 1225 nyarán Lipót a császárhoz Olaszországba utazott és rábirta, hogy fiát házassítsa össze Margittal, a herczeg leg-öregebb leányával, bizonyára azzal, a kit előbb az angol királynak kínált. A házasulandók rokonságban voltak egymással, de a pápa készséggel adta meg a

¹ „Andreas rex Ungarie et Ludwicus dux Bawarie cum multis aliis coniurant adversus Leupoldum ducem Austrie.“ *Cont. Garst.* 596. l. az 1225. évhez. Winkelmann: *Geschichte K. Friedrichs II*, I, 253. l. s az ő nyomán Dudík V, 171. l. és Riezler: *Geschichte Baierns*, II, 51. s k. l., ebben a Stauf-háznak Ausztriával való összeköttetésének következményét látják. Ámde már Lipótnak olaszországi útja előtt, 1225. június 6-án közte és II. Endre király közt Gréczen béke jött létre (Fejér III, 2, 9., Meiller 136, 200), mely alkalommal az utóbbi ígérte, hogy a béke helyreállítása érdekében fog működni egyrésről az osztrák herczeg s az isztriai örgróf, másrésről a bajor herczeg között, továbbá a Szent Mihály napig tartandó fegyverszünet elfogadása érdekében, esetleg („si ducem Bavarie contra ducem Austrie et marchionem in iniusta causa perseverantem invenerit“) nem fogja támogatni őt. Bajor Lajos talán az Enns feletti vidéken levő stájer területekre támasztott igényt (Riezler, i. h.), míg a Henrik isztriai örgróffal való viszály kétségtelenül az andechsi birtokoknak a bajor herczeg részéről történt megszállásával függ össze, a mi az örgrófnak számküüzése után, a Fülöp király meggyilkolásában való állítólagos bűnrészesség miatt történt.

² Lsd. az 1225. június 6-án kelt békekötést Fejér-nél III, 2, 9.

dispenzációt. VII. Henrik és osztrák Margit esküvőjét november 29-én Nürnbergben tartották meg és ugyanakkor kelt egybe Henrik, VI. Lipót fia¹ a thüringiai tartományi gróf nővérével.²

Hogy a cseh hercegnőt Lipót lánya kedvéért mellőzték, annak első sorban az volt a következménye, hogy a csehek 1226 tavaszán megtámadták Ausztriát, mikor a herceg a császár felszólítására Lombardiában volt, hogy vele a Szentföld megvédése ügyében tanácskozzék. Kuenring Henrik azonban, a kire a herceg országának védelmét bízta, az ellenségnek sikerrel ellent állt és megtorlásul annak országát pusztította. A thüringiai tartományi gróf, a ki mindkét féllel rokonságban volt, hosszas alkudozások után ősszel Znaimban Otakár király s a herceg között Szt. Márton napjáig tartó fegyverszünetet eszközölt, a melyet azután minden bizonynyal béke váltott fel.³

Ugyanabban az évben, talán felbátorítva a csehek támadásától és gonosz tanácsadók ösztönzésére, Lipót nagyobbik fia, Henrik, szintén fegyvert fogott atyja ellen. Elfoglalta Haimburgot, a hol anyja tartózkodott

¹ Henrik VI. Lipót másodszülött fia volt. Elsőszülött fia Lipót, a ki 1207-ben született, már 1216-ban nem volt életben. *Cont. Admunt.*, 591. l. az 1207. évhez. *Cont. Claustroneob.* II, 621. s k. l. az 1207. és 1216. évhez.

² Az esküvő napjára nézve l. Böhmer-Ficker: *Reg. imp.* V, 723. l. 3393a sz. a.; Lipót osztrák hercegnek állítólagos birodalmi kormányzóságáról lsd. ugyanott 3991a sz., a mivel Winkelmann I, 253. 258. és Riezler II, 54. l. ellenében egyetértek.

³ IX. Gergely pápának 1227. ápril 3-án kelt levelét lsd. a *Cod. Moraviae* II, 178. Erben I, 331. *Ann. Reinhardtsbrunn.*, 192. s kk. II. *Ann. Gotwic.* 603. l. az 1226. évhez.

s ezt gyalázatos módon elűzte. Állítólag még atyja élete ellen is tört, a ki a várat ismét elragadta tőle. Az osztrák urak végre kibékítették őket egymással.¹

Saját országában ily veszélyeztetett lévén Lipót állása, érthető, hogy nem volt rábirható újabb keresztes háborúra, noha a császár tizezer márka ezüstöt ígért neki, ha elkiséri hadjáratában,² a melynek megindítására 1227. augusztus hónapban a legünnepelesebb módon fogadalmat tett.

Tudvalevő dolog, hogy a császár 1227. szeptember 8-án valóban keletre hajózott, harmadnapra azonban betegség miatt megint partra szállott, a hol kísérlőjét, a thüringiai tartományi grófot, szeptember 11-én valóban elragadta a halál. IX. Gergely pápa, a kiben nyolczvan éves ellenére mégis ifjúi szenvedély lángja lobogott, a nélkül, hogy a császár mentegetését csak meg is akarta volna hallgatni, szeptember 29-én kiközösítette és sziczipiai alattvalóit ellene lázította. Sőt követe útján az ifjú Henrik király megbuktatásán is fáradozott, noha atyjának a pápával való viszályában semmi része sem volt. Henrik tulajdon gyámja, Lajos bajor herceg, kész volt arra, hogy királyát elárulja.³ A legtöbb feje-

¹ *Cont. Sancruc.* I, 626. l. és *Ann. S. Rudb. Salisb.* 783. l. az 1226. évhez; az első az 1226. pünkösd napjára Cremonába hirdetett birodalmi gyűlés összehívása előtt, az utóbbi az után. A meghasonlás oka a salzburgi évkönyvek szerint „super hereditate“ támadt viszály volt.

² Raumer: *Gesch. d. Hohenstaufen.* III³, 184. l.

³ Talán ezzel függ össze, hogy a bajor herceg és nemesei a *Cont. Sancruc.* I, 627. l. az 1228. évhez szerint Lipót osztrák hercegre leselkedtek, bizonyára mikor szeptember hóban a királyi udvarból hazautazott. Egyébiránt Lipót ezentúl vejétől távol tartotta magát. V. ö. Böhmer-Ficker 4121a sz.

delem azonban hű maradt hozzá, és mikor Frigyes keletről, a hová 1228 nyarán valóban elment, visszatért s az egyházi államot megtámadta, a pápa engedni volt kénytelen.

Hogy teljes kibékülés jöjjön létre, Lipót herczeg, a ki mindkét félnél egyenlő tiszteletben állott, 1230. márczius havában a császárhoz Alsó-Olaszországba utazott. Bernhard karantán és Ottó merániai herczeggel, Berthold aquiléjai patriarkával, a ki szintén az Andechs családnak volt a tagja,¹ Eberhard salzburgi érsekkel s a regensburgi püspökkel együttesen folytatta az alkudozásokat. Négy hónapi fáradozás után a közvetítők, a kik között Lipót herczeg kiváló érdemeket szerzett,² czélt érték s a béke biztosítva volt, mikor Lipót S. Germano-ban megbetegedett és 1230. július 28-án meghalt. Holtesttének lágy részeit a monte cassinoi kolostorban temették el, csontjait pedig Ausztriába vitték és november 30-án a salzburgi érsek, a chiemseei püspök s a karantán herczeg jelenlétében a tőle alapított lilienfeldi kolostorban örök nyugalomra helyezték.³ „Különös vonzalommal szeretttük őt — így ír a pápa özvegyének, Theodórának — és irántunk s a római egyház iránt mindenkor hűnek és engedelmesnek találtuk. Azért is becsületességébe oly nagy bizalmat

¹ Tudvalevőleg II. Endre király sógora és azelőtt kalocsai érsek volt. (A fordító.)

² Ezt nemcsak az osztrák évkönyvek mondják, a melyek közül a *Cont. Garst.* 596. l. „verus et fidelis mediator“-nak nevezi. A *Chron. regia. Colon.* 262. l. az 1230. évhez csak őt említi közvetítőül.

³ A bizonyítékokat lsd. Winkelmann-nál, I, 329. s kk. II. és Böhmer-Fickernél 1776a—1805a sz., és halála napjára nézve Meiller-t 147. l. V. ö. a tanukat II. Frigyes herczegnek 1230. nov. 30-án kelt oklevelében Meiller-nél 148. l.

helyeztünk, hogy a béke ügyében elfogadtuk tanácsát és kívánságait figyelembe vettük“. ¹

VI. Lipót birodalmi politikai állásánál fogva majdnem fontosabb még belső uralkodása és fontosabbak törekvései, hogy országait megnagyobbítsa és emelje.

Bevonta a megüresedett hűbéreket s bel- és külföldi birtokosoktól számos birtokot vásárolt. ² Ily módon megszerezte a Klamm grófok terjedelmes uradalmait a Machland-ban s a Peilsteinekét (Melk-től délre), a kik 1218 táján haltak el. A nürnbergi várgróftól kétezer márka ezüstön megvette a raabsi uradalmat a hasonló nevű mezővárossal, Hannsberg Gottschalktól a passauai püspökség hűbérét, Linz városát egyéb birtokokkal a Duna mentén, Engelhardszellen felül, a würzburgi püspöktől pedig 1300 márka ezüstön egyháznak birtokait Lambach körül Wels városával, a lambachi kolostortól pedig a kolostor törvénykezési és vámjogát a nevezett városban. ³ A freisingi püspöktől 1229-ben 1650 márka ezüstért terjedelmes birtokokat kapott Krajna délkeleti részében, a melyek az Andechs-házból származott Henrik, isztriai örgrófnak gyermekeken halála után háramlottak a püspökre. ⁴ VI. Lipót bírta

¹ Lsd. *Baumgartenberger Formelbuch* a „F. R. Austr. Dipl.“ XXV, 139. l.

² Felsorolva Enenkl *Fürstenbuch*-jában Rauch-nál (SS. R. Austr. I, 252. s kk. II.) V. ö. Lampl J. fejtegetéseit: *Die Einleitung zu Jans Enenkl's Fürstenbuch* című művében. Bécs, 1883.

³ Meiller 118. 137. a jegyzettel, és 131. 180. V. ö. Lampl, 32. l. első jegyz., a ki azt véli, hogy már V. Lipót vette meg Welset 1194 táján. Ez ellenében l. Straadt: *Geburt des Landes ob der Enns*, 49. l. 115. jegyz.

⁴ Meiller 144. 240. Ez a terület egész sor helységet foglal magában Nassenfuss, Szt-Kanzian és Rudolphswert (Neustadt) között. Lsd. Ficker A.: *K. Friedrich II.*, 169. s kk. II.

először a Friaulban fekvő Portenau-t vagy Pordenone-t is, ama Cordenons közelében, a mely örökség után a stájer hercegtől a Babenbergekre szállt. Portenau az aquilėjai patriarkátus hűbére volt és Lipót az előbbi birtokosoktól, a Castello uraktól vétel után szerezte.¹ Még a Felső-Etsch melléki távoleső vidéken is Ulten Ulrik gróf osztrák vazallussá lett, mert Lipót hercegtől néhány udvart hűbérül kapott.² A városokat, különösen Bécsset, a hol magának új várat épített, mindenképen pártolta.³

Hogy Ausztriát egyházi tekintetben függetlenebbé tegye, Lipót azt tervezé, hogy Bécsben külön püspökséget alapít, a mely az Alsó-Enns alatt fekvő tartomány harmadát foglalta volna magába. A herceg és Bécs városa késznek nyilatkozott, hogy az új püspökségnek ezer márká évi jövedelmet engednek át. 1207-ben és 1208-ban ebben az ügyben alkudozás folyt III. Incze pápával, a ki kész is lett volna a terv elfogadására. Ügylátszik azonban, hogy ez megbukott Manegold passauai püspök ellenkezése miatt, a kinek egyházmegyéjéhez Ausztria tartozott.⁴ Egészen más, tisztán egyházi célja volt annak, hogy II. Eberhard salzburgi

¹ Zahn: *Friaulische Studien* az „Arch. für österr. Gesch.“ LVII. 304. s kk. II.

² Meiller 145. 242. A hűbérül felajánlott tárgyak jelentéktelensége mellett csak a formáról lehetett szó, hogy Ulten gróf a herceg hűbéresévé lehessen.

³ Weiss: *Gesch. d. Stadt Wien* I², 86. s kk. II.

⁴ Meiller, 64. 70. 72. sz. Csakhogy ezekben az aktákban ellenmondás van, a mennyiben a 64. sz. szerint az új egyházmegyének „terciam partem Austrie sive quartam” kellett volna megkapnia, a 70. sz. pedig a herceg „ratione medietatis Austrie ac magne partis Stirie” (stájer birtokok az Enns felett levő vidéken) a passauai püspök alatt maradt volna.

érsek 1218-ban Stájerországban magától függő püspökséget alapított Seckau-ban, s egy másikat 1228-ban Lavant-ban, Karintia számára.

Miután VI. Lipót másodszülött fia, Henrik, még 1228-ban atyja előtt elhalt, a herczeg halála után 1230-ban egyetlen még élő fia, II. Frigyes követte.¹ Alig serdült fel s már két ízben házasodott. Első feleségét Zsófiát, Laszkarisz Theodor lányát, a magyar királyné nővérét, a kit 1226-ban vett el, atyja tanácsára elkergette és helyette 1229-ben Ágnessel, I. Ottó merániai herczeg leányával, Henrik isztriai örgróf unokahugával kelt egybe, a kivel úgy látszik Krajnában oly sok birtokot kapott hozományul, hogy 1232-ben fölvette a „Krajna ura“ czímét.²

Ha későbbi történetírók „harczias“³ névvel ruházták fel, akkor ezt az elnevezést legalább a tények igazolják. Mert ellentétben atyjával Frigyes „a rendkívüli vitéz férfiú“, „a vakmerőségig bátor lovag“, a hogy egykoru krónikások nevezik, uralkodásának csak néhány évét töltötte el békében, ha ennek ugyan nem is volt mindig ő az oka.

Még az 1230. év letelte előtt a csehek ismeretlen okokból⁴ váratlanul betörték Ausztriába s a Dunától

¹ Ficker A.: *Herzog Friedrich II., der letzte Babenberger* (1884). Némely pontot, a melyekben eltérő nézeten vagyok, a „Mitteil. d. Instituts“ V, 497. s kk. II. fejtegettem.

² Ficker: *Exkurs* 4, 167. s kk. II. A 3-ik *Exkurs*-ban, 157. s kk. II. Frigyes állítólagos első nejéről, braunschweigi Gertrudról.

³ „Bellicosus“ először Ebendorffer Tamásnál, Pez-nél SS. R. Austr. II, 719. l.

⁴ Legujabb írók ebben a bosszú művét látják, a miért IV. Béla magyar király sógorasszonyát elűzte. De ez ellen szól az, hogy a magyar király, a kit a dolog legközelebbről érintett, maga semmit sem tett.

északra eső vidéket öt hétig pusztították. Ugyanakkor a herczeg ellen számos miniszteriálisa is fellázadt, a kiknek élén Kuenring Henrik és Hadmár állottak. A Kuenringek,¹ a kiknek családját oklevelek alapján a XI. század derekáig nyomozhatjuk, az osztrák nemes-ség legvagyonosabb családjaihoz tartoztak. A Wachau-tól (Krems mellett) a cseh határig, a hol 1185-ben Weitrá-t cseh hűbérül kapták, a Morvától a Felső-Kamp folyóig, a hol 1138-ban „az északi erdő“-ben a zwettlicziszterczita-kolostort alapították, értek birtokaik. Már II. Hadmár, a ki 1217-ben halt meg, a hercegeknél nagy befolyással bírt s ez fiaira: II. Henrikre és III. Hadmárra is átöröklődött. Az előbbi IV. Lipót 1226-ban, mikor Lombardiában volt, helytartójává vagy „egész Ausztria kormányzójává“ nevezte ki és később 1228-ban a megüresedett tartományi marsall méltóságát adta neki. Nem tudjuk mi birta rá a Kuenringeket és barátjaikat, „majdnem az összes miniszteriálisokat“, hogy 1230 végén fellázadjanak, és pedig éppen akkor, mikor Ausztriát a csehek is ugyancsak szorongatták. Legvalóbbbszinű, hogy a miniszteriálisok nagyobb függetlenségre és társadalmi állásuk emelésére² törekedtek, s hogy az új herczeg fiatalsága mellett remélték, hogy céljukat elérik. Az összeesküdtek mindenekelőtt a Lipót herczegtől hátrahagyott kincset kerítették a kezökbe s azután megkezdtek a támadást. Ausztriát, különösen a Dunától északra eső vidéket, elpusztították és kirabolták, Krems és Stein

¹ Friess: *Die Herren von Kuenring* (Bécs, 1874) ennek a családnak a történetét nagy szorgalommal és kritikával tárgyalja.

² Juritsch, 518. s kk. II. a fölkelés okát abban látja, hogy a miniszteriálisok elégedetlenek voltak, mert VI. Lipót a kolostoroknak és városoknak kedvezett.

városokat elhamvasztották, az ott szerzett zsákmányt a Kuenringek várába, Dürrensteinbe vitték. Mikor a herczeg Korneuburnnál a lázadók legyőzése végett át akart kelni a Dunán, ezt a fontos révet hatalmukba kerítették.

Mindazonáltal Frigyes herczeg, a kit Hardeck Konrád gróf s a hozzá hű maradt nemesek támogattak, a lázadást néhány hónap alatt elfojtotta. Számos kastélyt foglaltak el és romboltak le, a helységeket elpusztították, a lázadókat pedig, a kik a herczeg kezébe estek, felakasztották. Úgy látszik, hogy már 1231. április derekán megszűnt minden ellenállás. A vezetők közül Kuenring Hadmár elesett, Henrik a herczegtől kegyelmet kért s azt igen enyhe föltételek mellett meg is nyerte. Frigyes meglegedett kezesek állításával s az elrabolt kincsek visszaadásával, sőt Kuenringnek meghagyta az osztrák marsalli tisztet.¹ Ekképen ez a viszály a feltörekvő nemesség s a herczeg hatalma között az utóbbira nézve szerencsésen végződött.

Frigyes azonban a fejedelemséget már elég hatalmasnak tartotta arra, hogy a birodalom hatalmával is szembeszálljon. Igaz, hogy ez egy idő óta nagyon aláhanyatlott. Első sorban a Staufok és IV. Ottó közt folyt húsz évi trónviszályok segítették elő a királyság meggyöngülését. Ellenfelének halála után is II. Frigyes nem arra törekedett, hogy Németországban a király hatalmát és tekintélyét helyreállítsa, s hogy a jogokat, a melyeket még atyja és nagyatyja gyakorolt, ismét érvényre emelje. Ellenkezőleg főfigyelmét öröklött országára, Szicziáliára fordította és Németországot csak mellékországnak tekintette, csak eszköznek, hogy meg-

¹ Erről a lázadásról l. Friess, 63. s kk. II. Ficker A. 11. s kk. II.

szerezze a szükséges haderőt terveinek megvalósításhoz, a melyek Szicziában és később Felső-Olaszországban is a fejedelmi absolutismus helyreállítására irányultak. Németország viszonyainak rendezésével Frigyes nem igen törődött, míg a fejedelmek és városok olaszországi hadjárataihoz csapatokat állítottak. A birodalmi hatalom képviselését Németországban fiának, Henriknek engedte át, a ki még nagykorúsága után is hijjával volt az igazi önállóságnak s az erkölcsi alapnak.

Mivel a császár a német fejedelmeknek, különösen a püspököknek több birodalmi jogot engedett át, az osztrák herczeggel szemben is engedékenynek mutatkozott. Mikor 1231-ben deczember hóra a fejedelmeket birodalmi gyűlésre Ravennába hívta, Frigyes vonakodott a meghívásnak eleget tenni. Igaz, hogy ebben a tekintetben az 1156-iki kiváltságlevélre támaszkodhatott, a mely az osztrák herczeget csak a Bajorországban tartott királyi székek látogatására kötelezte. Ámde úgy látszik, hogy Frigyes eddig még a császári beiktatást sem kérte, a mire bajosan vonatkozott amaz előjog. Mikor a császár 1232. márczius havában Ravennából Aquiléjába ment, a herczeg nem jelent meg nála. Hogy találkozzék vele, a császár Pordenonéba, osztrák birtokra utazott. Sőt megígérte, hogy nyolczezer márka ezüstöt ad neki, hogy megkönnyitse nővére, Margit hozományának kifizetését.¹

Látszólag alig szűnt meg a feszültség a herczeg s

² Egyetlen kútfőnk erre, valamint a császárnak a herczeg ellen emelt későbbi panaszaira nézve az előbbinek a cseh királyhoz és másokhoz 1236. junius havában intézett levele Böhmer-Ficker-nél, *Reg.* 2175. sz. De nincs ok, hogy ezeknek az adatoknak a hitelességét kétségbe vonjuk.

a császár közt, mikor Ottó bajor herczeg támadta meg Ausztriát. 1233 tavaszán jelentékeny sereggel betört osztrák területre, felprédálta és elhamvasztotta az ottani helységeket egész Welsig, a többi közt a lambachi kolostort is.

Frigyes herczeg ezt a rablóhadjáratot bosszúlatlanul hagyta, noha a bajorok megfenyítésére a legjobb alkalom kínálkozott, mikor Henrik király augusztus hóban Ottó herczeget megtámadta, valószínűleg azért, mert áruló terveire nem akart ráállani. Frigyes inkább a cseheken állt bosszút az Ausztriába 1230 végén tett becsapásukért.¹ 1233. július elején negyven-ezer emberrel Morvaországba nyomult és bevette a bevehetetlennek tartott Vötteaut, Znaimtól nyugatra, és más várakat. Venczel király nem mert csatába bocsátkozni a túlnyomó ellenféllel, hanem egy erdőn keresztül visszavonult országa belsejébe. A herczeg ekkor súlyos betegségbe esett, a mi a további előnyomulásnak egyszerre véget vetett.

Frigyesnek másutt viselt háborúi a magyarokat is felbátorították, hogy Stájerországba pusztító betörést intézzenek. A stájerok összeszedődtek s üldözőbe vették az ellenséget, a nélkül, hogy vezérök lett volna, de törbe estek. Alig ötvenen menekültek meg a mészárlásból; a többiek vitéz ellenállás után vagy elhullottak, vagy fogságba estek. Mind-

¹ Vajjon nem Henrik király megegyezésével történt-e ez s nem függ-e ezzel össze Justingen Anzelm staufi miniszteriálisnak időzése Frigyesnél május hóban és junius hó elején (Meiller 151. 16. 17.)? Hogy Frigyes Csehország ellen nagy szövetséget alakított, erről Pulkava csak a XIV. század második felében értesít (Dobner-nél: *Mon.* III, 214. l. az 1231. évhez), a kire újabb kutatóknak már nem kellene támaszkodniok.

szent táján Endre király fiával, Bélával, maga támadta meg Ausztriát s a Lajtán átkelve Hőfleinig (Brucktól északra) nyomult elő. Ámde Frigyes herceg, a ki időközben ismét felgyógyult, erélyesen ellent állt. Miután sok magyart megöltek és néhányat az előkelőbbek közül elfogtak, továbbá miután Dévény városát a Morva torkolatánál az osztrákok kifosztották és felgyújtották, a magyar király fegyverszünetet, majd Német-ujhelyen békét kötött.

1234-ben végre úgy látszott, hogy Frigyes herceg összes szomszédjaival a legjobb barátságban él. Mikor május 1-én Stadlauban, Bécs átellenében, nővérének, Konstancziának lakodalmát ülte Henrik meissenai örgróffal, Magyarország és Csehország királyai, a morva örgróf, a salzburgi érsek, a passauai, bambergi, freisingi és seckauai püspökök, a karantán s a szász hercegek s a thüringiai tartományi gróf is jelen valának.

Sajnos, hogy akkoriban a fejedelmek barátsága oly törekeny volt, akár az üveg. Már a következő évben ismét megszegették a békét. Frigyes herceg úgy látszik, összeköttetésbe lépett a magyar főurakkal, a kik elégedetlenek lévén királyaikkal, az ő közvetítésével országuk koronáját állítólag Frigyes császárnak ajánlották fel.¹ Miután a küldöttet elfogták, ez okvetetlenül feszültséget idézett elő Magyarország és Ausztria között. Mikor aztán 1235. május havában a császár Olasz-

¹ Rogerii: *Carmen miserabile* Endlicher-nél: *Mon. Arpad.* 261. l.: „duci Austrie literas cum certis pactis et condicionibus destinando Frederico Romanorum imperatori coronam regni et Hungariam dare promittebant“. Én ezeket a szavakat csak úgy értelmezhetem, a hogy a szövegben történt, de nem, mint a többi történetírók teszik (csak Ficker A. 42. l. tesz kivételt) t. i. hogy magának a hercegnek ajánlották volna fel a koronát.

országból Karintián és Stirián keresztül Németországba vonult, hogy lázadó fiát, Henriket leverje, Neumarktban (Friesachtól északra) Frigyes osztrák herceg is megjelent nála és állítólag kétezer márkát kért, hogy Magyarország és Csehország királyai ellen hadat indíthasson. Miután a császár ezt megtagadta tőle, a herceg állítólag forma szerint felmondta szolgálatait. Nem tudjuk, hogy ennek a császártól utóbb tett szemrehányásnak¹ volt-e alapja vagy nem? Mindenesetre semmit sem tett a császár ellen, mikor ez sógorát, Henrik királyt megfosztotta trónjától és Alsó-Itáliába fogságba küldte, a hol 1242-ben két fiú hátrahagyásával meghalt. Másrészt a herceg vonakodott megjelenni a birodalmi gyűlésen, melyet a császár a németországi jogviszonyok rendezése végett augusztus 15-ére Mainzba hirdetett. Igaz, hogy Magyarországgal való ellenséges viszonya ez időtájt lehetetlenné tette, hogy a Rajnához utazzék.

A császár akarata ellenére, talán a magyar főurak hívásának engedve, Frigyes átlépte a határt és nem kimélt sem kort, sem nemet, de a magyarok elől csakhamar vissza kellett vonulnia.² Hogy ezt a táma-

¹ A cseh királyhoz 1236-ban intézett levelében Böhmer-Ficker-nél, 2175. sz. V. ö. *Ann. Erphord* Böhmer-nél *F.* II, 395. l. (M. G. SS. XVI, 30. l.). Amde a formális törés ellen szól az, hogy a császár még június hóban a herceget „dilectus princeps noster“-nek nevezi; *Urkb. d. L. ob d. Enns*, III, 28. l.

² *Chron. regia Colon. Cont.* IV, kiadta Waitz, 267. l. A császár levele Böhmer-Ficker-nél, 2175. sz. Frigyes hercegnek sokat tárgyalt oklevele, a mely 1236. július 1-én „in Globitz in Ungaria iuxta aquam . . . Wag“ kelt („Arch. f. österr. Gesch.“ XXXV, 235. l.), nem tartozik-e inkább 1235-be, miután nem tudjuk elképzelni, mi vezette a herceget 1236 nyarán Magyarországra?

dást megtorolja, Endre király fiaival, Bélával és Kálmánnal, valamint nagyszámú sereggel, a melyet kétszázezer emberre becsültek, a nyár folyamán Ausztriába tört. A herczeg harminczezer jól fegyverzett vitézzel szembe szállt vele. De mielőtt csatára került volna a dolog, csapatai egy kis magyar hadosztály elől futásnak eredtek. Az egész vidéket Bécsig a magyarok fölprédálták és elhamvasztották. Ugyanakkor a cseh király elpusztította a Dunától északra elterülő vidéket Stadlauig. A herczegnek a magyaroktól nagy összeg pénzen kellett békét vásárolnia.¹

Mialatt Frigyes herczeget a magyarok és csehek ugyancsak szorongatták, a Mainzban 1235. augusztus havában tartott birodalmi gyűlésen több fejedelem részint személyesen, részint követek útján hangos panaszt emelt ellene. A cseh király s a morva örgróf, a bajor herczeg, a salzburgi érsek meg a bambergi, passau, regensburgi és freisingi püspökök azt állították, hogy jogoktól és jövedelmektől fosztotta meg őket, a melyeket Ausztriában és Stiriában birtak. Alattvalói, a kik közt az 1231-iki lázadás elnyomása óta bizonyára nem egy ellensége akadt, szintén panaszkodtak, hogy a törvényt sérti, hogy elnyomja a miniszteriálisokat és vazallusokat, hogy a szegényeket lábbal tiporja, hogy előtte és társai előtt egy asszony s egy leány sincs biztonságban. Az október végén Augsburgban tartott császári széken, a melyen magát igazolnia

¹ *Cont. Sancruc.* II, az 1235. évhez, 638. l. *Ann. S. Rudb. Salisb.* 786. l. az 1234. évhez s a *Codex S. Petri* az 1235. évhez. *Ann. Mellic.* 508. l. az 1236. évhez. *Chron. regia. Colon.* i. h., mely a magyarok betörését körülbelül egy időbe teszi a mainzi birodalmi gyűléssel, míg az *Ann. Erphord.* julius havát mondja a betörés idejéül.

kellett volna, vonakodott megjelenni. Époly kevésbé jelent meg az 1236. január havában Hagenauban tartott császári széken, a hol követeknek és Eberhard salzburgi érseknek kérésére harmadik határnapot tűztek ki neki. A helyett, hogy igyekezett volna a császárt megengesztelni, az iránta való ellenségeskedésben állítólag még tovább ment. A császár szemére lobbantja, hogy a milanóiakkal s a birodalom más ellenségeivel czimborált, hogy a hegyi öregnek („der Alte vom Berge“) pénzt ajánlott fel, hogy assassinjaival a császár élete ellen törjön, s hogy a pápát is ellene ingerelni törekedett. Hogy elvétette az ajándékokat, a melyeket egy orosz nagyfejedelem a császárnak küldött, s hogy megszállotta a várakat, a melyeket az elhalt regensburgi gondviselő a birodalomnak hagyott. Hogy még anyját is megfosztotta birtokaitól s az országból való menekülésre kényszerítette, s hogy a meissenai örgrófit, nővérének férjét, a nász éjjelén megrohanta s a hozományról való lemondásra kényszerítette.¹ Nem állapítható meg, vajjon mindezek a szemrehányások, melyeket a császári vádlevél a herczegnek tesz, alappal birtak-e, vagy nem? Egyes dolgok, mint például Frigyes összeköttetése a hegyi öreggel bizonyára nagyon valószínűtlenek. De épen az erkölcsileg legterhelebb pont: anyjának bántalmazása, a ki a legnélkülözhetetlenebb dolgokban szükségét szenvedett és félel-

¹ Lsd. a császárnak a cseh királyhoz írt levelét Böhmer-Ficker-nél 2175. sz. (használható lenyomatok csak Huillard-Bréholles-nál IV, 852. és Zahn-nál: *Urk. v. Steiermark* II, 442. l.). Ficker valószínű nézete szerint vád- és védő-irat, a melyet Frigyes kiátkozása alkalmával, 1236. június havában szerkesztettek, s a mely a nyilvánosságnak volt szánva.

mében, hogy fia elzárhatná, a cseh királyhoz menekült, más adatokból is bizonyos.¹

A császárra nézve az osztrák herczeggel való meghasonlás akkoriban csak kellemetlen lehetett. Mert a mainzi birodalmi gyűlésen a német fejedelmeket hadjáratra birta az engedetlen lombardiai városok ellen, a melyet 1236. junius végén Augsburgból kellett volna megindítani, az Ausztriával való háború pedig igénybe vette volna a sereg jelentékeny részét. Ugyanakkor úgylátszik még az egyházi fejedelmek is, a kiket a herczeg jövedelmeikben állítólag megkárosított, mint a salzburgi érsek és Konrád freisingi püspök, még junius havában békítő kísérleteket tettek.² Másrészről Frigyes határozott ellenségei, mint a cseh király s a bajor herczeg, a kik Augsburgban megjelentek, s talán egyes püspökök is a császárt bizonyára ellene ingerelni próbálták. És valóban a császár tekintélyének csorbitása nélkül egykönnyen nem is hagyhatta bosszulatlanul, hogy a herczeg háromszori idézésre sem jelent meg. Azért 1236. junius végén mégis elhatározta, hogy birodalmi átok alá veti s hogy fejedelemségeitől megfosztottnak nyilvánítja. Mialatt a Brenneren át Olaszországba vonult, a cseh királynak, a bajor herczegnek, a brandenburgi örgrófnak, Rüdiger passauai és Ekbert bambergi püspököknek (az utóbbi a merániai házból származott és II. Endre sógora volt) a herczeg ellen kellett volna menniök.

¹ *Cont. Sancruc.* II, 638. l. az 1235. évhez, határozott ellenszenvvel ugyan a herczeg iránt, mégis a tényekre nézve ennek a kornak legrészletesebb és legmegbízhatóbb osztrák kútforrása.

² Böhmer-Ficker, 2180. sz. A seckauai püspök, a ki később nagyon közel áll a herczeghez s mint követe október hóban úgylátszik megfordult Augsburgban, szintén jelen volt.

A császár megígérte nekik, hogy megegyezésök nélkül Frigyessel sem békét, sem fegyverszünetet nem köt.¹

A herczeg kiközösítése hírére erőszakos eszközökhöz nyúlt, hogy már az előző háborúk következtében kiürült kincstárát megtöltse. A hány kolostor csak volt országaiban, egy és ugyanazon a napon feltörette s az ott található pénzt, a kolostorokét ép úgy, mint az idegenekét elvétette. Minden jobbágyság (Hube) után hatvan fillér² adót kellett fizetni. De éppen ez volt oka szerencsétlenségének, mert megfosztotta úgy szólván valamennyi alattvalójának rokonszenvétől. Ausztria és Stiria legtöbb miniszterialisa fegyvert fogott a herczeg ellen. A városok is majdnem mindannyian, maga Bécs is, elszakadtak tőle. A városok közül csak Németujhely és Linz maradt hű hozzá, a nemesek közül Treun Berthold marsal,³ Emerberg Berthold stájer étékfogó-mester, Starhemberg Gundakar, Volkersdorf Dietrich és Ortolf meg néhányan mások.⁴

Ekképen az osztrák tartományokban már dühöngött a polgárháború, mikor — valószínűleg 1236 őszén — a császár meghagyásából a birodalmi fejedelmek is minden oldalról megtámadták. A cseh király észak felől, a bajor herczeg s a bajor püspökök nyugat felől nyomultak be Ausztriába. A bambergi püspök és

¹ Böhmer-Ficker 2174b. 2176. sz.

² Egy fillér vagy denár akkoriban legalább hét o. é. krajczárral ért fel.

³ Krones: *Verfassung* 180. l. 5. jegyz.

⁴ V. ö. Frigyes herczegnek 1236. november 11-iki oklevelének tanuit Meiller-nél 156, 40. Justingen Anzelm, a kit mint Henrik király párthívét kiközösítettek, akkoriban szintén a herczegnél Németujhelyen volt.

öccse Berthold, aquilėjai patriárka, Stiriába törtek be. Körülbelül október végén a herczeg kénytelen volt visszavonulni a hű Németujhelybe. Ámde Frigyes ellenségeinek sikerei még sem voltak oly jelentékenyek, a mint azt a dolgok állása után várni lehetett, noha az országot rémitő módon pusztították. A bajor herczeg s a passauai püspök Linzet nem bírták bevenni. Mind a herczeg, mind a cseh király Ausztriából ismét kivonult, miután az országnak és Bécs városának kormányát Konrad nürnbergi vágrófra bízták. Ez nagyszámú fegyveres kíséretében a Németujhelytől délre fekvő vidékre ment, hogy az aquilėjai patriárkával s a stájerekkel tanácskozzék. Hazatérő útjában Frigyes herczeg és Bogen Albert gróf váratlanul megrohanták, s noha tizszer annyi embere volt, megfutamították, a passauai és freisingi püspököt pedig elfogták.¹

Hogy teljesen leverje a herczeget, a ki váratlan szerencsével védekezett ellenségeivel szemben, a császár, miután Felső-Olaszországban némi sikert ért el, deczember havában maga ment Pontebá-n és Karintián keresztül Stiriába, hol a karácsoni ünnepeket tölté. Több várat, a mely még ellentállott, elfoglaltak; Frigyes felesége is a császár kezébe esett, de hogy hol? nem

¹ *Cont. Sancruc.* II, 638. s k. l. az 1236. évhez. *Ann. Mellic.* 508. l. az 1237. évhez. *Ann. S. Rudb. Salisb.* 736. l. az 1236. évhez. V. ö. még *Ann. Scheftlar.* M. G. SS. XVII, 341. l. az 1236. évhez. *Chron. regia Colon.* 269. l. az 1236. évhez. Ezekkel az egykoru forrásokkal szemben oly későkorú kútfők, mint a *Cont. Predic. Vindob.* 727. l. és *Herm. Altah.* M. G. SS. VII, 393. l., a melyek a két püspök elfogását 1237 végére, vagy épen az 1238. évbe teszik, nem jöhetnek figyelembe, noha az újabb kutatók közül néhányan követték.

tudjuk. Január havában a császár Bécsbe utazott, a hol számos német fejedelem, közöttük a cseh király, valamint a bajor és karantán herczegek, megjelentek nála és február végén másodszülött fiát, a kilencz éves IV. Konrádot római királylyá választották. A freisingi és passauai püspökök a herczegnél szintén kieszközölték szabadon bocsátásukat. Az osztrák és stájer főpapok és nemesek, főleg az előbbkelő nemzetségek tagjai is nagy számmal jelentek meg a császár udvarában, a ki most az osztrák herczegségeket közvetlenül a birodalomtól függő területekké tette.¹ Azonban arra az esetre, ha ezt az állapotot huzamosabb ideig nem lehetne fentartani, hogy Ausztriát lehetőleg gyöngítse, Bécset birodalmi várossá nyilvánította, és megígérte a stájer miniszterialisoknak és nemszabad lovagoknak, a kiknek régi szabadságukat megerősítette és megbővítette, hogy herczegségüket, ha ismét eladományozná, nem adja többé az osztrák herczegnek, hanem külön fejedelemnek. Ámde semmi sem történt, hogy a kiátkozott herczeget utolsó támasztékpontjaitól megfoszszák. „A császár s a fejedelmek Bécsben elbujtak — mondja egy akkori, a császárhoz hű osztrák krónikás — ettek és ittak, de semmi hasznosat nem műveltek“.²

Mikor tehát a császár 1237. április dereka előtt elhagyta Bécset, hogy mindenekelőtt délnyugati Németországba, majd augusztus végén új erővel Olaszországba vonuljon, Ausztriában csakhamar fordulat állott be. Ekbert bambergi püspök, a kit a császár

¹ *Chron. regia. Colon.* az 1237. évhez, 271. l.

² *Cont. Sancruc.* az 1237. évhez. A további bizonyítékokat a császárnak Ausztriában való tartózkodásáról lsd. Böhmer-Ficker-nél, 441. s kk. II.

helytartóul hagyott hátra,¹ a harczias herczeggel nem birt. Ez rövid idő alatt ellenségeitől öt várat vett vissza. A stájerok, a kik a püspök támogatására Ausztriába jöttek, némi veszteség után csakhamar ismét visszavonultak országukba. Miután Ekbert püspök június 5-én Bécsben meghalt, a herczeg ellenfeleinek nem volt egységes vezérletük. Végre Eberstein Eberhard gróf kétszáz lovaggal és stájer miniszteriálisokkal szüret idején a császártól küldve Ausztriába jött s a herczeget Tuln közelében vívott, úgy látszik, eldöntetlen ütközet után arra kényszerítette, hogy erős váraiba visszavonuljon. De Eberstein gróf is tétlenül vesztegelt Bécsben, „mert senki sem mert bízni az országban uralkodó hűtelenség miatt“.²

Frigyes hadi szerencséje oly nagy hatást tett, hogy a birodalom kiváló fejedelmei érdekekben állónak tartották, hogy a kiátkozott herczeggel rokoni viszonyba lépjenek. Már 1238. február havában Raspe Henrik thüringiai tartományi gróf Németujhelyen Frigyes nővérével, Gertruddal egybekelt.³

Ugyanakkor a birodalomban is a viszonyok fordulata készült beállani, melynek az osztrák herczegre nézve a legelőnyösebb következményei

¹ 1237. május 23-án Bécsben oklevelet állít ki mint „*procurator imperii in Austria et Styria constitutus*“ és mint „*plenam ex parte imperii per Austriam et Styriam habentes potestatem*.“ Hormayr: *Beiträge* II, 394. l.

² *Cont. Sancruc.* az 1237. évhez. Az 1237-ben vívott harazokról v. ö. észrevételeimet a „*Mitteil. d. Instituts*“ V, 498. s k. l.

³ *Ann. Mellic.*, 508. l. az 1239-ik évhez. Csakhogy itt az események 1231-től 1241-ig egy évvel későbbre vannak bejegyezve. *Ann. Erphord.* Böhmer-nél *F. II*, 398. l. (M. G. SS. XVI, 32. l. az 1238. évhez).

valának. A császár 1237. november 27-én Cortenuova mellett a milanóiakon és szövetségeseiken fényes győzelmet vívott ki, s erre a felső-olaszországi városok legnagyobb részét hódolatra kényszeríté. Módjában lett volna, hogy a többiekkel is előnyös békét kössön s hogy a császári hatalmat Felső-Olaszországban szilárdabb alapokra fektesse, mint a milyeneken évszázadokon át nyugodott. Ámde győzelmi mámorában Frigyes ezzel nem érte be, hanem büszkeségének kielégítése végett a milanóiaktól föltétlen megadást követelt. A polgárok ezt visszautasították és szövetkezve néhány más várossal elhatározták, hogy folytatni fogják a háborút. IX. Gergely pápa is meg akarta akadályozni, hogy a császár Felső-Italiát és Tuscíát teljesen legyőzze. De hogy ne tűnjék fel a lázadó lombardok szövetségeseül, vallási motívumokat tolt előtérbe és különböző panaszokat emelt a császár ellen, különösen a szicíliai papság állítólagos elnyomása miatt. Mielőtt azonban nyíltan föllépett ellene, titkos machinációkkal hatalmi állását megingatni s a Staufok uralmát Németországban aláásni törekedett. Ügynökéül különösen Kageri Behaim Albert passauai fődiakonust használta, a ki abban a szenvedélyektől felkavart időben egyike volt a legszenvedélyesebb férfiaknak.¹

Ezek a fondorkodások a német fejedelmek egy részénél csakhamar kedvező talajra találtak. Különösen Ausztria szomszédjai, a cseh király s a bajor

¹ Lsd. róla Schirmacher: *Albert von Possemünster* (?), *genannt der Böhme* (1871), és Ratzinger ellenészrevételeit a „Hist. pol. Blätt.“ LXXXIV—LXXXV. köt. V. ö. még Riezler II, 69. s kk. II. Főforrásunk rá vonatkozólag fogalmazó könyvei, a melyeket (részben Aventin kivonatai után) Höfler adott ki a „Bibliothek des litter. Vereins in Stuttgart“ XVI. kötetében.

herczeg, úgy látszik, nem értettek egyet a császár szándékával, hogy a Frigyes herczegtől elvett tartományokat közvetlenül a birodalomnál tartsa. Az eddigi ellenségek között talán Albert fődiakonus közreműködésével szövetség jött létre. 1238. február havában Frigyes osztrák herczeg négyezer lovas kíséretében Passauba ment s a freisingi püspök kérésére a bajor herceget rábirta, hogy vállalja el a közvetítő szerepét a vele rokonságban álló cseh király és Frigyes herczeg között.¹ Venczel úgy látszik már 1237-ben egészen távol tartotta magát a háborútól, bizonyára azért is, mert fivérével Přemysl morva örgróffal háborúba bonyolódott.² A pápai agitációknak is hamar tért engedett. Mert egészen nővére, Ágnes uralma alatt állt, a ki hasztalan kísérletek után, hogy illő férjet találjon, kolostorba ment és Prágában apát-asszony lett. A mint maga írja a pápának: „jobban szerettem őt, mint feleségét és gyermekeit és minden vagyonát, és többre becsülte minden halandónál“.³ Ágnes azonban azok után, a miket átélt, bajosan volt a Stauffház barátja s a pápával is élénk összeköttetésben állott.⁴ Maga a pápa is közbenjárt Venczel királynál az osztrák herczeg érdekében.⁵ Mikor tehát Ottó bajor herczeg 1238. márczius elején Csehországban meg-

¹ Behaim Albert a strassburgi püspökhöz: Höfler-nél, 4. l. Az évre nézve lsd. Schirmacher, *K. Friedrich II.* III, 309. s k. l.

² Dudik V, 234. s kk. II

³ Erben, *Reg. Boh.* I, 429. 922. sz. V. ö. még Behaim Albert megjegyzését Höfler-nél 15. l.

⁴ Erben 397. s kk. II. 846—49., 875—78., 883., 912. s k., 916. s k., 940. 944. 946. s k., 960. sz.

⁵ A pápának 1239. november 23-án Alberthez intézett levele szerint, Höfler-nél, 9. s k. l.

jelent, könnyen czélt ért. Venczel Passauba ment s a freisingi meg a regensburgi püspök közvetítésével Frigyes herczeggel nemcsak békét kötött,¹ hanem azt is megígérte neki, hogy országának visszafoglalására segítséget nyújt. Igaz, hogy a cseh segítséget drágán kellett megvásárolnia. Mert Frigyes kénytelen volt a királynak megfogadni, hogy visszahelyezése után az egész vidéket a Dunától északra átengedi s hogy fivérének lányát, Gertrudot összeházasítja Venczel fiával, a ki így reményt táplálhatott az osztrák tartományok birtokára, ha Frigyes házassága továbbra is gyermektelen marad.² De „a király tanácsa és támogatása folytán a herczeg hatalma is napról-napra növekedett“, mint az egykoru tudósítás mondja. Nevezetesen Laa és Enns városok sok várral Frigyes kezébe estek, míg más városok, különösen Bécs s a leghatalmasabb miniszteriálisok még erélyesen ellentállottak.³

Minthogy ekképen mind Németországban, mind Olaszországban a Staufok ellen koalíció készült, a pápa is döntő lépésre szánta el magát. 1239. virágvasárnapján (márczius 20.) a császárt egyházi átokkal sújtotta s ennek tartamára valamennyi alattvalóját feloldotta a neki tett hűségeskü alól.

A császár kívánságára a német birodalom kormányzója, Siegfried mainzi érsek s az ifjú Konrád

¹ Höfler 4. l.

² *Cont. Sancruc.* II, az 1241. évhez. Igaz, hogy Gertrud eljegyzése itt mint az 1241-iki béke következménye tűnik fel. De hogy már 1238-ban határozták el, mutatja a pápa említett levele és Albertnek deczember 22-én tett megjegyzése Höflernél, 8. l.

³ *Cont. Sancruc.* II, az 1239. (1238?) évhez.

király julius elején birodalmi gyűlést tartottak, hogy rábírák a német fejedelmeket arra: vennék át a pápával való béke közvetítését. A gyűlést bizonyára a cseh királyra való tekintettel Éger-ben tartották. Ámde Venczel király és Ottó bajor herczeg nem jelentek meg Égerben, hanem 4000 ember kíséretében a szomszéd Ellbogen-ben maradtak. Henrik thüringiai tartományi gróf és Henrik meissenai örgróf, Frigyes osztrák herczeg sógorai, úgylátszik eleve a pápai párt fejeihez, Ellbogen-be jöttek. A birodalmi pártnak azonban sikerült ezt a két fejedelmet a maga részére hódítani. Csak az ellenzék vezéreit nem lehetett megnyerni. Elhatározták, hogy Ottó bajor herczeg 4000 emberrel menjen segítségére az osztrák herczegnek, a ki akkor csapatokat toborzott Bécs ostromához, míg Venczel a vele egyérzelműekkel augusztus 1-én Lebus-ban akart gyűlést tartani, a hol Ábel dán herczeget német ellenkirálylyá szándékoztak megválasztani.¹

Úgylátszik azonban, hogy Frigyes osztrák herczeg alattvalóival folytatott utolsó harczi alkalmával a bajoroktól nem kapott segítséget. E nélkül is czélt ért. Már szeptember elején, a mikor Steier várában tartózkodott, nagyszámú nemes van mellette, közöttük

¹ Albert jelentése Höfler-nél, 5. s k. I. V. ö. *Ann. Erphord.* Böhmer-nél II, 400., M. G. SS. XVI, 32. I. Miután egész határozottan állítják, hogy a brandenburgi örgróf az Égerben tartott gyűlésen nem vett részt, bizonyára az Alberttől vele egy időben említett thüringiai és meissenai fejedelmek előbb Ellbogen-be jöttek, a mint az a szavak értelme szerint már magában véve is valószínű, nem pedig Égerbe, mikép azt Schirmacher: *Albert v. Possemünster* 36. I. Dudik V, 254. I. Ficker A. 81. I. és mások vélik.

a Kuenringek, Liechtensteinek és Feldsbergekek.¹ Bécs városát 1239-ben oly szorosan körülfogta, hogy úgyszólván semminemű élelmi szert sem lehetett bevinni, minek következtében a drágaság és inség iszonyú magas fokra emelkedett. Éhségtől kényszerítve a bécsiek röviddel karácson előtt végre megadták magukat. Az utolsó nemesek is újból meghódoltak herczegöknek.²

Mihelyt a herczeg biztos volt a sikerről, megváltoztatta pártállását s a császárral megbékülni igyekezett. A közbenjáró szerepét Eberhard salzburgi érsek játszotta, a ki, mint a bajor püspökök valamennyien, híven ragaszkodott a birodalom fejéhez.³ Már október elején a császárhoz követeket küldött.⁴ Ennek az akkori viszonyok között, mikor Olaszország mindjobban elszakadással fenyegetődött, örülnie kellett, ha a hatalmas herczeget sikerül ellenségeitől elválasztania, s azért szívesen megbocsátott neki. Az ünnepélyes kibékülés Frigyes s a császár között 1239-ben,

¹ „Urkb. d. L. ob d. Enns“, III, 72. l.

² *Cont. Sancruc.* és *Ann. Mellic.* az 1240. évhez. (Juritsch 183 l. 3. jegyz. szerint korábbi évbe tartozik.) Hitelességét illetőleg l. Krones: *Verfassung* 182. l. 3. jegyz.), mindkettő szokás szerint egy évvel későbbre, *Cont. Praedic. Vindob.*, 727. l. az 1239. évhez. V. ö. az okleveleket Meiller-nél 158. s k. l., a melyek szerint Frigyes nov. 26-án még Erdberg-ben Bécs előtt (most a vámvonalon belül), decz. 25-én és valószínűleg már néhány nappal előbb Bécsben van. A nemesekre nézve v. ö. az 1239-ben kelt okleveleket.

³ A pápának nov. 23-án kelt panasza szerint Höfler-nél 9. l. Potthast, 10,813. sz. Talán Eberhard suffraganeusa, Henrik seekaui püspök is ez értelemben működött a herczegnél, a kinél ápr. 17-én Ips-ben, jun. 5-én Németujhelyen, s a passai és freisingi püspökökkel novemberben Neuburg-ban találjuk.

⁴ Böhmer-Ficker, 2511. sz. V. ö. 2609. sz.

karácson táján, Bécsben történt. A következő évben feleségét is visszakapta.¹ Hasztalan idézte Behaim a herceget itélőszéke elé s miután nem jelent meg, 1240. husvét után hiába vetette egész országát interdictum, őt magát pedig egyházi átok alá, a mely büntetéssel a thüringiai és meissenai fejedelmeket, a mainzi és salzburgi érsekeket, a passauai, regensburgi és freisingi püspököket is sujtotta, tömérdek alsóbbbrangú pappal együtt. Az osztrák tartományi papság nem akart engedelmeskedni ítéleteinek. Mikor végre kihirdetésük céljából egy sereg cseh papot küldött Ausztriába, a salzburgi érsek s a passauai püspök az átkot és interdictumot megszüntették. A pápai zugkövet az osztrák herceget még azzal sem bírta elvonni a császártól, hogy a római királyi koronát ajánlotta föl neki.

Maga a cseh király is ingadozni kezdett érületében, a miben főrészők volt rokonai: a thüringiai tartományi gróf s a meissenai örgróf fáradozásainak. A helyett, hogy más fejedelmekkel Bauzen-ba ment volna, a hol végre 1240 nyarán a dán herceg választásának meg kellett volna történnie, a császár és fia követei a maguk részére vonták, úgy hogy barátságot kötött velők. A bajor herceg, a ki ez alkudozások hírére Csehországba sietett, a királyt sem kéréssel, sem fenyegetéssel nem bírta tőlük eltéríteni, és néhány cseh országnagytól támogatva csak annyit ért el, hogy a szövetséget nem foglalták írásba és nem erősítették meg kezesek állításával. Ottó bajor herceg teljesen elszigetelve 1240. augusztus havában mindenek

¹ *Ann. Salisb.* az 1240. évhez. Miután feleségét „cum magno receptu tripudio“, kétségtelen, hogy nem üzte el, mint az újabbak vélik.

előtt országa püspökeivel kötött bekét,¹ a következő évben pedig a császár kegyét igyekezett visszanyerni.² A pápai párt Németországban egyelőre megvolt bénítva.

Frigyes osztrák herczeg a császárral főleg azért igyekezett megbékülni, hogy háta a Csehországgal való harcz esetén fedezve legyen, mert nem volt hajlandó, hogy Venczel királynak a Dunától északra eső egész területet átengedje, a mint szorultságában igért. Ebből az okból még 1240-ben ellenségeskedésre került a dolog. Ősz utóján a király nagy sereggel pusztítva betört Ausztriába, de a hideg beálltával ismét visszavonult. Tavasszal végre béke jött létre. A király lemondott a terület átengedéséről és megelégedett azzal, hogy a herczeg unokahugát legöregebb fiával, Vladiszlávval eljegyzé.³

Hogy ez a kibékülés megtörtént, abban főrésze lehetett a veszélynek, mely az egész nyugatot, főleg pedig a keleti határvidékeket a mongolok részéről fenyegette.

A mongol invázió 1241 tavaszán első sorban Magyarország ellen irányult, a melynek királya, IV. Béla azzal vonta magára Batu khán haragját, hogy a menekülő kunokat befogadta. A mongolok támadásától azonban a szomszéd országok sem maradtak érintetlenül. Az ezek ellen intézett támadásnak első sorban az volt a célja, hogy a magyarokat elszige-

¹ Egyetlen, de nagyon érdekes kútforrásunk mindezekre az eseményekre, különösen Behaim Albert agitációjára nézve utóbbinak a jegyzőkönyve Höfler-nél 6—29. l. V. ö. Schirrmacher: *Albert von Possemünster* 44. s kk. II.

² Böhmer-Ficker, 3208. sz.

³ *Cont. Sancruc.* II, 639. s k. l. az 1241. évhez.

teljék. Míg Magyarországot a félmillióra becsült hadsereg nagyobb részével Batu khán, Kadán és Baghatur a Kárpátok és Erdély felől támadták meg, a jobb szárny Peta vagy Pajdár vezérlete alatt északnyugati irányban Lengyelország ellen indult. Már 1241. febr. 13-án megrohanta és feldulta Sandomir-t. Márczius 24-én Krakkót hasonló sors érte. Peta innen északnyugat felé vonult, miközben Lengyelország nagyobb részét elpusztította s a lakosokat megölte. Henriket, Alsó-Szilézia herczegét, a ki a túlnyomó ellenséggel szembe mert szállani, ápril 9-én Liegnitz közelében megverték és övéinek legnagyobb részével felkonczolták. De mivel a mongolok is jelentékeny veszteséget szenvedtek s nem lehetett szándékukban, hogy a főseregtől nagyon eltávozzanak, mivel továbbá Henrik sógora, Venczel cseh király, a ki nagyszámú seregével ápril 7-én ellenök indult, már csak egy napi járóföldre volt tőlük,¹ Peta délkeleti irányban visszavonult és Schweidnitzen, Neisse-n és Jägerndorf-on át betört Morvaországba, a melyet, ép úgy mint Sziléziát, a megerősített várak kivételével iszonyúan elpusztított. A mongolok számtalan lakost korra és nemre való tekintet nélkül megöltek. A kolostorokat, közöttük Hradis-t, Olmütz közelében, lerombolták.²

¹ Wolff O.: *Geschichte der Mongolen oder Tataren* 193. s. kk. II. abból az alaptalan föltevésből indulván ki, hogy Venczel király levele, Erben-nél I, 480. l., Guben-ben kelt, hogy tehát seregével ott állt fel, magatartását igen élesen és méltatlanul ítélte meg, miután korábban, különösen cseh részről a mongolok feltartóztatása körül szerzett érdemeit kétségtelenül túlbecsülték. Lsd. ellenében még Höfler-t a „Mitteil. d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen“ VIII, 7. s. kk. II.

² Az oklevelek, a melyekre Dudik V, 309. s. k. I. 316. l. Wolff 242. s. kk. II. Strakosch-Grassmann: *Der Einfall der Mongolen*

Olmütz előtt állítólag egy tatár herczeg elesett.¹ Venczel király nem tett kísérletet, hogy a rettegett ellenséget az országból kiűzze, hanem megelégedett azzal, hogy Csehországot, mikép korábban Szilézia, úgy most Morvaországot felé fődözze. Miután a mongolok Morvaországot körülbelül egy hónapig dulták s nagy részét pusztasággá változtatták, Peta az „ország kapuján“ át, Magyar-Bród és Banow irányában visszavonult Magyarországba, a hová a derékhad időközben már benyomult volt.

Betörésük hírére Béla király családját az osztrák határra küldötte és Frigyes herczegtől segítséget kért. A herczeg csekély kísérettel el is jött Pestre, a hol Béla király tartózkodott s a magyar sereg gyülekezett. A mongolok akkor már Pest környékén portyáztak. Béla király gyöngének érezvén magát, megtiltotta

in Mitteleuropa (Innsbruck, 1893.) 57. s kk. II. a további részleteket illetőleg támaszkodnak, Boczek hamisítványai, a ki kiadta a „Cod. dipl. Moraviae“ ide szóló III-ik kötetét, a mint azt Bretzholtz: *Die Tataren in Mähren und die moderne Urkundenfälschung* (Brünn, 1897. Különnyomat a „Zeitschrift d. Ver. f. d. Gesch. Mährens und Schlesiens“ I. évf.) kimutatta. Hogy Troppau nem volt az elpusztított városok között, helyesen jegyzi meg Biermann: *Geschichte der Herzogtümer Troppau und Jägerndorf*, 15. I.

¹ *Dalimil*, 82. fej., a melyet persze legkorábban hetven évvel később irtak. A köninginhofi kézirat s az abban foglalt „Jaroslav“ cz. époszt nem tarthatom hitelesnek, ennélfogva a mongoloknak Olmütz előtt történt vereségét sem hihetem el, noha még mindig vannak buzgó védői. Ilyen vereségről egyetlen régibb író sem tudósít, noha a *Cont. Cosmae. Canon Prag.* (M. G. SS. IX, 171. I. az 1241. évhez) megemlíti a Liegnitz melletti csatát, valamint a magyarok legyőzését is. V. ö. még Schwammel: *Ueber d. angebliche Mongolen-Niederlage bei Olmütz (in der Schlacht vom 24. auf den 25. Juni)* a „Sitzungsber. d. kaiserl. Akad.“ XXXIII, 179. I.

övéinek, hogy összetűzenek az ellenséggel. Az osztrák herczeg azonban megtámadott egy kisebb csapatot s ez alkalommal egy mongolt lándzsájával ledöfött a lováról, egy másiknak pedig egy csapással levágta a karját. Bátorsága a magyaroknak annyira tetszett, hogy királyuk rovására nem győzték magasztalni. Egyébiránt a herczeg csak bajt okozott. Mondják, hogy a kun fejedelemnek, Kuthennek megölésében is főrésze volt. Kevéssel utóbb elhagyta az országot, úgy hogy a Mohi mellett vívott csatában nem vett részt.

Béla király a szerencsétlen csata után az ország északnyugati hegyes vidékére, onnan Ausztriába menekült. Frigyes herczeg eleinte barátságosan fogadta, majd mikor a kezében volt, a vendégjog megsértésével visszakövetelte a pénzt, a mit korábban hadikárpótlásul kellett fizetnie. Miután a királynál volt drágakövek, továbbá az arany és ezüst edények nem nyújtottak elég földözetet, Béla kénytelen volt három vármegyét a herczegnek zálogul átengedni.¹ A király ezért hamar otthagya Ausztriát s a dunántúli vidékre, majd Horvátországba vonult. Innen István váci püspököt a pápához s a császárhoz küldötte, hogy tőlük segítséget kérjen. Sőt késznek nyilatkozott arra, hogy országát a császártól hűbérül fogadja s adót fizet, ha meg-

¹ V. ö. Schwammel: *Der Antheil des österreichischen Herzogs Friedrich an der Abwehr der Mongolen und seine Stellung zu K. Béla von Ungarn* a „Zeitschr. f. d. österr. Gymnasien“ VIII, 672. s k. l. Az elzálogosított megyék állítólag Vas, Sopron és Moson valának. De Pozsony-megye is közöttük lehetett. Pauler: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* II² 173. l. szerint Béla király Mosont, Sopront s az attól délre fekvő Locsmánd-ot zálogosította el Frigyesnek.

adja a kért segítséget. IX. Lajos francia királyhoz is fordult segítségért.¹ De a császár s a pápa ép akkor elkeseredett harczot vívtak egymással Olaszország birtoka miatt s ezt sokkal fontosabbnak tartották, mint a mongolok visszaszorítását. Mindannyian Béla királyt üres szavakkal vagy semmit mondó ígéretekkel tartották. A pápa megelégedett azzal, hogy Magyarországon s a szomszédos országokban a mongolok ellen keresztes hadjáratot hirdetett,² a császár pedig fiának, Konrádnak támogatására utalta Bélát.³ Németországban a cseh király segítségkérésére már márczius eleje óta hirdettek keresztes hadjáratot. Az ifjú IV. Konrád király több fejedelemmel szintén fölvette a keresztet és julius elsejét tűzte ki határnapul, a melyen a keresztesek Nürnbergben összegyülekezzenek. Úgy látszik azonban, hogy a sereg nem gyűlt össze. Annyi bizonyos, hogy Magyarországba nem ment. A németek közönyének az lehetett az oka, hogy a mongolok nem támadták meg birodalmukat. Csak egy ízben, május hóban vagy junius elején tört át egy kis portyázó csapatuk a határon és csapott be Ausztriába, talán Korneuburg tájáig, mely alkalommal néhány száz emberüket elvesztették.⁴ Frigyes herczeg tehát felhasználhatta a magyarországi zavarokat,⁵ hogy

¹ Béla királynak 1254-ben kelt oklevele szerint, Fejérmél IV. 2, 220. l.

² Potthast, 11,032—11,038. 11,043. sz.

³ Böhmer-Ficker, *Reg. Imp.* 3211. sz. V. ö. 3210. 3216. 3217. sz.

⁴ Frigyes osztrák herczegnek május 23-án (junius 22-én?) és junius 13-án kelt levele Meiller-nél 166, 83. 85. Az első a megölt tatárok számát hétszázra, az utolsó háromszázra teszi. V. ö. Schwammel i. h. 674. s kk. II.

⁵ V. ö. Juritsch, 612. s kk. II.

ottani birtokait megerősítse és lehetőleg kibővitse, mely célból az Ausztriába menekült gazdag magyaroktól és németektől pénzt zsarolt ki. Nyomban Béla király menekülése után elpusztította Magyarországnak Duna-jobbparti részét és Győr várát is hatalmába kerítette. A magyarok a várost azonban ismét visszavették s a várban levő osztrákokat megégették. Pozsony vármegyét Kozma szentgyörgyi és bazini gróf, majd mikor fogságba esett, fivére, Achilles szintén sikerrel védte az osztrákok ellen.¹

1241 telén a mongolok a befagyott Dunán átkelve, a dunántúli vidéket is elárasztották, és úgy látszik Ausztriában, Németujhely környékeig is kalandoztak.²

A mongolok kivonulása után Béla király elpusztult országába visszatérvén, mindenekelőtt azon volt, hogy helyreállítsa az ország integritását s hogy visszavegye az osztrák hercegtől a neki elzálogosított vármegyéket. Mialatt Achilles, pozsonyi főispán, a Morvamezőt Bécsig pusztította, a király maga 1242 nyár utóján Sopront támadta meg. Noha ezt a várost az osztrák őrség sikerrel védelmezte és Frigyes herceg seregével a Lajtához vonult, Béla király úgy látszik

¹ Rogerius: *Carmen miserabile* 33. fej. Fejér IV. 1, 390.; IV. 2, 388—391. l. Frigyes herceg oklevelét Meiller-nél 168, 87, melynek dátumát Hormayr hamisította, nem kellene még mindig a herceg eme vállalatához felhasználni, miután az 1236. (1235?) évbe tartozik. V. ö. fent 348. l. első jegyz.

² A Németujhelyben levő *Ivo Narbonensis clericus* tudósítása, Erben-nél I, 500. l., a ki szerint azonban a betörés 1241 nyarán történt. Schwammel i. h. 684. s kk. II. és Ficker A.: *K. Friedrich II*, 106. s kk. II. az Ivo tudósításában foglalt adatok hitelességet alapos okokból megtámadták, míg Wolff 341. s kk. II. védelmőkre kelt.

mégis kedvező békét eszközölt ki s az elzálogosított vármegyéket visszakapta.¹

¹ „Fridericus dux Austrie et Styrie cum magno exercitu occurrit regi Ungarie apud Lytam ibique pacificati sunt sine congressione“. *Cont. Sancruc.* II, 641. l. az 1243. évhez. Ez a kútfő, valamint a *Cont. Garst.* 597. l. az 1242. évhez, ezt a békét Frigyes herczegnek Morvaország ellen intézett támadása elé helyezik, a mi legkésőbb 1242. október elején történt. A háború lefolyására nézve v. ö. még IV. Béla királynak 1243. június 2-án és 5-én, valamint 1256. június 21-én kelt okleveleit Fejér-nél IV. 1, 289. 295. és IV. 2, 388—391. l. A *Cont. Garst.* i. h. olvasható tudósítás: „Fridericus dux Austrie . . . Belam regem Hungarie collecto exercitu hinc et inde suis viribus inclinauit et ipse rex per multam pecuniam pignore confirmatam manus eius et indignationem declinauit“, bizonyára a Béla királynak Ausztriába menekülése alkalmával történt eseményekkel való föleserélésen alapszik. Mert 1242. deczember hó végétől kezdve a magyar oklevelekben (*Mon. Hung. Dipl.* XII, 131. s kk. II.) Moson-, Sopron- és Vas megyékben ismét találkozunk ispánokkal és általában magyar kormányzással.

TIZEDIK FEJEZET.

„Harczias“ Frigyes utolsó évei. Jogi és műveltségi állapotok Ausztriában a Babenbergekek alatt.

II. Frigyes osztrák herczeg utolsó évei épúgy tele voltak harcokkal, mint a korábbiak. Alig, hogy IV. Béla királylyal békét kötött, 1242 őszén ismeretlen okokból Morvaországba tört. De mikor Venczel király seregével közeledett, az osztrák lovagok, nagy bosszúságára a herczegnek, visszavonultak, minélfogva Frigyesnek újból meg kellett ígérnie, hogy unokahugát, Gertrudot összeházasítja Vladisláv herczeggel.¹

Mindjárt azután Frigyes figyelmét főleg a pápaság s a császárság közötti harcra fordította, a mely új hévvel tört ki, mikor 1241 őszén a legelőbbkelő egyházi birodalmi fejedelmek, a mainzi és kölni érsekek, elszakadtak a császártól és megkezdték a háborút a Staufok ellen, különösen pedig, mikor az új pápa, IV. Incze, hosszabb békealkudozások után teljesen szakított a császárral és 1244 nyarán Lyonba menekülván, kivonta magát hatalmi köre alól. A súlyt, a melyet mindkét fél a hatalmas osztrák herczeg támogatására helyezett, a herczeg arra használta fel,

¹ *Cont. Garst.* 597. l. az 1242. évhez. *Cont. Sancruc.* II, 641. l. az 1243. évhez. *Ann. S. Rudb. Salisb.* 788. l. az 1242. évhez, *Can. Prag. Cont. Cosmae* 174. l. az 1242. évhez. Az időt megállapítja Frigyes herczegnek 1242. okt. 4-én „in castris apud Weickinstorff“ (Stockerau és Meissau közt) kelt oklevele Meiller-nél 172. 109.

hogy állását és befolyását emelje, s hogy a pápától külön bécsi püspökség felállítását, a császártól pedig a királyi czimet eszközölje ki. Miként amaz,¹ úgy ez is készséggel bocsátkozott alkudozásokba. Csak-hogy a császár a királyi méltóság fejében a herceg unokahugának kezét kívánta, a melyet már ismételve a cseh Vladisláv hercegnek ígért. A császárnak nyilván az volt a terve, hogy a gyermektelen herceg halála után az osztrák tartományokat magának vagy legalább családjának megszerezze. Hogy befejezze az alkudozásokat, a herceg 1245. junius havában személyesen a császárhoz Veronába ment, a hová a császár gyűlést hirdetett, a melyen a hozzá hű maradt német fejedelmek nagy számmal megjelentek. Már ki volt állítva az oklevél, a mely Ausztriát és Stiriát királyság rangjára emeli, bár a birodalmi alárendeltség fentartásával, mikor a dolog egyházi befolyások következtében az utolsó perczben megheiusult. Mondják, hogy Gertrud nem akarta kezét a császárnak nyújtani, míg egyházi átok alatt van. Azért a házasságot elhalasztották s ebből az okból egyelőre elmaradt Frigyes hercegnek Ausztria királyllyá való föl-emelése.² Mindazonáltal a császár legalább az 1156-iki kiváltságlevelet erősítette meg, a mely a hercegre nézve azért bírt különös fontossággal, mert megengedte, hogy szabadon intézkedjék az örökösödés ügyében.

¹ Lsd. a pápa levelét Meiller-nél 180, 144.

² A bizonyítékokat ld. Böhmer-Ficker-nél: *Reg.* 3478b.—3484. Az „Anselinus cognatus tuus“, a kit Frigyes herceg Krajna hercegevévé tehetett, Zahn J. szerint („Liter. Beilage der [Wiener] Montags-Revue“, 1881, 46. sz.) az Andechs családból származott aquilėjai patriarkának, Bertholdnak természetes fia volt, a kit Henrik-nek vagy Ainzilin-nek hívtak.

A császárral folytatott alkudozások a Gertruddal való házasság ügyében, a Venczel cseh királylyal kötött szerződések nyílt megszegése valának. Bizonyára ezért történt, hogy 1246-ban ujév után cseh csapatok Ulrik, a karantán herczeg és Venczel nővére fiának vezetése alatt betörték Ausztriába. Frigyes herczeg január 26-án az ellenséget Laa és Staats közt váratlanul megtámadta és teljesen legyőzte. Karantán Ulrik tizenhárom előkelő főemberével és kétszáznál több lovaggal foglyul a herczeg kezébe esett, a ki maga is megsebesült a kezén.¹

Frigyesnek a cseh királylyal való ellenségeskedése Béla királyt is felbátorította, hogy megtámadja Ausztriát. Vejének Rasztiszlávnak s a kun fejedelemnek kíséretében 1246 nyarán nagyszámú sereggel átkelt a Lajtán. Frigyes herczeg csapataival Németujhely közelében szállt szembe vele. Ezuttal is az osztrákok győztek s a magyarokban nagy kárt tettek. De a harczias herczeg a fejébe történt lándzsadöfés következtében életét veszté. Hogy a döfés ellenség kezétől, vagy valamely hűtlen emberétől származott-e,² bizonytalan.

II. Frigyesel kihalt az úgynevezett Babenbergeknél férfiága, miután Ausztrián kétszázhetven évig uralkodtak.

¹ *Cont. Lambac.* 559. l. *Cont. Garst.* 597. l. *Cont. Sancruc.* (*Cont. Claustro-neob.*) 641. l. a nap megjelölésével, *Cont. Zwettl.* III, 655. l. *Auctar. Vindob.* 724. l. az 1245. évhez. *Cont. Praedic. Vindob.* 727. l. az 1245. évhez. *Ann. Rudb. Sal.* 789. l. *Heinr. Heimb. Ann.* (M. G. SS. XVII, 714. l.). *Chron. regia Colon.* *Cont.* V. kiadta Waitz, 289. l.

² Ficker A. 127. s kk. II. és 5. kitérés, 174. s kk. II. „Erzählungen über den Tod des Herzogs“, hol azonban az orosz (volyni) krónika adata (Szaraniewicz-nél, Függelék, IV. l.) mellőztetett.

Ez alatt a hosszú idő alatt az állami élet minden terén nagy változások mentek végbe.

Az osztrák, valamint általában a német tartományok történetében a középkor folyamán főleg két áramlat vehető észre: egy felől a fejedelmi hatalom folytonos emelkedése a királyi hatalommal szemben, vagyis a tartományi főnhatóság kialakulása, más felől tartományi nemesség keletkezése és növekedő befolyása a tartományi fejedelem mellett.

A német, valamint korábban a frank birodalom kezdetén a gróf, örgróf vagy herceg a hűbériség formája ellenére tulajdonképen mégis csak tisztviselő, a ki mint a király helyettese a kormányára bízott területen bizonyos ráruházott jogokat gyakorol. Ámde a territorialis hatalmak jogaikat mindinkább nagyobbitani, a király befolyását pedig mellőzni igyekeztek, magokat állítván az összes állami hatalom tulajdonképi hordozói gyanánt, egész kiterjedésében annak a területnek, a melyben birodalmi jogokkal birtak. Ennek a czélnek elérését különösen a német királyoknak Olaszországban viselt gyakori háborúi, továbbá a VI. Henrik halála után támadt trónviszályok és végül Frigyes császár politikája tették lehetővé, a ki egész figyelmét örökös országára, Szieziliára és Olaszország egyesítésére fordítván, Németország kormányát kiskorú fiaira bízta, s hogy a német fejedelmek támogatását olaszországi terveinek kiviteléhez megnyerje, ezeknek a legfontosabb kiváltságokat engedte át, például a jogot, hogy területükön pénzt verhessenek és vámot szedhessenek,¹ a mely jog-

¹ V. ö. Ficker J. előészrevételeit a *Reg. imperii 1198—1272.* új kiadásához, XVI. s k. 1.

gal eddigelé oly általánosságban és kizárólag nem bírtak.¹

Ausztriában ezt a törekvést, különösen mikor 1156-ban Bajorországtól teljesen függetlenné lett, megkönnyítette az, hogy kezdettől fogva mint határgrófság egységesebb szervezettel bírt, s hogy a tartományon belül nem voltak terjedelmes birtokokkal rendelkező egyházi fejedelmek, nem voltak önálló törvénykezéssel bíró grófok s nem voltak birodalmi városok. Itt s a szomszéd stájer határgrófságban, a hol hasonló viszonyok valának, a zárt fejedelmi territórium fogalma ez okból korábban és határozottabban lép fel, mint a legtöbb német tartományban.² Itt már 1192-ben V. Lipót magát a „tartomány urának“ („Landesherr“) és Ausztriát „országának“ („unser Land“) nevezi.³ VI. Lipót magát (1210) a magtalanul elhalt Hohenburg gróf törvényes örököséül tekinti csak azért, mert birtokai „herczegségének határain belül“ fekszenek.⁴ Mig a cisztercita-rend szabályai értelmében ez maga felett nem ismer más gondviselőt a császáron kívül, VI. Lipót azt az elvet állítja fel, hogy

¹ A korábbi időkre nézve l. Waitz: *Deutsche Verfassungsgeschichte* VIII, 303—311, 317—327. II.

² Ficker J.: *Reichsfürstenstand* I, 32. §., a hol a következőre nézve a legtöbb bizonyíték található. Az azonkívül idézett 1202-iki oklevél (*Urk. v. Steiermark* II, 79. l.) Zahn szerint a XIV. század kezdetéről való hamisítás. Még előbb, mint Ausztriában, kerül elő a „princeps terrae“ s a „dominus terrae“ kifejezés Lotharingiában, a mint azt egyébiránt Ficker is megjegyezte. Waitz, *V. G.* VII, 306. l. 3. és 4. jegyz.

³ Tomaschek: *Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien*, I, 1. l.

⁴ *F. R. Austr. Dipl.* XXI, 4. 5. l.

a rendet megilleti a jog, hogy más gondviselője ne legyen, mint „a fejedelem, a ki a tartomány feje”.¹

A régibb időben, mikor az állami hatalom nem tűzött ki maga elé oly pozitív czélokat, mint mai napság, hanem azt tartotta főkötelességének, hogy a béke fentartásáról s a jog megóvásáról gondoskodják, az osztrák örgróf legkiválóbb feladata a tartomány megvédése mellett a bünfenyítő s a polgári törvénykezés gyakorlása volt.² E végből a határgrófság szabad birtokosainak, főleg a vagyonosabbaknak az örgróf elnöklete alatt évenként háromszor a „ding” vagy törvénykezés helyén össze kellett gyülekezniök, hogy nyilvánosan „ding”-et vagy törvényt üljenek.³ Véleményük szerint ítéletet mondtak súlyos vétségekre, a melyekre halál volt szabva (gyilkosság, emberölés, rablás, lopás, gyujtogatás, erőszak), elintézték a birtokviszályokat, birtokátruházásokat és birtokadományokat eszközöltek. De tulajdonképi kormányintézkedéseket is tettek ily gyűlések alkalmával, habár a fejedelem ezeknél rendszerint nem volt kötve főembereinek jóváhagyásához. Ily módon a fejedelem mellett a legelőbbkelő szabad emberekből vagy nemesekből tanács keletkezett, a mely a tartomány urára bizonyos befolyásra tett szert, ha tartományi képviselő nem is létezett még.⁴

¹ Ficker J. i. h. 227. §. V. ö. Brunner: *Exemptionsrecht der Babenberger*, 54. s. kk. II.

² V. ö. Lüschn v. Ebengreuth: *Geschichte des älteren Gerichts wesens in Oesterreich*. (Weimar, 1879.)

³ „Placitum”-nak nevezték, a törvénykezés helyét pedig „mallus publicus”-nak.

⁴ „Personam nostram in regione, cui deo favente principamur, id iuris attinere dinoscitur, ut omnis donatio seu possessionum commutatio ita demum ab omnibus rata et irrafragabilis habeatur,

A szabadok és nemesek mellett, a kikhez Ausztriában a csak nagyon csekély számban előkerülő grófkákat is számították,¹ lassankint még egy másik rend is emelkedett tekintélyre és jelentőségre, tudniillik a miniszteriálisoké (Dienstmannen).²

Ez a kifejezés „miniszteriális“ eredetileg valamely úrnak, például a királynak vagy valamely egyháznak vagy világi főúrnak tisztviselőjét vagy szolgáját jelenti. Ezek kezdetben többnyire a nem-szabadok vagy legalább az adózók osztályába tartoztak s az úr birtokain tisztartók vagy felügyelők valának, vagy udvarában teljesítettek szolgálatot, a mely esetben őket vagy a lovászmesteri, kamarási, étekgógó vagy a pohárnoki tisztséghez osztották be. De gyakran az úr birtokait is meg kellett védeniök és háború idején lovon uruk fegyveres kíséretét alkották. Ezért eltartásukról uruk gondoskodott és gyakran fekvő birtokot is adott nekik. A birtokra, „beneficium“-ra való kilátás bizonyára a szabadokat is rábirta, hogy ebbe a viszonyba lépjenek, a mely a vele kapcsolatos előnyök miatt időfolytán örökössé lett. Azonban ezeket a birtokokat nem tekintették a miniszteriálisok tulajdonául, például nem lehetett az úr beleegyezése nélkül eladni,

si ex consensu curie nostre, deliberata super hoc cum viris consilii sententia, confirmationis ac stabilimenti ore simul et manu a nobis proferatur“, így szól Otakár stájer örgrófnak 1179-ben kelt oklevele, az „Urkb. von Steiermark I, 569. l. Ausztriában és más országokban természetesen szintén így volt.

¹ Ficker J.: *Vom Heerschilde*, 140. s kk. II. Hasenöhr: *Oesterreichisches Landesrecht*, 63. s kk. II.

² V. ö. erre nézve általában Waitz, V. G. V, 288—350. és 428—442., és Ausztriára nézve Siegel H. *Die rechtliche Stellung der Dienstmannen in Oestereich im XII. und XIII. Jahrhundert* a „Sitzungsber. d. kaiserl. Akad.“ CII, 235—286. l.

legalább nem akkor, ha ennek következtében felszabdultak az úr hatalma alól. Hogy ez a rend hijjával volt a személyes szabadságnak, az még sokáig világosan látszik. Az utolsó stájer herczeg miniszteriálisait végrendeletileg az osztrák herczegnek hagyja. Ausztriában magában a Babenbergekkorszakának végeig a miniszteriálisokat eladták és elajándékozták, különböző urak miniszteriálisainak házasságából született gyermekeket az urak közt elosztották. Még később is szabadnak miniszteriálissal kötött házasságát mesalliance-nak tekintették s az ily házasságból született gyermekek a szabad anya birtokaihoz való örökjogukat elvesztették.¹

De mivel a miniszteriálisok sűrűn forgolódtak uruk körül, természetsszerűleg lassanként bizonyos befolyáshoz kellett jutniok. Társadalmi állásuk azonban főleg a hadi szolgálat növekvő jelentősége következtében emelkedett. Mint a szabad vazallusok, ők is bírhattak hűbérekkel s mint ezek a maguk részéről nem-szabad hűbéreseket tarthattak fegyveres szolgálat kötelezettsége mellett, a kikből idővel a lovagok rendje keletkezett.² Még ezek az uri szolgálatban álló lovagok is, a későbbi Babenbergekkorában magasabb állást foglalnak el, mint a mindinkább gyérülő közszabadok vagy szabad parasztok, a kik mint kisbirtokosok nem voltak abban a helyzetben, hogy mint nehéz fegyverzetűek lóháton sokszor szülőföldjüktől távol hadi szolgálatoakat teljesíthessenek. Különösen azok-

¹ Hasenöhl: *Oesterreichisches Landesrecht*, 68. s k. l. Friess: *Die Herren von Kuenring*, 64. l. V. ö. Siegel i. h. 274. s kk. ll.

² Zallinger O.: *Ministeriales und Milites. Untersuchung über die ritterlichen Unfreien zunächst in bairischen Rechtsquellen des XII. und XIII. Jahrhunderts* (Innsbruck, 1878.).

nak a miniszteriálisoknak volt előkelő rangjuk, a kik ugynevezett udvari tisztséget: (fő) lovászmesteri, kamarási, pohárnoki vagy étkefogó tisztséget viseltek.¹ Többen Ausztria és Stiria leghatalmasabb nemesi családjai közül: a Kuenringek, Meissauk, Trautmansdorffok, Kapellek, Haslauk, Traunok, Starhemberge, Emerberge, Stubenberge, Liechtensteinek, Wildonok és mások a miniszteriálisok rendjéhez tartoztak. Ennél fogva a miniszteriálisokat már a XII. század kezdetén, ha nem előbb már, a tartományi taiding-okon vagy törvénytörvényes gyűléseken mint jelen voltak, s az oklevelekben, mint tanukat találjuk felsorolva.² Tanácsukat, sőt hozzájárulásukat is a herczeg kormányintézkedéseivel a XII. század második fele óta épűgy főlemlítik, mint a nemesekét.³ A stájer miniszteriálisoknak hasonló a befolyásuk.⁴ Mikor ezt az országot az osztrák herczegnek átadják, meghatározott jogokkal bíró kiváltságos rendnek tünnek fel. Ez alkalommal nevezetesen azt a jogot biztosították számukra, hogy

¹ Az oklevelek tanúsága szerint II. v. „Jasomirgott“ Henrik ideje óta rendszeren előfordulnak.

² Ernő örgrófnak 1074-ben kelt oklevelét Meiller-nél 9, 11, a hol több „ministeriales marchie“ tanukul soroltatnak fel, Waitz, V. G. V, 312. l. 4. jegyz. „gyanús“-nak tartja. De a XII. század első felében ez már gyakran történik.

³ „Consilio fidelium nostrorum“ 1168-ban, Meiller-nél 47, 68, a hol a „fideles“ néven említettek miniszteriálisok, „nobilium et ministerialium consilio“ 1183-ban, u. o. 60, 23 stb. „consilio et conniventia fidelium ministerialium nostrorum“ 1196-ban, u. o. 78, 5, „consensu ministerialium et fidelium nostrorum“ 1202-ből, u. o. 88, 33. V. ö. Siegel i. h. 251. s k. l.

⁴ A bizonyítékok Luschin-nál: *Die steierischen Landhandfesten* a „Beiträge z. K. steier. Geschichtsqu.“ 9. kötetéből, 7. l. 4. jegyz.

hűbéreiket fiúk nem létében a leányokra is hagyhatják, sőt hogy más stájernek eladhatják vagy elajándékozhatják. A vérrokonok számára is biztosították az örökösödés jogát, ha valamely miniszteriális végrendekezés nélkül halt el.¹ Nyomban azután, hogy Stiriában átvette az uralkodást V. Lipót herczeg Grécz mellett „miniszteriálisaival nagy gyűlést tartott“, hogy mint magát kifejezi „ott bölcs tanács szerint ügyeiről s a tartomány jólétéről intézkedjék“.² Egy 1231-iki német birodalmi törvény azután általánosságban meghatározza, hogy sem valamely fejedelem, sem más valaki nem alkothat rendeleteket vagy új jogokat „az ország jobbainak és nagyjainak megegyezése nélkül“.

Ausztriának jogviszonyairól részletes felvilágosítást nyújt az úgynevezett osztrák tartományi jog (Landesrecht), vagyis az ottani szokásjog följegyzése, a melyet a tartományi urak 1237-ben állítottak össze, hogy II. Frigyes császártól, a ki akkoriban az országot megszállva tartotta, megerősíttessék.³

¹ Zahn: *Urk. d. Steiermark*, I, 651. l. V. ö. ezzel Luschin i. h. 11. s k. l.

² Meiller 70, 55. V. ö. még a helyeket, a melyeket Krones: *Zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark*, a „Beitr. z. K. steier. Geschichtsqu.“ II, 57. s kk. II. összegyűjtött.

³ Lenyomva Meiller-nél: *Oesterreichische Stadtrechte und Satzungen* az „Archiv f. österr. Gesch.“ X, 148—159. l. és jobban Hasenöhr V.-nél: *Österreichisches Landesrecht*, 236—263. l. az ott érvényben levő jogi anyag becses leírásával. V. ö. Siegel: *Die beiden Denkmäler des österr. Landesrechts und ihre Entstehung* a „Sitzungsber. der kaiserl. Akad.“ XXXV, 109. s kk. II. és Luschin: *Die Entstehungszeit des österreichischen Landesrechts* (Grécz, 1872.). Az utóbbi nevezetesen kimutatni igyekezett, hogy a bővebb szerkezet (Meiller-nél 159. s kk. II.

E szerint az érdekes jogemlék szerint a tartomány élén a herczeg áll. Ő a legfőbb bíró, őt illeti meg a pénzverés és vámszedés joga. Ha a tartomány veszedelemben van, ő szólít a hadba és mindenki köteles őt s a tartományt és annak határait jogtalan támadás ellen megvédeni vagy hadi adót fizetni. De ha a herczeg más fejedelmet támad meg jogtalanul, sem a grófok, sem az urak, sem a miniszteriálisok nem kötelesek őt segíteni, hanem csak tulajdon emberei, tehát lovagjai és szolgálói és azok, a kiket rávehet vagy megvásárolhat. A herczeg engedélye nélkül senki vámot nem szedhet, sem megerősített várat nem építhet.¹

A legfőbb törvényszék a „Landtaiding“, a mely körülbelül minden hat hétben (Kor-)Neuburg-ban, Tulnban és Mauternben, tehát mindenik helyen évenként háromszor, tartandó.² Ha a grófok, szabadok és minisz-

Hasenöhrnél 263. s kk. II.) az 1236—37-iki följegyzésnek revíziója és kibővítése, a melyet az osztrák tartományi urak 1298-ban állítottak össze tartományi törvény javaslata gyanánt, a melyet azonban I. Albrecht utóbb még sem erősített meg. Siegel: *Die rechtliche Stellung der Dienstmannen* 236. I. első jegyz. megmaradt állítása mellett, hogy mind a két szerkezet 1237-ből való. Ezt azonban már azért is valószínűtlennek tartom, mert a bővebb szerkezet pótlásaiban (48. és 54. §.) a későbbi nyelvszokásnak megfelelően „Ritter und Knechte“ áll, a mely kifejezés a rövidebb szerkezetben nem fordul elő. Én tehát a bővebb szerkezet eltéréseit a Babenbergekkorára nézve nem is tartottam figyelembe vehetőnek.

¹ 45. 55—58. 68. §. A Hasenöhrnél található felosztás szerint idézek, a mely a Meiller-nél található felosztástól eltér.

² 1. §. V. ö. Brunner: *Exemtionsrecht*, 7. l. Másképp Hasenöhr, 179. l. Egyébíránt néha-néha Krems és St. Pölten is gyűléshelyek. Luschin: *Gerichtswesen* 50. l. A „Landtaiding“-ra a szokott latin kifejezés „*placitum provinciale*“.

teriálisok vagy az ügynevezett tartományi urak életéről, becsületéről vagy tulajdonáról van szó, a herczegnek magának kell törvényt ülnie vagyis elnökölnie. Más esetekben a herczeget a tőle kinevezett (ország) bíró helyettesíti, „a ki helyette ítél”.¹ A lakosság zömén való biráskodás az alsóbb tartományi bíróságok illetékességéhez tartozik, a melyek nagyobb számmal voltak.² A tartományi urak a birodalomhoz főlebbezhettek. Csak a tetten ért miniszteriálisokat büntetheti a herczeg halállal. A szökevényt átok alá vetheti, de be kell panaszolnia a császárnak s a birodalom előtt, a melyek utolsó fokon ítélnék.³ 24—60 éves lovagférfiak között, mint törvényszéki bizonyító eszköz a tartomány ura jelenlétében vívott párbaj is szerepel,⁴ míg Stiriában már akkor, mikor a tartomány a Babenbergekre szállt, ezt a tanúkkal való bizonyítás helyettesíti.

A nemesség mellett a Babenbergeknél korábban még egy új elem jut jelentőségre: a polgárság.

Már a római uralom idejében mind a Duna mentén, mind a tartomány belsejében virágzó városokkal találkozunk. De ezek a népvándorlás viharaiiban elpusztultak, csak némi romok maradtak fenn belőlük. A magyarok pusztító hadjáratai azután új hanyatlást idéztek elő. Csak a megerősödött német birodalom s a Babenbergeknél hatalmas nemzetsége biztosította a külső békét s a belső nyugalmat, és tették lehetővé a kedvező fekvésű országnak újból való

¹ 1. 4. 49. 70. §. V. ö. Luschin: *Gerichtswesen* 54. s k. l.

² 3. 4. 13—15. 18. 20. 23. 24. 49. 51. 63. 66. 67. §.

³ 1. 2. §. Siegel szerint, 263. s k. l. ez főleg az árulásra, vagy a tartomány ura iránt való hűtlenségre vonatkozik.

⁴ 9—14. §.

felvirágzását. Két különböző körülmény okozta azután, hogy városi jellegű helyek keletkeztek. Egy az, hogy a várak körül, a melyeket az ellenség ellen védelmül építettek, nagyobb számban telepedtek meg lakosok, a kiknek házaikat szintén fallal és árokkal vették körül.¹ Más az, hogy sokan megtelepedtek ily helyeken, a melyek a kereskedelemre s a forgalomra nézve kiválóan előnyös fekvéssel bírtak, s azért a királytól, vagy a tartomány fejedelemétől egy vagy több vásárt is nyertek. Épen Ausztriában, a mely a feltörekvő ipart űző nyugat s a nyers terményekben bővelkedő kelet országainak határán fekszik, s a melyen a legfontosabb forgalmi erek egyike, a Duna folyik keresztül, okvetetlenül élénk kereskedelemnek kellett keletkeznie. Kalmárok Regensburg-ból, Passau-ból és Salzburg-ból, a sváb földről, különösen Ulm-ból, Metz-ből, Aachen-ből Köln-ből és Maastricht-ből űztek kereskedést Ausztriában a XIII-ik század elején.² Az utóbbiak főleg szárazföldi úton, azután a Dunán németalföldi és kölni ipartermékeket, különösen ruhaneműeket és finom posztókat³ vittek keletre, a hol nyers érczért

¹ Ily módon az „urbs“ körül, a mi akkor rendesen csak várat jelentett, „suburbium“ keletkezett, a melyből utóbb a „civitas“ fejlődött.

² Az 1191-iki oklevél szerint, a melylyel Otakár stájer herczegre a „villa“ Enns vásári forgalmára vonatkozó és atyjától kiadott határozatokat megújítja („Urbk. d. L. ob d. Enns“, II, 431. l.; szintúgy Meiller: *Babenb. Reg.* 10, 92.) s az 1221. előtti időbe eső, a Bécsben fizetendő „várvám“-ra (Burgmauth) és „szekérvám“-ra (Wagenmauth) vonatkozó határozatok szerint. Tomaschek-nél: *Rechte und Freiheiten der Stadt Wien* I, 5—7. l.

³ Tomaschek-nél 7. l. genti, yperni, huyi, arrasi és tournayi posztó, a Haimburg számára kiadott vámszabályzatban Rauchnál: *SS. R. Austr.* I, 200. s kk. II. genti és yperni posztó,

nyest- és más bőrökért becserélték. A regensburgiak V. Lipóttól 1192-ben, a Bécsben tartózkodó „flandrok“ VI. Lipóttól 1208-ban különös kiváltságokat nyertek.¹ Az északi tenger partjairól, Brémából halakat, különösen heringet hoztak Bécsbe.² Délről az élelmes velenczeiek a kelet fűszereit, a melyek a keresztes háborúk óta nélkülözhetetlenné váltak, vitték északra, a mely viszont Oroszország becses prém-árúit szolgáltatotta.³ De a bécsiek Velenczéből közvetlenül is hozták a keresett árukat.⁴ Ennek az élénk forgalomnak tulajdonítható, hogy épen a Duna mentén fekvő helységek, mint nyugaton Regensburg, keleten Bécs, nagy virágzásra jutottak. Az utóbbit már 1207-ben „Köln után a legkiválóbb német városok egyikének“ mondják, a melynek nagyszámú polgári lakossága van.⁵ A Semmeringen át Bécsbe vezető út mentén, V. Lipót röviddel halála előtt miniszteriálisaival folytatott előzetes tanácskozás után az „uj várost“ („Neustadt“) alapította,⁶ s a vásárjogot Neukirchenből arra ruházta.

De nem az a körülmény jellemző a középkori városokra nézve, hogy valamely helyet nagyobb számú ember lakja, a kiket különböző foglalkozások és jöve-

ournayi szép kendők, a regensburgiak számára 1192-ben kiadott kiváltságlevélben kölni ruhák emlittetnek.

¹ Tomaschek I, 1. és 4. l.

² Tomaschek i. h. I, 7. l.

³ A „Ruzarii“, a kik „in Ruziam“ és „de Ruzia“ szállítottak árukat, Otakár hercegnek 1191-ben Enns számára s az 1192-ben a regensburgiak számára kiadott oklevélben említetnek.

⁴ Tomaschek I, 7. l.

⁵ III. Incze pápa okleveleiben Meiller-nél: *Babenb. Reg.* 96, 64.

⁶ Meiller, 76, 73. *Urbk. d. L. ob d. Enns* I, 692. l.

delmi források megkülönböztetnek a környékbeli lakosoktól. Jellemző az, hogy a lakosok mentesek a vidék birájának hatalmától s hogy külön bírót neveztek ki számukra. Ezzel meg volt adva a lehetőség, hogy különös, a lakosok sajátos viszonyainak és érdekeinek megfelelő jogszabályok keletkezzenek. Ebben az értelemben a városok, melyek a Németország délkeleti részében levő régi határgrofságok területén találhatók, aránylag újabb eredetűek. Csak a későbbi Babenbergekek korában kaptak némely helységek bizonyos kiváltságokat, a melyek vásári és egyéb forgalmi viszonyok ügyében intézkednek, a lakosokat bizonyos előjogokkal ruházzák fel, és később a város igazgatására vonatkozó határozatokat is foglalnak magukban. Ily módon külön városi jogok keletkeznek, melyeket azután a legközelebbi századokban az ujkor kezdetéig mind jobban kifejtettek.¹

A legrégibb oklevél, a melylyel Ausztriában fekvő város különös előjogokat nyer, 1159-ből való, a mikor Konrád passauí püspök, II. Henrik osztrák herczeg fivére, St. Pölten városának polgárait nézve eltörli a víz- és tűzpróbákat s az idegenek tanuskodását, s e helyett a polgártársak tanubizonyságát hozza be.

A legrégibb tulajdonképi városi jogot úgy látszik Bécs városa kapta VI. Lipót uralkodása kezdetén (1198?). Ez azonban eredeti alakjában elveszett. De

¹ A legrégibbeket összegyűjtötte Meiller A.: *Oesterreichische Stadtrechte und Satzungen aus der Zeit der Babenberger*, „Archiv für österr. Geschichtsqu.“ X, 87. s kk. II. Pótlásokat és folytatásokat közöl Winter G.: *Urkundl. Beiträge zur Rechtsgeschichte ober- und niederösterreichischer Städte* stb. Innsbruck, 1877.

egyrészt felhasználták Enns városa 1212-iki jogának szerkesztésénél, másrészt 1221-ben alapul vették Bécs városa új, megbővített jogához.¹ Innen van, hogy mindkét város joga nagyrészt szóról-szóra egyezik. Az után, a mit a németalföldi városoknak Ausztriához való élénk összeköttetéseiről mondtunk, nem lehet csodálni, hogy a flandriai s a legrégibb osztrák városi jogok között nagy a rokonság.²

Bécs, valamint Enns városának joga főleg büntetőjogi és magánjogi határozatokat foglal magában különböző büntettek, vétségek vagy rendőri kihágások büntetéséről, bizonyítékokról, örökösödési jogról és hasonló dolgokról. Mindkét városban külön bíróval találkozunk, a kit azonban bizonyára még nem a polgárok választanak, hanem a herczeg nevez ki s a ki a fejedelem nevében mond ítéletet. A bíró mellett Ennsben hat, Bécsben huszonnégyszáz esküdtet találunk, kiket a polgárok soraiból választanak s a kik a bírótól függetlenül a vásári forgalomra és mindarra vonatkozólag hoznak határozatot legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint, a mi a városnak tisztességére és javára válik. Ez a későbbi városi tanács eredete. Minden polgár, ki a város árján belől harmincz, Bécsben ötven font értékű vagyonnal rendelkezik, vagy a ki kezeszt állít, még gyilkosság vagy emberölés esetében is biztosítva van a letartóztatás ellen.

¹ Ezt, valamint többi, Bécs számára kiadott kiváltságlevelet legjobban közölte Tomascsek i. h. I, 9. s kk. II., a hol a bevezetésben (XII, s kk. II.) az 1221-iki városi jog viszonyáról Enns városa jogához, továbbá valószínű alapljáról, valamint tartalmáról is behatóan van szó.

² Rössler E. F.: *Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren*, 2, XCV. 1. sz.

Szabad lábon hagyják s úgy ítélnék felette. Bizonyítékokul az eskütársakkal való eskü mellett még a vízzel vagy tüzes vassal való istenítéletek is előfordulnak. A házi jogot szigorúan védik. „Akarjuk — ekképen intézkedik a herczeg — hogy minden polgárnak a háza menedékhelyül¹ szolgáljon, hasonlóképen lakótársainak és mindazoknak, a kik odamenekeülnek vagy belépnek“. Nagy pénzbírsággal vagy a kéz elvesztésével büntetik azt, a ki valamely házra tör. Minden polgár a város s a tartomány védelmeül lovat és fegyvert tarthat, s a tartomány ura azért nem tartozik őt kérni. „Mert az úr kérése annyi, mint a parancs“, mondja jellemzően Enns városának joga. Azonkívül mindenkinek jogában áll, hogy feleség és gyermek hiányában vagyónáról szabadon rendelkezék. A házassági kényszer is megszűnik; a herczegnek nincs joga ahhoz, hogy valamely polgár özvegyét vagy leányait bizonyos házasságra kényszerítse.

Bécs városának emelkedését rendkívül előmozdította a városi jog amaz intézkedése, hogy svábföldi, regensburgi vagy passauai kereskedőnek nem szabad áruit Magyarországba vinni, s hogy külföldi kereskedőnek két hónapnál tovább áruival nem szabad Bécsben tartózkodnia, vagy azokat másnak, mint polgárnak eladnia. Ezzel Bécs az idegen áruk lerakó helyévé lett és polgárainak a Magyarországgal való kereskedelem biztosított.

Mikor II. Frigyes császár Frigyes herczeget kikö-

¹ „Freiung“. Ezzel a szóval adja vissza Enns város jogának 1397-iki fordítása („Urb. d. L. ob d. Enns“, II, 541. s. kk. II.) ezt a latin kifejezést: „pro munitione“.

zösitette és letette, 1237-ben Bécs városát „örök időkre és visszavonhatatlanul“ a maga s a birodalom uralma alá vette, tehát közvetetlen birodalmi várossá tette, a mely alkalommal több fontos előjogot is ruházott reá. Ezek szerint a város biráját ugyan évenként a császár iktatja be, de „a szükséghez képest“ a polgárok tanácsának meghallgatásával. A birónak nem áll jogában, hogy a polgároktól adót szedjen vagy hogy őket bizonyos szolgálatra kényszerítse, a melyre önként nem vállalkoznak. Hadi szolgálatra is a polgárok csak a legközelebbi környékre és csak annyiban kötelezhetők, hogy kivonulásuk napján napnyugta előtt visszatérhessenek. Polgár ellen emelt minden magánkereset vagy bűnvád felett csak polgárok ítélnének, kivéve a felségsértést s a város elárulását. A város emelése végett megszabják, hogy minden lakos vagy jövevény, a ki a nélkül, hogy ura visszakövetelné, egy évig s egy napig ott tartózkodik, minden alattvaló köteléktől ment legyen.

Mikor a város 1239 végén ismét kénytelen volt meghódolni a herczegnek, megszűnt természetesen birodalmi közvetetlen alárendeltsége. Mindazonáltal a herczeg 1244-ben atyjának korábbi városi jogát megerősítette, némi bővítésekkel és változtatásokkal, a melyek főleg annyiban tanuskodnak haladásról, hogy az istenitéleteket egészen mellőzik, s hogy esküvel vagy tanubizonyossággal helyettesítik.

Szóról-szóra majdnem ugyanazt a kiváltságot nyerte ugyanakkor Haimburg városa is. Németujhelynek Frigyes herczeg 1239-ben jutalmul azért, hogy letevése után is hű maradt hozzá, szintén különböző előjogokat adományozott, például eltörölte a házassági kényszert, a polgároknak a herczeg összes országaiban vámmentes-

séget és országos vásárt engedett, a mely három hétig tartson.¹

Az élénk kereskedelmi forgalom, a mely után jelen-
tekeny vámilletéket kellett fizetni, az osztrák és stájer
herczeg jövedelmeit is szaporitá. Ezeket a Babenberge-
k uralmának végén egy kölni krónikás évi 60,000 márka
ezüstre becsüli,² míg egy akkori elzászi feljegyzés
Bajorország jövedelmeit csak 15,000 márkára teszi,
sőt Csehországeit is nem becsüli többre 100,000
márkánál.³

Az anyagi felvirágzással a szellemi műveltség is
emelkedett.

Ausztria e tekintetben sokáig a birodalom többi
országai mögött maradt. Nem szabad felejtetni, hogy
a délkeleti határgrófságokat részben csak a XI. szá-
zad kezdetén ragadták el a szilaj magyaroktól, s hogy
azután még erdőket kellett irtani, mocsarakat kiszá-
ritani s a földet művelhetővé tenni. A Babenberge-

¹ Ellenben Németujhely városi joga, a melyet Lipót herczeg-
nek tulajdonitanak s a melyet először Würth J. az „Oesterr.
Zeitschr. für Rechts- und Staatswissenschaft“ 1846. évfolya-
mában, majd Meiller i. h. 107—124, végül jobban Winter az
„Arch. für österr. Gesch.“ LX, 186—285 adott ki, mint könnyen
észrevehető, hamis. Winter alapos kutatásai nyomán 1251 és
1278 között, legvalóbbbszerűen 1276 vagy 1277 végén készült.
Ezzel a hamisítotttal talán egy régibb hiteles városi jogot szo-
ritottak ki. II. Frigyes herczeg 1244. május 28-án kelt s a német-
ujhelyi vámok magasságát illető rendeleteiben velenceieket,
friesachiekat, gréczieket, judenburgiakat, leobenieket, bécsieket
és más szomszéd helységbelieket említ, mint a kik ott keres-
kedést üznek.

² *Chron. regia Colon. Cont.* IV, kiadta Waitz, 271. l. az
1237-ik évhez.

³ *Descriptio Theutoniae.* M. G. SS. XVII, 238. l.

korszakának legnagyobb része ezzel telt el. A határgrófságokban nem volt főpapi székhely, mely a tudományokat ápolta volna, nem voltak kolostorok, a melyek birtokra nézve a nyugati gazdag apátságokkal, például Tegernsee-vel és Altaich-hal, Szt. Gallen-nal és Reichenau-val, Fuldá-val és Hersfeld-del mérkőzhetek volna. Legtöbbjét csak a XII. század folyamán alapították, s a nekik ajándékozott földek megművelésével csak ügygyel-bajjal szerezhettek maguknak biztos existenciát. Ezért magasabb műveltségről még középkori értelemben is alig lehet szó. Csak néhány kolostori iskola volt Szt-Pöltenben, Göttweih-ben, Klosterneuburg-ban és Melk-ben, talán még néhány más helyen is,¹ a hol a szerzeteseket nevelték és bizonyára más tudmányszomjas ifjakat is olvasásra, írásra, számolásra s a vallásra tanítottak. Elsajátították a nemzedékről-nemzedékre szállott theologiai tudományt, a mint azt különösen a XII. század óta a párisi egyetemen tanították, de nem fejlesztették tovább. A papságtól független városi iskola csak a Babenbergekkorszakának vége felé mutatható ki. A kiváltságlevélben, a melyet II. Frigyes császár Bécs városának adott, meghatározza, hogy a tőle vagy utódjaitól az iskola vezetésével megbízott iskolamesternek jogában áll, hogy „a város bölcs férfiainak” tanácsa szerint az egyes szakok előadására alkalmas tanítókat nevezhessen ki. Ez a bécsi városi iskola körülbelül a mai gymnasiumok helyét foglalta el, habár nem ugyanazokat a célokat igyekezett elérni.

A történetírás fejlődésére is a délkeleti határgróf-

¹ Mayer A.: *Geschichte der geistigen Kultur in Niederösterreich* I, 82. l.

ságok viszonyainak okvetetlenül káros hatással kellett lenniök. A német birodalom súlypontja a Babenbergekek idejében a Rajna s az ezzel szomszédos vidékeken volt, úgy hogy a délkeleti határgrofságok már térre nézve is legtávolabb estek tőle. Ezekben valamint nem volt főpapi székek, úgy nem volt birodalmi apátság, a melynek előljárója az udvarral s a kormánynyal élénkebb összeköttetésben lett volna. Ausztriába és Stiriába majdnem sohasem jött a császár. Ép azért az osztrák-stájer történetírás,¹ a mely 1123-ban Melkben kezdődött s a XII. század dereka óta más kolostorokban is elterjedt, határozottan partikuláris, sőt legtöbbszörre lokális jellegű. A különböző évkönyvekben úgyszólván csak a kolostorban, ritkábban az országban történtek részesülnek figyelemben. Hogy Melkben a XII. század második felében az első Babenbergekek rövid történetét és Klosterneuburgban III. Lipót és gyermekeinek történetét megírták, az említett kolostoroknak az uralkodó családhoz való viszonyából magyarázható. Csak kevés esemény, mint az investitúra-harcz s egyes keresztes hadjáratok hatottak serkentőleg. VII. Gergely eszméinek előharczosa: Altmann passauai püspök, a tőle alapított göttweihi kolostor egyik szerzetesében akadt életírójára, a vele egyérmű salzburgi érsekek pedig az admonti kolostor szerzeteseiben, a mely kolostort Gebhard érsek alapította. Az 1125-ben történt német királyválasztást, a melynél mint jelölt III. Lipót örgróf is szóba jött, egy osztrák pap írta le. Épúgy osztrák klerikus,

¹ V. ö. Wattenbach: *Deutschlands Geschichtsquellen* című művén kívül még Redlich O.-tól: *Die österreichische Annalistik bis zum Ausgang des XIII. Jahrhunderts* a „Mitteil. d. Instituts“, III, 497—538. 1.

Ansbert volt az, a ki megírta I. Frigyes keresztes hadjáratának történetét Tageno, passauai dékán naplójának részben szószerint való felhasználásával. Igaz, hogy a középkor legnagyobb és legmélyebbre ható történetírója, Freisingi Ottó, Ausztriához és uralkodó családjához tartozik. Ámde őt párisi tanulmányai, továbbá püspöki székre emelkedése, valamint I. Frigyeshez való rokoni viszonyai kiemelték a korlátolt osztrák viszonyokból.

Egészen más helyet, mint a tudományok terén, foglal el Ausztria a költészet mezején.¹ Itt érvényesülhetett a bajor-osztrák törzs természetes tehetsége. Itt nem kellett hosszas tanulmány, fokozatos fejlődés; a formákat máshonnan lehetett venni s azután önállóan tovább fejleszteni. A mi a tanulmányozást gátolta, a nyugtalan élet s a magyarokkal való gyakori harczok, a költészetre csak serkentőleg hathatott.

A mellett érdekes, mikép tükröződnek vissza a különböző korok irányai a költészet termékeiben. Az investitúra-harcz korszakában, mikor a délkeleti német tartományokon egyházi jámbor aszkétikus áramlat vonult át, Karintiában az ó-szövetség első könyveinek (a genesisnek és exodusnak) német nyelvű szabad költői átdolgozása keletkezett, a mely valószínűleg több papnak a műve s a mely helylyel-közzel nincs költői becs

¹ Itt természetesen nem lehet szó részletekbe mélyedő előadásról, hanem csak a legfontosabb és legjellemzőbb jelenségek kiemeléséről. A részletekre s a további irodalmi adatokra nézve a német irodalomtörténet általános előadásaira: Gervinus G. G. és Koberstein-Bartsch műveire, valamint Scherer V.: *Geschichte der deutschen Dichtung im XI. und XII. Jahrhundert* című értekezésére (megjelent 1875-ben, a „Quellen und Forschungen“ XII. kötetében) utalok.

híjjával. Bécsben s a karintiai millstadti kolostorban régi kéziratok, a stájer vorau kolostorban más bibliai tárgyú költeményeken kívül egy javított „átdolgozás“ maradt fenn, még a XII. század első feléből. A XI. század vége körül szép Mária-ének keletkezett, a melyet egy melki kézirat tartott fenn. Valamivel később Ausztriában az evangéliumok alapján Jézus életét foglalták versbe. Ugyanez időtájt élt itt egy Ava nevű remete nő, a ki házasság és két fiú anyja volt, de azután a magányba vonult vissza és vallásos költeményeket írt, a melyekben a többi közt a világ végét, az Antikrisztus megjelenését s az utolsó ítéletet rajzolja. Ava, a ki 1127-ben valószínűleg Melkben halt meg, „az első, névleg ismert nő, a ki német verseket írt“.¹ Ugyanehhez az irányhoz tartozik még egy Henrik nevű költő, a ki 1160 körül élt és valószínűleg nemes származású volt, a ki megúnván az életet visszavonult a világból s a melki kolostorban fráterre lett. Melki Henrik,² „a lovagkor Iuvenalisa, a legrégibb német szatirikus s egyike a legjelentékenyebb haragos szatirikusoknak általában“,³ a világi érzület ellen küzd, a melynek fiatalabb éveiben bizonyára maga is hódolt. Kiméletlenül s nagy költői erővel festi a különböző társadalmi osztályok hibáit, a papokéit épúgy, mint a világiakéit, a fejedelmek és lovagokéit épúgy, mint a püspökök és parasztokéit, és rámutatva a halálra s a túlvilági élet borzalmaira, őket megjavítani igyekszik.

Azonban minden ellentörekvéseik mellett az asz-

¹ Scherer V.: *Geschichte der deutschen Litteratur*, 83. l.

² Heinzel: *Heinrich von Melk*. Berlin, 1867.

³ Scherer V., i. h. 84. l.

kétáknak, a kiktől több „költői“ prédikáció maradt ránk, a világi élet öröme mindinkább behatolt s a költészetet is megragadta. A keresztes hadjáratoktól életre kelt és kifejlesztett lovagiasság ismét gyönyörködött harczokban és tornákban, vidám élvezetekben és szép asszonyok szerelmében. Ebben az időben a régi német hősmonda legvonzóbb elbeszélései, a melyeket vándor-énekesek óvtak meg a teljes elfeledéstől, Németország délkeleti részében uj életre kelttek. Itt keletkezett a XII. század vége felé a legkiválóbb német hősköltemény, a Nibelung-ének, a melynek tárgyát egykor Pilgrim passauai püspök parancsára jegyezték fel s a mely a magyarok ellen való harczok következtében uj egyéni vonásokkal gazdagodott. Sajnos, hogy költőjét épúgy nem ismerjük, mint keletkezésének idejét.¹ A pontos helyismeret és Bécs különös kiemelése miatt némi határozottsággal csak annyit mondhatunk, hogy a Nibelung-ének lényegében egy költő műve, a ki Ausztriából vagy Bajorország szomszédos vidékéről származott. A második éposz, a mely méltán sorakozik az előbb említetthez, a Kudrun, 1200 körül Ausztriában vagy Stiriában keletkezett, a hová az éposz tárgyát az Északi-tenger partjairól vándor-énekesek hozhatták.

¹ Pfeiffer föltevése ellen: *Der Dichter des Nibelungenliedes*, Bécs, 1862 (a „császári akadémia ünnepélyes üléséből“) és Bartsch: *Untersuchungen über das Nibelungenlied* 1865., hogy Kürenberg nevű minnesänger volna az éposz költője, l. Scherer V.-t a „*Zeitschrift für deutsches Alterthum*“, XVII, 561. s kk. II. és Vollmöller-től: *Kürenberg und die Nibelungen*, Stuttgart, 1874. Bartsch föltevése, hogy az époszt már 1140 körül költötték s azután két ízben, 1170 táján, majd 1190 és 1200 között átdolgozták, úgy látszik mégis nagyon kétséges.

Habár a legjelentékenyebb népéposzok a délkeleti határgrofságokba tartoznak, az udvari éposz egyelőre nem talált talajra itt, minthogy ez a franczia befolyásnak volt következménye, a melytől Ausztria távol állt.

Ellenben a minnedal osztrák földön jutott legmagasabb virágzásra. Rövid szerelmi dalokat a dunamenti vidék s az alpesi völgyek dalos lakosai a régibb korban épúgy énekeltek, mint mai napság. A XII. század dereka táján a költészet föllendülésével ez a lyra a nemesség kastélyaiba is bevonult. A Kürnberg (valószínűleg a Linztől nyugatra vagy Melktől délre eső Kürnbergtől nevezték így)¹ a legrégebb ismert lovagi származású költő. A Kürnbergről „repült ki a minnedal és ébresztette fel először a dalolás kedvét a Duna mentén fel és lefelé”.² Kürnberg ifjabb kortársa volt a nemes Aist Dietmar,³ (Aist a Riedmarch-ban Linztől délkeletre⁴), a kit 1143—1170-ig az oklevelekben gyakran említenek, s a ki nem ritkán Babenberg II. Henrik, Ausztria első herczegének környezetében tartózkodott. V. Lipót, II. Henrik fiának udvarában hagenai Reinmar vendégszerető fogadtatásra talált s

¹ V. ö. Riezler-t a „Forschungen für deutsche Geschichte“, XVIII. k. 547. s kk. II.

² Pfeiffer a „Germaniá“-ban, II, 495. l.

³ Straadt J.: *Der Kürnberg bei Linz u. der Kürnberg-Mythus* (Linz, 1889) nagyon valószínűvé teszi, hogy Kürnberg-nemzetség Felső-Ausztriában nem is létezett s a Kürnberget breisgauinak tartja. Az 1143—1170 közötti oklevelekben előkerülő Dietmar v. Aist-ban sem látja a minnedalnokot, miután amaz az oklevelekben „v. Agast” vagy „Agist” (még a XIII. században a folyónak „Agst” a neve), emez pedig a minnedalnokok kéziratában „v. Eist” vagy „Ast” néven említetik. (24. s kk. II. V. ö. 58. s kk. II.)

⁴ Meiller: *Babenberg. Reg.* 230. l. 235. sz. a.

utóbb a herczeg halálára gyászdalt írt. Reinmar hazájában eltanulta a troubadourok szigorú verselését, de nem sajátította el sokoldalúságukat és erejüket, hanem szerelmi panaszait mesterkélten és egyhangúan ismételte. Az osztrák nép azonban sokkal egészségesebb volt, hogy sem ez az érzelgősség általánossabban elterjedt volna.

Reinmar tanítványa a legmélyebb és legtöbb oldalú a közép-felnémet lírikusok között, Walter von der Vogelweide, a kit Ausztria a maga számára követelhet, akárhol állt is a bölcsője.¹ Mert „Ausztriában tanult énekelni és regélni (singen u. sagen). Itt, a hol a Babenbergekk udvara akkoriban fényre és bőkezűsége nézve a többieket mind felülmulta, élt mestere: Reinmar. Itt volt pártfogója a műértő Katholikus (I.) Frigyes, a kitől a halál nagyon is korán megfosztotta. Ide tért vissza a legörömelebb, a Szajnáttól a Muráig, továbbá a Trávétől a Póig tett vándorútjairól.“² „A gyönyörűséges bécsi udvar“ kegyét époly buzgón törekedett megnyerni, mint Isten kegyét és kedvesének szerelmét. Hévvvel magasztalja Frigyes fivérét, VI. Lipótot, a ki eleinte persze nem igen volt kegyes hozzá. Három dicséretes férfiú udvarát ismeri, így énekel, közöttük Lipót, stájer és osztrák fejedelmét. „Nincs ember, a

¹ Hogy az Eisack völgyében fekvő „Vogelweide“ a Clausen-nel szemközt levő hegyen volt-e születéshelye? mint azt a legujabb időben elfogadni hajlandók, kétesnek látszik, mert híres költeményében: „*Ōwê war sint verschwunden alliu mîniu jâr*“, a melyben szülőföldjének viszontlátását festi, hiányzik minden helyi vonatkozás, és „Vogelweide“-t Németország különböző vidékein mutattak ki. Igaz azonban, hogy ez ideig más hely mellett jobb érveket nem hoztak fel. V. ö. Zingerle J. V.: *Zur Heimatfrage Walters*, „Germania“, új sorozat, VIII, 257—270. l.

² Gervinus: *Geschichte der deutschen Dichtung* (5. kiad.), I, 517. l.

kit hozzá hasonlíthatnék. Dicsérete nem csekély dicséret; tehet, van miből, tesz“. Lipót, úgy látszik fiát, Frigyes is az ő nevelésére bizta.¹ De ez a nyakas fiú, a ki „a vesszőre fájdalom nagyon nagy, a kardra nagyon kicsiny volt“, kevés örömet szerzett neki.

Azonban más költők is diszitették VI. Lipótnak és fiának, II. Frigyesnek udvarát, a ki minden vadsága és harci kedve mellett az énekesek nagy barátja volt. Mint a méhek a kashoz, olvassuk a „Sängerkrieg auf der Wartburg“ című költeményben, úgy menekül Ausztriába az erényes fejedelemhez nem egy örömtelen férfiú, a kit bánatából kigyógyít. Ez különösen Nithart bajor lovagról áll, a ki, miután herczegének kegyét elvesztette, 1230 táján Ausztriába költözött és Frigyes herczegtől kis birtokot kapott. Nithart tánczdalaiban (nyári és téli dalaiban) a jómódu osztrák parasztok durva, de igaz képét adja.² A salzburgi Tannhuser, egy durva, érzéki irányú minnedalnok egy ideig szintén az utolsó Babenberg udvarában, Reinmar der

¹ E mellett a Karaján-tól a „Sitzungsber. d. kaiserl. Akad.“ VII, 359. s kk. II. felállított hypothézis mellett s a régtől fogva általánossá lett föltevés ellen, hogy Walter tanítványa (VII.) Henrik király lett volna, Ficker J. a „Mitt. d. Instituts“ I, 303. s k. I. új érveket hozott fel.

² Hogy a „Meier Helmbrecht“, ez a kitünő falusi történet, a melyet Wernher „der Gärtnner“ írt, a kiadóval, Keinz-zel, a most Ausztriához, de akkoriban Bajorországhoz tartozó Innegyedbe, vagy Guppenberger-rel: *Anteil Ober- und Niederösterreichs an der deutschen Litteratur seit Walter von der Vogelweide Tod bis zum Ende des XIV. Jahrhunderts* („Progr. d. k. k. Gymn. zu Kremsmünster“, 1871) 30. s kk. II. Felső-Ausztriába, a Traungauba helyezendő-e? el nem dönthetem. Az osztrák s az Ausztriában élő akkori költőkről l. Guppenberger mellett még Kummer-től: *Die poetischen Erzählungen des Herrand von Wildonie*. Bevezetés, 55. s kk. II.

Zweter lovag, a ki modorában Walterre emlékeztet, egy ideig talán a Kuenringeknél Zwettlben tartózkodott. Született osztrákok voltak az akkoriak közül a példabeszédirő Bruder Wernher, a ki Walterrel egy-érmű volt s a Stricker, a ki egy provençali mintára irt gyenge regényen meg a Roland-ének átdolgozásán kívül, néhány sikerült tréfás elbeszélést (Schwänke), azután meséket és didakticus költeményeket irt. Osztrák urak, énekli, úgy versenyeztek a tisztességért s ezzel oly nagy kedvezésben részesültek, hogy minden művészetet Ausztriába hozzájuk vittek.

Az utolsó Babenberg korába esik még Liechtenstein Ulrik stájer lovag költői működésének nagy része, a kinek költeményeiben persze már a minneköltészet teljes hanyatlása mutatkozik, a mennyiben bennök a szerelmi ömlengés s a konvenczionális nőimádás természetellenessé, karrikaturává vált. Mert Ulrik, noha házas és több gyermek atyja, idegen asszonyoknak hódol, a tőle imádott hölgyek kedvéért messze utakra indul, egyszer Artus királynak, másszor pláne Venus asszonynak öltözve, sőt, hogy asszonyi szélynék eleget tegyen, ajkából egy darabot levág, s levágja egyik ujját is. „Liechtenstein Ulrik a minneszolgálatot gyakorlatilag ad absurdum vitte; Neidhart a parasztokra vitte le; Tannhäuser kigunyolta. Mind-egyik hozzájárult a maga részéről, hogy a nemes minnedalt aláassa.“¹

Hogy a költészetnek itt, valamint Németország többi részeiben már beállott hanyatlását még jobban siettessék, ehhez hozzá kellett járulnia a zavaroknak, a melyek az osztrák tartományokban a Babenbergeek kihalása után kitörték.

¹ Scherer: *Geschichte der deutschen Litteratur*, 215. 1.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Egységes ország alakulása Tirolban.

Az időtájt, mikor a Babenbergekek nemzetsége kihalt, a közép Alpok vidékén egységes terület alakult, a mely csakhamar az osztrák tartományok sorsára is bizonyos befolyást tudott gyakorolni.

Századokon át a mai Tirol közepén keresztül¹ fontos politikai és nemzeti határvonal húzódott. A római császárok idejében Itália valószínűleg az Eisack völgyében fekvő mai Clausen-ig s a Meran mellett elfolyó Passer-ig terjedt, a meddig még az újabb időkig is a trienti püspökség északi határa ért, úgy hogy Raetia az Alpoktól a Dunáig terjedő vidéken kívül a későbbi Tirolnak csak északi részét foglalta magában. Mikor a rómaiak és utódaik: Odovakar s a keleti gót Theodorik Raetiának már csak hegyes részét bírták megtartani, Tirolt közigazgatás tekintetében egyesítették. De ez csak ideig-óráig tartott. Mert a gót uralom megszűnésével északon megtelepedtek a bajorok, délen a langobardok, nevezetesen amazok csak az Etsch folyó balpartját szállották meg, körülbelül Bozen-en alól-ig, míg az Etsch jobbpartján Forstig, Merán felett a langobárd trienti herczegség terült el.² Azután is, hogy mindkét birodalmat Nagy Károly meghódította, a határ az Alpokban ugyanaz maradt. Ha

¹ Egger J.: *Geschichte Tirols*, 3 kötet. Innsbruck 1872–1880.

² A bizonyítékokat lásd a „Mitteil. d. Instituts“. II, 367. s. kk. II.

kezdetben a bajor gauok s a trienti grófság legalább a közös uralkodó személye révén egyesítve valának, ez a IX. században, a birodalmi felosztások kezdetén már megváltozott; az egykor langobard déli rész Itáliához tartozott, az északi rész Németországhoz, és pedig első sorban Bajorországhoz. Csak mikor 952-ben Olaszország egész északkeleti részét a Mincióig és Póig mint „veronai határgrófság“-ot Németországgal egyesítették s a kormányt a bajor herczegre bízták, a hegységben levő összes grófságokat alája rendelték. De ez csak rövid ideig volt így. Már 976-ban a veronai határgrófságot a karantán herczegnek adták át, és ha fenn is maradt a kapcsolat Németországgal, Tirol északi és déli része mégis különböző herczegek alatt állt.

Azonban a tiroli grófságok sokáig mentve maradtak az egyházi uradalmak által való szétforgácsolástól. Igaz, hogy az országban levő püspökségek, valamint a bajor egyházak és kolostorok a hegyekben számos birtokot szereztek,¹ a melyek részben fel voltak mentve a grófok hatalma alól és egyházi gondviselőnek (Vogt) rendeltettek alá. Különösen jelentékenyek voltak a salzburgi érsekség birtokai az Alsó Inn völgyében s a szomszéd vidékeken, továbbá a churi püspökség birtokai a Vünschgau-ban, és Freisingei, a mely alá tartozott a Tassilo herczegtől alapított innicheni kolostor is, különböző völgyekben. A säbeni püspöknek 901-ben Gyermek Lajos a terjedelmes brixeni „udvart“ ajándékozta, a hova azután Albwin püspök 990 táján áttette a säbeni fel-

¹ Áttekintő leírásokat lsd. Jäger A.-nál *Gesch. der landständischen Verfassung Tirols*, I, 221—425.

legvárból a püspökség székhelyét.¹ De ha eltekintünk Innichen és Brixen birtokaitól, a melyeknek valamivel nagyobb terjedelmük és bensőbb összefüggésük volt, és melyek egyházi territorium alapjául szolgálhattak, ezek mégis csak egyes birtokok voltak, melyek a kormányzás jellegét meg nem változtatták.

Egészen máskép alakultak a viszonyok a XI. század első felében. Tirol a német királyokra nézve különös fontossággal bírt, mert a legrövidebb és legkényelmesebb kapcsolatot alkotta Olaszországgal. Azért nagyon is érdekükben állott, hogy ép az alpesi völgyek megbízható kezekben legyenek. A szász és kezdetben a frank uralkodóházból való királyok is a nyugtalan világi fejedelmek ellen mindenek előtt a püspökökben kerestek támasztékot, a kiket rendszeren ők neveztek ki s a kik nagy mértékben járultak a birodalmi terhek viseléséhez. Ez okból nemcsak terjedelmes birtokokat adtak nekik, hanem III. Ottó óta egész grófságokat is.²

II. Konrád, a kit uralkodása első éveiben Olaszország elszakadása és Németországban támadt lázadások fenyegettek, különösen a kettőjük között fekvő határterületeket igyekezett biztosítani magának. Alig hogy visszatért Olaszországból, 1027. május végén a trienti püspöknek a hasonló grófságot adományozta, minden hozzátartozó haszonélvezettel, a mint eddigelé a karantán herczeg s a veronai örgrófok birták hűbérül, csak Valsuganá-val tett kivételt, mert azt a trienti püspök megegyezésével a feltrei káptalannak engedte át.

¹ Az időre nézve lsd. Hirsch: *Heinrich II.* I, 61. s kk. II. Redlich O.: *Zur Geschichte der Bischöfe von Brixen 907—1125.* I. „Zeitschrift d. Ferdinandeum“, 3. folyam, XXVIII, 16. s k. I.

² Waitz: *V. G.* VII, 256. s kk. II.

Ugyanakkor a császár a trienti püspöknek a bozeni grófságot is adta, mely az Eisack mentén a balparton a Blumau melletti Breibachig s a jobbparton Clausen melletti Tinnebachig, továbbá az Etsch mentén a Meran alatti Gargazon-patakig ért. Majd északnyugaton a trienti grófsággal és Bozennel határos vintschgau grófságot, mely az Engadein-t is magában foglalta fel egész Pontalt-ig. A vámok és bányák is a trienti püspököket illették területükön. Vazallusaikat gyűlésbe hívták, kiközösítették, szóval hercegi jogokat gyakoroltak, s utóbb a „herczeg“ és „örgróf“ czímét is föl vették és „herczegségükről“ beszéltek.¹

Még mikor Tirolon átvonult, a császár a brixeni püspöknek is adott egy grófságot, mely azelőtt Welf grófé volt, de a melyet lázadásban való részvétele miatt elvettek tőle. A trienti és brixeni püspökségek határától Blumau-nál és Clausen-nél az Eisack völgyén keresztül a Brenneren át az Alsó-Inn völgyében egyrészt a Melachig ért, a mely Sellrauf-ból jöve Zirllel szemben az Inn-be szakad, másrészt a Ziller folyóig terjedt. IV. Henrik 1091-ben Altwin brixeni püspöknek, ki a pápák ellen vívott harcában leghívebb pártfele volt, hűbérül még a pustervölgyi grófságot is adta, a

¹ A bizonyítékokat erre, valamint a következőkre nézve lsd. *Die Entstehung der weltlichen Territorien der Hochstifter Trient und Brixen, nebst Untersuchungen über die ältesten Glieder der Grafen von Eppan und Tirol* czimű, Bécsben, 1882-ben megjelent értekezésemben. (Különnyomat az „Archiv f. österr. Geschichte“ 63. kötetéből.) A trienti „herczegség“-ről lsd. Durig J.: *Beiträge zur Geschichte Tirols in der Zeit Bischof Egnos von Brixen (1250—1273) und Trient (1250—1273)*, a „Zeitschrift des Ferdinandeum“, III. folyam, IX. füz. 14. s kk. II. V. ö. Jäger i. h. I, 237. l.

mely Mühlbachtól a freisingi püspökség birtokában levő és Welsberg mellett fekvő innicheni uradalom határáig ért. II. Frigyes 1217-ben ehhez még az összes bányákat csatolta, melyeket a brixeni püspökség területén találnak.

Ekképen a „hegyek között levő ország“-ban, a hogy akkoriban a mai Tirolt általánosságban nevezték, két nagy kiterjedésű egyházi fejedelemség keletkezett: a trienti püspöké délen és nyugaton, s a brixeni püspöké a középén, kelet felé.¹

Hogy ez nem volt állandó, az főkép a püspökök politikájának volt következménye, a kik nem tartották grófságaikat állandóan saját igazgatásuk alatt, mint például a würzburgi püspök és később a salzburgi érsekek, hanem csakhamar világi nagyok kormányára bízta s ezzel aláásták hatalmukat. A trienti püspökök csak a trienti grófság nagyobb (déli) részét nem bocsátották ki soha kezükből, hanem püspöki tisztviselők igazgatására bízta.

A bozeni grófságban már 1074 óta grófokat találunk, a kik, habár a püspök helyezte be őket, mégis sokkal több önállósággal bírtak vele szemben, mint valamely közönséges tisztviselő. Talán ahhoz a nemzetséghez tartoztak, a melynek tagjai 1116 óta Eppan grófoknak nevezték magukat, s a kiktől a Greifenstein grófok s utóbb az Ulten grófok ágaztak el. Az úgynevezett eppani grófságot, a mely Kalterntől, azaz az eppani középhegységen s az ulteni völgyön át

¹ Az utóbbi délkeleten részben a Ziller völgyében levő salzburgi birtokokhoz, részben egy grófsághoz csatlakozott, mely az Inn jobb partján Tirol mai határáig, Kufsteinon alulig ért, s a melyet Rapoto bajor pfalzgróf halála után valószínűleg a regensburgi püspöknek adományoztak, a ki 1133-ban a bajor herczegre ruházta. Riezler: *Geschichte Baierns*, I, 559. 618. 873. II.

a Merán melletti Forstig terjedhetett, az említett grófi család eleinte csak harmadrészben, 1185 óta pedig felerészben bírta hűbérül a trienti püspökségtől. A XII. század első felében déli Tirol legelőbbkelő nemzetsége volt az Eppan grófoké, kik a Welfekkel rokonságban állottak.

De csakhamar tulszárnyalták őket a Tirol grófok.

Ezeknek ősük talán bizonyos Adalbert volt, a brixeni püspökség területén lakó nemes,¹ a ki 1120 táján a püspöktől grófságot nyert hűbérül és pedig valószínűleg az Eisack völgyit, melyet az Alsó-Inn völgyében levőtől elszakítottak. Valószínűleg röviden halála előtt, a mely 1130-ban következett be, a trienti püspök még püspökségének védelmét (Schutzvogtei) s a vintschgaui grófságot is ráruházta. Fiai, Adalbert vagy Albert és Berthold azonban körülbelül 1140 óta nem grófságukról, hanem egyik várukról Tirol grófoknak nevezték magukat. Tirol Albert, „nem a szavak, hanem a tett embere“, 1158-ban részt vett a császárnak a milánóiak ellen viselt háborujában, s nagy hírt szerzett azzal, hogy egy hetvenkedő milánói lovagot, ki a császár tábora előtt lovagló ügyességét produkálta s a németeket párbajra hívta, pánczél nélkül, csak paizszsal és lándzsával fölfegyverkezve, leterített.² Berthold fia, Henrik, talán Greifenstein Arnold gróf halála után (1170 körül) a trienti püspöktől a bozeni grófság társbirtokát kapta. Henrik fia, Albert 1251-ben mindannak jövedelmét, a mit a trienti püspökségtől az Etsch völgyében, a Nonsbergen s a Val Lagarina-ban és általában az egész püspökség területén hűbérül bírt, átlag véve

¹ „libertatem sortitus“ úgylátszik csak annyit jelent, mint „liber“.

² *Otton. Frising. et. Ragewini Gesta Frid.* III, 37.

minden harmadik udvart, 20,000 fontra s azonkívül a Tauerben (Hall mellett) levő sóbánya s az ottani várhoz tartozó uradalom jövedelmeit, a mely uradalmat szintén a trienti püspöktől kapta volt hűbérül, 3000 márkára (=30,000 font) becsülte.¹

Míg a trienti püspökök az 1027-ben szerzett grófságok legnagyobb részében részint maguk vitték a kormányt, részint legalább az együttes birtoklást tartották fenn maguknak, addig a brixeni püspökök állandóan csak egyes uradalmakat tartottak meg.

A XII. század első felében az Eisack völgyében levő grófságot annak az Adalbertnek adományozták, a kit némi valószínűséggel a Tirol grófok őseül tekinthetünk. Mikor aztán 1165-ben Ottót, III. Andechs Berthold gróf fivérét brixeni püspökké választották, ennek nemcsak a püspökség gondviselőségét adta, a melyet addig Greifenstein Arnold gróf viselt, hanem neki adta a Puster- s az Alsó-Inn völgyében levő grófságokat is. A brixeni püspököknek ezzel az új vazallussal szemben annál inkább kellett háttérbe szorulniok, mert az Andechs² vagy mint őket kezdetben nevezték: a Diessen és Wolfrathshausen grófoknak nemcsak Tirolban voltak terjedelmes birtokaik (köztük Amras vára s a későbbi Innsbruck mezőváros), hanem a hegységen kívül is nagy hatalommal rendelkeztek. Legrégibb birtokaikhoz, a melyek Bajorország déli részében a Lech és Felső-Isar között az Ammer és Würm-tó

¹ Hormayr: *Geschichte Tirols* II, 343. I. A „salaria de Torro“ (helyesebben Töro) et castrum“-ról lsd. Redlich O. i. h. 23. I. első jegyz.

² Öfele báró: *Geschichte der Grafen von Andechs* (Innsbruck, 1877.) a rájuk vonatkozó összes anyagot a legnagyobb teljességgel gyűjtötte össze.

környékén feküdtek, Frankóniában levő grófságok és várak járultak, melyeket a bambergi püspöktől birtak hűbér gyanánt. III. Berthold 1158-ban anyai nagybátyjának, Eckbert Neuburg és Pütten grófjának gyermektelen halála után a neuburgi, az Alsó Inn mellett fekvő schärdingi s a Passautól északnyugotra fekvő wimbergi grófságokat kapta, anyjának, Zsófiának, Poppo isztriai örgróf leányának örökségéből pedig Krajnában és Karintiában kapott birtokokat, főleg Windischgráz környékén. Miután már hét grófságot egyesített kezében, a császár 1173-ban még Isztriát s a krajnai határgrófságot is ráruházta. Oroszlán Henriknek 1180-ban történt letétele alkalmával III. Berthold birtokaira nézve a bajor herczeg függése alól is felszabadult, s ekképen a birodalmi fejedelmek sorába lépett, a kik a király után az első helyet foglalták el. Ennek az állásnak megfelelt, hogy Berthold hasonló nevű fia magát 1181 eleje óta herczegnek nevezte, és pedig Dalmácia vagy Meránia,¹ azaz „a tenger mellett fekvő ország“ herczegének, a melynek persze nem volt több jelentősége, miután a czimnek nem szolgált alapul valóságos uralom. I. Frigyes ezt a címet 1152-ben először a Dachau grófnak adományozta, valószínűleg, hogy megujítsa a tengerparthoz való igényeit, a mely valamikor a frank birodalomhoz tartozott.²

Brixenre nézve, úgy látszott, hogy rövid időre ismét kedvező kilátások nyílnak. IV. Berthold halála

¹ Merániáról, mely a Tirolban fekvő Meránnal semmi összefüggésben nincs, lsd. Öfele, 71—73. Egy 1178-ból való oklevél, melyben először kerül elő a „dux Meranie“ czím, Öfele szerint („Hist. Zeitschrift“ XLIII, 136. l.) hamis.

² Riezler: *Geschichte Baierns*, I, 655. l.

után (1204) fiai, Ottó és Henrik megosztottak birtokain. I. Ottó merániai herceg a legtöbb bajorországi birtokot kapta, továbbá a Frankóniában levő birtokokat, Henrik isztriai örgróf pedig Isztrián, Krajnán, továbbá a wolfrathshauseni, neuburgi és schärdingi grófságokon kívül még a Tirolban levő grófságokat és uradalmakat. Henriknek 1209 január havában történt kiközösítése, állítólag mert részt vett Fülöp király meggyilkolásában, a brixeni püspöknek alkalmul szolgált, hogy hűbéreit elkobozza. Ezeket nagyjából most is megtartotta, a mennyiben csak a püspökség gondviseléségét ruházta 1214-ben Tirol Albert grófra, a ki addig a brixeni egyháztól az Eisack-völgyi grófságot bírta hűbérül.¹ De csakhamar merániai Ottó a család nevében a fivérétől elkobzott hűbérekre igényt támasztott és ki is vitte, hogy a püspök a Pustervölgyben s az Alsó-Inn völgyében levő grófságokat más birtokokkal együtt ismét neki adta. A püspök hatalma Brixenre és környékére, Enneberg, a Pustervölgy és Fasse részeire szorítkozott.

Ekképen a legtöbb grófság, melyeket a trienti és brixeni egyházak a XI. században szereztek, a XIII. században két világi nemzetségre: a Tirolokra és Andechsekre szállt. Úgy látszott, mintha a Középalpok völgyeiben megint dualismus, de más alakú, keletkezett volna.

Hogy ez a szakadás is megszűnt s hogy a mai Tirol legnagyobb részét egy egészszé egyesítették, az első sorban Tirol Albert grófnak volt érdeme, a kinek főváráról ezért joggal viseli nevét az ország.

Tirol Albertnek nem voltak fiutódai; csak két

¹ Lsd. idézett értekezésemet 21. l.

leánya maradt, Adelheid és Erzsébet, a kik közül az első 1236 táján Meinhard görzi gróffal, az utóbbi pedig ugyanez időtájt Ottó merániai herczeggel, I. Ottó egyetlen fiával kelt egybe. Törekvése most oda irányult, hogy leányainak és vejeinek nemcsak saját birtokai örökségét, hanem a sokkal gazdagabb hűbérek birtokát is biztosítsa. S ez sikerült is neki, részben diplomáciai eszközökkel, részben fegyveres erővel.¹

Már 1228-ban megigérte a churi püspök, hogy Albert gróf leányainak mindazokat a hűbéreket fogja adományozni, a melyeket ez a püspökségtől birt. 1240-ben Alde- rich trienti püspök az egyházi hűbéreket szintén neki adta, továbbá fi- és nőörököseinek. Igaz, hogy Egno brixeni püspök (1240 óta), az Eppan grófok családjából, a Bernhard karantán herczeggel s a belföldi nemesekkel való szövetség révén hatalmát megszilárdítani, s ekkép vazallusai, különösen a Tirol gróf ellen gátat emelni törekedett. Ámde Albert és vejei egyesült erejével nem birt. Rövid vizály után 1241. márczius 20-án egyességre kellett lépnie és Tirol Albert grófra meg Ottó merániai herczegre együttesen rá kellett ruháznia a püspöki hűbéreket, a melyeket eddig mind- egyikök külön birt, úgy hogy a legjelentékenyebb brixeni hűbérek egy kézben való egyesítése már csak idő kérdése volt. Ez tényleg már bekövetkezett 1248-ban, mikor II. Ottóval, a ki ez év június 19-én kora halállal kimult, az Andechsek vagy Merániaiak családja fiágon kihalt.

Ekképen Tirol Albert birta a vintschgaui grófságot sok egyes birtokkal, azután mint a trienti püspök

¹ Ezt először Durig deritette ki, i. h. 20. s kk. II. A teljes anyagot közli P. Ladurner J.: *Albert III. und letzte der ursprünglichen Grafen von Tirol*, a „Zeitschr. d. Ferdinandeum“, III. folyam, 14. füz.

hűbérét, közösen a püspökkel, a bozeni grófságot, mint a brixeni egyház hűbéreit az Eisack-völgyi, Puster-völgyi és Alsó Inn-völgyi grófságokat, a püspökségi gondviselőséggel együtt. Az Andechseknek a hegységben levő többi birtokaik is, nevezetesen Innsbruck városa, II. Ottó halála után apósának kezébe kerültek. A terület, a melyen Albert mint gróf a legfőbb hatalmat gyakorolta, már a mai Tirol jelentékeny részét foglalta magában. Birtokai a Garda-tótól az Alpok legészakibb vonaláig, Pontalt-tól az Engadein-ban a Ziller-ig s az akkori Puster-völgy keleti határáig terjedtek. Még Karintiában és Friaulban is voltak birtokai.

Csakhamar a trienti püspökség rovására újabb szerzeményt tett. Alderich ottani püspöknek 1244-ben bekövetkezett halála után brixeni Egnot a császártól való elpártolása jutalmául a pápa először e püspökség adminisztratorául, 1250-ben pedig püspökkévé nevezte ki.¹ De sem világi, sem egyházi hatalma nem talált ott elismerésre. A fontosság miatt, melylyel a trienti püspökség fekvésénél fogva a császárra nézve az olaszországi városokkal való harczaiban birt, a császár okvetetlenül biztosítani akarta magának. Politikájának megfelelően, a mely Olaszországban kereste hatalmának súlypontját, elszakította Németországtól s a legközelebbi olaszországi közigazgatási területtel egyesíté. Már 1236-ban elvette Alderich püspöktől a püspökség területének kormányzását s azt egy császári podestára bízta, a kit a trevisói határgrófság vikáriusa alá rendelt.²

¹ Róla s a Tirol grófokhoz való viszonyáról szól Durig idezett értekezése.

² V. ö. Durig-gal i. h. 39. s kk. II. Ficker J.-tól: *Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens*, II, 544. s kk. II. III, 454. I.

1239 óta mint podestát az apuliai Sodeger de Tito-t találjuk, a ki Ezelin da Romano-val, a császár vejével és kegyenczével s a pápai párt főellenségével a leg-szorosabb viszonyban volt. A császár párthivei Alderich püspök halála után Porta Ulrik, trienti kanonokot választották meg püspökké,¹ és nem voltak hajlandók a pápa védenczének elismerésére.

1255-ig a trienti Egno ki volt zárva területéről. Tirol Albert gróf, a püspökség gondviselője, maga is a Staufok egyik legbuzgóbb párthive volt a pápai érzel-műek ellen akkoriban dühöngő harcokban. Csak mikor 1252. október havában Fülöp salzburgi érsek fogságába került, a melyből csak nagy áldozatok árán szabadult ki, foglalt el ügylátszik más álláspontot. Csakhogy most sem akart ingyen nyújtani segítséget Egno püspöknek. Ennélfogva ez 1253. július 15-én Tirol várá-ban Albert grófnak és két leányának mindazokat a birtokokat adta, a melyek az Ulten grófok magva-szakadása folytán 1248-ban a trienti püspökségre háramlottak. Egno püspök ezért a kegyért nem arat-hatott jutalmat, mert Albert már 1253. július 22-én meghalt.

A terjedelmes birtokok, a melyeket Albert gróf életének utolsó éveiben kezében egyesített, most vejeire, Meinhard görzi s a bajor Hirschberg Gebhard grófra szállottak, a ki II. Ottó merániai herczeg özvegyét birta nőül. Ezek 1254. november 10-én osztozkodtak az örökségen. Hirschberg Gebhard és felesége vala-mennyi hűbért és birtokot kapta, a priennei híd-tól (Zams mellett) az Inn völgyén lefelé és Innsbrucktól

¹ Ulrik egy 1247. okt. 26-án kelt, de ki nem adott oklevél-ben mint „Tridentine ecclesie electus“ említettik.

délre a Wipp-völgyön keresztül a „fahid“-ig,¹ azonkívül a brixeni püspökség gondviselőségét. A többi Zams-tól felfelé s az összes birtokok a trienti herczegségben meg a brixeni püspökségben a „fahid“-tól délre, azután Karintiában és Friaulban Meinhard görzi grófnak és feleségének jutottak. Ez okból I. Meinhard volt főleg Tirol Albert gróf régibb uradalmainak örököse, a kinek czímét is felvette s a kinek politikáját követte. Ettől főleg Egnonak, a szerencsétlen trienti püspöknek kellett szenvednie. A mindinkább terjeszkedő Ezelinotól s a pártján álló Trient vidéki nemesektől és polgároktól még mindig annak olaszországi részéből ki lévén zárva, nem veszhett össze a görz-tiroli Meinharddal is. Azért 1254-ben nemcsak a Tirol és Ulten grófok hűbéreit kellett átengednie, a melyeket már apósa is birt, hanem még a röviddel előbb világi tagjaiban kihalt Eppan grófok hűbéreit is, úgy hogy Meinhard a három legkiválóbb tiroli nemzetség: a Tirolok, Eppanok és Andechsek legtöbb hűbérét egyesítette kezében. Mindkét fia, II. Meinhard és Albert, a kik 1258-ban léptek örökébe, megszerezték a maradékot is. Mert Hirschberg Gebhard gróf felesége 1256-ban gyermektelenül elhalván, mint Tirol Albert egyetlen életben levő leányának fiai, annak örökrészét követelték. Gebhard 1263-ban át is engedte nekik, kivéve néhány várat az Inn völgyében a hozzá tartozó birtokokkal és jogokkal, valamint a taueri sóbányával, a melyet II. Meinhard 1284-ben 4000 márka ezüstön szintén megvett.

1271-ben II. Meinhard és Albert megosztották bir-

¹ Sinnacher, *Beiträge*, IV, 461. l. szerint a peissi híd Oberauban, a mai Franzensfeste mellett.

tokaikat és pedig úgy, hogy az első, a ki már 1267 óta a tiroli részt majdnem egyedül kormányozta, mindazt, a mi a haslachi vagy mühlbacher szorostól nyugatra feküdt, Albert pedig a görzi birtokokat kapta a haslachi szorostól keletre, tehát a Puster-völgyben fekvő tiroli uradalmakkal.

II. Meinhard törekvése kezdettől fogva odairányult, hogy hűbérurainak, a trienti püspököknek hatalmát meggyengítse és magától mindinkább függésbe hozza őket. Egno püspök szorult helyzete következtében ez igen meg volt könnyítve. Több éven át Ezelino volt a trienti vidék tulajdonképi ura, Sodeger de Tito csak helytartója. Csak 1253 tavaszán állott be fordulat. A trienti polgárok s a leghatalmasabb nemesek fellázadtak Ezelino uralma ellen, hiveit elűzték és Egno-t ismerték el püspökül és urokul. Azonban a püspök nem élvezhetett nyugalmat. Ezelino majd minden évben pusztító betöréseket intézett a trienti vidékre, nem ritkán nyugtalan püspöki hűbéresektől, különösen Castelbarco hatalmas uraitól támogatva. Egno-nak ismételten el kellett hagynia fővárosát és védettebb helyekre, például Bozenba vonulnia. Mikor a rettegett Ezelino végre 1259-ben ellenségeinek kezébe került, a Della Scala-k, a kik a Verona feletti uralomban követték, folytatták a harczot, igaz, hogy valamivel csekélyebb eredménnyel, a trienti püspök, ellen, a kit ugyanakkor a püspöki nemesség s a trienti polgárok, valamint egyes községek lázadó szelleme is szorongatott. 1265-ben a trientiek, miután a püspököt elűzték, Meinhard grófot hívták elő, a ki most 1268 végeig a püspökség területének legnagyobb részét hatalmába keríté. Várak és birtokok vásárlásával békés időben is akarta biztosítani befolyását.

Megszerezte Fondo várát a Nonsbergen, Pergine-t a Valsuganában. 25,000 font veronain megvette az elhalt Sodeger birtokait,¹ nevezetesen trienti házát, a mely kőből volt építve. Hogy Meinhard pártfogását megnyerje, Egno 1269-ben két évre legjelentékenyebb jövedelmeinek felét átengedte neki. Mindazonáltal Meinhard nyugodtan nézte, mikép űzik el 1270-ben Castelbarco urai, egyetértve több trienti polgárral, a püspököt ismét a városból; sőt felhasználta azt, hogy Trientet magától még inkább függésbe hozza. Ezentul a püspökkel közösen kormányzott. Egno 1273-ban bekövetkezett haláláig többnyire Bozenben élt. Még erőszakosabban viselkedett Meinhard Egno utóda, Henrik iránt, átok és interdictum ellenére.² Ismételve elfogta vagy elűzte területéről. 1284-ben a püspök kénytelen volt Meinhardnak évi járadék mellett négy évre a kormányt átengedni. Hétszer mondták ki rá az átkot a trienti püspökség ellen való túlkapásai miatt. Mind a mellett a lakosok lassanként hozzászórtak ahhoz, hogy Tirol grófot tekintsék uralkodójuknak, a kinek uralmát egyébiránt maguk is jobban szerették a püspök uralmánál.

II. Meinhard további törekvései odairányultak, hogy tiroli birtokait kikerekítse s hogy zárt teritóriummal alakítsa. Működésének e tekintetben is nagy sikere volt. Kivitte, hogy a megüresedett birodalmi vagy egyházi hűbéreket neki adták, vagy megszerezte pénzért a Tirolban birtokos grófok és urak

¹ Lorenz O.: *Deutsche Geschichte*, I, 276. jegyz.

² Alberti: *Annali del principato di Trento*, kiadta Gar 157. s kk. II., Egger: *Geschichte Tirols* I, 307. s kk. II. Jäger A.: *Geschichte der landständischen Verfassung* I. 150. s kk. II.

uradalmait. 1266-ban feleségével, Erzsébettel, IV. Konrád özvegyével, ennek fiától, Konradintól az özvegyi ellátására szolgáló más birtokokért Imst-et kapta a hozzátartozó vidékkel a Felső-Inn völgyében, azután Szt-Petersberg várát Silz mellett, a staufi birtokokat Passeier-ben és mindent, a mit hajdan II. Frigyes császár Ulriktól, az utolsó Ulten gróftól, a Fern-től (Nassereit mellett), a scharnitzi erdőtől és Kufsteintől délre, vétel útján szerzett.¹ Később a bajor Eschenloch grófoktól megvette Hartenberg várát, szintén a Felső-Inn völgyében, a hozzátartozó grófsági kerülettel. Továbbá megszerezte a Moosburg grófok s a Wanga urak tiroli birtokait, a Flavon grófok grófsági jogait a Nonsbergen és nagyszámú várat és birtokot az ország különböző részeiben, úgy hogy nemcsak a grófi jogokat, hanem igen sok helyen a földesúri jogokat is kezébe kerítette.²

A mit Tirol Albert kezdett, azt befejezte némileg II. Meinhard. A trienti és brixeni püspökök hatalma meg volt törve, „a hegységben levő ország“-nak két egyházi fejedelemségre való oszlása megszűnt, egységes hatalomnak, a „tiroli uradalom-nak“³ javára, a mely elég erős volt ahhoz, hogy a német birodalom általános viszonyaira is nyomatékos befolyást gyakoroljon.

¹ Jäger V.: *Gesch. Conrads II*, 107. l. összehasonlítva az *M. B. XXX a.* 335. l.

² Szerzeményeinek jegyzéke az okleveles bizonyítékkal Durignál 109—116. l.

³ Ebben az általános értelemben a „comitatus et dominium Tyroliense“ ismételten előfordul a Meinhard és Albert grófok 1271-iki osztály levelében („F. R. Austr. Dipl.“, I, 119. l.). Azonban a kifejezés még nem nyert általánosabb jelentőséget. Még a XIV. században Tirolt közönségesen „Tiroli grófságnak“, az Etsch mellett az Inn völgyében levő országnak“ nevezik.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Harcz a Babenbergekek örökségeért.

„Ausztiria és Stiria, voltakép egy ország a porban ül szomorúan és sóhajtozva, megfosztva fejedelmétől és örökösaitől“, ekkép panaszkodik a garsteni kolostor egykorú szerzetese krónikájában.¹ Valóban, II. Frigyessel, a ki 1246. június 15-én a magyarok ellen vívott győzelmes harczban halálát lelte, kihalt a hirneves osztrák uralkodó-család fiága.² Igaz, hogy az 1156-iki kiváltságlevél értelmében, melyet a császár még 1245-ben megerősített, az osztrák tartományoknak nemcsak az utolsó birtokos fiaira, hanem leányaira is kellett volna szállniok. Ámde Frigyesnek nem volt gyermeke és csak oldalrokonokat hagyott hátra: egy nővért Margitot, (VII.) Henrik római király özvegyét, egy unokahugot, Gertrudot, 1228-ban elhunyt fivérének, „mödlingi“ Henriknek leányát, s két unokaöcsét, nővérének, Konstancziának fiait, a ki Henrik

¹ *Cont. Garst.* 598. l. az 1246-ik évhez.

² A következő kort bővebben tárgyalja Lambacher F.: *Oesterreichisches Interregnum* (Bécs, 1773.), a mely műben azonban most már csak a függelékekben közölt oklevelek bírnak értékkel. Az újabb dolgozatok közül v. ö. Lorenz O.: *Die Erwerbung Oesterreichs durch Ottokar von Böhmen*, Bécs, 1851. (a „Zeitschrift f. d. österr. Gymn.“-ból). Ficker J.: *Ueber die Echtheit des kleineren österr. Freiheitsbriefes*. Bécs, 1857. (a „Sitzungsber. d. kaiserl. Akad.“ 23. kötetéből.) Lorenz O.: *Deutsche Geschichte m. XIII. und XIV. Jahrhundert* II. köt. Bécs, 1863.

meissenai örgrófnak volt a felesége és már 1243-ban meghalt. Míkép az egyházi hűbérek, melyeket a Babenbergerek bírtak, a püspökségekre,¹ úgy az osztrák és stájer herczegségek, mint megüresedett birodalmi hűbérek a császárra szállottak.²

Azonban II. Frigyes akkoriban élet-halál harczot vívott a pápával. Az egyházi átkot, a melylyel IX. Gergely 1239-ben a császárt sujtotta, IV. Incze a lyoni zsinaton 1245. július 17-én megújította, kimondotta II. Frigyes letételét s a német fejedelmeket felszólította, hogy új királyt válasszanak. Valóban a német ellenpárt, a mely főleg egyházi fejedelmekből alakult, a pápa kívánságára 1246. május hó 22-én Henrik thüringiai tartományi grófot, s mikor ez 1247. febr. 17-én meghalt, október 3-án Vilmos hollandiai grófot emelte a német trónra. A pápa ennél fogva mindent elkövetett, hogy az osztrák tartományokat elvonja a császártól, s hogy megakadályozza a Staufok hatalmának ily jelentékeny gyarapodását. Kezet fogott minden nagyra vágóval, ha czéljának elérésében segítségére lehetett.

Az első, ki az osztrák tartományokat elfoglalni szándékozott, volt IV. Béla, Magyarország királya, noha elég dolga lett volna saját országában. Az ügyek állásának helyes fölismerésére mutat, hogy november havában mindenekelőtt a pápához fordult, a ki ajánlatát örömmel fogadta. „Vidáman — írja 1247. január hó 30-án a királynak — fogadta a követeket, a kik kívánságait átadták. Kész, úgymond, a mennyire Isten segítségével lehet, mindenben elősegíteni kívánsága telje-

¹ Lambacher, *Függelék* 16—20. l.

² Kinek a nevében intézkedett Kuenring Alberó 1246. aug. 24-én mint „capitaneus Austrie“ („F. R. Austr. Dipl.“ VIII, 311. l.), nem tudjuk. V. ö. Friess: *Herren v. Kuenring* 82. s k. l.

sülését”.¹ Ugyanakkor Raspe Henrik ellenkirálynak meghagyta, hogy szóval és tettel támogassa a magyar királyt, a ki a birodalom s a cseh király meg fia jogainak fentartásával Ausztriát meg akarja szállni.²

De mivel a magyar király egyelőre mégis csak megfigyelő állást foglalt el, a pápa elhatározta, hogy a két Babenberg-nőt, Margitot és Gertrudot fogja eszközül használni. Ha ezek nem is támaszthattak jogos igényeket a megüresedett herczegségekre, mégis mint utolsó tagjai a dinasztíának, a mely majdnem három századon át uralkodott Ausztrián s az országot nagygyá és virágzóvá tette, sokak részéről rokonszenvvvel találkoztak, azután meg mint a terjedelmes babenbergi alodialis birtokok örökösei, biztos támaszszaal birtak ott, a minek bármely idegen hijjával volt. Gertrudot nyilván II. Frigyes utolsó éveiben az osztrák tartományok örököseül szemelték ki. Azért igyekezett Venczel cseh király olyan nagy fáradsággal és kitartással a herczegnő kezét fiának Vladiszlávnak megszerezni. Azért akarta a császár maga is nőül venni. Azért pártolta a pápa, kinek ez a házasság nagyon kellemetlen lett volna, a cseh király tervét.³ Azért vitte ki ez hamarosan Frigyes herczeg halála után fiának Gertruddal

¹ Theiner: *Vet. Mon. Hung.* I, 203. l. Béla király meghatalmazó levele Jakab, a magyarországi minoriták mestere számára 1246. november 15-éről, a *Mon. Hung. Dipl.* XII, 226. l.

² *Cod. Moraviae*, III, 66. Theiner i. h. I, 202. l. Ennek a levélnek Bzovius-nál közölt téves kivonatán alapszik Lorenz O. állítása (*Erwerbung Oesterreichs* 5. l.) a pápának a magyar s cseh királyokhoz intézett felszólításáról.

³ 1244. december 8-án megadja a fölmentést Vladiszláv-val való házasságához, mindkettőjük negyedfokú rokonsága miatt „cum speretur, gravibus hoc posse obviare periculis.” *Cod. Moraviae*, III, 43. l.

való házasságát,¹ a nélkül persze, hogy gyümölcsét arathatta volna, mert Vladiszláv már 1247. január 3-án kora halállal kimult. Gertrud igényeit egyébiránt nagynénje, Margit kétségbe vonta, a ki eddigelé kolostori magányban Würzburgban élt, de még 1246-ban megjelent Ausztriában, hogy a maga részéről is érvényesítse örökösödő-jogait.² Azonban sem Margitot, sem Gertrudot nem ismerte el a Stauf-párt, mely az osztrák tartományokban döntő volt és végre vezért is kapott, a mennyiben a császár 1247 tavaszán Eberstein Ottó grófot odaküldötte, hogy mint „kapitány és helytartó” kormányozzon.³

Ekkor mindkét Babenberg-nő úgylátszik a csá-

¹ Lorenz O.: *Deutsche Geschichte*, I, 58. és Dudik: *Geschichte Mährens*, V, 352. l. 3. jegyz. szerint Vladiszláv Gertruddal már május hóban, tehát még Frigyes herceg életében kelt egybe, mert az *Ann. Mellic.* 508. l. az 1246. évhez az áll, hogy „post octo menses” meghalt. Azonban valamennyi osztrák évkönyv: a *Cont. Garst.*, *Cont. Sancruc.* II., *Cont. Praedic. Vindob.*, úgyszintén maguk az *Ann. Mellic.*, továbbá az ez időtájt nagyon pontos *Ann. S. Rudb. Salisb.* s a *Canon. Prag. Cont. Cosmae* a házasságot a Frigyes halála után való időre tesszik, úgy hogy a melki évkönyveknek a nyolcz hónapi időközre vonatkozó adatában nyilván pontatlanság van.

² *Cont. Garst.* 598. l. az 1246. évhez. Margit mint „Romanorum regina” 1246. október 13-án Bécsben oklevelet ad ki. Winkelmann: *Acta imp.* 398. l.

³ 1247. május 24. Eberstein Ottó gróf, „cui Fredericus secundus Rom. imperator suas vices commisit in toto ducatu Austriae, Stiriae et Carnioliae” oklevelet állit ki Venzonai Glizajo részére. L. Bianchi: *Docum.*, az „Archiv f. österr. Gesch.” XXI, 379. extr. További okiratokat tőle, mint „sacri Romani imperii per Austriam et Styriam capitaneus et procurator”-tól 1247. okt. 23-áról, 1248. január 20-áról és márczius 22-éről lsd. az *Urkb. d. L. ob d. Enns*. III, 141. és Lambacher: *Függelék*, 14. 15. l. V. ö. *Cont. Garst.* i. h. az 1247. évhez. *Cont. Sancruc.* II, *Cod.* IV. (*Claustroneob.*)

szár halálos ellenségéhez, IV. Incze pápához fordult, jogaik támogatása végett az 1156-iki és 1245-iki kiváltságlevélre hivatkozván. Igaz, hogy ezek csak a herczeg leányainak biztosították a trónörökösödést, nem voltak tehát alkalmazhatók sem II. Frigyes nővérére, sem unokahugára. De legalább ürügyül voltak felhasználhatók. És már annyira fokozta a pápa pretenzióit, hogy tisztán politikai kérdések eldöntését is a maga számára követelte, s a mi híjja volt a trónkövetelők jogának, azt pótolta „apostoli hatalmának bőségével“.

1247. szeptember 3-án a pápa felszólította a passai püspököt: kényszerítse a német lovagrend lovagjait, hogy adják ki Margitnak és Gertrudnak a náluk őrzött kiváltságleveleket, a melyek szerint Ausztriában örökjogon nekik kell következniök a herczegségben.¹ Különben a pápa még kétségeskedik, vajjon kettőjük közül melyiket pártolja. Eleinte, úgy látszik, Margit felé hajlott, a kinek 1247. április 13-án azt tanácsolta, hogy lépjen házasságra a pápai érzelmű Henneberg Berthold gróffal.² De mégis ellene szólt az, hogy fia, a ki, ha Ausztriát megkapja, valószínűleg követni fogja, a kiátkozott császár unokája volt s a Staufok „viperafajzatá“-hoz tartozott. IV. Incze tehát csakhamar Gertrudot igyekezett Ausztria birtokához segíteni. Ez a pápával azt a hamis hírt közlé, hogy nagybátyja, Frigyes herczeg, a kinek az 1156-iki kiváltságlevél szerint jogában állott, hogy utódot

642. l. az 1247. évhez. *Cont. Praedic. Vindob.* 727. l. az 1246. évhez és IV. Incze pápa levelét 1247. október 26-áról, Erbenél: *Reg. Boh.* I, 552 l.

¹ *Cod. Moraviae* III, 77. l.

² Erben: *Reg. Boh.* I, 545. l.

ajánljon, Ausztriát végrendeletileg neki hagyta. A pápa erre 1248. január 28-án ezt az intézkedést „apostoli hatalmánál fogva“ megerősítette és esetleges hiányait hatalmának bőségéből kiegészítette.¹ Magyarország és Csehország királyának, a salzburgi érsekség adminisztrátorának, a seckau-i és olmützi püspöknek pedig megparancsolta, hogy védjék meg „Gertrud osztrák hercegnőt“ ellenségei ellen. Hardeck Konrád grófnak, a ki Gertrudhoz csatlakozott, szintén küldött biztató levelet. Ugyanakkor nem feledkezett meg a pápa arról, hogy németországi követét utasítsa: hasson oda, hogy Gertrud Vilmos római királylyal vagy az egyház iránt engedelmes más férfival keljen egybe. A hercegnő végre Ottó bajor herceg közvetítésével² házasságra lépett a herceg unokaöccsével, Hermann badeni örgróffal, a kinek aztán Ausztriát ajándékozta, mint e tartomány állítólagos törvényes örököse. A pápa ezt 1248. szeptember 14-én megerősítette s azután 1249. február 13-án meghagyta Vilmos királynak, hogy az örgróft iktassa be Ausztria birtokába, miután itt fiú nem léteben „nők“ is örökösödhetnek. Gertrud nagynénje, Margit, úgy látszik Gertrud kedvéért a maga igényeit nem érvényesítette.³

¹ Ezt s a pápa következő leveleit felsorolja Böhmer: *Reg. 1246—1313.*, 316. s kk. II.

² *Ann. Mellic.* az 1248. évhez: „Hermannus . . . opitulante sibi Ottone duce Bavarie Gerdrudem . . . duxit in uxorem“. *Cont. Garst. Cont. Sancruc.* II, az 1248-ik évhez.

³ Legalább Margit 1248. márcz. 27-én és 1249. szept. 6-án, mikor Haimburgban állit ki oklevelet, nem nevezi magát többé osztrák hercegnőnek, hanem csak így: „Romanorum quondam regina“ és „filia Leopoldi et soror Friderici Austrie ducum“ (Lambacher: *Függelék* 20. 21. l.), s az ő meg badeni Hermann környezetében egy időben ugyanazokat a nemeseket találjuk.

Mindazonáltal Hermann Ausztriában kevés rokonszenvre és még kevesebb párthívőre talált. Még szerzetes krónikások is bitorlónak nevezik.¹ Ha erélyes kormány lett volna az országban, úgy a pápai pártot csakhamar elnyomják.

Ez az eset azonban nem forgott fenn. 1248 nyarán² az osztrák nemesek követsége, a kik nem akartak lemondani országaik önállóságáról, Eberstein Ottó kormányzóval élükön Olaszországba mentek, hogy megkérjék a császárt, adna megint külön herceget nekik az ifju Frigyes, Henrik király s Babenberg Margit fiának személyében. Azonban a követek egy részét Fülöp salzburgi érsek elfogta. A többiek legalább nem juthattak el a császárhoz, aki akkor Parmaelőtt táborozott. Ez most azt a végzetes hibát követte el, hogy a herczeg helyett ismét két kormányzót nevezett ki és pedig a bajor Ottót Ausztria, és Meinhard görzi grófot Stiria részére.³

¹ *Cont. Garst.* 598. l. az 1250. évhez: „qui nomen ducis Austrie sibi usurpaverat“. *Hermanni Altah. Ann. M. G. SS.* XVII, 393. l.: „ducatus Austrie et Styrie usurpavit“. V. ö. u. o. 395. l. az 1250. évhez. *Ann. Mellic.* az 1248. évhez: „paucis optimatibus in Austria faventibus eidem“. *Cont. Sancruc.* II, *Cod.* IV, 642. l. az 1248. évhez.

² Még 1248. július 5-én Eberstein Ottó Hardeck Liutold gróf oklevelében tanuként szerepel, s kivüle számtalan nemes, pap, bécsi polgár stb., az elsők között Hardeck Konrád gróf, két Kuenring és két Meissau. Fischer: *Klosterneuburg* II, 205. l. A garsteni apát, a ki már június havában megjelenik a császárnál (Böhmer-Ficker 3706. sz.) a *Cont. Garst.* (az 1248. évhez) előadása szerint aligha tartozott az osztrák követséghez.

³ *Cont. Garst.* 598. l. *Cont. Sancruc.* II, *Cod.* IV, 642. l. *Ann. S. Rudb. Salisb.* 790. l. mindannyi az 1248. évhez. Böhmer-Ficker 3706—3708. V. ö. 3773. 3792. Később, 1250. január 20-án görzi Meinhard Gréczben mint „Austrie et Styrie capitaneus“ nyilvánosan törvényt ül, és pedig Ulrik seckau püspök és több nemes: Wildon, Landeser, Stubenberg és Liech-

Miután a 'bajor herczeg semmitsem tett unokaöccse, badeni Hermann ellen, ez pedig, a ki Neuburgot választá székhelyül, szintén nem juthatott befolyásra, Ausztriában teljes fejetlenség uralkodott. Az ország a nagyok viszálya és erőszakoskodása következtében szorultságban volt, különösen az egyházi javak szenvedtek sokat, mert a nemesek a legerőszakosabb módon elfoglalták.¹ Mikép Ausztriában a nemesek, úgy garázdálkodtak a délibb vidékeken a hatalmasabb fejedelmek is. Meinhard görzi gróf, kinek a császár megparancsolta, hogy a salzburgi és aquilėjai egyházak birtokait Stiriában és Karintiában vonja be,² és fivére Albert megszállották a terjedelmes salzburgi birtokokat Windisch-Matreiban,³ melyeket az érsekség 1207-ben Lechsgemünd gróftól szerzett. Még Bernhard karantán herczeg is, Fülöp választott salzburgi érsek atyja, aki különben nem volt a Staufok határozott párthive, Krajnában elfoglalta azokat a

tenstein (Ulrik) jelenlétében. Krones: *Die Herrschaft K. Ottokars II. von Böhmen in Steiermark* 73. l.

¹ *Cont. Garst. Sancruc.* II, *Ann. S. Rudb. Salisb.* i. h. „Neuenburch“-ot (Kloster- vagy Korneuburg?) a *Cont. Sancruc.* klosterneuburgi kézirata említi Hermann székhelyéül. Nejeének, Gertrudnak 1249. május 23-án kelt oklevelét Fischer-nél i. h. II, 207. l. a „Chalenberg“-en állították ki. Azért a pápának 1248. január 28-án kelt levelében (Böhmer: *Reg. 1246—1313.* P. 50. sz.) „Obalenberch“ helyett, a mely Gertrud tartózkodása helyéül említetik, bizonyára „Chalenberg“ olvasandó. A nemesek Salzburg ellen való erőszakoskodásaira nézve v. ö. Lorenz O.: *Ottokar von Böhmen und das Erzbistum Salzburg* (a „Sitzungsber. der kaiserl. Akad.“ 33. kötetéből) 22. s kk. II. Friess: *Herrn von Kuenring*, 84. s kk. II.

² Böhmer-Ficker: 3792. sz.

³ Lorenz O.: *Ottokar II. und das Erzbistum Salzburg*, 16—19. l., a hol azonban Meinhard fivére helyett nem szabad apósát, Albert tiroli grófot tenni.

birtokokat, a melyek a Babenbergekek kihalása következtében mint megüresedett hűbérek a freisingi püspökségre szállottak.¹

Nem közönséges rablásokról volt szó, hanem ezeknek a harczoknak mélyebb politikai hátterük volt. Már Eberstein Ottó és osztrák meg stájer párt-hivei a staufi érzelmű fejedelmekkel, a bajor és szász herczeggel s a meisseneni örgróffal összeköttetésben állottak.² Venczel cseh király ellen, a ki a pápának határozott párthive volt, de érzéki hajlamait követve, mindinkább tétlenségbe merült, 1248 tavaszán fellázkodtak a bárók és csakhamar szövetségre lépett velük tulajdon fia, a nagyravágyó Přemysl Otakár morva örgróf, a Stauf Kunigunda fia, a ki a koronára áhitozott. 1248. július 31-én a cseh nemesek hűséget esküdtek neki. Még a prágai püspök is a papság egy részével pártjára állt. Noha Venczelt német csapatok támogatták, a melyek Brüx-nél a cseheken győzelmet vívtak ki, mégis ősszel kényszerítve volt, hogy fiát elismerje uralkodótársul. A staufi pártnak nevezetes sikere volt ez, mert Otakár IV. Konrád királlyal s a bajor herczeggel nyomban szövetségre lépett. Ámde atyjának esze ágában sem volt, hogy megtartsa a békét. A pápa is megbízást adott, hogy mentsék fel a királyt az eskü alól, a melyet fiának a hatalomról való részleges lemondásakor tett, Otakár és párthivei ellen pedig alkalmazzák az egyházi átkot s az interdiktumot. Támogatva a cseh papságtól, melyet a pápa a lázadók pártolása miatt a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegetett, valamint magyar segédcsatároktól és pápai érzelmű

¹ *F. R. Austr. Dipl.* XXI, 154. 157. (az utóbbi tévesen 1252. január 21-éhez, 1249. helyett) 160. 163.

² *Cod. Moraviae.* III, 78. I.

osztrákoktól, Venczel Leitmeritzben, a hova visszavonult, jelentékeny sereget gyűjtött, a mely aug. 5-én, mint mondják néhány polgár árulása következtében, Prága városát hatalmába keríté. Az Iglau-ból előhívott német bányászok segítségével nemsokára a fiától a prágai várban hátrahagyott őrséget nagy szorultságba hozta. Aug. 16-án Otakár megadta magát atyja kegyelmére, a ki eleinte megint átengedte neki Morvaország birtokát, szeptember végén azonban elfogatta s egy ideig valamelyik várban fogva tartotta.¹

Mialatt a pápai párt Csehországban teljes diadalt aratott, az osztrák tartományokban szintén kedvezőben alakultak a viszonyok reá nézve. 1249-ben bádeni Hermann, a kinek támogatása végett külön pápai követet küldtek Ausztriába,² Németujhelyt, Bécset és más városokat hatalmába keríté. Ősszel megtámadták a Kuenring urakat és városukat, Eggenburgot.³ Ez év tavaszán Fülöp, a kit 1247-ben salzburgi érsekké választottak, a Pfannberg grófokkal, a költő Liechten-

¹ A forrásokat, melyek a lázadásra vonatkoznak, lsd. Böhmernél: *Reg. 1246—1313.* 426. s k. I., a kire az Otakárra vonatkozó forrásokat illetőleg általában utalok. V. ö. még Lorenz O.: *Deutsche Gesch.* I, 80. s kk. II. és Dudik, V, 362. s kk. II. elbeszéléseit. Azonban sok dolog, főleg chronologiai tekintetben nem elég világos. Otakár elfogásának ennek oklevelei szerint szeptember 22. és november 17-ike között kellett történnie. Miután az oklevelek és évkönyvek adatait nem lehet összeegyeztetni, ezeket Lorenz-czel és Dudik-kal nem is vetném el egészen.

² Lambacher: *Függelék* 26. l.

³ *Cont. Sancruc.* II, *Cod.* IV, 642. l. Hermann 1242. szept. 16-án „Newenstat“-ban, szeptember 21-én „in civitate Wiennensi“ állit ki oklevelet. „Urkb. d. L. ob d. Enns“, III, 159. l. Lambacher: *Függelék* 25. l. Az utóbbi oklevélben, tehát Hermann pártján szerepelnek: Valkenberg Rapoto, Stuchs Dietrich, Habsbach Ulrik, Preussel Henrik és mások.

stein Ulrikkal és más stájer nemesekkel ¹ zsoldszerződést kötött, hogy Meinhard görzi gróffal szembeszállhasson. Még 1250-ben győzelmesen benyomult Stájerországba s több nemes birtokait tüzzel-vassal pusztította. ²

Ekkor a pápai párt Ausztriában elvesztette a fejét, a mennyiben badeni Hermannt 1250. október 4-én elragadta a halál. Feleségét, Gertrudot, a ki Frigyes nevű fiút és Ágnes nevű leányt szült, még 1251. febr. 6-án Bécsben találjuk, ³ s a pápa még most is gondoskodott róla, azt tanácsolván neki, hogy Vilmos római király fivéréhez menjen feleségül. De Ausztria sorsára közvetlen befolyást többé nem gyakorolhatott.

1250. decz. 13-án II. Frigyes császár is meghalt, a következő év kezdetén pedig unokája, Margit fia: Frigyes, a kire az osztrák és stájer herczegségeket végrendeletileg hagyta volt. Miután 1251. október havában IV. Konrád elhagyta Németországot és Olaszországba ment, az osztrák és stájer urak egészen magukra voltak utalva, és országaik helyzeténél fogva nem maradt más hátra számukra, minthogy magukat valamely szomszéd fejedelemnek, Magyarország vagy Csehország királyának vagy a bajor herczegnek vessék alá.

IV. Béla már 1250. július havában, felingерelve badeni Hermann némely párthivének rabló betöré-

¹ Lorenz O.: *Ottokar II. von Böhmen und das Erzbistum Salzburg*. 15. s k. l.

² *Ann. S. Rudb. Salisb.* az 1250. évhez. Ottokár *Rimes krónikája*, 21. fejezet, Pez-nél (SS. R. Austr. III, 31. l.) Fülöpnek ennsvölgyi hódításairól mindenféle részleteket közöl. Ez azonban erre a korra nézve sokkal megbízhatatlanabb, hogysem reá támaszkodhatnám. V. ö. értekezésemet róla a „Mitteil. des Instituts“ IV, 40—74.

³ F. R. Austr.“ Dipl. XXI, 10. l. tanukkal.

sétől, magyarokból és kunokból álló nagy sereggel bosszút lihegve a hegyek mentén betört az osztrák tartományokba, több várat elfoglalt és borzasztó kegyetlenségeket követett el. Számtalan helységet és templomot, többi között jul. 25-én a kismária-czelli kolostort is felgyújtották, a férfiakat kegyetlenül megölték, az asszonyokat megbecstelenítették és iszonyúan megcsonkították. Egyetlenegy templomban állítólag 4000 ember lelte halálát, a kik odamenekültek volt. A cseh király közbenjárására azután, mint mondják, Béla király végre visszavonult.¹ Másfelől Lajos, a bajor herczeg fia, Hermann örgróf halála után megtámadta Felső-Ausztriát, néhány várat elfoglalt és több miniszterialist uralmának elismerésére birt.² De ép az ellenséges indulat, a melyet ezek az események Ausztriában a magyarok s a bajorok ellen keltettek, könnyítették meg Otakár morva örgrófnak az ország megszerzését.

Már hosszabb idő óta előkelő osztrák nemések, kiki pártállása szerint, részben Venczel királylyal, részben fiával összeköttetésben állottak. 1249 elején Otakár

¹ *Ann. Mellic., Cont. Sancruc. II, Cod. IV, Cont. Claustro-neob., Ann. S. Rudb. Salisb., Auctar. Mariazell.* (M. G. SS. IX, 647. l.) az 1250. évhez. V. ö. még IV. Béla király 1255. nov. 20-án kelt oklevelét Fejér-nél IV. 2, 314. s k. l., a mely szerint ez alkalommal „cum totius regni nostri nobilibus expeditione facta“ több várat, a többi közt „castrum Kryslach“-ot (bizonyára Krieglach a Mürz völgyében) elfoglalta. (Pauler szerint Kirschschlag. — *A ford.*) Habsbach pohárnok s a Preusselek, a kiket a *Cont. Sancruc.* klosterneuburgi kézírata említ bujtogatókul, az előbbi oklevelek szerint valóban Hermann és felesége pártján állottak. Lsd. Lampel: *Die Landesgrenze von 1254* az „Arch. f. österr. Gesch.“ 71, 318. l.

² *Cont. Garst. Ann. S. Rudb. Salisb.* az 1251. évhez. *Herm. Altah. Ann.* (M. G. SS. XVII, 393. l.) szerint Linz és Enns városát is elfoglalta.

örgróf Liechtenstein Henriknek Morvaországban Nikolsburg falut adja.¹ Viszont 1249 nyarán Ottó, Hardeck Konrád gróf fia és osztrák miniszteriálisok segítségével mennek Venczel királynak, és szerencsés rohammal fiának városát, Znaimot elfoglalják.² Cseh részről bizonyára nem fukarkodtak most, hogy a hatalmas osztrák nemeseket mindkét pártból megnyerjék. A püspökök is dolgoztak Otakár érdekében. Mert valamint Venczel éveken át főtámasza volt a pápai pártnak, úgy fia is, a ki 1249. november hava óta megint mint morva örgróf tűnik fel, fentartás nélkül ehhez a párthoz csatlakozott. Otakár sokkal józanabb természetű volt, hogy fel nem ismerte volna, mikép a Stauf-ház csillaga lemenőben van, s hogy Ausztriát, a melynek megszerzését czélul tűzte ki magának, csak a pápa segítségével kerítheti hatalmába és tarthatja meg. A püspökökre nézve is életkérdés volt, hogy a kormány gyeplőjét az osztrák tartományokban mihamarább oly ember vegye a kezébe, a ki elég hatalmas volt arra, hogy a nemesektől az elfoglalt egyházi birtokokat ismét visszavegye, de nem volt elég egyházellenes érzelmű, hogy azokat megtartsa. Karantán Fülöp, Salzburg választott érseke azonkívül Otakárral közeli rokonságban állott, mert anyja Venczel cseh király nővére volt.

Miután az osztrák nemesek részéről az örgróft megihívták,³ ez még Csehországban időzésekor fölvette

¹ *Cod. Mor.* III, 103. l. V. ö. 114. l. Az osztrákok, a kik ez alkalommal tanukul szerepelnek, kétségtelenül jelentéktelen emberek. Nevezetesen a Kuenringeknek Otakárral való összeköttetésére nézve, a melyről Palaczky IIa, 137. és mások írnak, semmiféle bizonyítékot nem találók.

² *Cont. Sancruc.* II, *Cod.* IV, 642. l.

³ Nemcsak *Herm. Altah.* 393. l. jelenti: „Premizel, qui et Otakker . . . consilio patris et vocatione magnatum

az osztrák hercegi czimet és 1251. november első felében seregével Netolitz-on át (Budweis-től északnyugatra), Felső-Ausztriába s az Enns-en át keletre nyomult. Sehol legcsekélyebb ellenállásra sem talált. Már december 6-án Klosterneuburg-ban, 12-én Bécsben volt.

A salzburgi érseket, a passauai és freisingi püspököket, Hardeck Ottó és Konrád grófokat, Kuenring Alberót, az osztrák lovászmestert, a Schaunberg, Starhemberg, Meissau és Hintberg urakat más nemesekkel együtt környezetében találjuk. Számos kiváltságlevél, a melyeket egyházak és kolostorok számára kiállított, tanúsítja háláját a párt iránt, a mely megválasztását különösen elősegíté.¹

(et) civitatum Austrie et Stirie utrumque ducatum sibi attraxit“, de maga Otakár is hivatkozik ily meghívásra 1253. április 29-én kelt oklevelében Böhmer-nél, *Reg. Otakars*, 47. sz.: „per nobiles ducatus eorundem, comites et barones . . . invitati“. Ellenben már Rauch: *Oesterr. Geschichte* III, 84. l., kiváltkép pedig Lorenz O.: *Erwerbung Oesterreichs* 13. s kk. ll. joggal nyilatkozott a későbbi „Rimes krónika“ elbeszélése ellen (14—18. fejj.), mintha az osztrák urak Triebensee-ben tartott gyűlésükön elhatározták volna, hogy a meissen-i örgróf egyik fiát fogják meghívni, de hogy követeket útközben Venczel király fia pártjára vontak.

¹ Otakár okleveleit, valamint a többi forrásokat felsorolja Böhmer: *Reg.*, 427. s k. l. Azonban a Netolitz-ból kelt oklevél bizonyára nov. 16. előtti időből való, mikor már Ausztriában lehetett. Ha a *Cont. Cosmae* M. G. SS. IX, 173. l. ez áll „XI. kal. dec. Austria subdidit se regi Bohemorum Wenceslao, ad cuius possessionem habendam missus est filius regis Prziemysl“, közel esik a gondolat, hogy az osztrák urak valami hódolására gondoljunk. Neuburgban az általános tartománygyűlést azonban bizonyára november 20-án még nem tartották meg, a mint Dudik V, 385. l. véli, miután csak december 6-ika óta vannak innen datált oklevelek.

Azonban Otakár uralma Ausztriában az egyház részéről való támogatása ellenére még nem látszott elég szilárdnak. Igen sokan voltak ott, a kik hajlandók valának, hogy a Babenberg-ház nőtagjainak örökjogokat tulajdonítsanak. A birodalomhoz hű álláspontnak is akadtak képviselői. A németujhelyi polgárok 1251 végén Otakárt nem ismerték el herczegül, hanem csak urokul, és nyilatkozatot kellett kiállítania részökre, hogy Ausztriában és Stiriában a „kormány“ átvételével nem akarta a birodalom s az örökösök jogait csorbitani.¹ Hogy az osztrákok dinasztikus érzelmeit kielégítse és bizonyára, hogy a gazdag babenbergi örökbirtokok egy részét megnyerje, Otakár, Berthold passauai püspök sürgetésére 1252. február 11-én nőül vette Margitot, az özvegy királynét, noha talán még egyszer oly öreg volt, mint ő.² A Haimburgban tartott esküvő

¹ „Sitzungsber. d. kais. Akad.“ XI, 109. l. Ellenben a Babenberg-nők örökjoga ama kor történetíróinál úgyszólván semmiféle elismerésre nem talált. Csak Zwettl-ben hangoztatják ezt. Az *Ann. Zwettl.* 677. l. az 1266. évhez, a melyek Margitot mint „verus heres terre“ tüntetik fel, sokkal későbbi eredetűek. De a *Cont. Zwettl* III, 656. l. az 1268. évhez Frigvest, Gertrud és badeni Hermann fiát szintén „heres Austrie“-nak nevezi. De ha a *Cont. Lambac.*, 559. l. az 1251. évhez azt mondta, hogy: „per hoc (Otakár egybekelése Margittal) ipse princeps Austrie et Stirie nominatur“, úgy inkább a tényleges, mint a jogi momentumot emeli ki.

² Otakár körülbelül 1230-ban született. A közönséges állítás, hogy Margit negyvenhat éves volt, mint látom, csak Hantthaler hamisítványán alapszik. Azonban Henrikkel való egybekelésekor kétségtelenül már felnőtt és ennélfogva most bizonyára 40-en felül volt. Az *Ann. Reinhardsbrenn.* (kiadta Wegele) 194. l. szerint Margit koronázása alkalmával (1227. márcz. 28.) huszonnyolcz éves és négy hónapos volt, e szerint 1199-ben született. (Juritsch 641. l.)

alkalmával neje átadta neki az 1156-iki és 1245-iki kiváltságleveleket, a melyekre Ausztriához való jogait alapította és átadta velük — mindenestre jogtalanul — mind a két herczegséget.¹

Az osztrák nemeseket és városokat Otakár ajándékaival és ígéreteivel csakhamar annyira megnyerte, hogy mint egy akkori krónikás megjegyzi, „nem volt egy zug, a mely uralmát visszaautasította volna“.² A németujhelyi polgárok meghódolásával Stájerország kulcsát is hatalmába keríté. Ennek az országnak elfoglalása nem ütközhetett nagy nehézségekbe.³

Ekkor útjába állt a magyar király. IV. Béla azt hitte, hogy a babenbergi örökség egy részéhez ép annyi joga van, mint a cseh király fiának. A pápa, a ki eddigelé Ausztriában minden bitorlást törvényesített, már 1247 kezdetén „vidám arczczal“ fogadta a király kívánságát, hogy megelőzze a császárt ennek az országnak az elfoglalásával. Béla 1250-ben bizonyára nemcsak bosszúból intézett pusztító betörést az osztrák tartományokba, hanem főleg abban a reményben, hogy azokat részben hatalmába kerítheti. Úgylátszik, hogy Pettau határvárost, mely a salzburgi érsekségé volt, más stájer helységekkel és várakkal már akkor megszállotta.⁴ Mikor tehát Otakár Ausztriát birtokába vette, Béla úgy vélekedik, hogy ezt tovább nem nézheti nyugodtan,

¹ *Cont. Garst.* 600. az 1253. évhez. *Rimes krónika*, 22. fejj. 33. l.

² *Cont. Garst.* 559. az 1252. évhez.

³ 1252-ben Gréczben volt I. Kronos: *Verfassung* 516. l.

⁴ Az erre, valamint a következő eseményekre vonatkozó bizonyítékokat, a melyekre vonatkozólag az eddigi leírásoktól több tekintetben eltérek, lsd. *Die steierische Reimchronik und das öst. Interregnum.* „Mitt. d. Inst.“ IV, 147. s. kk. II.

ha nem **akart** végkép lemondani terveiről. 1252 nyarán magyarokból és **kunokból** álló nagy sereggel maga támadta meg Ausztriát. Junius dereka körül Bécs előtt táborozott.¹ Szokott vadsággal a tartományt föl-felé Tuln-ig rabolva, öldökölve és gyújtogatva pusztították. A mödlingi templomban Bécs közelében állítólag 1500 ember lelte halálát. Számtalan férfit, nőt és gyermeket fogságba hurczoltak. Ugyanakkor egy kun csapat Morvaországot hasonló módon pusztította. Ezek a barbárok oly rémületet keltettek, hogy Prágát tornyokkal kezdték megerősíteni. Már mikor Ausztriát megtámadta, birta rá Béla Gertrudot, az utolsó Babenberg unokahugát, hogy rokonához, Románhoz,² Dániel halicsi herczeg fiához menjen nőül. Miután a pápa Gertrudot forma szerint már elismerte Ausztria herczegnőjéül, legalább annyi joga volt Frigyes herczeg örökségéhez, mint nagynénjének Margitnak. A király, mint írják, Románnak és feleségének esküvel fogadta, hogy Ausztriát átengedi nekik, ha hatalmába keríti. Utóbb mégis megvonta tőlük támogatását, sőt azt kívánta, hogy cserébe némely magyarországi városokért mondjanak le azokról az osztrák helységekről, a melyek még Gertrud birtokában valának. Más részről Otakár Románnak állítólag azt az ajánlatot tette,

¹ 1252. junius 15. és 20-án kelt oklevelei a *Mon. Hung. Dipl.* XII, 342. l. és Fejérmél IV. 2, 168. l. „in castris iuxta Wiennam“ vannak kiállítva. Ellenben a Lorenz O.-tól id. oklevél Fejérmél IV. 2, 391. a II. Frigyes herczeg ellen viselt harcokra vonatkozik. Az erre a háborúra vonatkozó többi forrásokat lsd. a „Mitt. d. Inst.“ IV, 51. l. 2. jegyz. s a következő eseményekre nézve ugyanott 51. s kk. II

² Már 1252. jun. 17. a pápa „uxor nobilis viri Danielis (!) Pruteni“-nek nevezi. Fischer: *Klosterneuburg* II, 217. l.

hogy osztozzanak Ausztria birtokán. Román azonban mindezeket az ajánlatokat visszautasította. De mivel feleségét már a legközelebbi években ismét elhagyta, Gertrud elesett minden támasztól, és csak a morva Otakár s a magyar király maradtak még a harcztéren.

Béla célját, az osztrák tartományok meghódítását, ezzel a betöréssel nem érte el. Sőt, miután megkezdte a visszavonulást, Otakár maga benyomult Stájerországba, miután 1252. augusztus végén pénzzel és más kedvezményekkel Steier várát és városát, s vele a Felső-Enns völgyének kulcsát hatalmába kerítette. A nélkül, hogy akadályra talált volna, Gréczbe ment, azonban a stájer nemesek, ha ellenségesen nem is léptek fel vele szemben, úgy látszik mégis, tartózkodó állást foglaltak el.

Ez időtájt a pápai párt még más fontos sikert is vivott ki. 1252. október havában Meinhard görzi grófot és apósát, Albert tiroli grófot, Fülöp salzburgi választott érsek Greifenburg ostroma alkalmával Karintiában megtámadta és megverte, Albertet számos nemessel elfogta és Friesachba vitte. Csak 4900 márka ezüst ellenében, a melyekért a salzburgi érsekségnek különböző várakat és jövedelmeket kellett zálogul átadni, továbbá a Windisch-Matrei mellett fekvő Virgen vár átengedése és a gróf amaz ígérete ellenében, hogy az érseknek négy éven át kívánságára segítséget nyújt, kapta vissza szabadságát Albert gróf karácsony táján. Unokáit, görzi Meinhard fiait a békefeltételek hű teljesítéséért átkellett adnia az érseknek tuszokul.¹ A

¹ *Ann. S. Rudb. Salisb.* 792. l. az 1252. évhez, kiszinezve a „Rimes króniká“-ban, 45. fej. 58. l. Okleveles közlések Lorenz

Stauf-párt fejeinek megalázásával, maga a párt is meg volt semmisítve a délkeletinémet tartományokban Egész Stájerország meghódításának erről az oldalról semmiféle akadály sem állt útjában.

Csak a magyar király folytatta még a háborút. 1253-ban Otakár tartományait három különböző oldalról kellett volna megtámadni. Béla király maga a derék haddal Morvaországba akart betörni s egy másik magyar hadosztályt Ausztria ellen akart indítani. Nyugat felől Ottó bajor herczegnek fiaival Felső-Ausztriába kellett volna előnyomulnia, hogy a magyaroknak, ha lehet, kezet nyújtson, északkeletről Dániel halicsi fejedelemnek Béla vejével, Boleszláv krakkói herczeggel és Vladisláv oppelni herczeggel Troppau ellen kellett volna menni. Sikert annál is inkább lehetett remélni, mert néhány osztrák és több hatalmas stájer nemes most a magyar királyhoz pártolt át, míg állítólag Venczel cseh király, hogy fián fölkelése miatt bosszút állhasson, ezt csak hanyagul vagy épen nem támogatta, és Prága meg egyéb cseh városok megerősítésére szorítkozott. A kunok egyik csapata már június 25-én portyázás közben Olmütz mellett több ezer embert megölt, míg sok más előlük menekülve vízbe fult. A Béla király vezetése alatt álló derékhad, a mely valószínűleg szeptember havában¹ lépte át a határt, a sik vidéken s a megerősített helyeken, a

O.-nál: *Otakar II. und das Erzbistum Salzburg* 19. s kk. II. és *Deutsche Geschichte* I, 486. l., továbbá még P. Ladurner Justinán-tól: *Albert III. von Tirol* 119. s kk. II.

¹ Ezt abból következtetem, hogy a bajorok is legkorábban szeptember végén támadták meg Felső-Ausztriát, s hogy Otakár szeptember 20-án „in castris ante Weikendorf“ (a Morva-mezőtől északra) állít ki oklevelet. Böhmer: *Reg. Otakars*, 430. l.

melyek a kezükbe estek, majdnem a mongolok módjára dühöngött. A helységeket elpusztították, még a templomokat sem kimélték meg; mindent, a mit el lehetett mozditani a helyéből, még a templomi harangokat is elvitték, a lakosokat megölték vagy fogságba hurczolták. Ámde a kár, a melyet Morvaország a kunok s a magyarok vadságától szenvedett, nagyobb volt, mint a siker, a melyet Béla király valóban elért. Olmütz-nek általa megkezdett ostroma¹ nem vezetett célhoz. Az oroszok és lengyelek — az utóbbiak csak félig-meddig vettek részt a háborúban — egyes kisebb helyek megvétele után ismét haza takarodtak. A bajorok előnyomulását a felső-ausztriai várak és nemesek akadályozták meg.²

Döntő volt, hogy a pápa most minden további vállalatot eltiltott. IV. Incze nem kívánhatta, hogy a két viszálykodó hatalmasság közül egyik a másik felett teljes győzelmet vivjon ki. A magyar, valamint a cseh király s most ennek fia is egyaránt engedelmes fiai voltak az egyháznak. Ha az egyik a pápától táplált remé-

Pauler II, 675. l. korábbi időt vesz fel; nem sokkal a kunok betörése után. Bélával már augusztus elején hagyatja abba Olmütz ostromát. A bajorok különben el is késhettek.

¹ „cum de obsidione Olomucensis civitatis rediremus“, mondja Béla király 1264-iki oklevelében, Fejér-nél IV. 3, 198.

² Az 1253-iki háborúra nézve lsd. *Can. Prag. Cont. Cosmae* 174. l. *Ann. Mellic.* 508. l. *Cont. Lambac.* 559. l. az 1252. évhez. *Cont. Garst.* 600. l. az 1254. évhez. *Ann. S. Rudb. Salisb.* 792. l. *Ann. Capit. Cracov.* M. G. SS. XIX, 600. l. A wolyni krónika Szaraniewicz-nél: *Hypatios-Chronik.*, Függelék, IV—VIII. l., melyet orosz kiadásban Dudik V, 400. l. is használt. V. ö. Otakár 1255. július 19-én és október 4-én kelt okleveleinek kivonatait az „Archiv f. österr. Gesch.“ XLV. 116. s k. l.

nyeiben a Babenbergekek örökségét illetőleg csalódik, úgy attól lehetett félni, hogy a Staufok pártjára lép, a kik Olaszországban még mindig bátran folytatták a harczot a pápák ellen s még nem mondtak le Németországra való jogaikról. A pápa ezért valószínűleg már kezdettől fogva az osztrák tartományoknak Csehország és Magyarország közt leendő felosztását tervezé. A felosztás módja magától kínálkozott, miután a cseh király csak a szomszédos Ausztriát nyerhette el. Hogy a pápa zavarban volt, kitünik abból, hogy noha szeretett politikai ügyekbe avatkozni, mégis az osztrák kérdésről tovább hallgatott két évnél. Csak 1251. július elején írt a magyar és cseh királynak, s az utóbbi fiának, Otakárnak, hogy őket békére bírja.¹ Ugyanakkor Velascus nevű minoritát követül Ausztriába küldé és megbízta, hogy hozzon létre kiegyezést. Csakhogy szerezzen magának bizonyosságot Otakárnak és atyjának föltétlen engedelmességéről Vilmos római királyhoz, s az előbbinek Margit osztrák hercegnővel való házasságához, a ki vele harmadik és negyedik fokon rokonságban volt, előbb ne adjon felmentést, míg mindketten ez értelemben eskü alatt ígéretet nem tettek.² 1253. szeptember 17-én Otakár megesküdött, hogy a római egyháznak s az időszerinti pápának, valamint Vilmos királynak mindaddig, míg engedelmes lesz az egyház iránt s annak kegyét élvezi, segítséget nyújt.³

Otakár most nemcsak házasságához kapta meg a

¹ Pothast: *Reg. Pont.* II, 15033. s k. sz.

² U. o. 15044. 15047. s k. sz.

³ *Cod. Moraviae* III, 173 l. Hűségi vagy vazallusi esküt nem találtam ennek a fogadalomnak a szövegében, mint talált Lorenz O. és Dudik.

fölmentést,¹ hanem a pápai követ a béke közvetítését is erélylyel kezébe vette, és mindenekelőtt rábirta a magyar királyt, hogy Morvaországból kivonuljon.² A pápa kívánságának mindkét fél nem állhatott volna ellent, ha mindegyiknek nem is lett volna oka arra, hogy a háború folytatásától féljen. Mert Venczel cseh király 1253. szeptember 22-én meghalálozván, Otakár valamennyi cseh tartomány erejét egyesítette a kezében. Viszont a stájer nemesek nagyobb része, és pedig éppen a leghatalmasabbak, a magyar királyhoz csatlakoztak.³ Otakár ennél fogva alig remélhette, hogy erővel meghódíthatja Stíriát, ha e tartományt Magyarország támogatja. 1254. április 3-án mindkét király megbízottai Budán aláírták az előzetes békekötést. Otakár megtartotta Ausztriát, míg Béla, a ki magára vállalta Babenberg Gertrudnak, „Himberg úrnőjének“⁴ kárpótlását, Stíriát nyerte el. De lemondott Otakár javára arról a részről, mely a Semmeringtől s az ettől nyugatra Bajorországig vonuló hegységtől északra feküdt. Németujhelyt és Püttent keleten, a Traungaut

¹ Vajjon a pápa Margitot kolostori fogadalmától, a melyet mint özvegy tett le, szintén fölmentette-e, vagy pedig hogy egyszerűen eltekintettek attól? előttem ismeretlen. A *Cont. Garst.* 600. l. az 1253. évhez, tud róla. Azonban okleveles bizonyítékot erre nézve hiába keresünk.

² *Canon. Prag. Cont. Cosmae* 175. l.

³ A stájer eseményekre nézve lsd. kutatásaimat a „Mitteil. d. Instituts“, IV, 43—52. l.

⁴ Az oklevél „Impirg-jét nem vonatkoztatom Judenburgra, a hova Gertrud csak későbbben ment, hanem Himberg-re, Bécestől délkeletre. IV. Béla királynak 1251-iki oklevelében Fejér-nél IV. 2, 94, hol „bonus miles et famosus de Imperg, capitaneus illius regionis, Preucel nomine nuncupatus“-ról van szó, „Imperg“ alatt bizonyára csak Himberg érthető.

nyugaton Ausztriához csatolták, mely ily módon délfelé természetes határt nyert.¹ Ez alapon kötötték meg a végleges békét május elseje körül Pozsonyban, mikor a két király egymással találkozott.²

Ámde Otakár az első alkalmat felhasználta, hogy Stiriát ismét hatalmába kerítse. Okot erre a salzburgi érsekségért folyt viszály szolgáltatott.³

Fülöp választott érsek, Ulrik karantán herczeg fivére, a ki nagyon világias érzelmű, harczias úr volt, nem akarta a magasabb egyházi rendeket fölvenni, noha IV. Sándor pápa rendeletet adott ki, mely szerint a székesegyházakra választottakat, ha hat hónapon belül nem szenteltetik fel magukat, függeszszék fel s további hat hónap múlva tekintsék letetteknek. Miután a salzburgi káptalan Fülöppel önkénykedései s valami pénzösszeg elsikkasztása miatt már régibb idő óta heves viszályba keveredett, a pápai konstituczióban óhajtott alkalmat látott, hogy az érseket eltávolítsa. 1256-ban letette Fülöpöt és helyébe Hallein-ban Ulrik seckaui püspököt választotta meg, a ki valamikor Frigyes osztrák herczeg iródeákja s végül protonotariusus volt. Mialatt Ulrik Ottó nagyréposttal

¹ A békeokmány határmegállapításának magyarázatáról Kurznál: *Oesterreich unter Ottokar und Albrecht I.* II, 171. s k. I. lsd. kutatásaimat a „Mitteil. d. Instituts“ IV, 52. s kk. II. Ez ellenében Straadt: *Geburt* 110. I. 294. jegyz., mellette Lampel, „Archiv f. österr. Gesch.“ 71. köt. 299. s kk. II. Krones, 265. s kk. II. és 113.

² *Canon. Prag. Cont. Cosmae*, 175. I. *Cont. Sancruc.* II, 643. I.

³ Lorenz O.: *Ottokar II. und das Erzbistum Salzburg* 38—54. I., a hol az *Ann. S. Rudb. Salisb.* mellett még több kiadatlan oklevél használtatott fel. V. ö. kutatásaimat i. h. 54. s kk. II. és Lampel 367. s kk. II.

Rómába ment, hogy kieszközölje a pápai megerősítést, Fülöp, a cseh királytól küldött csapatoktól támogatva, megkezdte a harczot az ellenséges kanonokok és miniszterialisok ellen, a kiknek birtokait rabolva-gyujtogatva ugyancsak pusztította. S nem törődött az átokkal, melylyel a chiemseei püspök sujtá.

Nagyon sokáig, 1257. szeptember haváig tartott, míg a káptalan követei nagy összeg pénzzel, amelyet olasz bankároktól nagy nehezen tudtak csak előteremteni, a pápát rábirták, hogy forma szerint tegye le Fülöpöt és erősítse meg Ulrik posztulációját. Ulrik és szószólói ismeretlen okokból azután is még több hónapig Olaszországban maradtak, miközben folytonos pénzzavarral kellett küzködniök. Csak 1258. május havában a kuriánál való másfél évi tartózkodás után tértek vissza Németországba, a nélkül, hogy kilátásuk lett volna ahhoz, hogy eltávolíthatják Fülöpöt, a ki támaszkodva Otakár segítségére és híveire a miniszterialisok között, az egész egyházmegyét kemény kézzel féken tartá.

Ulrik ekkor segítséget keresve a magyar király fiához, az ifju Istvánhoz fordult, a ki akkoriban az ellenségeskedések miatt, a melyeket Pettau Hartnid, a salzburgi érsek miniszterialisa más stájer nemesekkel a magyar helytartó, István szlavóniai bán ellen magának megengedett, Pettau városát ostromolta. Zálogul átengedte neki az érsekséghez tartozó Pettaut bizonyos összeg pénzért, s ennek fejében stájer sereget kapott, a melylyel megkezdte a hadjáratot Salzburg ellen. Ámde Radstadt-nál Fülöp fivére, karantán Ulrik hátulról váratlanul megtámadta és szerencsétlen ütközet után arra kényszeríté, hogy Stájerországba visszavonuljon. Mikor a következő évben egyházmegyé-

jének Bajorországban fekvő részébe akart menni, Admontnál 'Otakár cseh király emberei elfogták s a közeli Wolkenstein várába hurczolták. Miután a szegény főpap érsekségét szabadon bocsátása után sem foglalhatta el, nagyon bajos volt előteremtenie a 4000 márka ezüstöt, melylyel a pápai kuriának tartozott. Mikor végre együtt volt az összeg, útközben Róma felé Ulrik karantán herczeg és Fülöp érsek emberei kezükbe ejték. Az összeg le nem fizetése miatt a pápai követek Ulrikot ismételten átokkal sujtották. 1251-ben végre lemondott méltóságáról, a melyet csekély módja mellett sohasem kellett volna elvállalnia.

Bármily kevésbé különbözik is a salzburgi érsekségért vívott harc más akkori egyházi viszálytól, mégis messzeható következményei miatt bővebb tárgyalást érdemelt.

István, Béla király fia, a támadást, a melyet Ulrik karantán herczeg Radstadtnál emberei ellen intézett, nem vehette egykedvűen. 1259-ben magyarokból és kunokból álló nagyszámú sereggel betört Karintiába, mely a vad csapatok dühét a legsúlyosabban érezte. A templomokat és kolostorokat elhamvasztották, számtalan embert lemészároltak vagy fogságba hurczoltak.¹ Otakár cseh király rokonainak, a karantán fivéreknek megtámadását, kiket a pozsonyi békébe nyíltan befoglaltak, a béke nyílt megsértésének vette. Azért nem késett, hogy segítséget nyújtson most a stáje-

¹ *Ann. Otakarini* M. G. SS. IX, 182. l. *Cont. Lambac. et Sancruc.* II, 560. 644. Hogy Istvánt Fülöp visszaszorította, mint Lorenz O.: *Deutsche Gesch.* I, 181. l. állítja, nem találom. A magyarok az általuk fölkeresett vidékek elpusztítása után elhagyták azokat a nélkül, hogy hódításokat tettek volna.

reknek, a kik készek voltak arra, hogy a magyar uralmat lerázzák.¹

A nemzetiség és szokások ellentéte a magyar és stájer nemesség között bizonyára sokkal inkább érvényesült, mintsem hogy a magyarok uralma emennél népszerű lehetett volna. Azután a stájerekre nézve bizonyára nem volt közömbös, hogy országukat kiszakították a német birodalom kötelékéből. Hogy a magyar kormány határozottan a kolostorok javára lépett fel, hogy sok stájer nemes az egyháznak kénytelen volt visszaadni a birtokokat és jövedelmeket, melyeket a gazdátlan időben elvettek volt, sőt hogy olykor meg kárpótlást is kellett fizetniök,² csak növelhette az elégtelenséget. Ennek következtében már 1258-ban több stájer nemes, köztük a Pettau és szomszédjai fellázadtak a magyarok ellen. Mikor a magyarok uralmukat veszélyeztetve látták, kiméletlenebbül léptek fel. Várat lerontottak, a stájerek féken tartására erődöket építettek, sőt hadjárataik alkalmával még az egyházi birtokoktól is marhát, gabonát és egyebet vettek el. Ezzel azonban csak még gyűlöltebbekké váltak. Mihelyt a magyarok és Otakár között támadt feszültség a stájereknek kilátást nyújtott idegen támogatásra, el voltak határozva, hogy nyíltan föllépnek. 1259 végén a nemesség s a városok követei felajánlották a cseh királynak az országuk felett való uralmat. Otakár elfogadta ajánlatukat és Hardeck Ottó gróf vezetése alatt Stiríába osztrák csapatokat küldött, melyek szövetkezve az ottani nemesekkel, kik most a lázadás

¹ A következő eseményekről lsd. értekezésemet a „Mitteil. d. Instituts“ IV, 55. s kk. II.

² Példák Muchar-nál: *Geschichte Steiermarks*, V, 253–264. I.

zászlaját kitűzték, rövid idő alatt a magyar csapatokat a legtöbb városból és várból kiverték.

Már 1260. márczius elején a magyar király seregét gyűjtött, hogy megtámadja Otakár országait, ki a határig eléje vonult. De mivel az akkori lovas seregek főleg zöld takarmányra voltak utalva, melyet ebben az időben még nem találtak, azért június 24-éig fegyverszünetet kötöttek.

Ezt az időközt mindkét fél felhasználta, hogy befejezze fegyverkezését s hogy szövetségeseket nyerjen. Bélát Vörös-Oroszország vagy Halics fejedelme és Boleszláv Krakkó, meg Lesztko Lančicz hercege támogatta, Otakár pedig rokonaitól, Ulrik karantán hercegtől, s ennek fivérétől, Fülöp salzburgi érsektől, Ottó brandenburgi örgróftól, Henrik boróslói, és Wladisláv oppelni hercegtől kapott segítséget. Mialatt a cseh sereg különböző osztályai a fegyverszünet lejárta előtt még a Laa-hoz való felvonulással voltak elfoglalva — Laa-t Otakár tüzte ki serege gyülekező helyéül — István király a magyarok és kunok válogatott seregével közējök rontott és Staats mellett, Laa-tól délkeletre váratlanul négyszáz osztrákból álló csapatra bukkant, Hardeck Ottó gróf és fivére Plain Konrád vezetése alatt. Ezek mihelyt az ellenséget megpillantották, bátran rárohantak, de üldözés közben törbe estek és valamennyien vagy levágattak vagy elfogattak. Otakár csapataira, a kik későn érkeztek megmentésükre, ez a vereség, talán mert a körültekintő vezérlet hiánya ez alkalommal nyilvánvalóvá lett, oly nagy hatást tett, hogy még az előkelők közül is sokan örömet megkezdték volna a visszavonulást.¹

¹ Főforrás az *Ann. Otakar.* 183. s k. l., a melyeken alapszik a stájer „Rimes krónika“ tudósítása erről a háborúról (ld. a

Miután időközben a karantánok és stájerok is a sereghez csatlakoztak, Otakár július 4-én Laa-tól a Morva mentén lefelé abba a szögletbe vonult, melyet ez a folyó alkot a Dunával. Béla király és fia István csapataikkal a Morva balpartján táboroztak. Több napig mindkét sereg szemben állott egymással a nélkül, hogy egyik is az ellenség szeme láttára a folyón átkelni merészelt volna. Ekkor Otakár a magyaroknak azt ajánlotta, hogy kössenek fegyverszünetet s az alatt az egyik sereg a másiknak csináljon helyet, hogy a folyón átkelhessen. Biztosra vevén a győzelmet, a magyarok arra határozták el magukat, hogy a csehek kissé vonuljanak vissza és nyujtsanak alkalmat nekik, hogy a Morva vizén átkelhessenek, úgy hogy harcz közben a folyó hátuk mögött volt. Otakár állítása szerint a magyarok a fegyverszünet lejárta előtt, 1260. július 12-én váratlanul reggel támadták meg dél helyett, mikor csapatait még nem egyesítette. Azonban a magyarok, kiket az ifjú István király maga vezetett, Otakár nehéz lovasságával nem birtak. Kemény harcz után, a mely úgy látszik, Kroissenbrunn-tól Marchegg-ig terjedt,¹ állítólag tizenennyolczezer embernyi veszteséggel vissza kellett vonulniok, mi közben számosan a Morva hullámaiban lelték halálukat. István király oly sietve menekült, hogy atyja csak némi idő múlva kapott

„Mitteil. d. Instituts“ IV, 59. s. kk. II.). Rövidebb adatokat tartalmaznak a *Cont. Lambac.* 560. *Cont. Sancruc.* II, 644. I., a nekrologiákból közlött adatokkal, továbbá *Ann. S. Rudb. Salisb.* 795. I. és *Herm. Altah. M. G. SS.* XVII, 402. I.

¹ Kroissenbrunn-t több egykorú forrás említi a csata színhelyéül. Marchegg-et az *Auctar. Vindob. M. G. SS.* IX, 724. szerint Otakár 1268-ban győzelme helyén alapította.

hírt megmeneküléséről. Otakár nyomban a magyarok után átkelt a Morván, elfoglalta táborukat s őket egy darabig üldözte. Mindazonáltal elfogadta a békeajánlatokat, a melyeket Béla Loránt nádor közvetítésével Pozsonyban időzése alatt tett.¹ Teljesen lemondott a Babenbergekek örökségéről, kivonult Pettau-ból és más helyekről, a melyeket Stiriában még megszállva tartott. A béke megszilárdítása végett, a melynek végleges megkötése különben csak a következő év márczius havában történt, IV. Béla második fiának, Bélának el kellett volna vennie Otakár unokahugát, Ottó brandenburgi örgróf leányát. Azt is tervezték a békealkudozások alkalmával, hogy a cseh király az Árpád-házzal szorosabb összeköttetésbe lép.

Ugyanis Otakár, hogy most a babenbergi tartományok birtokáról biztosítva volt, megvalósított egy eszmét, a melyet már évek óta táplált:² elvált a feleségétől, Margit osztrák hercegnőtől. Mint várni lehetett, házassága az idős asszonynyal gyermektelen maradt. IV. Sán-

¹ A csatára és következményeire vonatkozólag legfontosabb forrás az *Ann. Otakar.*, Otakárnak a pápához intézett bennök foglalt levelével együtt, a mely azonban nagyon általánosan szól s úgylátszik nem egészen tárgyilagos. Az előbbi lapon (első jegyzet) említett évkönyvek s az *Ann. Mellic.* továbbá a *Cron. Sampetr.*, kiadta Stübel 88. l. csak rövid adatokat hoznak, a *Rimes krónika* képzelt leírás, tele költészettel, de kézzelfogható részletek nélkül. István király meneküléséről lsd. IV. Béla király oklevelét Fejér-nél IV. 3, 185. s kk. II., a melyből egyébiránt kitűnik, hogy Altaichi Hermann tudósítása István király megsebesüléséről alaptalan.

² A *Cont. Garst.* 600. l. mint utolsó tudósítást már 1256-hez hozza a következőt: „Otakarus dominus Boemie pro divortio inter se et uxorem suam Margaretam, cum sobolem habere non posset, apud sedem Romanam studiosius laborabat“.

dor pápa 1260. október havában természetes fiát, Miklóst ugyan törvényesítette, de egy kikötéssel, mely az egész aktust értéktelenné tette, t. i., hogy nem örökölheti Csehország trónját. Otakár tehát 1261-ben egyik püspökével házasságát Margittal semmisnek nyilvánította, mert állítólag egykor egy trieri kolostorban szüzességi fogadalmat tett s azután egy évnél tovább Würzburgban mint apáca élt.¹ Október 18-án Krummauba² vonult vissza, a hol életének hátralevő részét töltötte 1267. október havában bekövetkezett haláláig. Otakár már 1261. október 25-én egybekelt IV. Béla király egyik unokájával, Kunigundával, Rasztiszláv halicsi fejedelem és mácsói bán leányával, a kinek kezét a békekötés alkalmával követte.³ IV. Orbán pápa utóbb 1262. április 20-án szintén helyeselte a döntést Otakár első házasságát illetőleg és megadván a fölmentést a közeli rokonság miatt, második házasságát mácsói Kunigundával jóváhagyta.

Hogy mégis jogcímet szerezzen magának az osztrák hercezségekre, Otakár egyikéhez fordult a két árnyékfejedelemnek, a kik akkor a német király címét viselték.

¹ Az okok a pápának 1262. április 20-án kelt bullájában. *Cod. Moraviae* III, 332. l. *Regesta Bohemiae* II. 137. l. Ellenben, hogy a válásra vonatkozó két formula Voigt J.-nél: *Formelbuch des Heinricus Italicus* az „Archiv f. österr. Geschichte“, XXIX, 172–175, melyeket Lorenz O.: *Deutsche Geschichte*, I, 228. l. 2. jegyz. erre az esetre nem illenek, kitűnik a tartalmukból.

² Nem Krems-be, mint a mindenütt megbízhatatlan „Rimes krónika“ állítja.

³ IV. Béla 1263-ban kelt oklevelében Fejér-nél IV, 3, 101. azt mondja „quum aliter pacari non possumus, nisi quod inter nos et predictum regem Boemorum ordinassemus parentelam, deinde sibi in matrimonium neptem nostram“.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

II. Otakár birodalmi politikája és Karintia megszerzése. — Háborúk Magyarországgal.

Eddig II. Otakár nagyon keveset törődött a birodalom fejével. Noha 1253. szeptember havában megesküdött, hogy a pápai párttól fölemelt királyt, Hollandiai Vilmost teljes erejével támogatni fogja, mégis semmit sem tett érdekében, sőt nem is tartotta érdemesnek, hogy tőle hűbéri megadományozást kérjen. Mikor 1254 nyarán Konrád kölni érsek s a flandriai grófnő, a kik Vilmostal meghasonlottak, azt tervezték, hogy helyébe más fejedelmet emelnek a német trónra, eléggé jellemzően a koronát épen a cseh királynak ajánlották fel, s ez nem is utasította vissza. Csak IV. Sándor pápának erélyes tilalma, a kinek Otakár a dologról jelentést tett, hiusította meg végre ezeket a cselszövényeket.¹ Mikor aztán Vilmost 1256. január 28-án a frizek ellen való harczban megölték, s a választófejedelmek egy részét Cornwallisi Richard, a másikat Kasztíliai Alfonz megvásárolta, Otakár oly különös szerepet játszott,

¹ Busson A.: *Ueber einen Plan, an Stelle Wilhelms von Holland Ottokar von Böhmen zum römischen König zu erwählen*. Bécs, 1868. (Az „Arch. f. österr. Gesch. 40. kötetéből.) Scheffer-Boichost: *Ueber den Plan einer Thronumwälzung in d. Jahren 1254 u. 1255*, a „Mitt. d. Instituts“, VI, 558. s kk. II. Döhmman R.: *Kg. Wilh. v. Holland, d. rhein. Erzbb. u. der Neuwahlplan v. 1255*. (Diss. 1886, Lipcse.)

hogy okvetetlenül arra a gondolatra kell jönnünk, mintha a kettős választást szándékosan mozdította volna elő, hogy Németországot meggyöngítse, s hogy ekkép zavartalanul követhesse nagyravágyó hódító terveit. Követei ugyanis Richard választásához, a mely 1257. január 13-án történt, néhány nappal később hozzá csatlakoztak, bizonyára nem a részéről történt utasítás nélkül. Más részről a trieri érseknek meghatalmazást adott a kasztíliai király megválasztására, a mely április 1-én ment végbe.¹ Éveken át azután sem az egyikkel, sem a másikkal semmiféle érintkezésben nem állott. Csak 1262-ben állt be némi fordulat. Ez év kezdetén ugyanis néhány német választófejedelem azt tervezé, hogy a két idegen közül egyet sem ismernek el többé királyul, s hogy a Stauf-család utolsó sarjadékát, a fiatal Konradin sváb herceget emelik a trónra. Werner mainzi érsek már kihirdette a választás napját, mikor a pápa juniús elején egyházi átokkal fenyegetődzván, a választófejedelmeket ettől a gondolattól eltéríté.

Otakár cseh király volt az, a ki, hogy egy általánosan elismert német király megválasztását megakadályozza, külön követé,¹ Péter káplán által, a német fejedelmek tervét a pápának elárulta.² Ez azután azt eredményezé, hogy némikép Cornwallisi Richardhoz közeledett. 1262. évi aug. 9-én feleségének elüzése után mégis Richardtól a cseh és osztrák tartományokra adományt nyert, persze teljesen helytelen formában, a mennyiben

¹ Lorenz O.: *Deutsche Gesch.* I, 150—152, 155—158, Busson: *Die Doppelwahl des Jahres 1257.*, 35. s k. l.

² Lorenz O.: I, 215. s kk. II. Ropp G.: *Werner von Mainz* 25. s kk. II.

Richard az adományozást csak levélben s a fejedelmek hozzájárulása nélkül tette. Három évvel utóbb Richard, a kitöbbnyire Angolországban tartózkodott, a cseh királyra bízta a Rajna jobbparti birodalmi javak megvédését is, a melyeket Konradin hatalmába akart keríteni. Otakár ezt arra használta fel, hogy bizonyos védő fenhatóságot szerezzen Eger felett, a mely korábban birodalmi város volt, utóbb azonban Konradin kezébe került. Ekképen a cseh király zavartalanul, sőt támogatva a birodalmi hatalomtól, folytathatta kísérleteit, hogy Németország keleti részében független nagyhatalmat teremtsen.

Nagy jelentőségű volt a római székhöz való jó viszonya, a melynek kegyét alázatos előzékenységével nyerte meg. Két ízben, 1254. karácsonykor és 1267. karácsonykor nagyszámú csapatokkal a német lovagrend támogatására keresztes hadjáratot vezetett a pogány poroszok ellen. Első alkalommal elpusztította területüket, míg a második alkalommal az enyhe időjárás a mocsarakkal borított országban minden vállalatot megghiúsított.

A szentszék kegye folytán Otakár a salzburgi és passauai egyházak fölött nagy befolyásra tett szert, a mi azért volt fontos, mert az osztrák tartományok ez egyházmegyékhöz tartoztak, s mert ezekben jelentékeny birtokaik voltak. A pápa a karantán Fülöp és seckauai Ulrik között a salzburgi érsekség miatt folyt viszálykodás alkalmával Otakárra bízta az érsekség védelmét s az ottani viszonyok rendezését, a mit aztán a Felső-Enns völgyének megszerzésére használt fel.¹ Mikor azután 1265-ben Salzburg Ulrik lemondása, Passau pedig Lonsdorf Ottó halála következtében megüresedett, a

¹ Straadt, 113. l.

pápa november havában mindkét főpapi széket, egészen az ő kívánsága szerint töltötte be. Salzburgi érsekké az ottani papság és nép előzetes választása folytán¹ unokabátyja Vladisláv, visehrádi prépost lett, fia az 1241-ben a mongoloktól megölt Henriknek, Alsó-Szilézia hercegének és I. Otakár leányának, passauai püspökké pedig Vladisláv udvarmestere, Péter boroszlói kanonok.

Ez aztán háborúba keverte Henrik bajor herceggel, a ki a fivérével Lajossal 1255-ben történt osztozkodáskor a hercegség keleti részét kapta. Henrik, a ki magát Salzburg természetes védőjének tekinté, Ulrikot támogatta karantán Fülöp ellen, a mint az nála, mint a magyar király vejénél természetes volt, s ez alkalommal az egyház birtokainak egy részét kezébe kerítette, s nem látszott hajlandónak, hogy azokat Vladisláv érseknek kiadja. Otakár tehát még 1265-ben megkezdte az ellenségeskedést s a következő év augusztus havában Bajorországot két oldalról megtámadta. Brunó olmützi püspök, a ki osztrákokkal és stájerekkel kelet felől közeledett, felgyújtotta Reichenhallt, mely a bajorok kezében volt. Otakár maga Tauss-ból a Felső-Pfalzon át Regensburgba nyomult, a melynek polgárai vele szövetséget kötöttek. Azonban sikerei csak néhány felső-pfalzi vár lerombolására s az ellenséges ország pusztítására szorítkoztak, a mit Henrik herceg Passau vidékének elpusztításával, s a város egy részének felgyújtásával torolt meg. Egy második hadjáratnak, a melyet deczember elején Ausztriából indított s a mely alkalommal Ried-et csellel elfoglalta, a kemény tél vetett véget. 1267-ben azután

¹ Winkelmann: *Acta imp.* 589. s k. l.

a pápai követ békét eszközölt ki Csehország és Bajorország között.¹

Azzal, hogy a salzburgi érseki székre szolgálatra kész férfit neveztek ki, a cseh király még egy másik kívánságának teljesülése is lehetővé vált. 1267-ben Otakár azzal a kéréssel fordult IV. Kelemen pápához, hogy Olmützet a cseh és osztrák tartományok érsekségévé emelje, a mi birodalmának a német érsekségtől való egyházi függetlenségét eredményezte volna. Vladisláv salzburgi érseket a király nyilván megnyerte tervének, mert őt kívánta a kivitellel megbízni. Egy külön érsekséghez való igényét Otakár azzal akarta támogatni, hogy a poroszok és litvánok ellen indítandó második keresztes hadjárata alkalmával hódításokat remél tehetni. A pápa azonban a cseh király iránt való jóakarata ellenére, tekintettel a mainzi érsekre, a ki alatt a prágai és olműtzi püspökök állottak, visszautasította a király kívánságát.²

Mindazonáltal politikai érdeke Otakárt tovább is a pápai párthoz kötötte. Mikor 1267 őszén Konradin barátjával, bádeni Frigyessel, a ki mint Hermann fia, magát Ausztria és Stiria herczegének nevezte, Olaszországba indult, hogy örökös királyságát, Sziciliát, elfoglalja, a cseh király azonnal Anjou Károlylyal lépett érintkezésbe és baráti szövetséget ajánlott fel neki.

A pápa szerette volna, ha Otakár lánya, Kuni-gunda és Károly fia között házasság jött volna létre.

¹ Behatóan tárgyalja a salzburgi viszonyokat s a Bajorországgal viselt háborút Lorenz O.: *Deutsche Geschichte*, I, 231—250. l. V. ö. Riezler II, 119. s kk. II.

² 1268. január 26. *Cod. Moraviae* IV, 1.

De Otakár erre nem állott rá, mert Kunigunda kezéről már máskép intézkedett.¹

A remények, a melyeket a német hazafiak még mindig Konradinba helyeztek, Alba mellett szenvedett vereségével és lefejezésével sirba szálltak. Ámde neheztelésök a szentszékre, a mely az egyik vagy másik ellenkirálynak, Richardnak és Alfonznak törvényessége ügyében egyre halogatta a magának követelt döntést, mind nagyobbá lett, és ismét felmerült a terv, hogy mindkettőjük mellőzésével új királyt válasszanak. Werner mainzi érsek a német választófejedelmeket, közöttük a cseh királyt, már meg is hívta bizonyos napra a választás céljából. Ezuttal is Otakár volt az, a ki a tervet első sorban meghiusította azzal, hogy a pápának tudomására hozta, az alatt az ürügy alatt, hogy tanácsot kért: mi tevő legyen? A pápa persze hatalmi szavával tüstént közbelépett.²

Egy általánosan elismert német király Otakárra nézve ép ez időtájt kényelmetlen akadályul szolgált volna terveinek kivitelében, mert újból Németország rovására akarta megnagyobbítani birodalmát, minek következtében délnyugaton a legjobban ki lett volna kerekítve.

Ulrik karantán herczeg, a ki anyja révén I. Otakár cseh király unokája volt, gyermektelen maradt, mivel II. Frigyes osztrák herczeg özvegyétől született fia kicsiny korában meghalt. Birtokainak legközelebbi örököse fivére Fülöp választott salzburgi érsek lett volna, a kinek a herczegséghez is volt joga. Mert

¹ Erben-Emler: *Reg. Boh.* II, 222. 233. 234. 237. 243.

² Busson: *Doppelwahl*, 56 s k. l. Ropp G.: *Werner von Mainz*, 44. s kk. II

1249-ben Vilmos király bátyjával együtt adományozta meg a karantán herczegséggel és adta neki a kiváltságot, hogy ha Ulrik örökös nélkül hal el, érseki méltósága ellenére is utódja lehessen.¹ Mikor a két fivér 1256-ban az atyai örökségen megosztozott, Fülöp határozottan kiköté, hogy a herczegségben bátyját követhesse.² Noha Salzburgot azután elvesztette, Otakár mégis kivitte, hogy Ulrik herczeg 1268. deczember 4-én nem öccsét, hanem őt tette meg tartományának és egyéb birtokainak örökösévé.³

Az aquiléjai patriárkátus viszonyai alkalmat nyújtottak a cseh királynak, hogy Karintia egyetlen pretendensét másutt kárpótolja.

A patriárkák hatalma a XIII. század óta nagyon emelkedett. Isztriai Henrik kiátkozása után Aquiléja végre 1209 elején az isztriai és karantán örgrófságok birtokába jutott, a melyet már 1077-ben adományoztak nekik. 1230-ban azután Henrik öccse, Ottó merániai herczeg végleg lemondott róla.⁴ Az Andechsek magánbirtokaiból is sok a patriárkátusra szállott. Zsófia, Henrik isztriai örgróf özvegye 1228-ban a krajnai határgrófságban levő Möttlinget és Tschernembl-t ajánlódkozta neki.⁵ Berthold patriárka, a ki ebből a családból származott, egyházának 1251-ben átengedte Windischgrätz várát és mezővárost a hozzá tartozó

¹ Böhmer-Ficker: *Acta imp.* 297. l. V. ö. az ottani jegyzetet és Ficker J.-től *Reichsfürstenstand* I, 255. s k. l. és *Urkundenlehre* I, 218. l.

² „Wiener Jahrbücher der Litt.“ CVIII, 164. l.

³ Erben-Emler II, 246. l.

⁴ Öfele: *Grafen von Andechs* 191. 200. l.

⁵ Hormayr: *Archiv* 1827, 10. sz. melléklet.

területtel.¹ Ulrik karantán herczeg ugyan Windischgrätzet más várakkal együtt elfoglalta. De mikor ezért 1258-ban egyházi átokkal sujtották, 1261-ben a patriárkátusnak kárpótlásul Laibach-ot adta egész sor szomszédos várral, s ezeket a birtokokat csak mint hűbéreket kapta vissza.²

Azonban mikép Trientre, úgy Aquiléjára nézve is gondviselőik, a görzi grófok voltak legveszélyesebb ellenségei.³ A császár s a pápa párthivei között folyt harcz idején II. Frigyes letétele után a görziek a patriárka ellenfeleinek az élén állottak. 1264-ben ugyan kedvezőtlen békét kellett kötniök. De 1267. július 20-án Montelongo Gergely patriárkát Albert gróf, Meinhard tiroli gróf fivére, ágyában meglepte s mint foglyot Görz-be hurczolta.

Otakár cseh király ezt nagy-ügyesen felhasználta, hogy befolyását az aquiléjai patriárkátusra is kiterjeszse, a mire annál inkább volt oka, mert épúgy, mint korábban a stájer hercegek, ő is ez egyház pohárnoki tisztét bírta hűbérül. Mindjárt követeket küldött Görz-be és rábirta Vladiszlávot, a salzburgi érseket, hogy személyesen menjen oda. Már augusztus 25-én

¹ Bianchi: *Docum. hist. ForoJul.* az „Arch. f. österr. Gesch.“ XXI, 387. extr.

² Zahn: *Austro-Friulana* a „F. R. Austr.“ XL, 4. 5. V. ö. Bianchi i. 406. s k. l.

³ Sok anyagot hoznak Joppi: *Documenti Goriz. del sec. XII. e. XIII.* „Archeogr. Triest.“ XI, 377. s kk. II. V. ö. általában ezt a folyóiratot. Coronini: *Tentamen genealog.* és Bianchi: *Doc. hist. ForoJul.* Ellenben Czörnig: *Das Land Görz und Gradiska*, Bécs, 1873., minthogy az újabb irodalmat nem használta fel, ismeretünket kevésbé gyarapította. Korunkra nézve v. ö. még Lorenz O. előadását: *Deutsche Geschichte*, I, 280. s kk. II.

Albert grófot szerződésre bírták, melynél fogva a patriárkának visszaadta szabadságát és megígérte, hogy elégtételt ad neki, s a vele való viszálykodásban Otakárt s a salzburgi érseket ismeri el békebirácul. A következő évben még egyszer ellenségeskedésre került a sor s a grófnak ez alkalommal is Bruno olmützi érseknek, utolsó fokon a cseh királynak ítélete alá kellett vetnie magát. Gyors és erélyes föllépésével Otakár nemcsak a pápa halálját érdemelte ki ujólag, hanem a görzi grófnak a patriarkátusban való befolyását saját befolyásának előnyére háttérbe szorította.

Föllépésének csakhamar megtermett a gyümölcse. 1269. szeptember 8-án meghalt Montelongo Gergely; szeptember 14-én a friauli rendek kinevezték Otakár unokabátyját, karantán Ulrikot kapitánynnyá vagy helytartóvá; kilencz napra rá Ulrik fivérét, Fülöpöt, a kinek főlemelését ő s a király maga nyomban mindenkép sürgették, patriarkává választották. Mikor azután okt. 27-én karantán Ulrik meghalt, Otakár nem törődve Fülöpnek vagy a birodalomnak jogaival, magát tekintette a karantán hercezség és Krajnának azzal kapcsolatos része örököséül, s a salzburgi érsek meg a freisingi püspököt is rábírta, hogy azokat a hűbéreket, a melyeket a korábbi hercegek egyházaiktól bírtak, ruházzák ő reá. A freisingi birtokokhoz azok is tartoztak, a melyeket hajdan VI. Lipót osztrák herceg szerzett, de a melyeket a Babenbergegek kihalása után a karantán herceg elfoglalt. A salzburgi érsekségnek Ulrik csak 1268-ban engedte át a neki okozott károk pótlásául Völkermarkt, Klagenfurt és St. Georgen városokat s ezeket csak mint hűbéreket kapta ismét vissza.¹

¹ *Ann. Rudb. Salisb.* 798. 1.

Ulrik karantán herczeg halála öccse lelkéből megint kiűzte a papi pálya gondolatát. Mert Karintiához való joga megtámadhatlannak látszott, míg Salzburgban szerzett tapasztalatai után nagyon kétes volt, vajjon a pápa mint aquilėjai patriárkát megerősíti-e? Jogait tehát nyomban érvényesítette s már november 2-án több krajnai miniszteriális, közöttük a laibachi várgróf és Auersberg Herbord meg Ottó, megesküdtek, hogy váraikat megtartják engedelmisségben Fülöp iránt, a ki az országnak igazi örököse és fejedelme.¹ Viszont a gurki püspököt és Karintia legelőbbkelő nagyjait, a Heunburg, Ortenburg és Sternberg grófkát és másokat, továbbá több krajnai nemest, valamint a görzi grófkát, Fülöp régi ellenfeleit, 1270. február elején Otakár udvarában, Bécsben találjuk.²

Minthogy csak az alsó nemességnek egy része s talán a városok ismerték el Fülöpöt törvényes urokul, semmi reménysége sem lett volna ahhoz, hogy Otakár hatalmának sikerrel ellentállhasson, ha egy idegen hatalom, tudniillik Magyarország a saját érdekében nem érezte volna magát kényszerítve arra, hogy a cseh birodalom új terjeszkedésének útját állja.

Ha V. István meg akarta akadályozni, hogy a cseh király elfoglalja Karintiát, most a háborúra személyes oka is volt.

¹ Bianchi: *Doc.* az „Arch. f. österr. Gesch.“ XXII, 382. extr. Teljes fordítás Ankershofen-Tangl: *Handbuch der Geschichte des Herzogtums Kärnten* IV, 4. l. Más oklevelök a krajnai nemeseknek, a kik Fülöpnek hűséget esküsznek (Bianchi 386. l.), úgylátszik aquilėjai patriárkaul való elismerésére vonatkozik, a kinek bizonyára vazallusai vagy miniszteriálisai valának.

² *F. R. Austr. Dipl.* I, 105. l.

IV. Béla király, a ki fiával Istvánnal több ízben meghasonlott, úgy hogy közöttük háborúra is került a dolog, halála előtt Otakár cseh királyt, unokája férjét arra kérte, hogy ha halála után felesége és leánya, Otakár anyósa, s a hozzájuk hű főurak hozzámenekülnének, fogadja őket atyai szeretettel és támogassa szóval és tettel.

Alig hunyta be szemeit IV. Béla király (1270. május 3-án), leánya, Rasztiszláv mácsói bán özvegye, vejéhez a cseh királyhoz menekült, magával vivén a családi kincs egy részét: egy koronát, egy kardot és egyéb drágaságot. Vele együtt több főúr, közöttük Németujvári Henrik, tótországi bán és fia János, a kik a stájer határon több várat (Köszeget, Szalonokot, Borostyánköt stb.) birtak, szintén Otakárhoz mentek és magukat birtokaikkal együtt oltalmába ajánlották.¹

Miután Otakár látszólag ép oly kevésbé volt elkészülve a háborúra, mint V. István, csak a tiszteletből magyarázható, melyet a cseh fegyverek a korábbi harcok idején a magyarokban keltettek, hogy István a helyett, hogy gyorsan megkezdte volna az ellenségeskedéseket, azok kitörését egyelőre elhalasztani törekedett. Alkanczellárját, Benedek aradi prépostot egy magyar főúrral Otakárhoz Brünnbe küldte, a hol 1270. július elején fegyverszünetet kötöttek. Ennek október 16-ig kellett volna tartani s ezen a napon mindkét királynak a béke megkötése végett össze kellett volna jönni. A magyar király különös kívánságára Otakár beleegyezett, hogy a fegyverszünetet Fülöp, aquilėjai patriárkára is kiterjesszék, az alatt a föltétel alatt, hogy a statusquot

¹ Palacky: *Ueber Formelbücher*, 268. l.

fenntartja s nem háborgatja a cseh királynak és híveinek birtokait¹

A kitűzött időben, 1270. október derekán mindkét király kevés számú kísérettel Pozsony közelében, egy dunai szigeten találkozott. A fegyverszünetet 1272. november 11-ig meghosszabbították s a közöttük fenforgó viszályok elintézését egy nyolcz személyből álló békebíróságra bízták, a melybe mindegyik félnek négy tagot kellett volna kineveznie. A ki a békét megszegi, tüstént egyházi átok alá esik.²

Hogy a magyar király akkoriban komolyan fenn akarta tartani a békét, abból látszik, hogy már julius hóban Fülöp aquilėjai patriárkát a fegyverszünetből kizártnak nyilvánította, mert annak tartama alatt Por-denone várát megtámadta, s most végkép elejtette, mert az alkudozásokra sem maga nem jelent meg, sem megbizottakat nem küldött. Ez mindenesetre a legnagyobb politikai hiba volt, a melyet István elkövet-hetett, ha általában még szándékában volt, hogy a cseh király hatalmának valamikép gátat vessen.

¹ Kelet nélküli oklevél Voigt-nál: *Urkundl. Formelbuch des Heinricus Italicus*, az „Arch. f. österr. Gesch.“ XXIX, 39. l. 26. sz. és Erben-Emlernél II, 280. l., de a tartalom után ítélve, nyilván nem származik Magyarország királyától, mint a fölirat mondja, hanem Otakártól; továbbá a magyar követek levele dd. Brünn, 1270. jul. 6. Ankershofen-Tangl-nál IV, 17. l. A krónikák erről semmit sem tudnak.

² *Cont. Claustro-neob.* 648. l. *Hist. annorum 1264—1279*, 651. l. *Cont. Vindob.* 703. l. *Cont. Praedic. Vindob.* 728. l. *Ann. S. Rudb. Salisb.* 798. l. *Herm. Altah.* 406. l. Oklevelek Erben-Emler-nél II, 279—281. l. Csakhogy a 274. számú, mint az előbbi jegyzetben említettük, a juliusban kötött fegyverszünetre vonatkozik.

Minthogy magyar részről nem akadályozták, Otakár november elején seregével átment a Semmeringen, meghódította Krajnát, miután Laibachot és Landstass-t rövid ellenállás után elfoglalta, innen észak felé Karintiába nyomult s ezt az országot is uralmának elismerésére kényszeríté. Ulrik karantán herczeg özvegyét, Ágnest, bádeni Hermann és Babenberg Gertrud herczegnő leányát, a ki igényeivel útjában állott, hozzá nem illő házasságra kényszerítették (?) s Heunburg Ulrik gróffal, a karantán herczeg egyik vazallusával s a cseh király hívével házасították össze.¹ Nem tartott tovább egy hónapnál és Otakár a karantán terület meghódítását befejezte. Deczember 17-én már ismét Judenburgban, stájer földön volt.

Ekkor hirül vette, hogy a magyarok megszegték a fegyverszünetet és állítólag 50,000 főnyi sereggel betörték Ausztriába, a hol a vidéket Németujhely és Bécs közt elpusztították és sok ezer embert minden korból és nemből megöltek vagy fogságba hurczoltak. Miután a portyázó magyar csapatok elzárták előtte a Semmeringen át vezető utat, Máriazellen és Lilienfeldenát a Dunához vonult,² onnan pedig Morvaországba, a hol nagyban készült, hogy a magyarokon bosszút

¹ A fent idézett osztrák évkönyvek s a stájer „Rímes krónika“ 89—91. fej. erről a hadjáratról többé-kevésbé részletesen tudósítanak. Az utóbbi forrásra nézve l. kutatásaimat a „Mitteil. d. Instituts IV, 67. s kk. II. V. ö. még Ankershofen-Tangl IV, 27—47. l., a hol néhány kiadatlan oklevél is felhasználtatott. Krones 272. s kk. II.

² *Ann. Mellic.* 510. l. *Cont. Claustroneob.* IV és VI, 648. és 743. l. *Historia annorum 1264—1279*, 651. l. *Cont. Vindob.*, 703. l. *Cont. Praed. Vind.* 728. l. *Ann. S. Rudb. Salisb.*, 798. l. *Herm. Altah.* 406. l. *Rímes krónika* 91. fej. A magyarok akkori

álljon. Valamennyi országában hadba szólította az arra köteles férfiakat. Rokonai a brandenburgi örgróf s a sziléziai hercegek, talán más északi német fejedelmekkel együtt szintén segítségére jöttek. Nagyszámú sereggel, a melyet legalább 90,000 főre becsültek, és mindennemű ostromszerrel ellátva, a Morván át vert hidon 1271-ben röviddel április dereka előtt átlépte Magyarország határát. Hirtelen elfoglalta Dévényt és Stomfát, majd rövid ellenállás után rohammal bevette Pozsonyt, a hova bécsieket helyezett őrségül, azután Szt-Györgyön és Bazinon át Nagyszombatig nyomult elő, a mely époly kevéssé állott ellent, mint a többi helységek, átkelt a Vág folyón, bevette Nyitra várát és városát és csapatait a Garamig portyáztatta. Három hét alatt északnyugati Magyarország jelentékeny részét elfoglalta. Hogy a Duna jobb partja felől az ellenség hátba ne foghassa, Nyitráról ismét nyugat felé fordult, seregét hidon, a melyet Pozsonyon alól veretett, átvezette a Dunán, elűzte május 9-én a magyarokat és kunokat, a kik meg akarták akadályozni átkelését és azután a mocsaras vidékeken az Alsó Lajta mellett kelet felé nyomult. Szerencsés ütközet után, a melyet május 15-én egy magyar csapattal vivott, elfoglalta Óvárt és lerombolta Moson várát.

István király, a ki időközben seregét a Rábca tulsó partján gyűjtötte össze, a veszprémi püspököt és Loránt bánt Otakárhoz küldte és békeajánlatokat tett. Ezek azonban meghiusultak, mert a cseh király valamennyi hódítását nem akarta kiadni. Május 21-én

vezéreit, Gergelyt, a királyné kincstárnokát és Vasmegye ispánját stb. említi IV. László király oklevele, *Mon. Hung. Dipl. XXII, 73. l. = Cod. dipl. patrius II, 8. l.*

Moson s a Rábca között csatára került a dolog. Mindkét király magának tulajdonította a győzelmet. Otakár azt állítja, hogy megverte a magyarokat, üldözőbe vette és nagy veszteséggel a Rábczán át visszaszorította. De az események lefolyása mutatja, hogy a kimenetel reá nézve nem lehetett kedvező. Mert a csata után gyorsan visszavonult Bécs felé, mit az élelmi szerek hiányával szépítgetett, sőt serege is felbomlott, úgy hogy a magyarok és kunok büntetlenül fosztogathatták és pusztíthatták a Morvamezőt és déli Morvaországot egészen Brünn faláig.¹ Mivel ugyan-

¹ Főforrások a magyar hadjáratra vonatkozólag az Otakártól magától származó és nyilvánosságra szánt jelentés Erben-Emler-nél II, 291—293. l. a *Cont. Vindob.* 703. l. s a *Cont. Claustro-neob.* IV, 743. l. Rövidebbek, de lényegben egyezők a többi fent idézett évkönyvek adatai. Stomfa és Nyitra várának a csehek részéről történt megtámadásáról István király okleveleiben is van szó, Fejér-nél V. 1. 130. és 144. és *Mon. Hung. Dipl.* XIII, 336. l. V. ö. még az okleveleket Fejér-nél VII. 5, 366., *Cod. d. patrius* V, 43.; VI, 183.; VII, 128., *Mon. Hung. Dipl.* XIII, 339. 350.; XVII, 63. s k. l. 66.; XXII, 166. l. Otakár április 16-án „ap. Presburch“ kelt oklevelét osztrákokkal, mint tanukkal lsd. Chmel-nél: *Reg. K. Friedrichs* IV. Függelék, CLXXVII. l. Otakár jelentése szerint május 21-én színlelt hátrálással a magyarokat támadásra birta, legyőzte s a Rábcaáig üldözte. Osztrák évkönyvek is tudnak Otakár győzelméről. Viszont Kézai Endlicher-nél 120. l. azt írja: „qui (Stephanus) . . . Otacurum ante fluvium Rebeha (l. Rebcha) contra eum venientem . . . expulit virtuose“. István is magának tulajdonítja a győzelmet 1271-iki oklevelében, *Mon. Hung. Dipl.* VIII, 256. l., épúgy említi IV. László király 1273-iki oklevelekben Fejér-nél V. 2, 97. s k. l. és *Mon. Hung. Dipl.* XXII, 74. l. atyjának „felix victoria“-ját „in fluvio Rebucze“ vagy „Rebche“ (v. ö. még Fejér V, 3. 87. 180. s kk. II. és VI, 2. 253.), s az állítás, igaz volta mellett szól a későbbi események lefolyása, mint azt már Lorenz O. I, 328. s k. l. is megjegyezte.

akkor István sógora, Henrik Alsó-Bajorország hercege ezer emberrel Felső-Ausztriába tört és Vöcklaburgtól Welsig elpusztította a vidéket,¹ Otakár engedékenyebbnek mutatkozott. Mikor István király június végén a veszprémi püspököt, Egyed tárnokmestert és Loránt bánt, valamint Benedek aradi prépostot és alkanczellárt újból hozzá küldötte, ráállt a korábban tett ajánlatokra és kiadta mindazokat a magyar helyeket, a melyeket megszállva tartott, viszont István elismerte Karintia és Krajna urául és Fülöp aquiléljai patriárkát teljesen elejté. A magyar király azonkívül a nővérétől elvitt családi kincsekről is lemondott és arra kötelezte magát, hogy a két karantán nemest: Schärffenberg Vilmost és Löwenberg Miklóst országából eltávolítja, viszont Otakár ígérte, hogy a magyar száműzöttek várainak elfoglalását István király részéről nem fogja megakadályozni, s hogy azokat semmikép sem fogja támogatni. Jövőben egyik király se fogadja be és ne támogassa a másik király országaiból jött szökevényeket.²

Noha Otakár a legünnepélyesebben ígérte, hogy többé magyar menekülteket országába be nem fogad, mégis nem állhatott ellent a csábító kilátásoknak, a melyek az V. István halálával támadt zavarok alkalmával nyíltak előtte. A kiskorú IV. László uralkodása kezdetén Magyarország a leghevesebb pártviszályoknak volt színhelye. Bizonyára azért történt, hogy Egyed tárnokmester és Pozsony vármegye ispánja, az elhunyt király kegyencze, fivérével Ger-

¹ *Cont. Lambac.* 560. l.

² A pápától megerősített békeokleveleket (V. Istváné jul. 3-áról, Otakáré jul. 14-éről) l. Theiner-nél, *Mon. Hung.* I, 295—304. l.

gelylyel, Vasmegye ispánjával, a királyné tárnokmesterével a cseh királyhoz menekült, átadta neki Pozsonyt és más várakat, a melyeket hatalmába kerített és felajánlotta szolgálatait. Otakár tárt karokkal fogadta a hozzá menekült főurakat. Egyed mesternek Laa-t, Korneuburg-ot, Stockerau-t adta más helységekkel együtt, évi 2000 márka jövedelemmel, azonkívül bizonyos összeg készpénzt. Hogy Otakár árulót ily feltűnő módon pártolt, kétségtelenül azért történt, mert általa messzemenő célokat, talán az ifjú király megbuktatását és sógorának, Béla mácsói bánnak trónra emelését akarta elérni.

Ellenben Németujvári Henrik, Egyed mester régi ellenfele, noha Csehországban egy ottani nemes leányát vette nőül, visszatért hazájába s a királynővel meg az uralkodó párttal megbékült. Talán a cseh király iránt való bosszú vezette, talán igazán alkalma volt, hogy terveit megismerje, elég az hozzá, hogy 1272-ben Otakár sógorával Béla mácsói bánnal, a kit azzal vádoltak, hogy László királyt meg akarja fosztani trónjától s a Magyarország feletti uralmat magához akarja ragadni, viszályba keveredett s őt felkonczolta. A véres tettet nemcsak hogy meg nem büntették, hanem Henriket 1273 tavaszán meg is jutalmazták, a mennyiben kinevezték Tótország bánjává.

Otakár bosszút esküdött. Nem hallgatott a magyar kormány mentegetődzéseire, sem a pápa közbenjárására. Eddig nála nem tapasztalt körütekintéssel készített elő mindent, hogy a Magyarország ellen indítandó háború szerencsés kimenetelű legyen. Nehogy ismét hátba fogják: 1273 elején Henrikkel Alsó-Bajorország herczegével, a ki idáig egyik legmakacsabb

ellenfele volt, nemcsak békét, hanem szövetséget is kötött.

Délnyugaton is teljesen biztosítva volt most uralma. Karantán Fülöp az aquilėjai patriárkátusban elvesztette minden befolyását az egyházi és politikai ügyekre. 1272. május havában azután Dürnholz Ulrik, Otakár természetes lányának fia, Karintia, Krajna s a vindus márka kapitánya sereggel Friaulba nyomult, Cividale városát megadásra kényszerítette s az aquilėjai káptalant meg a friauli nemességet rábirta, hogy a patriárkátus üresedésének tartamára a cseh királyt főkapitányul és a karantán prépostot, Henriket helytartójául és Aquiléja világi ügyeinek intézőjéül elismerjék.¹ Sőt Fülöp is felhagyott ellenséges magatartásával a cseh király iránt s vele kibékülni törekedett. Megkapta az „örökös helytartó“ méltóságát Karintiában, a mi úgylátszik nem volt sokkal több üres czímnél.²

Egyébiránt mint mindig, úgy most is a könnyű magyar lovasok megelőzték a csehek támadását. Már 1273. február havában magyarok és kunok, a kiket Csák Máté tótországi bán és mások vezettek, átsaptak Ausztria és Morvaország határán, különösen pedig betörték Stiriába, a hol mindent elpusztítottak és ismét sok ezer embert a néptelen Magyarországba hurczoltak. Viszont egy sereg osztrák nemes, körül-

¹ Ankershofen-Tangl IV, 96—104. l.

² Két oklevélben 1273-ból, a melyek közül az egyik május 25-én kelt, a másikon hiányzik a napi dátum, Fülöp mint „ducatu Karinthiae perpetuus vicarius“, egy 1274. június 1-én kelt oklevélben Dürnholz Ulrik halála után mint „perpetuus capitaneus Karinthie“ szerepel. Tangl i. h. 119. nagyon bőven kifejtett föltevésekkel.

belül ezer ember, a Dunán vakmerő portyázást tett Győrig, felgyújtotta a várost, megrohanta a várat s a pécsi püspököt, a vár parancsnokát, néhány más előkelővel foglyul magával hurczolta. Május hóban körülbelül kétezer osztrák és morva a Duna északi partján Nyitraig hatolt, ezt a várost hatalmába kerítette, elhamvasztotta és templomát kifosztotta. Ezeknél a rabló hadjáratoknál fontosabb volt, hogy Egyed ispán árulását megbánva, titkon visszatért hazájába és Pozsonyt, a melyet Otakár gazdagon ellátott élelmi szerekkel, a magyarok kezére játszotta.

Az a hadjárat is, a melyet Otakár a készülétek befejeztével juliusban indított meg, szerencsétlen volt reá nézve és feltűnő, hogy megint ugyanazt a hibát követte el, mint 1260-ban. Mint akkor, most is Laa-t tűzte ki különböző országai kontingenseinek gyülekező helyéül, a nélkül, hogy a határ kellő megszállásával csapatainak felvonulását fedezte volna. Mint akkor, úgy most is a magyarok váratlan támadásra használták fel ezt, miután a cseheket, a hogy legalább állítják, fegyverszünet felajánlásával biztonságba ringatták. Németujvári Henrik 30,000-nyi sereggel még a cseh csapatok koncentrációja előtt egyik hadosztályukat váratlanul megtámadta s két napig nyugtalanította. Dürnholz Ulrik, a Kaunitzok morva nemzetiségéből, ezekben a harcokban életét veszti. Mikor a cseh király harmadnap csapatait, állítólag 30,000 embert, végre egyesítette, a magyarok már ismét visszahúzódtak.

Az egész augusztus folyamán Otakár a Morva és Vág-folyók között állott, a hol Nagyszombatot és más várakat, a bécsi és német-ujhelyi polgárok pedig Pozsonyt és Szt-Györgyöt foglalták el. Azután, mint két év

előtt, a Dunán át vert fahidon dél felé vonult, elfoglalta Óvárt, meghódította az egész vidéket Győrig, magát ezt a várost is elfoglalta, majd ismét nyugatra fordult, a Fertő-tó környékén levő várakat hatalmába kerítette és október elején Sopront fogta ostrom alá. Hosszabb ellenállás után ez a város is kénytelen volt hűséget esküdni és kezeseket állítani, viszont Otakár a város polgárait valamennyi országában az osztrák városok jogaival ruházta fel. A nélkül, hogy nyílt csatára került volna a dolog, a cseh király nyugati Magyarország jelentékeny részét elfoglalta. Úgylátszik csak későn szállott szembe vele egy magyar sereg, a mely elől Otakár állítólag visszavonult.¹ Mégis legalább egész sorát a fontosabb vég-

¹ Erre a háborúra vonatkozólag főforrás a *Cont. Vindob.* 704. s k. l., melyhez a *Cont. Praedic. Vindob.*, 729. l. egyes pótlásokat közöl, s a *Cont. Claustroneob.* VI, 746., azután egy cseh szempontból írt jelentés Dolliner-nél: *Cod. epist. Ottocari*, 9. l. (Böhmer-Ficker-nél is: *Acta imp.* 693. l.) a *Hist. ann.* 1264—1279, 652. l. és egybehangzóan a *Cont. Claustroneob.* IV, 648. l. s a *Cont. Zwettl.* III, 656. s k. l., valamint *Heinr. de Heimbürg* 715. l. csak általános dolgokat hoznak V. ö. még IV. László király okleveleit Fejér-nél V. 2, 104. 117. 122. 154. 197. = 201. 232. 248. 267. 273. A két utobbi szerint Otakár egy magyar sereg elől visszavonult „castrum Loā“ vagy „Lowa“ felé, és pedig a király oklevele szerint u. o. V. 3, 157. ennek a seregnek Gergely bán volt a vezére. Az osztrák krónikák erről semmit sem tudnak. IV. László király oklevele szerint a *Mon. Hung. Dipl.* XVII, 223. l. Péter soproni várnagyot később állítólagos árulása miatt kivégezték. További adatokat László király okleveleiben Fejér-nél VII. 2, 37. 50. 73; VII. 3, 72. 75; VII. 4, 119; VII. 5, 381—386. *Mon. Hung. Dipl.* IX, 19. 33. 40; XVII, 51. 64. 66. 276. 292; XXII, 74. 83. 101. 109. 166. *Cod. d. patr.* I, 60; II, 12; VII, 147. 150. 158. 161.

váraknak megszállva tartotta, míg a kisebbeket lerombolták. A nélkül, hogy formális békét kötöttek volna,¹ október hóban egyelőre megszűnt minden ellenségeskedés.

1273 őszén Otakár hatalma tetőpontján állott. Valamennyi szomszédja meg volt alázva vagy baráti viszonyban állott vele. Birodalma kiterjedt Németország egész keleti részére, az Ércz- és Óriáshegységtől az Ádriai tengerig, s magában foglalta a mai Ausztriának legnagyobb részét.

¹ Hogy Otakár király oklevele Voigt-nál: *Urkundl. Formelbuch* 38. l. és Erben-Emler-nél II, 339, a melyben ily békének megkötéséről van szó, nem tartozhatik 1273-ba, a hová a kiadók teszik, kitűnik abból is, hogy Habsburg Rudolf királylányá választása már megtörtént, másrésről „octava S. Michaelis“ még csak azután következik.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

II. Otakár birodalmának belső viszonyai. A német elem terjeszkedése a cseh tartományokban.

Oly fejedelemnek, a ki mint Otakár akkora birodalom élén állott, birodalma belsejében is¹ egészen más állást kellett elfoglaltatnia, mint valami kis német fejedelemség birtokosának. Egyetlen nemes, ha még oly hatalmas volt is, nem mert volna ellenkezni parancsaival vagy önhatalmulag harczot kezdeni. A belső nyugalom fentartását Otakár egyik főfeladatának tekinté. Már röviddel Ausztria elnyerése után országos békét hirdetett,² a mely több tekintetben az 1237-ben szerkesztett osztrák tartományi jog javaslatára támaszkodva, rendezett jogviszonyok helyreállítását s a belső rend és béke fentartását tűzte ki céljául. Mindenekelőtt megtiltotta a magánbosszút és megparancsolja, hogy ha valakinek kára esik, a bíróhoz kell fordulnia. A herczegtől kinevezett bírák jogait a nemes-séggel szemben kibővíti. Senkinek sem szabad várat építenie, a ki nem bír a körül legalább harmincz fontnyi jövedelemmel, ellenkező esetben azt le kell rombolni. És ily várat is csak a maga vagy embereinek pénzén emelhet, nem pedig a jobbágyok vagyonából. Mindazokat a várakat, melyeket a háború folyamán épi-

¹ A belső viszonyokról lsd. általánosságban Lorenz O.: *Deutsche Geschichte* I, 252—262. 270—273. 344—411.

² „Archiv f. österr. Geschichtsqu.“ Ia, 55—60.

tettek, s mindazokat az erősségeket, a melyeket templomokból alakítottak, föltétlenül le kell rombolni. Különösen a kőváraknak önhatalmú építésére ügyelt szigorúan] Otakár, mert azok könnyen rablóvállalatok támasztékpontjaiul szolgálhattak és lehetővé tették a nemeseknek az ellenállást a tartomány ura ellen. „Ebben az évben — jegyzi meg valamely egykorú heiligkreuzi szerzetes az 1265-évhez¹ — a király Ausztriában sok várat kezdett lerombolni.“ Egyikét a legelőbbkelő osztrák nemeseknek, Meissau Ottó tartományi bírót és két előkelő cseh főurat: Beness-t és fivérét, Milotát ugyanebben az évben Bécsben elfogták és Morvaországba, Aichhornba vitték, a hol a két első kivégezték. Azt mondják, hogy a toronyban megégették őket.² 1268-ban a király elfogatta Pfannberg Bernát és Henrik grófokat, több más tekintélyes stájer nemesekkel, mint mondják, Wildon Hartnid-dal, Stubenberg Wulfinggal és Liechtenstein Ulrikkal, a kiket egy későbbi stájer költő állítása szerint, egyik társuk, Pettau, mint pártütőket följelentett volt. Csak fél év múlva, miután számtalan váraik közül a legtöbbet átadták és lerombolták, nyerték vissza szabadságukat.³ Egy másik előkelő stájert, Mährenberg Seifriedet, úgy látszik 1272 elején a cseh király parancsára Prágában kegyetlenül kivégeztek.⁴ Általában véve a

¹ *Cont. Sancruc.* 646. l.

² V. ö. ezzel a forrással a persze későbbi *Cont. Praedic. Vindob.* 728. l. az 1266-ik évhez s a stájer „Rímes krónikát“ 115. fej., a melyet a *Cont. Vindob.* 710. l. általános megjegyzése Otakár bukása alkalmával megerősít.

³ Lsd. kutatásaimat a stájer „Rímes króniká“-ról a „Mitteil. d. Institus“ IV, 65. s k. l.

⁴ U. o. 71. s kk. ll.

nemességet Otakár keményen féken tartotta és bizalmatlan volt iránta. Ausztriában ugyan a legfontosabb tartományi hivatalokat többnyire odavalókkal találjuk betöltve. De Stiriában, a mely pedig a cseh király kedvéért szakadt el Magyarországtól, belföldi sohasem lett tartományi kapitánynya. Miután kezdetben rövid ideig a Morvaországban is birtokos osztrák Liechtenstein Henrik viselte ezt a méltóságot, követték a cseh Rosenberg Vok, Bruno olmützi püspök, a kinek helyét részben egyik vazallusa, Füllenstein Herbord töltötte be, azután rövid ideig az osztrák Haslau Ottó, s végül megint két cseh: Klingenberg Burchard és Dieditz Milota.¹ Brunó püspökről életrajzírója határozottan kiemeli, hogy a stájer herczegséget „erős kézzel” kormányozta.²

Hogy a tartomány fejedelmének jogait és jövedelmeit megállapítsák, s hogy a bevételekről áttekintést szerezzenek, azokat mind Ausztriában, mind Stiriában jegyzékbe foglalták, az utóbbi herczegségben 1266-ban, olmützi Brunó igazgatása alatt.³

Nem a nemességben, hanem a papságban s a polgárságban keresett támaszt Otakár.

A papságnak mindenképen kedvezett, főleg azzal, hogy visszaadta a birtokokat, a melyeket az egyházaktól a gazdátlan időben elragadtak, továbbá hogy védelmet

¹ V. ö. az oklevél-kivonatokat Krones-nél: *Die Herrschaft Ottokars II. in Steiermark*, 80. s kk. ll.

² Lorenz-nél I, 260. l. 1. jegyz.

³ A „Rationarium Styriae” Rauch-nál, SS. 2., 114—204. l. Egy „Liber hubarum sive reddituum et omnium proventuum per totam Austriam” Otakár uralmának első idejéből, kiadta Chmel a „Notizenbl. d. kais. Akad.” 1855, 333—428. l. V. ö. Lorenz O. I, 365. s kk. ll.

nyújtott a nemesek túlkapásai és erőszakoskodásai ellen, valamint azzal is, hogy az egyházi birtokokat és alattvalókat a világi tisztviselők hatósága alól fölmentette.

A kiváltságokra, a melyeket az osztrák városok az utolsó Babenbergekek alatt nyertek, gondosan ügyelt és azokat ujjakkal szaporította.¹ A birodalom alattvalóságot, a melyet a császár a bécsi polgároknak 1237-ben adott s a melyet 1247-ben újból megerősítettek, persze nem ismerte el. De egyéb jogokat, a melyeket a város a császári privilegiumokban nyert: a polgárok közreműködését a város birájának kinevezésénél stb. bizonyára tiszteletben tartotta. Mert egyetlen egy város sem tanusított nehéz időkben a cseh király iránt oly nagy ragaszkodást, mint Bécs városa. Németujhely már 1251 végén, mikor Otakárnak meghódolt, kieszközölte a császártól a bécsieknek adott jogok megerősítését, a mely jogokról, a németujhelyiek, mintha azok őket illelnék, Otakárnak privilegiumokat mutattak be másolatban. Ausztriában a Morva és Duna összefolyásánál 1268-ban Marcheck, Stiriában 1263-ban, olmützi Brunó helytartósága alatt a Mura mellett levő Bruck városa keletkezett.²

Még többet, mint az ujonnan szerzett tartományok városaiért, tett Otakár az örökös tartományaiban lakó polgárság emeléseért.

Ez általában a német elemnek a cseh tartományokban való terjeszkedésével függ össze.

Voltak, a kik hitték, hogy a szlávoknak a hegyes

¹ V. ö. Lorenz-zel I, 349. s kk II., Otakár idevágó kiváltságleveleit Winter G.-nél: *Urkundl. Beiträge zur Rechtsgesch. österr. Städte.*

² Oklevelek Wichner-nél: *Geschichte von Admont 1177—1297.*, 343. l.

vidékre történt bevándorlásuk után is maradtak németek a Cseh-erdő, az Ércz- és Óriáshegység lejtőin, s hogy a csehek csak a termékeny, földmívelésre alkalmas síkságokat és halmokat szállták volna meg.¹ Azonban, hogy a német nemzetiség ezekben az országokban fenmaradt, arra nézve hiányzik minden bizonyíték.² A Csehországot bekerítő hegységeket a markomannok elvonulása után nem lakták németek, hanem sűrű őserdő borította, a mely a magaslatok mindkét oldalán a völgyekig³ ért le, s a melyet csak lassanként irtottak ki. De mivel a német parasztok dolgozabbak voltak, mint a szlávok, hamarabb is érték el a természetes határokat s azokon átlépve a cseh oldalon is előnyomultak. Így jöttek bajorok, frankok és szászok, mint ezeknek a törzseknek tagjai, a Cseh-erdőn és Érczhegységen át, és alapítottak telepeket ezeknek a hegységeknek a lejtőin, valamint az Éger, az Elba és más folyók völgyeiben. Leghamarabb bizonyára az Éger vidékét germanizálták, a mely a XIV. századig politikailag nem is tartozott Csehországhoz, hanem Németországhoz.

De nemcsak Csehország határán telepedtek meg a németek, hanem az ország belsejébe is jöttek nagy számmal. Már az a körülmény, hogy Csehország a német birodalomhoz tartozott, az ezzel járó diplomáciai érintkezés, a gyakori hadjáratok német harczo-

¹ Így például Schlesinger L.: *Geschichte Böhmens*. Kiadta a „Verein f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen“. 2. kiadás, 88. l.

² Néhány pozitív adatot azonban most Loserth-nél: *Beitr. zur älteren Geschichte Böhmens* a „Mitteil. d. Vereins für Geschichte der Deutschen“ XXI, 288. s kk. ll.

³ Ezekről a határerdőkről lsd. Jireček H.: *Das Recht in Böhmen und Mähren* I, 3. s k. l.

sok társaságában a német nyelv és német szokások elterjedésére nézve nem maradhattak következmények nélkül. Azután a cseh és morva fejedelmek többnyire német herczegnőket vettek el, a kik természetesen sok németet hoztak magukkal s az udvarnál előmozdították a német nyelv tudását. Hogy a kereszténységet Németországból hozták be, hogy a prágai és olmützi püspökségek a XIV. század derekáig a mainzi érsek alatt állottak, továbbá hogy a püspökök maguk a XIV. század végeig vagy németek voltak vagy legalább Németországban nyerték kiképeztetésüket, mindennek természetszerűleg szintén az volt a következménye, hogy a cseh tartományokba sok német papot hívtak s hogy a benszült papság, különösen a főpapság, a német nyelvvel megismerekedett. A legtöbb kolostor alapítása is Németországból indult ki. A praemontreiek Strahow-ban, Leitomisl-ben, Seelau-ban, Doxan-ban, Launiovicz-ban stb., a cisztercziták Sedlecz-ben, Plass-ban, Vellehrad-ban, Pomuck-ban, Münchengrätz-ben, Osseg-ben stb., részben a benediktinusok is Osztrov-ban és Kladrau-ban Németországból jöttek.¹

De különösen német kereskedők, főleg flandrok az Alsó-Rajna vidékéről s a Németalföldről jöttek nagy számmal a cseh tartományokba. Finomabb vásznat hoztak, a melynek gyártása különösen Brügge-ben ritka magas fokon állott, továbbá arany- és ezüstárakat, heringekeket stb., és cserébe marhát, bőrt, nyers érczet s egyéb nyers terményeket vittek ki.² Nürn-

¹ Dudik IV, 253. s kk. II. Schlesinger 87. 90. s k. I.

² V. ö. Rössler: *Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren* II, VIII. s kk. II. Dudik IV, 243. s kk. II. és VIII, 245. s kk. II.

berg nyugaton, Regensburg délnyugaton, Bécs délen a kereskedésre nézve a legfontosabb támasztékpontok valának a cseh s odább a lengyel vidékek felé. A csehek maguk különösen Passaut látogatták.

A kereskedelmi összeköttetések biztonsága, fenntartása és kiterjesztése azonban a fontosabb forgalmi helyeken állandó megtelepedést tettek kívánatossá. Ily telepek keletkeztek a zsupák vagy kerületek várai tövében, a melyek a politikai és társadalmi életnek is középpontjai valának. Idegen kereskedők és kíséretökben bizonyára német mesteremberek is, a kik különböző iparágakat műveltek, lassanként nagyobb vagy kisebb számban megtelepedtek a vár (urbs) alatt, az elővárban vagy a váralján (suburbium), kiterjedt oszlopos folyosókkal (Tuchlauben), áruházakkal bíró szűk, zárt udvarokban. Ez természetesen első sorban az ország fővárosában történt, a hol már a XI. század végén a vár aljában és Vissegrád helységben „arannyal és ezüsttel megrakott zsidók” s a „legvagyonosabb pénzváltók” mellett, „minden népből a leggazdagabb kereskedőket” lehetett találni.¹

Az akkori jogi elvek szerint, a melyeket különösen a németek fejtettek ki, ezek ügyeiket maguk intézték el, saját törvényeik szerint éltek és „Gilde”-t vagy társulatot alkottak, a mely mint ilyen tagjaitól a tartomány urának adót fizetett s ennek fejében védelemben és sokféle kiváltságban részesült, nevezetesen abban a kiváltságban, hogy maga válasz-

¹ *Cosmas Prag.* II, 45. l. az 1091. évhez „in suburbio Pragensi et vico Wissegradensi. Ibi Judei auro et argento plenissimi, ibi et omni gente negociatores ditissimi, ibi monetarii opulentissimi.” V. ö. általánosságban Tomek-től: *Geschichte von Prag.*

totta bíró alatt, német jog szerint élhetett. Már Vratiszláv király idejében, a XI. század második felében, Prága külvárosában a Porics-on német község volt, német joggal, maga választotta lelkészszel és külön bíróval, a kit maga választott s a ki felette ítelt, a legsúlyosabb bűneseteket: a gyilkosságot és tolvajlást kivéve, a melyekben a fejedelem vagy annak helyettese, a kamarás mondott ítéletet. A vádlott, a kinek saját háza volt vagy a ki kezeit állított, ment volt az elfogatástól vagy bebörtönzéstől. Ennek a társulatnak hozzátartozóit szabadokul ismerték el. Azért kötelesek voltak harczolni a hazáért, de csak Csehországon belül. Ha a fejedelem az országon kívül viselt háborút, Prága kapuinak őrizetét kellett magukra vállalniok.¹ Prága, mint város tulajdonkép ebből a német községből fejlődött,² a mely annál gyors-

¹ II. Szobeszláv (1173—1179) kiváltságlevele Rössler-nél: *Rechtsdenkmäler* I, 188., és Erben: *Reg. Boh.* I, 161. l., csak-hogy ezzel a bevezetéssel: „concedo eisdem Theutonicis vivere secundum legem et justiciam Theutonicorum, quae habuerunt a tempore avi mei regis Wraczlav“. Tényleg megtaláljuk a „curia hospitum in medio civitatis Pragae“ s az ottani „richterius“-t már II. Bolivoy (1100—1107) oklevelében, Erben-nél, 84. l. 189. sz. Egyes határozatok Szobeszláv kiváltságlevelében, különösen a hadkötelezettségre vonatkozólag bizonyára nem nyulnak vissza Vratiszláv idejéig. V. ö. még erről a kiváltságlevélről s a német elem terjeszkedéséről Csehországban a XII. és XIII. században, Schlesinger-t a „Mitteil. d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen“ V, 4. és kk. II. és 38. s kk. II.

² Az ó-város 1253-ban keletkezett a német községnek másokkal való egyesítése folytán és Nürnberg városa jogát kapta. V. ö. Čelakovsky-val: *Cod. juris municipii regni Bohemiae* I. köt. 1886. a „Mitteil. d. Instituts“ 7, 173. s kk. II. Höpl-t a „Mitt.“ 8, 306. s kk. II.

sabban nagyobbodhatott meg, minthogy ugyan a szerint a kiváltságlevél szerint minden vendég, bármely országból való legyen is, a ki a németekkel a városban akart lakni, azok jogaiban is részesült.

A német elem különösen a XIII. század kezdete óta terjeszkedett, a mennyiben Přemysl I. Otakár, I. Venczel és II. Otakár királyok, valamint I. Otakár fivére: Vladisláv Henrik morva örgróf rendszeresen pártolták.

Ezek a fejedelmek Venczel kivételével mindannyian német herczegnőktől származtak s a német nyelvet, a német költészetet s a német szokásokat szerették. I. Venczel udvarában élt 1236—1240-ig Reinmar der Zweter, a legkiválóbb német költők egyike. II. Otakár a Babenbergekek kihalása után nemcsak országaikat nyerte el, hanem a német irodalom iránt való előszeretetben is osztozott velük. A Tannhuser Bécsből Prágába költözött, a hol a bőkezű király köré más dalköltők is gyülekeztek. Türlin Ulrik elbeszélő költeményét Otakár királynak ajánlotta. Ennek fia, II. Venczel nemcsak pártolta a dalnokokat, hanem maga is költött minnedalokat, a melyeket sokáig nagyatyjának tulajdonítottak, de alaptalanul.¹

Természetesen ezek a fejedelmek politikai és társadalmi jelentőségét is elismerték a német elemnek, a mely a kereskedelmet és ipart, a jólétet és műveltséget terjesztette, a fejedelem jövedelmeit szaporította, és mivel közvetetlenül alája volt rendelve, mint a nemesség ellensúlya, hatalmát is növelte. Csakhogy a

¹ Csehország középkori irodalmának áttekintését a legfontosabb bizonyítékokkal Martin E. adja Steimeyer „Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Litteratur“ (1877) című folyóiratának III. köt. 107. s kk. II.

németek a szláv tartományokban csak oly föltétellel akartak megtelepedni, ha saját joguk szerint élhettek, ha fölmentették őket a kerületi tisztviselők hatalma alól, ha tehát külön városi jogot adtak nekik. Ezért ebben a korban a tulnyomóan német városok egész sorát tervszerűleg vagy újból alapították, vagy már meglevő váraljakat városok rangjára emeltek és német joggal, továbbá vásárral és különböző más kiváltsággal ruháztak fel.¹ Nevezetesen biztosították őket önkényes megadóztatás ellen, a mennyiben adójukat egyszersmindenkorra törvényesen megállapították. Az első kimutatható példa Freudenthal, északi Morvaországban, a melynek 1213. deczember 30-án kelt kiváltságlevelében a „német jog“ még mint a „cseh és morva tartományokban ismeretlen, szokatlan dolog,“ mint „új és tiszteletre méltó intézmény“ emlittetik. Néhány napra reá Henrik örgrófa Gödingtől északkeletre fekvő Bisencz mezővárosnak az alsó törvénykezés jogát adja, és megengedi, hogy erős fallal vegyék körül. „A fejedelem dicsősége — mondja a kiváltságlevelél — nagyobb fényben ragyog, ha nagy városok fénylő számától van körülvéve.“² Ugyanennek az örgrófnak köszöni keletkezését Mährisch-Neustadt, mely azután 1223-ban a királytól városi jogot nyert. 1224-ben Troppau is mint német joggal felruházott város tűnik

¹ Morvaországra nézve a legpontosabb összeállítás okmányok alapján Rössler-nél: *Rechtsdenkmäler*, II. köt. : *Die Stadt-rechte von Brünn.*, Bevezetés, és Dudik-nál VIII., 141. s. kk. II. Csehországra nézve v. ö. Schlesinger, 165. s. kk. II. Pangerl M. *Städtegründer und Städtegründungen in Böhmen u. Mähren.* Különnyomat a „Mitteil. d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen“ XVI. évf.

² *Cod. Moraviae* II. 75.

fel.¹ Régi váraljakból, nevezetesen Olmütz-ből, Brünn-ből és Znaim-ből, és pedig a két elsőből valószínűleg már Vladisláv Henrik örgróf alatt, Znaim-ből pedig 1226-ban I. Otakár alatt német jogú városok alakultak. Morvaországnak a mongoloktól való elpusztítása újabb okot szolgáltatott megerősített városok alapítására. Magyar-Hradisch, Gewics, Prerau, Magyar-Bród és Leobschütz (a mai Porosz-Sziléziában) II. Otakártól kaptak városi jogokat.

A legtöbb várost, különösen északi Morvaországban Magdeburg város jogával ruházták fel, a mely Brandenburgban és Sziléziában s általában észak-keleti Németországban nagyon el volt terjedve. Azonban azt a jogot, melyet I. Venczel 1243-ban Brünn városának adott, Bécs város joga után készítették, részben szószerint átvették belőle.² Brünn város jogát azután sok más város és mezőváros kapta. Csehországban I. Přemysl Otakár alatt kimutathatólag Kladrau-t, és (Königin-) Grätz-et, I. Venczel alatt Komotau-t, Leitmeritz-et és Saatz-ot alapították, Prágát is megnagyobbitották és újabb kiváltságokkal felruházták. Még többet tett a városokért II. Otakár, abból a meggyőződésből indulván ki, hogy „a birodalom diszét, a melyre törekszik, leginkább a városok szépsége gyarapítja”.³ Ő alatta csupán Csehországban már húsznál több⁴ királyi vagyis oly várost találunk, a melyek

¹ Biermann G.: *Geschichte der Herzogtümer Troppau und Jägerndorf*, 87 s. kk. II.

² Az I. Venczel királytól Brünn részére 1243-ban kiadott városi jog lenyomatát I. Rössler-nél II, 341. s. kk. II. és *Cod. Moraviae* III., 12. s. kk. II.

³ Ez és hasonló mondások a városi privilegiumok arengáiból Palacky-nál IIa, 153. l., 220. jegyz.

⁴ Jegyzéköket Palaczky-nál IIa, 156. Schlesingera „Mitteil.” V. 12.

királyi területen keletkeztek, közvetetlenül a fejedelem vagy alkamarása alatt állnak, a kerületi bíró (judex provincialis, cudař) hatósága alól fel vannak mentve, az igazságszolgáltatásra és kormányzásra külön városi joggal, külön bíróval és esküdtekkel bírnak.

Új német telepek és városok keletkezésére vezetett a XIII. században felvirágzó bányászat is, a melynek művelésére ahhoz értő német bányászokat hívtak be. Iglau, a hol egy német kolónia már 1227 óta vájt érczet és saját bányajogot fejtett ki, 1250 táján városi jogot nyert, a melyet azután sok cseh és morva városra ruháztak, különösen olyanokra, a melyeket iglauri bányászok keleti Csehország érczben gazdag hegységeiben alapítottak, mint Német-Bród-ra, Kuttenberg-re, a mely csakhamar nagy virágzásra jutott, és másokra.¹ Az Érczhegységben is a czint németek vájták, mint az ottani német nevek mutatják.

Ekképen felülről támogatva a XIII. század folyamán tulnyomóan német polgárság keletkezett, mely a kereskedelmet, ipart, bányászatot emelte és csakhamar politikai jelentőségre is jutott. Mert a városok határukon belől nemcsak közigazgatás és igazságszolgáltatás tekintetében élveztek majdnem teljes önállóságot, hanem a közügyekre is befolyásra tettek szert. Már 1280-ban², valószínűleg azonban már II. Otakár alatt,

¹ Közelebbit Tomaschek J.-nél: *Deutsches Recht in Oesterreich im XIII. Jahrhundert auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau*. Bécs, 1859. Vajjon az oklevél, mely a legrégibb városi jogot tartalmazza, jelenlegi alakjában hiteles-e vagy sem? e helyen nem kutatjuk. — A bányászatról v. ö. még Dudík VIII., 353. s kk. II.

² *Canon. Prag. Cont. Cosmae*. 202. l. az 1281. évhez: „Otto marchio Bramburiensis, tutor Wenceslai, ducis Bohemorum ...

mindenesetre előbb, mint más osztrák tartományokban a cseh országgyűlésen a városok képviselői is megjelentek.

A városi telepeken kívül a XIII. században a cseh vidékeken német parasztkolóniákat is alapítottak.¹ Minthogy akkor a német parasztok szorgalmát és nagyobb erélyét tudták megbecsülni, őket kedvező föltételek mellett az országba édesgették. Mérsékelt bér ellenében szabad tulajdonul földeket engedtek át nekik, fölmentették őket a nyomasztó terhek, például az állami szolgálatok alól, nevezetesen, hogy várak, hidak, utak építésénél és jókarban tartásánál nem tartoznak ingyenmunkát teljesíteni, előfogatokhoz lovakat adni, a fejedelmi kutyapecezéreket eltartani,² bűntett esetén a helység valamennyi lakosának együttesen nem kellett jótállni, azonkívül több más kiváltságot is nyertek, nevezetesen fölmentették őket a kerületi tisztviselők hatósága alól, az alsóbb bíráskodásra külön bírákat választhattak, míg a felsőbb bíráskodásra nézve a legközelebbi német városra voltak utalva. Minthogy az Északi-tenger partvidékein a lakosság részben nagyon elszaporodott, részben veszedelmes áradások következtében szűkebb térre szorult, ily földművesek főleg Németalföldről, de a Rajna vidékéről és a frank földről is jöttek, gyakran azért, hogy szülőföldjük nemességének

celebravit colloquium cum Tobia episcopo Pragensi et nobilibus terrae, militibus, baronibus nec non civibus munitarum civitatum“. V. ö. Palacky IIa, 156, 225. jegyz.

¹ Morvaországra nézve közelebbit l. Rössler-nél II., XVIII. s kk. ll. és Dudík VIII., 130 s kk. ll., Csehországra nézve általában l. Schlesinger 161. s kk. ll.

² A különböző fajta robotok jegyzékét lsd. Palacky-nál IIa, 41. Jireček H. *Recht in Böhmen und Mähren* II., 92—98.

nyomásától szabaduljanak, de sokszor hajtva a vállalkozás kedvétől is. Ily alkalommal gyakran úgy jártak el, hogy a földesúr valamely vállalkozóval, például gazdag polgárral szerződést kötött, felhatalmazván őt, hogy telepeseket hívjon be s hogy őket meghatározott bér mellett az e célra szánt földeken megtelepíthesse, viszont az illető a kérdéses helyen bizonyos örökös jogokat, például bírói tisztséget s némi jövedelmeket nyert. A jövevények aztán az erdőket irtották, a puszta földet megművelték és izmos karukkal meg az erős, mélyebben járó német ekével virágzó vidékekké varázsolták át.

Ily német parasztkolóniák első példáját a johaniták birtokain, Morvaországban találjuk, 1204-ben. Követték őket a vellehrád-i és ószlavani ciszterciták a hradisi (Olmütz mellett) és zabrdowiczi (Brünn mellett) praemontreiek, a trebicsi és raigerni benediktinusok és mások.

De legtöbbet tett Morvaország német kolonizációjáért Bruno olmützi püspök. (1246—1281.) Bruno, a ki a Holstein-Schauenburg grófok családjából származott, korának egyik legkiválóbb embere volt. Noha IV. Incze pápa a lyoni zsinat idején a cseh király és papság ellenére nevezte ki püspökké, szellemi tehetségével és ügyességével lassanként igen tekintélyes állásra emelkedett. II. Otakár felhasználta a legnehezebb diplomáciai ügyekben, különösen a Magyarországgal való békekötéseknél, és Stíriában a helytartói méltóságot is rábizta. Azonban ha a befolyást, melyet Bruno a királyra gyakorolt, egyes esetekben természetesen nem lehet kimutatni, annál pontosabban tudjuk, mit tett egyházmegyéjeért, különösen annak anyagi emelése és birtokainak megművelése

érdekében.¹ A püspöki birtokokra részint német gyarmatosokat hívott, részint német lovagoknak, később benszülötteknek is hűbérül terjedelmes birtokokat adott, melyeket azután kisebb parcellákban „német jog szerint“ telepesek között osztottak ki. A Kuhländchen a Felső-Odera mellett, a hol Braunsberg, Misztek és Freiberg városokat Bruno alapította, ekképen kapta német lakosságát. Később ily helységeket, melyeket eredetileg falvakul alapítottak, nem ritkán fallal vettek körül és városi joggal ruháztak fel.

Csehországban koronabirtokokra maga II. Otakár telepített németeket ily módon; különösen a délnyugati határvidékeken s az ellbogeni, trautenauai és glatzi kerületekben, a hol ez időtől kezdve a német elem tulnyomóvá lett. Különböző kolostorok, mint Břevnov, Kladrau, Vilemov, Strahov, Tepl Seelau, Osseg, különösen pedig a hohenfurti és goldenkroni cziszterczita kolostorok Csehország déli részében, az első Rosenberg Vok, az utóbbi II. Otakár alapítása,² részben már korábban tették ezt, részben követték Otakárt.

Sőt egyes nemesek se vonhatták ki magukat a kor áramlata alól, a hogy némelyek családnevüket is megnémetesítették és német nevű városokat építettek. Délen a Rosenberg urak, a gazdag Vitigonok egyik ága, a kik maguk is talán német származásúak valának,³ Krummau vidékén levő birtokaikra német parasztokat telepítettek, északkeleten a Lämberg

¹ Rössler II., XIX. s k. I. Dudik VIII., 186. s kk. II.

² Hohenfurt és Goldenkron oklevéltárait kiadta Pangerl M. az *F. R. Austriae. Dipl. XXIII. és XXXVII. V. ö.* Pangerl: *Die Stiftung von Goldenkron* a „Mitteil. f. Gesch. d. Deutschen.“ XI. évf.

³ Pangerl: *Die Witigonen*; az „Arch. f. österr. Gesch.“ 51.

urak Glatz vidékén, a Draholetz urak Landskron, Wildenschwert és Reichenau környékén, II. Otakár fia idejében pedig a Bieberstein urak Reichenberg és Friedland körül.

Ez a német kolonizáció még a szláv helységekre sem maradt hatás nélkül. Ők is kérték, s mint különös kegyet kapták a jogot, hogy „német jog szerint” éljenek, t. i. hogy mentesek legyenek az állami szolgálatoktól, a közös jótállás s a kerületi tiszttviselők hatalmától s hogy földjeiket örökösen német jog szerint bírassák. A csehek annyira törték magukat ez után, hogy egy század lefolyása alatt már valamennyi cseh helység mint német joggal bíró tűnik fel.¹

A német kolonizáció s a jelentékeny autonómiával bíró városok alapítása, a cseh helységeknek német joggal való tömeges felruházása, valamint a hűbériségnek ugyanakkor történt terjedése folytán, mely a király s a nagyok között új viszonyokat létesített, továbbá a mind gyakoriabbá lett egyházi immunitások következtében a zsupaniák majdnem teljesen megszűntek, a várnagyok hatalma a várak és azok őrségeire szorítkozott. Ezt a fejlődést még siettette az, hogy II. Otakár Prágában országos főbiróságot állított fel, melyhez a kerületi törvényszékek határozataitól felelősebbé lehetett. Lajstromaiból, melyekbe csakhamar nemcsak a pereket, t. i. vádakát, tanuvallomásokat és ítéleteket, melyek most az egész országra fontossággal bírtak, hanem más törvényszéki eljárásokat, mint eladásokat, birtokátruházásokat, végrendeleteket, végül országgyűlési

kötetéből, 21. s kk. II. Ennek ellenében lsd. Straadt: *Geburt* 111. l. 299. jegyz.

¹ Palacky IIa, 158. V. ö. Dudík VIII., 70.

határozatokat is beiktattak, fejlődött a cseh országos telekkönyv, mely a birtok biztonságára igen jó hatással volt.

Minthogy mindezek az intézkedések a nemesség hatalmát és befolyását nagyon meggyöngítették, a cseh nagyok elteltek ellenszenvvel a király iránt, a ki ennek az iránynak leghatározottabb képviselője volt.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Habsburg Rudolf és II. Otakár cseh király.

De bármennyire segítette is elő Otakár a maga országaiban a német elem s a német intézmények elterjedését, politikája annyiban mégis németellenes volt, hogy mindenkor Németország gyöngítésére és felbontására törekedett s az akkori árnyékkirályokkal csak annyiban törődött, a mennyiben érdekeit szolgálták. Minthogy azonban az új cseh birodalmat egészen Németország tehetetlenségére és szétdaraboltságára alapította, szükségképen összeütközésbe kellett jönnie a német nemzeti érzülettel, mihelyt ez annyira megerősödött ismét, hogy általánosan elismert király választása lehetőségessé vált. Akkor történt ez, mikor az ellenkirályok közül Cornwallisi Richard, az az ellenkirály, a ki legalább némileg törődött Németországgal és bizonyos elismerést ért el, 1272. április 2-án meghalt.

A nemzet végre megunta az örökös belső harczokat és rablásokat, s közakarattal választott királyt óhajtott. Az akkori pápa X. Gergely, a ki nem volt nagy politikus, de jólelkű, nyugodt, konzervatív érzelmű férfiú, szintén egy Németországban általánosan elismert fejedelem választását óhajta, hogy kedvencz eszméjét: egy általános keresztes hadjáratot megvalósíthassa. Kasztíliai X. Alfonz követelését, hogy Richard halála után ismerje el törvényes római királyul, épúgy elutasítá, mint III. Fülöp francia

király csábitásait, a ki nagybátyja, Anjou Károly kívánságára a császári koronára áhitozott.¹ Mikor a választófejedelmek a dolgot a végtelenségig látszot-tak halasztani, Gergely felszólította őket, hogy nem-sokára fogjanak új választáshoz, ellenkezőleg a bibo-rosokkal maga fog intézkedni. A választófejedelmeknek is némileg érdekekben állott, hogy véget érjenek az állapotok, a melyek Németországban majdnem három évtizeden át uralkodtak, miután a feltörekvő városok növekedő hatalma a fejedelmekre nézve is veszé-lyessé kezdett lenni. Csak arról volt szó, hogy magán-érdekeiket teljes mértékben megóvhassák s hogy befo-lyásukat a királylyal szemben is érvényesíthessék.

A választással ugyan a választófejedelmek sehogy-sem siettek.² Csak 1272. augusztus havában hallunk előkészítő lépésről. Ez időtájt — mint mondják, a többi választófejedelmek megbizásából — Engelbert kölni érsek Prágába utazott, hogy ez ügyben mindenek előtt Otakár királylyal tárgyaljon. Mert az utolsó kísérleteknél, hogy királyválasztást tartsanak, Ota-kár a választófejedelmeknek sokkal nagyobb nehéz-ségeket csinált, hogy ne kellett volna próbát ten-niök, hogy mindenekelőtt megegyezésre jöjjenek vele. Egy akkori cseh krónikás, ki a királyt ugyancsak

¹ Heller J. *Deutschland und Frankreich in ihren politischen Beziehungen vom Ende des Interregnums bis zum Tode Rudolfs von Habsburg*. 24. s. kk. II.

² A választás aktáit, persze nem teljesen, Böhmer gyűj-tötte össze (*Reg. 1246—1313*, „Reichssachen“ alatt). Az újabb leírások közül Lorenz O.: *Deutsche Geschichte*. I., 412. s. kk. II. és Ropp: *Erzbischof Werner von Mainz* 56. s. kk. II. érde-melnek figyelmet. Az utóbbi Böhmer ellenében a választás helyes napját is megállapította.

dicsőíti,¹ írja, hogy az érsek Otakárnak kínálta a koronát, de ez nagyjainak tanácsára visszautasította, és ismételt ajánlatok után sem volt hajlandó annak elfogadására. Azonban ez a tudósítás nem valószínű. Más író nem tud róla s egyetlen egy oklevél sem utal rá. Oly hatalmas fejedelemben, mint Otakár volt, a választófejedelmek aligha egyeztek volna meg, miután Lajos pfalz-bajor választó, a cseh király régi ellenfele, mindenesetre ellene dolgozott volna. Másrésről Otakárnál a német korona elfogadása a legjobb eszköz lett volna arra, hogy a délkeleti hercegségek birtokát biztosítsa magának. Ennélfogva sokkal valóbbszínű, hogy a király kívánta a német koronát, mintsem hogy visszautasította azt, a mint hogy egy biboros valami kellemest vélt mondhatni, mikor hozzá intézett levelében annak a reménynek és óhajnak adott kifejezést, hogy ő jusson a császári trónra. Valószínűleg mert látta, hogy nincs rá kilátása, Otakár a tárgyalásokban többé nem is vett részt.

Ezeknél előtérben állnak Werner mainzi érsek az Eppensteinek családjából, továbbá Lajos pfalzgróf, Felső-Bajorország hercege, a kik úgylátszik komolyan fáradoztak azon, hogy a császártalan időnek véget vessenek. Mindenekelőtt a kölni és trieri érsekkel igyekeztek megegyezésre jutni, s végül a szász és brandenburgi választófejedelmeket is megnyerték. De sokáig tartott, míg megegyeztek a választandó személyére s talán a föltételekre nézve is, a melyeket az új király elé akartak szabni. Egy ideig a pfalzgróf maga is reményt táplálhatott.

¹ *Ann. Otacar.* (M. G. SS. IX. 189.) V. ö. erre nézve Böhmér i. h. Addit. I, xv. s k. l. és *Regesten Otakars* 448. s k. l.

Még 1273. szeptember 1-én a mainzi érsek megigérte neki, hogy az ő megválasztása érdekében fog működni. Ha azonban a választófejedelmeket Lajos érdekében nem lehetne megegyezésre bírni, mindketten vagy Anhalt Siegfried grófra, vagy Habsburg Rudolf grófra fognak szavazni, s a választásnál a kölni érsekkel s ha lehet, a trieri érsekkel is egyértelműen fognak eljárni. Anhalt grófot bizonyára unokabátyjai, a szász s a brandenburgi választófejedelmek ajánlhatták jelöltül. Habsburg Rudolf érdekében, a kivel Werner mainzi érsek 1260 végén Rómába tett utazása alkalmával személyesen megismerkedett, különösen barátja és közeli rokona, Frigyes nürnbergi várgróf fáradozott.¹ Rudolf javára szolgált, hogy több eladó lánya volt, a kiknek kezét a pfalzi és szász választófejedelmeknek ígérte. 1273. szeptember derekán Rudolf választása, úgylátszik, el volt határozva. A választógyűlés, melyet a mainzi érsek szeptember 29-ére tűzött ki, nagyon látogatott volt. Nemcsak a négy rajnai választófejedelem, hanem János szász-lauenburgi és János brandenburgi fejedelem több más fejedelemmel és nagyokkal személyesen jelentek meg Frankfurtban.

Csak egy formai nehézséget kellett eltávolítani. Már általános volt a nézet, hogy a királyválasztásban csak hét fejedelem vehet részt. De a cseh király követe, Berthold bambergi püspök és Henrik bajor herceg meghatalmazottjai a birodalmi pohárnoki méltóságot s a hetedik választói szavazatot a maguk számára követték. A többi választófejedelem, a kik bizonyosra

¹ V. ö. erre vonatkozólag Riedel: *Graf Rudolf von Habsburg und Burggraf Friedrich III. von Nürnberg* a „*Denkschriften der Berliner Akad.*“ 1852., 553 s kk. II.

vehették, hogy Otakár követe nem fog az ő jelöltjükre szavazni, Csehország választó jogát egyszerűen mellőzték, a mennyiben a hetedik választói szavazatot a bajor hercegnek ítélték oda és kimondották, hogy azt Lajos pfalzgróf és fivére Henrik, Alsó-Bajorország hercege közösen gyakorolják. Három napi tanácskozás után végre október 1-én Lajos pfalzgróf a többi választófejedelem nevében Habsburg Rudolfot királynak kiáltotta ki. Ez már a rá következő napon Frankfurtba ünnepélyesen bevonult. Október 24-én Aachenben megkoronázták.

A család, a melyből Rudolf származott,¹ egyike a legrégibb német családoknak, bár nem tartozott a nagybirtokuk közé. Származását újabb kutatások alap-

¹ Legfontosabb kutforrás a régi Habsburgok genealogiájára vonatkozólag az *Acta foundationis Murensis monasterii*, a melyet rokon forrásokkal együtt P. Kiem M. a „Quellen zur Schweizer Geschichte“ IIIc adott ki és kísért magyarázatokkal. Ezeket azonban Liebenau T. kutatásai szerint („Jahrbuch des heraldisch-geneal. Vereins Adler“ IX, 127. s kk. II.) csak 1338 után, míg Kiem szerint 167. s kk. II. 1264 és 1280 között szerkesztették, és pedig a XII. század derekából származó régibb följegyzés felhasználásával. A család genealogiájáról szóló régibb dolgozatok közül csak Röpell R.: *Die Grafen von Habsburg* (Halle, 1832.) bír értékkel. A mennyiben tőle eltértek, a *Rudolf von Habsburg vor seiner Thronbesteigung* (Bécs, 1873. a csász. akadémia almanachjából) című akadémiai értekezésemhez írt jegyzetekben okoltam meg bővebben, a mikre a következőkre nézve utalok. V. ö. még Böhmer: *Regesten der Grafen von Habsburg a Reg. imp. 1264–1313*. II. Függelékében. A legújabb kutatások közül különösen kiemelendők: Gisi V. értekezése (a „Forsch. z. d. Gesch.“ 26. kötetében), továbbá Schulte A.: *Ueber die ältesten Besitzungen der Habsburger* (a „Mitteil. d. Instituts VII. és VIII. kötetében), továbbá Krüger: *Zur Herkunft der Habsburger*. („Jahrb. f. Schweizer Gesch.“)

ján a Merovingek koráig követhetjük. Őse hihetőleg Archinoald, a ki II. Chlodvig idejében Neusztria és Burgund majordomusa volt és 658 táján halt meg. Unokája I. Edico († 700 körül), a ki valószínűleg egy ausztrásiai király leányának, II. Childerich felesége nővérének volt a férje, sógorától 660—670 között Elzászban a hercegi méltóságot kapta s a családnak nevet adott. I. Edico-tól Egisheim Guntramig három évszázadon át szakadatlan sorozatban mutathatjuk ki a család nemzedékrendjét. Egisheim Guntram úgylát-szik azonos a „gazdag“ Guntram-mal, a ki 950 táján az Aargau-ban élt. A család ősi birtokai az Alsó-Aar s a Reuss mentén nem voltak nagy kiterjedésűek. A Habichsburg vagy Habsburg, a melyről magát a család a XI. század vége óta nevezte, csak afféle őrtorony (Wehrburg vagy Wartburg), a mely nem is volt alkalmas arra, hogy lakóhelyül szolgáljon. Ratebodo, a ki talán klettgaui gróf volt, a murii kolostor alapító-könyve szerint Guntram unokája és Kanzelin (Lancelin?) fia, ugyancsak e forrás szerint állítólag Ita-t, Theodorik lotharingiai herceg nővérét vette feleségül és a murii kolostort alapította. Fia, I. Werner, a ki 1096. nov. 11-én hunyt el,¹ az első, a ki a Habsburg grófja czimét viseli. Werner legöregebb fia, Ottó, 1108-ben V. Henrik seregében Frigyes sváb herceg oldalán részt vett a Magyarország ellen intézett hadjáratban,² s így megfordult abban az országban, a mely később utódjait uralta.

¹ Az *Acta Mur.* (kiadta Kiem, 39. l.) ezt az adatát megerősíti *Bernold* az 1096. évhez, M. G. SS. V, 464. l.

² Riezler I, 571. l. a „comes Otto de Havichsburch“-ban, a ki V. Henrik császárnak 1108. szept. 9-én Pozsonyban kelt oklevelében a tanuk között említették, Habsberg Ottó nordgaui grófot látja. Azonban Moritz: *Stammreihe und Geschichte*

Ottóra, a kit a murii kolostor alapításának története szerint 1111-ben megöltek, következőt öccse Adalbert, a kit 1125-ig gyakran találunk V. Henrik császár mellett, ennek halála után pedig Ottó fia, II. Werner. Ő volt az első Habsburg, a ki nagyobb jelentőségre emelkedett. III. Lothár uralkodása alatt (1135)¹ először tűnik fel a felső-elzászi tartományi grófság birtokában. Ugyanez a Werner a murbachi kolostor gondviselőjeül fordul elő, a ki sok más birtokon kívül Elzászban és Aargauban, Luzernt s egész környékét bírta. 1167-ben még részt vett I. Frigyes olaszországi hadjáratában és valószínűleg áldozatul esett annak a végzetes epidemiának, a mely a német sereg legnagyobb részét elragadta.

Fia, III. Albrecht, a későbbi Rudolf király szépatyja, elvette Ita-t, Pfullendorf Rudolf grófnak és Wulfhildának, Büszke Henrik bajor herczeg nővérének leányát, s ezen a réven Barbarossa Frigyesseel is közeli rokonságba jutott. Mikor apósa, a ki 1180-ban fiutód hátrahagyása nélkül meghalt, valamennyi birtokát a császárra hagyta, ez a többi közt azzal kárpótolta, hogy a zürichgaui grófságot adta neki, mely a Rajnától dél

der Grafen von Sulzbach („Abhandl. d. hist. Kl. d. bayer Akad.“ 1833.) V. táblája szerint már 1105-ben meghalt. A név alakja szintén Riezler föltevése ellen szól.

¹ „Vernhero lantgravio de Habensburg“ Grandidier-nél II, 289. l., a mely helyre Waitz: *V. G.* VII, 60. jegyz. figyelemzettetett, azután az 1144-iki oklevélben Schöpflin-nél: *Als. dipl.* I, 225. l.: „Wernhero comite gubernante Alsatiam“. Mi szolgálhatott okul (a tartományi béke biztosítása Elzászban abban az időben, mikor a Staufok meg voltak fosztva a herczegségtől?), erre nézve v. ö. Schenk zu Schweinsberg bárót a „Forsch. z. deutschen Gesch.“ XVI, 527. s kk. II.

felé Schwyzen tulig terjedt. Az 1172-ben kihalt gazdag Lenzburg grófok örökségéből Albrecht mint közeli rokon szintén jelentékeny birtokokat kapott a mostani Luzern (Willisau, Sempach stb.) és Unterwalden kantonokban. Mikor 1199-ben meghalt, a Habsburgok a leghatalmasabb sváb családokhoz tartoztak. Fia Rudolf kezdetben családi összeköttetései miatt valószínűleg IV. Ottónak volt a párthive, habár birtokainak fekvése miatt nem mert nyíltan föllépni Fülöp király ellen.¹ Később azonban átlépett a Stauf pártjára, s azután egyike volt az elsőeknek, a kik 1212-ben II. Frigyeshez csatlakoztak, mikor IV. Ottó ellen föllépett. A lotharingiai herczegnél jelentékeny összeg erejéig jót állott érte, elkísérte 1214-ben az Alsó-Rajnához, az Ottó párthivei ellen indított harczba; ismételten találjuk őt és fiát a császárnál Olaszországban. II. Frigyes ügylátszik érdemeit az aargau grófság adományozásával jutalmazta meg, a mely keleten a zürichgaui grófságig érve, a Rajnától az Alpok aljáig, Unterwalden déli határáig terjedt.

Rudolf halála után (1232) fiai, Albrecht és Rudolf, hatalmukat birtokaik megosztásával² meggyöngítették. Azonban Albrecht, a Habsburgok régibb ágának alapítója, a legfontosabb részt kapta, t. i. az Aargauban levő birtokokat a Habsburggal, a felső-elzászi tartományi grófságot, az aargau-i grófságot és közösen az ifjabb vagy habsburg-laufenburgi ággal³ a zürichgaui grófságot és a murbachi kolostor gondviselőségét.

¹ Abel O.: *K. Philipp* 335. l. első jegyz. Winkelmann: *Philipp*, 206—210. l.

² Némileg eltérően Dicrauer I, 70.

³ Münch. A.: *Regesten d. Gfen v. Habsburg-Laufenburg*, 1213—1408. („Argovia“, 18. köt.)

Rudolf, a későbbi király, mint Albrecht és Kiburg Heilviga grófnő legöregebb fia, 1218. május 1-én született és II. Frigyes tartotta a kereszttvízre. 1239-ben, mikor atyja szentföldi útjában meghalt, kezdődik önálló föllépése.

A császárság s a pápaság közt nemsokára kitört harcban Rudolf hű maradt a császár ügyéhez s a nyugati alpesi vidékek nagyjai között úgyszólván egyedül ő lobogtatta a Staufok zászlaját. IV. Konrád ismételve a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik hű szolgálatairól és azokat megjutalmazza. Más részről birtokait interdictum alá vetették s a pápa 1254-ben határozottan megparancsolja, hogy átkozzák ki Rudolt, a kit a Staufok hívének s az egyház ellenségének nevez, mert társaival Baselben egy apáczakolostort megrohant és felgyújtott. A Staufok családjának utolsó sarjadékát, a szerencsétlen Konradint, ennek nagybátyjával, badeni Lajossal és mostoha atyjával, Meinhard görz-tiroli gróffal 1267-ben az Alpokon át Veronáig kísérte.

Az interregnum idején Rudolf birtokait és befolyását mindenképen nagyobbítani törekedett. Ennek következtében majdnem szakadatlan harcokba bonyolódott, a melyekből többnyire győztesen került ki, s a melyek megszerezték számára a bátor katona és derék hadvezér hírét és nevét messze vidékeken ismeretessé tették.

Szerzeményei közül legjelentékenyebbek voltak a kiburgi birtokok. A gazdag Kiburg grófoknak, a Habsburgok mellett a felső sváb föld leghatalmasabb nemzetségének mind a két ága ez időtájt fiágon kihalt. Hartmann, az idősebb, a kinek nem volt gyermeke, még életében nővérének fiára, Habsburg Rudolfra

hagyta birtokainak egy részét és legtöbb hűbérét. Hartmann halála után (1264. nov. 27.) Rudolf elfoglalta minden birtokát és uradalmát a Reuss-tól a Bodeni és Wallenstädti tóig, Kiburg és Baden várakkal, Winterthur, Frauenfeld és Diessenhofen városokkal, a thurgau tartományi grófsággal, a seckingeni kolostorhoz tartozó Glarus-völgy gondviselőségével, a nélkül, hogy az elhalt özvegyének vagy a birodalomnak, vagy más hűbéruraknak igényeivel törődött volna, s ezeket szerencsés harcokban meg is tartotta. 1273 elején Rudolf kivitte azt is, hogy unokabátyja, Habsburg-Laufenburg Eberhard, nőül vette ifjabb Hartmannak, az ifjabb Kiburg-ág utolsó sarjadékának († 1263. szept. 5.) leányát és örökösét, s azután megvette tőlük az összes birtokokat a mai Aargau, Luzern, Zug, Unterwalden és Schwyz kantonokban, azonkívül később (1277.) Freiburg városát az Üchtland-ban. Ekképen Rudolf kezében voltak az összes grófi jogok a Felső-Elzászban, Aargau-ban, Zürichgau-ban és Thurgau-ban, tehát a Rajnának majdnem egész balpartja a Vogézektől a Bodeni tóig, továbbá nagy kiterjedésű magánbirtokok, mikor 1273-ban királylyá választották. Azért téves felfogáson alapszik, ha akkoriban némelyek Rudolfot szegény grófnak mondták,¹ habár családi hatalma nem is volt olyan nagy, hogy veszélyesnek tűnhetett volna fel a választófejedelmekre nézve.

Rudolf születésétől fogva józan természetű volt, a kinek törekvése csak a praktikusra és elérhetőre irányult, egyszersmind uralkodása kezdetén már

¹ Lsd. különösen Schulte A.-t a „Mitteil. d. Instituts“ VII., 548—554. és Dierauer-t I., 70—74. l.

55-ik évét elérte s így oly korban volt, a melyben az ember már nem rajong eszményekért. Azért kizárólag az adott viszonyok talajára lépett s eleve lemondott arról, hogy ismét helyreállítsa a monarchiát, a mint a Staufok alatt fenállott.¹

Noha fiatalabb korában a Stauf-párt buzgó hive volt s egyházi átok alatt állt, most mégis azon volt, hogy az egyházzal jó viszonyban legyen. A pápa kegyét kérte és megújította az ígéreteket, a melyeket IV. Ottónak és II. Frigyesnek az egyházi állam terjedelmére s a szabad püspök-választásokra nézve a pápák kívánságaira tenniük kellett. Viszont X. Gergely Otakár cseh királynak minden ellenkezése dacára 1274. szept. 26-án Rudolfot királyul ismerte el.

Németország belső viszonyaira nézve sem tett kísérletet, hogy az utolsó évtizedek fejlődését visszafordítsa. Mióta a harcz a Staufok s a fejedelmekkel szövetséges pápaság között kitört és mióta a XIII. század dereka táján több fejedelmi család kihalása és mások közönye következtében a királyválasztás joga néhány fejedelemre szorítkozott, a kik korábban első sorban szavaztak, Németország monarchiából oligarchiává alakult át s a választófejedelmek ezt az állapotot állandóvá igyekeztek tenni. Már azelőtt a király fontos birodalmi ügyeket nem intézhetett el önhatalmúlág, hanem kötve volt a fejedelmek jóváhagyásához, a mi egyrészt kitünik abból, hogy őket tanukul sorolja fel, másrészt, hogy királyi oklevelekre

¹ A birodalmi viszonyokra nézve lsd. Böhmer: *Reg. 1246—1313.* továbbá Kopp: *Reichsgeschichte* I, II, 3. (utolsó részét átdolgozta Busson) és Lorenz O.: *Deutsche Geschichte* I. és II. k. V. ö. még Ropp, 90. s kk. II.

ők is rányomják pecsétjeiket, továbbá abból is, hogy az egyes fejedelmek forma szerint jóváhagyó okleveleket állítanak ki. Mikép a királyválasztásnál, úgy a királyi intézkedések jóváhagyásánál is a XIII. század folyamán mind nagyobb súlyt fektettek a legelőbbkelő fejedelmekre.¹ Közvetetlenül Rudolf megválasztása után megállapított dolognak tűnik fel, hogy a választófejedelmeknek, de csakis ezeknek a királynak fontosabb ügyekben tett minden intézkedéséhez, nevezetesen a birodalmi javak eladományozásához, többnyire külön oklevelek, úgynevezett „Willebriefe“-k alakjában beleegyezésüket kellett adniok. Fel kell tehát tennünk, hogy a választófejedelmek Rudolf megválasztása alkalmával ennek a jognak elismerését forma szerint kikötötték. Ekkép Németország kormányának sulypontja alapján véve most a választófejedelmeken nyugodott. Rudolf rajta is volt, hogy velők lehetőleg karöltve járjon el s hogy a világi választófejedelmeket szorosabb családi kötelékekkel, az egyháziakat pedig egyéb, főleg anyagi kedvezményekkel magához lánczolja.

A birodalom jövődjé fejlődésére nézve legfontosabb kérdés volt a király viszonya az új cseh hatalomhoz, a mely keleten megalakult.

Otakár monarchiáját Németország gyöngeségének ügyes és kiméletlen kizsákmányolásával alapította meg és sokkal hatalmasabb volt, hogysem magát más uralkodó alá rendelje. Maga is érezhette, hogy birodalma s erélyes német király nem állhatnak meg egymás mellett. Azért kezdettől fogva el volt határozva,

¹ Ficker J.: *Fürstliche Willebriefe und Mitbesiegelungen*, a „Mitteil. d. Instituts“ III, 1—62. l.

hogy Rudolfot nem ismeri el, noha a királyhoz való gyors csatlakozás lett volna az egyetlen eszköz, hogy szerzeményei számára a birodalmi hatalom részéről való megerősítést megnyerje. Hogy a választófejedelmek Csehország szavazatát a választásból kizárták s ezt az Otakár meghatalmazottja részéről történt tiltakozás után végrehajtották, formai ürügyül szolgált neki, hogy ne ismerje el Habsburg Rudolfot, „a nem sokat érő grófot“, „kit a koldustarisznya nyom“.¹ Otakár sokáig remélte, hogy a római kuria, a mely emelkedését elősegítette s a melylyel mindig a legjobb egyetértésben volt, pártját fogja s nem engedi saját művét leromboltatni; azért Rudolf választása ellen hozzá apelált. Legügyesebb államférfia, Bruno olmützi püspök, szintén fellepett a pápánál királya érdekében. Egy emlékiratban, mely a X. Gergelytől Lyonba összehívott zsinatnak volt szánva,² s a melyet 1273. december havában a pápához küldött, azt az eszmét igyekszik kifejteni, hogy „Németország a fejedelmi érdekek folytán megosztva és szétdarabolva, teljesen képtelenné lett arra, hogy a keresztény egyházat nyugaton vagy épen a tengeren túl megvédje, s hogy ennél fogva a keresztény vallás minden reménységét csakis Csehországba helyezheti“.³ Otakár birodalmának keleti szomszédai közül Magyarországot részben pogányok lakják, a kikhez még a királyné rokonai is tartoznak, s ez országban az eretnekeknek és schismatikusoknak kedveznek. A ruthének vagy oroszok schismatikusok s a tatárok

¹ Otakár király levele a pápához Erben-Emler-nél II, 340. l.

² U. o. 342. l.

³ Lorenz O. II, 23., a hol ennek az emlékiratnak jelentősége nagyon helyesen van méltatva.

szolgái, a litvánok és poroszok még pogányok. Mint-hogy a német fejedelmek maguk között így meghasonlottak és maguk felett hatalmasabbat nem tűrnek, s mindig két királyt választanak, hogy egyiknek se engedelmeskedjenek, mint most Habsburg Rudolfot Kasztíliai Alfonz mellett, a keresztény vallás védelme ezeken a vidékeken ügylátszik csak a cseh birodalmon nyugszik; nevezetesen csak ez tarthatja távol a betöréssel fenyegető tatárokat.

Mikor Bruno 1274 nyarán a pápa megbízásaival Lyonból visszatért, Otakár megbizonyosodott, hogy a pápa részéről nem számíthat a királyválasztás megsemmisítésére. S miután nem bízott X. Gergelyben, ennél fogva attól is vonakodott, hogy a birtok kérdésében föltétlenül alávesse magát a pápa ítéletének, a mire Rudolf késznék nyilatkozott. Más taktikát követett tehát, hogy birodalmát legalább jelenlegi terjedelmében megtarthassa.¹ Mindenekelőtt késleltetni akarta a döntést s a pápának ajánlatot tett, hogy négy év múlva keresztes hadjáratot indít, visszatérte után pedig birtokait illetőleg a pápa ítéletének veti magát alá, ha a Rudolf részéről fenyegető támadások ellen hat évre biztosítja. Noha ezek oly ígérek valának, a melyek eddigelé a kuriánál ritkán tévesztették el céljukat, mégis X. Gergelynél, a ki Németország viszonyainak rendezését tűzte ki feladatául, hatástalanok maradtak. Minden

¹ Az akták, a melyek ezekre a tárgyalásokra vonatkoznak, össze vannak most gyűjtve Erben-Emler-nél: *Reg. Bohemiae* II. köt. Némely újabbak a „Mitt. d. Inst.“ VI. 421. s kk. II. Alanovszki-tól. V. ö. ezekkel az elbeszélést Kopp-nál I, 83. s kk. II., 148. s kk. II. Lorenz O.-nál II, 41. s kk. II. 66. s kk. II, Dudik-nál VI. 140. s kk. II.

beavatkozást a rendes pörös eljárásba visszautasított, mert úgymond, a birodalom törvényeit nem akarja megváltoztatni¹ és követelte, hogy Otakár egyszerűen vesse alá magát a királynak, csakis ebben az esetben ajánlván fel közbenjárását. Mikor Otakár ezt megtagadta, sőt a pápától, magasabb instancziához appellált, Gergely a dolgoknak Németországban szabad folyást engedett.

Mihelyt Rudolf biztosítva volt a pápa elismeréséről és semlegességéről Otakárral való viszályában, elhatározta, hogy szétzúzza a cseh nagyhatalmat. Nürnbergben tartott első birodalmi gyűlésén 1274. november 19-én az összegyűlt fejedelmekhez és nagyokhoz azt a kérdést intézte: ki legyen a bíró, ha a római királynak valamely birodalmi fejedelem ellen birodalmi javak vagy más sérelmek miatt panaszt kell emelnie?¹ Az egyhangú ítélet alapján, hogy ez a jog régtől fogva a rajnai pfalzgróftól illeti, bajor Lajos a bírói székbe ült, Rudolf pedig vádlóul lépett fel. Kérdéseire elhatározták, hogy a király mindazokat a birtokokat, a melyeket II. Frigyes császár letétele előtt akadálytalanul bírt, s az azóta a birodalomra visszaszállott javakat magához vonhassa, s mindenkit leverhet, a ki útjában áll; másodszor, hogy a cseh király, mert egy év és egy nap alatt nem kérte fel hűbérét a római királytól, ahhoz való minden jogától elesett; harmadszor, hogy a pfalzgróf a cseh királyt makacssága miatt valamely szabad ember által január 23-ára Würzburgba

¹ „Nec imperii leges immutare intendimus aut ipsius consuetudinibus derogare“. A pápának 1275. május 2-án kelt levele Emler-nél 400. l.

idézze meg.¹ Az idézést a pfalzgróf még Nürnbergből elküldte.²

Minthogy Otakár nem jelent meg Würzburgban, május derekára újabb határnapot tűztek ki neki, a melyen Augsburgban kell megjelennie. Itt legalább megjelent Wernhard seckauai püspök, mint Otakár meghatalmazottja, de csak azért, hogy megtámadja Rudolf választatását, mert ez alkalommal a cseh király jogát megsértették. Ennek az volt a következménye, hogy a hetedik választó szavazatát végleg a bajor hercegnek ítélték oda. Egyuttal Otakárt az interregnum idején elfoglalt birodalmi tartományok elvesztésére ítélték.³ Karintiát Krajnát s a vindus Mark hozzá tartozó részeit már február végén az utolsó herceg fivérének, az Otakártól elüzött Fülöpnek adták hűbérül, a ki néhány karantán erősség birtokba vétele után a római király udvarába ment.⁴

Hogy követeléseinek nyomatékot szerezzen, Rudolf már 1274 nyarán összeköttetésbe lépett Frigyes salzburgi érsekkel, továbbá a passauai s a regensburgi püspökök-

¹ M. G. LL. II, 399. V. ö. Plüschke M.: *Das Rechtsverfahren Rudolfs v. Habsburg gegen Ottokar v. Böhmen*. Bonn, 1885., továbbá Busson-t (megbírálta Zeissberg az „Arch. f. österr. Gesch.“ 69. köt. 1. s kk. II. Redlich *Anfänge* a „Mitt.“ X. 381. s kk. II. Weizhäcker: *Der Pfalzgraf als Richter über den König*. Göttinga, 1886. (A kir. társulat értekezéseiből.)

² Kiadta Höfler a „Sitzungber. d. kais. Akad.“ XXXVII, 300. I.

³ Ezt a szász világkrónika egykoru (szász) folytatása határozottan említi, M. G. *Deutsche Chroniken* II, 287. V. ö. Böhmer-Redlich: *Reg. Rudolfs* 372a. sz.

⁴ *Cont. Vindob.* 706. I. s ebből a *Cont. Praedic. Vindob.* 729. I. Böhmer: *Reg. Rudolf's* 157. sz. Böhmer-Redlich, 1576. sz. 332.

kel,¹ kiknek a délkeleti német herczegségekben birtokaik valának, és Otakártól jogaikban, birtokaikban többször sérelmet szenvedtek. Mikor 1274. augusztus elején Hagenau-ban megjelentek nála, Rudolf megígérte, hogy egyházaiknak Ausztriában, Stíriában, Karintiában és Bajorországban visszaszerzi azokat a birtokokat és jogokat, a melyeket kényszerítve vagy félelemből valamely hatalmasnak hűbérül kellett adniok, egyuttal felhatalmazta őket, hogy egyházmegyéikben a nemesekkel és városokkal birodalmi ügyekben tanácskozhassanak és szerződéseket köthessenek, végül teljes kárpótlást biztosított nekik, ha netán valami káruk esnék.

A kísérletek, hogy a délkeleti német herczegségek lakosait a cseh királytól elvonják, a melyekre nézve a salzburgi érsekség fekvése miatt a legjobb bázisul szolgálhatott, nem maradtak eredmény nélkül, miután Otakár katonás, sőt zsarnoki uralkodásával az ottani nemesség között magának sok ellenséget szerzett. Ez azonban erélyes intézkedéseket tett, hogy minden fölkelést megakadályozzon vagy elnyomjon. Hogy biztossítsa magának alattvalói hűségét, az említett országok városaitól és nemeseitől tömérdek kezest szedett. Mikor több osztrák és stájer nemes, köztük Wildon Hartnid és Wolfkersdorf Wernhard, bizva Rudolf ígért támogatásában mindamellett fellázadt, Otakár 1275. elején sereggel Ausztriába ment, s a fölkelőket azzal kényszerítette hódolatra, hogy fiaikat, a kiket neki kezesekül adtak át, váraik elé vezette és megölésükkel fenyegetődött. A Wildonokat és Wolkers-

¹ Busson A: *Salzburg und Böhmen vor dem Kriege 1276.* az „Archiv f. österr. Gesch.“ LXV, 255—305. erről, valamint a Németország délkeleti vidékein történetekről szól.

dorfokat jószágaik elkobzása után száműzte, a többieknek megkegyelmezett. Mégis új kezeseket vett, még a bécsi polgároktól is, számos újabb várat leromboltatott és Bécset megerősítette.

A püspökök ellen, a kiknek országaiban birtokaik valának, az ideiglenes zárlat érzékeny eszközét alkalmazta és lefoglalta egyházaik jövedelmét, míg egyesek, mint a passauai és regensburgi püspökök személyesen hozzá nem mentek és esküvel meg nem ígérték, hogy sem a pápa, sem a római király parancsára nem tesznek olyant, a mi nem volna tetszésére. A többiek ellen, a kiket ezzel meg nem tört, főleg a salzburgi érsek ellen fegyveres erővel járt el. A birtokokat, a melyek a cseh-osztrák birodalom határain belül az érsek kezén valának, elvették tőle vagy elpusztították, Friesachot a stájer tartományi kapitány, Dieditz Milota teljesen elhamvasztotta és sok lakost korra és nemre való tekintet nélkül megölt. Az érsek emberei többnyire csak az erős várakat tartották meg. 40,000 márkára becsülték a kárt, a melyet csak a salzburgi egyház szenvedett. Miután Rudolf királytól nem érkezett segítség, 1275. május havában Frigyes érsek is kénytelen volt Otakárral egyességre lépni.

A veszélyt, hogy a Rudolffal való háború folyamán a magyarok hátba fogják, Otakár szintén elhárítani igyekezett.

Egészen természetes volt, hogy azok a férfiak, a kik az ifjú IV. László kiskorúsága alatt Magyarország kormányát vitték s a kik között Joakim tárnokmester különösen kitűnt, az ujonnan választott római királyt Csehország ellen szövetségesül megnyerni iparkodtak. Hogy a két uralkodóházat szorosabban egymáshoz fűzzék, a király öccse, Endre, Horvát- és Tótország her-

ceze számára megkérték Rudolf leányának vagy más közeli rokonának kezét. A magyarok kívánságai épen nem voltak szerények. Mert nemcsak az elveszett és Otakár kezén lévő városokat akarták visszaszerezni. Joakim több német területet is kívánt, a melyeket a cseh királytól el kellett volna venni.¹

Azonban Magyarországon már 1274-ben teljes fordulat állott be.² Szeptember végén Joakim és Német-ujvári Henrik tótországi bán Endre herceget elragadták, hogy a királylyal szembeállítsák. Lászlót magát anyjával együtt a lázadók Buda közelében körülfogták. Azonban a király hívei is összeszedődtek, mint látszik: Péter, soproni és somogyi ispán, Csák Máté fiának

¹ Ezekre a tárgyalásokra vonatkoznak a sajnos kronológiai-
lag közelebbről meg nem határozható akták Erben-Emler-nél
II, 366. s kk. II. és Bärwald: *Baumgartenberger Formelbuch*,
(„F. R. Austr.“) XXV, 303. s kk. II. V. ö. Kretzschmar. *D. Formular-
bücher aus d. Kanzlei Rudolfs v. Habsburg*, Innsbruck, 1889.
A magyar királynak Emler-nél 896. sz. alatt említett „N. came-
rarius“-a, a ki Rudolftól a „collationem aliquorum districtuum“
kivánta, mint a 369. lapon kitűnik, a „magister tavernicorum
(= camerarius)“, Joakim. A Joakimtól kivánt területekre nézve
I. Redlich: *Mitt. aus d. Vatic. Archiv.* II, 18. Bärwald i. h. és
Lorenz O. II, 159. az Endre házassága ügyében történt tárgya-
lásokat az 1276. évbe szeretnék tenni. Azonban már Otakárnak
1275-iki oklevelében, mely a Magyarországgal kötött fegyver-
szünetről szól, ez áll: „rex Ungarie non contrahet amicitiam
et parentelam cum Rudolfo comite“, a mi pedig korábbi
tervre enged következtetni, továbbá Otakár valamivel később
kelt levelében Joakimnak felhányja, hogy „dominum A. junio-
rem regem Ungarie volebat ipsius R. comitis filie matrimonialis
vinculi federe copulare“.

² A közelebbi bizonyítékokat a magyarországi eseményekre
vonatkozólag 1273—1275. lsd. *Studien zur ungarischen Geschichte*
cz művem 41. s kk. II.

vezérlete alatt Föveny-nél (Székesfehérvár közelében), a somlyai hegy mellett csatára került a dolog, a melyben Németujvári Henrik elesett. Joakim és bizonyára más lázadók birtokait elkobozták, a legfontosabb országos méltóságokat pedig új emberekkel töltötték be.

Otakár ezt a személyváltozást, a mely nyilván rendszerváltozással volt összekötve, ügyes módon fel tudta használni. Úgy látszik Henrik bajor herczeg közvetítésével sikerült neki 1275-ben László királylyal fegyverszünetet kötnie, a melyben László szavát adta, hogy Rudolfot nem fogja támogatni s vele sógorsági viszonyba nem lép, sőt arra kötelezte magát, hogy a cseh királyt minden ellensége ellen meg fogja segíteni. Október 6-án a két fejedelem Haimburg és Óvár között találkozik, hol a vitás kérdések végleges eldöntése, nevezetesen a magyar határvárak visszaadása ügyében fognak tárgyalni.¹

Azonban Magyarországon akkoriban semmi sem volt állandó, csak a fejtelenség, úgy hogy lehetetlennek látszott, hogy ezzel az országgal állandó viszonyba léphessenek. 1275-ben megint belső viszályokról s a király ellen való lázadásokról olvasunk. Általános fontosságú volt, hogy ebben az évben Joakim bán ismét felülkerekedett s újból elnyerte a tárnokmesteri méltosá-

¹ A fegyverszünet megkötését („*pax pro tempore reformatur*“) jelenti az *Ann. S. Rudb. Salisb.* 801. l. az 1275. évhez. Erre kell vonatkoznia Otakár oklevelének Voigt-nál *Urkundl. Formelbuch* 38. l. és Erben-Emler-nél II, 339., a mit mindkét kiadó helytelenül 1273-ba tett. Ehhez csatlakozik azután Otakár oklevele Voigt-nál 37. l. és később ugyanannak levele Emler-nél 368. s kk. ll. Henrik bajor herczeg közvetítéséről lsd. u. o. 418. l.

got, valamint a király kegyét, a melyet mindjárt felhasználta arra, hogy megakadályozza a Csehországgal való végleges béke megkötését. Kivitte, hogy Otakártól követeljék, mikép a találkozás alkalmával mindkét királyt fegyveres csapatok kísérjék, a mi a kölcsönös ingerültség mellett majdnem szükségképen vérontást idézett volna elő. Otakár ily körülmények között jobbnak látta lemondani a találkozásról.¹ Ismételve úgy tetszett, hogy Károly szicíliai királynak, IV. László apósának és Habsburg Rudolf ellenfelének közbenjárására újból folytatják a tárgyalásokat.² Ez azonban tényleg nem történt és Otakár viszonya Magyarországhoz teljesen bizonytalan volt, mikor közte s a római király között elkezdődött a háború.

Sokáig tartott, míg Rudolf abban a helyzetben volt, hogy végrehajtsa a birodalomnak a cseh király ellen hozott ítéletét. Lajos bajor pfalzgrófot kivéve, a kit nemcsak azzal fűzött magához, hogy egyik lányát hozzá adta, hanem azzal is, hogy Konradin egész örökségét átengedte neki, egyetlen hatalmasabb német fejedelemben sem bizhatott. Sőt némelyek közülök majdnem ellenséges magatartást tanúsítottak iránta. Még Werner, a mainzi érsek is elhagyta a királyt, mikor ez a püspöki városoknak uraik ellen kedvezni látszott. Rudolf csak úgy engesztelhetette meg a három rajnai érseket, hogy különböző engedményeket tett nekik.

¹ Otakár levele László király nővéréhez (Katalin szerb fejedelemnőhöz ?) Emler-nél 368. l. Pauler II, 704. véleménye szerint a levél Erzsébethhez, a Nyulak szigetén levő kolostor apáca-fejedelemnőjéhez volt intézve.

² Erre onnan következtethetünk, hogy Anjou Károly 1276. április 22-én és teljesen egyező tartalommal szeptember 24-én e célból meghatalmazottakat nevez ki. Fejér V. 2, 311. 323.

Együttal sikerült neki s a pápai nuncziusnak pfalzi Lajos és fivére Henrik Alsó-Bajorország hercege között 1276. február elején több évi fegyverszünetet s azután békét létesíteni, miáltal az utóbbinak Otakártól a római királyhoz való átpártolását előkészítették.

1276. június 24-én Rudolf Otakár királynak háborút üzent, miután egy évvel előbb őt és párthiveit birodalmi átokkal sujtotta, a mit még hatásosabbá tett az, hogy a salzburgi érsek valamennyi alattvalóját uruknak tett hűségesküjök alól feloldotta, sőt egyházi átokkal fenyegette, ha még támogatják.¹ Augusztus dereka után Rudolf a Rajna mellől Nürnbergbe indult, hogy megkezdje a háborút Otakár ellen.

A sereg, mely a római király köré gyülekezett, derék sereg volt, de nem nagy.² A választófejedelmek közül csak Werner mainzi érseket és Lajos pfalzgróft találjuk oldala mellett, a világi fejedelmek közül egyet sem, az egyháziak közül a délnémet püspökök java-részét s azután néhány gróft Déli és Közép-Németországból, de eltekintve Rudolf barátjától, Frigyes nürnbergi várgróftól, majdnem csupa svábokat és olyanokat, kik a mainzi érsek vazallusai vagy rokonai valának.

Frigyes salzburgi érsek, az Otakár-ellenes mozgalom lelke a következő hadi tervet készítette.³ Rudolf maga Csehországot nyugtalanítsa, hogy a királyt rábirja, hogy ott koncentrálja csapatait. Viszont Meinhard tiroli

¹ Gerbert: *Cod. Epist.* 133. V. ö. Redlich a „Mitt.“ II. 72. *Reg.* 389a, 565a, sz.

² „Cum exercitu non tantum numeroso quantum valido“. *Ann. S. Rudb. Salisb.* 801. l.

³ Emler-nél 417. l.

gróf, Rudolf barátja bizonyára még a Staufok idejéből,¹ a ki most leányának Rudolf fiával Albrechttel való házassága következtében még közelebb állt hozzá, valamint fivére görzi Albrecht Karintiát, Krajnát és Stíriát támadják meg, végül egy harmadik sereg a védtelen Ausztriába nyomuljon. Ennek a tervnek megfelelően Rudolf Lajos pfalzi gróffal Égeren át valóban Csehországba akart törni, míg legöregebb fiát, Albrechtet Ausztria ellen küldte.² Otakár a támadást valóban erről az oldalról várta és seregeit Csehország nyugati határán, Tepl-nél állította fel.

Ekkor Rudolf szeptember elején Nürnbergből hirtelen dél felé kanyarodott és Regensburgba ment, miután az alkudozások Henrik bajor herczeggel, a kiből Otakár teljesen bízhatni vélt, kedvezően folytak.³ Már február 2-án Henrik megígérte, hogy a cseh királynak vagy épen nem, vagy csak Csehország vagy többi országainak határain kívül nyújt segítséget.⁴ Most maga jött Rudolffhoz Regensburgba, hűbéreire adományt nyert és támogatásáról biztosította eddigi szövetségesei ellen. Viszont Rudolf leányát, Katalint eljegyezte a herczeg legöregebb fiával, Ottóval és 40,000 márka hozományt ígért, a miért az Enns feletti

¹ „minem lieben vreunde graven Meinhart von Tyrol“, mondja Rudolf még mint gróf egyik oklevelében, Kopp-nál IIa, 727. l. Talán már ekkor megbeszélték gyermekeik leendő házasságát, a melyet 1274. november 29-én kötöttek meg. Zeissberg 15. l. 2. jegyz. Redlich: *Anfänge* a „Mitt. d. Inst.“ X, 381. l. 3. jegyz. Böhmer-Redlich: *Reg.* 260a, sz.

² Emler I, 431. l.

³ V. ö. *Reg.* 395a.

⁴ Oklevelek az „Anzeiger f. K. d. deutschen Vorzeit“ 1864, 288. hasáb.

tartományt zálogul adta. Most Rudolf előtt a Duna mentén nyitva volt az út s nagy gyorsasággal előnyomult. Szeptember 15-én az Alsó-Isar mellett állt, a hónap végén Passauban, október 10-én Linzben, 15-én pedig Ennsben, a melyet Summerau Konrád adott át neki. Azután Ips-en és Tuln-on át Bécs felé nyomult, a melynek falai alá már október 18-án érkezett meg.

Bécs épen az utóbbi időben Otakár különös kegyét tapasztalta. Mikor a város ismételt égés következtében majdnem teljesen elhamvadt, a király, hogy megkönynyitse az újraépítést, egy erdőt ajándékozott neki, egy egész hónapra vásárt engedett s a polgárokat öt évre minden adótól és vámtól fölmentette. Ezért aztán a bécsiek oly időben, mikor Otakárt minden oldalról pártütés fenyegette, áldozatra kész ragaszkodást tanúsították iránta. Felbátorítva Paltram-tól („Paltram vor dem Friedhofe“), egyik legbefolyásosabb polgártól,¹ s a város jegyzőjétől, Konrádtól, a német királynak makacsul ellentálltak. Ellenben Lajos pfalzgrófnak, a ki Rudolf előhadát vezette, sikerült Klosterneuburgot rohammal megvennie, úgy hogy az ostromló sereg legalább oldalt fedezve volt.

Ugyanakkor, mikor Rudolf előnyomult, Meinhard tiroli és Albert görzi grófok is megkezdték a támadást a déli hercegségek ellen, a hol most a salzburgi érsek és Rudolf más párthivei agitációjának hatása nyilvánvalóvá lett. Szept. 19-én Pfannberg Henrik gróf, a ki röviddel előbb még Karintia tartományi

¹ Nem volt polgármester, mint az újabb történetírók nevezik. Mert polgármester Bécsben általában csak 1287 óta létezik. Paltram még városbíró sem volt akkor. Lsd. Weiss K.: *Geschichte der Stadt Wien*, I², 131. 544.

kapitánya volt, továbbá Heunburg Ulrik, Pettau Frigyes, Stubenberg Wulfing, Wildon Herrand, Stadeck Henrik, Liechtenstein Ottó, Seldenhofen Chol és sok más stájer és karantán miniszteriális összejöttek a Grécztől északnyugatra fekvő reini kolostorban és megesküdtek, hogy mint a szent birodalom vazallusai Rudolfot hiven támogatni fogják s hogy csak a halál választhatja el őket egymástól.¹ Mikor Meinhard tiroli gróf Karintián át közeledett, a stájer városokat, nevezetesen Gréczet és Judenburgot, több más megerősített ponttal, a melyekben cseh helyőrség volt, Rudolf párhivei elfoglalták.

Ekképen a déli herczegségek egy része már elveszett, mikor a cseh király arra a hirre, hogy Rudolf a Dunához vonult, seregét gyors menetekben, részben majdnem járatlan vidékeken át Pilsenen keresztül Felső-Ausztriába vezette. Október 6-án Freistadtban állt, Budweis és Linz között.² Úgy látszik azonban, hogy az utóbbi várost s vele együtt a dunai átjárót már Rudolf csapataitól megszállva találta, úgy hogy lehetetlen volt a Bécs felé vezető utat Rudolf előtt elvágnia. Azért az akkori hiányos összeköttetés mellett Ausztria északi részén át Drosendorfon keresztül nagy kerülőt kellett tennie és csak akkor érkezett a Morva-mezőre, mikor már hozzáfogtak Bécs ostromához.

Mig Rudolf ereje a hozzá átpártolt osztrákokkal, továbbá a stájerekkel és karantánokkal gyarapodott, Otakár serege az osztrák nemesek szökése folytán mindinkább megfogyott. Döntővé lett, hogy a lázadás szelleme a cseh seregre is átragadt. Már 1274-ben

¹ Gerbert, *Cod. epist.* 199. 1.

² A Puchheim Albero részére kiállított oklevél Emler-nél, 437. l. V. ö. *Cont. Vindob.* 708. l.

Riesenberg Borso, egyike a legelőbbkelő cseh nemeseknek ellenfelei rágalmazása következtében a királynál kegyvesztetté lett, mire a római királylyal áruló összeköttetésbe lépett. Most a végső szükségben a Witi-gonok, Csehország leghatalmasabb nemzetsége, a melyhez Falkenstein Zavis, továbbá a Krummau, Rosenberg, Neuhaus, Wittingau és Landstein urak tartoztak, csapataikkal szintén elhagyták és magában Csehországban kezdtek ellenségeskedést. Ezzel Otakárra nézve eltűnt a remény, hogy ellenfelével győzelmesen fejezi be a harcot, s hogy az elvesztett országokat visszafoglalja. Más részről Rudolfra nézve sem állt a dolog úgy, hogy versenytársának teljes leverésére számíthatott volna. Mert Bécs, a Dunától északra fekvő vidék kulcsa, makacsul ellentállt,¹ s az idő már annyira előre haladt, hogy a sereg nem táborozhatott sokáig.

Ily viszonyok között a diplomáciai tevékenységnek alkalmas tér nyílik. A közvetítők, a kik között bizonyára Bruno, olmützi püspök kiváló szerepet játszott, megegyezést hoztak létre, a mely szerint négy bíró, Rudolf részéről Lajos pfalzgróf és Berthold würzburgi püspök, Otakár részéről pedig nővérének fia, Ottó brandenburgi örgróf és Bruno olmützi püspök

¹ Lorenz O. II, 145. és Weiss i. h. I, 132. l. a „Rimes krónika“ alapján állítják, hogy Bécs már előbb esett el, s hogy ez birta békére Otakárt. Ez ellen azonban szól az, hogy Rudolf nov. 25—26. „in castris ante Wiennam“ állít ki oklevelet, továbbá legmegbízhatóbb forrásunk, a *Cont. Vindob.* határozott állítása, a melyet megerősít a *Cont. Claustro-neob.* VI, 744. l. „Wiennam obsidens per resignationem regis Bohemie accepit“. A *Cont. Altah.* 410. l. s a *Chron. Sampetr.* 114. l. második jelentése szerint Bécs átadása csak a béke megkötése után történt.

voltak hivatva arra, hogy a két király viszályát eldöntsék. A tőlük 1276. nov. 21-én közvetített bécsi béke lényegileg a pillanatnyi birtokállapotnak felelt meg. Otakár lemondott Ausztriáról, Stiriáról, Karintiáról, Krajná-ról, a vindus Markról s az interregnum idején megszállott Égerről. Viszont Rudolf hűbérül adta Cseh- és Morvaországot, és leányát Gutát Otakár fiának, Venczelnek ígérte, 40,000 márka ezüst hozománynyal, a melynek fejében évenként Ausztriában, a Dunától északra, Krems és Stein városok kivételével, 4000 márka jövedelmet engedett át. Miután megállapították, hogy ezek akkor is illessék Csehországot, ha a házasság gyermektelen marad, Ausztriának a Dunától északra eső részét ilyformán átengedték Csehországnak, ha csak a római király 40,000 márkáért meg nem váltja. Viszont Otakár leányát, Kunigundát, Rudolf egyik fiának adja feleségül és 40,000 márkára becsült magánbirtokait és hűbéreit Ausztriában átengedi Rudolf királynak fia kiházásához, A tüzökat és foglyokat szabadon bocsátják, mindkét király párthiveinek megkegyelmeznek, a tőlük elvett birtokokat visszakapják; Rudolf nevezetesen a bécsi polgárokat: a városi jegyzőt, Konrádot és Paltramot fogadja kegyébe és Bécs városának minden jogát és kiváltságát biztosítja. Végül a magyar királyt belefoglalják a békébe, s valamennyi, a csehektől megszállott magyarországi helyet visszaadnak. November 25-én Otakár a Bécs előtti táborban Rudolf királynak térden állva hűséget esküdött.¹

¹ A hadjárat idejéből származó s a békére vonatkozó okleveleket összeállította Böhmer. Egyéb források közül bővebb tudósítást hoznak a salzburgi érseknek a pápához intézett levele, Emler-nél 440. l., a *Cont. Cosmae* 180. s. k. l. (Riesenburg Borso-ról s a Witigonok elpártolásáról), az *Ann. Otakar.* 190.

Azonban a béke végrehajtása alkalmával csakhamar nehézségek merültek fel, miután mindkét fél az egyes pontokat lehetőleg a maga előnyére igyekezett magyarázni.¹ Otakár késett Haimburg és Éger kiürítésével, a melyről azt állította, hogy az anyjának, a Stauf Kuni-gundának hozománya volt, s azt hitte, hogy az Éger vidékén megvett várakat minden körülmény között megtarthatja. Továbbá azt hitte, hogy a Dunától északra eső vidéket sem kell kiürítenie, viszont Rudolf arra helyezhetett sulyt, hogy Otakár egyszerűen lemondott Ausztriáról s ott fiának csak leányával való

s k. l. a *Hist. annorum 1264—1279.*, 652. l. (a melyen a *Cont. Claustroneob* IV, 648. l. s a *Cont. Zwettl*. III, 657. alapszanak), a *Cont. Vindob.* 707. s k. l. (főforrás), a melynek kivonatát közli a *Cont. Predic. Vindob.* 729. l., a *Cont. Claustroneob*. VI, 744. s k. l., az *Ann. S. Rudb Salisb* 801. l., a *Chron. Sampetr.*, kiadta Stübel, 112—114. l., a hol egymás után két különböző tudósítás van lenyomva, *Hermann Altah. Cont. Altah.* (M. G. SS. XVII, 410. l.) *Heinr. Heimburg. Ann.*, u. o. 715., s a *Chron. Colmar*. u. o. 247. s kk. II. (nagyon behatóan különösen Klosterneuburg megvételéről, de mégis többször tévesen és mondai vonásokkal). Otakár *Rímes krónikája* 122—131. fej., nagyon bő ugyan, azonban főleg a *Cont Vindob.* alapszik, a melyet írója saját fejéből kiszínezett. Ilyen kiszínezések például: a bécsi események s a mód, a mely Otakárt békére bírja, a ki a krónika szerint még Prágában időzik és csak az alkudozások czéljából jön Brünnbe és végül Ausztriába. Jóformán csak a stájer eseményekre nézve bír becsesél.

¹ Sajnos erről csak nagyon egyoldalúan vagyunk értesülve, miután csak az Otakár kancelláriájából kikerült akták (Dolliner-nél: *Cod. epist. Ottocari* II, 55. s kk. II., most Emlernél is 441. s kk. II.) maradtak ránk, s nem egyuttal a Rudolf király válaszai is. V. ö. Redlich: *Vatic. Mitteil.* II, 83. s kk. II. Ide tartozik 92. l. XVI. „supanorum in Boemia securi subsidio?“ Böhmer-Redlich: *Regesten* 639. 648. 656a. 753. sz. V. ö. Lorenz O. II, 162. s kk. II., a kihez egyes eltérésekkel cseh értelemben Dudik VI, 209. s kk. II. is csatlakozik.

egybekelése után jelölnek ki bizonyos jövedelmeket. Azt is állította a cseh király, hogy bizonyos területet, a melyet természetes leányának, Erzsébetnek a férje, Kuenring Henrik követelt,¹ az utolsó Babenbergekek idejében atyjának és nagyatyjának birtokában volt, ennél fogva az ő birodalmához s nem Ausztriához tartozik. Arról is panaszkodott Otakár, hogy korábbi jegyzőjét, Ulrikot a béke határozata ellenére megfosztották a neki adományzott bécsi plébániától. Ellenben még mindig nem bocsátotta szabadon az osztrák tartományokból vett kezeseket s a bécsi béke egyik fontos pontját egészen teljesítetlenül hagyta, a mennyiben a Magyarországon megszállott városokat és várakat nem adta vissza. A feszültség 1277 első hónapjaiban oly nagy volt, hogy a háború újból kitöréssel fenyegetett s hogy mindkét király párthívei már megkezdték az ellenségeskedést.

Azonban mégis a cseh király követei, Bruno olmützi püspök, Ulrik jegyző és Bielkau Szmil vöttei vágróf, Rudolf meghatalmazottjával, a nürnbergi vágróffal egyességet hoztak létre, a melyet 1277. május 6-án Bécsben aláírtak. Ez annyiban nyugodott szilárdabb alapon, mint a bécsi béke, a mennyiben a Dunától északra fekvő osztrák rész természetellenes viszonyát mellőzték és hozományul Rudolf leánya számára, a kinek a cseh trónörököshez kellett volna nőül mennie, Éger birodalmi várost a hozzátartozó vidékkel jelölték ki. A másik házasságról

¹ Dudik VI, 214. s k. l. úgy véli, hogy Weitra. Azonban erről Otakár nem állíthatta volna: „quod H. de Weitra (Kuenring) sibi vendere conatur.“ (Emler, 448. l.), miután 1185 óta mint cseh hűbér a Kuenringek birtokában volt.

Otakár leánya és Rudolf fia között nem volt többé szó. A határ Ausztria s a cseh tartományok között maradjon úgy, mint a Babenbergekek alatt volt. A magyar területek visszaadását újból kikötötték,¹ a kezeseket és foglyokat is végre szabadon bocsátották.² Egy 1277-ben szept. 12-én Prágában megkötött végrehajtó szerződés értelmében Csehországnak a birodalom iránt való kötelességeit is megállapították és Otakár késznek nyilatkozott, hogy birodalmi háborúkhöz, valamint Rudolf római utjához a Csehországra eső kontingenst ki fogja állítani. Azonban mint később megállapították, a birodalmi gyűlések látogatásától egy évre föl legyen mentve.³

Ámde a régiekhez újabb és újabb differenciák járultak. Bármily hiányosan vagyunk is értesülve mindezekről a dolgokról, mégis azt a benyomást kapjuk, hogy Otakár nyitva akarta hagyni az utat, hogy az ellenségeskedéseket kedvező föltételek mellett megújíthassa. Még egy különben föltétlenül hozzá ragaszkodó akkori író is szemére veti, hogy alig várhatta a napot, a melyen haragját a római királyon kitölthesse.⁴

¹ Ez a határozat („in castris, municionibus sive prediis“) mutatja, hogy a *Cont. Claustroneob.* VI, 745. l. adata, mely szerint Otakár az elfoglalt várakat már 1276-ban visszaadta, csak a bécsi béke illető pontját ismétli, de nem felel meg a valóságnak, mint Dudik VI, 224. véli.

² Hogy ez az olmützi Brunótól közvetített egyesség után történt, mondják az *Ann. S. Rudb. Salisb.* 802. l. az 1277. évhez. V. ö. Redlich: *Vatic. Mitteil.* II, 88.

³ Hogy ez az oklevél (Emler-nél 457. l.), mint később Kopp után mások is vélték, csak Otakártól elfogadott békejavaslatot tartalmaz, melyet azután Rudolf nem erősített meg, a Lorenz O.-tól (II, 178. s k. l.) felhozott okok alapján nem tartom valószínűnek.

⁴ *Ann. Otakar.* 191. s k. l. az 1277. évhez.

E célból felhasználta a kérdést azoknak a cseh nemeseknek állásáról, a kik ellene 1276. őszén fel-lázadtak. A bécsi békébe mindkét király „szolgáit“ határozottan belefoglalták és elrendelték a tőlük elvett várak visszaadását. Az 1277. május 6-án kelt későbbi szerződésben ezt a határozatot megújították, de nagyobb világosság kedvéért a „segítőkre“ terjesztették ki. Hogy a béke megkötése alkalmával ezek alatt a szolgák alatt Rudolfnak Csehországban, valamint Otakárnak az osztrák tartományokban levő párthiveit is értették, kétségtelen. Maga Otakár 1277-ben Rudolftól követeli, hogy Preussel Henriknek, egy osztráknak, s több más „szolgájá“-nak adják vissza a tőlük elvett birtokokat, s hogy további bántalmazások ellen védve legyenek.¹ Azonban Otakár Riesenburg Borsót, mint felségsértőt megfosztotta birtokaitól² és Falkenstein Zavist, a Witigonok fejét kiközösítette, s egész nemzetségével együtt száműzte.³ Mindketten az 1277. május 6-án kötött szerződés után is ellenségeskedtek.⁴ Mikor Rudolf érdekükben közben járt, Otakár 1277. okt. 31-én kelt jegyzékében kijelentette, hogy a Witigonokat és másokat, a kiket Rudolf szolgálainak nevez, nem foglalták bele a bécsi békébe. Mikor az olműtzi püspököt, Bielkau Szmilt és jegyzőjét, Ulrikot további alkudozások végett hozzáküldötte, eszében sem volt, hogy alattvalói közül is némelyeket, különösen olyanokat, a kik hűséget esküdtek neki, az egyességbe belefoglalják. Ha ez mégis meg-

¹ Dolliner 77. l. Emler 460. l. Szükségesnek látszik, hogy újabb előadások ellenében a szolgálakról szóló eme határozatokat kiemeljük.

² *Cod. Moraviae* V, 262. Emler 468. l.

³ Redlich: *Vatic. Mitt.* II, 93.

⁴ *Chron. Aulæ regiae*, kiadta Loserth, 64. l.

történt, úgy követei tullépték meghatalmazásukat. Saját embereire vonatkozólag mindig fentartotta országainak a jogát.¹

Mikor Rudolf ezt a levelet megkapta, meg volt győződve arról, hogy Otakár meg akarja szegni a békét. A maga részéről a további alkudozásnak szintén véget vetett tehát és megtette az előkészületeket a háborúnak újból való megkezdésére.²

Már július 12-én³ Rudolf a magyar követekkel egyességet kötött leányának, Klementinának Endre herczeggel való házassága ügyében, és mindkét fél szóval és tettel való kölcsönös támogatást biztosított egymásnak. Nevezetesen Rudolf megígérte, hogy Otakárhoz László királylyal közösen követeket küld, hogy rábírja a magyar határterületek visszaadására s a tőle okozott kár megtérítésére. Most (november 11-ike táján) Lászlóval Haimburgban találkozott, őt fiává fogadta s még szorosabb szövetségre lépett vele. Mindkét király kézzadással kötelezte magát, hogy egymást támogatni fogják a cseh király ellen, s hogy vele egyoldalulag sem békét, sem fegyverszünetet nem kötnek. Magyarország ennek következtében Otakár kísérlétét, hogy szövetséget hozzon vele létre, csakugyan lojális módon visszautasítá.⁴

¹ Kopp I, 893. Emler 461. l.

² Az okt. 31-iki jegyzék jelentőségét különösen kiemelh Busson A.: *Der Krieg von 1278. und die Schlacht bei Dürnkrut.* (Különnyomat az „Arch. f. österr. Gesch.“ 62. köt.-ből) 8. s. kk. ll., a kire általában a következőkre nézve utalok, különösen az adatokat illetőleg, a melyeket ő és Kopp I, 242. s. kk. ll. a legteljesebben gyűjtött össze.

³ Pauler II, 708. l. 232. jegyz.

⁴ Redlich: *Vatic. Mitt.* II, 122.

Biztos lévén a magyarok szövetségéről és számítva az osztrákok, stájerok, karantánok, valamint barátjának, tiroli Meinhardnak hathatós támogatására, szükség esetén a Dunától s az erős Bécestől fedezve, Rudolf a cseh király esetleges támadását nyugodtan bevárhatta.

Otakár úgy látszik már a nyár óta lépéseket tett, hogy háború esetére minden előkészületet tegyen annak szerencsés kimenetelére.¹ Megnyerte a sziléziai és lengyel fejedelmek² támogatását, a kikkel birodalma határán találkozott. Míg azelőtt a németiséget annyira előmozdította országaiban, most a lengyel hercegekkel szemben a közös szláv érdekek zászlaját lobogtatta „a németek kielégíthetetlen kapzsisága“ ellenében, a kiknek zsarnoksága ellen már csak egyedül ő a „szabad Lengyelország“ bástyája.³ Boleszlávról, Krakkó és Sandomir herczegéről bizonyos, hogy Otakárral szövetséget kötött. Továbbá sikerült rábírnia a brandenburgi és meissenai örgrófkot, a kik mindenkor inkább a cseh királylyal, atyjokfiával rokonszenveztek, mint Rudolffal, hogy most nyíltan hozzácsatlakozzanak. Henrik Alsó-Bajorország herczegét, a ki meggyőződhetett arról, hogy Rudolf nem fog beleegyezni a neki zálogul adott Enns felett levő ország tartós átengedésébe, s azért neheztelt

¹ V. ö. erre nézve Lorenz-et II, 211. s kk. II.

² V. ö. Löschke T. *Die Politik K. Ottokar's II. gegenüber Schlesien u. Polen* („Zeitschr. d. Vereins f. Gesch. Schlesiens“, XX., 97—120.).

³ Dolliner 93. I. Emler 466. I. Nem látok elegendő okot arra nézve, hogy ezt a levelet Grünhagen-nel: *Schles. Regesten* 1566. sz. pusztá stílus-gyakorlatnak tartsam. V. ö. még Busson 16. I. 4. jegyz. és „Mitt. d. Inst.“ X, 355. XI, 334.

reá, Otakár pénzzel szintén a maga részére vonta. A fürstenfeldi kolostor egyik szerzetese, a ki történeti művet hagyott hátra, állítja, hogy még a kocsit is látta, a melyen a cseh pénzt Straubing-ba vitték.¹ Magára vállalta, hogy Rudolf birodalmi segédcsapatainak nem engedi meg az átvonulást országán keresztül. Otakár továbbá Siegfried kölni érsekkel s talán más német fejedelmekkel és nemesekkel hasonlóképen összeköttetésbe lépett, a kik már is féltékenyek voltak Rudolf hatalmára, s ezek révén a mainzi és trieri választófejedelmeket is a maga ügyének megnyerni igyekezett.² De legfontosabb volt, hogy Otakárnak sikerült néhány nemest az osztrák tartományokból, mint az osztrák marsalt, Kuenring Henriket, a ki természetes leányát, Erzsébetet bírta nőül, továbbá a már előbb is hozzá ragaszkodó bécsi polgárt, Paltramot, fivérével és hat fiával együtt a maga részére vonnia. Paltram kivitte, hogy Németujvári Iván gróf, a ki még a „Velencei“ Endrét is Horvátországba hívta,³ Stiriába és Ausztriába betört.

Ha ez a mozgalom tovább terjed, akkor Rudolf hatalmi állását gyökerében megtámadja és rendkívüli veszély fenyegeti őt. Valóban a Rudolf-ellenes agitácziónak Ausztriában termékeny talajra kellett találnia, miután 1277-ben a tanyáktól, szőlőktől, malmoktól, valamint a városokban levő házaktól nagy

¹ *Chron. de gestis principum Böhmer-nél, F. I, 6.* Ellenben a kelet nélküli oklevelet Henriknek Otakárral való szövetségéről Voigt-nál: *Urkundl. Formelbuch* 75. l. Lorenz O. II, 213. és Riezler II, 148, bizonyára helytelenül vonatkoztatták ide. V. ö. Dudik VI. 258. l. 2. jegyz. és Busson 18. l. 3. jegyz.

² V. ö. Ropp, 121. l.

³ Pauler II, 434. s k. l.

adót szedett.¹ Azonban az összeesküvést elég korán fölfedezték és szigorúan megbüntették.² A Kuenringeket, valamint Paltramot és párthiveit, a kik idejekorán el nem menekültek, nyilvános törvényszéken pártütésben vétkeseknek nyilvánították és jószágaikat elkobozták. Hogy a bécsieket a maga részére hajlítsa, a kik, mint általában az osztrák városok polgárai, szeretettel csüggttek Otakáron, Rudolf nemcsak megerősítette VI. Lipót városjogát, hanem II. Frigyes szabadságlevelét is és újabb jogokat csatolt hozzá, a mennyiben főleg a városi tanácsnak kiterjedt hatáskört biztosított, úgy hogy tulajdonkép ő lett „Bécsben és sok osztrák városban a városi jogéletnek megalapítója”.³

Legelőbbkelő párthivei cselszövényeinek fölfedezése a cseh királyra nézve bizonyára nagyon kellemetlen volt, annál inkább, mert elkerülhetetlenné tette a háború kitörését, mielőtt seregét összegyűjtötte és szövetségeseinek csapatai Brandenburgból, Thüringiából, Meissenből, Sziléziából és Lengyelországból megérkeztek.⁴ Csak egyes portyázó csapatok törtek be Cseh-

¹ *Hist. annorum 1264—79.* 653. l., s ezzel egyezően a *Cont. Claustroneob.* IV, 648. l. s a *Cont. Zwettl.* III, 657. l.

² Körülbelül 1278. május hóban. Ápr. 16-án Kuenring Henrik még mint osztrák marsal Bécsben oklevelet állit ki, június 16-án Rudolf király már eladományozza Paltram elkobzott birtokát.

³ Tomaschek J. A. *Rechte und Freiheiten der Stadt Wien* I, 42—62. Ezeknek az okleveleknek a hitelessége Tomaschek i. h. XXIV. s kk. II. és Rieger K.: *Beiträge zur Kritik der beiden Wiener Stadtrechtsprivilegien K. Rudolfs von 1278.* („Progr. d. Franz-Josephs-Gymn. in Wien“, 1879.) kutatásai után többé nem vonható kétségbe.

⁴ „De terris suis scilicet Bohemia et Moravia, et eciam de aliis terris sc. Polonia, Pomerania, Saxonia et Michsna fortem

országból Ausztriába, valószínűleg június elején, és a határszéleket borzasztóan elpusztították. Gmünd mezővárosát Weitrától északnyugatra felgyújtották. Ugyanez a sors érte a Thaya mellett fekvő Waidhofen templomát és bizonyára az egész helységet. Az ottani temetőben, a melynek falai mögött a lakosok, valamint sokan a környékbeli falvakból oltalmat kerestek, az idegeneken és ismeretleneken kívül 1722 ember égett el.¹

Otakár maga 1278. június 27-én hagyta el fővárosát, a melyet többé nem látott viszont, és Brünnbe ment, a melyet serege gyülekező helyéül kitűzött. Julius 15-én akart innen kiindulni. A győzelmet biztosra vette. „A király (Rudolf) — írja nejének Brünnből — Bécsben van, s most ez egyszer nem kaphat segítséget. Bizton reméljük, hogy óhajításunk szerint szerencsés sikereket aratunk és pedig nemcsak ellene, hanem valamennyi ellenségünk és versenytársunk ellen. Remél-

exercitum congregans“. *Herm. Alt. Cont. Altah. M. G. SS. XVII, 410.* A lengyeleket, a kikhez a sziléziakat is számították, mint Otakár seregének egyik főrésztét említik még *Heinr Heimburg*, i. h. 716. l. („paucos hospites preter Polonos“) az *Ann. Rudb. Sal.* 803. l. s az *Ann. Otakar.* 192. l. Az *Ann. Cracov. compil.* (M. G. SS. XIX.) az 1277. évhez, Otakár halála alkalmával szintén írják: „et milites Cracovienses capti sunt“. A stájer *Rimes krónika* szerint 146. fej. 145. l. a lengyelek Otakár hat csatarendjében a másodikat alkotják. A lengyel és sziléziai hercegek pedig, a kiket a 140. fej. mint Otakár szövetségeseit sorol fel, részben nem is léteztek, mint nem létezett Venczel király vagy herceg, részben pedig csak későbbben uralkodtak, mint ratibori Lesztko. (Viszont a másfelől igazolt krakkói Boleszláv-ot nem is említi!) Hogy a magdeburgi érsek s a merseburgi püspök a cseh királynak segítséget küldött volna, alig hihető. Az is nagyon kétségesnek látszik, hogy a dürnkruti csatában alsó-bajor harczosok vettek volna részt.

¹ *Heinr. de Heimburg* (akkoriban gmündi plébános), 716. l.

jük ugyanis, hogy az osztrák városok, mihelyt oda-érkezünk, önként hódolatunkra sietnek“¹.

Otakár azonban azt a nagy hibát követte el, hogy nem támadott elég gyorsan és erélyesen. A helyett, hogy minél előbb megszállotta volna legalább a Dunáig terjedő vidéket, a mely folyó, ha nem sikerül rajta átkelni, biztos védelmi vonalul szolgálhatott volna, s a helyett, hogy ellenfelétől segélyforrásainak jelentékeny részét elvonta volna, hozzáfogott egyes határvárak rendszeres vivásához, pedig ezeknek a megvétele a háború folyamára nézve nem lehetett döntő, s e közben a legdrágább időt elvesztegette. Drosendorf-ban Meissau István, a ki Kuenring helyett az osztrák marsali méltóságot kapta, kevés emberével tizenhat napig állott ellent Otakár seregének. Mikor végre megadta magát, a cseh király keletre, Laa felé fordult s ezt a helyet ép oly hosszasan ostromolta.

Ezzel időt engedett Rudolfnak, hogy az osztrákokat, stájereket és karantánokat, valamint a salzburgi érsek csapatait némi birodalmi nehéz lovassággal magához vonja. Ügylátszik azonban, hogy a birodalomban csak rokon vagy hozzá egyébként közelálló fejedelmekhez fordult, úgy hogy nem sokan jelentek meg. Sem veje, Lajos pfalzbajor fejedelem, sem sógora, Hohenberg gróf, a kiket sürgősen segítségül hívott, nem voltak jelen a döntő harcban, a mely, igaz, talán korábban is történt, mint a hogy kezdetben tervezték.² Csak Henrik baseli püspök és Hadstadt Konrád Werner, a Felső-Elzász

¹ Wattenbach a „Forsch. z. deutschen Geschichte“, XV, 236. közölte, úgyszintén Dudik VI, 269. l. 5. jegyz.

² Ha a *Chron. Colmar.* (M. G. SS. XVII, 249.) tudósítása helyes, mely szerint Rudolf a svábokat és bizonyára a többi birodalmi csapatokat is szeptember 8-ára rendelte magához, akkor

tartományi gondviselőjét, továbbá a nürnbergi vágróft említik olyanokul, a kik idejekorán érkeztek Rudolfhoz. A két első mindössze csak száz lovagot hozott magával, a kik vértezett lovakkal voltak ellátva. Ugyanannyival csatlakozott hozzájuk menetközben egy sváb gróf. De mivel Henrik, Alsó-Bajorország hercege a Duna mentén a legrövidebb utat elállta, kerülőt kellett tenniök, a vágrófnak például Tirolon keresztül.

Rudolf, mint mondják, a sváb nagyokhoz intézett felszólításában szeptember 8-át tűzte ki végső határnapul, a meddig meg kell jelenniök, ellenkező esetben legnagyobb hátrányára válnék.¹ Bizonyára az volt a szándéka, hogy addig védelmi állást foglal el. Egyszerre csak hallja, hogy szövetségese, IV. László magyar király, a ki Székesfehérvárott gyűjtötte össze hadait, nagyszámú sereggel útban van és Pozsonynál már át is kelt a Dunán. Ennek hírére augusztus 14-én ő is elhagyta Bécsset, a hol addig tartózkodott, s azután Haimburgon át Marcheggbe ment, a hova most egy hét alatt megidézte az osztrák tartományokból még meg nem jelent vitézeket, s a hol a sváb csapatok is a baseli püspökkel hozzája csatlakoztak. Még mielőtt mindannyian egyesültek, Rudolf nyolczezer magyart és kunt Baksa György mester, s egy csapat osztrákot Emerberg Berthold vezetése alatt északra küldött, hogy az ellenség erejét kikémleljék.

némelyek csakugyan későn érkezhettek, a mint hogy a „*Rimes krónika*“ 139. fej. 141. l. írja is, hogy Lajos pfalz-bajor fejedelem csak Enns-ig jutott. Ha a krónika továbbá azt állítja, hogy ott szándékosan megállapodott, míg nem látta, hogy mely részre hajlik a győzelem, ez bizonyára csak a krónika írójának vagy tudósítójának a kombinációja.

¹ *Chron. Colmar*, i. h.

Otakár a vitézül védett Laa előtt állott még, a mikor csapatait augusztus 17-ike táján kétezer könnyű lovas, a kiket az említett hadtest parancsnokai előre küldöttek, igen kellemetlen módon fölverték. A két napon át folytatott nyugtalanítások végre rábirták, hogy abban hagyja Laa ostromát, s hogy seregével Prinzen-dorfon át a Morvához nyomuljon, miközben a közelben levő hadosztályokat mind magához vonta. De megint csak tétlenül maradt táborában Drösing és Jedenspeigen között, míg ellenségei meg nem támadták.

Rudolf úgy látszik a kémszemle eredményét oly kedvezőnek találta, hogy a László királylyal történt tanácskozás után augusztus 22-én nyomban támadásra szánta el magát. Augusztus 23-án az egész magyar sereg átkelt a Morván és Rudolf hadaival egyesült. Még ugyanaznap észak felé haladtak Stillfriedig s ezen hely, meg a Felső-Weidenbach mellett fekvő Dürnkut között ütöttek tábort. Két nap telt el csatára való előkészületek között, a nélkül, hogy az ellenség Rudolfot és szövetségeseit háborgatta volna. Augusztus 25-én oly közel állottak hozzája, hogy a két sereg legfeljebb egy mérföldnyire volt egymástól. Augusztus 26-át, egy pénteki napot, a melyet Rudolf különösen szerencsés napnak tartott, tüzték ki a csata napjául.

Sajnos, hogy a két sereg erejéről, a melyek Dürnkut s a Morva mellett levő Drösing között szemben álltak egymással, továbbá felállításukról, valamint a csata lefolyásáról csak nagyon hiányos és részben ellentmondó tudósításaink vannak.¹ Csak annyi bizo-

¹ Erre vonatkozólag Busson-ra, 46. s kk. utalok s az ahhoz tartozó kitérésekre, a hol a források s a legfontosabb újabb leírások össze vannak állítva és megbirálva. Az összes főpon-

nyos, hogy Otakár, a kinek seregét több tudósítás, talán túlozva, 30,000 főre teszi, nehéz lovasság dolgában ellenfelét jelentékenyen túlszárnyalta. Kétszeres, sőt, bizonyára tévesen, négyszeres túlsúlyról is beszélnek. Rudolf részén a főerőt a magyarok és kunok alkották, a kiket az akkori tudósítások 40,000 vagy legalább 30,000 főre becsülnek, sőt egy Rudolf táborából kelt levél szerint 40,000-re rugott volna a magyarok és 16,000-re a kunok száma. Ha ezeket, miután nagyobb részt ijjal voltak felfegyverkezve, a németek nem is becsülték sokra s alig számították, és valóban nem is voltak alkalmasak kézi viadalra nehéz lovas hadak ellen való harczban, mégis ügyes felhasználás és jó vezetés mellett minden esetre veszélyes ellenfélnek voltak tekinthetők, miután nagy számban körül rajongták az ellenséget, s a lovast és lovát nyilzáporral árasztották el.

Augusztus 26-án körülbelül kilencz óra tájban délelőtt Rudolf megkezdte a támadást. Ő maga részt akart venni a harczban; az ifjú László király azonban kívánságára a Morva mezőtől balra elhúzódó halmok egyikéről nézte a csatát. Rudolf úgy látszik a jobb szárnyon a Morva mellett, és pedig több hadrendben

tokra nézve föltétlenül hozzá kell csatlakoznom, még Köhler tábornok (*Die Schlacht auf dem Marchfelde* (?) a „Forsch. z. deutschen Geschichte“, XIX, 307. s kk. II.) ellen is, a ki ugyanabba a hibába esett, a melyért Lorenz O. II, 233. l., első jegyz. méltán megróttá Kopp előadását, tudniillik, hogy „egyszerre valamennyi krónikának akart igazat adni“, s így „mozaikmunkát“ állított össze. V. ö. még a további polemiát Köhler és Busson között a „Forschungen XXI, 251. s kk. II. s a „Mitteil. d. Instituts“ II, 503. s kk. II. III, 162. s kk. II., végül Köhlertől: *Kriegswesen*.

a nehéz osztrák, stájer, karantán és német lovagokat állította fel, a balszárnynon pedig a magyarokat, Csák Máté nádor vezetése alatt,¹ míg a kunok rendetlen csapatokban az ellenséget oldalt nyugtalanították. Hátrább Rudolf némi tartalékot állított fel, ötven vértezett lovagból, a „hosszú“ Kapell Ulrik vezetése alatt.

Hosszas, makacs harcz után a csehek nehéz lovasága felülkerekedett. Rudolf jobb szárnya Jedenspeigen-ből — úgylátszik ennek közelében harczoltak először — visszavonult Dürnkrut felé,² sőt a különben kicsiny és sekély Weidenbach-on át viasszaszorítatott. A királyt magát, ép mikor a patakon át akart kelni, egy thüringiai lovag, a kit állítólag Otakár felbérelt, megrohanta, lovát leszúrta, mire lovával együtt a patakba bukott, a hol magát az ellenséges csapások, valamint a lovak patkói ellen pajzsával igyekezett megvédeni. Azonban csakhamar segítség érkezett. Egy thurgau-i lovag, Ramschwag Henrik fölemelte és újból lóra segítette, s a csata dühöngött tovább.

Valószínűleg ebben a kritikus pillanatban elegyedett a harczba Kapell Ulrik a tartalékkal. „A nehéz lovasok zárt rohama, úgy látszik, a cseh lovasságot teljesen áttörte — ugyanakkor a hátráló osztrákok ismét előnyomultak, s a csata Rudolf javára dőlt el“. Egy részét a messze dél felé előnyomult cseheknek a tartalék s talán a magyarok is, a kik ezen a napon

¹ Ez azonban nem volt a később elhíresedett Trencsényi Csák Máté. Mert Máté nádort 1284. és 1287-iki oklevelek Fejérenél V. 3, 264. és 377. mint holtat említik.

² Ketten Rudolf seregéből, egy Pfannberg (Henrik) gróf s egy Pettau (l Busson 17. l.) a „Rimes krónika“ szerint, 150. fej. megszöktek.

a legnagyobb vitézséggel harczoltak, oldalt támadták s a Morvába szorították, a hol számtalan lovag sirját lelte. Mások, közöttük egy nagyobb csapat Dieditz Milota vezetése alatt,¹ gyáván megfutamodtak. Mikor a csata kedvezőtlen fordulatot vett és már minden veszve volt, néhány vitéztől körülvéve, hősi bátorsággal csak Otakár harczolt még, míg végül teljesen kimerülten elfogták, és személyes ellenségei, közöttük Emerberg Berthold étekfogómeister a lovagi szokás megsértésével megölték.

A kor szokása ellenére Rudolf győzelme után nem maradt a csatatéren, hanem a futó ellenséget nagy sietséggel még három mérföldnyire üldözte, ő maga a Morva és Thaya mentén felfelé, a magyarok pedig, a kik az üldözésre különösen alkalmasok valának, északnyugati irányban. Már másnap mindkét király a morva határon áll: Rudolf Feldsberg-ben, László pedig Laa-ban.²

A heves üldözés következtében az ellenséges hadsereg teljesen megsemmisült. Legnagyobb része megöletett, a Morvába fult, vagy fogságba esett. A foglyok között volt Otakár természetes fia, Miklós is, a ki a magyarok kezébe került. Csupán az elesettek számát az egykorú tudósítások 10—14,000 emberre becsülik, míg Rudolf részén állítólag nagyon csekély volt a veszteség, a mi különben könnyen magyarázható abból, hogy az akkori lovas seregekre nézve többnyire nem a harcz, hanem a futás vált végzetessé.

¹ Ezt véleményem szerint, a „Rimes króniká“-tól 166. fej. eltekintve, különösen Kézai 121. l. igazolja, noha Milota árulásáról csak későbbiek tudósítanak.

² Fejér V. 2, 463. dat.: „in regno Moraviae juxta castrum Laa in octavis sti regis (Stephani)“ = aug. 27-én, nem „sti. Aegidii“, mint Dudik-nál VII. 9, első jegyz. olvassuk.

A magyarok és kunok egyébiránt érdemeik ellenére, a melyeket a dürnkruti győzelem kivívásában szereztek, csakhamar terhére voltak Rudolf királynak, mert mindenütt, a hova csak jöttek, kifosztották a helységeket és elhurczolták a lakosokat. Zsákmány-nyal megrakodva és tömérdek foglyot magukkal hajtva, három nap mulva a morva határtól haza küldték őket.

Miután Rudolf csapatainak négy napi pihenőt engedett, Morvaországba nyomult,¹ a hol sehol sem talált ellenállásra. A római királynak nemcsak a németektől lakott városok, hanem a nemesség és Bruno, a politikus olmützi püspök is meghódoltak. Csehországban zűrzavar és egyenetlenség uralkodott. II. Venczel, Otakár egyetlen fia, még csak hét éves volt. A birodalom kormányzói méltóságért IV. Henrik, Boroszló hercege és Ottó brandenburgi örgróf, Otakár nővérének fia versengtek egymással. Az utóbbi, kit a király halála esetére gyermekei gyámjául rendelt, Kunigunda királyné hívására négyszáz lovaggal Prágába jött, s a fővárostól meg a cseh nemesség legnagyobb részétől, mint az ország gyámja és kormányzója végül elismertetett. Míg a királyné a mellett volt, hogy Rudolffal békét kössenek, Ottó örgróf a fegyveres ellenállás mellett nyilatkozott, s e mellett volt a cseh nemesség nagyobb része is. Kolinnál az Elba mellett a cseh sereg sziléziai segédcsoportoktól támogatva szembe szállt Rudolf királylyal, a ki október havában Iglau-n és Csaszlau-n át a Kuttenberg közelében fekvő Sedletz-ig nyomult

¹ L. a következőkre nézve a bizonyítékokat Dudik-nál VII. 4. s kk. II. Boczek: *Mähren unter Rudolf I.* az „Abhandl. d. k. böhm. Ges. d. Wiss.“ 1837. évf., többször hamis kútforrásokra hivatkozik.

elő. Csak két órányi távolság választotta el a két sereget egymástól s már újabb véres csata készült kitörni, mikor a békét megkötni sikerült.¹ Brandenburgi Ottót öt évre elismerték Venczel király gyámjaul és Csehország kormányzójaul. Rudolf hadi költségeinek kárpótlásaul ugyanannyi időre megkapta a morva határgrofságot, a melynek északkeleti felében Bruno olműtzi püspököt, délnyugati felében Henrik baseli püspököt tették meg helytartóul. A korábban megbeszélt kettős házasságot Rudolf gyermekei: Rudolf és Guta közt, meg Otakár gyermekei: Ágnes és Venczel közt, tényleg megkötötték most. Arról azonban, hogy Égert Guta hozományakép zálogul adják, nem volt többé szó.

1279. május havában Henrik Alsó-Bajorország hercege is azon volt, hogy megnyerje Rudolf király bocsánatát. Meg is nyerte, de ennek fejében ki kellett adnia a zálogul birt Enns feletti tartományt.² Ottó nevű fia menyasszonyának, Rudolf leányának hozományát 3000 márkára szállították le, s ezért a hercegnek négy felső-ausztriai várat és uradalmat adtak zálogul.³

Miután 1279. július 22-én karantán Fülöp a nélkül, hogy hercegségének kormányát valóban átvette volna, örökös hátrahagyása nélkül elhalt, mind a három délnémet hercegség megüresedett.

¹ V. ö. Rudolfnak okt. 17-én Sedletz-ben kelt levelét a „Vatic. Mitt.“ II, 133. l.

² *Cont. Praedic. Vind.* 731. l. az 12-0. évhez 1279 helyett, a mint hogy az események 1276 óta egy évvel később vannak felsorolva. *Ann. S. Ludb. Salisb.* 805, az 1278. évhez.

³ Böhmer: *Wittelsbachische Regesten*, 86. l., 1283. szeptember 14-ikéhez.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

Ausztria őskora.

	Lap
<i>Első fejezet.</i> Az osztrák tartományok legrégibb lakói s a Dunától délre eső országok elfoglalása a rómaiak által	1—10
<i>Második fejezet.</i> Római kormányzás és műveltség .	11—22
<i>Harmadik fejezet.</i> Róma harcrai a germánokkal. A népvándorlás	23—38
<i>Neyyedik fejezet.</i> A szlávok beköltözése	39—50
<i>Ötödik fejezet.</i> A bajor hercegség	51—66
<i>Hatodik fejezet.</i> Az avar birodalom megsemmisítése Nagy Károly által s a szomszédos szláv törzsek meghódítása	67—73
<i>Hetedik fejezet.</i> A karoling-birodalom délkeleti határ- grófságainak politikai és egyházi szervezete .	74—85
<i>Nyolczadik fejezet.</i> Szláv törzsek lázadásai. A morva birodalom	86—110
<i>Kilenczedik fejezet.</i> A magyarok pusztító hadjáratai	111—121

MÁSODIK KÖNYV.

Az osztrák tartományok két csoportjának keletkezése és továbbalakulása.

<i>Első fejezet.</i> Németország újból való fölemelkedése s a keleti határgrófság helyreállítása. (919—976.)	125—133
<i>Második fejezet.</i> A cseh hercegség megalapítása és német uralom alá jutása.	135—155
<i>Harmadik fejezet.</i> Az osztrák határgrófság az első Babenbergekek alatt. (976—1031.)	156—182
<i>Negyedik fejezet.</i> Karintia és határgrófságai a XI. szá- zad végeig	183—199

<i>Ötödik fejezet.</i> Csehország és Ausztria a császárság és pápaság közötti harc korában. (1055—1137.)	200—224
<i>Hatodik fejezet.</i> Küzdelem Bajorországért és Ausztriának hercegség rangjára emelése. (1138—1156.)	225—236
<i>Hetedik fejezet.</i> Ausztria hercegség rangjára emelésétől a stájer határgrofsággal való egyesülései. (1156—1198.)	237—271
<i>Nyolczadik fejezet.</i> Csehország hanyatlása és újból való fölemelkedése. (1092—1197.)	272—313
<i>Kilenczedik fejezet.</i> Csehország és Ausztria VI. Henrik császár halálától a mongolok betörései. (1197—1241.)	314—369
<i>Tizedik fejezet.</i> „Harczias“ Frigyes utolsó évei. Jogi és műveltségi állapotok Ausztriában a Babenbergeknél	370—398
<i>Tizenegyedik fejezet.</i> Egységes ország alakulása Tirolban	398—413
<i>Tizenkettedik fejezet.</i> Harcz a Babenbergeknél örökségeért.	414—443
<i>Tizenharmadik fejezet.</i> II. Otakár birodalmi politikája és Karintia megszerzése. — Háborúk Magyarországgal	444—464
<i>Tizennegyedik fejezet.</i> II. Otakár birodalmának belső viszonyai. A német elem terjeszkedése a cseh tartományokban	465—481
<i>Tizenötödik fejezet.</i> Habsburg Rudolf és II. Otakár cseh király	482—525

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA 1155 19 5/ N. SZ.